İSMAİL KARA

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI

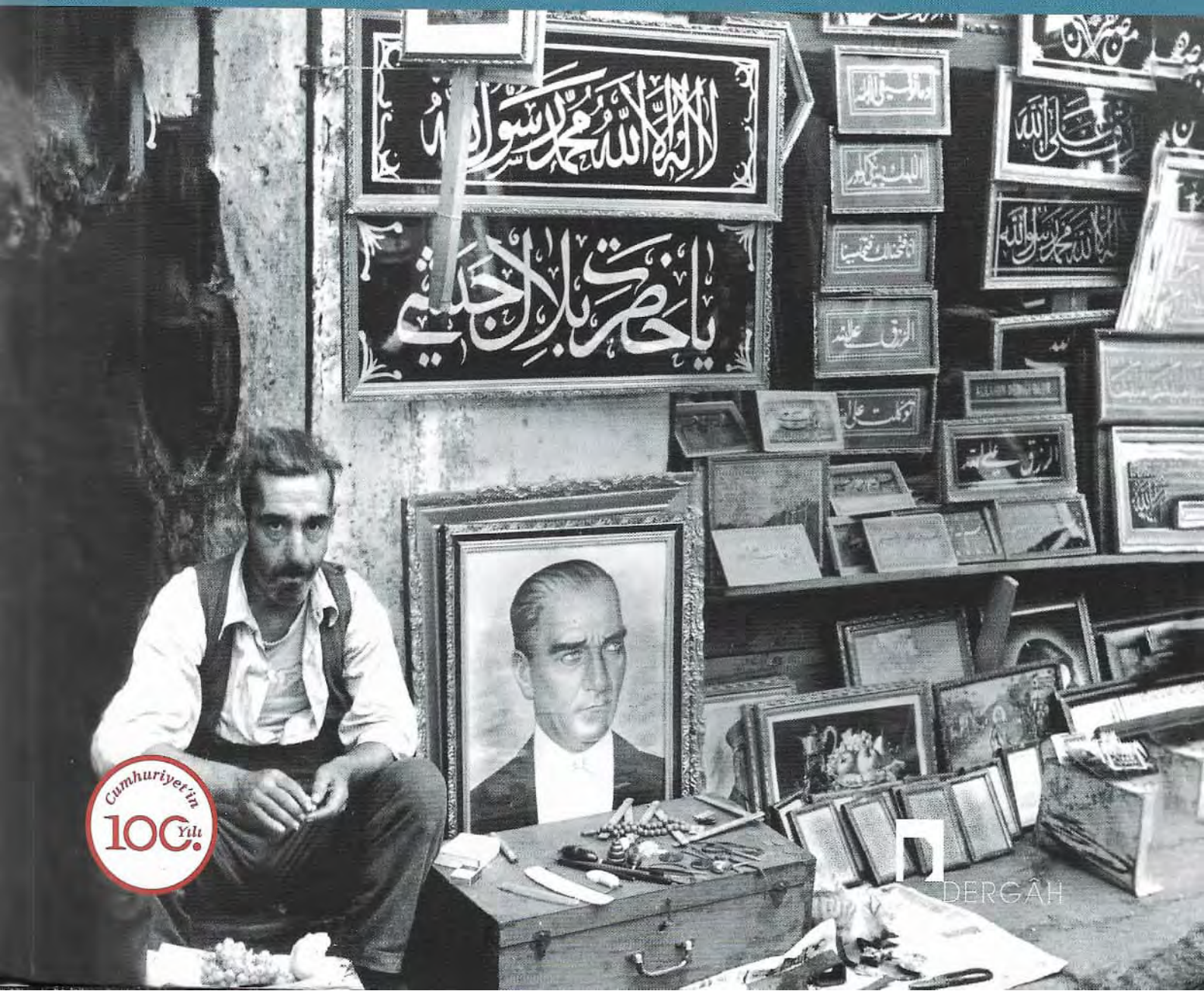

DERGÂH

İSMAİL KARA

1955 yılında Güneyce/Rize'de doğdu. Güneyce İlkokulu'ndan mezun oldu (1965). İstanbul İmam Hatip Okulu'nu (1973), İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü (1977) ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü (1986) bitirdi. Uzun yıllar Dergâh Yayınları'nda editörlük ve yayın yöneticiliği, Ste. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'nda din dersi öğretmenliği (1980-1995) yaptı. "İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914" başlıklı teziyle siyaset bilimi doktoru, ardından 2000'de doçent, 2006'da İslâm Felsefesi profesörü oldu. 1995 yılından itibaren çalıştığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2015'te emekliye ayrıldı. 2017-2020 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi'nde hocalık yaptı. Halen İstanbul Zaim Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Çalışma alanı çağdaş Türk düşüncesi ve çağdaş İslâm düşüncesidir.

Bazı çalışmaları:
Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-Metinler/Kişiler (3 C.: 1, 1986; 2, 1987, 3, 1994), *İslâmcıların Siyasi Görüşleri* (C. I, 1994; C. II, 2019), *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye* (1998), *Amel Defteri* (1998), *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* (1998), *Kutuz Hoca'nın Hatıraları-Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası* (2000), *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (2001), *Güneyce-Rize Sözlüğü-Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası* (2001), *İslâm Siyasî Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik-Hilafet Risâleleri* (6 C. 2002-2014), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (2003), *Sözü Dilde Hayali Gözde* (Portreler, 1, 2005), *Bir Eğitim Tasavvuru olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri* (Ali Birinci ile, 2005), *Aramakla Bulunmaz* (2006), *Hanya/Girit Mevlevihanesi-Şeyh Ailesi Müştemilatı Vakfiyesi Mübadelesi* (2006), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm* (C. I, 2008; C. II, 2016), *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz - Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (2011), *Nurettin Topçu-Hayatı ve Bibliyografyası* (2013), *Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek: Mahya* (2016), *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak-Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet* (2017), *Zafer Değil Sefer* (2018), *İsyan Ahlâkı Peşinde: Nurettin Topçu Albümü* (2018), *Ahmet Hamdi Akseki* (Rabia K. Gündoğdu ile, 2 C., 2019), *Dağ ne Kadar Yüce Olsa* (Portreler 2, 2020), *Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklâl Marşı* (2021), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Layihaları* (A. Zeki İzgöer'le, 2021), *Sahaflar Kitabı: Son İstanbullu Sahaflarla Konuşmalar* (Fulya İbanoğlu ve Filiz Dığıroğlu ile, 2022), *İçimden Geçen Günler* (2022), *Din ve Milliyet-II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Dönemlerinde Milliyetçilik Tartışmaları* (Abdülkerim Asılsoy ile, 2023), *Bir Ahlâk Davası-Nurettin Topçu* (2023).

DERGÂH YAYINLARI 1085

Çağdaş Türk Düşüncesi 94

1. Baskı Aralık 2023

Kapak Tasarımı
Ayşe Nurgül Kabasakal

Sayfa Düzeni
Ayten Balaç

Baskı
Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad.
2622. Sok. No: 6/13
Bağcılar/İstanbul
Tel: (212) 446 05 99

Dergâh Yayınları

Mimar Sinan Mah. Selamiali Efendi Cad.
No: 13/A Üsküdar/İstanbul
Tel: (216) 391 63 91-93
www.dergah.com.tr/bilgi@dergahyayinlari.com

Resimli Cumhuriyet Din Kitabı 3*'ün yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.*

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI

3

İsmail Kara

DERGÂH

Bu fotoğraf 1962 yılında Beykoz'da çekilmiş. 27 Mayıs darbesinin üzerinden iki yıl geçmiş. Kim olduğunu tesbit edemediğimiz genç hoca iki hafız talebesinin icazet gününde onlarla birlikte. Hafız ve hafizenin başlarında "görünürlüğü" bariz "Allah" ve "Muhammed" yazılı taclar var. Omuzdan koltuk altlarına geçirilen şeritlerde ise "Maşallah" ve "Kelime-i Tevhid" yazıları yer alıyor.
"Pasif" fakat dayanıklı bir muhalefet, mücadele ve tezahür biçimi bu...

İÇİNDEKİLER

807 CEMAATLARIN RUHU VE BEDENİ - HALK MÜSLÜMANLIĞI - ALEVÎLİK - YENİ SELEFÎLİK...

809 Cemaat Ruhu Nasıl Bir Beden Arar?

823 Bediuzzaman'ın Siyasetine ve Risâle-i Nurların Fikriyatına Dair Rehber

849 Medresetü'z-Zehra'nın Yolları Nerelerden Geçer?

859 Halk Müslümanlığı Müslümanlığın Ne Kadarına Tekabül Eder?

893 Türkiye Kendi Alevîliğini mi Tartışıyor?

909 Yeni Selefîlikle Yakın Bir Akrabalığınız Var mı?

921 ŞAPKA HİKÂYELERİ - TÜRK KİMLİĞİ POLİTİKALARI - MİSYONERLİK - YENİ MÜSLÜMAN KADIN VE TESETTÜR

923 Tabutun Üzerinde Siyah Bir Şapka!

943 Kimlik Politikaları Ne Zaman İcat Edildi?

953 AB Sevdasından Kimlik Kartındaki "Din/Millet" Hanesine...

963 Misyonerlik Deyip Geçilebilir mi?

979 İspritizma Dinin Yerini Alabilir miydi?

989 Sekülerlik Yahut Dünyevîlik Üzerinden Birkaç Not

1017 Mesele "Kadın" mı, "Müslüman Kadın" mı, Doğu mu Yoksa İslâm mı?

1045 ŞEHİR - MABET - İKAMET - YENİ CAMİ MİMARİSİ - AYASOFYA

1047 İnsanla Şehir, Şehirle Siyaset Arasında; Yapmak ve Bozmak...

1071 Niçin Bir Cami Mimarimiz Yok?!

1091 Tekpartili Yıllar Ankarası ve "Büyük" Bir Cami Fikri!?

1105 Şişli Camisi Hangi Devirde Yapılmış Olabilir?

1119 Atina'da Cami Açılması Yahut İnşası Nasıl "Millî-Dinî" Bir Mesele Oluveriyor?

1131 Ayasofya'nın Müze Yapılması Fethin "Sulhen" İadesi Değil İdiyse Ne İdi?

1143 Dizin

CUMARTESİ

Türkiye'nin haftalık tek sinema gazetesi

İKİ TAM SAYFA BULMACA

Bugün Radikal'le

Radikal

10 NİSAN 1999 CUMARTESİ · YIL: 3 · SAYI: 919 · 100.000 TL

http://www.radikal.com.tr

Yemek pişirmeyi seven herkese Kış Yemekleri Kitabı

İnci gibi dişler için herkese Rengârenk Diş Fırçaları

Sadece 1

Bugün mutlaka Radikal ile Fırtına Gazetesi alın!

TESEV'in ülke çapındaki araştırması Anadolu Müslümanlığı'na ayna tuttu

Türk usulü İslam

Halkın ezici çoğunluğu inançlı ama şeriata karşı, dini hoşgörüden yana. Yüzde 21'lik 'şeriatçı' kesimin ise kafası karışık. Şeriata 'evet' diyorlar, ancak birçok şeri hükmü doğru bulmuyorlar

DİNE DAYALI SİYASETE 'HAYIR'

% 87.2 % 80.6 % 77.3 % 10.7 % 1.4

Dinin, devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini istemiyorum.

Din temelinde politika yapan partiler olmamalı.

Cumhuriyet devrimlerini ihtiyacı ileri götürüyor.

Bir erkeğin dört kadınla birden evlenmesi uygundur.

Zina yapan kadın veya erkeğe Kuran'a göre ceza verilmeli.

Din ve kamu düzeni

Türkiye'de dindar insanlara baskı yapılıyor.	% 42.6
Kuralsız devletin ideal olduğunu düşünüyorum.	% 72.4
Çalışma saatleri cuma namazına göre ayarlanmalı.	% 68.6
İsteyen devlet memuru başını örtebilmeli.	% 74.7
İsteyen üniversite öğrencisi sakal bırakabilmeli.	% 76.7

Türk halkı hoşgörülü

% 89.2 % 66.6 % 85 % 25 % 91.5

Başka dinlere inananlar ahlâkında iyi insanlar da var

Bir kişi Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanıyorsa ikili içse bile Müslümandır.

Bir kadın Allah ve Peygamber'e inanıyorsa başını örtmese bile Müslüman sayılır.

Kadınlar camiye namaz kılmaya gelmeli.

İnanç farklılıklarının tartışıldığı ve barış ortamında konuşulması toplumsal huzur için gereklidir.

Aşırı İslamcı-aşırı laik kamplaşması yok

Kendimi hiç dindar görmüyorum. % 2.7

Kendimi çok dindar görüyorum. % 6

Dindar sayılırım. % 55

Oturduğum mahallede tesettürlü kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa rahatsız olmam. % 83.4

Oturduğum mahallede kısa etek giyen kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa rahatsız olmam. % 66.4

Önce Türk kimliği

Türk ama (TC vatandaşıyım) % 53.9

Önce Müslüman ümmetiyim % 35.7

Dindar Müslüman Türk'üm % 4.3

Dinci değil dindar

'Önce Türk'üm'

Allah'a inanan Müslüman'dır

TESEV'in araştırması, Türk insanının dindar olduğunu ancak dini kişisel yaşamla sınırlı gördüğünü ortaya koyuyor. Müslüman yüzde 99'u Müslüman olan bir ülke halkının yüzde 67.2'si dinin kamu yaşamını etkilemesini, devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı buluyor. En çarpıcı sonuç da şu: Müslümanlık için Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanmak yeterli.

MEHMET Y. YILMAZ

26'ıncı sayfada

Gaziantep'te FP mitingi

Fazilet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan dün Gaziantep'teydi. Kutan, konuşmasında başta DYP lideri Çiller olmak üzere rakiplerini 'din istismarı' yapmakla suçladı, ama kürsüye elinde tabancayla çıkmayı da ihmal etmedi. 'Rengârenk' miting alanında 'kara' çarşaflılar ön plandaydı. 10'uncu sayfada AA

Katliamsız gün yok

Miloşeviç barış havarisini oynayadursun vahşet haberlerinin ardı arkası kesilmiyor

Ortanca oğlu Bosna'da 28 yaşında katolik bir kızla evlenmiş olan Miloşeviç'in Bosna ile yakından ilişkisi var. Nitekim o da Ü Nasıl dün bu yazıyı 40 kişilik gerçekleştirdiğini ve üç ayrılık zaman ortaya çıkacağını açıkladı.

Miloşeviç'in inadı üzerine Batı, siyasi baskıyı artırıyor. Blair, 'Miloşeviç'in Sırbistan'ın kontrolü kaybetmesi gibi' söylerken, Bu, Kosova için başarısızlık senaryosu olarak yorumlandı.

11. SAYFADA

Türk milleti veya Türk kimliği birinci derecede ne ile tanımlanacak? Siyasi merkezin, aydınların, basının Cumhuriyetin kuruluşundan beri açıktan veya örtük olarak ilgilendiği ciddi bir soru bu? Yabancı akademisyenlerin ve gazetecilerin de ilgisinde şüphesiz.

Radikal gazetesinin yaptığı ve 10 Nisan 1999 tarihinde yayınladığı araştırma sonuçları bunlardan sadece biri.

CEMAATLARIN RUHU VE BEDENİ

HALK MÜSLÜMANLIĞI

ALEVÎLİK

YENİ SELEFÎLİK...

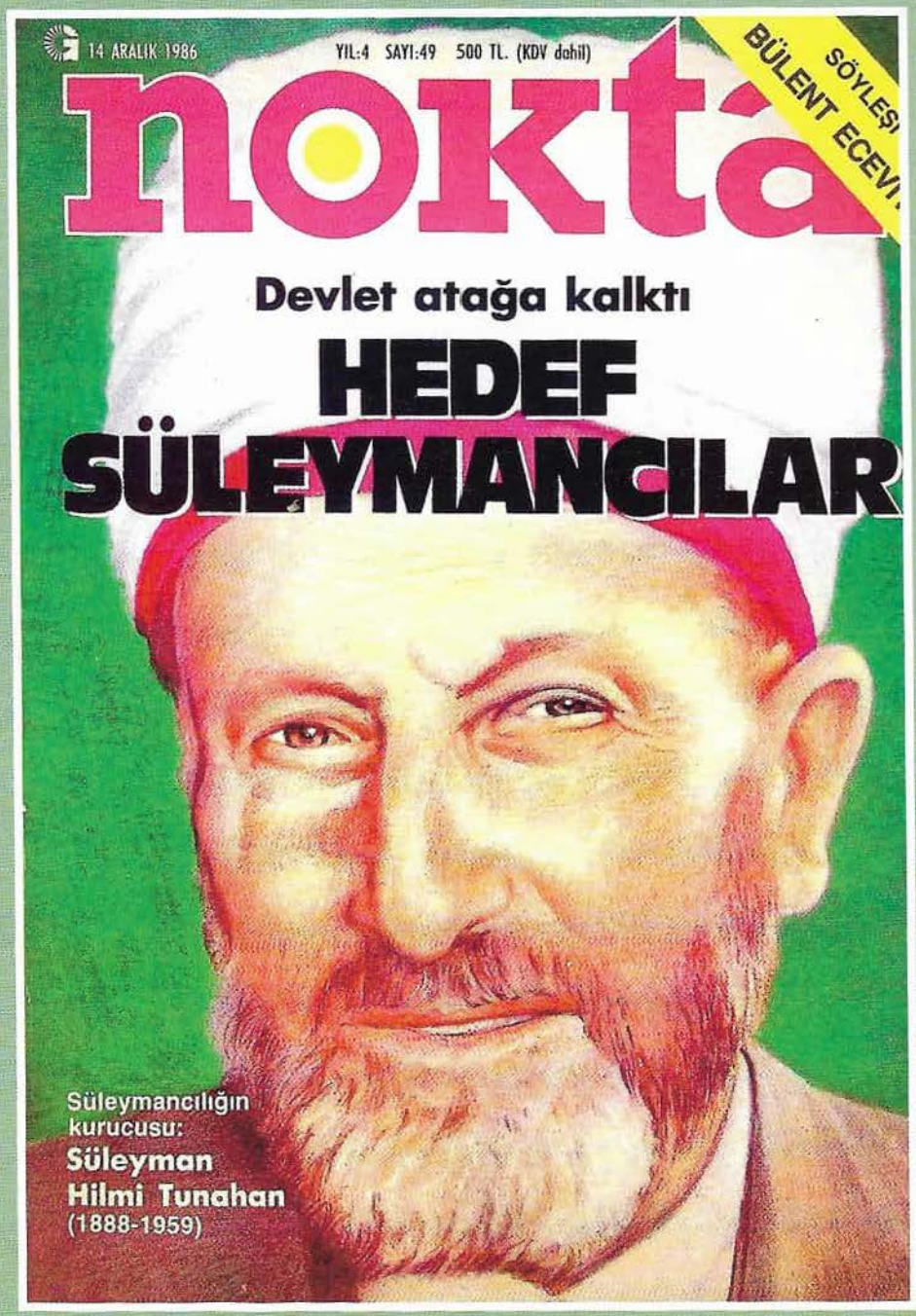
14 ARALIK 1986
YIL:4 SAYI:49 500 TL. (KDV dahil)
nokta
SÖYLEŞİ
BÜLENT ECEVİ
Devlet atağa kalktı
HEDEF
SÜLEYMANCILAR
Süleymancılığın kurucusu:
Süleyman Hilmi Tunahan
(1888-1959)

CEMAAT RUHU NASIL BİR BEDEN ARAR?

Türkiye'nin hemen her konuyla irtibatlı hale gelen din merkezli meselelerini, bu arada cemaat ve tarikat yapılarını, tasavvuf kültürünü, Halk Müslümanlığını –hangi ideolojik kampa ve önceliklere sahip olursanız olun– ne kadar ciddiye almak gerektiğini (Fuat Köprülü, Sabri Ülgener, Şerif Mardin, Ahmet Yaşar Ocak gibi bir iki akademisyen ve aydın dışta bırakılırsa) yabancıların dikkatlerinden öğrenmek gerekir diyeceği geliyor insanın. Ama yabancıların da yoğunlaştıkları meseleler, öncelikleri ve araştırma maksatları normal olarak tam bizim ihtiyaçlarımızı karşılamaya dönük değil. Oryantalistlerin yetişme tarzları, programları, tasvirleri ve değerlendirme biçimleri sık sık yönlendirme, belirleme ve tanımlama arayışları üzerinden yoldan "güzelce" sapar ve başka vadilere intikal ederek suni ama "inandırıcı" istikametler çizer.

Buna rağmen yabancılardan birinin birkaç satırını aktararak bu kısma başlayabiliriz:

> "Yüzyıllar boyunca Müslüman ferdi için İslâm cemaatinin hukuk [fıkıh] köprüsüne müvazi [paralel] olarak ve ona hiç ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde yaşamıştır diyebileceğimiz tasavvuf hakkında Türk görüşü [çokpartili hayata geçerken] vuzuhsuzdur. Tasavvuf hakkında bazan bir aydın; 'murakabe, itikâf, dünyadan çekilmedir, bizimle, modern dünya ile bir alakası yok. Zaten tasavvuf Hindistan'dan gelmiş, gülünç bir şey. Tasavvuf Türkiye'de ölmüştür. Ölmesi de lazımdı' der. Bununla beraber bu [görüşteki] tip Arap dünyasına zıt olarak dikkate şayan derecede nadirdir. Tasavvuf geleneği Türk tarihinde kuvvetli ve bariz bir gelenek olmuştur. Bugün de aynı derecede olmamakla beraber dinî mânada kuvvetli veya hiç değilse faaldir.
>
> Tasavvufun meydana getirdiği ictimaî müesseseleri [tekke ve zaviyeleri] Türkler [Cumhuriyet devrinde, 1925'te] şiddetle yıktılar. Tarihçiler Türkiye'nin kültüründe tarikatların vaktiyle oynamış olduğu esaslı rolü görüyorlar; uyanık modernistler gerçek tasavvufla kendi gayeleri arasında bir benzerlik olduğunu kabul ediyorlar; en liberalleri *Mevlid*'i dinliyorlar. Bununla beraber hemen

12 Eylül darbesi-Özal iktidarı dönemi devam ediyor. *Nokta* dergisinin 14 Aralık 1986 tarihli 49. sayısının kapağında Süleyman Hilmi Tunahan ve Süleymancılar öne çıkarılıyor. Sıra onlarda!!!

hepsi tekkeleri tamamiyle reddetmekte müttefiktirler; hiç değilse dejenere olduğu kadar siyasî mânada mürteci olduğunda birleşiyorlar. Bunların yeniden açılması meselesi [kimse tarafından] ortaya atılmamıştır. Birçoğunun şiddetle onun aleyhinde olduğuna şüphe yoktur.
Bununla beraber modernistler tasavvufun prensip itibariyle teşkilatsız, şekilsiz din olduğuna inanıyorlar; onda dinin şekilcilikten temizlenmesi ile esas hiçbir şey kaybedilmemiş, çok şey kazanılmıştır. Türk aydınları da tamamiyle derunî, şahsi bir dinin temellerini aramaktadırlar."[1].

Dışardan, yabancı ve uzun yıllar Türkiye'de kalmamış bir akademisyenin, bir araştırmacının rahatlıkla gördüğü bu vâkıayı Türk akademisyenler, araştırmacılar, basın mensupları niçin bu netlikte görmüyor/göremiyor acaba?

Birkaç sebep zikredilebilir; her şeyden önce düzenli ve üst bilgi yetersizliğini ve belki daha da önemlisi Türkiye'de geniş mânasıyla din hakkında konuşmak ve yazıp çizmek için dersine çalışma ihtiyacı duyulmamasını gündeme getirmek lazım. (Bu zaafiyet dindar sosyal bilimciler ve ilahiyatçılar için de varittir). Türkiye'de bu sahada kalem oynatanların çoğunun meseleleri sadece kendi dinî-fikrî yapısı istikametinde ele alması ve müsbet veya menfi tasvir ve tahlillerinde bununla sınırlı kalması sebeplerin birdiğeridir.

1 W. C. Smith, "Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?", AÜ. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1, 1953, s. 17 (1951 yılında neşredilen bu broşürün tercümesinin tamamı 7-20. sayfalar arasında yer almaktadır). Bu metnin gözden geçirilmiş hali Smith'in 1957 yılında neşredilen *Islam in Modern History* kitabının aynı başlıklı Türkiye kısmını oluşturacaktır. Bu kitap Fransızcaya da tercüme edilmiştir: *L'Islam Dans la Monde Moderne*, Paris, Payot, 1962.

Cemaata ve Tarikata Dair Bir İki Husus

Önce "cemaat"la alakalı bazı hatırlatmalarla başlamak lazım. 1924 sonrası itibariyle cemaatın Türk hukuk mevzuatında ve resmi dilde sadece gayrımüslimler için bir karşılığı var. (Garip ve enteresan bir durum ama böyle). Rum-Ordodoks cemaatı, Ermeni cemaatı, Yahudi cemaatı... Lozan Antlaşması başta olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası metinlerde de gayrımüslim cemaatlar zikredilmiş ve hakları garanti altına alınmıştır. Buna karşılık genel mânada Müslümanlar, özel olarak belli bir Müslüman grup için cemaat kelimesinin kullanılmasının hiçbir hukukî karşılığı yoktur, olsa olsa kültürle, gündelik dille, sosyal hayatla alakalı bir vâkıa, bir kullanım olabilir.

Cami cemaatı var diyeceksiniz. Doğru ama o şimdilik bizim konumuzun dışında. Başka bir vâkıa o. Çünkü cami cemaatı camiye gelen, imam efendiye uyan herkesi içine alır, onların içinden herhangi bir gruba, bir meşrebe, bir mezhebe, müstakil bir fikre, bir coğrafyaya, alt bir dile işaret etmez. Çünkü caminin kapıları ve içi (haremi) "elhamdülillâh Müslümanım" diyenden "şeriat istiyorum" diyene kadar herkese açıktır, açık olmak zorundadır; birine kapalı olduğu zaman o anda "cami" (bütün Müslümanları bir mekânda, bir imamın önderliğinde bir araya

Hem İçerde Hem Dışarda Olmak!...

Bu fotoğrafta Oflu Hacı Hasan Rami (Yavuz) hocaefendi (önde sağda) 1964 yılında medrese derslerinden icazet verdiği talebeleriyle birlikte görülüyor (7 Haziran 1964). 60 ihtilâlinden sadece birkaç yıl sonra. Medreseler ve tekkeler kapatılalı çok olmuş. Hocaefendi Cumhuriyet ideolojisinin başının pek hoş olmadığı bir tarikata müntesip (Nakşi) ve evinin bir katını onlarca vasıflı talebenin yetiştiği feyizli ve bereketli bir medrese haline getirmiş. O yıllarda aynı zamanda Çaykara vaizi. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı bir "memur", yöresinde itibarlı bir hoca fakat fotoğrafı, kıyafeti, duruşu ve faaliyetleriyle Diyanet'in din anlayışı ve politikalarıyla ne kadar uyumlu acaba?
Yanındaki hocaefendi arkadaşı ise Yusuf Bilgin. O da o yıllarda Çaykara müftüsü yani Diyanet mensubu ve "memur"u. O da tarikat mensubu ve müderris. Devlet dairesi olmasına rağmen müftülük odasına (makamına), onların diliyle fetvahaneye ayakkabılarla girilmesine müsaade etmiyor. Fetvahanede Atatürk fotoğrafı da yok. Bu tercihlerinde ısrar ettiği için 12 Eylül sonrasında re'sen emekliye sevkediliyor.
Hem Diyanetli hem değil, hem devletli hem değil. Türkiye'de din sahasında olup bitenleri derinliğine kavrayabilmek için bunu iyi anlamak lazım. Onların kendi konumlarını iyi anladıklarında şüphe yok bence.
Devrin Diyanet İşleri başkanı ve üst bürokrasisi bu fotoğrafı görse (ki eşzamanlı olmasa da bir müddet sonra görmüştür) ne düşünür, ne der acaba? Muhtemelen içten memnuniyet ve cesareti takdir, dıştan tedirginlik ve korku...
Maddeten ve ruhen dışarda, maddeten ve ruhen içerde...

toplayıcı) özelliğini kaybeder, böyle olduğu zaman da artık orada Cuma namazı bile kılınamaz, cemaatla/toplu olarak kılınması mecburi olan haftalık ibadet yapılamaz.

Ayrıca cami cemaatının da hukukî bir tarafı ve karşılığı yok. Aslında böyle olması bir tarafıyla iyi denebilir. Ama sadece bir tarafıyla...

Müslüman cemaatların hukukî-resmi bir karşılığı ve meşruiyeti yok ama sosyal olarak ciddi bir mütekabiliyeti var. (Bu da garip ve enteresan bir durum). Vurgulayalım, sosyal ve kültürel olarak biraz da tarihten gelen hem güçlü bir karşılığı hem de meşruiyeti var. Çünkü Müslümanların kulağında ve gönlünde cemaat hoş ve güzel bir mekân bulur. Bir başka şekilde söylersek cemaat(lar) konusunda mevzuatla sosyal realite, devletle mütedeyyin halk arasında henüz hiç kimsenin kapatmayı düşünmediği, çünkü henüz anlamak ve çözmekte perhizkârlık gösterdiği yahut zaruretler sebebiyle, bile isteye böyle davrandığı ciddi bir boşluk ve müphemlik var.

Ankara'da, bu müphem bölgede tarafların muğlak da olsa bildiği, belki benimsediği, birdiğerini tanıdığı bir kabul ve kararlar manzumesi de var yalnız. Onlardan bir miktar bahsedeceğiz.

İkinci hatırlatma maddesi şu: Cemaat yapıları esas itibariyle Cumhuriyet idaresi ve ideolojisinin ortaya çıkardığı dinî gruplar, en azından din sahasındaki çok taraflı politikalarla, baskı ve biçimsizleştirmelerle yahut bu alanda sergilediği yetersizliklerle sebebiyet verdiği yapılardır. 1924'te medreselerin, 1925'te tekkelerin kapatılması ve mensuplarının, onların zihniyet dünyalarının, çevrelerinin, farklı dil ve üsluplarının, dış görünürlüklerinin gayrımeşru hale getirilmesi (ki böyle bir karar ve uygulama İslâm ülkeleri arasında sadece Türkiye'de olmuştur) büyük bir geleneği, birikimi ve kültürü taşıyan, herkesi içine alabilecek kadar geniş yelpazesi olan bu yapıları ortadan kaldırmakla kalmamış her bakımdan daha dar vasıflara sahip, daha zayıf ve savunma, korunma amaçlı, dolayısıyla daha katı ve tamamen veya kısmen gizli cemaat yapılarının vücut bulmasına zemin hazırlamıştır.

Cemaat organizasyonlarının bu yeni süreçte korumak ve savunmak istediği şey sadece kendileri, kendi gelenekleri ve din anlayışları, dinî düşünceleri değildir, en yukarıda bizzat dindir. Kendisi kadar, hatta kendisinden önce dini, inancı, dinî hayatı ve değerleri, din eğitimini, dindarları, maneviyatı ve mukaddesatı... baskıcı devlete, kendince dindışı yabancı fikir ve kuruluşlara (diyelim ki komünizme, masonluğa, siyonizme), yedi düvele karşı koruyacaklardır. Bu yapıların iç devin-

genliği, siyaseti ve kendilerince tutarlılığı, kuvvetli hissiyatı, giderek sosyal karşılığı ve meşruiyeti bu kademeli "hak dava"sından, bir ölçüde de dışarıdan, korunduğu/kaçındığı düşmanın varlığından kaynaklanıyor.

Şimdilik değer yüklemeden, sadece bir tesbit olarak şunlar söylenebilir: Cemaatlar fikrî ve fiilî yapıları itibariyle sadece kendilerini korumakla kalmamış, daha umumi mânasıyla Türkiye'de dinî alanın ve dindarlığın, geleneksel ve modern din eğitiminin ve camiler başta olmak üzere hayır kurumlarının, dindarâne yaşayışın, maneviyatın, dayanışmanın, mütedeyyin dilin ve üslubun... da devamına, değişerek gelişmesine, giderek meşrulaşmasına zemin hazırlamış, destek vermiştir.

Cumhuriyet devrinin cemaat ve tarikatlarının koruyucu ve sürdürücü tarafları kadar katılaştırıcı ve ayrıştırıcı tarafları da vardır. Bu ikinci vasıf içeriye doğru bir avantaj gibi gözükse de dışarıya doğru bir zaaf özelliği kazanır. Fakat dışarıdaki zaaf kendi cesameti ve ağırlığında içerden farkedil(e)mez.

Tektipleşmeye Tepki mi, Farklı Bir Tektipleşme mi?

Cumhuriyet döneminde yasaklanan ve kendi tabiî şartlarından uzaklaşan tarikatlar da cemaatlaşmaya doğru hareket ettiler. Başka ne yapabilirlerdi? Tarikatlar cemaatlaşırken paradoksal bir şekilde yeni cemaatlar da bazı bakımlardan bir tür tarikat gibi vücut buldu. Cemaatın lideri, hocaefendisi, üstadı teknik mânada şeyh değildi ama mensupları nezdinde statüsü, otoritesi, mânevî kişiliği, sözünün geçerliliği, eserlerinin ve fikirlerinin "kudsiyeti"/tek kaynak oluşu itibariyle şeyh makamındaydı, bir tür tartışmasız evliyaydı, asrın müctehidi, zamanın müceddidi ve mehdisi, sahib-zaman ve sahib-kıran idi.

Bunun en tipik örneklerinden biri "zaman tarikat zamanı değildir" diyen merhum Bediuzzaman Said Nursi'dir, onun cemaatıdır ve "tek kaynak" olan külliyatı yani cemaata da ad olan efsunlu ve maneviyetli *Risâle-i Nur*'larıdır.

Daha dikkat çekici hadiseler de var: Dinî görüşleri ve söylemleri itibariyle tarikat ve cemaatlara karşı olan, şeyhleri ve hocaefendileri Kur'an'ın, peygamberin yerine geçmek üzerinden sert ve dışlayıcı bir üslupla tenkit eden radikal ve Yeni Selefî görüşlü, "Kur'an İslâmı" müdafii dinî grupların ve onların başındaki kişinin/kişilerin de aslında bir cemaat yapısı ve "yanılmaz" cemaat lideri tiplemesi gösteriyor oluşudur. Bir tür cemaat karşıtı cemaatlar... Onların bağlıları da hocası ve liderinin söyleyip yazdıkları dışında doğru-önemli dinî görüş ve yorum kabul etmiyor, meâl dahil olmak üzere "başkası"nın yazıp hazırladığı kitapları okumuyor.

Tahmin edilebilecek aktüel örneklerin adlarını zikretmekten şimdilik sarfınazar edelim, fakat kısmen tarih olmuş yahut bütün katı yapılar gibi çabuk kırılmış/çatlamış bir örnek olarak Yeniden Millî Mücadele hareketinden ve bazı siyasî-dinî oluşumlardan bu çerçevede bahsedilebilir.

Aslında İlahiyat Fakültelerindeki Yeni Selefî, gerçek İslâm-Kur'an İslâmı savunucusu, bir tarafıyla modern(ist) görüşlere, protestanlaşmaya ziyadesiyle açık dinî gruplaşmalar da böyledir. Dışarıya, geleneksel yapılara ve dinî düşüncelere, cemaat ve tarikatlara karşı olan sert ve yüksek sesli tenkitleri yahut hür dinî düşünce talepleri kendilerine, kendi cemaatlarına, kendi tektipçiliklerine, bunların beslediği zaaflarına, darlık ve katılıklarına dönük olarak işlemez. Bu cemaatların bazıları Türkiye şartlarında akademik bir karaktere sahip olmalarına rağmen tenkit alanı dışardadır, kendinden başka yerdedir, bir başka deyişle tek istikametlidir. Tenkit bir miktar içeriye doğru işlemeye başladığı zaman da umumiyetle kendi olmaktan çıkar, cemaattan kopar; liberalizme, evrenselliğe, demokrasi havariliğine, sisteme katılmaya, uyum ve entegrasyona, kısaca moda akımlara, Türkiye'ye boca edilen temayüllere doğru kayar. (Ankara İlahiyat belki kuruluş fikrinden, belki siyasî merkezde oluşu dolayısıyla her zaman bu tür düşüncelere ve dönüşümlere öncülük edegelmiştir).

Cemaatların Karmaşık ve Derin Yapısı

F. Tönnies cenaplarının cemaat ve cemiyet (*gemeinschaft* ve *gesellschaft*) ayrımı üzerinden yürüyen açıklamalarının burada ne kadar işimize yarayacağından emin değilim. Çünkü yeni cemaatların inanca dayalı, tevarüs edilmiş hissî ve tabiî kaynaklarından ayrı olarak rasyonel diyebileceğimiz makul, kestirilebilir, kontrol edilebilir tarafları da var. Onları karmaşık ve derin, aynı zamanda dayanıklı kılan da dıştan bakıldığında birbirini dışlayan unsurları rahatlıkta bünyelerinde barındırmaları, bütün sert-katı taraflarına rağmen "rasyonel bir elastikiyet" ve kuvvetli bir uyum damarı taşımalarıdır. Koru(n)ma fikri bir kapanmayı ve etrafına çitler/duvarlar/kaleler örmeyi getirir ama dışarıya açık, dışarıyı korku yahut ümitle, hayranlıkla görmek-gözetlemek isteyen gözeneklere de ihtiyaç gösterir.

Direnç ve uyum, kapanma ve serpilme, tahammül ve şartları gözeterek ilerleme/mesafe kat etme cemaatların öncelikli ortak vasıflarından biridir. Elbette hepsine aynı şekilde ve eşit olarak dağıtılmamıştır bu hasletler ama herbiri sabır ve tahammülle sebat ve istikrarını kuvvetlendirir, uyum ve ilerleme ile devamlılığını sağlar ve dayanıklılığını artırarak değişir, dönüşür. Bünyesi bu zıt hareketlere alıştıran gevşek bir terbiyeden geçmiştir, geçmektedir.

Kanaat Önderi Ne Demek Oluyor Acaba?

Tarih Eylül 2015. Dönemin Diyanet İşleri başkanı Mehmet Görmez hoca Kürt mollalarla ve şeyhlerle cami içinde musafaha ediyor.
Diyanet İşleri Başkanlığı bütün tarihi boyunca cemaat ve tarikatlarla mesafeli durdu. Onların din anlayışlarını değiştirmek ve dönüştürmek için çaba sarfetti. Vazifelerinden biri de bu idi. Fakat aynı zamanda onları kendi bünyesi içinde tuttu, şeyhlere ve mollalara merkez ve taşra teşkilatında resmi görevler vermekten geri durmadı. Hatta hususi cemaat toplantılarını ve tarikat ayinlerini yapmaları için gayriresmi olarak cami tahsis etti, herhalde devletin izniyle.
Cemaat ve tarikatlar do benzer bir davranış torzını benimsedi. Bir taraftan devletin ve Diyanet'in onlara empoze etmek istediği din anlayışından uzak durdu, onunla kendi metodlarıyla mücadele etti fakat buna karşılık resmi yapıların içinde bulunmayı benimsedi, istedi.
İki tarafta da çelişkiler manzumesi büyük bir problem değilmiş gibi gözüktü.
Hatırlatmak lazım, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cemaat ve tarikatları resmen ve alenen muhatap almaya başlaması 12 Eylül darbesi sonrasıdır. Doğrudan 12 Eylül'ün din politikalarıyla alakalı olarak şeyhler, hocaefendiler ve mollalar do "kanaat önderi" oldular. (Kim icat etti bilmiyorum, "kanaat önderi" tamlaması bence çok kötü bir Türkçe fakat kanunen yasak olan şeyh ve hocayı kullanmamak için bulunmuş harika bir çözüm ve pâye!!!).

Hakkın, hakikatın taşıyıcısı ve savunucusu olmak, ilâhî bir davanın takipçisi olduğunu düşünmek, buna inanmak, bunların beslediği adanmışlık hissiyatı, fedakârlık kapasiteleri cemaatların en büyük ve kendini sürekli yenileyen güç kaynağıdır. Şeyhefendi, hocaefendi elbette bu güç kaynağının merkezindedir. Yaşayışı, hareketleri, sözleri, işaretleri, mimikleri, beden dili hem güç kaynağını yeniler, harlandırır, kapasitesini yükseltir hem de kıyamete kadar yaşayacağı fikrini, ebedîliği tahkim eder.

Bu kuvvetli "mistik" inançlar, heyecanlar, ihtiraslar manzumesi bir taraftan diğer bütün zaaflarını örter, eksikliklerini, boşluklarını içeriden görünmez kılar, diğer taraftan da aktivitesini, hareket kabiliyetini artırır, mücadele azmini kuvvetlendirir.

Cemaat adamı aslında orta ve ortalama adamdır. Cemaatların maneviyat ve hissiyatı bir tarafa bilgi, anlama ve yorumlama kapasiteleri, entelektüel donanımları umumiyetle zayıf ve çelimsizdir, ortalama üstü yönleri de tektiplidir. Yapısal olarak taşıdıkları bu türden zaafiyetler ve yetersizliklerle maddî ve organizasyon başarıları, yayılma kapasiteleri, hizmet aşkları arasındaki orantısızlıkları ve mesafeyi de enerji transferini mümkün kılan güç kaynağı "dava" ve kendince "hakkı temsil" kapatır. Eski veya yeni/modern cemaatların, gelenekçi veya radikal karakterli yapıların becerikli, iş bitirici, siyaset, ticaret ve bürokraside, hatta üniversitede başarılı ve mütehammil, hizmete âmade ve fedakâr birçok insan yetiştirmesine rağmen büyük ilim ve fikir adamları, büyük sanatkârlar yetiştiren bir bahçe, bir vasat olamayışları da bu orantı dengesizliklerinin ortaya çıkardığı durumla alakalı olmalıdır.

Hem becerikli, iş bitirici ve mütehammil hem de kendince bir düzene ve ahlâka sahip insan unsuru siyasî merkezlerin (toprağı bol olsun, Weber'e kalsa kapitalizmin de) dikkatini çekmekte gecikmez. Ankara'nın cemaatlarla münasebetleri çok taraflıdır ve umumiyetle sanıldığı gibi çokpartili hayatla başlamış değildir. Aslında Ankara onların din ve dünya anlayışlarını, içine kapalı karakterlerini benimsemez, tehlikeli bulur, onları değiştirmek ve açmak ister ama kendi çatısı ve kontrolü altında kalması için de gerekli tedbirleri alır; bazan sert davranır ve ezer, biçimsizleştirir ama çoğunlukla destekler ve büyümesini sağlar. Bunlar üzerinden sisteme girdiler sağlar, kârı, mobilizasyonu, iş kapasitesini, merkezi genişletir, sempati ve oy toplar, din merkezli muhalefeti, homurdanmaları azaltır, fazla talepkâr olmayan bir dindarlığın memleket sathında yayılmasını, "yerli" Müslümanlığın kuvvetlenmesini, yabancı bölgelerden gelecek dinî düşünce ve hareketler karşısında bir direnç yahut bir denge noktası oluşmasını ister ve bunu temin eder.

Değişmek Fakat Kendince Aynı Kalmak!...

15 Temmuz afetinden sonra *#Tarih* dergisinin Eylül 2016 tarihli 28. sayısının kapağında cemaat ve tarikat meselesi böyle yer alıyor. Fakat hadise çok canlı ve tehditkâr olduğu için tek taraflı bir anlatım var. Devletin cemaatlara "sızma"sı mesele edinilmiyor.
Zaman geçiyor, devran dönüyor. Sanılanın aksine medreseler ve tekkeler, şeyhler ve mollalar değişime, ıslahata karşı çıkmıyor. Onların bütün yoğunlaştıkları şey yeni/modern/ıslah edilmiş şartlarda dinin, Müslümanlığın, kendi zihniyet dünyalarının, âdap ve erkânın nasıl devam edeceği idi. Çok zorluklarla ve baskılarla, biçimsizleştirme teşebbüsleriyle karşılaştılar ama varlıklarını da bir şekilde sürdürdüler, bugün de sürdürüyorlar.
(Ayrıca bk. s. 240'daki Semih Balcıoğlu'nun "Kum Saati" karikatürü).

Kısaca hem iter hem besler; içten zayıflatarak, dıştan güçlendirerek...

Bu türden çoklu ve yer yer zıt politikalar takip etmekte cemaatların, tarikatların siyasî merkezden aşağı kalır yanları yoktur dense yeridir. Gelenekleri, hissiyatı, tecrübeler hazinesi, mücadele biçimleri ve aklı olan küçük bir merkez de onlardır. Devletin, Diyanet'in din anlayışından, karar ve uygulamalarından esas itibariyle rahatsız ve hatta bîzardır. Birkaç nesil geriye doğru mensuplarının, büyüklerinin, şeyh ve hocalarının, hatta türbelerinin, eğitim merkezlerinin, hanelerinin devlet tarafından ne türden müdahalelere, baskılara maruz kaldığını canlı bir unsur olarak hep içinde yaşatır, yeni nesillere bir bilgi ve hissiyat olarak aktarır. Devlet aygıtlarını ve onların başındaki kişileri din meselesinde yetersiz hatta yabancıların/düşmanların etkisi ve tahakkümü altında görür.

Buna karşılık doğrudan veya dolaylı yollarla devletin, Diyanet'in çatısı altında kalmaya, devletin içine "sızma"ya, her kademede memuriyetler almaya, devlette itibar ve hüsnükabul görmeye hazır ve teşnedir. Bunu hem bir hak hem de bir vazife, kendisi, cemaatı ve dini için mühim bir görev olarak görür.

Cemaatların siyasete, siyasî partilere karşı gösterdikleri sempatik, katılımcı ve pragmatik hatta zaman zaman iştihalı tavırları da bunu gösterir.

Tam da burada iki iktibasta bulunabiliriz. Biri tekpartili yıllarda ve çokpartili hayata geçerken yaşanmış örneklerden:

> "Bitlis ağalarından Şeyh Selahattin İnan 1930 (Tunceli) Dersim ayaklanmasından sonra Bursa'ya sürgün edilmişti. Şimdiki Heykel arkasındaki Verem Savaş Derneği'nin üst tarafında bir evde oturan Şeyh Selahattin İnan'ın iki hanımı vardı. Bunlardan ilk eşinden Abidin, ikinci eşinden Kamuran [İnan] olmak üzere iki çocuğu vardı. Abidin ortaokulda benim sıra arkadaşımdı. Bu arkadaşlığımız geçen yıl vefat edene kadar sürdü. Abidin Orta Okuldan sonra Ticaret Lisesi'ne geçti. Baba aynı ana ayrı üç yaş küçüğü Kamuran ise Bursa Erkek Lisesi'ne devam ederek bitirdi, daha sonra da İsviçre'ye gitti. 1960 [İhtilâli'nden] yılından sonra Abidin Bitlis Adalet Partisi milletvekili, Kamuran İnan da Bitlis senatörü olarak parlamentoya girdiler.
> [Bursa'da] sürgünde bulunan Şeyh Selahattin İnan'ı vali Haşim İşcan bazı görevler vererek koruyordu. Örneğin köylere tahıl tespiti gibi görevler veriyordu. Bitlis'ten gelen müritleri Şeyh Selahattin İnan'a adeta tapıyorlardı. Abidin ile çok yakın arkadaş olduğum için, Bitlis'ten gelen müritlerin Şeyh Selahattin'in nasıl ayaklarına kapandıklarına çok defa şahit olmuştum. Çok dikkat çekicidir; 1950 genel seçimlerinde onu Bursa'ya sürgün eden CHP Bitlis'ten milletvekili adayı gösterdi. Şeyh Selahattin seçimi kazandı ve CHP milletvekili olarak Meclis'e girdi. Fakat 20 Ağustos 1950 günü [seçimden üç ay sonra] CHP'den istifa ederek Demokrat Parti'ye girdi.
> Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra Şeyh Selahattin İnan'a Beyoğlu'nda rast geldim. Beni görünce çok memnun oldu ve Adalar Lokantası'nda yemeğe götürdü. Yemekte kendisine 'CHP'den milletvekili seçildiniz, neden istifa edip Demokrat Parti'ye geçtiniz' diye sordum. Bana 'mecburdum, çünkü biz memleketimizde nüfuzumuzu yürütebilmek için daima iktidardan yana olmak mecburiyetindeyiz' dedi. Bu cümle bana Güney Anadolu'daki şeyhlerin yönetimi hakkında bir fikir vermiş oldu.
> Bu sözü 1960 yılından sonra Abidin İnan'dan da duydum. [Şeyh Selahattin] daha sonra Yassıada'da tutuklu bulunduğu zaman orada vefat etti. Onun ölümünden sonra en büyük oğlu Abidin İnan onun yerine şeyhlik görevini üstlendi. 1961 seçimlerinden önce idi. Abidin İnan'a Kadıköy'de rastladım. Beraberce vapura binip karşıya geçtik. Adalet Partisi'nden milletvekili adayı olduğunu okumuştum. Kendisine 'babanın sonunu gördün, neden milletvekili oluyorsun' diye sorunca 'biz Meclis'te temsil edilmek zorundayız, yoksa ağırlığımızı kaybederiz' cevabını verince 'baban da 7-8 yıl önce aynı cevabı vermişti' dedim"[2].

Diğeri daha yakın zamanlarda tezahür eden örneklerden sadece biri:

> *"— İnönü'den sonra Menderes dönemi nasıl?*
> Türkçüler Demokrat Parti'ye yaklaştılar. Kimisi DP'den milletvekili, bakan

2 Necati Akgün, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım*, Bursa, Print Ofset Matbaacılık, 1994. s. 41-42 (Bu anekdottan ve hatırattan beni haberdar eden talebem Gülperi K. Aslaner'e müteşekkirim). Benzer bir milletvekilliği örneğini Sezai Karakoç, Arvasilerden Şeyh Selim Efendi (Seven) örneği üzerinden anlatmaktadır. bk. S. Karakoç, "Hatıralar-LXIV", *Diriliş*, sayı: 64, 6 Ekim 1989; İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, s. 302-03.

3 "Milliyetçilik Nereye-4: Tarikatlarda ava giderken avlandık [Namık Kemal Zeybek'le röportaj", haz. Mustafa Balbay-Selda Güneysu, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 2020. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/milliyetcilik-nereye-4-tarikatlarda-ava-giderken-avlandik-1767122

Tarikat ve Cemaatları Takip...

Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin müftülüklere gönderdiği 12 Temmuz 1947 tarihli ve "Dinî ve millî vahdeti [birliği] ihlâl edecek mahiyette olan ve İslâmlıkla alakası bulunmayan bu gibi hareketleri önlemek için" diye başlayan "tarikatları takip ve tesbit" tamimi (Belge için bk. BCA, 051-V-33-00-00-4-30-23. Metni için ayrıca bk. Bu kitap, s. 111).
Diyanet'in bütün tarihi isteyerek veya emir üzerine yapılmış böyle teşebbüsler ve faaliyetlerle dolu.
Diyanet İşleri Başkanlığı'nın doğrudan tarikatlarla ilgili tesbit edebildiğimiz ilk hutbesi "Tarikatların Dinimizdeki Yeri" başlığını taşıyor. 28 Şubat sürecinde, herhalde "kurgusal" tarafları baskın olan Ali Kalkancı ve Müslim Gündüz hadiselerinin yaşandığı bir ortamda Diyanet de vazifesini yapıyor. (Metni için bk. *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 75, Mart 1997'de yer alan hutbe eki; İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, s. 138).

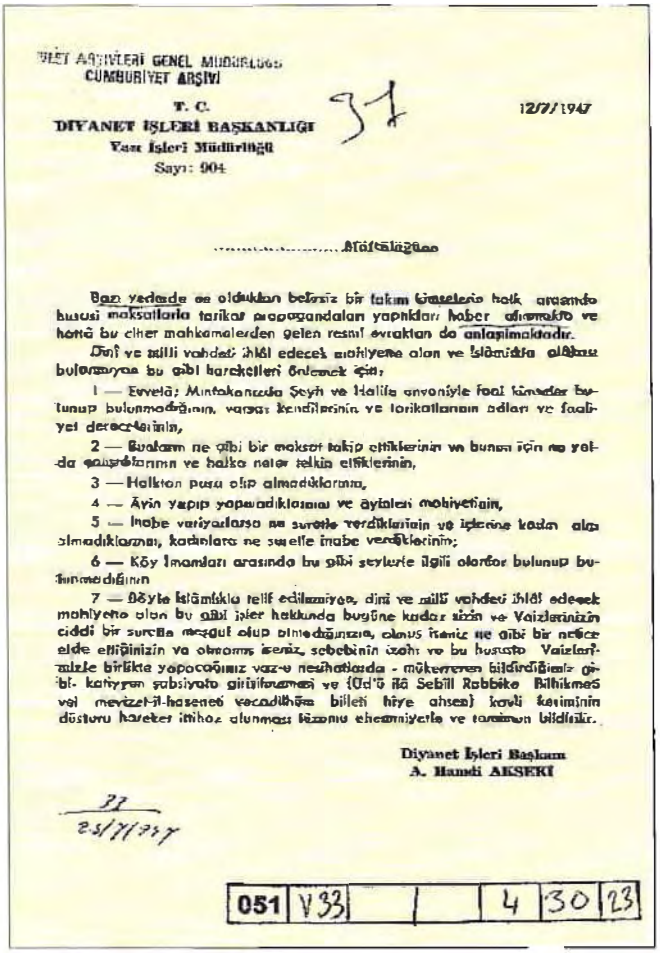
VİLÂYET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 904

12/7/1947

.....Müftülüğüne

Bazı yerlerde ne olduklarını belirsiz bir takım kimselerin halk arasında hususi maksatlarla tarikat propagandaları yapıkları haber alınmakta ve hattâ bu cihet mahkemelerden gelen resmî evraktan da anlaşılmaktadır.

Dinî ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan ve İslâmlıkla alâkası bulunmayan bu gibi hareketleri önlemek için;

1 — Evvelâ; Mıntakanızda Şeyh ve Halife unvanıyle faal kimseler bulunup bulunmadığının, varsa kendilerinin ve tarikatlarının adları ve faaliyet derecelerinin,

2 — Bunların ne gibi bir maksat takip ettiklerinin ve bunun için ne yolda çalışıklarının ve halka neler telkin ettiklerinin,

3 — Halktan pusa alıp almadıklarının,

4 — Âyin yapıp yapmadıklarının ve âyinleri mahiyetinin,

5 — İnabe vaziyetlerine ne suretle verdiklerinin ve içlerine kadın alıp almadıklarının, kadınlara ne suretle inabe verdiklerinin;

6 — Köy İmamları arasında bu gibi şeylerle ilgili olarlar bulunup bulunmadığının

7 — Böyle İslâmlıkla telif edilemiyen, dinî ve millî vahdeti ihlâl edecek mahiyette olan bu gibi işler hakkında bugüne kadar sizin ve Vaizlerinizin ciddi bir surette meşgul olup olmadığınızın, olmuş iseniz ne gibi bir netice elde ettiğinizin ve olmamış iseniz, sebebinin izahı ve bu hususta Vaizlerimizle birlikte yapacağınız vaz-u nesihatlarda - mükerreren bildirdiğimiz gibi- katiyyen şubsiyolu girişilmemesi ve (Üd'ü ilâ Sebîli Rabbike Bilhikmeti vel mevizet-il-haseneti vecadilhüm billeti hiye ahsen) kavli kerimimin düsturu hareket ittihaz alınması lüzumu ehemmiyetle ve tamimen bildirilir.

Diyanet İşleri Başkanı
A. Hamdi AKSEKİ

051 | V33 | | 4 | 30 | 23

oldu... Karşıdevrimcilerle Türkçülerin yakınlaşması oldu. Bir Türkçü nasıl olur da ezanın Arapçaya çevrilmesine yandaş olur. Bir taraftan da Milliyetçiler Derneği kapatıldı, 1952'de. CKMP ile milliyetçiliğin siyasîleşmesi başladı. Nasıl Erbakan dini siyasallaştırdı, milliyetçiliği siyasallaştıran da Türkeş'tir...
— *İslami hareketlerle bağlantı var mıydı?*
Türkeş'in tarikat oylarını almak için çabasını ben yaşadım. Türkeş bir mektup verdi; Adıyaman'a Menzil şeyhine götür, dedi. Bir milyon müritleri var... Türkiye'nin her yerinde. Biz olmasak komünizm gelecek, gelince ne tarikat, ne cami, ne cemaat kalır... Bunu işliyoruz.
Bizim ülkücülerden kimileri 80'den sonra oraya gidip saklandılar... Ama ava giden avlanır... Biz onları ayarlarız derken... Olmadı... Ara seçim oldu... Ülkücülerde din duygusu yukarda... Ülkücülerin bir kısmını kaptırdık. Adıyaman'a kaptırdık. Bir kısmını 80'den sonra Fethullah'a kaptırdık"[3].

Bu meselelerin ve çok taraflı tecrübelerin tarihi, mekanizması ve mantığı üzerinde uzun boylu kafa yormayanlar cemaat ve tarikatların uzun yıllar nasıl Menderes'e, Demirel'e, Özal'a, bunlar kadar olmamakla beraber Erbakan'a, nihayet hepsinden daha fazla Erdoğan'a büyük destekler verdiğini, hepsinden ciddi destekler aldığını anlamakta zorlanabilir.

Dıştan bakıldığında sade bir mekanizma, bir alış veriş gibi gözüken bu davranış kalıbının arkasında aslında Sünnî İslâm dünyasında ve Anadolu

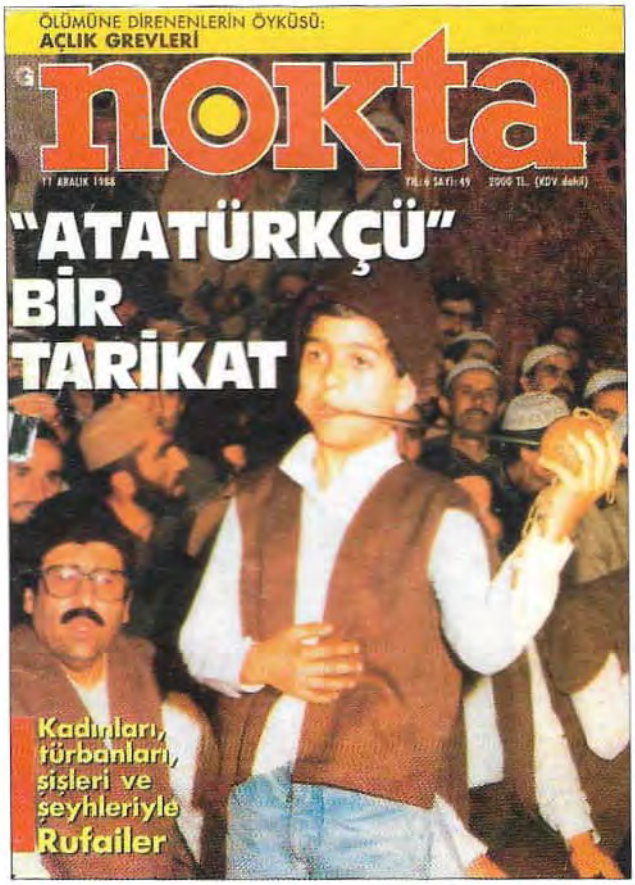

Atatürkçü Olmak Tarikatı Kurtarır mı?

Yine *Nokta* dergisinin kapağı (sayı: 49, 11 Aralık 1988). Bu defa Atatürkçü bir tarikat bulmuş ve Rufaîleri öne çıkarmış.
80'li yıllarda en çok tiraj getiren dosyalardan biri din ve laiklik meseleleri, bu meyanda cemaatlar, tarikatlar, din eğitimi, başörtüsü, vakıflar-dernekler-şirketler vs.
Bir diğer cazip konu da cinsellik. Doğrusu taraflar da basın için "iyi" malzeme sunuyordu.

topraklarında dinle devletin birlikteliği, birdiğerinden ayrılmazlığı fikri yatmaktadır. Modernleşme tecrübeleri, özellikle Cumhuriyet ideolojisi bu vadide bazı ciddi bozulmalar ortaya çıkarmakla beraber bu ana fikri ve kabulü esas itibariyle değiştirmeye yönelmediği söylenebilir. Cemaat ve tarikatlar gelenek, bilgi ve insiyak olarak bunların farkındadır. Uzun tarihî tecrübeyi de kendisini destekler mahiyette görür veya öyle anlar. Bu bakımdan "devleti ele geçirmek" veya devlete dahil olmak kendine ait bir şeye tekrar sahip olmak demektir. Ele geçirilenin (iktidar, para, makam, kurum...) ele geçireni değiştirip dönüştüreceği fikri cemaat ve tarikat yapıları için merkezî bir endişe kaynağı olmaz. Hakkın ve hakikatın temsilcisi, müdafii olduğuna inanmak onları bu tür sert ve soğuk realitelerden uzaklaştırır veya geçirdikleri büyük değişimleri önemsizleştirir.

Diyanet İşleri Başkanlığı ile cemaatlar, tarikatlar ve temsil ettikleri din anlayışları arasındaki münasebetler de siyasî merkezle cemaatlar arasındaki ilişkilerin bir izdüşümü, bir benzeri gibidir. Kuruluşundan bugüne kadar Diyanet'in ana görevleri arasında cemaat ve tarikatların din anlayışlarını tadil ve tashih etmek, değiştirip dönüştürmek olmasına rağmen onları kendi bünyesinde tutmaktan da hiçbir zaman vaz geçmemiştir. Kurumun bütün tarihi boyunca yüzlerce şeyh, halife, cemaat büyüğü, önderi Diyanet mensubu ve devlet memuru olarak görev yapmıştır, yapmaktadır.

Cemaatların Diyanet'le münasebetleri açısından yakın tarih tetkik edildiği

zaman da çelişik fakat benzer bir manzara ile karşılaşılacaktır. Diyanet'in din anlayışına karşı olmak, uygulamalarını tenkit etmek, devletin aleti olmakla suçlamak fakat aynı çatı altında yer almak için ısrar etmek, hatta bunun için can atmak...

Bütün tarihi boyunca Diyanet'e sert tenkitler yönelten Süleyman Hilmi Tunahan Efendi cemaatı mensuplarının ısrarla Diyanet'e katılma ve orada görev alma talepleri 15 Temmuz'dan sonra İsmailağa cemaatı tarafından adeta tekrarlanacaktır.

Bu karşılıklı ve problemli davranış biçimlerini görmek için merhum Mehmet Zahit Kotku'nun, Mahmut Ustaosmanoğlu'nun, Fethullah Gülen'in aynı dönemlerde Diyanet'e bağlı itibarlı bir din adamı ve devlet memuru olarak çalıştıklarını hatırlamak yeterli olacaktır.

Problemler ve İmkânlar...

Bütün problemlerine (ve birçok bakımdan ürkütücü 15 Temmuz hâilesine) rağmen cemaat yapıları Türkiye'nin, Türkiye'deki dinî düşüncenin ve dinî yaşama üslubu arayışlarının, din-devlet ilişkilerindeki dengelerin kuvvetli bir parçasıdır ve varoluş biçimleri çelişkiler, sıkıntılar, açmazlar kadar tektip din anlayışına ve yaşantısına mahkum olmamak gibi bazı imkânlara da işaret etmektedir. Fakat büyük soru önümüzde duruyor: Cemaat yapıları daha iyiye doğru mu gidiyor yoksa kendilerini de tahrip edecek bölgelere doğru mu açılıyorlar? Birlikte yürüyen direnç ve uyum damarlarının hangisi genişliyor ve büzüşüyor?

Ya siyasî merkezin, Diyanet dahil olmak üzere bürokrasinin, üniversitenin, basının cemaat ve tarikatlara bakışları, onlarla münasebetleri? Hele 15 Temmuz'dan sonra!?

Benim durduğum yerden bakılınca bu sorular kesinlikle sadece cemaatların, tarikatların yahut siyasî merkezin sorusu değildir. Bu konularda kendini en sorumlu kişi ve kurum olarak görmesi gereken ve tektiplilikten uzak, aktüel söylem ve dayatmalarla yetinmeyecek açıklamalara ve yorumlara kaynaklık etmesi, en azından girdi vermesi beklenen İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı en yumuşak tabiriyle yetersiz ve hadisenin cesameti ile gayrımütenasip, pasif bir manzara arzediyor. Hem bu tür ciddi meseleleri problem edinme ve sorumluluk üstlenme tarzları açısından, hem bilgilerinin genişliği, derinliği ve sıhhati zaviyesinden, hem de problem çözücü, yol gösterici yönleri itibariyle...

Yaptıkları bir şey varsa o da siyasetin, (hatta emniyetin ve istihbaratın) mantığını, dilini hevesle paylaşmak, onunla sınırlı kalmak... Bu hiç de bilinmedik ve kaydadeğer bir şey değil, başta basın-yayın organları ve (a)sosyal medya olmak üzere herkes bunu yapıyor zaten, çoğaltıyor...

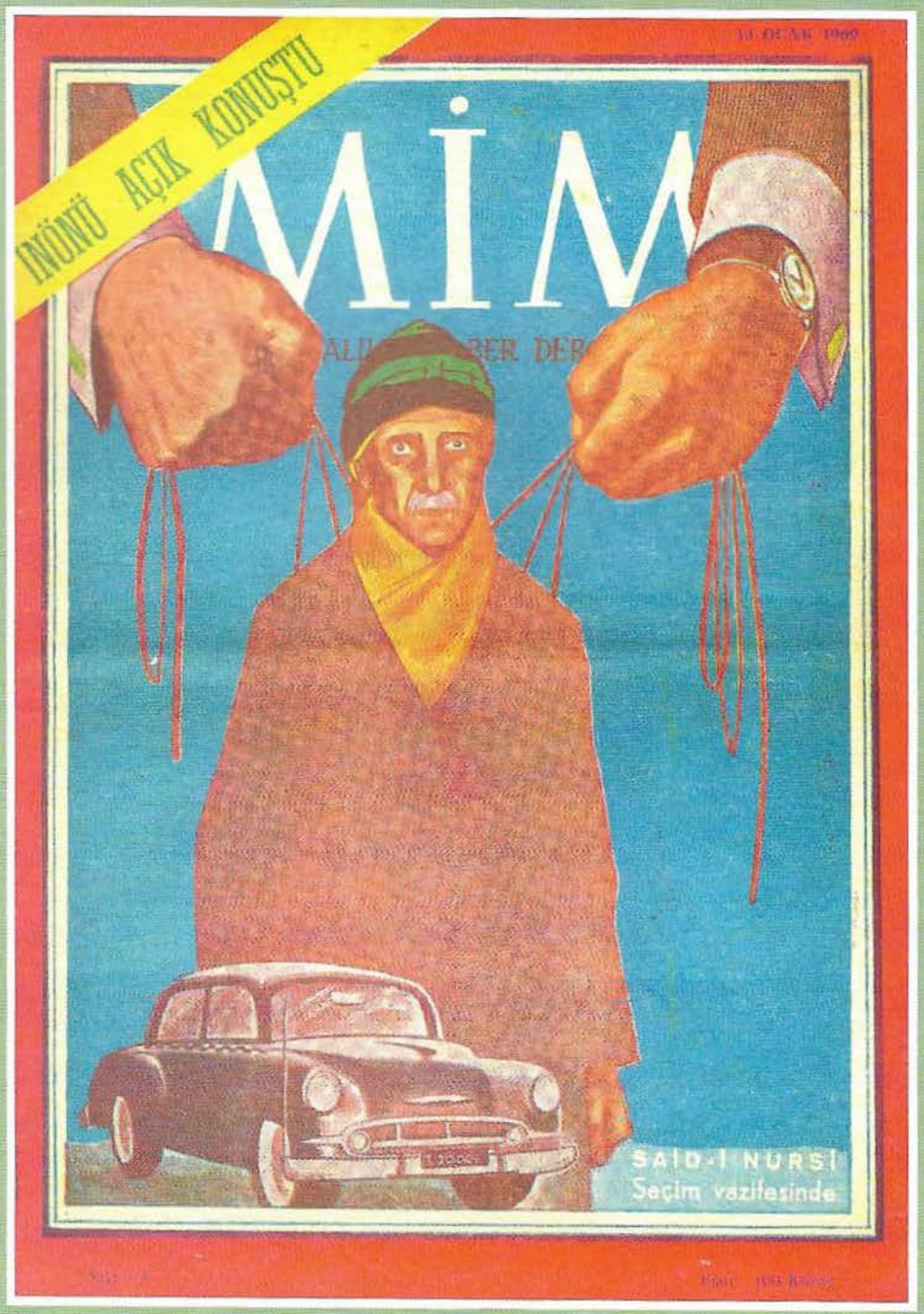
İNÖNÜ AÇIK KONUŞTU
MİM
SAİD-İ NURSİ
Seçim vazifesinde

BEDİUZZAMAN'IN SİYASETİNE VE RİSÂLE-İ NURLARIN FİKRİYATINA DAİR REHBER

Said-i Nursi'nin kendi beyanlarına bakacak olursak hayatı, düşünce dünyası ve eserleri birbirinden köklü bir şekilde farklı iki döneme ayrılıyor; birincisi 1920'li yılların ortalarına kadar gelen ve artık terkedilen Eski Said dönemi –buna Cumhuriyet öncesi dönem de diyebiliriz–; ikincisi ondan sonrasına tekabül eden ve siyasetten uzaklaşma ile Kur'anî-imanî hakikatlere yoğunlaşma üzerinden anlatılan Yeni Said dönemi. (Hemen hatırlatmalıyız; bu beyan muhip ve şakirtlerince mutlak ve tek doğru olarak kabul edilegelmiştir. Ayrıca bütün modernleşme tarihimiz boyunca eski ve yeni kelimeleri de sadece "eski" ve "yeni" değildir).

Evet, bu ayırım hem Cumhuriyet devrinde din merkezli olarak olup bitenlere hem de Bediuzzaman'ın fikir dünyasına ve mücadele biçimine dair birçok şeyi anlatır fakat her şeyi anlatmaz. Bir diğer ifade ile söylersek anlatmadıkları ve gizledikleri farkedilmezse anlattıkları da tam olarak anlaşılamayacak demektir. Onun için aslında bugün olanları anlamaya da yardımcı olacak şekilde (fakat mevcutlardan farklı) mufassal ve müdellel bir rehber metne ihtiyacımız var: Türkiye'nin dinî coğrafyası, modernleşme-din ilişkileri, inkılaplar, laiklik, Cumhuriyet ideolojisinin din boyutu ve bunların içinde Bediuzzaman-*Risâle-i Nur* külliyatı ve cemaatı...

Şimdilik mufassalı bir tarafa koyalım, muhtasarı üzerinden bir miktar mesafe kat etmeye çalışalım:

1. Bediuzzaman'ın mizacı, iddiaları ve Cumhuriyet öncesi tecrübeleri, yaşama biçimi, verdiği fotoğraflar ile Derviş Vahdeti idaresindeki *Volkan* gazetesi yazarlığı, Sultan Abdülhamit-istibdat aleyhtarlığı, İttihatçılara yakınlığı, Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensubiyeti gibi faaliyetleri, hatta siyasî merkezin, İstanbul'un, İttihatçıların, kısmen Ankara'nın ondan beklentileri hesaba katılırsa siyasetten uzak duracak bir karaktere.

Demokrat Parti iktidarına muhalefet etmek için Özcan Ergüder, Ali İhsan Göğüş, Sefa Balcıoğlu ve Orhan Birgit tarafından çıkarılan haftalık *Kim* dergisinin ilk sayısı 30 Mayıs 1958'de yayınlandı. 23 Aralık 1959'da kapatılınca *Mim* adıyla yayınına devam etti. 13 Ocak 1960 tarihli 4. sayısı bir Bediuzzaman çizgisini kapağa çıkarıyor. İpleri DP'nin veya "yabancıların" elinde olan Bediuzzaman çizimi. Alt kısmında yabancılığı, lüksü ve yolsuz serveti ima eden bir araba ve bir yazı: "Said-i Nursi seçim vazifesinde". CHP'ye karşı DP'ye çalıştığı vurgulanıyor...

kendisini siyasetten tecrit edecek bir dimağa ve imkâna sahip olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

O zaman "siyaset"ten uzak durmak ve Kur'an-iman hakikatlerini yaymak üzerinden kurulan, Nurculuk hareketinin de bütün tarihi boyunca ısrarlı bir şekilde sahip çıktığı/sahip çıkar gözüktüğü Yeni Said söylemi büyük bir değişikliğe mi işaret ediyor yoksa stratejik ve taktik bir geri çekilmeye mi göndermede bulunuyor? Esasa ait bir şey mi yoksa arızî mi?... gibi soruların bir şekilde sorulması ve cevaplandırılması lazım. Bunun için yapılması gerekenlerden biri Eski Said'den Yeni Said'e geçiş yıllarını, biraz daha teferruatı ve ince damarları gören bir mercek üzerinden takip ve tahlil etmek olabilir.

Siyaset Ne Zaman Şeytanlaştırılıyor?

1. Millî Mücadele yıllarında Cumhuriyeti hazırlayan ve kuran kadro ile müttefik, bunun tabiî bir neticesi olarak İstanbul'la mesafeli olan Bediuzzaman'ın Şeyh Sait İsyanı'na kadar Ankara ile münasebetlerini iyi tutmak ve ittifaklarını kuvvetlendirmek için tavır takındığı yani yeni devlet merkezine bakan bir siyasî alanın içinde kaldığı açıktır. Eşref Edip'in aktardığına göre İstanbul'un Ankara aleyhtarı fetvasına karşı Bediuzzaman'ın tepkisi şöyle olmuştur:

> "İşgal altındaki bir memlekette İngilizlerin emri ve tazyiki altında bulunan idarenin ve Meşihat'ın fetvası mualleldir [kusurludur], mesmû' olamaz [ona itaat edilemez]. Düşman istilâsına karşı harekete geçenler âsi değillerdir, fetva geri alınmalıdır"[1].

1 Eşref Edip, *Risale-i Nur Muarızı Yazarların İsnatları Hakkında İlmî Bir Tahlil*, İstanbul, Sebilürreşad Neşriyatı, 1384-1965, s. 71.

Hiç de sıradan ve tabiî olmayan şu hadiselere ve gelişmelere birlikte bakalım:

— Hilafeti saltanattan ayıran, aslında Osmanlı saltanatını ve hilafetini bitiren Meclis kararının üzerinden henüz birkaç gün geçmişken Bediuzzaman Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olarak Ankara'ya geliyor, Meclis'te kendisine hoş geldin merasimi düzenleniyor, o da kürsüye çıkıp "gazi"lere dua ediyor (9 Kasım 1922).

— Ankara'nın, hilafeti siyasî iktidardan arındırılmış mânevî bir müessese haline getirmesine muhalefet eden Karahisar-ı sahip mebusu Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin *Hilafet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi* başlıklı risâlesinin yayınından sadece dört gün, Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin ilgası sürecini bir şekilde başlattığı meşhur İzmit mülakatından ise sadece bir gün sonra, 19 Ocak 1923 tarihinde Bediuzzaman "Mebuslara Beyanname" adıyla bir metin yayınlıyor.

Bediuzzaman'ın Mebuslara Beyannamesi'nin Arkaplanı...

Hilafetle saltanatın birbirinden ayrılarak saltanatın lağvedilmesinden sadece birkaç gün sonra, 9 Kasım 1922 günü Bediuzzaman'ın Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olarak Ankara'ya gelmesi dikkat çekici bir hadise.
19 Ocak 1923 tarihinde ise "Ey mücahidin-i İslâm ve ey ehl-i hali u akd" diye başlayan "Mebuslara Beyanname" adıyla bir metin yayınlıyor ve Meclis'in saltanatı devraldığını, hilafeti de devralması gerektiğini ifade ediyor. Bu Ankara'ya verilmiş büyük bir destek ve uzlaşma arayışı. Ankara desteği alıyor ve uzlaşmaya yanaşmıyor.
Bediuzzaman'ın bundan sonraki hayatı 1950 yılına kadar gözhapsinde ve mahkemelerde geçecektir. Kendisinin adlandırmasıyla "Yeni Said" dönemi bu yıllar için kullanılacaktır. Bir yönüyle siyasetten el etek çekme veya öyle gözükme taktiği...

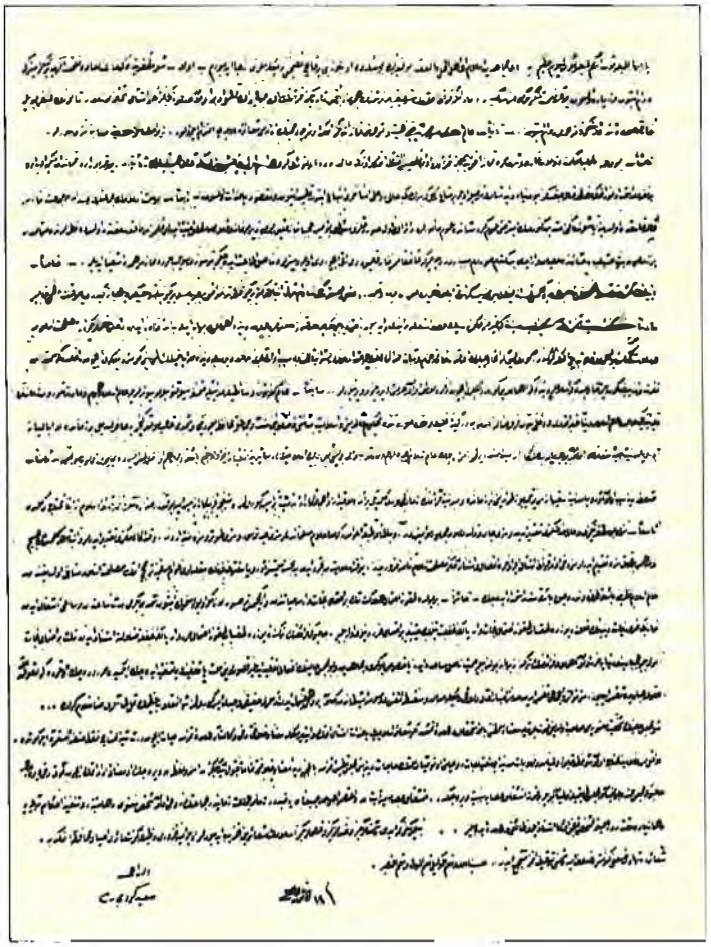

Zamanlaması ve muhtevası itibariyle olduğu kadar yazarının aktif siyasetle ilişkisi bakımından da önem taşıyan bu metin İstanbul'a karşı Ankara'yı büyük ölçüde meşrulaştıran, tebcil eden bir siyasetin ürünü gibi durmaktadır. Beyanname "Ey mücahidîn-i İslâm ve ey ehl-i hall u akd" diye başlıyor; "İslâm mücahidi" derecesine yükseltilen Birinci Meclis'in bütün milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere dinle, hukukla (fıkıhla) ilgili problemleri hakkıyla çözecek, yetkili ve doğru kararlar verecek kişiler (*ehl-i hall ü akd*) olarak selâmlanıyor.

Beyannamede yer alan aşağıdaki paragraf, Ankara ile İstanbul, hilafetle millî egemenlik arasındaki problemlerin din merkezli olarak tartışıldığı, bunun için risâleler savaşının yürüdüğü bir ortamda Bediuzzaman'ın tercihlerini göstermesi açısından anlamlıdır:

> "*Şu Meclis'in şahsiyet-i mâneviyesi, sahip olduğu kuvvet cihetiyle mâna-yı saltanatı deruhte etmiştir. Eğer şeâir-i İslâmiyeyi bizzat imtisâl etmek ve ettirmekle mâna-yı hilafeti dahi vekâleten deruhte etmezse* (...) milletin hacât-ı diniyesini [dinî ihtiyaçlarını] Meclis tatmin etmezse, [millet] bilmecburiye

mâna-yı hilafeti, tamamen kabul ettiğiniz isme ve resme ve lafza verecek ve o mânayı idame etmek için kuvveti dahi [ona] verecek. Halbuki Meclis elinde bulunmayan ve Meclis tarîkıyla olmayan öyle bir kuvvet [hilafet kuvveti] inşikak-ı asaya [iktidarın ayrılmasına/bölünmesine] sebebiyet verecektir. İnşikak-ı asa ise 'Toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılınız' [Al-i İmran, 3 / 103] âyetine zıddır" (vurgular bizim)[2].

Hilafetle, din-devlet ilişkileriyle ilgili safların netleşmeye başladığı çok kritik ve karışık bir zaman aralığında Bediuzzaman'ın, Ankara'ya ve tabiî olarak Mustafa Kemal Paşa'ya, Meclis'in şahsında saltanatı devraldığını ve biraz daha dindarlaşarak hilafeti de devralması gerektiğini, aksi halde milletin kafasında iktidarın bölüneceğini açıkça söylemesi, çözümü burada görmesi ve bunun üzerinden siyasî ittifak ve hüsnükabul araması –üzerinde durulmamış bir mesele olarak– dikkat çekmektedir.

— Bu ciddi destek Ankara tarafından sessiz bir eda ile başüzre ediliyor fakat kendisiyle ittifaka yanaşılmıyor, Şeyh Said İsyanı'ndan (1925) sonra da bütün tekpartili yıllar boyunca devam edecek sürgün ve gözhapsi dönemi başlıyor. İşte Bediuzzaman'ın siyasetten el etek çektiğini beyan etmesi bundan sonradır. Bu bir tercih olduğu kadar, belki daha ziyade bir mecburiyettir de.

Tekpartili yıllar biter bitmez onun tekrar siyasetle hevesli bir şekilde ilgilenmeye başlaması ve –yine pek dikkat edilmeyen– Üçüncü Said dönemini adeta bir Demokrat Partili gibi tamamlaması (Menderes için "İslâm kahramanı" dediği unutulmamalı), ardından takipçilerinin söylem olarak siyasetin dışında fakat fiilen her türlü (evet, her türlü) siyasetin içinde yer almaları ancak bu tarihî arkaplanla ve bu çerçevede doğru anlaşılabilir. *Tarihçe-i Hayat*'ın Isparta kısmının başında yer alan bir ifade Üçüncü Said döneminin talebeleri tarafından da farkedildiğini/bilindiğini ve tek taraflı "hoş" bir şekilde yorumlandığını göstermektedir:

> "Afyon hapsinden sonra [20 Eylül 1949] Üstad –kendi tabirince– bir nevi 'Üçüncü Said' olarak görünüyordu. Çünkü, bundan sonra hizmet-i Nuriye başka safhalarda tezahür edecekti; küllî bir inkişaf olacaktı. Üstadın hizmetine koşan ve Nur hizmeti için yanına gelenler, bilhassa mektepli gençlerdendi"[3].

Siyaset imanî hakikatlere göre hem istiğna gösterilen hem de kuvvet ve iktidar için arzu ve iştiyak duyulan bir alandır artık.

Müsbet Hareket Havuzu Nereye Boşalır?

2. Yeni Said'in, *Risâle-i Nur* külliyatının ve takipçilerinin bir politika, bir tavır alış olarak benimsediği ve büyük ölçüde yahut kısmen başarılı bir şekilde takip ettiği ikinci ana çerçeve "müsbet hareket" vurgusudur.

2 Beyannamenin tam metni ve değerlendirmesi için bk. *Bediuzzaman Said Nursi-Hayatı, Mesleki, Tercüme-i Hali*, İstanbul, Tenvir Neşriyat. 1987, s. 138-40; İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, I, 202-04, 228-33.

3 *Risâle-i Nur*'ların DP döneminin sonlarına doğru Menderes'in devletin desteğiyle basılması "(...) Yeni Türk hükümetinin, Kur'an'ın bu yeni ve ekmel Nuruna takdirle bakması; en modern neşir vasıtasıyla hem Anadolu'ya, hem âlem-i İslâma ve insaniyete duyurulmasının temini" ifadeleriyle karşılanıyor (*Tarihçe-i Hayat*).

Siyaseti İdare Eden Tarikat Ve Cemaatler Mi?

Bediuzzaman şöyle diyor: "Ben tahmin ediyordum ki, hakiki ve en son müdafaanamemiz, Denizli hapsinin meyvesi olan risâlecik olacak. Çünkü, evvelce bazı evham yüzünden bir seneden beri aleyhimize geniş bir tarzda çevrilen planlar bunlardır: 'Tarikatçılık, komitecilik ve haricî cereyanlarına âlet olmak ve dinî hissiyatı siyasete âlet etmek ve Cumhuriyet aleyhinde çalışmak ve idare ve asayişe ilişmek' gibi asılsız bahanelerle bize hücum ettiler. Cenabı Hakk'a hadsiz şükür olsun ki, onların planları akim kaldı. O kadar geniş bir sahada, yüzler[ce] talebelerde, yüzler[ce] risâlede, on sekiz sene zarfındaki mektup ve kitaplar dahi hakikat-i imaniyeden ve Kur'aniyeden ve ahiretin tahkikinden ve saadet-i ebediyeye çalışmaktan başka bir şey bul[a]madılar (...)" (*Şualar*).

Cemaat ve tarikatların, dinî grupların, İmam Hatip neslinin siyaseti idare ettiklerine Ankara'nın inandığını düşünmek safdillik olur. Fakat Ankara bu fikri yayarak, gerçeğin böyle olduğunu, tehdidin kapıya dayandığını kamuoyuna kabul ettirerek bir taşla birkaç kuş vuruyor; hem cemaat ve tarikat yapılarını biçimsizleştiriyor, iki yüzlü kılıyor hem de sistemin içine çekiyor, statükoya hâdim kılıyor. Bugünkü tartışma biraz da sistemin hamallığını sen mi yapacaksın ben mi tartışması değil mi? Aslında burada şaşırtıcı bir şey yok; zamana göre kızıla, maviye, yeşile, griye boyanan siyaset alanı böyledir, böyle çalışır.

Peki ya tarikat ve cemaatler, dinî gruplar, İmam Hatip nesli?! Onlar neredeler, hangi mahallede ikamet ediyorlar, kafaları nasıl çalışıyor, ne türden rüyalar görüyorlar!?

Üstte *Nokta* dergisinin 3 Mart 1985 tarihli 8. sayısının kapağı Nurcuları da kolaylıkla "Tarikat Olayı"nın altına yerleştirmiş. Belli ki onlar da cemaatla tarikatı birdiğerinden ayıramıyorlar. Çizimin başının olmayışı belirsizliğe mi, esrarlı kişilere, gruplara mı işaret ediyor dersiniz?

Altta Bediuzzaman'ın *Diken* mecmuasında yayınlanmış çöpçü kıyafetinde bir karikatürü.

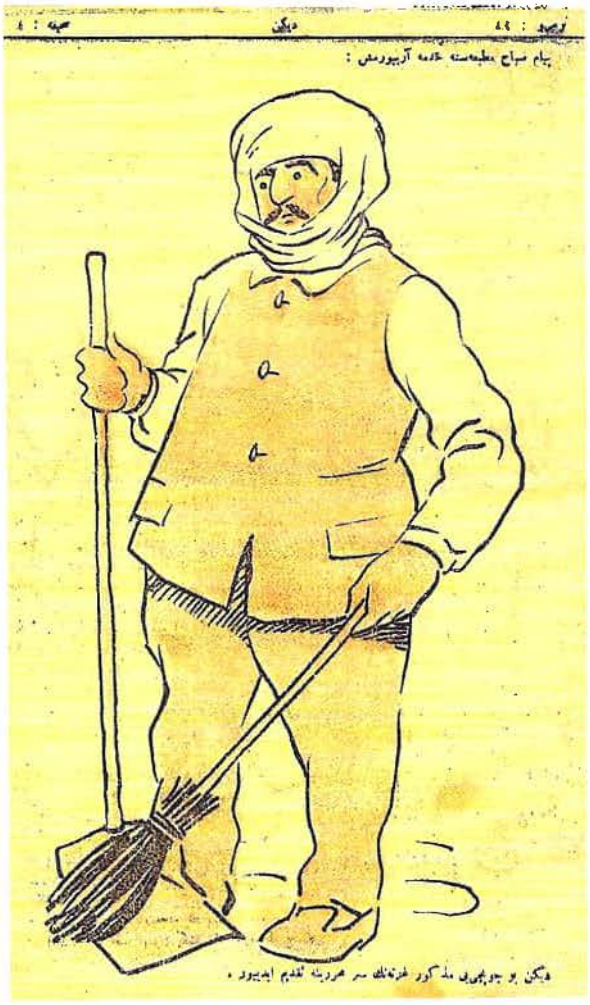

Çok taraflı işleyen müsbet hareket mekanizması birçok şeyi içine alan bir havuz veya şemsiye kavramdır; bir tarafında ümit ve iyimserlik, münakaşadan ve tenkitten ısrarla kaçınmak, devletle ve muhaliflerle çatışmamak/devlete itaat etmek, muhaliflere sessiz kalmak, içeride emniyet ve asayişi sağlamaya yardımcı olmak, şerre değil hayra bakmak, bedduaya değil duaya ehemmiyet vermek...; diğer tarafında ise sabır, tahammül, rıza, şükür, iman hizmetine ve netice almaya kilitlenmek, muhabbet ve ciddiyetle kendi işine bakmak, gerisini Allah'a havale etmek... vardır.

Müsbet hareket tek başına insanın gerçekleştirebileceği ve garanti altına alabileceği bir şey değil; yeşermesini ve devamını sağlayacak olan ancak dinî bir zemin ve mânevî bir atmosferdir; namaz başta olmak üzere ibadetlere bağlılık, dua-tesbihat ve zikir, zühd, teheccüd, diğergamlık, tezkiye-i nefs, *Risâle-i Nur*ların müşterek okunması ve tetkiki ile kuvvetlenen kardeşlik bağları ve ortak hissiyat (şakirtlik, ihvanlık), paylaşma ve muhabbet... müsbet hareketi garanti edebilir.

Bediuzzaman'ın ifadeleriyle söylersek;

> "Bizim vazifemiz müsbet hareket etmektir, menfî hareket değildir. Rıza-yı ilâhîye göre sırf hizmet-i imaniyeyi yapmaktır, vazife-i ilâhiyeye [Allah'ın takdirine] karışmamaktır. Bizler âsayişi muhafazayı netice veren müsbet iman hizmeti içinde herbir sıkıntıya karşı sabırla, şükürle mükellefiz. Meselâ kendimi misâl alarak derim [ki]: Ben eskiden beri tahakküme ve terzile [şahsiyetiyle oynamaya] karşı boyun eğmemişim. Hayatımda tahakkümü kaldırmadığım birçok hadiselerle sabit olmuş. (...) Fakat bu otuz senedir müsbet hareket etmek, menfî hareket etmemek ve vazife-i ilâhiyeye karışmamak hakikati için, bana karşı yapılan muamelelere sabırla, rıza ile mukabele ettim. Cercis aleyhisselâm gibi ve Bedir, Uhud muharebelerinde çok cefa çekenler gibi, sabır ve rıza ile karşıladım.
>
> Evet, meselâ seksen bir hatasını mahkemede ispat ettiğim bir müddeî-i umuminin [savcının] yanlış iddiaları ile aleyhimizdeki kararına karşı, beddua dahi etmedim. Çünkü asıl mesele bu zamanın cihad-ı mânevîsidir. Mânevî tahribatına karşı sed çekmektir. Bununla dahilî âsayişe bütün kuvvetimizle yardım etmektir. (...) Bazı hocaların bid'a[t]lara taraftarlığından dolayı onlara hücum etmeyiniz. (...) Onun için kuvvetimizi dahilde sarf etmiyoruz. (...) Bize muhalif olanlardan hoca da olsa onlara ilişmeyiniz. (...) Biz dünyaya bakmıyoruz. Baktığımız vakit de onlara yardımcı olarak çalışıyoruz. Âsayişi muhafazaya müsbet bir şekilde yardım ediyoruz. İşte bu gibi hakikatler itibarıyla, bize zulüm de etseler hoş görmeliyiz" (*Emirdağ Lahikası*).
>
> "Müsbet hareket etmektir ki, yani, kendi mesleğinin muhabbetiyle hareket etmek. Başka mesleklerin adâveti [düşmanlığı] ve başkalarının tenkisi [kusur görmesi], onun fikrine ve ilmine müdahale etmesin, onlarla meşgul olmasın". (*Lem'alar*, Yirminci Lem'a)

"Şimdiye kadar gizli münafıklar *Risâle-i Nur*'a kanunla, adliye ile ve asayiş ve idare noktasından hükumetin bazı erkânını iğfal edip tecavüz ediyorlardı. Biz, müsbet hareket ettiğimiz için, mecburiyet olduğu zaman tedafüî vaziyetinde idik. Şimdi planları akim kaldı. Bilâkis tecavüzleri *Risâle-i Nur*'un dairesini genişlettirdi. Bu defa yeni hurufla [Latin harfleriyle] *Asa-yı Musa*'yı tab etmek niyetimiz, ihtiyarımız olmadığı halde, tecavüz vaziyeti *Risâle-i Nur*'a veriliyor gibidir. Bu hadisenin ehemmiyetli bir hikmeti şu olmak gerektir:
Risâle-i Nur, bu mübarek vatanın mânevî bir halaskârı olmak cihetiyle, şimdi iki dehşetli mânevî belayı def etmek için matbuat âlemiyle tezahüre başlamak, ders vermek zamanı geldi veya gelecek gibidir zannederim" (*Asa-yı Musa*).
"(...) Hasan Âtıf kardeşimizin bir mektubundan anladım ki, orada, perde altında faaliyetini durdurmak için bazı hocalar, bir kısım tarikata mensup adamları vasıta edip fütur veriyorlar. Halbuki mesleğimiz, müsbet hareket etmektir. Değil mübareze, belki başkaları[nı] düşünmeye de mesleğimiz müsaade etmiyor" (*Kastamonu Lahikası*).

Müsbet hareketi –indirgemecilik yapmadan– bir şekilde siyasetle ve devletle ilişkilendirirsek (veya siyaset üzerinden anlamaya çalışırsak) muhalefet ve isyanı değil itaati merkeze alan, devleti, emniyet kuvvetlerini aynı zamanda mânevî ve kendinde içselleştirilmiş (kutsal) bir vâkıa olarak kabul eden bir anlayış ve davranış biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlayış ve davranış biçimi genel mânada Sünni İslâm dünyasındaki *itaat-sabır-temekkün* merkezli siyasî kültürle örtüşmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi sağ-muhafazakâr-mütedeyyin kesimin devlet anlayışıyla, Ankara'ya bakışıyla da büyük ölçüde mutabık bir çerçeve sunar. Bunun varacağı yer "devlet bizimdir fakat başkalarının, yetersiz kişilerin, İslâmî hassasiyeti olmayanların, yabancılara piyonluk yapanların elindedir; bize ait olanı/devleti tekrar ele geçirebilir/geçirmeliyiz ve bu yolla bütün meseleleri çözebiliriz/çözmeliyiz" anlayışı olacaktır.

4 bk. Eşref Edip, *age*, s. 66.

Eşref Edip'in kaydettiğine göre mektup yazarak, adamlarını göndererek kendisinden yardım ve destek talep eden, harekete katılmasını isteyen Şeyh Said'e karşı Bediuzzaman Said Nursi, bu meyanda zikredilebilecek şu manidar cevabı verecektir:

"Türk milleti asırlardan beri İslâmın bayraktarlığını yapmış, çok veliler yetiştirmiştir. Bu kahraman milletin torunlarına kılıç çekilmez. Kardeşi kardeşe çarpıştırmak doğru olmaz. Böyle kötü ve sakat teşebbüslerden vaz geçiniz. (...) Türk milleti tarihte İslâmın reisliğini en iyi şekilde yapmıştır, şimdiden sonra da İslâmın reisliğini yine onlar deruhte edecektir. Bu yolsuz hareketlerden vaz geçiniz"[4].

Burada muhtemelen metnin açıkça söylediğinden farklı unsurlar, açık-örtük ittifaklar, gözetilen çevreler de devrededir ama bunlar öne çıkarılan hususları anlamsız kılmaz.

Muhalefet ve Muvafakat/Uyum Nerede?

Bu akış bizi ilk bakışta Bediuzzaman'ı ve Nurculuk hareketini muvafık ve uyum istikametinde akan bir hareket olarak görme noktasına götürebilir. Eğer öyle ise sürüklendiğimiz bu yer muhtemelen iyi bir yer olmayacaktır, çünkü bütünüyle doğru bir yer değil. Burada soyut bir varlık ve tasavvur olarak devletle (Müslüman Türk devleti ile), aktüel olarak düşünen, karar veren ve eyleyen fiilî devletin (dindışılığa yönelmiş ve adalet gözetmeyen Türk devletinin) aynı olmadığını, hatta belki birbirlerinin karşısında yer aldıklarını hesaba katmamız lazım. Bediuzzaman ve Nurculuk hareketi Türkiye Cumhuriyeti devletinin o gün (ve bugün) din konusunda, Türkiye'nin ve Müslümanların (elbette kendisinin/kendilerinin) yeri/değeri bahsinde doğru ve yerinde düşüncelere sahip olduğunu, buna paralel olarak münasip kararlar verdiğini, kanunlar çıkardığını ve hak-hukuk-ahlâk gözeten uygulamalar yaptığını kesinlikle düşünmemektedir. Nurculuğun müsbet hareket ağırlıklı da olsa muhalif ve uyumsuz tarafı buralardadır ve bu konularda ısrarlıdır, dayanıklıdır, pasif muhalefetle netice alınacağından emindir. Hem azim, gayret ve kendine güvenin hem de bağırmadan, direnmeden, açıktan dışlayıcı olmadan yol kat etmenin kaynakları bu anlayış ve tecrübelerdedir.

İmanî ve Kur'anî hakikatlar da zaten bir ölçüde bu muhalif cephenin söz ve ifade kılığına girmiş yasak olmayan, ayrıca her dindarın sıcak bakacağı yapıtaşlarıdır. Çünkü bu vurgunun hemen arkasında Cumhuriyet Türkiyesi'nin, özellikle genç neslin ve yeni dünyanın, insanlığın iman ve Kur'an hakikatlarından uzaklaştığı, ateizmin ve dinsizliğin arttığı, buna bağlı olarak İslâm ve Kur'an düşmanlığının gittikçe kuvvetlendiği istikametinde güçlü bir fikir ve inanç vardır. Bu güçlü fikir ve inanç Bediuzzaman'ın, *Risâle-i Nur*'ların ve Nurculuk hareketinin iman ve Kur'an hakikatlarını anlama ve anlatma tarzını, üslubunu, muhtevasını ve mantığını da büyük ölçüde tayin edecektir.

Bu mesele başka irtibatlı noktaları ve uzantıları da olan, aynı zamanda problemli bir alan olduğu için bu yazı çerçevesinde bütünüyle ele alınması mümkün değil. Fakat şu kadarını söyleyelim: Bediuzzaman'ın her üç döneminde de neyi, niçin ve nasıl yazdığının reel bir zemini, bütün problemlerine rağmen bütünlüğü olan bir kurgusu, doğruluk ve yerindelik açısından değilse de tutarlılık zaviyesinden bir mantığı, efsunlu

CUMHURİYET/8

Yüzyıllardan beri Anadolu'da faaliyet gösteren tarikatlar, günümüzde politik bir güce dönüşmeye başladı

Nakşibendiler, Nurcular, Süleymancılar

Nakşibendiler: *Son yıllarda ANAP'ı desteklediler. Faiz politikası ve parti liderinin aile sorunları nedeniyle son ara seçimde açık destek vermekten kaçındıkları gözleniyor. İskender Paşa Camisi en etkin oldukları yer.*

Nurcular: *Başlangıçta MNP'yi desteklemişlerdi. Daha sonra AP'den yana tavır koydular. Son ara seçimlerde DYP'ye oy verdikleri öne sürülüyor. Disiplinli bir siyasi tavır kaymaları dikkat çekiyor.*

Süleymancılar: *Antalya yöresinde 2 milletvekili çıkaracak güçte oldukları iddia ediliyor. Son ara seçimde DYP'yi desteklediklerini belirtiliyor. Kuran kursları aracılığı ile yayılmaya çalıştıkları biliniyor.*

Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu'da yaygınlık gösteren tarikatlar, laiklik ilkesinin uygulanması ile yasadışına itilmiş, dergâhlar resmi açıdan kapatılmıştır. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında Diyanet İşleri Reisliği görevini yürüten Şerafettin Yaltkaya ve Ahmet Hamdi Akseki'nin tarikatlara karşı tavır takındığı, İslamı Hz. Peygamber döneminde dönüş yaparak biçimde yorumlayan selefiye hareketine yakın oldukları ileri sürülmektedir. Nitekim başlangıçtan itibaren Diyanet İşleri ile Sünni tarikatlar arasında bir sürtüşme, çekişme egemen olmuş; bu çatışma son yıllarda iyice su üzerine çıkmıştır. Devletin, resmi bir kuruluş olan Diyanet İşleri örgütü aracılığı ile din işlerini düzenleme girişimi ya da bir başka deyişle resmi İslam anlayışı, tarikatları ortadan kaldırmamıştır. Bu yapılar varlıklarını sürdürmüş, etkinliklerini arttırmayı başarmışlardır.

NUR OKULU ÖĞRENCİLERİ — Tarikatların günümüzdeki en yaygın örgütlenme yöntemi. Kuran kursları ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde açılan özel eğitim veren yurtlar. İzporto Kulübü'nde 70'li yıllarda faaliyet gösteren "Nur Okulu" öğrencilerinden bir grup.

Türkiye'de etkinliklerini sürdüren bazı tarikat dallarını kısaca tanımlamakta yarar vardır.

Nakşibendiler: Anadolu'daki en yaygın tarikatlar ve hâkimi 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Nakşibendilerin en belirgin özelliği, bütüncül bir yapı sahip olmamalarıdır. Tarikat kendi içinde çok sayıda kola ayrılmış durumdadır. Bu kolları içten ortak nokta, şeriata bağlılık ve genel olarak zikir usulleri sayılabilir. Diğer tarikatlarda olduğu gibi zikir arasında Allah, rab ve varlık üzerinde düşünülür. Nakşibendilerin önemli bir özelliği de dünya nimetlerini yadsımamalarıdır.

Tarikat bütüncül bir yapıya sahip olmadığı için ortak bir politik tavır alma söz konusu olmamaktadır. Örneğin Nakşîlerin bir kanadı, 1980 öncesinde Milli Selamet Partisi'ni desteklerken çoğunluğu oluşturan büyük kesimleri, Adalet Partisi'ni desteklemişlerdir. Son yıllarda Nakşîlerin esas olarak Anavatan Partisi'nden yana bir tavır aldıkları, ancak uygulanan faiz politikası ve parti liderinin aile sorunları nedeniyle son ara seçimlerde açık destek vermekten vazgeçtikleri ileri sürülmektedir.

Tarikat üyelerinin İlahiyat Fakültesi'nde ve başta İskender Paşa Camii olmak üzere bazı camilerde etkin oldukları söylenmektedir. Nakşibendi tarikatının en önde gelen kişisi, Mehmed Zahit Kotku'nun vefatından sonra, yakın olan bir kişi ile Fatih semtinde bir cami hocası arasında tarikatın en tepe noktası olan "kutupluk" için yarışma olduğu belirtilmektedir.

Kadiriler: Bu da tarihsel kökenleri 13. yüzyıla uzanan bir Sünni tarikattır. Her tarikatta olduğu gibi bu grubun da kendine özgü tasavvuf anlayışı ve zikir biçimleri vardır. Daha çok Marmara ve Karadeniz bölgelerinde yaygın olduğu söylenmektedir. Nakşibendilere göre daha bütüncül bir yapıları vardır ve bu nedenle, sayıları çok büyük olmamakla beraber toplum sistemi dayanış gösterebildikleri için meşruiyet politik etkinlikleri olduğu belirtilmektedir.

Rifâîler: Şeriata sıkı sıkıya bağlı Sünni tarikatlardandır. Tasavvuf anlayışlarında dünya nimetlerini yadsıma ve irade terbiyesi önemli yer tutmaktadır. 1980 öncesinde genel olarak Milliyetçi Hareket Partisi'ni destekledikleri belirtilmektedir.

Bunların dışında tarihsel kökenleri, yüzyıllar öncesine uzanan çok sayıda tarikatın hâlâ varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu tarikatların politik etkinlikleri şimdilik önemli görülmemekle ve tasavvuf anlayışları çerçevesinde birbirlerine oldukça yakın durdukları söylenebilmektedir. Yeseviler, Mevleviler, Bayramiler, Melâmiler, Halvetiler, Cerrahiler, Şazeliler, söz konusu edilen tarikatlara örnek sayılabilmektedir. Bir tarikatın etkinliğini yürütmesi, üye sayılarının azalması ve hatta bütünü ile ortadan kalkması gözlemlenen bir olaydır. Ancak yine aynı biçimde yok olmuş gözüken ya da tarikat diliyle "uykuya yatmış" bulunan bir hareketin tekrar canlanması mümkün olabilmektedir. Örneğin 1940'lı ve 50'li yıllarda Türkiye'de oldukça etkin gözüken Ticaniler, şimdilik uykuya yatmış sayılmaktadır.

Tarihsel kökenleri yüzyıllar öncesine giden tarikatlar yanında ortaya yeni çıkmış gruplardan da söz edilebilmektedir. Bu grupların politik tavır alma ve eylem açısından çok aktif olduğu belirtilmektedir. Örneğin 1976 tarihli, Türkiye'de öğrenci eylemlerini araştıran TBMM Senato Komisyonu raporuna göre, üniversitelerdeki ilk öğrenci direnişi ve eylemi, 1968 nisan ayında İlahiyat Fakültesi'nde olmuş, başörtüsü olayının sonucu dekanlık 2 öğrenciyi okuldan uzaklaştırınca 20 günlük bir boykot hareketine kalkışılmıştır. Fakülte yetkilileri bu girişimin arkasında Nurculuğun bulunduğunu ileri sürmüştür. Sözü edilen yeni tarikatların belli başlıları şunlardır:

Süleymancılar: Kemalist laiklik uygulamasına tepki olarak ortaya çıkan bu tarikat, 1940'lı yıllarda Süleyman Hilmi Tunahan adlı bir Rumeli göçmeni tarafından kurulmuştur. Oldukça radikal görüşlere sahip olan bu grup, diğer tarikatlara ve özellikle Diyanet İşleri örgütüne karşı bir tavır almaktadır. Kuran kursları yoluyla yayılan tarikat, geçenlerde istifa eden Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç'ın resmi Kuran kursları açma girişimi ile darbe yemiş ve bu girişime karşı ciddi bir savaşım vermeye başlamıştır. Genellikle iktidarlardan yana bir tutum gösteren, 1980 öncesinde Adalet Partisi'ni, daha sonra Anavatan'ı destekleyen Süleymancılar, son ara seçimde Doğru Yol Partisi'ni desteklemiştir. Süleymancıların Antalya, Isparta, Kütahya, Manisa, Adapazarı yörelerinde etkin olduğu söylenmektedir. Örneğin daha önce Antalya'da valilik yapmış 2 yüksek rütbeli bürokrat, Süleymancıların sadece Antalya ilinde 2 milletvekili çıkaracak ölçüde politik etkinliğe sahip olduklarını belirtmiştir.

Nurcular: Saidi Nursi'nin görüşlerinden ilham ve dayanak alan bir tarikattır. Aslında Saidi Nursi'nin, kendi görüşleri çerçevesinde bir tarikat oluşturma niyeti taşımadığı ileri sürülmektedir. Ancak yaygın ve etkili bir hareket olduğuna koşku yoktur. Başlangıçta Milli Nizam Partisi'ni destekleyen nurcular, ikiye ayrılmış ve sonra esas olarak Adalet Partisi'ni desteklemişlerdir. Son ara seçimlerinde de Doğru Yol Partisi'ne oy verdikleri söylenmektedir. Bununla beraber nurcuların önde gelenleri arasında bulunan bazı kişilerin, siyaset dışı kalmayı, politik tavır almamayı öğütledikleri görülmektedir. Nurcuların büyük bir oy potansiyelleri olmamakla beraber disiplinli bir siyasi tavır alarak seçim sonuçları üzerinde marjinal etki sağladıkları belirtilmektedir.

İşikçiler: Emekli bir asker tarafından kurulan ve oldukça yeni bir hareket olan ışıkçılar, son yıllarda, özellikle yayınları yoluyla etkinliklerini arttırmış bulunmaktadırlar. Işıkçıların pazar ekonomisi ile uyum gösteren yönünün oldukça ilginç gözükmektedir.

Eskiden Bunlar Aynı Sepete Konurdu, Ya Şimdi?!

Türk basınının çok yakın zamanlara kadar periyodik ana vazifelerinden biri irtica edebiyatını gündeme taşımak, bu yolla bazı isimleri ve grupları karalamaktı. Tarikatlar ve cemaatlar, bu arada Nurcular bu tür haberlerin temel malzemeleri arasında olurdu. Bazan Kur'an Kursları ve İmam Hatip Okulları, bazan Diyanet, bazan MSP-Erbakan çizgisi... Gencay Şaylan'ın hazırladığı "İslâmcı Akımlar Ne İstiyor?" diziyazısı bunlardan biri, kupür oradan alınma (*Cumhuriyet*, 15 Ocak 1987, s. 8).

Kim bilir kaçıncı defa kullanılan bu fotoğraf doğrusu güzel bir fotoğraf; 60'ların ikinci yarısından veya 70'lerden kalma. Risâle-i Nur kamplarından birinde çekilmiş. Genç şakirtler askerî bir birlik düzeninde. Başları sarıklı, ceketleri ilikli. Sarık taylasanlar hep sağda...

Başlıkta Nakşibendiler, Nurcular, Süleymancılar eşit mahkumlar olarak duruyor. Bediuzzaman hakkında yaklaşım itibariyle müsbet fakat muhteva açısından zayıf bir kitap yazan Şerif Mardin'in aynı dönemde Nakşîleri hedef tahtası edinmesi, bililtizam AK Parti'yi Nakşî çizginin devamı olarak gösterme gayretine girmesi, kullanışlı ve mahkum edici bir çerçeve olarak "mahalle baskısı"nı inşa etmesi... olup bitenlere dikkatle bakanların gözünden kaçmıyor.

Belli ki sepetler değişiyor, içine atılacak torbalar farklılaşıyor. Bazen sepetçiler ve torbacılar da...

ve tafsilatlı bir dili, yabana atılamayacak bir siyaseti ve hiç şüphesiz kendinde muhkem bir karşılığı vardı. Şakirtleri de çok etkileyen bu tutumun ifadelerinden sadece biri:

> "*Risâle-i Nur*'un meslek-i esası, ihlâs-ı tam ve terk-i enaniyet ve zahmetlerde rahmeti ve elemlerde bâki lezzetleri hissedip aramak ve fâni ayn-ı lezzet-i sefihânede elîm elemleri göstermek ve imanın bu dünyada dahi hadsiz lezzetlere medar olmasını ve hiçbir felsefenin eli yetişmediği noktaları ve hakikatleri ders vermek olduğundan, onların planlarını inşaallah tam akîm bırakacak. Ve meslek-i *Risâle-i Nur* ise tarikatlere kıyas edilmez diye onları susturacak". (*Şualar*).

Takipçileri ise onu daha ziyade zaman ve mekân üstü, her şeyi ile mutlaklaşmış ve tamamlanmış/donmuş, bütünüyle doğru ve yerinde bir metin olarak okudukları için o ve eseri bugün artık başka bir yere ve karşılığa tekabül etmektedir. Yalnız önderlerine ve kitaplarına olan inanç ve itimatlarının onlara ayrı bir hissiyat, mutlak güven duygusu ve mensubiyet şuuru verdiğinde şüphe yok. Yeterince bilmedikleri ve anlamadıkları –çünkü önemsemedikleri ve emek vermedikleri– bir dünyaya hakim olabileceklerine/nerede ise hakim olduklarına inanmaları arkası ilmî ve felsefî olarak doldurulamamış –çünkü tahkik edilmemiş– bu güvenden kaynaklanıyor.

Bilgi ve donanımdan, mücavir alanlara hakimiyetten, ihata ve yorum kapasitesinden değil.

Hem avantajları hem dezavantajları... Avantaj çünkü hareket kabiliyetlerini ve iş yapma kapasitelerini, nihai olarak başarılarını (maddî ve sayısal olarak büyük, cesametli, esasta ise şişkin ve hastalıklı başarılarını) artırıyor; dezavantaj çünkü kullanılma ve operasyona maruz kalma oranlarını yükseltiyor, başarının tanımını ve değerini muğlaklaştırıyor...

Başarı mı aldanış mı bazen belli olmuyor.

"Zaman Tarikat Zamanı Değil"se Ne Zamanıdır?

Bediuzzaman merhumun siyasetini, mücadele tarzını ve *Risâle-i Nur*'ların muhtevasını kavrayabilmek, bunun üzerinden Nurculuk hareketini derinliğine anlayabilmek, bu üç unsur arasındaki benzerlikleri (devamlılıkları) ve farklılıkları (kopuklukları) görebilmek için ve en nihayetinde günümüzde olup biten bir kısmı zor ve karmaşık hadiseleri bir ölçüde mânalandırmak adına bakılması gereken noktalardan biri de tasavvuf ve tarikat meselesinin risâlelerde nasıl ele alındığı ve ardından Nurculuk içinde nasıl davranıldığı, ne yapıldığıdır.

İslâmî Hareket İçin İki Farklı Türkeş...

Risâle-i Nur cemaatı 27 Mayıs ihtilâlinden sonra oluşan yeni siyasi ortamda Süleyman Demirel'e ve AP'ne heyecanlı ve şartsız bir destek verdi. 1969 seçimlerine gelindiğinde cemaat içinde ilk siyasi bölünme yaşandı; büyük çoğunluk Demirel'i arzulu bir şekilde desteklemeye devam etmekle beraber bir grup Erbakan'la, daha küçük bir kesim de Türkeş'le münasebete geçti. Bu yeni yönelişlerin ikisi de şakirtler, hususen ağabeyler arasında büyük rahatsızlıklara sebep oldu.

Bir röportaj kitap gibi takdim edilen *Tarihi Vesikaların Işığı Altında İslâmi Hareket ve Türkeş* başlıklı eser aslında ağabeyler arasında konuşulmuş ve planlanmış bir eserdi ve cemaat içindeki ilk açık siyasi metin olarak Türkeş'e karşı hazırlanmıştı (Konuşan: Avukat Bekir Berk, Röportajı yapan: N. Mustafa Polat, İstanbul, 1969, 144 s.). Türkeş'in 27 Mayıs darbesi sonrasında verdiği beyanatlardaki Türkçe ibadet, Türkçe Kur'an ifadelerini, Türkçülük-Turancılık fikriyatı içindeki yerini ve ihtilâldeki etkili rolünü öne çıkararak dindar insanların böyle bir kişiyi desteklemelerinin doğru olmayacağı ısrarla belirtiliyordu. Destek adresi Demirel'di.

Kitabın kapağında yer alan çokça unsur ve spot tedirginliğin ve Türkeş'e muhalefetin boyutlarını göstermek açısından zikre değer: "Alparslan Türkeş'in Gaye ve Maksadı Nedir?", "Milliyetçi Hareket Partisi'nin Hedef ve İstikameti Nedir?", "9 Işık Doktrinin Mahiyeti ve Hakikatı Nedir?"; "Milliyetçilik, İslâmcılık, Şamanizm", "27 Mayıs, İhtilâlcilik, Nasyonal Sosyalizm"; "27 Mayıs Darbesini Kim, Ne İçin Hazırladı?".

Bu kitabın mimarlarından olan, Said-i Nursi'nin ve Nurculukla alakalı birçok davanın avukatı Bekir Berk'in hayatı ciddi bir tetkike değecek kadar enteresan unsurlar taşımaktadır.

Aynı başlıkla bu risâleye cevap veren bir kitapçık daha neşrediliyor; o Türkeş'i savunuyor. Kapağa bakılırsa hazırlayan "Milliyetçi ve Mukaddesatçı Türk Gençliği", gerçek hazırlayanları Kadir Mısıroğlu ve Zekeriya Beyaz.

Daha işin başında "zaman tarikat zamanı değil hakikat/imanı kurtarma zamanıdır" cümlesinin Bediuzzaman'la ve içinde barındırdığı kelimelerle sınırlı olarak yeterince anlaşılamayacağını belirtmemiz lazım. Çünkü bu beyanın arkasında ve satıraralarında –Said-i Nursi'nin tercihlerine ve düşünme biçimine de kaynaklık edecek şekilde– değişen, altüst olan bir dünyanın tortuları, problemleri ve bunlara paralel olarak akan yeni düşünceler, yorumlar, çözüm teklifleri, perhizkârlıklar, otosansürler var, yeni dil ve üslup arayışları ile bunlara göre teşekkül eden muhtelif taktikler var.

Şunu söyleyebiliriz: Geçmiş ve gelecek tasavvurları itibariyle birçok yere uzanan bu cümle muhteva olarak bir kişiden ziyade bir dönemin, bir devrin ruhunun tercümanıdır aynı zamanda.

Tasavvuf ve tarikatların İslâm dünyasında yeni ve ciddi bir problem haline gelişinin birden fazla sebebinden bahsetmek mümkün: İlki muasır metinlerde İslâmdan uzaklaşmaya, mağlubiyete, çöküşe, içe doğru dökülmeye, pasifliğe... sebebiyet veren unsurlar sayılıp dökülürken tasavvuf ve tarikatların, onların oluşturduğu ahlâkın ve yaşama biçiminin doğrudan veya dolaylı olarak ilk zikredilenler arasında yer aldığı hemen farkedilecektir; buna göre hurafe ve bâtıl inanışlar tarikatlar yoluyla gelmiş, tasavvufun ilim ve kaynak anlayışı Kur'an ve sünneti, aklı, tefekkürü geriye itmiş, vurdumduymaz, pasif bir İslâm cemaatı ortaya çıkaran bir zihniyet dünyasını beslemiştir...

İkincisi şu: Islahat hareketlerinin, modernleşme teşebbüslerinin tahrik ettiği (daha yumuşak bir ifade ile zaman olarak modernleşme hareketlerine denk düşen) yeni din/İslâm yorumlarının, tektipleşme arayışlarının ve merkezîleşme teşebbüslerinin, nihayet siyasî-dinî birlik (vahdet, tevhid, ittihad-ı İslâm) fikrinin tadil, tahdit yahut tasfiye etmek mecburiyetinde olduğu düşüncelerden, çerçevelerden ilkinin tasavvuf ve tarikatlar, bir ölçüde de mezhepler, meşrepler olduğu düşünülmüştür.

Kısaca tasavvuf ve tarikatlar hem bozulmanın, mağlubiyetin sebebi hem de geleceği ve "doğru" Müslüman toplumu inşa etmenin, birliği (tevhidi) sağlamanın engeli yahut yumuşak karnı kabul edilmiştir.

Netice: Tasavvufun din ve ilim anlayışı, tarikatların zihniyet dünyası ve yaşama üslubu İslâm adına, dinin gerçek bir parçası olarak artık savunulamaz, taşınamaz.

Otosansür işte tam da burada karşımıza dikiliyor; kendisi tarikat mensubu, tasavvufî metinleri çok önemseyen yahut dervişmeşrep bir insan, zahit bir âlim olmasına rağmen eserlerinde, yazılarında tasavvufa yer

5 Bu konuda daha üst ve mufassal bir metin okumak isteyenler bu satırların yazarının *Din ile Modernleşme Arasında* kitabında yer alan "Çağdaş Türk Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar" makalesine bakabilirler.

Ankara'nın Siyaseti mi Değişti Acaba?

Otuz yıl öncesine gidiyoruz. Yıl 1993. Kültür bakanı milliyetçi-muhafazakâr kesimden biri değil, İslâmcı hiç değil; SHP'li (yani CHP'li) Fikri Sağlar, bakanlık müsteşarı da Emre Kongar. Bakanlığın Kütüphaneler Haftası münasebetiyle bastırdığı özel ve itinalı kitapçığın bir sayfası da yandaki tasarım: Vecahetli bir Bediuzzaman portresi (bildiğim kadarıyla *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri tarafından mahkemeye giderken çekilmiştir) ve yanında "Saidi Nursi Hakkâri İl Halk Kütüphanesi'nde sizi bekliyor!" yazısı. Benzer sayfalar kitapları yasaklı kişilerden Necip Fazıl ve Nazım Hikmet için de yapılmış.

Niçin İzmir, Adana, Trabzon değil de Hakkâri İl Halk Kütüphanesi? Tam bilmiyoruz ama kahramanın Kürt asıllı olması üzerinden bazı tahminlerde bulunabiliriz. Adı geçen kütüphanede Bediuzzaman'ın kitapları, risâleleri var mı, onu da bilmiyoruz ama Ankara'da ve başka yerlerde birçok şeyin değiştiği açık.

Peki tarih olarak bir anlamı var mı otuz yıl öncesinin? Elbette var. Soğuk Savaş sonrası dönemdeyiz artık. Dünya bilmem kaçıncı defa başka bir iklimde ısınıyor, Ankara dışarıdan politika değişikliklerine zorlanıyor, içeriden birçok yeni şeye hevesleniyor; Türkiye'ye küreselleşme, liberal politikalar, biroroda yaşama söylemleri, etnisite ve azınlık edebiyatı, diyalog çağrıları, sivil toplum sloganları boca ediliyor. Kimin üzerinden? Hem solun ham sağın hem de İslâmcıların...

Bu edebiyatın ve söylemlerin taşıyıcıları arasında 12 Eylül askerî müdahalesinden sonra yükselişe geçen *Risâle-i Nur* camiasının bir kanadı da var.

vermeyen, verdiğinde de bu sahanın menfiliklerini, zaaflarını öne çıkaran çokça ilim ve fikir adamı tanıyoruz. *Mesnevi* yastıkaltı eseri olmasına rağmen Akif'in yahut Hüseyin Kâzım Kadri'nin şu veya bu düzeyde tasavvuf muhalifi gibi durması, öyle görünmesi bundandır. Muhammed Abduh da böyledir, Elmalılı Hamdi Efendi, Babanzâde Ahmed Naim de...

Büyük tarafları olan bu insanlar niçin kendilerini, inançlarını, fikirlerini ve yaşama üsluplarını kısmen sansürlüyor acaba? Çünkü İslâm dünyasının geleceğini tasavvufta, tarikatlarla birlikte görmüyorlar (görmek istemiyorlar), bugünkü problemlerin anlaşılması ve çözümünü de... Çözüm kendilerinin dışında adeta![5]

Farklar Nerede Zuhur Ediyor?

Hemen işaret edelim ki Bediuzzaman döneminin birçok aydınından farklı olarak tasavvuf ve tarikatlar dünyasını esas itibariyle bir bozulma ve sapma olarak yahut hurafe ve bâtıl inançların İslâma, Müslümanların

dinî hayatına giriş kapısı şeklinde, sadece menfi bir çerçevede görmez. *Risâle-i Nur*'larda, diyelim ki *Telvîhât-ı Tis'a*'nın baş kısmında veya *Mektubat*'ta benzerlerine rahatlıkla tesadüf edebileceğimiz aşağıdaki ifadeleri bu hükme delil olarak gösterebiliriz; özellikle tasavvuf ve tarikatla en öne/en üste çıkardığı Kur'an ve iman hakikatlerini aynı çizgi üzerinde hatta aynı anlamda kullanması dikkat çekici olmalı:

> "Tarikatin gaye-i maksadı [nihai gayesi], marifet ve inkişaf-ı hakâik-i imaniye [içsel tecrübî bilgi ve iman hakikatlerinin gelişip serpilmesi] olarak, Mirac-ı Ahmedînin (s.a.) gölgesinde ve sayesi altında kalp ayağıyla bir seyr ü sülûk-i ruhanî neticesinde, zevkî, halî ve bir derece şuhudî hakâik-i imaniye ve Kur'aniyeye [iman ve Kur'an hakikatlerine] mazhariyet[tir]; 'tarikat', 'tasavvuf' namıyla ulvî bir sırr-ı insanî ve bir kemâl-i beşerîdir" (*Telvîhât-ı Tis'a*).
> "Daire-i takvadan hariç, belki daire-i İslâmiyetten hariç bir suret almış bazı meşreplerin ve tarikat namını haksız olarak kendine takanların seyyiâtıyla tarikat mahkum olmaz. Tarikatin dinî ve uhrevî ve ruhanî çok mühim ve ulvî neticelerinden sarf-ı nazar, yalnız âlem-i İslâm içindeki kudsî bir rabıta olan uhuvvetin [kardeşliğin] inkişafına ve inbisatına en birinci, tesirli ve hararetli vasıta tarikatler olduğu gibi, âlem-i küfrün ve siyaset-i Hıristiyaniyenin, nur-u İslâmiyeti söndürmek için müthiş hücumlarına karşı dahi, üç mühim ve sarsılmaz kale-i İslâmiyeden bir kalesidir.
> Merkez-i hilafet olan İstanbul'u beş yüz elli sene bütün âlem-i Hıristiyaniyenin karşısında muhafaza ettiren, İstanbul'da beş yüz yerde fışkıran envâr-ı tevhid ve o merkez-i İslâmiyedeki ehl-i imanın mühim bir nokta-i istinadı, o büyük camilerin arkalarındaki tekkelerde Allah Allah diyenlerin kuvvet-i imaniyeleri ve marifet-i ilâhiyeden gelen bir muhabbet-i ruhaniye ile cûş u huruşlarıdır" (*Mektubat*).

Fakat meselenin ele alınışı ve mantığı tahmin edilebileceği üzere bununla sınırlı değil. Bediuzzaman'ın tasavvuf ve tarikatlar için koyduğu çekince kayıtları, isterseniz sansürler diyelim belki üç madde halinde özetlenebilir.

a) Bazı tarikat mensuplarının ve şeyhlerin iman hakikatlerinin anlatılmasında kayıtsız (belki mütevekkil) davranmaları, buna karşılık tarikat âdap ve erkânını, belki şahsî tekâmülü öne çıkarmaları. Ona göre imansızlığın yaygınlaştığı bu devirde bu lakaytlık ve kendinde yoğunlaşma ile "bir kişi"nin seyrüsülûkunu öne çıkarma kabul edilemez bir şeydir. Bugün (o gün) için tasavvuf ve tarikatların usul, muhteva ve insan unsuru itibariyle sadece yetersizliğini değil uygunluğunu ve doğruluğunu da tartışmaya açan bu görüş çağdaş İslâm düşüncesinin, İslâmcılık hareketinin tasavvuf ve tarikatlara yönelik tenkitleri ve gerekçeleriyle, hükümleri ve mesafeli duruşuyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Diyanet, Risale-i Nurları basma yolunda

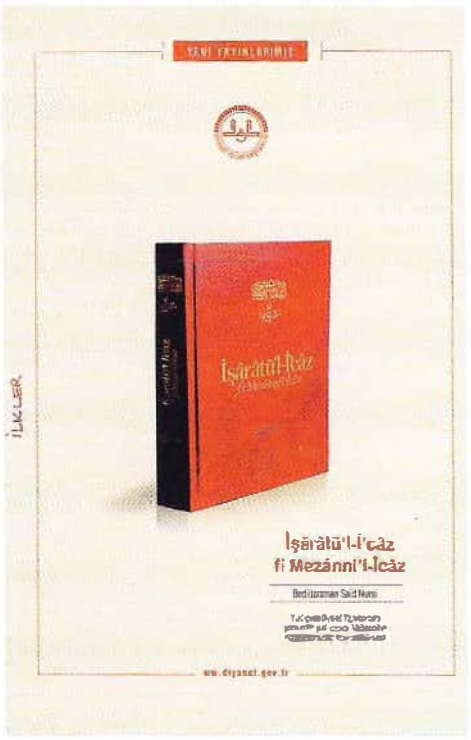

Diyanet Ne Yapıyor, Risâle-i Nur Cemaatı Ne Diyor?

Diyanet İşlerl Başkanlığı tarihinin önemli bir kısmı cemaat ve tarikatlarla, bu arada Nurculukla mücadele ile geçti dense yanlış olmaz. Ama 2013 yılına gelindiğinde, Diyanet o dönemde "paralel örgüt"le mücadelenin bir parçası olarak Bediuzzaman'ın *İşârâtü'l-İ'câz* kitabının baskısını yapmış ve başbakana görkemli bir törende, basının önünde takdim etmiş (25 Ocak 2014, Haliç Kongre Merkezi, Yüzyılın İslâm Kültür Hizmeti Onur ve Hizmet Ödülleri Töreni).

Risâle-i Nur cemaatı da bütün versiyonlarıyla bundan çok memnun. Onlar işin sadece bir tarafına; Bediuzzaman'ın kerametinin tahakkuk etmiş olmasına yoğunlaşıyorlar. Üstad 60 küsur yıl önce Diyanet İşleri Başkanı'na *Risâle-i Nur*'ları basması için mektup yazmıştı.

Devlet ve Diyanet böyle çalışıyor, Risâle-i Nur camiası da böyle davranıyor. İkisi de halinden memnun gibi. Üst soldaki kupür *Aksiyon*'da yer alan haber, sayı: 1000, 3-9 Şubat 2014, s. 12. Ayrıca bk. Bu kitap, s. 123. Ve *Diyanet Aylık Dergi*'nin Şubat 2015 sayısının ön kapak arkasındaki ilan. Diyanet o günlerde kitabı benimsemiş gözüküyor. Fakat bildiğim kadarıyla iki risâle daha neşredildikten sonra bu neşriyattan vaz geçilecek.

Mektubat'taki beşinci mektubun muhtevası özetlenirken kullanılan ifadeler ve bu ifadelerin vurgulu iddiaları tam da bunları veriyor gibidir; zaman tarikat zamanı değil *Risâle-i Nur*'lar zamanıdır:

> "[Bu mektup] şeriatın bir hâdimi [hizmetkârı] ve bir vesilesi olan tarikate mensup bazı zatların, tarikate fazla ehemmiyet verip ona kanaat ederek [din konusunda onunla yetinerek] hakâik-ı imaniyenin neşrinde [iman hakikatlerinin yayılması/yaygınlaştırılmasında] *tembellik ve lakaydlık gösterdikleri* münasebetiyle yazılmış[tır]. Ve velâyetin üç kısmını beyan edip en mühim tarikat olan velâyet-i kübrâ [veliliğin en üst mertebesi; *tasavvuf berzahına girmeden, doğrudan doğruya hakikate yol açmak*], sırr-ı verasetle [Hz. Peygamber'e varis olmak sırrıyla] sünnet-i seniyyeye ittiba ve neşr-i hakâik-ı imaniyede ihtimam [iman hakikatlerinin yayılması/yaygınlaştırılması hususunda hususi dikkat ve gayret göstermek] olduğunu ispat eder.

> Ve tarikatlerin en mühim gayesi ve faidesi ve müntehâsı olan inkişaf-ı hakâik-ı imaniye [iman hakikatlerinin gelişip serpilmesi], Risâle-i Nur ile dahi olabildiğini ve Risâle-i Nur'un eczâları [parçaları] o vazifeyi, *tarikat gibi, fakat daha kısa bir zamanda* gördüğünü gösteriyor" (*Mektubat*. vurgular bizim).

b) Said-i Nursi'ye göre tarikatların uzun zaman içinde ve tektip olmayan teferruatlı tekniklerle gerçekleştireceği şeyi *Risâle-i Nur*'lar kısa zamanda, daha az araçla ve fakat maneviyat (keşf, dinî tecrübe) yanında aklı ve bilimi/aklî ve bilimsel açıklamayı da kullandığı için daha garantili ve etkili bir şekilde gerçekleştirmektedir/gerçekleştirebilir. Hem de sadece bir kişi için değil bir cemaat, bütün Müslümanlar ve hatta insanlık için... Bu sebeple *Risâle-i Nur*'ların tahkikî imana ulaştıran, delile/bilime dayalı kesin açıklamalarının olduğu yerde imanı zayıf halktan insanları ikna etmek için gelen kerametlere ve keşfe dayalı bilgilere de ihtiyaç yoktur.

Risâle-i Nur'larda bu bakışaçısını ve mantığı yansıtan, sürdüren birçok metin var. Buralarda kendisini ve fikirlerini koruma istikametinde bir çaba da seziliyor. Bir ikisini zikretmek gerekirse;

> "Hey efendiler, ben şeyh değilim. Ben hocayım. Buna delil: Dört senedir buradayım. Bir tek adama tarikat verseydim, şüpheye hakkınız olurdu. Belki yanıma gelen herkese demişim: İman lazım, İslâmiyet lazım, tarikat zamanı değil" (*Mektubat*).
>
> "İhlası kazanmanın ve muhafaza etmenin en müessir bir sebebi, rabıta-i mevttir [ölümü hatırlamak ve bunu ölmeden tecrübe etmek]. (...) *Fakat mesleğimiz tarikat olmadığı, belki hakikat olduğu için, bu rabıtayı, ehl-i tarikat gibi farazî ve hayalî suretinde yapmaya mecbur değiliz* [farazî ve hayalî vurguları önemli. İ.K.]. *Hem meslek-i hakikate uygun gelmiyor*. Belki, akıbeti düşünmek suretinde müstakbeli zaman-ı hazıra getirmek değil, belki *hakikat noktasında zaman-ı hazırdan istikbale fikren gitmek*, nazaran bakmaktır. Evet, hiç hayale, faraza lüzum kalmadan, bu kısa ömür ağacının başındaki tek meyvesi olan kendi cenazesine bakabilir" (*Lemalar*).
>
> "Ben tahmin ediyorum ki, eğer Şeyh Abdülkadir Geylânî (r.a.) ve Şah-ı Nakşibend (r.a.) ve İmam-ı Rabbanî (r.a.) gibi zatlar bu zamanda olsaydılar, bütün himmetlerini, hakâik-i imaniyenin ve akaid-i İslâmiyenin takviyesine sarf edeceklerdi. Çünkü saadet-i ebediyenin medarı onlardır. Onlarda kusur edilse, şekavet-i ebediyeye sebebiyet verir. *İmansız Cennete gidemez; fakat tasavvufsuz Cennete giden pek çoktur. Ekmeksiz insan yaşayamaz, fakat meyvesiz yaşayabilir. Tasavvuf meyvedir, hakâik-i İslâmiye gıdadır.*
>
> Eskiden kırk günden tut, tâ kırk seneye kadar bir seyr ü sülûk ile bazı hakâik-i imaniyeye ancak çıkılabilirdi. Şimdi ise, Cenabı Hakk'ın rahmetiyle, *kırk dakikada o hakâike çıkılacak bir yol bulunsa, o yola karşı lâkayt kalmak elbette kâr-ı akıl değil*. İşte, otuz üç adet *Sözler*['in], böyle Kur'anî bir yolu açtığını, dikkatle okuyanlar hükmediyorlar" (*Mektubat*).

27 Mayıs Darbesinin Derin İzleri...

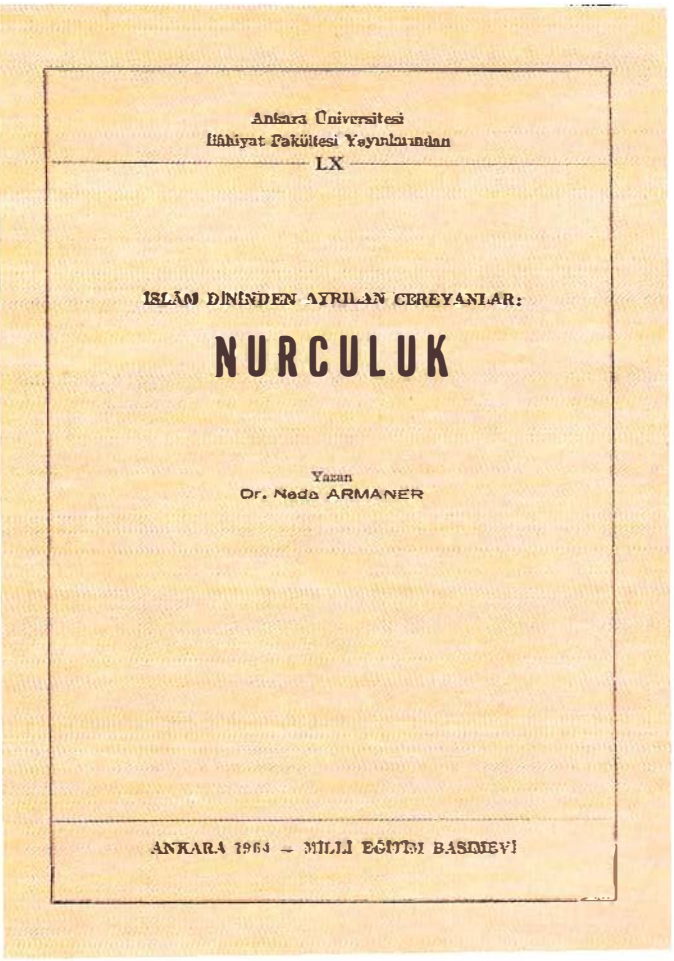
Ankara Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Yayınlarından
LX

İSLÂM DİNİNDEN AYRILAN CEREYANLAR:

NURCULUK

Yazan
Dr. Neda ARMANER

ANKARA 1964 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Bediuzzaman Said-i Nursi Demokrat Parti döneminde tekpartili yıllara göre nisbeten rahat bir hayat yaşadı, risâleler daha normal şartlarda yayıldı, okundu. Fakat 60 İhtilâli'nin siyasî-iktisadî planları yanında bir dinî projesi de vardı ve bu projenin içinde diğer tarikat ve cemaat yapılarıyla birlikte Nurculuk da çift taraflı olarak mühim bir yer tutuyordu.

Bu projenin bir uzantısı olarak 1964 yılında Bediuzzaman ve Nurculuk hakkında bir grup kitap ve makale yayınlandı; bir kısmı gazetecilere, bazıları akademisyenlere ve emekli paşalara ait. Ankara İlahiyat Fakültesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı da bu projenin ve karalama furyasının içinde. Onlar Nurculuğu daha ziyade bâtıl bir mezhep ve dinî görüş olarak sunmakla görevli gibi.

1964 yılında Ankara İlahiyat'ın yayınları arasında neşredilen Dr. Neda Armener'in *İslâm Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk* başlıklı kitabı bunlardan biri. Mantık ve kalite olarak hukukçuların, gazetecilerin ve paşaların yazdıklarından fazla bir farkı yok.

Hikâye şöyle gelişiyor: "1960 darbesini yapanlar Diyanet'in başına Sadettin Evrin Paşa'yı vekil olarak getirmişti. Amaç belliydi. İsmet İnönü de, 1964'te, Danıştay Başkanlığı ve Anayasa Mahkemesi başkan vekilliği görevlerinde bulunduktan sonra 1963 senesinde yaş haddinden emekliye ayrılmış M. Tevfik Gerçeker'i Diyanet İşleri Reisliğine atamıştı. Gerçeker'in döneminde Ankara Üniversitesi bünyesindeki İlahiyat'ta Neşet Çağatay'ın başkanlığında Nurculukla Mücadele Komitesi kurulmuştu. Bu komitede İlahiyat'ın dekanı Hüseyin Gazi Yurtaydın, İbrahim [Âgâh] Çubukçu, Bahriye Üçok, Hamdi Kasapoğlu gibi isimlerle beraber Neda Armaner de vardı.

Komitenin amacı, 1960'ta vefat eden Bediüzzaman Said Nursi'nin eserleri ve talebelerinin etkinliğini kırmaktı. Bunun için umulmadık ve inanılması zor işlere imza atar komite mensupları (...) [N. Armener:] Benim, *İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar Nurculuk* kitabım 20 bin basılacaktı. Diyanet İşleri reisi Tevfik Gerçeker duymuş, haber gönderdi bana, '15 bin de biz sipariş verelim, bütün müftülüklere gönderelim' diye. 40 bin kadar basıldı. Ne oldu bllyor musunuz? Böyle söylememi mazur görün. Nurcuların piyonları, hangi kitaplıkta [kitapevinde] görmüşlerse bir bir alıyorlar, 'kaybettik, ne kadarsa fiyatı -gayet cüzi bir fiyattı- verelim' diyorlar. [Hepsini satın aldılar ve] Yok ettiler, 40 bin kitaptan çok az kaldı. Ancak, 1998'de *Cumhuriyet* Gazetesi tekrar kitap olarak verdi onu (...)" (bk. Cemal A. Kalyoncu'nun Neda Armener'le yaptığı röportaj: "Benim Fikirlerim Kemikleşmiş, Değişmez Artık", *Aksiyon*, 28 Nisan 2008).

"Kerametler, keşfiyatlar, tarikatta süluk eden ammi [avamdan] ve yalnız imanı taklidî bulunan ve tahkik derecesine girmeyenlere, bazan zayıf olanları takviye ve vesveseli şüphelilere kanaat vermek içindir. Halbuki *Risale-i Nur*'un imanî hakikatlerine *gösterdiği hüccetler, hiçbir cihette vesveselere meydan vermediği gibi, kanaat vermek cihetinde kerametlere, keşfiyatlara hiç ihtiyaç bırakmıyor.* Onun verdiği iman-ı tahkikî, keşfiyat, zevkler ve kerametlerin çok fevkinde olmasından, hakiki şakirtleri, öyle keramet gibi şeyleri aramıyorlar" (*Emirdağ Lahikası*. vurgular bizim).

Bu hayli iddialı ama dönemsel olarak karşılığı olan görüşler de çağdaş İslâm düşüncesinin, İslâmcılık hareketinin sade, tektip din anlayışıyla ve akla-bilime uygunlukla, toplumsal olanı önemseyen arayışlarıyla, bunun üzerinden yapılan tasavvuf tenkitleriyle esasta mutabakat halindedir.

❁

Bediuzzaman'ın *Mesnevi-i Nuriye*'de Eski Said'in arayışlarına, düşünme ve çözüm bulma tekniklerine dair anlattıkları bütün hayatı ve takipçilerinin genel anlayışı için geçerli kabul edilebilir:

"Kırk elli sene evvel, Eski Said, ziyade ulûm-ı akliye ve felsefiyede [aklî ve felsefî ilimlerde, fen bilimlerinde] hareket ettiği için, hakikatü'l-hakâike [hakikatlerin hakikatine, asıl hakikate] karşı ehl-i tarikat ve ehl-i hakikat gibi bir meslek aradı. Ekser *ehl-i tarikat gibi yalnız kalben harekete kanaat edemedi. Çünkü aklı, fikri hikmet-i felsefiyeyle bir derece yaralıydı*, tedavi lâzımdı. Sonra, *hem kalben, hem aklen* hakikate giden bazı büyük ehl-i hakikatin arkasında gitmek istedi. Baktı [ki], onların herbirinin ayrı, cazibedar bir hassası var. Hangisinin arkasından gideceğine tahayyürde [tereddütte] kaldı. İmam-ı Rabbanî de ona gaybî bir tarzda 'tevhid-i kıble et' [bir tek kıbleye yönel] demiş yani 'yalnız bir üstadın arkasından git'.

O çok yaralı Eski Said'in kalbine geldi ki, '*Üstad-ı hakikî Kur'an'dır. Tevhid-i kıble bu üstadla olur*' diye, yalnız o üstad-ı kudsînin irşadıyla hem kalbi, hem ruhu gayet garip bir tarzda sülûke başladılar. Nefs-i emmaresi de şükûk ve şübehatıyla [şüphe ve tereddütleriyle] onu mânevî ve ilmî [aklî -ve belki bilimsel-] mücahedeye mecbur etti. *Gözü kapalı olarak değil*; belki İmam-ı Gazalî (r.a.) Mevlâna Celâleddin (r.a.) ve İmam-ı Rabbanî (r.a.) gibi *kalb, ruh, akıl gözleri açık olarak, ehl-i istiğrâkın* [tasavvuf erbabının] *akıl gözünü kapadığı yerlerde, o makamlarda gözü açık olarak gezmiş*. Cenabı Hakk'a hadsiz şükür olsun ki, *Kur'an'ın dersiyle, irşadıyla hakikate bir yol bulmuş, girmiş* (...)" (*Mesnevi-i Nuriye*. vurgular bizim).

6 "[Melâmî kutbu Osman Kemalî Efendi] Fatih Camii'nde *Mesnevi* okuttuğu bu dönemde [1901-1903] aynı camide vaaz veren Said Nursi tarafından Rafizîlik ve zındıklıkla itham edildi". Nihat Azamat, "Kemâlî Efendi", *DİA*, XXV, 235.

Emirdağ Lahikası'nda bir adım daha ileri gidiyor ve bütün tarikatları zamanının "en doğru ve yerinde tarikatı" olarak *Risâle-i Nur*'ların halkasına katılmaya, hakiki Nurcu olmaya çağırıyor. Ona göre "lazım ve elzem" bir davettir bu...

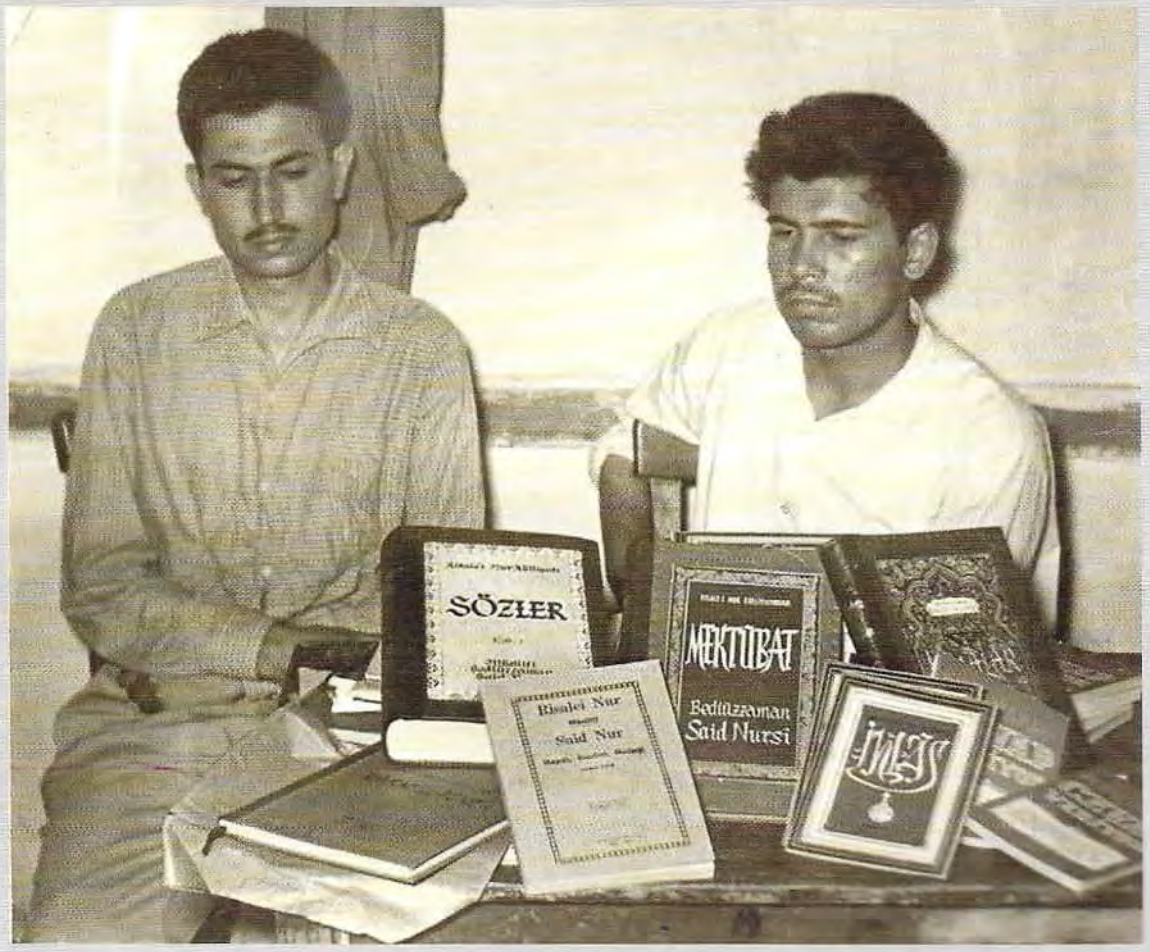

27 Mayıs darbesinden kısa bir zaman sonra genç şakirtler "suç aleti" *Risâle-i Nur*'larla yakalanıp nezarete alınmış, kitaplarla teşhir ediliyorlar. Tarih: 15 Temmuz 1960.
3 Eylül 2015 tarihli *Meydan* gazetesinin ana manşeti ise Fethullah Gülen grubu üzerine giden AK Parti iktidarına muhalefet yapmak için atılmış olmalı.

MEYDAN

TEK PARTİ UYGULAMASINA GERİ DÖNDÜK

17 NURCU SOHBETTE YAKALANDI

AK Parti'nin uygulamaları Erdoğan'ın eleştirdiği tek parti dönemini aratır oldu. 17 işadamı, sohbet esnasında polis tarafından basılarak gözaltına alındı.

ÖNCE RİSALE YASAKLANDI

Daha önce Risale-i Nur basımını yasaklayan hükümet bu kez de sohbet bastı. Dün akşam saatlerinde İstanbul Mali Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğü ekipleri Libadiye'de sohbette bir araya gelen 17 işadamını gözaltına aldı.

MAHKEME KARARI YOK

Operasyon savcısının, mahkeme kararı olmadığı halde kurban bağışı, burs paraları ve gazete aboneliklerini suç sayarak 'terör örgütü' kapsamında gözaltı ve arama kararı çıkarttığı öğrenildi. Uygulama 1950'lerdeki Nur talebelerine yapılan baskınları hatırlattı. 9'DA

Aşağıdaki metinde İslâmcılık düşüncesinde olduğuna benzer şekilde tarikatlerdeki bidatlara (tarikatların yol açtığı bidatlara demek belki daha doğru) hususi olarak ve elbette menfi bir şekilde vurguda bulunulmasının ayrı bir mânası ve önemi var. Çünkü tasavvuf ve tarikat meselesinde bidat kelimesi bize hemen hurafe, bâtıl inanç gibi ifadeleri hatırlatıyor. Tarikatları bugün için "kullanışsız ve uygunsuz", hatta kabul edilemez kılan hususlardan biri de budur. *Risâle-i Nur*'lar ise takip ettiği usul ve öncelikleri sebebiyle bu tür şaibelerden beridir, çünkü hakikatlerin esasına, Kur'an'a yaslanmaktadır. Ayrıca burada bütün tarikat mensuplarının kendine emin bir yer bulabileceği yine iddialı bir şekilde ifade edilmektedir:

> "Şimdi en mühim tekkeler ehli, ehl-i tarikattır. Bütün kuvvetleriyle Nur Risâlelerini nurlandırmaları ve sahip çıkmaları lazım ve elzemdir. Şimdiye kadar ben yalnız iman hakikatini düşünüp 'tarikat zamanı değil, [tarikatlardaki] bid'a[t]lar [onları kabul etmeye] mâni oluyor' dedim. Fakat *şimdi, sünnet-i Peygamberî dairesinde, bütün on iki büyük tarikatın hülasası olan ve tarîklerin en büyük dairesi bulunan Risale-i Nur dairesi içine, her tarikat ehli kendi tarikatı dairesi gibi görüp girmek lazım ve elzem olduğunu* bu zaman gösterdi. Hem ehl-i tarikatın en günahkârı dahi çabuk dinsizliğe giremiyor; kalbi mağlup olamıyor. Onun için *onlar tam sarsılmaz, hakiki Nurcu olabilirler.* Yalnız mümkün olduğu kadar bid'a[t]lara ve takvayı kıran büyük günahlara girmemek gerektir" (*Emirdağ Lahikası.* vurgular bizim).

c) *Risâle-i Nur*'ların gözettiği pratik amaçlardan biri de tasavvuf ve tarikata mensubiyetin yahut bu meşreplere sıcak ve meşru bakmanın getireceği dinî-fikrî yüklerden kurtulmak ve siyasî maliyetlerden olabildiğince kaçınmak gibi gözüküyor. Çünkü müellif Kur'an merkezli olarak İslâmı anlatıp savunurken, iman ve Kur'an hakikatlerini herkese, eşit seviyede, tek mantık ve delillendirme biçimiyle, ortak bir dille anlatmaya çalışırken tasavvuf ve tarikatların geliştirdiği usul, anlama biçimi ve dilde kademe gözeten çeşitlilik/farklılık/zıtlık dağıtıcı, zayıflatıcı ciddi bir problem haline gelmiştir, bugün daha fazla gelmektedir. Bundan kaçınmak gerekir[6].

Perhizkârlığın, otosansürün sebeplerinden biri de tekparti yönetiminin Bediuzzaman'ı, tarikat mensubu, özellikle de Nakşî tarikatının bir kolunun mensubu/kurucusu olduğunu söyleyerek, bu töhmeti ve tehdidi kullanarak onun fikirlerini, *Risâle-i Nur*'ları, şakirtleri mahkum etmek, zayıflatmak, gayrımeşru hale getirmek istikametindeki çabalarıdır. (Şerif Mardin dahil bu hâlâ başvurulan bir usuldür). *Şualar*'da ve başka risâlelerde açıkça yahut ima yoluyla anlatıldığı üzere Said-i Nursi'nin tasavvuf ve tarikatları paranteze almasının yahut kendince önemsizleş-

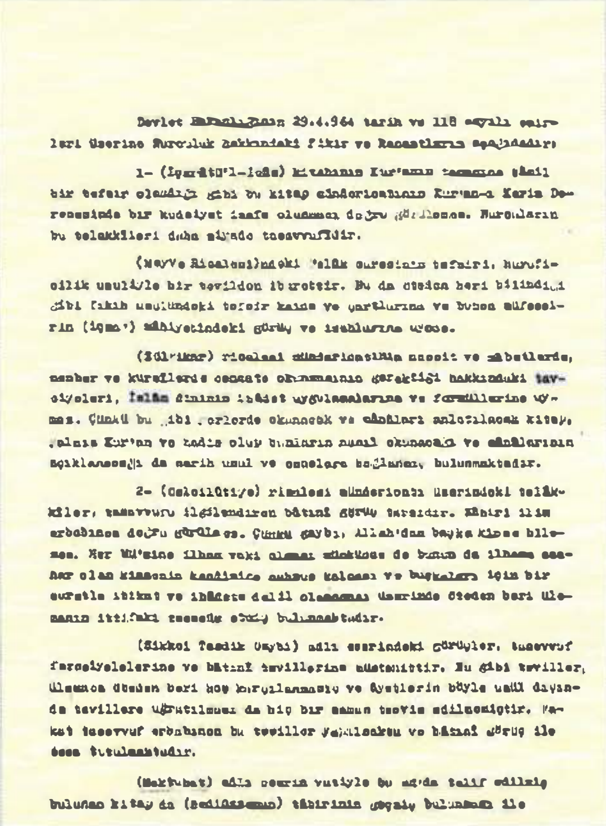
Devlet Bakanlığının 29.4.964 tarih ve 118 sayılı emirleri üzerine Nurculuk hakkındaki fikir ve kanaatlarımız aşağıdadır:

1- (İşaratü'l-İcaz) kitabının Kur'anın tamamına şâmil bir tefsir olmadığı gibi bu kitap sözlerinin Kur'an-ı Kerim derecesinde bir kudsiyet izafe olunması doğru görülemez. Nurcuların bu telakkileri daha ziyade tasavvufidir.

(Meyve Risalesi)ndeki Felâk suresinin tefsiri, hurufilik usulüyle bir tevilden ibarettir. Bu da öteden beri bilindiği gibi fıkıh usulündeki tefsir kaide ve şartlarına ve bunun müfessirin (icma') mahiyetindeki görüş ve istidlallerine uymaz.

(Zülfikar) risalesi münderecatının mescit ve mabetlerde, minber ve kürsülerde cemaate okunmasının gerektiği hakkındaki tavsiyeleri, İslâm dininin ibâdet uygulamalarına ve formüllerine uymaz. Çünkü bu gibi yerlerde okunacak ve mânâları anlatılacak kitap, yalnız Kur'an ve hadis olup bunların nasıl okunacağı ve mânâlarının açıklanacağı da sarih usul ve esaslara bağlanmış bulunmaktadır.

2- (Selcilütiye) risalesi münderecatı üzerindeki telâkkiler, tasavvufu ilgilendiren bâtınî görüş tarzıdır. Zahiri ilim erbabınca doğru görülemez. Çünkü gaybı, Allah'dan başka kimse bilemez. Her Mü'mine ilham vaki olması mümkünse de bunun da ilhama mazhar olan kimsenin kendisince mahsus kalması ve başkaları için bir surette itikat ve ibâdete delil olmaması üzerinde öteden beri ulemanın ittifakı mevcut olmuş bulunmaktadır.

(Sikke-i Tasdik Gaybi) adlı eserindeki görüşler, tasavvuf felsefelerine ve bâtınî tevillerine müstenittir. Bu gibi teviller, ulemaca öteden beri hoş karşılanmamış ve âyetlerin böyle usûl dışında tevillere uğratılması da hiç bir zaman tecviz edilmemiştir. Fakat tasavvuf erbabınca bu teviller yadırganmaz ve bâtınî görüş ile hoş tutulmaktadır.

(Mektubat) adlı eserin vesiyle bu ad'da telif edilmiş bulunan kitap'da (Bediüzzaman) tâbirinin geçmiş bulunması ile

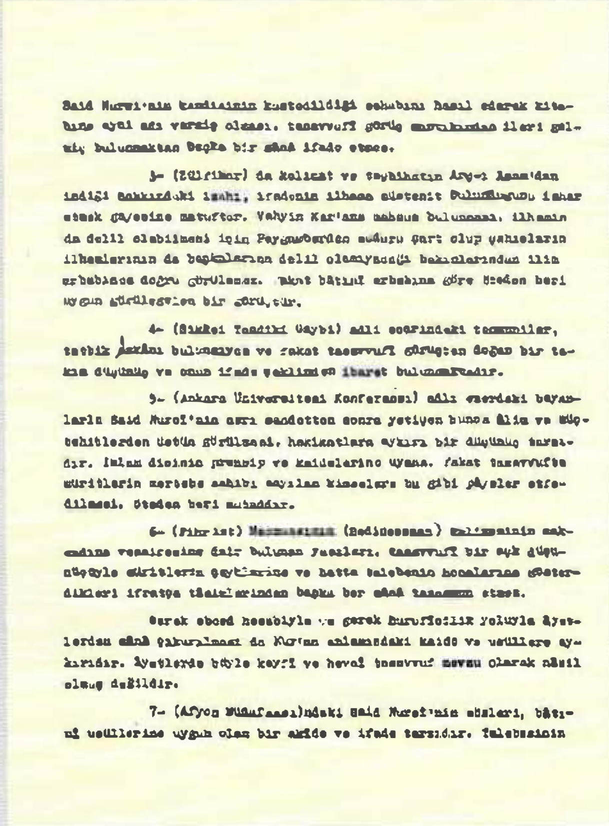
Said Nursi'nin kendisinin kastedildiği sebebini hasıl ederek kitabına ayrı ad vermiş olması, tasavvufi görüş mertebesinden ileri gelmiş bulunmaktan başka bir mânâ ifade etmez.

3- (Zülfikar) da Kelimat ve Tevhidatın Ayet-i Azam'dan indiği hakkındaki izahı, iradenin ilhama müstenit bulunduğunu izhar etmek gayesine matuftur. Vahyin Kur'ana mahsus bulunması, ilhamın da delil olabilmesi için Peygamberden sudur şart olup şahısların ilhamlarının da başkalarına delil olamayacağı bakımlarından ilim erbabınca doğru görülemez. Fakat bâtınî erbabına göre öteden beri uygun görülegelen bir görüştür.

4- (Sikke-i Tasdik-i Gaybi) adlı eserindeki tecimmiler, tatbik yeri bulunmayıp ve fakat tasavvufi görüşten doğan bir takım düşünüş ve onun ifade şeklinden ibaret bulunmaktadır.

5- (Ankara Üniversitesi Konferansı) adlı eserdeki beyanlarla Said Nursi'nin asrı saadetten sonra yetişen bunca âlim ve müçtehitlerden üstün görülmesi, hakikatlere aykırı bir düşünüş tarzıdır. İslam dininin prensip ve kaidelerine uymaz. Fakat tasavvufta müritlerin mertebe sahibi sayılan kimselere bu gibi şeyler atfedilmesi, öteden beri mutaddır.

6- (Fihrist) Mecmuasının (Bediüzzaman) kelimesinin maksadına vesairesine dair bulunan yazıları, tasavvufi bir aşk düşünüşüyle müritlerin şeyhlerine ve hatta talebenin hocalarına gösterdikleri ifratça tâzimlerinden başka bir mânâ tazammun etmez.

Gerek ebced hesabıyla ve gerek hurufilik yoluyla âyetlerden mânâ çıkarılması da Kur'an anlamındaki kaide ve usullere aykırıdır. Âyetlerde böyle keyfi ve hevaî tasavvuf mevzu olarak nâkil olmuş değildir.

7- (Afyon Müdafaası)ndaki Said Nursi'nin sözleri, bâtınî usullerine uygun olan bir akide ve ifade tarzıdır. Talebesinin

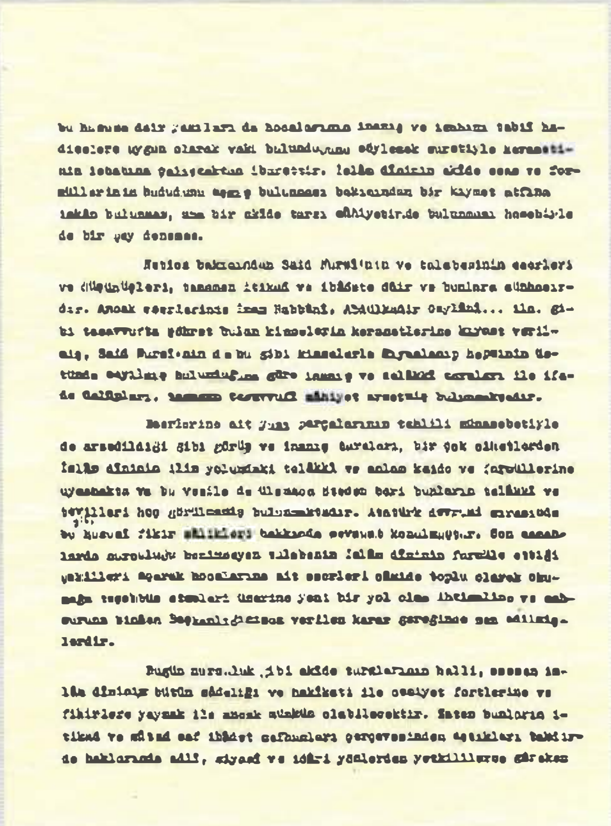
bu hususa dair yazıları da hocalarının inanış ve isnadını tabii hadiselere uygun olarak vaki bulunduğunu söylemek suretiyle kerametinin isbatına çalışmaktan ibarettir. İslâm dininin akide esas ve formüllerinin hududunu aşmış bulunması bakımından bir kıymet atfına imkân bulunmaz, ama bir akide tarzı mahiyetinde bulunması hasebiyle de bir şey denemez.

Netice bakımından Said Nursi'nin ve talebesinin eserleri ve düşünüşleri, tamamen itikad ve ibâdete dâir ve bunlara münhasırdır. Ancak eserlerinde İmam Rabbânî, Abdülkadir Geylânî... ilh. gibi tasavvufta şöhret bulan kimselerin kerametlerine kıymet verilmiş, Said Nursi'nin de bu gibi kimselerle kıyaslanıp hepsinin üstünde sayılmış bulunduğuna göre inanış ve telâkki tarzları ile ifade edilişleri, tamamen tasavvufî mâhiyet arzetmiş bulunmaktadır.

Eserlerine ait yazı parçalarının tahlili münasebetiyle de arzedildiği gibi görüş ve inanış tarzları, bir çok cihetlerden İslâm dininin ilim yolundaki telâkki ve anlam kaide ve formüllerine uymamakta ve bu vesile de ulemaca öteden beri bunların telâkki ve tevilleri hoş görülmemiş bulunmaktadır. Atatürk devrimi sırasında bu hususi fikir [illegible] hakkında [illegible] konulmuştur. Son zamanlarda nurculuğu benimseyen talebenin İslâm dininin farzlarını ettiği vekilleri şaşırarak hocalarına ait eserleri elinde toplu olarak okumağa teşebbüs etmeleri üzerine yeni bir yol olma ihtimaline ve mahsuruna binâen Başkanlığımızca verilen karar gereğince men edilmişlerdir.

Bugün nurculuk gibi akide tarzlarının halli, ancak İslâm dininin bütün sadeliği ve hakikati ile cemiyet fertlerine ve fikirlere yaymak ile ancak mümkün olabilecektir. Zaten bunların itikad ve mâbad saf ibâdet safhaları çerçevesinden taşkınları takdirde haklarında adlî, siyasî ve idârî yönlerden yetkililerce gereken

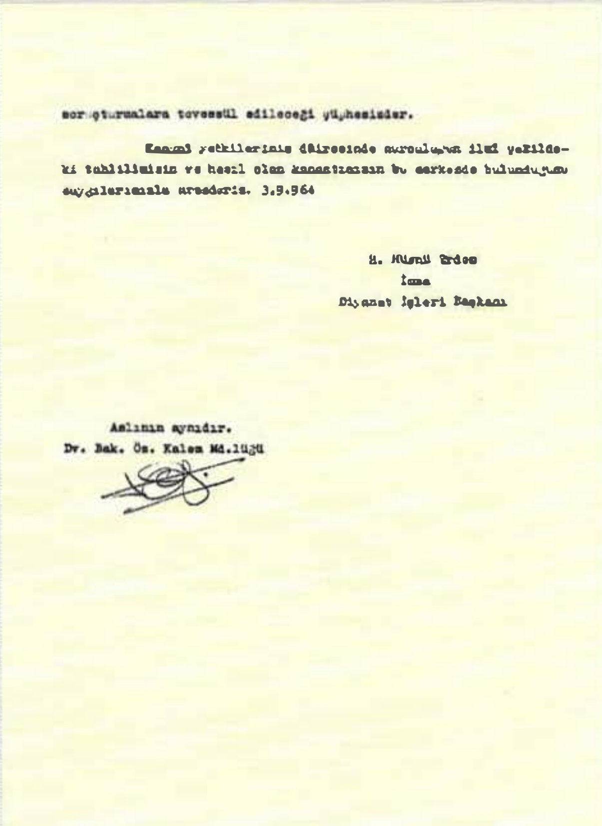
soruşturmalara tevessül edileceği şüphesizdir.

Kanuni yetkilerimiz dâiresinde nurculuğun ilmî yönündeki tahlilimizin ve hasıl olan kanaatimizin bu çerçevede bulunduğunu saygılarımızla arzederiz. 3.9.964

H. Hüsnü Erdem
İmza
Diyanet İşleri Başkanı

Aslının aynıdır.
Dv. Bak. Öz. Kalem Md.lüğü

Rapor En Üst Makamdan...

Diyanet İşleri başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in *Risâle-i Nur*'lar hakkında, bağlı olduğu Devlet Bakanlığı'nın talebi üzerine 3 Eylül 1964 tarihinde verdiği 4 sayfalık rapor.

tirmesinin ana sebeplerinden biri de bu aktüel kuşatmaları ve sınırlandırmaları hesaba katması, kendince onlardan uzak durmaya çalışmasıdır.

Kendi ifadelerine bakılırsa perhizkârlıkların derecesi biraz daha netleşebilir:

> "Sizin sebat ve metanetiniz, masonların ve münafıkların bütün planlarını akîm bırakıyor. Evet, kardeşlerim, saklamaya lüzum yok. O zındıklar, *Risale-i Nur*'u ve şakirtlerini tarikate ve bilhassa Nakşî tarikatine kıyas edip o ehl-i tarikati mağlup ettikleri planlarla bizleri çürütmek ve dağıtmak fikriyle bu hücumu yaptılar. Evvelâ ürkütmek ve korkutmak ve o mesleğin su-i istimâlatını göstermek; ve sâniyen o mesleğin erkânlarının ve müntesibînin kusurâtlarını teşhir etmek; ve sâlisen maddiyyûn felsefesinin ve medeniyetinin cazibedar sefahet ve uyutucu lezzetli zehirleriyle ifsad etmekle mâbeynlerinde tesanüdü kırmak ve üstadlarını ihanetlerle çürütmek ve mesleklerini fennin, felsefenin bazı düsturlarıyla nazarlarından sukut ettirmektir ki, Nakşîlere ve ehl-i tarikate karşı istimal ettikleri aynı silahla bizlere hücum ettiler, fakat aldandılar. Çünkü, *Risâle-i Nur*'un meslek-i esası, ihlâs-ı tam ve terk-i enâniyet ve zahmetlerde rahmeti ve elemlerde bâki lezzetleri hissedip aramak ve fâni ayn-ı lezzet-i sefihânede elîm elemleri göstermek ve imanın bu dünyada dahi hadsiz lezzetlere medar olmasını ve hiçbir felsefenin eli yetişmediği noktaları ve hakikatleri ders vermek olduğundan, onların planlarını inşaallah tam akîm bırakacak. Ve meslek-i *Risale-i Nur* ise tarikatlere kıyas edilmez diye onları susturacak" (*Şualar*).

Risâle-i Nur Tarikatı!

...Bir kamış sepet içinde iki mendil, bir çift çorap, iki don, iki fanila, bir cüppe, kendisine mahsus bir entari, bir bez içinde bağlı yedibuçuk lira, bir seccade, bir ıbrık, cep saati, külaha benzer bir takke, abaniye...

Bediuzzaman rahat ve huzur görmediği bu dünyadan elini eteğini çekip şakirtlerinin, muhiplerinin gözyaşları ve hayretleri arasında uzun yolculuğa çıkarken geride bıraktığı *tereke*nin tamamı bu.

Etkileyici doğrusu. Bu kadarının ancak hakiki bir zahit üstesinden gelebilir; hem bilen hem tecrübe eden bir zahit... Peki ya mirası? *Risâle-i Nur*'ları ve hayat tecrübesi? Tenkit edilecek taraflarına ve tartışılacak boşluklarına rağmen aslında onlar da etkileyici.

Şimdilik bu mirasa tasavvuf ve tarikatlar zaviyesinden bakarsak çözülmesi kolay olmayan, belki iki farklı taraf olarak tetkik edildiği zaman daha rahat anlaşılabilecek bir paradoksla karşıkarşıya kalınacağı âşikâr. Mantıken birbirini kesen ve fakat fiilen birlikte var olan bir durum bu. Şöyle ki: Fikrî yahut fiilî sebepler yüzünden tasavvuf ve tarikatlarla arasına mesafe koyan ve bu zaviyeden modern Müslüman mütefekkirlere,

İslâmcılara benzeyen Bediuzzaman'ın *Risâle-i Nur*'larda mistik-efsunlu bir dil kullanması ve kerametlerle, ilhamlarla, vâridatla dopdolu bir anlatım üslubunu tercih etmesi içerde ikinci bir mesafe ve boşluk doğurmaktadır.

Benzer bir durum tasavvuf ve tarikatlar konusundaki mesafeli fikirleri ile hayatı arasında da vardır. Şeyh olmadığı, olmak istemediği söylenebilir ama o bugün müntesipleri nezdinde bir tarikat şeyhi hatta pîri (yeni bir tarikat kurucusu) mesabesindedir; fikirleri tartışmasız, evliya/mehdi olduğu kesin, *Risâle-i Nur*'ları tamamlanmış bir şeyh. Nurculuk da bir tarikat değil ama âdap ve erkânı, evrâd ve ezkârı, giyim kuşamı, ritüelleri, tasdikleri, tepkileri itibariyle bir tarikat gibi işlemekte ve çalışmaktadır.

Bilmiyorum bu paradoksu aktüel tartışma açısından da düşünmek ve tartışmak ister misiniz? Nasıl oldu da 12 Eylül darbesinden sonra Nurculuk hareketi büyük ölçüde zühtten vaz geçti; güç ve kuvvete, iktidara ulaşmak için dünyayı, parayı, büyüklükleri, mübalağalı kurumları, rakamları, reklamları, gösterişi, israfı... önemsemeye, devleti, devletliliği ele geçirmeye başladı, yöneldi?

Buna, sadece Nurculuk hareketiyle sınırlı olmayan, diğer tarikat ve cemaat yapılarını da şirket ve holding heveslerinin/ateşlerinin içine atan, iktidar arayışlarına, siyaset oyunlarına sürükleyen bu büyük değişmeye ve paradoksa bir daha bakın derim. 12 Eylül'e ve onun uzantısı olan Özal'a niçin açıktan veya gizli olarak hâlâ büyük bir minnettarlık duyduklarını, rahmet okuduklarını da anlamaya çalışın. "Bir lokma bir hırka" istiaresinin sonuna "bir mersedes"in nasıl ilâve edildiğini veya "bin lokma bin hırka" olarak yapının biçimsizleştiğini anlayın.

Fakat paradoks avantaj mı dezavantaj mı derseniz ben şimdilik cevapları bire indirmekle meşgul olmak yerine soru(n)ları çoğaltmaktan yanayım. Sorular, özellikle sorulmamış sorular bize doğru yolu ve yeri gösterebilir. Belki cevap anahtarlarını da...

❁

"Muhabbet gözü kusuru görmez" ve "Aşkın gözü kördür" demişler, onu da hatırlayın.

BEDİUZZAMAN'DAN DİYANET'E MEKTUP

Muhterem Ahmed Hamdi Efendi [Akseki] hazretleri,

Bir hadise-i ruhiyemi size beyan ediyorum: Çok zaman evvel zatınız ve sizin mesleğinizdeki hocaların zarurete binaen [Ankara'da resmi vazife kabul ederek, İ.K.] ruhsata tâbi ve azimet-i şer'iyeyi bırakan fikirler, benim fikrime muvafık gelmiyordu. Ben hem onlara hem sana hiddet ederdim. "Neden azimeti terkedip ruhsata tâbi oluyorlar?" diye *Risâle-i Nur*'u doğrudan doğruya sizlere göndermezdim. Fakat üç-dört sene evvel yine şiddetli, kalbime sizi tenkitkârane bir teessüf geldi. Birden ihtar edildi ki:

Bu senin eski medrese arkadaşların olan başta Ahmed Hamdi gibi zatlar, dehşetli ve şiddetli bir tahribata karşı 'ehven-i şer' düsturuyla mümkün olduğu kadar bir derece bir kısım vazife-i ilmiyeyi, mukaddesatın muhafazasına sarfedip tehlikeyi dörtten bire indirmeleri, onların mecburiyetle bazı noksanlarına ve kusurlarına inşaallah keffaret olur, diye kalbime şiddetli ihtar edildi.

Ben dahi sizleri ve sizin gibilerini, o vakitten beri yine eski medrese kardeşlerim ve ders arkadaşlarım diye hakiki uhuvvet [kardeşlik] nazarıyla bakmağa başladım. Onun için benim bu şiddetli tesemmüm [zehirlenme] hastalığım vefatımla neticelenmesi düşüncesiyle, sizi [*Risâle-i*] *Nur*'lara benim bedelime [yerime] hakiki sahip ve hâmi ve muhafız olacağınızı düşünerek, üç sene evvel mükemmel bir takım *Risâle-i Nur*'u size vermek niyet etmiştim.

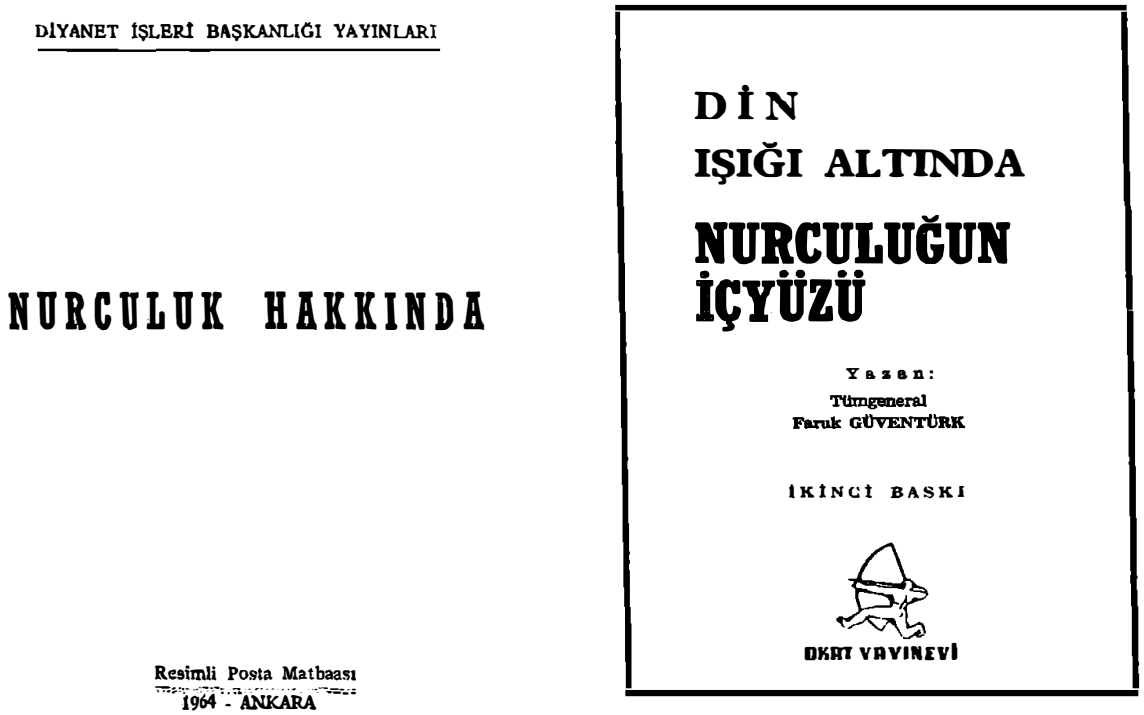
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

NURCULUK HAKKINDA

Resimli Posta Matbaası
1964 - ANKARA

DİN
IŞIĞI ALTINDA
NURCULUĞUN
İÇYÜZÜ

Yazan:
Tümgeneral
Faruk GÜVENTÜRK

İKİNCİ BASKI

OKAT YAYINEVİ

27 Mayıs darbesi sonrasında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Ankara İlahiyat Fakültesi'nin bazı hocaları Nurculuk ve Bediuzzaman'ın fikirleri hakkında aleyhte raporlar ve kitapçıklar hazırlamış ve bunların çoğu 1964 yılında yayınlanmıştır. Diyanet'in yayınladığı *Nurculuk Hakkında* kitapçığının, başkan yardımcılığına getirilen emekli general Sadettin Evrin tarafından yazıldığı biliniyor (Ankara, DİB Yay., 1964, 24 s.). Aynı yıl muhtemelen aynı programın bir parçası olarak Çetin Özek, Yılmaz Çetiner gibi hukukçu ve gazetecilerin, Faruk Güventürk gibi emekli paşaların yayınladığı benzer kitaplar da vardır. Güventürk'ün kitabının -herhalde gerekeni yapsınlar diye- imzalı olarak Cumhuriyet savcılarına gönderildiği de biliniyor. Mustafa Sabri Efendi'ye nisbetle yayınlanan aleyhte broşür de öyle...

Fakat şimdi hem mükemmel değil, hem tamamı değil, fakat ekseriyet-i mutlaka eczaları Nur şakirtlerinden gayet mühim üç zatın on-onbeş sene evvel yazdıkları bir takımı sizin için, hastalığım içinde bir derece tashih ettim. Bu üç zatın kaleminin benim yanımda on takım kadar kıymeti var. Senden başka bu takımı kimseye vermeyecektim.

Buna mukabil onun mânevî fiatı üç şeydir:

Birincisi: Siz mümkün olduğu kadar Diyanet Riyaseti'nin şubelerine vermek için; mümkünse eski hurûf [harflerle], değilse yeni harf ile ve has arkadaşlarımdan tashihe yardım için birisi başta bulunmak şartıyla, memleketteki Diyanet Riyaseti'nin şubelerine yirmi-otuz tane teksir edilmektir. Çünki haricî dinsizlik cereyanına karşı böyle eserleri neşretmek, Diyanet Riyaseti'nin vazifesidir.

İkincisi: Madem Nur Risâleleri medrese malıdır. Siz de medreselerin hem esası hem başları hem şakirtlerisiniz; onlar sizin hakiki malınızdır. Münasip görmediğiniz risâleyi şimdilik neşrini geri bırakırsınız. *Üçüncüsü*: Tevafuklu Kur'an'ımız mümkünse fotoğraf matbaasıyla tab' edilsin ki, tevafuktaki lem'a-i i'caziye görünsün. Hem baştaki Türkçe tarifatı ise; o, Kur'an ile beraber tab' edilmesin, belki ayrıca bir küçük risâlecik olarak ya Türkçe veya Arabîye güzelce çevirip öylece tab' edilsin.

Kaynak: Said-i Nursi, *Emirdağ Lahikası*.

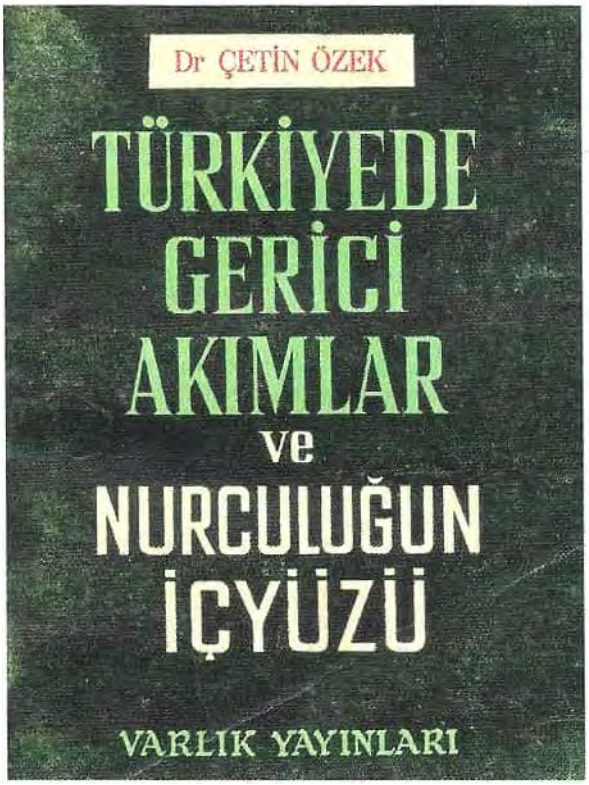

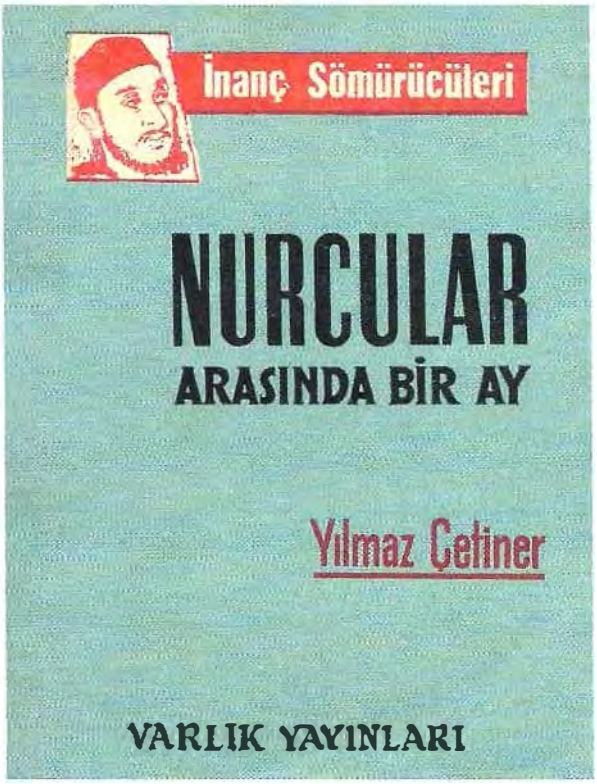

1964 yılında Nurculuk ve *Risâle-i Nur*'larla alakalı birbiri ardısıra kitapların ve makalelerin, gazete yazılarının yazılması ve neşri elbette tesadüfi değil. Hemen hepsi 60 askeri darbesinin din-laiklik etrafındaki düşünce ve uygulamalarının, yönlendirme ve aşağıya çekme teşebbüslerinin bir parçası. Geniş bir çevre ile, her meslekten ve meşrepten insanla çalışılıyor.

İstanbul Hukuk Fakültesi hoca kadrosundan Çetin Özek'in *Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü* (İstanbul, Varlık Yay., 1964) kitabı ile gazeteci Yılmaz Çetiner'in *Nurcular Arasında Bir Ay* (İstanbul, Varlık Yay., 1964) kitabı da 1964 baskı tarihli. İkisinin de Varlık'tan çıkması tesadüf mü?

Risâle-i Nur cemaatı da cevap yetiştirmeye çalışıyor ama yetişmesi ve onlar kadar okuyucuya ulaşması ne mümkün!

Serdengeçti

ALLAH - MİLLET - VATAN YOLUNDA

İÇİNDEKİLER

Sen İnkılâpçı,
Ben Mürteciyim. Ha?!..

★

İhalelerin saltanatı...

★

İnönü — Menderes
Söz Düellosu

★

Saidi Nursi Meselesi:
Kürdi mi, Nursî mi?

★

Hapishane Hatıralarım
(Hüseyin Üzmez)

★

Türkistan kurtulacaktır!

★

Turizm Rezaleti

★

Milli Terbiye Gitti!
Moral Eğitimi Geldi!

★

Ölüsünü kızlara kaldırtacak
Hacı

★

İslâma saldırış II

★

Fındıklı Hâdisesi

★

Lânetnâme

★

İsmet Paşa da Dini
Siyasete âlet ediyordu
İspat ve İzahı

Bu resim İsmet Paşa'nın değildir. İkisi de aynı [illegible] ve memleketten oldukları, hattâ [illegible] halde [illegible] bakılmadan [illegible]... Bu resim Saidi Nursinin gençlik resimlerinden biridir. Birinci Cihan Harbinde Almanya'da [illegible] çekilmiştir.

YIL : 12 MART 1960 SAYI 32

MEDRESETÜ'Z-ZEHRA'NIN YOLLARI NERELERDEN GEÇER?

Said-i Nursi'nin düşünce dünyasını, mücadele tarzını ve Nurculuk hareketinin bugüne de intikal eden bazı ayırdedici özelliklerini, dinî veya hissî yan unsurların gölgelediği problemlerini, "kurtuluş" fikirlerini, bu arada modern bilimle münasebetlerini, yer yer "bilimperest" denebilecek sempatilerinin mantığını takip ve şerhedebilmek için bakılabilecek yerlerden biri de Medresetü'z-Zehra projesidir. Bu düşüncenin nerelerden kaynaklandığı, hangi siyasî-dinî-kültürel şartlara karşılık geldiği, buna bağlı olarak din-bilim çatışması/uyuşması probleminin nasıl görüldüğü ve hangi düzeyde anlaşıldığı meseleleri de bizi takip edecektir.

Sıralamayı tersten kurmak muhtemelen daha doğru; Medresetü'z-Zehra projesi birinci derecede Bediuzzaman'ın kafasındaki din-bilim meselesinin bir uzantısı, bir çözümü; ikinci derecede Kürtleri, özellikle de bölge üzerinde çok etkili olan Kürt âlimleri ve şeyhleri siyasî merkeze doğru çekme, onları İttihat ve Terakki idaresine karşı daha sıcak bir hale getirme teşebbüsü; üçüncü derecede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki misyoner okullarının etki ve hakimiyetlerini bir ölçüde de olsa kırma aracı gibi durmaktadır. Hiç şüphesiz her üç kademe de ehemiyetli.

Milliyetçilik ve mizah damarı kuvvetli Osman Yüksel Serdengeçti'nin çıkardığı *Serdengeçti* dergisinin Mart 1960 tarihli sayısının kapağı. 27 Mayıs darbesinin arifesindeyiz. Bediuzzaman'a sahip çıkmak muhafazakâr-milliyetçi kesimin mücadele tarzının unsurlarından biri.

Hikâyesi birkaç sene daha geriye gitmekle beraber Medresetü'z-Zehra projesinin ilk geçtiği kitap *Münazarat*'tır. Baskı tarihi 1911. Önemi ve problemli tarafları yeteri kadar anlaşılmamış veya ikinci, üçüncü derecedeki meseleleri öne çıkarılmış olduğu için esas vurguları kaybolmuş, merkezi noktaları perdelenmiş mühim bir eser. Perdeleme hem müntesipler hem de bu konuda çalışanlar tarafından yapılmışa benziyor. Katmerli bir perde... O kadar ki müellifinin düşünce dünyasına ve bugün olup bitenlere kuvvetli ışıklar salan tarafları da örtülmüş ve zayıflamış gibi. Onun için biraz hikâyesinden bahsetmek gerekecek.

Bediuzzaman 1910 yılının ilk aylarında İstanbul'dan yola çıkıp baharı ve yazı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Kürt medreseleri, mollaları ve aşiretleri arasında geçiriyor, kışı da Şam ve Beyrut gibi bazı Arap beldelerinde. Yola çıktığı yer yani İttihatçıların idaresindeki meşrutiyet İstanbul'u müellifin beyanına göre *asr-ı cedid*i, aydınlık ve yenilenme çağını temsil etmektedir, gittiği (kendi geldiği) yer olarak Kürt ve Arap bölgeleri ise ortaçağı, tükenmiş eski bir devri.

Tanıdık bir teşbih değil mi? Belli ki karanlık bölge aydınlık bölgeye doğru çekilecek, olabildiğince "nura doğru" taşınacak; kafalar da yenilenecek, aydınlatılacak... Peki nasıl?

İslâmiyeti "Kurtarmak", Meşrutiyeti/Yeni Düzeni Sevdirmek

İsterseniz önce Medresetü'z-Zehra'nın temel arayışlarını ve amaçlarını açıklayan *Münazarat*'taki şu satırlara birlikte dikkatle bakalım:

> "*Sual*: Bunun semerâtı [faydalı neticeleri] nedir ki, on, belki elli beş seneden beri bağırıyorsun?
> *Cevap*: İcmali [özeti] Kürt ve Türk ulemasının [bazı nüshalarda sadece Kürtlerin, Kürt ulemasının. İ.K.] istikbalini temin. Ve maarifi [modern eğitimi], Kürdistan'a medrese kapısıyla sokmak. Ve meşrutiyetin ve hürriyetin mehâsinini [faziletlerini Kürtlere] göstermek ve ondan istifade ettirmektir.
> *Sual*: İzah etsen fena olmaz.
> *Cevap*: Birincisi: İslâmiyeti, onu paslandıran hikâyât ve İsrailiyat ve taassubat-ı bârideden [katı taassuptan] kurtarmak. Evet, İslâmiyetin şe'ni [durumu, realitesi] metanet, sebat, iltizam-ı hak [hak ve hakikatten yana tavır koymak] olan salâbet-i diniyedir [dinî konularda sağlam bir tavır takınmaktır]. Yoksa cehilden, adem-i muhakemeden [düşüncesizlikten] neş'et eden taassup değildir. Bence taassubun en dehşetlisi, bazı Avrupa mukallitlerinde ve dinsizlerinde bulunur ki, sathi şüphelerinde muannidâne ısrar gösteriyorlar. Burhan [aklî delil] ile temessük eden [bir meseleyi benimseyen ve savunan] ulemanın şânı [böyle taassup] değildir.
> *Üçüncüsü*: Mehâsin-i meşrutiyeti [meşrutiyetin faziletlerini] neşir için bir kapı açmaktır. Evet, aşâirde [Kürt aşiretlerinde] meşrutiyeti incitecek niyet yoktur fakat istihsan edilmezse [meşrutiyet güzel görülüp benimsenmezse ondan] istifade edilmez; o daha zararlıdır. Hasta tiryakı zehir-alûd zannetse, elbette istimal etmez [bir hasta zehirli zannettiği panzehiri ilaç olarak elbette kullanmaz].
> *Dördüncüsü*: Maarif-i cedideyi medârise [modern bilimleri medreselere] sokmak için bir tarik [yol bulmak] ve ehl-i medresenin nefret etmeyeceği saf bir menba-ı fünun [bilimler kaynağı] açmaktır. Zira, mükerreren söylemişim: Fena bir tefehhüm [anlayış], meş'um bir tevehhüm [kötü bir vehim] şimdiye kadar [modern bilimlerin medreseye, İslâmî ilimlere girmesine] set çekmiştir.
> *Beşincisi*: Yüz defa söylemişim, yine söyleyeceğim: Ehl-i medrese, ehl-i mektep, ehl-i tekkenin musalâhalarıdır [sulh etmeleridir]. Tâ [ki], temayül

İcâzu'l-Kur'an Yayınının Yasaklanması

1947 yılı tekparti iktidarının katı ve biçimsizleştirici laiklik politikalarını gözden geçirdiği bir yıl. Türkiye bir bakıma il. Dünya Savaşı sonrası şartlara kendini uyarlamaya çalışıyor. Dinî yayınların önü bir nebze açılıyor, din eğitimi alt düzeyde de olsa başlıyor, hacca izin veriliyor... İsmet İnönü 60'lı yıllarda bu nisbi gevşetme kararlarını ve icraatı "laiklik politikalarımız tuttu mu tutmadı mı, bunu tecrübe etmek istedik" şeklinde açıklamayı tercih edecektir.

Aynı yıl Bakanlar Kurulu tarafından Bediuzzaman'ın eski harflerle basılan eserlerinin toplattırılmasına karar verilmesi hiç de şaşırtıcı değil. Çift taraflı işleyen bu politikalar ondan sonraki tarihlerde de devam edecek. Biçimsizleştirme ve bayağılaştırmanın görüntülerinden, aynı zamanda kontrolde tutmanın yollarından biri de bu. Tarikatları, cemaatları, dinî grupları hem siyasî merkeze doğru çeken ve aşırı perhizkâr kılan hem de daha sert ve katı tutumlara iten de bir bakıma bu. Onları da farkında olarak olmayarak çift kişilikli hale getiriyor, devletle olan münasebetlerini güvensiz ve hileli bir biçime itiyor.

Biçimsizleştirme bugün de çok taraflı olarak devam ediyor, hem de biçimsizleştirmeye konu olanların ciddi katılım ve destekleriyle(!).

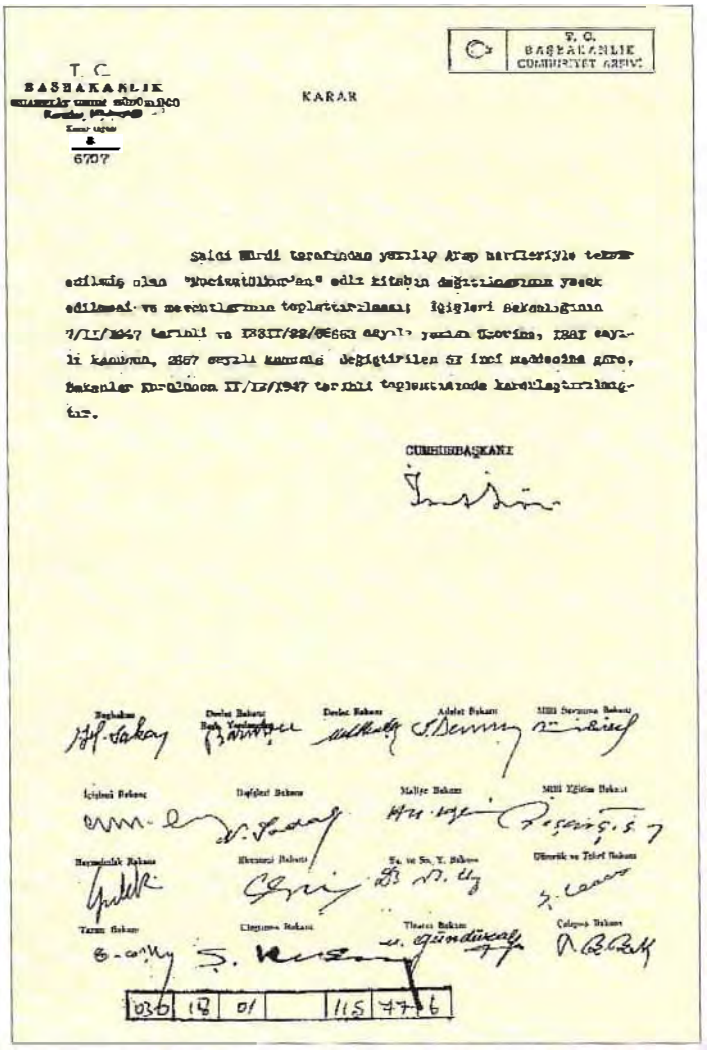
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞBAKANLIK

KARAR

6707

Saidi Nürdi tarafından yazılıp Arap harfleriyle tekrar edilmiş olan "Nuciz-tülkur'an" adlı kitabın değiştirilmesinin yasak edilmesi ve mevcutlarının toplattırılması; İçişleri Bakanlığının 7/II/1947 tarihli ve 13311/22/66663 sayılı yazısı üzerine, 1881 sayılı kanunun, 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 11/12/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

ve tebadül-i efkâriyle lâ-akal [farklı temayül ve fikirleri mahfuz kalmakla beraber en azından] maksatta ittihad [birlik] eylesinler. Teessüfle görülüyor ki, onların tebâyün-i efkârı [fikirlerinin birbirine zıt olması] ittihadı tefrik ettiği [birliği tefrikaya çevirdiği] gibi tehâlüf-i meşâribi [meşreplerinin farklılığı] de terakkiyi tevkif etmiştir [ilerlemeyi durdurmuştur]. Zira herbiri mesleğine taassup, başkasının mesleğine sathiyeti itibarıyla tefrit ve ifrat ederek biri diğerini tadlîl, öteki de berikini techîl eyliyor [sapkınlık ve cehaletle suçluyor]" (*Münazarat*).

Görüldüğü üzere Medresetü'z-Zehra projesi çağdaş İslâm düşüncesinin, İslâmcılık hareketinin bütün tesbitleri, tedirginlikleri, hassasiyetleri, arayışları ve açılımlarıyla alakalı bir proje. Bu yüzden imkân ve ihtimalleri kadar bütün problemlerini ve zaaflarını da taşıyor; hem tesbitlerde hem de tekliflerde...

XVIII. yüzyılın sonları, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti ve diğer büyük İslâm coğrafyalarında tarihi çok gerilere giden köklü eğitim-öğretim müesseselerinin/medreselerin yanında giderek daha fazla

modern okulların, Dârülfünunların, Dârülulûmların yani üniversitelerin açılmasının sebep ve gerekçeleri de aşağı yukarı bunlar. Özetlersek; medresenin (tek başına) yetersizliği, medrese ile mektebi hatta tekkeyi yakınlaştırma, batı düşüncesine, (laik) eğitim sistemine ve dünyasına açılış, yeni bilgi-bilim anlayışına yakınlaşma (hurafe ve İsrailiyata yakınlaştırılan eski bilgi-ilim anlayışından uzaklaşma), siyasî ve dinî birlik fikrini modern eğitim üzerinden sağlama, taassuptan (tavizsiz ve katı dindarlıktan) kaçış, yeni siyasî rejimi ve meşrutiyeti dinî bir muhtevaya büründürerek takviye...

Sakın mevcut bilgilerinize ve hissiyatınıza kapılıp sıcak ve kolay anlaşılabilir gibi durduklarına aldanmayın, bu maddelerin hepsi uzun uzadıya tartışılması gereken zor ve yeni bahisler. Medrese, mektep, bilim, israiliyat, taassup, siyasî rejim, ilerleme...

Aslına bakarsanız Medresetü'z-Zehra ile alakalı bu fikirlerin savunulduğu tarihte İstanbul'da Dârülfünun da faaliyette, medreseler de. Üstüne üstlük II. Meşrutiyetin ilânı sonrası şartlarında ikisinde de iyileştirme, ıslahat teşebbüsleri artıyor, yoğunlaşıyor. Birbirleriyle (medrese ile mektep arasında) kıvam düzeyde ilişkilendirme yapılabilirse ikisinin de (bu arada dinin ve devletin de) kuvvetleneceği düşünülüyor ve savunuluyor. Elbette bu istikamette icraat da yapılıyor.

İşte Bediuzzaman'ın yapmak istediği şey İstanbul'da, Kahire'de, İran'da, Hindistan'da bir şekilde tecrübe edilen, halen işleyen, daha fazla fonksiyonel olması için desteklenen projenin bir benzerini (müellifin tabiriyle "fünun-u cedideyi, ulûm-i medaris ile mezc ve derc" yani modern bilimlerle medrese-din ilimlerini sıkı irtibatlı hale getirerek) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya taşıma teşebbüsüdür. Elbette o bölgenin hususiyetlerini ve hassasiyetlerini de hesaba katarak. Nitekim açılacağı yerler Bitlis, Van ve Diyarbakır'dır.

Yakın zamanlarda daha geniş bir çerçevede, Kürtçe eğitimi meşrulaştırmak için tedavüle sokulan (istismar edilen de denebilir) "lisan-ı Arabî vâcip, Kürdî câiz, Türkî lâzım" ifadeleri de bu açıklamalardan hemen sonra ve sadece o bölgede açılacak medresenin/üniversitenin eğitim dilleri için kullanılmıştır.

Said-i Nursi Medresetü'z-Zehra projesini de konuşma tarzında anlatıp yazdığı bu seyahati kendisinin planlayıp yaptığını söylüyorsa da İttihat ve Terakki tarafından gönderilmiş olma ihtimali daha yüksektir. Makul olanı da budur, çünkü bu yıllarda meşrutiyeti anlatmak, hususen meşrutiyetle İslâm dini arasındaki mesafeyi kapatmak, meşrutiyet idaresine ve İttihatçılara meşruluk sağlamak için İstanbul'dan taşraya gönderilen

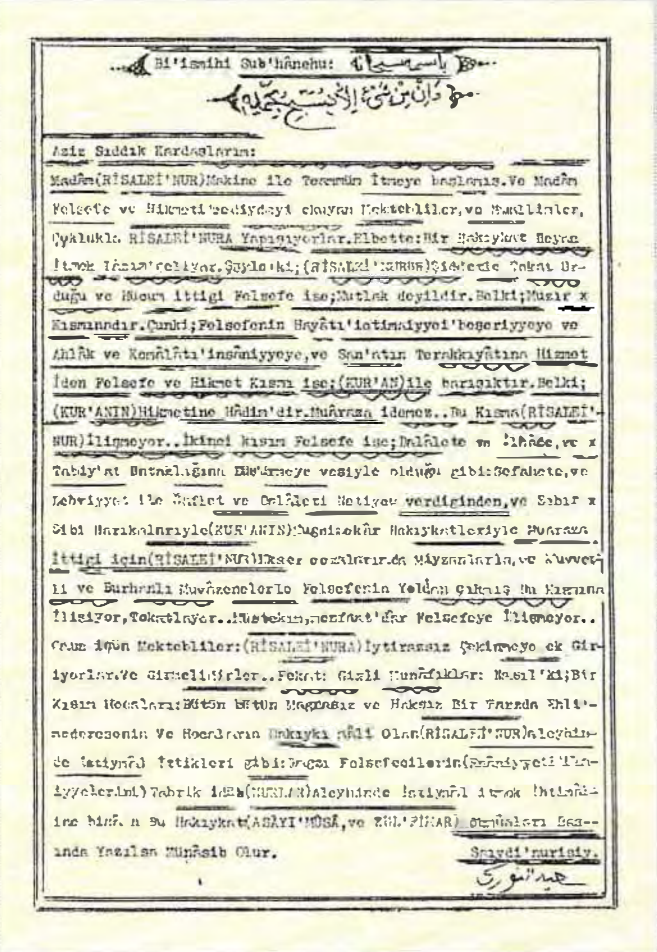

Bi'ismihi Sub'hânehu:

Aziz Sıddık Kardaşlarım:

Madâm(RİSALEİ'NUR)Makine ile Teksîr İtmeye başlamış.Ve Madâm Felsefe ve Hikmeti'bediydeyi okuyan Mektebliler,ve Muallimler, Çoklukla RİSALEİ'NURA Yapışıyorlar.Elbette:Bir Hakikati Beyân İtmek İktiza'ediyor.Şöyle'ki;(RİSALEİ'NURUN)Şiddetle Tokat Urduğu ve Hücum ittigi Felsefe ise;Mutlak deyildir.Belki;Muzır x Kısmınadır.Çunki;Felsefenin Hayâtı'ictimaiyyei'beşeriyyeye ve Ahlâk ve Kemâlâtı'insâniyyeye,ve San'atın Terakkiyâtına Hizmet İden Felsefe ve Hikmet Kısmı ise;(KUR'AN)ile barışıktır.Belki; (KUR'ANIN)Hikmetine Hâdim'dir.Muârraza idemez..Bu Kısma(RİSALEİ'NUR)İlişmeyor..İkinci Kısım Felsefe ise;Dalâlete ve İlhâde,ve x Tabiy'at Bataklığına Düşürmeye vesiyle olduğu gibi:Sefahete,ve Lehviyyet ile Gafleti ve Dalâleti Netiyce verdiginden,ve Sihir x Gibi Harikalarıyle(KUR'ANIN)Mugcizekâr Hakikatleriyle Muaraza ittigi için(RİSALEİ'NUR)Ekser eczalarında Mizanlarla,ve Kuvvetli ve Burhanlı Muvâzenelerle Felsefenin Yoldan Çıkmış bu Kısmına İlişiyor,Tokatlıyor..Müstekim,menfâat'dâr Felsefeye İlişmeyor.. Onun için Mektebliler:(RİSALEİ'NURA)İytirazsız Çekinmeyo ek Giriyorlar.Ve Giriyorlar..Fekat: Gizli Munâfıklar: [illegible] Kısım Hocaları:Bütün Bütün Haksız ve Haksız Bir Tarzda Ehli'-medresenin Ve Hocaların Hakikatlı olan(RİSALEİ'NUR)aleyhinde [illegible] ittikleri gibi:Bazı Felsefecilerin([illegible])Tahrik ile(NURLAR)aleyhinde [illegible] itmek İhtimâli-ine binâ'en bu Hakikat(ASAYI'MÛSÂ,ve ZÜL'FİKAR) [illegible] Başında Yazılsa Münâsib Olur.

Saydi'nurisiy.

Risâlei Nurdan

Asâyi' Mûsa Mecmuası

Müellifi

BEDİ'UZZAMAN

Saydi' Nurisiy

Hicriy

(1 3 6 6)

(Mecmuanın Muhteviyâtı)

Onbirinci Şuâ(Meyve)Risâlesi.(II)Mes'ele.

Hüccetul[illegible]'bâliğa Risâlesi.(II)Hüccetil'İym.

223. Yirminci Lem'â (İHLÂS)Risâlesi.

Yirmibirinci(Lem'âi'ihlâs)Risâlesi.

Ondokuzuncu Lem'ai'iktisad risâlesi.

Yirmisekizinci Mektubden(Şükür)Risâlesi

(Ve)

Arabiyyül'İbâre(HULÂSATÜ'L-HULÂSA)Risâlesi ile

İMANİ ve Hakıykâ Güzel Mektubleri,ve İyzahlı

Bir Lügat,ve Bir(YANLIŞ-Doğru)Cedvelinden İbâret

(Saydi'nurisi.)

Eski Harf Yeni Harf Meselesi...

Bediuzzaman Said-i Nursi 1947 yılına kadar eserlerinin Latin harfleriyle yazılması ve çoğaltılmasına ısrarlı bir şekilde karşı çıkmış, hatta bunu bir mücadele tarzı olarak benimsemiş biri. Çokpartili hayata geçilirken siyasetini yumuşatıyor. Şakirtleri arasında aynı zamanda bir bölünme ve farklılaşmanın işaretlerinden biri bu. Üstteki metinler daktilo edilen ve teksir makinalarıyla çoğaltılan metinlerden iki sayfa. Vurgudan geçilmiyor; altı çizilmemiş yer yok gibi. Her şey çok mühim... Daha da mühimi mücadele tekniklerinin değişmesi. Yeni harflere geçmek elastikiyetin sınırlarını da gösteriyor olmalı.

Cemaat ve tarikat yapılarının zaman içinde kazandıkları bu "zamana adım uydurma" kapasiteleri umumiyetle ihmal edilen bir konudur.

çokça kişi vardır. Çoğu ulemadan olan bu kişiler hem taşrayı İstanbul'a yakınlaştırmaya hem de yükselişe geçen din merkezli muhalefeti, bu arada Kürt ulema ve şeyhleri karşı fikirlerden, payitahtı ve modernleşme teşebbüslerini zayıflatacak düşüncelerden uzaklaştırmaya çalışacaktır.

Buna siyasî birliği, İslâm birliğini yeni idare, yeni rejim, yeni mektep üzerinden sağlamaya çalışmak da denebilir. Çünkü din merkezli olarak Sultan Abdülhamit'e yöneltilen tenkitler ve şikâyetler şimdi İttihat ve Terakki idaresine, zımnen meşrutiyet idaresine karşı gösterilmeye başlanmış, Hürriyet ve İtilaf gibi hocaların, şeyhlerin de içinde yer aldığı, taşra medrese ve tekke çevrelerinde karşılık bulan yeni muhalefet hareketlerinin sesleri işitilir olmuştur[1].

Din-Bilim Çatışması mı, Uzlaşması mı?

> "Beni skolastik bataklığı içinde saplanmış bir medrese hocası zannediyorlar. Ben, bütün müsbet ilimlerle, asr-ı hâzır [yeni yüzyılın] fen ve felsefesiyle meşgul oldum. Bu hususta en derin meseleleri hallettim".

Bir tarafıyla savunma ve red diğer tarafıyla bir iddia ve meydan okuma, bir kabul olan bu sözler Bediuzzaman'a ait[2]. Benzer ifadeler başka metinlerinde de var:

> "Ehl-i dünya, sebepsiz, benim gibi âciz, garip bir adamdan tevehhüm edip, binler adam kuvvetinde tahayyül ederek beni çok kayıtlar altına almışlar. Barla'nın bir mahallesi olan Bedre'de ve Barla'nın bir dağında bir iki gece kalmaklığıma müsaade etmemişler. İşittim ki, diyorlar: 'Said elli bin nefer kuvvetindedir; onun için serbest bırakmıyoruz'.
>
> Ben de derim ki: Ey bedbaht ehl-i dünya! Bütün kuvvetinizle dünyaya çalıştığınız halde, neden dünyanın işini dahi bilmiyorsunuz, divane gibi hükmediyorsunuz? Eğer korkunuz şahsımdan ise, elli bin nefer değil, belki bir nefer elli defa benden ziyade işler görebilir. Yani, odamın kapısında durup bana "Çıkmayacaksın" diyebilir.
>
> Eğer korkunuz mesleğimden ve Kur'an'a ait dellâllığımdan ve kuvve-i mâneviye-i imaniyeden ise, elli bin nefer değil, yanlışsınız, meslek itibarıyla elli milyon kuvvetindeyim, haberiniz olsun! Çünkü, Kur'an-ı Hakîmin kuvvetiyle, sizin dinsizleriniz dahil olduğu halde bütün Avrupa'ya meydan okuyorum. Bütün neşrettiğim envâr-ı imaniye ile, onların fünun-ı müsbete ve tabiat dedikleri muhkem kalelerini zir ü zeber etmişim. Onların en büyük dinsiz filozoflarını hayvandan aşağı düşürmüşüm. Dinsizleriniz dahi içinde bulunan bütün Avrupa toplansa, Allah'ın tevfikiyle, beni o mesleğimin bir meselesinden geri çeviremezler, inşaallah mağlûp edemezler. Madem böyledir; ben sizin dünyanıza karışmıyorum, siz de benim ahiretime karışmayınız. Karışsanız da beyhudedir!" (*Mektubat*).

1 Bu konularda daha fazla bilgi için *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1* kitabının "İslâmcıların İttihat ve Terakki ile Münasebetleri" ile "Meşrutiyet" kısımlarına bakılabilir.

2 *Tarihçe-i Hayat*'ta geçen bu sözleri Eşref Edip'e 1952 yılında söylemiş.

"Kuvvet" Ve "İktidar" Dinde Mi Yoksa Bilimde Ve Teknolojide Mi?

Din-bilim çatışmasının din-bilim uzlaşmasına dönüştürülme çabaları Bediuzzaman'la başlamış değil. Modernleşme tarihimizin hâlâ yeteri kadar anlaşılamamış ve çözülememiş önemli problemlerinden biri bu. Hem felsefî hem de fiilî olarak dindışı alana doğru kayan bir dünya tasavvurunu dinin içine çekme, dine onun kıstaslarıyla bakma çabası. Sebepsiz ve anlamsız değil ama zor... Bu bir fantezi değil, bir mecburiyet. Daha doğrusu mecburiyet olarak görülmüş. Çünkü hem modernleşecek hem de dindarlaşacaktık.

Türkiye'de bu problemli çizginin Bediuzzaman'ın eserleriyle daha bir kalınlaştığında şüphe yok. Bu durum problemin arttığı ve yoğunlaştığı mânasına da geliyor. Risâle-i Nur camiasının nerede ise bütün kolları tarafından yayınlanan dergilerin, bazı kitapların bir tür vülgarize edilmiş ve laik-bilimsel ifadeleri dinîleştirilmiş bilim-teknik dergisi gibi görülmesi, kapaklarından itibaren böyle gösterilmesi dikkat çekiyor.

"Hakikat", "kuvvet", "iktidar", "kurtuluş" dinde mi yoksa bilimde, teknolojide mi sorusu ciddi bir soru. Elbette bu mantık içerisinde tek haneli cevap yok. Ama hangisi öncelikli acaba?

"Elbette nev-i beşer, âhir vakitte ulûm ve fünûna dökülecektir. Bütün kuvvetini ilimden alacaktır. Hüküm ve kuvvet ise, ilmin eline geçecektir" (*Sözler*).

Risâle-i Nur'larda ve Nurculuk hareketinde çokça karşılığı ve yansıması olan bu mantık ve iddia aslında din-modern bilim çatışması meselesini ciddi bir tehdit olmaktan çıkarıp din-modern bilim uzlaşması haline dönüştürme arayışının uzantılarından sadece biri. Dinle modern bilimi uzlaştırmak aslında felsefî olarak pek mümkün değil, çünkü modern bilim vahyi, dinî verileri bir bilgi kaynağı olarak kabul etmiyor, bir aşama ötede reddediyor, safsata yahut insanlık tarihinin bir dönemine ait malumat, kabul, mitoloji olarak görüyor. Fakat felsefî olarak pek mümkün olmayan şey fiilî olarak mümkün ve hatta zaruri, nihai olarak din ve devlet için faydalı, lüzumlu, maslahata uygun hale getiriliyor.

Paradokslarla, boşluklarla dolu bu süreç uzun ve zor bir bahistir. Ama yanyana, karşıkarşıya gelip giden iki hüküm kesinleşmiş gibidir; birincisi medrese ile (İslâmî ilimlerin mevcut durumu ve eğitim-öğretimin şimdiki tarzıyla) devam etmek yani dini ve devleti, Müslüman toplumu devam ettirmek artık mümkün değil; ikincisi modern mekteplerde (özellikle askerî tıbbiyede ve mühendis mekteplerinde) okuyanlar dinsiz (materyalist, natüralist, pozitivist) olduğu/olma riski taşıdığı için modern bilimlerin yanında bilimle uyumlu ve barışık kuvvetli bir dinî hissiyat ve bilgi de verilmelidir. Bir başka şekilde söylersek ilmî-felsefî doğrulukla toplumsal fayda, siyasî gereklilik ve psikolojik fonksiyon arasındaki ilişki bir taraftan kuvvetlenirken diğer taraftan ciddi olarak zayıflıyor. Fakat zayıf ve kopuk taraflar bugün olduğu gibi dün de pek görülmeyecek/maslahata uygun olmadığı gerekçesiyle görülmek istenmeyecek, ilişkinin kuvvetli (zannedilen/öyle kurgulanan) tarafları öne çıkarılacaktır.

Burada bu zor ve uzun bahsin şimdilik bizi ilgilendiren sınırlı kısmı İslâm toplumlarında modern (laik) okullaşma sürecinin, bu arada mekteplerin, Dârülfünun'un, Medresetü'z-Zehra'nın da din-bilim uzlaşması fikriyle doğrudan irtibatlı konular olduğunun bilinmesi ve meseleyi tartışmaya oradan devam edilmesi lüzumunun farkedilmesidir. Bediuzzaman'ın tartışılmayı hak eden fakat kontekslerinden kopuk ele alındıkları için gerçek anlamları zayıflayan aşağıdaki cümleleri/hükümleri/sloganları da buralardan doğuyor:

> "[Medresetü'z-Zehra] fünun-ı cedideyi, ulûm-ı medaris ile [modern bilimlerle medrese-din ilimlerini] mezc ve derc [edecektir]".
>
> "Vicdanın ziyası, ulûm-ı diniye [dinî ilimler]dir. Aklın nuru, fünun-ı medeniye [modern bilimler]dir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder [kanatlanır]. [İkisi] iftirak ettikleri [ayrıldıkları] vakit, birincisinde [dinî ilimlerde] taassup, ikincisinde [modern bilimlerde] hile, [dinî] şüphe tevellüd eder [doğurur]".

"(...) Ve felsefe fununu [felsefî-aklî bilimler] ile ulûm-ı diniye [dinî ilimler] birbiriyle barışsın ve Avrupa medeniyeti, İslâmiyet hakâikiyle [hakikatleriyle] tam musalâha [sulh] etsin. Ve Anadolu'daki ehl-i mektep ve ehl-i medrese birbirine yardımcı olarak ittifak etsin diye, vilayât-ı şarkiyenin [doğu vilayetlerinin] merkezinde hem Hindistan, hem Arabistan, hem İran, hem Kafkas, hem Türkistan'ın ortasında, Medresetü'z-Zehra mânasında, Câmiü'l-Ezher üslubunda bir darülfünun, hem mektep, hem medrese olarak bir üniversite için, tam elli beş senedir (...) çalışmışım" (*Emirdağ Lahikası*).

"Bilirsiniz ki, eğer dalâlet [sapkınlık, dinsizlik] cehaletten gel[ir]se, izalesi [giderilmesi] kolaydır. Fakat dalâlet fenden ve ilimden gel[ir]se, izalesi müşküldür" (*Mektubat*).

Bu ifadeler sadece *Risâle-i Nur*'ların dinî bahislerde bilimsel bilgi ve bilimsel açıklama kalıplarına niçin bu ölçüde yer verdiğini açıklamakla kalmaz, Risale-i Nur cemaatlarının (hatta muhafazakâr ve mütedeyyin kesimlerin) sosyal ilimlerden ziyade fen bilimlerine, mühendisliklere olan aşırı düşkünlüklerini de büyük ölçüde açıklar. Bugün bile kurtuluşun (en azından kurtuluşun başlangıç noktasının veya maküs talihi yenmenin ve psikolojik barajı aşmanın) sosyal bilimlerde, dil bilimlerinde, sanatlarda, felsefede, hatta ilahiyatta değil de matematik ve biyoloji olimpiyatlarında görülmesi, iddiaların, kendini ifade ve görünme biçimlerinin buralarda sergilenmesi, dergi ve kitap kapaklarının vurgulu ve kaba bir şekilde bu unsurlarla kurgulanması herhalde tesadüfi değildir.

Üniversite sistemimizde yıllardır en üst giriş puanlarının mühendisliklerde, tıpta, teknik bilimlerde karar kılması da...

Taassuptan kurtulmak için modern bilimlere, modern bilimlerin doğurduğu veya takviye ettiği dinsizlikten kurtulmak için de modern bilimlerle uzlaştırılmış dine, mâneviyata gideceğiz. Hem de aynı zamanda!

❁

Demem o ki; yakın geçmişimizin –belki uzak geçmişimizin de– meselelerine tarihsiz, kronolojisiz ve daha da vahimi derinlik arayışından ve hadiseler-düşünceler-kişiler arasında irtibatlar kurma fikrinden yoksun olarak bakmaya alışmış gibiyiz. Onun için bugünü de üst düzeyde, Türkiye'yi taşıyabilecek seviyede anlayamıyor, kuşatamıyoruz; her şey yeni, beklenmedik, ilk defa olmuş gibi geliyor bize. Dinî ve ahlâkî meselelerde bile kolaya, basite kaçmayı, pratik ve pragmatik olmayı tercih ediyoruz. Bu kötü ve vasıfsız alışkanlığa tarihi sadece bir hissiyat ve hamaset yahut bir savaş alanı haline getirmek de diyebiliriz.

Halbuki tarih biziz, "tarihten mesul olan da biz"... Yola nereden ve nasıl devam edebileceğimizi gösteren kaynaklardan biri, belki birincisi geniş mânasıyla tarihtir. Ama hangi tarih ve onu nerede, nasıl bulacağız?!

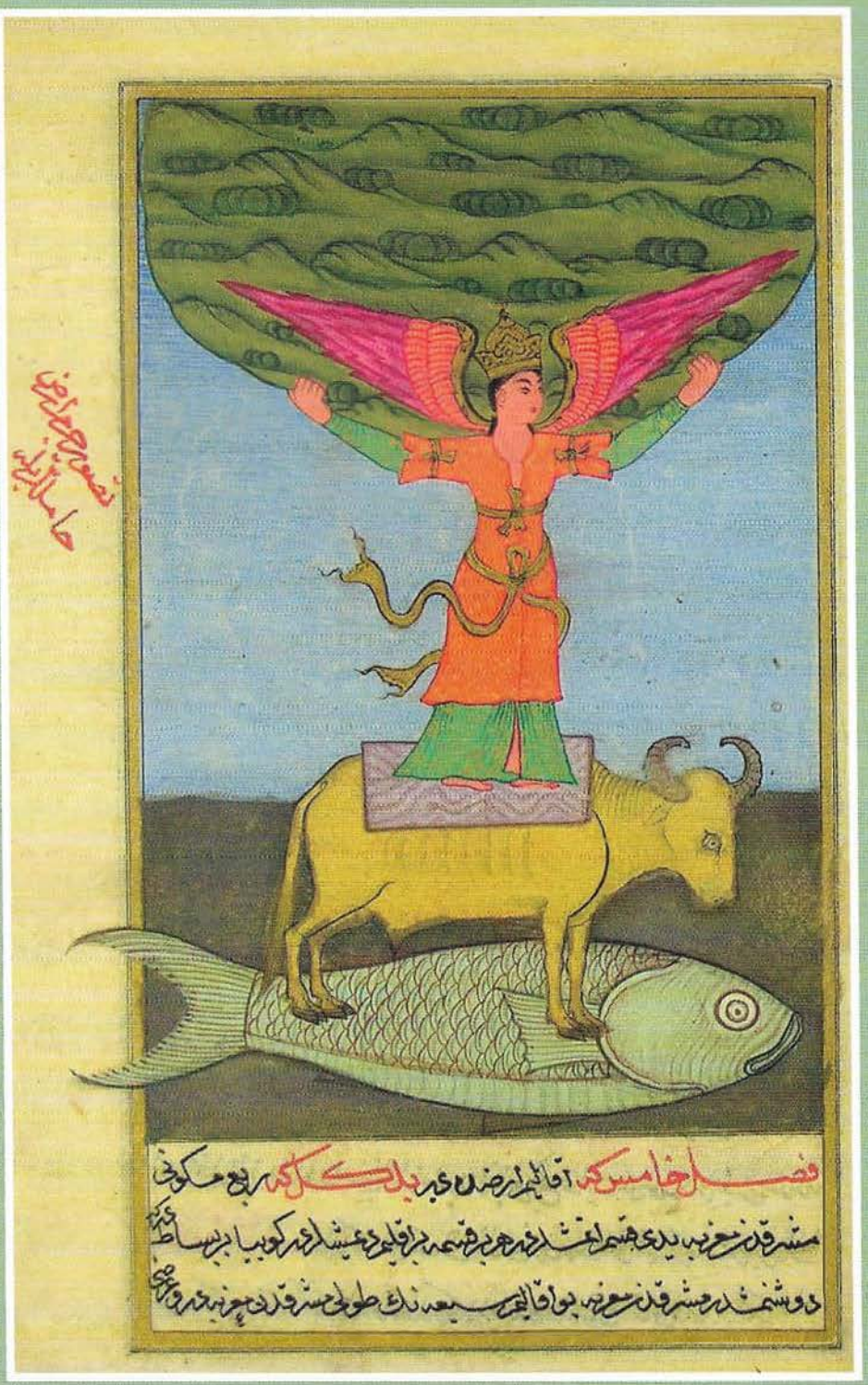

HALK MÜSLÜMANLIĞI MÜSLÜMANLIĞIN NE KADARINA TEKABÜL EDER?

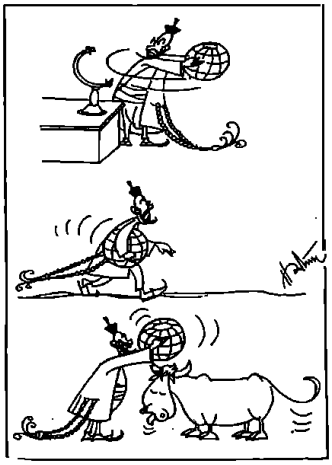

Bir Osmanlı minyatüründe balığın üzerinde öküz, öküzün üzerinde melek, onun kanatları ve elleri üzerinde dünya (TSM, III. Ahmet, Nu. 3632, vr. 131a). Denizin içindeki balık yahut öküz sallanırsa depremler oluyor!!! Hût (balık) ve Sevr (öküz) aynı zamanda iki meleğin adı.
Üstte Halim Büyükbulut'un karikatüründe sakallı, tesbihli, takkeli biri dünya haritasını-küreyi yerinden alıp öküzün boynuzları üzerine yerleştiriyor. Herhalde eğitim sistemi eski kafaya, geriye doğru gidiyor. Halbuki çok ilerlemişti!

Kimseye bâki değildir mülk-i dünya sîm u zer
Bir harap olmuş gönül tamir etmektir hüner

❁

Hüzniyle olma mahzun şâdına olma gurur
Bu dünya zıll-i hayaldir ne gam bâki ne sürur

❁

Benim iki cihan içre muradım ol Huda'dandır
Ümmidim rûz-i mahşerde Muhammed Mustafa'dandır

❁

Çeşm-i insaf gibi kâmile mizan olmaz
Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz

❁

Garîk-i bahr-i isyanem
Dahîlek yâ Resulellah

❁

Ne kahrı dest-i a'dâdan ne lütfu âşinadan bil
Umûrun Hakk'a tefviz et Cenab-ı Kibriya'dan bil

❁

Her ne gûnâ medh edilse Hazreti Fahr-i cihan
Midhatinde nice kâsırdır cemî-i mâdihan

...

Bunlar ve onlarcası daha hanımların, genç kızların çeyiz için bez üzerine işleyip ördükleri ve etrafını renkli çiçeklerle bezedikleri, çerçeveletip dua, hatırlama (zikir) ve zinet kabilinden duvarlara astıkları, muhteva olarak daha ziyade iyilik yapmayı, dünyanın geçiciliğini, Hz. Peygamber'e olan muhabbeti ve bağlılığı, ahlâkî ilkeleri derinden ifade eden beyitler, yazılar... Hepsinin Arap harfli hatları ve istifleri o kadar da iyi değil. Bazılarının bezleri, işçilikleri ve renkleri de...

Halk işi çünkü. Ama harika güzellikte ve mükemmel olanları da var; el emeği göz nuru dedikleri cinsten… Bu tür hatları yazanlar da çoğunlukla meşhur hattatlar değil, onlar da halk ve çarşı hattatları, ressamları…

(Malik Aksel'in ilk baskıları 1960 ve 1967 yıllarında yapılan *Anadolu Halk Resimleri* ve *Türklerde Dinî Resimler* kitapları bu geleneklerin canlı olduğu ve örneklerinin evler, kahvehaneler ve dükkânlar başta olmak üzere her tarafta bolca bulunduğu dönemlerin ürünü olmak bakımından çok kıymetli).

Halk Müslümanlığının bir parçası da bunlar. Sadece dinî hisleri, muhabbeti, bilgileri, yorumları, ahlâkî ilkeleri ifade etmekle kalmıyor, aynı zamanda güçlü bir estetik zevke, bir sanata, bir tezyinata da dönüşüyorlar.

Lâkin her şey bu kadar güzel, sade ve kolay anlaşılır cinsten değil. Hele yaşadığımız modern dünyada… Onun için meselenin esasına bakmak, bunun için de bir miktar geriye, tarihin içine doğru gitmek iyi olacak. Tekrar buraya, bugüne döneceğiz.

İçiçe Bazı Meseleler…

Birbiriyle hem irtibatlı hem de ayrı iki mesele var önümüzde. Biri şöyle özetlenebilir: Dinler ve peygamberler o gün için mevcut dinî, kültürel, tarihî, medenî ve hatta coğrafî şartları kabul etmek veya o gün için yaşanan hayatı ve yerleşik gelenekleri küçük tashihlerle sürdürmek üzerine değil, köklü bir değiştirme ve dönüştürme daveti ve davasıyla yola koyulurlar. İnsanları dalâletten hidayete, karanlıktan aydınlığa (zulumâttan nura), küfürden imana çağırırlar. Dalâlet, zulmet ve küfür var olan ama kaldırmak istediklerinin adıdır. Bu bakımdan dinlerin tabiri caizse inkılapçı (doğru ifade "yeniden kurucu" olmalı) bir karakteri vardır. Aslolan (mevcut) "hayata uymak değil hayatı hakka uydurmak"tır; "kıbleyi değiştirmek"tir.

"Lâ" ile başlayan Kelime-i Tevhid'de ve Kelime-i Şehadet'te yani İslâma giriş cümlesinde önce reddetmenin sonra isbatın/kabulün olmasının herhalde bu mânası da vardır. Tersi doğru değil. Bu sebeple ilâhî dinleri esas itibariyle ve öncelikle bir reaksiyon hareketi, sadece bir karşı çıkma teşebbüsü olarak mütalaa etmek de yerinde ve doğru bir başlangıç noktası olmaz. Çünkü reaksiyon istediği kadar sert ve kuvvetli olsun netice itibariyle karşı çıktığı şeye bağımlı ve bu sebeple "pasif", edilgen bir harekettir. (Yeniden) kuruculuk bu mânada daha doğru bir ifade olabilir.

Belli bir ortamda ve belli ağlar ve irtibatlar içinde doğan dinlerin daha baştan uzlaşmayı reddederek ortaya çıkmaları çok önemlidir. Mevcut şartlara ve düşünme-inanma-yaşama biçimlerine karşı bir davet-tebliğ

Her Yerde Görülen Levhalar

Süheyl Ünver "Geçen Yüzyılın Dükkân İçi Levhaları" yazısına şöyle başlıyor: "Çocukluğumdan beri Eyüp Sultan semtini pek severim. O zaman Haseki'de otururduk. Yürüyerek de (...) oraya giderdim. Caminin avlusunda hem de her yerin tatil olduğu Cuma gününde Firakî isminde bir halk hattatı büyükçe veya orta kıtada kartonlara yazdığı siyah veya boyalı yazılarla [dükkân] levhalar[ı] düzer ve onları bugüne nazaran inanılmaz ucuzlukta satardı. Almazdım fakat durup bakar ve çoğunu da okurdum. Eyüp Sultan Çarşısı o zaman da çok kalabalık. Dükkânlar sık ve dolu. Bu yazılardan onlarda da görürdüm. Öğrendim ki esnaf bunlara bize uğur getirir ve fazla kazanırız diye rağbet edermiş" (*Turing Belleteni*, sayı: 314, 1972).

Süheyl Bey altında "Sevvedehu Rıza" yazan ortadaki dükkân levhasını da yazısının baş kısmına koymuş.

Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti İbn Mesud'dur pirimiz üstadımız

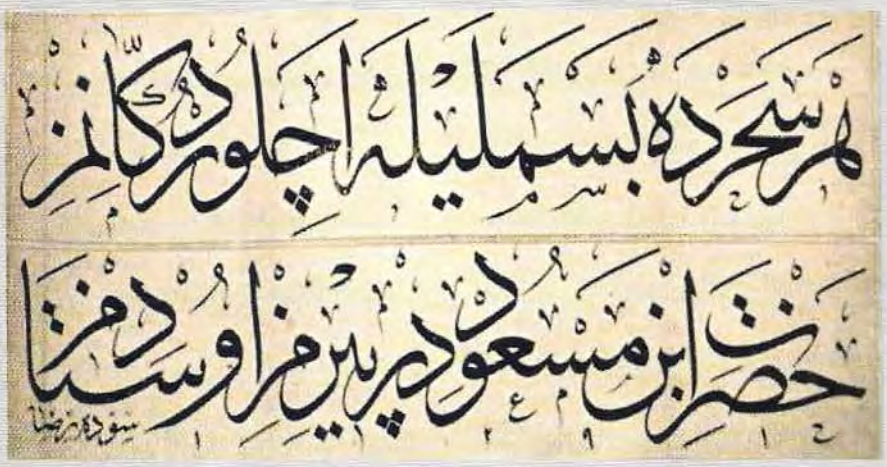

1344 tarihli ve Mehmet Ali imzalı başka bir dükkân levhası:

Her sabahu'l-hayra karşı açılır dükkânımız
Besmele her hayrı besler güzel olur her kârımız
Biz kanaat ehliyiz insafladır ef'âlimiz
Rızk içindir sa'yimiz elbet verir Rezzâkımız
(Sahaf Bahtiyar İstekli arşivi).

Üstte çeyizlik bir işleme; Halk Müslümanlığının zevkli ve anlamlı bir parçası olarak çerçevelenip duvara asılacak.

Kimseye bâki değildir mülk-i dünya sîm ü zer
Bir harap olmuş gönül tamir etmektir hüner.

(Hamdiye Kocabaş koleksiyonu).

her türden iktidara, mevcut hiyerarşilere, kurulu düzenlere, bunlarla birlikte oluşmuş ve onları ayakta tutan kültürlere ve dillere-ifade biçimlerine de muhalif-aykırı bir karakter gösterecektir. Var olan, hüküm süren devletlilerin, iktidar odaklarının, güç merkezlerinin, kurumsallıkların, zenginlerin, hakim dil ve ifade biçimlerinin yeni davete ve davetçiye-peygambere sert bir şekilde karşı çıkması bu zaviyeden çok anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü gücün ve mevcut dilin mantığı, anlamı, örüntüleri ve yapısı değişecek, bu da onların her mânasıyla zevali, iktidarlarının günden güne tükenişi demek olacaktır.

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e karşı sert tepkilerinde bunlar açık olarak ve ısrarla, hatta hınçla vardır. Davasından-davetinden vaz geçmesi karşılığında O'na teklif ettikleri şeyler makam-mevki-statü (Mekke reisliği), mal-mülk (varlık, zenginlik) ve asil kadınlar (şehevî arzuları tatmin) gibi mevcut kültür ve iktidar biçimlerine, hayat tarzına kuvvetle işaret eden unsurlardır. Aldıkları peygamberâne cevabın "redd"ettikleri yanında bunlar, bu (eski) üstünlük ve iktidar türleri çok hafif kalacaktır: "Sağ elime güneşi, sol elime ayı koysanız yine de davamdan/davetimden vazgeçmem".

Bu işin bir tarafı. Buna yani uzlaşmazlığa bitişik olan ikinci mesele ise şu: "Hayata uymayı" reddederek başlayan dinlerin zaman içinde, çeşitli sebeplerle, özellikle de fetihler yoluyla kendi sınırları dışına taştığı ve yeni Müslümanlaşmaların olduğu anlardan itibaren hayatlara, kültürlere, dillere, –onları dönüştürerek, kendine benzeterek, seçerek, Müslümanlaştırarak da olsa– şu veya bu düzeyde uyum sağlamaya başladığı da bir vâkıadır.

Halk Müslümanlığının devreye girdiği noktalardan, kapılardan biri tam da burasıdır. Bu içiçe geçmişlik, bu itme ve çekme, nihayet Müslümanlaşan ama İslâmiyet öncesine ait olan unsurlar ve anlayışlar hem dinî açıdan hem de teorik ve pratik olarak, anlaşılması ve çözülmesi/çözümlenmesi itibariyle zor bir meseledir. Tarihte ve bugün... Çünkü işin tabiatında hem bir zıtlık/uzlaşmazlık hem de bir meşruluk/uyum vardır.

Tarihlerin kaydettiği şu örnek bir miktar açıklayıcı olur ve yolumuzu aydınlatır zannederim. İbn Haldun *Mukaddime*'de anlatıyor:

> "(...) [İslâm öncesinde] İranlılarda bahis konusu aklî ilimlerin şanı ve önemi büyük ve sahası genişti. Çünkü Perslerin hanedanlığı muazzam ve mülkleri aralıksız (bir şekilde devam etmiş) idi. Söylendiğine göre sözü edilen ilimler ancak İskender'in Dârâ'yı (Darius) katletmesi üzerine Perslerden Yunan'a intikal etmişti. İskender, Keyânîleri mağlup etmiş ve bunun üzerine Perslerin elinde bulunan hadsiz hesapsız kitapları ve ilimleri ele geçirmişti. (Fakat

ilimlerin Yunan'da ilerlemesi İskender'den önceki tarihlere rastlar).
Bununla beraber İran toprakları Müslümanlar tarafından fethedilip orada birçok kitap bulununca (İran'daki İslâm ordusu başkomutanı) Sa'd b. Ebu Vakkas, [halife] Ömer b. Hattab'a mektup yazarak kitapların durumu ve ganimet olarak Müslümanlara tevzi edilmesi [dağıtılması] hakkında izin istedi. (Onlardaki ilimlerin Müslümanlara nakli ve neşri hususunda izin istemek zımnında mektup yazdı).
Hz. Ömer ona; 'Onları suya atınız (ve böylece imha ediniz). Şayet onların muhtevası (rehber, hidayet ve) irşad ise, Allah bizi bundan daha iyi irşad eden bir şeyle irşad etmiştir. (Bu eserlerdeki ilimler mürşid ise, Kur'an ve hadis ondan daha iyi mürşiddir). Şayet dalâlet ise, onlara karşı Allah bize kâfidir' diye yazdı. Bunun üzerine onları suya veya ateşe attılar. Böylece (Keldanîlerin, Babillilerin ve onların varisleri olan) Perslerin ilimleri bize kadar ulaşamadan mahvolup gitti"[1].

İslâmın ilk yıllarında yabancı kültürlere ve onların birikimlerine karşı var olan bu anlaşılabilir hassasiyet ve perhizkârlık İslâm tarihinde hep böyle devam etmeyecek, çok kısa bir zaman sonra İslâm ilim-kültür anlayışı, Yunan felsefesi ve mantığı dahil olmak üzere fethettiği bölgelerin, medeniyet havzalarının (İran'ın, Bizans'ın, Mısır'ın...) bütün kültürel birikimine sahip çıkmaya, onları seçerek, kendi önceliklerine göre içine almaya/içeri çekmeye başlayacaktır. Bu biraz da tabiî ve normal bir şeydir. Fakat kendisine güvenin de bir neticesi olan bu açılma ve kabul etme kapasitesi ve ameliyesi bütünüyle problemsiz bir alana işaret etmez. Çünkü doğru ve yerinde bir hareketle değiştirip dönüştürdükleriniz, önceliklerinize göre seçerek aldıklarınız (tabiri caizse Müslümanlaştırdıklarınız) "canlı" ve hareketli varlıklar oldukları için sizi de bir miktar, bazen ciddi ölçüde etkiler ve değiştirirler.

1 İbn Haldun, *Mukaddime* ("Aklî İlimler ve Çeşitleri" arabaşlığı), çev. Süleyman Uludağ, 20. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2023, s. 872.

Ve bu zaman içinde meşruiyet kazanan bir süreçtir, problemleri sıfırlanamaz fakat hakim unsur/renk olmaktan çıkarılabilir.

Hepsi bu kadar da değil...

Bütün dinler gibi İslâmiyetin de cahiliye diye adlandırdığı o günün içinde doğduğu mevcut anlayışına ve hayatına, o hayatın akışına ve kabullerine uymayı değil onları değiştirmeyi esas aldığında şüphe yok. Fakat İslâm dini kendisini aynı zamanda Hz. Adem'den beri gelen bir dinî silsilenin, bütün peygamberler tarihinin son halkası olarak da vaz eder. Bütün peygamberler hak üzere ve İslâm ile gelmişler; tevhidi, Allah'a kulluğu ve ahlâkı emredip yaymışlardır fakat önceki kutsal kitaplardaki ve dindeki tahrifat cahiliyeyi, şirki, putperestliği (tekrar) doğurmuştur. Peygamber ve yeni davet, dini "aslına irca" edecek, tahrif edilen ve edilmeyen ayırımı yapacaktır. Bu da insanlık tarihinin seçilmiş

bir hattını, bu hat üzerindeki tecrübelerin tamamını, geçmişi (geleneği) sahiplenmek, içine almak mânasına geliyor. İsrailiyat denen ve modern dönemde bütünüyle olumsuzlanan (evet İsrailiyatı bütünüyle/bütün İslâm ilim ve kültür dalları için olumsuzlamak yeni bir hadisedir) saha işte bu sahadır ve Halk Müslümanlığının birçok veçhesiyle çok yakın alakası vardır.

Çift taraflı (belki çok taraflı) çalışan bu yapı İslâmiyetin temel ibadetleri arasında herhalde en fazla Hac ibadetinde müşahede edilebilir. Hac ibadetinin farz ve vacip seviyesindeki hemen bütün unsurları (Kâbe, tavaf, sa'y, vakfe, şeytan taşlama, kurban kesme ve ayrıca zemzem...) esas itibariyle Hz. İbrahim'e, oğlu Hz. İsmail'e, zevcesi Hz. Hacer'e kadar yani Hıristiyanlık ve Yahudilik öncesine doğru, onları da içine alacak şekilde uzanmaktadır. Hacca giden insan bu ibadetle bütün insanlık tecrübesini geriye doğru yaşar ve kat eder dense yeridir. Müslümanların ilk kıblesinin Kudüs ve Mescid-i Aksa olması da bu zaviyeden hatırlanmaya değer.

Konumuz açısından çok önemli olan bir de örf meselesi var. Özellikle fıkıh-hukuk ve ahlâk alanında örf-âdet yani bir memleketin, bir bölgenin, bir kültürün örfleri (genişletirsek gelenekleri) Kur'an ve sünnetten sonra ve doğrudan dine aykırı unsurlar ihtiva etmemek şartıyla dinî hükümlere kaynaklık edebilir. *Mecelle*'nin küllî kaideleri arasında da zikredilen "Âdet muhakkemdir", "Örf ile tayin nass ile tayin gibidir" temel kuralları, örf ve âdetin fıkıhta hukukî ve ahlâkî hükümlere kaynaklık edeceğini, âyet ve hadisin olmadığı meselelerde ise birinci kaynak sırasına da geçebileceğini açıkça göstermektedir. Halk Müslümanlığına yol veren ve geçişler sırasında mevcut unsurları Müslümanlaştıran kapılardan biri de budur. Çünkü örf ve âdetin tarihi ve muhtevası bir zamanla sınırlandırılamaz.

(Örfî hukuk, siyasetin pratik ve pragmatik tabiatı sebebiyle dinî sınırları yer yer hayli zorlamış, bazen aşmış olsa da esas itibariyle bu temel ilkeye dayanır ve bu bakımdan prensip itibariyle şer'î hukukun içinde mütalaa edilir).

Şuna da işaret etmekte fayda var; önceki ilâhî dinlerden farklı olarak Kur'an-ı Kerim değişmeden bugüne kadar geldiği, hadisler ve Hz. Peygamber'in tatbikatı-yaşayışı da çok büyük ölçüde tesbit edilerek kesintisiz aktarıldığı için örflerin ve âdetlerin (geleneğin) dinin, kaynaklara dayalı dinî hükümlerin yerine geçme ihtimali esas itibariyle yoktur. Bir başka şekilde söylersek bir örf ve âdet Müslümanlar arasında ne kadar yaygınlaşırsa yaygınlaşsın Kur'an ve hadis üzerinden tenkit edilme ve değerlendirilme dışında kalamaz. Özellikle kriz dönemlerinde bu tasfiye

Hafızanın Kuşatıcı Gücü...

Üstte evlerin ve dükkânların duvarlarına asılan küçük bereket duası levhası. Birçok unsuru ihtiva ediyor.
Altta Mescid-i Nebî ve Ravza-i Mutahhara levhası. (Minare ve şerefe yapısına yan küçük kubbelere dikkat edin lütfen). Çizim ve süsleme Süheyl Ünver'e ait, tarih 1339 [1923]. Dört taraftaki yazılar hattat Kâmil Akdik Efendi'nin:

Ol resûl-i müctebâ hem rahmeten li'l-âlemîn
Bende medfundur deyü eflâke fahr eyler zemin
Ravzasın edip ziyaret dedi Cibrîl-i emîn
Hâzihî cennâtu adnin fe'dhulûho hâlidîn.

ve ihya vazifesi ulema tarafından hep yapılmıştır, yeterliliği ve yerindeliği tartışma konusu olsa bile bugün de yapılmaktadır.

Umumiyetle dikkatten kaçan bir husustur; klasik tefsirler İsrailiyata problemsiz ve bol miktarda yer verirken hadis kitapları bundan olabildiğince kaçınmışlardır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in İsrailiyatla karışma ihtimali hiç yokken hadisler için böyle bir "tehlike" sözkonusudur. Hadis ilmiyle irtibatlı olarak ortaya çıksalar da muhtevaları itibariyle Kısas-ı Enbiyalar ve tarih kitapları için hadise benzer bir hassasiyete lüzum görülmemiştir.

Bir şey daha var: İslâmiyet öncesine ait felsefe ve mantık, ilâve olarak birçok bilim ve sanat (tıp, astronomi, mimari, müzik...) İslâmî ilimlerin ve sanatların metot, kavram ve muhtevalarını ciddi şekilde etkileyecek tarzda ve "meşru" olarak varlıklarını asırlardır sürdürürken niçin Halk Müslümanlığı dışarıdan gelen unsurlar taşıması üzerinden ayrı bir kategori olarak ele alınıyor ve değerlendiriliyor dersiniz? Bir dışlama ve tasfiye elemanı olarak hurafe, bâtıl inanç vs. niçin ağırlıklı olarak Halk Müslümanlığı için gündeme geliyor? Konusu inançlar olan Kelâm ilminin felsefeden, dinî hükümlerin kaynaklarına ve metotlarına eğilen Fıkıh Usulünün mantıktan etkilenmesi daha mı az? Modern dönemde niçin bunlar problem edilmiyor da Halk Müslümanlığı üzerine gidiliyor?

Buna da bir miktar temas edeceğiz.

Halk Müslümanlığının Muhtevası ve Sınırları

Halk Müslümanlığı başlığı altında farklı önceliklere veya farklı ilim dallarına göre birden fazla tanımlamadan, hususlan ve unsurdan bahsedilebilir. Fakat bunlardan ikisi temas etmek istediklerimiz açısından önemli. Biri, bir bölgenin, bir kültürün, bir medeniyetin İslâmiyet öncesine ait bilgiye-anlayışa, inançlara, teamüllere, yaşama tarzına, gündelik hayatına dair çeşitli unsurlarının Müslüman olduktan sonra da o memleketin insanları ve kültürleri arasında bir şekilde varlığını sürdürmesi ve dinî bilginin-anlayışın, dilin ve hayatın içinde yer alması Halk Müslümanlığı adlandırmasına bitişen elemanlardan biridir. (Çok değil biraz geriye gittiğiniz zaman zaten dinin/dinî kültürün dışında olan bir şey yoktur ve bu husus yani "her şeyin dine temas eden tarafının olması" bizim memleketimiz açısından daha mühimdir, büyük oranda bugün bile önemlidir). Halk, büyük Müslüman kitle (*sevâd-ı azam*) içiçe geçmiş bu iki veya daha fazla unsuru yani İslâmiyetle geleni ve İslâmiyet öncesine ait olanı *birbirinden ayırdetmeden, bir bütünlük içinde ve eşit seviyede* anlar, sahiplenir ve yaşar.

Aslında ayırdetme imkânı da çok yoktur; bütünü farklı kıstaslarla parçalara ayırmak, onların kaynak ve doğruluk değerlendirmesini yapmak, hangisinin İslâmiyetten, hangisinin o bölgenin İslâmiyet öncesi dinlerinden, kültürlerinden, başka etkilerden ve yerlerden geçtiğini tayin etmek, meşruluk derecelerini yoklamak onun gücünün üstündedir, ayrıca öyle bir arayışı ve ihtiyacı da yoktur. Tefrik, tasnif, tahlil farklı seviyedeki bir bilgilenmenin, bir idrakin ürünü olabilir ancak. Yalnız dindar halkın tahlile dayanmayan kıymetli bir din anlayışı/anlaması, düzenli bilgiden ziyade hissiyata dayanan mânevî bir derinliği, irfanı, gönül zenginliği ve dua ederken, Kur'an, ezan yahut *Mevlit* dinlerken müşahede edilebilecek, ürperme ve ağlama ile de tezahür eden bir samimiyeti ve huşûu vardır. Dinî açıdan bunların her üçünün çok değerli olduğunda şüphe yoktur.

Kolay anlaşılması için bu şıkka, Müslüman Türkler arasında dinî hayatın yaygın ve kuvvetli bir unsuru olarak yer alan ölüm, mezar ve ziyaret kültürü meseleleri örnek olarak verilebilir. Bu üç unsurun dinîliği ve ahiret inancıyla, insan anlayışıyla irtibatları herhalde tartışma dışıdır. Fakat Müslüman Türkler niçin "ölüleriyle birlikte yaşar"lar, Yeniçeri Ocağı lağvedildikten sonra niçin yeniçeri mezar taşları da tahrip edilmiştir, dindar vatandaş niçin Eyüp Sultan'la Oruç Baba'yı yahut Fatih Sultan Mehmet türbesini "eşit" seviyede ziyaret ediyor, anneler yeni doğan çocuğunun göbek bağını niçin ona/oraya mensup olsun diye bir türbenin, bir ziyaretgâhın, bir mübarek mekânın kenarına gömüyor, inkılap kanunlarından biri niçin türbeleri kapatmayı kendine birinci mesele yaptı, Anıtkabir nasıl oldu da bir türbeye dönüştü, Ankara'nın ve Konya'nın merkezi niçin hâlâ Hacı Bayram ve Mevlâna türbesi[2], Âlî Paşa'nın cenazesinde "merhumu nasıl bilirsiniz" sorusunun cevapsız kalması yahut cami cemaatının Yargıtay başkanı İmran Öktem'in cenazesini kılmaya yanaşmaması niçin o kadar büyük tedirginliğe sebebiyet verdi ve İnönü'nün emir subayı cami avlusunda silah çekmek durumunda kaldı, mezar taşı yazıları, süslemeleri niçin çok farklı… sorularına intikal ettiğiniz zaman bu topraklardaki Halk Müslümanlığını önemsemeden ve anlamadan yola devam etmek zorlaşacak.

İsterseniz şu ağıta bakın ve nereden, nasıl konuşuyor diye düşünün:

> Tabutumda örtmesinler yüzümü
> Hasret ölsem yummasınlar gözümü
> Sağ yanımda bir pencere koysunlar
> Nazlı yar geçerken görem yüzünü.

Önemsenecek ne var burada derseniz muhtemelen Türkiye'nin dinî ve/ya kültürel bazı mühim meselelerini, –örnekle sınırlı kalırsak ölüm ve

2 Bu konuda hem halkın hem de siyasî merkezin davranış tarzları için bk. Gökçen Beyinli, *İslâm ve Sair Halk-Laik Türkiye'de Hurafeler Kadınlar Türbeler*, İstanbul, Kitap Yay., 2021.

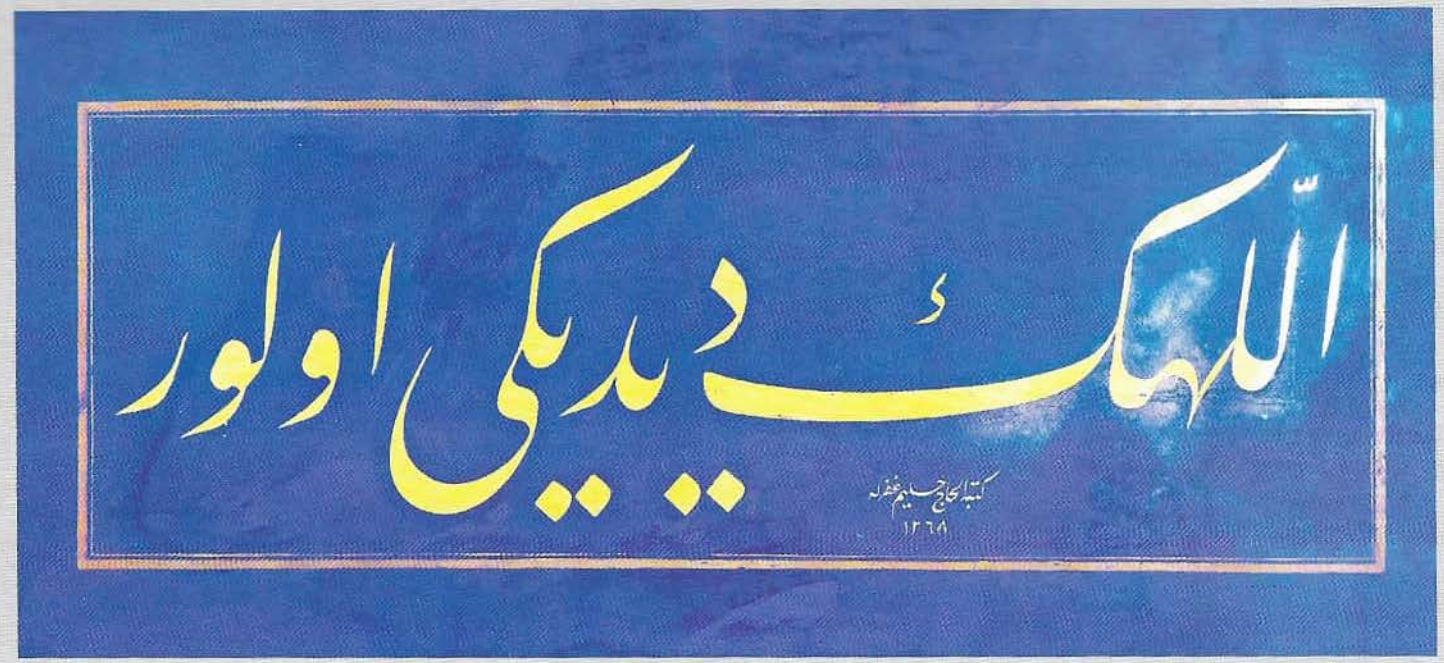

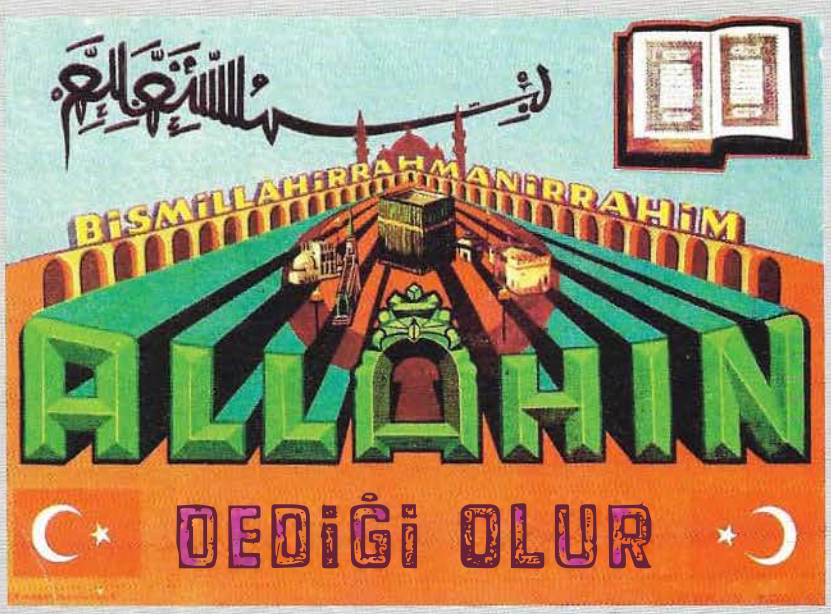

"Allah'ın Dediği Olur"

Üstte hattat Necmettin Okyay Efendi'nin talik "Allah'ın Dediği Olur" istifi. Tarih 1368 [1948]. Çokpartili hayatın ucu gözüktü, dinî hayattaki baskılar azalmaya başladı diye mi yazıldı acaba?! Her tarafı eşya ile ve insanlarla dolu Koçhisar arabası alnında "Tanrıya Emenat" yazısıyla o çekilmez yolları kazasız belâsız kat etmek istiyor.
Ve yeni zamanlarda hazırlanıp basılmış bir "Allah'ın Dediği Olur" kartı. Arapça Türkçe, ayyıldız, Karahisarî besmelesi, Kur'an-ı Kerim, Kâbe, Ravza, İstanbul cami silüeti... hepsi problemsiz olarak içiçe... (Eren Yeşilyurt koleksiyonu).

Harf İnkılabına Uyum Sağlanıyor...

Üstte 1929 yılında İstanbul'a gelen *National Geographic* dergisi fotoğrafçısının çektiği bir kare. Harf İnkılabı olmuş ve eski Halk Müslümanlığı levhalarının binbir türü Eyüp Sultan Camisi avlusunda kaldırım satıcılarına düşmüş... Hoc-Kâbe resimleri de var, Maşallah, Besmele istifleri de...

Altta bir dükkândan sahaflara düştüğü belli olan Latin harfli bir "bereket" levhosı. Müşteriye hitap ediyor. Hem Arap harfli hem de Latin harfli olanları da var bunların. Halk çabuk çözüm bulur; hem eskiyi bir şekilde sürdürür hem de yeniye ayak uydurur (Serhat Aslaner arşivi).

ziyaretle alakalı konularını–, bu memleketin hafızasını anlamaya kendinizi şu veya bu düzeyde kapatmış, giderek kısmen körelmiş ve "yabancılaşmış" olursunuz. Çünkü buralarda ta Ortaasya'dan gelen, İslâmiyet öncesi Anadolu'sundan eklemlenen ve Müslümanlaşarak varlığını sürdüren dayanıklı birçok şey var ve bunlar ölüm etrafındaki meseleleri, ziyaret kültürlerini diğer İslâm ülkelerinin bir kısmından ciddi olarak farklılaştırıyor, daha ele gelir ve görünür, daha etkili ve mühim kılıyor, hepimiz için sembolik unsurlarını artırıyor.

Türkiye'de eğitim süreçlerinden geçmiş (isterse İlahiyat eğitimi almış veya Diyanet mensubu olsun) insanlar arasında bu mânada çok "yabancı ve körelmiş" zevat var. Sosyal bilimciler arasında sayısına bereket... Tam da burada eğitimli insanlar için meseleyi anlamak ve kavramakla şu veya bu düzeyde benimsemeyi, dinî olarak doğru kabul etmeyi veya tenkit konusu yapmayı birbirinden ayırmak gerektiğine işaret edilmelidir.

Konumuz itibariyle önemli olan ikinci husus şu: Tamamen İslâmiyetle gelen bir ibadetin, bir kuralın yanına yöresine mahallî yeni unsurların eklenmesi, ibadet veya kuralla birleşmesi de Halk Müslümanlığının kuvvetli tezahür biçimlerinden, kaynaklarından bir diğeridir.

Meselâ hac ibadetinin yanına ibadetin bir parçası olarak hacı uğurlama ve karşılama merasimlerinin, hacı ziyaretlerinin, zemzem, hurma, hacıyağı, takke ve tesbihin, sakal bırakmanın, hacıların elinin içini öpmenin eklenmesi; çocukların sünnet olmalarının aynı zamanda çeşitli unsurlarla birleşerek dinî bir merasime, bir ziyafete dönüşmesi; Hz. Peygamber'in hayatını anlama ve anlatma tarzlarından biri olarak *Mevlit* metinlerinin makamla okunması ve kandillerden, ölümlerden/sene-i devriyelerden, Kore şehitlerinden ev-araba alımlarına, düğünlere, çocuk doğumlarına kadar yayılan, nüfuz eden merasimleri, tarikat âyinleri, ilâhîler...

(DP iktidarının ilk "dinî" icraatlarından biri Ezanı aslı üzere okumanın önünü açmak ve radyoda Cuma akşamları/sabahları Kur'an-ı Kerim kıraatı ve *Mevlit* yayınıdır. Niçin böyledir?Ayrıca bk. Bu kitap, s. 608-09, 88).

Bilir ve önemser misiniz bilmem, irtica-laiklik karikatürleri sakal, takke, tesbih ve sakallı hacı tiplemeleriyle doludur. Başka bir İslâm ülkesinde bu unsurlar bu kadar karikatürize edilmek vasfı ve imkânı taşır mı dersiniz? Niçin böyledir? Konjonktürel sebeplerle Alevî klasikleri ve *Risâle-i Nur* kitapları bile yayınlayan (bk. Bu kitap, s. 123) Diyanet İşleri Başkanlığı bugüne kadar gerçek bir *Mevlit* metni yayını yap(a)mamıştır, bilir ve önemser misiniz? Niçin acaba? Yeni Selefî din anlayışından ve siyasî merkezin ona, –İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerine de– yüklediği Halk Müslümanlığını değiştirip dönüştürme vazifesinden olmasın!?

Ayrıca kurumun 12 Eylül-Tayyar Altıkulaç zamanında yayınlanmış *Atatürk ve Din Eğitimi* (Ahmet Gürtaş, 1983) ve AK Parti-Ali Bardakoğlu zamanında neşredilmiş, prestij kitap tarzında, renkli, bol görselli ve "Din Bilim Uygarlık" altbaşlığıyla *Atatürk* kitapları (2007) varken...

❁

Halk Müslümanlığında bazı ibadetlerin veya dinî hayata ait unsurların hiyerarşilerinin, önem sıralamalarının değişmesi de dikkatle bakılması ve sebeplerinin yahut sonuçlarının tahlil edilmesi gereken hadiselerdir. Meselâ Ezan-ı Muhammedî fıkıh kavramlarıyla söylersek sünnet bir ibadettir fakat dinî kültür itibariyle özellikle bizde farz düzeyinde bir değere yükselmiş ve *şeâir-i din*den, dini temsil eden ana sembollerden biri haline gelmiştir. Türkiye'de, hususen Halk Müslümanlığında ezan/ezan sesi duymak/ezan sesi gelen bir yerde ikamet etmek birçok İslâm ülkesinde (meselâ İran İslâm Cumhuriyeti'nde) olmayacak kadar çok hususi bir yere sahiptir. İstiklâl Marşımızın bir beytinin ezana tahsis edilmesi de bu yüksek temsil kapasitesiyle alakalı olmalıdır. Onun için de iki büyük şairin; Yahya Kemal'in "Ezansız Semtler" ve Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati" yazıları çok kıymetlidir. Tevfik Fikret'in "Sabah Ezanında" ve Yahya Kemal'in "Ezan-ı Muhammedî" şiirleri de var.

Erkek çocukların sünnet olması adı üzerinde sünnettir (ve bu adlandırma bu şekliyle herhalde sadece Türkçede vardır; Türkçedir) fakat Müslüman kültürü ve hayatı itibariyle kuvvetli bir farz düzeyindedir, ihmal edilmesi hiçbir şekilde caiz olmaz. (Türk basınında zaman zaman sünnet olma aleyhtarı yazıların çıkması –ne hikmetse en son yoğun olarak *Radikal* gazetesinde neşredilmişti bu türden yazılar![3]– aydınlarımızın memlekete, memleketin dinî kültürüne "yabancı"lığını ve ilgisizliğini göstermesi bakımından calib-i dikkattir. "Etkisiz hale" getirilen teröristlerin bir kısmının "sünnetsiz" olduğu haberlerinin alttan alta yaygınlaştırılması tekniklerine tesadüf etmiş olmalısınız. "Bizden" olmadıklarını, "gavur" olduklarını söylemenin bir başka yoludur bu. Garoudy cenapları bir röportajında sünnet olmadığını, buna lüzum görmediğini söylediğinde bu beyan Türk okuyucularının ancak hayretlerini ve hayranlarının mahcubiyetlerini mucip olmuştu. Ne biçim Müslüman olmaktı bu?!).

Minare sünnet bile değildir ama ezan veya caminin bir parçası olması dolayısıyla yahut görünürlüğü sebebiyle o da yüksek bir temsil (yüklü simge) kapasitesine ulaşmıştır. Çokpartili hayata geçildikten sonra Müslüman halkın, Karadenizli mütahitlerin desteğiyle minare uzunluğu ve şerefe sayısı yarıştırmasına girmesi doğrudan doğruya Cumhuriyet ideolojisine karşı kendince bir muhalefet biçimi ve el yükseltme tarzı

3 Meselâ bk. Özden Çiftçi, "Sünnetim Sünnet Olsun mu?", *Radikal İki*, 23 Temmuz 2006, s. 7; Tuncay Taş, "Sünnet Mevsimi Bitti, Ya Gelecek Sene?", *Radikal*, 19 Ekim 2008, s. 12. (Bu yazıları Türkiye'de Dinî Hayat Arşivi'nde bulabilir ve okuyabilirsiniz).

olarak da tezahür edecektir. (Soğuk Savaş sonrasındaki çatışmalarda Saraybosna'da ilk hedef alınan yerlerin minareler ve camiler olması yahut Müslümanların yaşadığı "medeni" Avrupa memleketlerindeki açıktan minare karşıtlıkları da, Osmanlı-Türk minaresi karikatürleri ve kaba afişleri de kültürel olarak minarenin yüksek statüsünü gösteriyor. (bk. Bu kitap, s. 413, 421). Marmara İlahiyat Camisi'nin iki modern minaresini çocukların minare kabul etmediklerine ve bu sebeple camiyi de cami olarak görmediklerine birkaç defa şahit oldum. Enteresan bir deneme olan Büyükçekmece'deki Sancaktar Camisi'nin (minare olmayan) minaresini de ziyaretçiler hiçbir şekilde farketmiyorlardı. Üzerinde hat olmasa havalandırma bacası olarak da görebilirlerdi!

Dinî statüsü ile Müslüman halk nezdindeki kültürel seviyesi farklı olan bir diğer ibadet bayram namazlarıdır. Hanefîlere göre vacip (diğer mezheplere göre sünnet) olan bayram namazlarına halkın katılımı farz olan beş vakit namazla (hatta şimdilerde bayram gününün sabah namazıyla) kıyaslanamayacak kadar yüksektir, ancak farz olan ve sadece cemaatla kılınabilen Cuma namazıyla kıyaslanabilir.

"Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiirini yahut hatırat kitaplarındaki çocukluk yıllarından kalma bayram sabahı tasvirlerini hatırlamak ister misiniz? Nedir bunları bu kadar önemli ve etkili kılan? Dinî düşüncenin ve dinî hayatın hangi seviyesinde yer alıyorlar?

❁

Halk Müslümanlığının dinî kültürel gücünü artıran, büyük kalabalıklara nüfuz kapasitesini yükselten unsurlardan biri de Müslüman hayatının her alanına, evlere, odalara, camilere, dükkânlara, kahvehanelere, iş yerlerine, arabalara, mezarlıklara, mezar taşlarına... yayılan, dahası gündelik dile, ifade biçimlerine intikal eden, oradan bir ahlâk anlayışının kurucu ögeleri olan levhalar, hatlar, ifadeler, beyitler ve çizimler, istifler, levhalar, işlemeler, çinilerdir.

İlk akla gelenler: Besmele, Maşallah, er-Rızku Alellah, Allah'ın Dediği Olur, Karınca Duası, Fatiha, Ayete'l-Kürsi, Nazar Âyeti, Yasin, Muska-Hamaylı, Enâm-ı şerif, Hilye, Kelime-i Tevhid, Kelime-i Şehadet, Kanaat Tükenmez Bir Hazinedir, el-Kâsibu Habîbullah, Esmâü'l-Hüsna, Esmâ-i Nebî, Ashab-ı Bedir, Ehl-i Beyt (Hamse-i Âl-i Aba, hususen tauna/bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu olan ve "Lî hamsetun utfî bihâ..." diye başlayan Ehl-i Beyt'le dua beyti)[4], Haremeyn; Kâbe ve Hz. Peygamber Mescidi, Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Aksa, Tevekkeltü Alellah, Cami, Yâ Hâfız, Âmentü Gemisi, Allah, Muhammed ve Dört Halife, İnnâ Fetehnâ Leke Fethan Mübînâ, Dahîlek Yâ Resulellah, Ashab-ı Kehf (Yedi Uyur-

4 Hat örnekleriyle desteklenmiş bir yazı için bk. İrvin Cemil Schick, "Salgın Hastalıklarla Mücadelede Hat Sanatı: Taûn Duası", K24, 10 Nisan 2020. https://t24.com.tr/k24/yazi/salgin-hastaliklarla-mucadelede-hat-sanati-taun-duasi,2621

Nazarlık Levhalarına ve Üzerlik Tohumuna Karşı Sigorta Şirketi...

Kılıçzâde Hakkı 1912 yılında koruyucu "Yâ Hâfız" levhalarının yerine/altına artık bir de sigorta şirketi levhası asılması gerektiğini söylüyordu. Sekülerleşme dedikleri büyük hadisenin açık göstergelerinden biri de bu idi. Yıllar sonra bir sigorta şirketinin reklamcısı Kılıçzâde'den ders almış gibi Halk Müslümanlığı unsurlarını ironik bir şekilde kullanarak bunu yapıyordu âdeta.
Üstte ise birçok unsuru içinde barındıran cazip nazarlık levhası.

lar), Bereket Duası, Veda Hutbesi, tarikat şecereleri, Tuba ağacı, "Yâ Hazreti Pîr..." ile başlayan evliya-tarikat kurucusu istifleri/resimleri[5], vahşi hayvanlarla sarmaş dolaş evliya tabloları, "Her Seherde Besmele ile açılır dükkânımız / Hazreti Selman-ı Pâk'tır pirimiz üstadımız" vb.

Düne kadar her fikirden insanın oturduğu, çalıştığı dükkânlar, işyerleri, salonlar, evlerin kapı üstleri ve çatı altları, camiler, köy odaları... bu türden levhalardan, bereket, uğur, dua ve nazardan korunma unsurlarından bir veya birkaçını bulundururdu. Yanında muska ve hamaylı taşıyanlar da çocuklar ve yeni gelinlerle sınırlı değildi. (Eşkıya filmindeki muska unsurunu hatırlıyor musunuz?).

Ölüler ve hastalar için hatim indirmek, bulaşıcı hastalıklarla afetler ve savaşlara karşı şehrin etrafını Kur'an-hatim okuyarak dolaşmak (Ankara'da Birinci Meclis'in Kur'an ve *Buharî* hatimleriyle, Hacı Bayram Veli türbesi ziyaretiyle[6], toplu dualarla açıldığını hatırlayın lütfen), evde Kur'an-ı Kerim bulundurma, hürmeten onu yüksek bir yere koyma/duvara asma, şifacılık, okuma ve sağaltma merasimleri, ekmek üzerine yemin etme, kocakarı ilaçları, çocuklara "Kitap'ta yeri olan" isimler verme, esas itibariyle tekke ve tarikat kültürüyle yaygınlaşan nafile ibadet ve zikirler, tesbihat ve dualar, yağmur duası, Kadir gecesi gök/rahmet kapısının açılması, kandil geceleri, Sakal-ı şerif ve Hırka-i saadet ziyareti, Hırka-i şerif destimali, seher vakti, ezanı dinleme, sağ elle yemek yeme, rüya tabirleri, fal bakma, tefe'ülde bulunma, türbe-yatır-makam ziyaretleri, Cuma akşamları ölülerin ruhu için Kur'an okuma, Tanrı misafiri, Hızır'ın yetişmesi, kefenini hacca götürüp getirme, çaput bağlama, mum yakma, bazı adaklar, şifalı-okunmuş sular, "eli" olanların/"ocaklı"ların tedavi teknikleri ve tasarrufları, uğur-uğursuzluk ögeleri...

Bunlar da Halk Müslümanlığı unsurlarının sadece bir kısmı... Bir de karşılıklı olarak birdiğerini besleyen risâleler, kitaplar (bunların bir kısmı Osmanlıların son döneminde de Cumhuriyet devrinde de yasaklanmıştır), dua mecmuaları, ilmihaller, namaz hocaları, günlük evrad metinleri, delâil mecmuaları ve şifahî kanallarla evlerde, kahvehanelerde, köy odalarında aktarılan menkıbeler[7], destanlar, aşk hikâyeleri var.

Türk halkında hâlâ canlı bir unsur olarak var olan gaza ruhunu anlatmak için bir akademisyen şu örnekleri veriyor:

> "1969 yılı Ocak ayında Bayazıt Camii avlusunda kitap satan işportacılardan birinden en çok sattığı 4 eser [adı] istendiği zaman verdiği kitapçıklar şunlardı: *Mızraklı İlmihal, Seyit Battal Gazi, Ebu Müslim Horosanî* ve *Kan Kalesi*. 1969 yılı kış aylarında *Tercüman* gazetesinde çıkan iki romanın adı *Battal Gazi'nin Oğlu* ve *Ebu Müslim Horosanî* idi.

5 Hattat Fatih Özkafa'nın yaptığı çalışma halk levhalarına yer vermemekle beraber "Yâ Hazreti Pîr..." levha-resimlerini görmek bakımından çokça örnek ihtiva ediyor; *Yâ Hazreti Pîr-Türk Hat Sanatında Tasavvuf Önderleri*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yay., 2021.

6 Mustafa Kemal Paşa metinlerinde de yer alan bu "istimdad" merasimlerini unutarak kısa bir zaman sonra "Ölülerden istimdat etmek medeni bir heyet-i ictimaiye için şeyndir (ayıptır)" diyecek (1 Eylül 1925), etrafındakiler de onu takip edecektir.

7 Mustafa Kemal Paşa metinlerinde de yer alan bu "istimdad" merasimlerini unutarak kısa bir zaman sonra "Ölülerden istimdat etmek medeni bir heyet-i ictimaiye için şeyndir (ayıptır)" diyecek (1 Eylül 1925), etrafındakiler de onu takip edecektir.

> Sovyet Rusya'da,1950'ye kadar Azerbaycan okullarında *Dede Korkut* hikâyeleri okutulurken 1951'de 'yağmacı harplerin' [gaza ve cihadın] ve 'pantürkist milliyetçiliğin' dünya görüşünü devam ettiren bir eser olduğunun ilân edilmesi ve yasak edilmesi gazanın ideolojik fonksiyonunun ne kadar süre[k]li olduğunu ve hangi eserlerle sürdürüldüğünü çok açık bir şekilde gösteriyor"[8].

Halkın en çok rağbet ettiği Türk filmlerini hatırlatmaya gerek var mı? Yahut onlarca yerde kabri/makamı olan zevatı...

Bugünlere Nasıl Geldiğimize Dair Bir İki Söz Daha...

Halk Müslümanlığının dinî açıdan tenkide açık (belki bir kısmı tamamen dine aykırı veya çok tahrife uğramış) taraflarının olması ile bütünüyle Halk Müslümanlığı karşıtlığını birbirinden ayrı ele almak ve öyle değerlendirmek uygun olur zannederim. Halk Müslümanlığı esas itibariyle büyük kalabalıkların dini anlama ve yaşama biçimlerinin, hissiyat ve maneviyat âleminin, dünya ve hayat tasavvurunun tamamı olarak mütalaa edildiği zaman hem İslâmın farklı coğrafyalarda ve kültürler içinde nasıl anlaşıldığı ve o kültürlerle nasıl münasebete geçtiği hem de bugün için taşıdığı kuvvet ve zaaflar açısından kıymetli ve verimli bir alan haline gelecektir. Halk Müslümanlığıyla alakalı yasakların ve ideolojik söylemlerin, karalamaların olduğu Türkiye için bu daha da mühim bir meseledir.

8 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 2. bs., İstanbul, İletişim Yay., 1983, s. 68.

Modernleşme döneminde ortaya çıkan veya yoğunluk kazanan ve bugüne kadar gelen tenkitlerin, karşıtlığın, küçümsemenin, kaba ifadelerle reddetmenin dönemsel ve ideolojik sebepleri, doğrudan sekülerleşme ile irtibatlı tarafları da var. Bunlardan biri hissiyat ve yaşama kademelerinden ziyade "doğru" ve sade bilgi ile tektip din anlayışını öne çıkaran Yeni Selefî İslâm yorumlarıyla Halk Müslümanlığı arasında oluş(turul)an mesafe ve gerilim diğeri de modern hayat ve modern bilimle dindar halkın inançları, kabulleri ve hayatı anlama biçimi arasındaki boşluklar ve zıtlıklardır. (Yeni Selefîlk için bk. Bu kitap, s. 908-20).

Eğitim kademelerinden geçmiş bütün dindarları etkisi altına alan Yeni Selefî din anlayışı Halk Müslümanlığı ile dinî hayata eklemlenen, bitişen unsurları dinin dışında/dine aykırı ve hurafe, bâtıl inanç, İsrailiyat vb. olarak görüyor ve zaman zaman şirk yahut çağdışı diyecek kadar sert bir üslupla dışlıyor, mahkum ediyor. Oryantalistlerin Kitabî İslâm-Folk İslâm ayrımları da, kalkış noktaları farklı olmakla beraber esas itibariyle bu anlayışa ve mantığa çok yakındır. Dahası var, eski oryantalistlerin dayanıklı ve bu sebeple kendileri için tehlikeli (!) gördükleri, bu gerekçelerle de üzerine eğildikleri şey folk İslâm yani Halk Müslümanlığıdır.

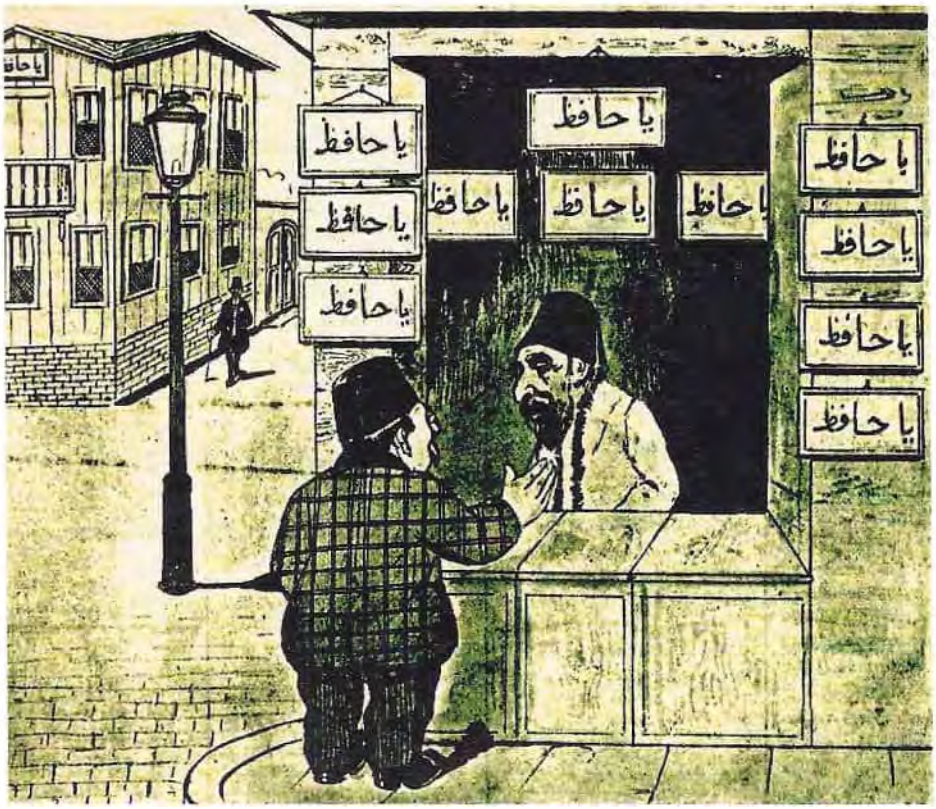

Kolera ve Yangına Karşı "Yâ Hâfız" Levhası

Muhtemelen 1911-1912 yılları. İstanbul'da kolera salgını var. Karikatürde dükkân "Yâ Hâfız" levhalarıyla dolmuş. Kapıya gelen "o levhaları ne yapacaksın?" diye soruyor. Cevap: "Koleranın, yangının müstevli bulunduğu şu sırada Şehremaneti'nin tedâbir-i tanzîfiye ve itfaiyesine [belediyenin temizlik ve yangın söndürme tedbirlerine] ben de şu suretle yardım etmek istiyorum". Fransızcası da var altyazıda: Contre épidémie et incendie (Salgına ve yangına karşı). Soldaki bina da muhtemelen belediye dairesi. Onun da tâkında "Yâ Hâfız" levhası var, o da kendisini korumaktan âciz....

Bu sahada yaptıkları birçok ciddi çalışma, folk İslâmın kaynaklarından ve sürdürücülerinden biri olarak tarikatları da işin içine dahil eden alan araştırmaları aynı zamanda dikkatli ve ironik bir anlatımla, yer yer dışardan gelen unsurlar olduklarını vurgulayarak yürür[9]. Yeni oryantalistler konjonktürel sebeplerle veya yönlendirme siyasetleriyle bazen folk İslâmı "ılımlı" hanesine kaydırarak kitabî İslâmı hedef tahtası haline getiriyorlar.

(Halk Müslümanlığı ile tarikatların ve tasavvufun yakın ilişkisi, hususen mahallî dinî ifade biçimlerinin ve yaşama üsluplarının, ayrıca "kutsal"-mânevî mekânların teşekkülü bakımından ayrıca ele alınmayı hak edecek kadar geniş ve önemli bir konudur. Özellikle yerleşik dil ve ifade biçimleri, zihniyet kalıpları itibariyle... Şimdilik sadece ziyaretgâhlara, şifa/oku-n-ma geleneklerine ve esnaf dilinin geniş mânada tasavvuf üzerinden, fütüvvetnameler yoluyla fakat daha ziyade şifahî olarak kurulduğuna ve geliştiğine işaret edelim. Ayrıca Halk Müslümanlığına yöneltilen tenkitlerle tasavvuf ve tarikatlara yöneltilenler arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır[10]. Bir şey daha var: Halk Müslümanlığı

9 Meselâ Goldziher'in "Müşriklik ve İslâmda Mevtaya Tazim Meselesi" ve "İslâmda Evliyaya Hürmet" yazılarına bakılabilir, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, çev. Mehmed S. Hatiboğlu-Cihad Tunç, Ankara, Otto Yay., 2019, I, 315-57; II, 373-498. Edward W. Lane'nin *The Manners and Customs of the Modern Egyptians* kitabı da (London, 1836) bu zaviyeden mühim bir çalışmadır.

10 Bu konuda bk. İ. Kara, "Çağdaş Türk Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", *Din ile Modernleşme Arasında* içinde, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2020, s. 393-422.

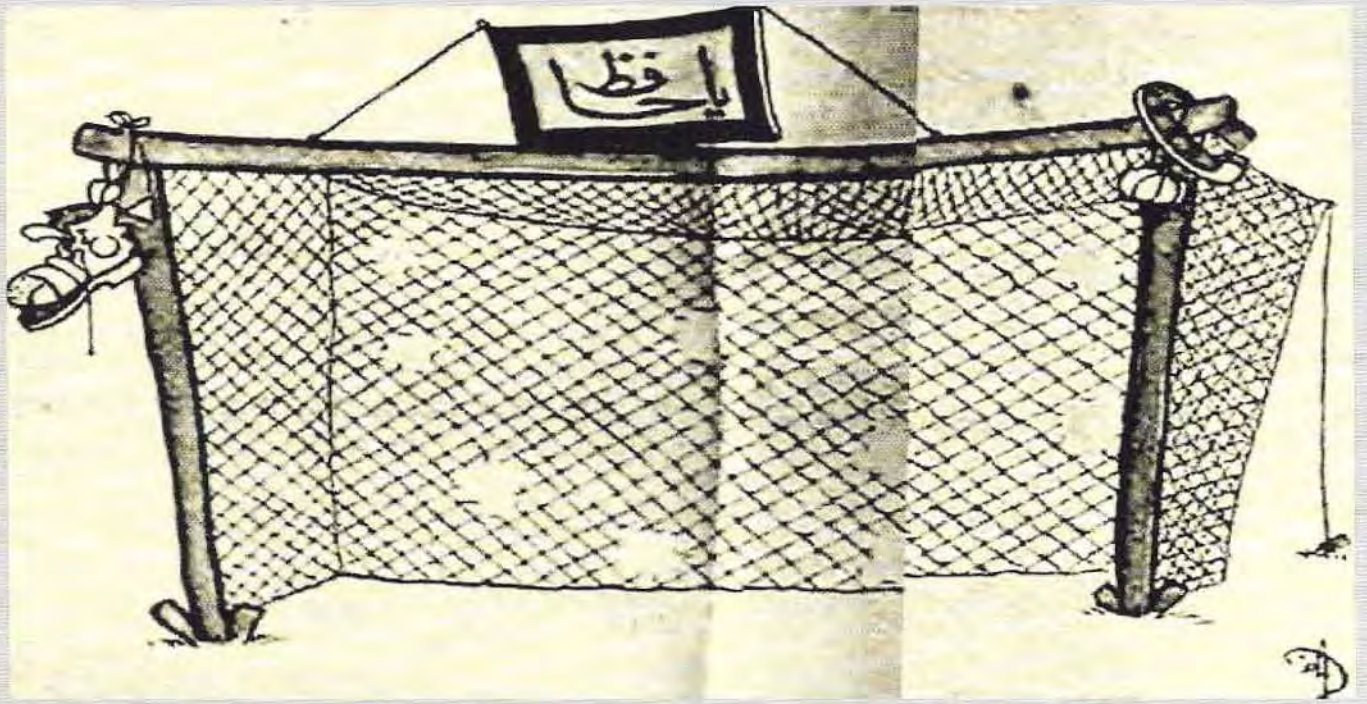

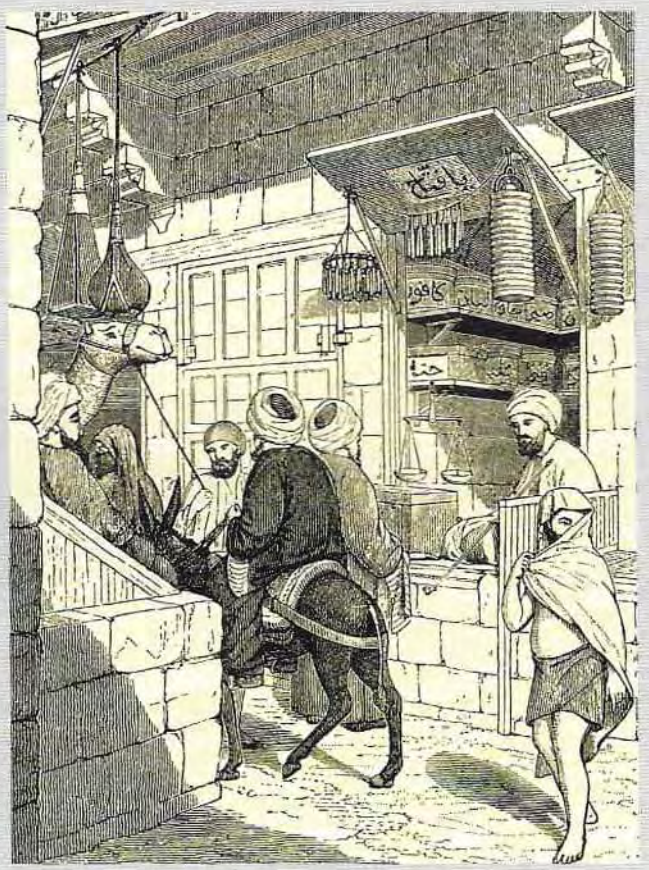

Sizi Kim Koruyacak?!

Karikatürist Ramiz'in kalenin üzerine yerleştirdiği "Yâ Hâfız" (Ey koruyucu Allah) levhasının üstünde eski harflerle "Sporcularımızın mütemadi mağlubiyetlerinden sonra" yazısı var.Altta DP'nin iktidarı zamanında CHP'nin kapatılması gündeme gelince Halk Partililerin yamalı bir çadıra taşınması karikatürü *Mizah* dergisinin kapağına çıkıyor. Çadırın tepesinde kenarları yırtılmış bir Altı Ok bayrağı ve "Yâ Hâfız" levhası var. İnönü de sırtında yatağı, yastığı ve yorganı çadıra girmek üzere. Kapaktaki karikatür yazısı: "Binaları alındıktan sonra CHP: Biz eskiden beleşe konduyduk, şimdi gecekondu olduk".
Mısır folkloru, gelenekleri üzerinde çalışan, bu arada Halk Müslümanlığı ögelerine de eğilen oryantalist E. W. Lane'nin çizimiyle, muhtemelen Müslüman Türklerin Kahire'ye, çarşının ana kapısı üstüne taşıdıkları "Yâ Fettâh" yazısı.

zaviyesinden Sünnîlikle Alevîlik de kültürel olarak çok büyük ölçüde –tarafların tahmin edemeyeceği ölçüde– birbirine yakındır. Bunun için tabutunu taşıyan Hz. Ali levhalarının kimler tarafından yapıldığına ve tedavülüne[11], şifa olarak da bulundurulan ve okunan Ehl-i Beyt istiflerine, levhalarına, "bende-i Âl-i aba" kullanımının yaygınlığına ve tedavüldeki *Mevlit* metinlerine eklenen Kesikbaş Hikâyesi gibi ilavelere bakılabilir).

Modernleşme teşebbüslerine paralel olarak Halk Müslümanlığına dair yeni süreçleri etkileyen ve belirleyen birçok unsur var. Kılıçzâde Hakkı'nın daha 1912 yılında yazdıklarına bakarak işin nereden nerelere doğru hareket edip uzandığını görmek mümkün. Yazı uç Batılılaşma tezlerinin savunulduğu *İctihad* mecmuasında çıkıyor. Bu önemli fakat aşağıdaki birkaç örnekte görüleceği üzere Halk Müslümanlığı konusunda İslâmcılar da hemen aynı istikamette hareket ediyorlar. Çünkü Yeni Selefî din anlayışı hepsi için üst bir kabul ve yöneliş sayılır:

> "4. Türkler Kur'an'ın hakiki hükümlerine son derece iman ile tevessül edip, bir takım nakiller ve İsrailiyat yerine akla uygun şeyleri ikame edeceklerdir. Bundan sona meselâ '*Tevekkeltü Alellah*' [Allah'a Tevekkül Ettim] levhasının baş tarafına *'Azimtü'* [azmettim, kararlıyım] kelimesini ilâve edeceklerdir. Binaların tâkına astıkları '*Ya Hâfız*' [Ey Allahım! Bizi Koru] levhası altına bir de herhangi bir sigorta kumpanyasının levhasını asacaklar ve yangından kurtulmak için kârgir haneler inşa edecek, şehir ve kasabaların sokaklarını genişletecek, yangın söndürücü vasıtaları çoğaltacak ve mahalle tulumbacılarını millî bir gelenek gibi muhafaza edeceklerdir (...).
>
> 8. Evliyaya adaklar men edilip bu gibi teberruat Donanma ve Müdafaa-yı Milliye cemiyetleri kasalarına girecek[tir]. (...)
>
> 14. Ahalinin şer'î hükümlere aykırı birçok inancı tashih edilip, meselâ 'Kanaat Tükenmez Bir Hazinedir' hadis-i şerifinden maksat, softaların ve cahil şeyhlerin öğrendikleri, 'canım dünya fani değil mi ya, aza kanaat edip mal mülk biriktirmeyiniz, ahirette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır' yollu yaveler ve
>
> Sa'y ile metâ-ı mûr yığma
> Cehd-i cühd ile azab-ı gûr yığma
>
> (Çalışıp didinerek karınca gibi mal yığıp durma / Binbir meşakkatle kabirde azap olacak şeyleri biriktirerek yorulma) gibi şairâne maskaralıklar olmayıp insan mesut ve bahtiyar olmak için çok çalışmak[tır] (...)"[12] (sadeleştirme bizim).

Çok açık ve çok mütecâsir bir metin değil mi? Neleri kaldırmak istediği kadar onların yerine neleri ikame etmek istediği ve niçin bunu yaptığı da çok bariz ve anlamlı. Dili de çok yukardan ve mütehakkimâne... Belli ki rüzgârın arkasında olduğunu düşünüyor.

11 Bu konuda görselli bir yazı için bk. İrvin Cemil Schick, "Hz. Ali ve Devesi Levhaları", *Deve Kitabı*, haz. E. G. Naskali-E. Demir, İstanbul, Kitabevi Yay., 2013, s. 5-40.

12 "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihad*, sayı: 55, 21 Şubat 1328. Bu yazı kitaba "Rüya" başlığıyla ve küçük değişikliklerle girecektir.

(Müellif iktibasta bulunduğumuz bu yazısının da olduğu metinlerini *İtikadât-ı Bâtılaya İlân-ı Harp* başlığıyla kitaplaştıracaktır. Bu harbin, bâtıl itikatlar dediği Halk Müslümanlığına karşı açılmış bir savaş olduğundan emin olabilirsiniz. İktibasta da bu görülmüştür sanırım).

İslâmla Müslümanlık/Halk Müslümanlığı arasına konan ciddi mesafelerin arkasındaki anlaşılabilir ama naif mantığı ve suret-i haktan gözüken gerekçeleri kavramak için bir metne daha bakabiliriz; Âdeta Müslümanlık feda edilerek İslâmın kurtarılabileceği istikametinde kuvvetli bir fikir var bu tür metinlerde. Günümüze kadar intikal eden bir fikirdir bu; "Kabahat İslâmda değil Müslümanlarda/Müslümanlıkta" cümlesi bunu ifade için kurulmuştur ve ne yazık ki arkasındaki mantık hesaba katılmadığı, bilinmediği için çok doğru ve haklı gibi gözükmektedir:

> "Terakkiyatımıza mâni olan, tedennimizi intâc eden âmil-i esasî acaba dinimiz midir? Kürre-i arzın kıtaât-ı muhtelifesinde sâkin olan İslâmların hal-i sefalet-iştimâline bakılırsa bu sual öyle kolay kolay red edilemez gibi görülür. (...) Sefalet ve inkırazın esbâbı teharri edilirse, ulema kisvesine, derviş kıyafetine, şeyh libasına bürünmüş fakat ilimden, irşaddan bîhaber oldukları halde hakiki âlim ve mürşidlerin makamlarını gasp etmiş olan bir kısım âdemlerin bu hususta mühim bir rol ifa etmiş oldukları anlaşılır. Fakat (...) mâni-i terakki olup olmadığını dinin kendisinde aramamız icab edeceği gibi dini anlamak için de hakiki âlimleri, fâzıl şeyhleri, vâsıl dervişleri dinlemeliyiz. Ancak bu tetebbudan sonradır ki terakkimize mâni olan *İslâmiyet-i hakikiye* olmayıp *bugünkü Müslümanların din-i fıtrîden pek uzak olan hurafe-âlûd akideleri, esâtirî ananeleri* olduğu hakikatı tecelli eder".
>
> "*İslâmiyet-i hakikiye*, bir din-i fıtrî, bir din-ı hanefîdir. Gecesi gündüzü kadar parlak ve müsaadekâr bir akide talim eder. *Sonradan vukubulan ilaveler, kayıtlardır* ki güneş kadar şaşaadar olan bu din-i mübîni bir *mecmua-i garâib* haline sokmuştur. İran'ın din-i Zerdüştîsinden, Yunan'ın hurafelerinden, Hind'in Vedalarından İslâmiyete neler karıştırılmamıştır"[13].

13 M. Şemseddin [Günaltay], *Zulmetten Nura*, İstanbul, Şebilürreşad Kütübhanesi, 1331, s. 91-92, 153-54.

Birçok âlimin ve aydının paylaştığı bu anlayış ve değerlendirme biçimleri mantık itibariyle aşağı yukarı aynen, seviye itibariyle ise daha aşağıya düşerek Cumhuriyet ideolojisine de intikal edecek, dahası radikal İslâmcılık ve İlahiyatçılar da bu edebiyatı farklı maksatlarla da olsa büyük ölçüde benimseyecektir. (Sık tekrarlıyoruz; Cumhuriyet ideolojisi de kendine mahsus dar bir Yeni Selefî din anlayışı geliştirecek ve bunu yaygınlaştırmaya çalışacaktır. Akrabalık buradan kaynaklanıyor). Fakat Cumhuriyet devrinin siyasî elitlerinde ve aydınlarında daha sert ve açık olarak görülecek olan şey, Müslümanlığın, Müslümanlaşmanın ve bunun tezahürlerinin, bu meyanda ortaya çıkan taleplerin neredeyse tamamının, alt ve değersiz/yanlış bir kategori haline getirilen Halk Müslümanlığı

da devreye sokularak "irtica"nın yahut "bâtıl itikatlar"ın artışı olarak sunulması ve bu yolla aslında dinin mahkum edilmesi, giderek "istenmeyen" kısımlarının, bazı tezahürlerinin devredışı bırakılması yahut çatışma/biçimsizleştirme alanı haline getirilmesidir.

Meselenin bu mühim kısmı karşılıklı yükselen ve zıtlaşan sesler arasında umumiyetle kaybolmaktadır. Bunun kadar önemli olan bir diğer husus siyasî elitlerin, aydınların (buna İlahiyatçıları da ilave etmek lazım) bâtıl ve yabancı/dışardan gelme olarak tavsif ettikleri Halk Müslümanlığı üzerinden kendileriyle büyük kalabalıklar arasına, artık derece farkı olmaktan çıkmış ve mahiyet yahut kategorik farklılığa dönüşmüş büyük bir mesafe koymaları, bunu inşa edip savunmalarıdır. Halktan kopuş yahut halka rağmen halk için...

30 Kasım 1925 tarihinde tekke ve zaviyeleri kapatan kanunda geçen "Alelumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık [muskacılık] gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası [giyilmesi] memnudur" ifadelerinin, kişi ve kurumların bu kadar geniş ve mufassal tutulmasının, ayrıca tamamını olumsuzlamanın sebepleri arasında bu mesafeler de vardır.

14 A. H. Akseki'nin Başbakanlık'a takdim ettiği 12 Aralık 1950 tarihli "Dini Müesseselerimiz Hakkında Bir Rapor"undan.

Bir taraftan Cumhuriyet ideolojisi ile uyum sağlamaya (en azından çatışmamaya) çalışan diğer taraftan da Yeni Selefî din eğitimini ve anlayışını, dinî hayatı savunmak durumunda olan resmi dinî kurumların tutumları da bu zaviyeden çok taraflı olarak takibi ve tenkidi hak etmektedir. Bu hat üzerinde örnek olmak üzere Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin kaleminden çıkma ve 1950 tarihli bir metnin birkaç cümlesine bakılabilir:

> "*Memleketteki Dinî Müesseselerin Kapatılması, Bâtıl Akide ve Tarikatların Üremesine Yol Açmıştır*: (...) Bugün, bir takım bâtıl akide ve yalancı tarikatların sinsi sinsi ve fakat sistemli denecek surette memleketin hemen her köşesinde yayılmakta ve üremekte olduğu da bir vâkıadır. Gittikçe çoğalan ve din namına uydurdukları birtakım hurafelerle köylü ve şehirliyi istismar eden, saf halkımızın arasına tefrikalar sokan, karıyı kocasından ayıran bu muzır unsurların tesirlerini önleyebilmek için de her şeyden evvel esaslı din terbiyesi ve bilgisi almış, müsbet ilimlerle de mücehhez kudretli din adamlarına, münevver vaizlere şiddetle ihtiyacımız vardır.
>
> Memlekette hakiki din adamları azaldıkça bu yoldaki tarikatların –kanunen yasak olmasına rağmen– yayılması ve gittikçe sahasını pek ziyade genişletmesi de bu ihtiyacı bir kat daha belirtmektedir (...)"[14].

Diyanet'in Halk Müslümanlığı Hassasiyetleri...

27 Mayıs darbesi sonrasında Diyanet İşleri Başkanlığı birçok işe zorlanmıştır. Bunlardan biri de hurafe ve bâtıl inançlarla (aslında Halk Müslümanlığı ile) mücadele. İlahiyatçı olmayan Abdülkadir İnan'a önce bir makale sipariş edilir ve bu *Diyanet* dergisinde yayınlanır ("Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşei", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi 1961*, Ankara 1962, s. 180-82). Onun genişletilmiş halini yine Başkanlık yayınlar: *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara 1962.

Diyanet Aylık Dergi'nin hurafe (aslında Halk Müslümanlığı) sayılarından birinin kapağı, magazin burçlar dergisi gibi; sayı: 55, Temmuz 1995. Dergi bir hurafe sayısı da Ali Bardakoğlu'nun başkanlığı zamanında çıkaracaktır; sayı: 186, Haziran 2006. Üstte Münif Fehim'in türbedar yahut şifacı baba/şeyh efendi tablosu. Arkasındaki tablolarda tabutunu taşıyan Hz. Ali, vefk halinde pençe-i âl-i aba, âmentü gemisi levhaları, sağında muskalar, ilm-i havas kitapları, solunda şifa tesbihi, ilâhî okuduğu zaman eline aldığı def vs.

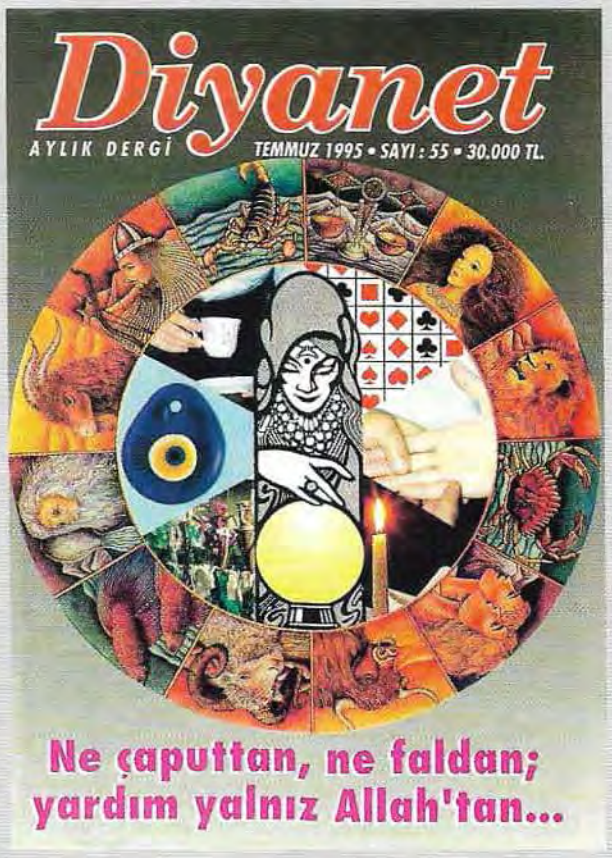

Burada takip edilen politikanın anlaşılabilir olduğu kadar doğru ve fonksiyonel olduğu herhalde söylenemez. Çünkü muhatabı olan siyasî merkez metnin yaptığı ayırımlardan uzaktır, ayrıca "sahih bilgi"ye sahip güçlü din adamları aradığı da çok şüphelidir, (veya onun sahih bilgi dediği şey başkadır). O hemen her zaman kullanabileceği ve "tehlike" teşkil etmeyecek bir dinî söylem ve din adamı aramaktadır. Fakat Diyanet ve İlahiyat Fakülteleri fikir olarak da yakın oldukları bu hakim siyaseti ve çizgiyi sürdürmekte hep ısrarlı ve hevesli olacaklardır. Akseki'den 70 küsur yıl sonra işbaşına gelen İlahiyatçı ve Fıkıh hocası Ali Bardakoğlu'nun *Diyanet* dergisinin "Hurafe" sayısındaki beyanlarının aynı istikamette ve benzer naiflikte olması bu bakımdan hiç de şaşırtıcı değildir:

> "(...) Sahih bilgi, hem bilgiyi aslî kaynağından doğru bir metodla elde etmek, hem de hurafe, cehalet, bidat ve taassupla mücadele etmek demektir. Zira bilgisizlik, bâtıl inanışların, mesnetsiz yorumlar ve çarpık anlayışların düşünce dünyamızda kök salmasına zemin hazırlamakta, sağlıklı bir dindarlığın oluşmasına engel olmaktadır.
> İslâm geleneğinde bilgi, İslâm medeniyetinin üzerine inşa edildiği ana zemin olarak merkezi bir önem taşır. Toplumda istikrarı ve dinî tecrübede ana çizgiyi koruyan, bilinçli ya da bilinçsiz olarak dine sonradan sokulmaya çalışılan yanlış telâkki ve bâtıl inanışlara karşı direnci sağlayan güç ve özgüven de bilgiden doğar. Bilgi ve rasyonel düşünce, duygusal dindarlığı dengelemesi yönüyle de önemlidir. Böyle olduğu içindir ki, dinî bilginin ve düşüncenin kendini yenilemesi, coğrafya ve kültürden gelen haricî etkilerin dinîleşmesinin önlenmesi, İslâm muhitinin birikimi içinden dinî olanla olmayanın ayrıştırılması faaliyeti asırlar boyu hep din bilginleri eliyle yürütülmüştür"[15].

Daireyi tamamlamak için bir radikal ve yeni Selefî İslâmcının temsil gücü yüksek yaklaşımına ve değerlendirme yaparken kendinden emin ve rahat anlatımına, bir romanı delil olarak kullanması dahil akıl yürütme ve delillendirme tarzına, kendisinin de içinden geldiği bir milletin din algısını ve dindarlığını anlatırken ne kadar mesafeli/yabancı durduğuna bakılabilir.

Bir söyleşi metni olması da değerlendirmenin mantığını, unsurlarını, iç kurguyu ve dilini yalın haliyle görmek bakımından avantaj kabul edilebilir:

> "(...) Hiçbir şey bilmeyen bir insan olarak gittiniz, bugün akidesi boyuna kadar şirkle dolu bir tasavvuf şeyhine. O da size birtakım görünürdeki güzel hususiyetlerinden de yararlanarak 'İslâm bu' diye boyuna kadar şirk dolu şeyi size 'İslâm' diye tanıttı. Ve siz epeyi bir süre onunla hemhal oldunuz (...) Bunun gibi Abbasîler de Ortaasya'dan İran üzerinden çıkıp gelen Türklere

15 Ali Bardakoğlu, "Hurafeyi Sahih Bilgi ile Aşmak", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 186, Haziran 2006, s. 1 (başyazı). Derginin aynı sayısındaki iki ilahiyatçının metnine de bakılabilir: Kıyasettin Koçoğlu, "21. Yüzyılın Türkiye'sinde Hurafeler" ve Fikret Karaman, "Modern Hayat ve Hurafeler". *Diyanet* dergisinin bir başka hurafe sayısı Mehmet Nuri Yılmaz'ın başkanlığı zamanında çıkmıştı: sayı: 55, Temmuz 1995.

bozdukları tevhid akidesini, yabancı kültürlerden, dinlerden ne kadar taşınmış pislik varsa tümünü içinde karman çorman ettikleri siyasî bakımdan da, fıkhî bakımdan da, anlayış bakımından da, her bakımdan berbat ettikleri bir dini 'hak din' diye bu kavmin [Türklerin] sırtına sarıyor. O kavmin de zaten hiçbir şeyden haberi yok. O da ayrı bir dinin sahibi, Şaman dininin. Frekans tutuyor yani. Mukaddesi çoğaltılmış bir İslâmla mukaddesi zaten çok olan Şamanizmden gelen adamın çarçabuk onu alması ve hemen uyum sağlaması o kadar güç mü? Çok kolay olmuş ve aynen sürüyor.
Bu olayın bir benzerini de Anadolu'daki Hıristiyanlar yaşamış: Hıristiyanları [İslâma] çevirmek için şeyhler, efendiler neler yapmamışlar ki. (Kemal Tahir *Devlet Ana* romanında anlatıyor). Hıristiyanların azizleri var biliyorsunuz; Müslümanların şu evliyalarının/uyduruk evliyalarının (Ebubekir, Ömer değil, onlar essah evliyalar!) karşılığı Hıristiyan azizleri var. (...) Anadolu'da bunların kabirleri var. Mum yakıyorlar vs. Hıristiyanlar o adamın adını değiştirmişler, 'Geyikli Baba' yapmışlar meselâ. Adı Hıristo imiş.
Böylece güya onları İslâma yaklaştırmış oluyorlar! (...) Hıristiyanlığını Müslümanlıkla hemen entegre hale getiriyor, bütünleştiriyor. Çünkü aralarında fazla fark yok ki. (...) Bu haliyle neyi çoğaltmış oluyorlar? Bozuk Müslümanı (...)"[16].

Buradaki ana problem metnin bir kısım sert tenkitler ihtiva etmesi değildir; meseleyi kaynakları ve tarihî süreçleriyle anlama ve bir yukarıya çıkarma cehdi olan tenkit ve sorgulama, anlamaya çalışan kişi için bir hak hatta bir vazifedir. Tenkidin bir karalamaya ve aşağılamaya dönüşmesi –ki bu aynı zamanda kendini, kendi tarihini aşağıya çekmektir– ve belki daha da önemlisi tektip ve dar bir ideolojik söylemle bunların yapılması ana problem gibi gözükmektedir. Yeni Selefîlikte ve radikal İslâmcılıkta tenkidin bu türü ziyadesiyle vardır.

16 *Söyleşi-Ercüment Özkan ile İslâmî Hareket Üzerine*, haz. A. B. Bircan-M. K. Atalar, İstanbul, Anlam Yay., 1997, s. 111-12.

❁

Bu faslı oryantalistlerin İslâm çalışmalarından ve kitabî İslâm-folk İslâm ayırımlarından ziyadesiyle etkilenen Şerif Mardin'in, altbaşlığı "Türkiye'de Halk Katındaki Dinsel İnançların Siyasal Eylemi Etkilendirmesine İlişkin Bir Kavramsallaştırma Modeli" olan, 1969 baskı tarihli *Din ve İdeoloji* kitabından bazı cümlelere yer vererek tamamlayalım:

"Türkiye'de 1940'ların sonlarından itibaren belirmiş olan 'dine dönme' isteğinde (...) bir anlaşmazlık yatmaktadır. Dine yeniden önem vermek isteyenler kadar dine dönmek isteyenleri incelemiş olanlar da bu anlaşmazlığın kapanının içine düşmüşlerdir. Aslında Türkiye'de 'dine dönüş'ün bir tek değil iki şekli vardır. Bunlardan biri Ortodoks, Sünni, ulema-yı rusumun fikirlerini devam ettirenlerdir. Bunlar İslâm dininin icaplarına toplum içinde daha geniş bir anlam tanımak istemişlerdir.
İkinci dincilik geniş halk tabakalarının 'hurafe'lere, 'volk İslâm'a dönüşü

istemesidir. Bu ikiliğin farkına varmayan veya 'laik'ler kadar küçümseyen 'ilerici' dindarlar, durumun karşısında 'laikler' kadar şaşırmışlardır. Zira zaman zaman karşılarına hiç tanımadıkları bir İslâmın şekilleri çıkmıştır. Türkiye gibi aydınları halk kültürünün araştırılmasına bu kadar [az] yer ayırmış olan bir ülkede halk dininin resmi dinden ayrı olarak anlamlı bir bütün olarak yaşadığının inkâr edilmesi acaba bir tesadüf eseri midir? (...)"
"(...) Halk tabakasındaki kişi yöntem yolu olarak halk kültürünün ve dininin verdiği imkânları kullanıyorsa bunun pratik bir sebebi vardır. Halk kültürü yolu bütün 'hurafe'leri bir yana menfaatlerine daha kısa yoldan cevap vermektedir. Okula gitmenin sağlayacağı imkânların kapalı olduğu yerde kişi Kur'an kursu yolunu seçecektir. Seçkinlerinin çok uzak oldukları bir kültürde kişi 'halk seçkini, –meselâ Nurcu– olmayı deneyecektir. Doktorun halka yaklaşamadığı hastahanenin etrafında üfürükçüler zengin olacaktır"[17].

Aslında üslubuna dikkat eden ve Türkiye için her kademede din-toplum-siyaset ilişkisi araştırmalarının önemini erken kavrayan bir akademisyen olarak Mardin'in bu ifadeleri –üstelik bir sosyolog olarak– kendi halkının inançlarına ve din algısına ne kadar üstten ve küçümser bir eda ile, (yıllar sonra başkaları/muhafazakâr dindarlar için kullandığı "mahalle baskısı"nı ve "göz"ü hatırlatacak şekilde) baktığını göstermektedir. Türkiye'de din-toplum-siyaset ilişkilerine dair çalışmaları önemsemeyen diğer aydınları varın siz hesap edin! (Mardin'in daha sonraki yıllarda ayrıca Bediuzzaman ve *Risâle-i Nur*'lar üzerine bir kitap yazdığını da hatırlayın).

17 Şerif Mardin, *age*, s. 110, 122.
18 *age*, s. 51.

Halbuki araştırmasının amacını mahkum etmek değil anlamak, özellikle de "sokaktaki adam"ın, halkın davranışlarının arkasındaki (dinî) fikirleri ele almak olduğunu yazıyordu:

"(...) Amacım İslâmî inançların Türkiye'de [1940'lardan sonra] halk katındaki gelişme şeklinin etkilerini incelemektir. Araştırdığım alan İslâmiyetin bugün, Türkiye'de sokaktaki adamın fikrî kalıplarını etkileme mekanizmasıdır. Daha uzak bir amacım, bu fikrî kalıplar ile toplumsal ve siyasal eylem arasındaki bağları bulmaktır. Bu itibarla, İslâm dinini incelerken onu tümüyle değil halkın İslâmî inançlarına ilişkin bazı yönleriyle ele almak gerekiyor"[18].

Şerif Mardin sonraki yıllarda bu meseleler etrafında daha vasıflı metinler kaleme almakla beraber –Nakşîlik ve tarikatlarla alakalı olanlar başta olmak üzere– çok zayıf metinlere de imza atmıştır. Bunların bir kısmı onun seviyesinden beklenmeyecek ciddi problemler ve eksik karşılaştırma örnekleri taşımaktadır. Aşağıdaki örnek bunlardan sadece biridir:

"Dine sıkısıkıya sarılmaları açısından İslâmın egemen olduğu ülkelerde zaten bu role hazır bir toplum katından bahsetmek mümkündür. Bu katlar topluluğun alt katlarıdır. Bu katların düşüncesi İslâm din bilginlerinin [ulema]

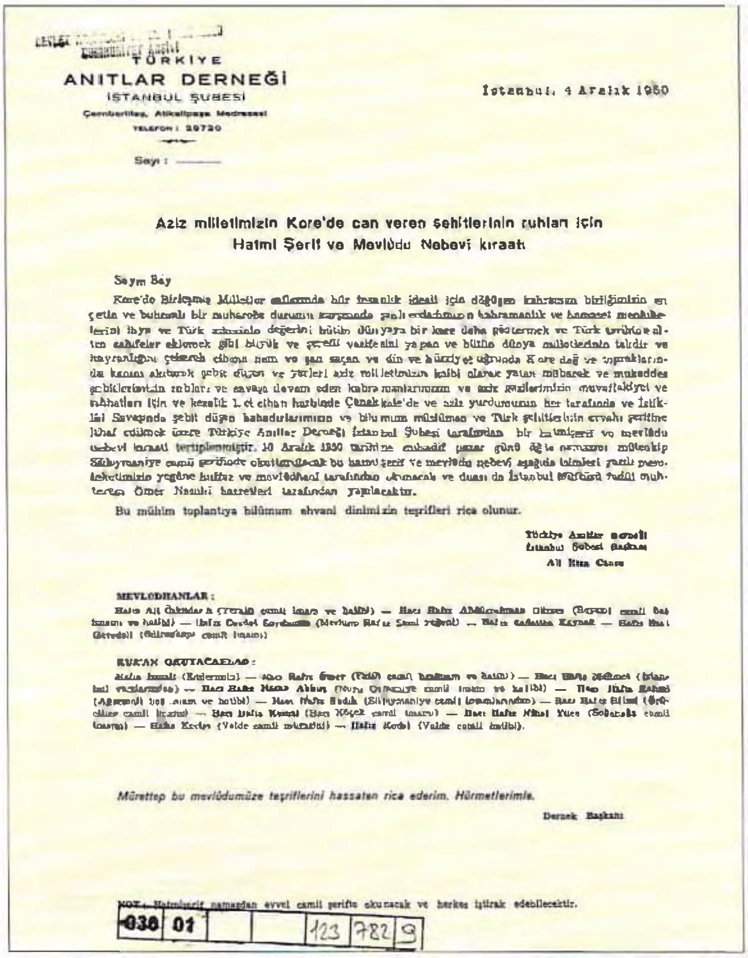

TÜRKİYE
ANITLAR DERNEĞİ
İSTANBUL ŞUBESİ
Çemberlitaş, Atikalipaşa Medresesi
TELEFON : 29720

Sayı : ———

İstanbul, 4 Aralık 1950

Aziz milletimizin Kore'de can veren şehitlerinin ruhları için
Hatmi Şerif ve Mevlûdu Nebevî kıraatı

Sayın Bay

[illegible]

Bu mühim toplantıya bilûmum ehvani dinimizin teşrifleri rica olunur.

Türkiye Anıtlar Derneği
İstanbul Şubesi Başkanı
Ali Rıza Cimen

MEVLÛDHANLAR :

[illegible]

KUR'AN OKUYACAKLAR :

[illegible]

Mürettep bu mevlûdumüze teşriflerini hassaten rica ederim. Hürmetlerimle.

Dernek Başkanı

NOT : Hatmişerif namazdan evvel camii şerifte okunacak ve herkes iştirak edebilecektir.

030	01			123	782	9

Kore Şehitleri İçin Mevlit...

NATO'ya girebilmek için Türkiye'nin verdiği büyük tavizlerden biri de ABD'nin/BM'nin yanında Kore Savaşı'na asker göndermek. Ama "laik" devlet tarafından nasıl meşrulaştırılabilecek bu savaş? Elbette dinî ifade biçimleri ve Halk Müslümanlığı unsurları kullanılarak. Türkiye Anıtlar Derneği'nin Kore şehitlerinin ruhları için Süleymaniye Camisi'nde, 10 Aralık 1950 günü öğle namazını müteakip düzenlediği (muhtemelen Ankara'nın onlara düzenlettiği) *Mevlit* merasimi de böyle. İyi hazırlanmış davet mektubuna Çanakkale ve Milli Mücadele şehitlerinin ruhları da dahil ediliyor. Benzerlikleri nerede acaba? Bütün meşhur hafızlar ve mevlithanlar orada... Diyanet İşleri başkanı Akseki de...

katında oluşturulan düşünceden oldukça farklıdır. Tutuculuğuyla belirginleşen bu düşünce tipini simgeleyen gruplara 'hadis ehli' adı verilmiştir"; "Hadis ehli'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muadili halk katlarının fikirlerine tercüman olan bir ikincil ulema grubu, 1909'da İttihad-ı Muhammedî adında [31 Mart'ı hazırlamakla itham edilen] bir teşekkül kurdu. Bunlar daha çok devletin ulema için ayrılmış yüksek katına erişemeyenler olmaları açısından 'popüler' bir gelenekle ilişkilerini kurabilmişlerdi. İttihad-ı Muhammedî'nin kuruluş beyannamesi bir çeşit halk İslâmlığını temsil etmesi ve daha sonra Ortadoğu'da bunun örneklerinin görülmesi açısından üzerinde durulmaya değer bir belgedir"[19].

Mardin'in "Hadis ehli" ifadesini keyfi denecek ölçüde ve tamamen yanlış (belki çok uzak ilişkilendirme olarak Hanbelîlikle irtibatlı Yeni Selefîliği kasdettiği düşünülebilir. Bu durumda da Yeni Selefîlikle İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ve Halk Müslümanlığı arasında kurduğu irtibatlar boşa çıkacaktır) ve Halk Müslümanlığını da mahkum edecek tarzda bambaşka ve ilişkisiz yerlere çekerek kullandığı çok açıktır.

19 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 20, 22 ("İslâmcılık" başlıklı bu yazının ilk yayın tarihi 1983). Yazarın irtica ve 31 Mart edebiyatını tedavüldeki gibi sıradan kullanması dikkat çekicidir. Ziya Gökalp'ın *Volkan* yazarı olduğunu da unutarak...

Zeyl: Dünya Öküzün Boynuzunda...

Türkçe bir yazmada zevkle çizilmiş açılış görselimize, minyatüre dönelim. Denizin içinde balık, onun üstünde öküz, öküzün üstünde melek, onun kanatları ve elleri üstünde de dünya. Biri sallansa zelzele olacak... İsterseniz önce minyatürün karşısındaki karikatüre, çokça benzerleri olan çizime bir göz atın, estetik olarak da, kapasite ve anlayış olarak da mukayese edin.

Dünya nasıl boşlukta duruyor/dönüyor sorusunun cevabı öküzün boynuzları arasında veya balığın sırtında... Yıllarca dini, tarihi, medreseyi kötülemek, hocaların, dindar halkın cahilliğini anlatmak, Halk Müslümanlığının hurafe ve bâtıl inançlara dayandığını isbat etmek için kullanılıp duran bir hikâye bu. Hâlâ da tesadüf ediliyor bu tür bilgiç anlatımlara...

Biliyorsunuzdur sanırım, burada birçok kültürde benzerlerine tesadüf edilen sembolik bir anlatım var; insanların geçimi, dünyanın düzeni tarıma (öküze) veya avcılığa (balığa) bağlı. Hepsi bu. Ama sembolik anlatımlar insanların bulundukları tabakaya, kültüre göre anlam kazanır, ifadelere bürünür. Vatandaş elbette geçim felsefesi, nizam-ı âlem fikriyatı yapacak değil.

Fakat bu anlatımların faturası da dine, Halk Müslümanlığına kesiliyor. "Dini kurtarmak" için bunu da cevaplamak gerekiyor. Ayrıca hadis olarak rivayeti de var ve bu işi daha da güçleştiriyor; "hadis sahih değil" deyip işin içinden çıkılmayacaksa modern bilime uygun yorumlar da yapmak lazım.

Bir örnek: Bediuzzaman Said Nursi *Lemalar* kitabında "Hocalar diyorlar: Arz öküz ve balık üstünde duruyor. Halbuki arz muallakta bir yıldız gibi gezdiğini coğrafya görüyor. Ne öküz var ne de balık!" sorusunu şöyle cevaplayacaktır:

> "İbn Abbas (r.a.) gibi zatlara isnad edilen sahih bir rivayet var ki, Resul-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan sormuşlar: 'Dünya ne üstündedir?' Ferman etmiş; "öküz ve balık üzerine' (...) demiştir. Muhaddislerin bir kısmı, İsrailiyattan alınma ve eskiden beri nakledilen hurafevâri hikâyelere bu hadisi tatbik etmişler. Hususen Benî İsrail âlimlerinin Müslüman olanlarından bir kısmı, kütüb-i sâbıkada *sevr* ve *hût* [önce gelen Kutsal Kitaplarda öküz ve balık] hakkında gördükleri hikâyeleri hadise tatbik edip hadisin mânasını ac[a]ip bir tarza çevirmişler. (...) Benî İsrail ulemasının bir kısmı Müslüman olduktan sonra, eski malumatları dahi onlarla beraber Müslüman olmuş, İslâmiyete mal olmuş. Halbuki o eski malumatlarda yanlışlar var. O yanlışlar elbette onlara aittir, İslâmiyete ait değildir.
>
> Teşbih ve temsiller, havastan avama geçtikçe, yani ilmin elinden cehlin eline

düştükçe, mürur-ı zamanla hakikat telakki edilir. (...) İşte, *Sevr* ve *Hût* namıyla iki büyük melek, bir teşbih-i lâtif-i kudsî [ince ve mukaddes bir benzetme] ile ve manidar bir işaretle Sevr ve Hût namıyle tesmiye etmişler. Kudsî [ve] ulvî lisan-ı Nübüvvetten umumun lisanına girdikçe, o teşbih hakikate inkılap etmiş, adeta gayet büyük bir öküz ve dehşetli bir balık suretini almışlar".

Dünyayı öküzün tekin olmayan boynuzları yahut balığın kaygan sırtı üzerinde durdurmak zor iş doğrusu... Hele istikrarsızlık dönemlerinde ve deprem bölgelerinde... Ve dünya tasavvurlarının, ifade biçimlerinin, anlayış ve kavrayışların değiştiği hengâmda...

❁

Son bir not. Halk Müslümanlığı levhaları için Mısır, İran, Tataristan, Hindistan ağırlıklı olmak üzere bazı çalışmalar da yapılmış ve yayınlanmıştır. Türkiye'yi, Anadolu sahasını temsil kapasiteleri hem muhteva ve çeşitlilik hem de "estetik" itibariyle çok düşük ve zayıf olan bu çalışmalardan görebildiklerimin künyeleri şöyle:

— Sergio Stoochi, *L'Islan nelle Stampe-Islam in Prints*, Milano, Se-Ma Editrice, 1988;

— Pierre Centlivres-Micheline Centlivres-Demont, *Imageries Populaires en Islam*, Genève, Georg Editeur, 1997;

— Elisabeth Puin, *Islamische Plakate-Kalligraphie und Malerei im Dienste des Glaubens*, Dortmund, 2008;

— *Tatar Shemail-The World of Traditions and Today*, Moskow, Mardjani Foundation, 2015 (aynı vakfın aynı adla sergi kataloğu, 2009).

Farklı İslâm coğrafyalarına ait bu çalışmalara bakıldığı zaman estetik kapasiteden ötede Anadolu sahasıyla ayrışan önemli bir iki taraf daha var; Şiîliğin yaygın olduğu bölgelerdeki bu tür levhalar ve resimlerin halk sanatçılarının, peygamberler, melekler ve Ehl-i Beyt'in resimleri-çizimleri dahil olmak üzere Sünnîliğin daha fazla hassasiyet gösterdiği, insanların yüz hatlarını vermediği konularda daha "rahat" davrandıkları açıkça görülüyor. Hat istifleri ve çizimleri de hayli zayıf veya derin sembolik anlatımlardan uzak gibidir.

İkincisi de İslâmiyet öncesine ait unsurların çok bariz bir şekilde ve "Müslümanlaştırılmadan" bu levhalarda yer aldıklarıdır. Burada Şiîlikten ayrı olarak eski İran ve Ortaasya kültürünün de etkili olduğu söylenebilir.

❁

Peki "kocakarı imanı" meselesi üzerine hiç düşündünüz mü? Anlatmaya çalıştıklarımızla kuvvetli bir alakası olabilir mi? Yükü hafifletmek için "kocakarı ilaçları"nı da dahil edelim mi dersiniz?!

EZANSIZ SEMTLER

YAHYA KEMAL BEYATLI

Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköy, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? O semtlerdeki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, Ramazan ve Kandil günleri hissedilmez. Çocuklar Müslümanlığın çocukluk rüyasını nasıl görürler.

İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu Müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet halinde tutuyor. Bugünkü Türk babaları havası ve toprağı Müslümanlık rüyası ile dolu semtlerde doğdular, doğarken kulaklarına ezan okundu, evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler gördüler, mübarek günlerin akşamları bir minderin köşesinden okunan Kur'an'ın sesini işittiler; bir raf üzerinde duran Kitabullah'ı indirdiler, küçücük elleriyle açtılar, gülyağı gibi bir ruh olan sarı sahifelerini kokladılar. İlk ders olarak besmeleyi öğrendiler; kandil günlerinin kandilleri yanarken, Ramazanların, bayramların topları atılırken sevindiler. Bayram namazlarına babalarının yanında gittiler, camiler içinde şafak sökerken tekbirleri dinlediler, dinin böyle bir merhalesinden geçtiler, hayata girdiler. Türk oldular.

Bugünün çocukları büyük bir ekseriyetle yine Müslüman semtlerde doğuyorlar, büyüyorlar, eskisi kadar derin bir tahassüs [hissediş] ile değilse bile yine Müslümanlığı hissediyorlar. Fakat fazla medenileşen üst tabakanın çocukları ezansız semtlerde, yani alafranga terbiye ile yetişirken, Türk çocukluğunun en güzel rüyasını göremiyorlar. Bu çocukların sütü çok temiz, hilkatleri çok metin olmalı ki ileride alafranga hayat Türklüğü büsbütün sardıktan sonra milliyetlerine bağlı kalabilsinler, yoksa ne muhit ne yaşayış ne semt hiçbir şey bu yavrulara Türklüğü hissettiremez.

❁

Ah! Büyük cedlerimiz! Onlar da Galata, Beyoğlu gibi frenk semtlerine yerleşirlerdi, fakat yerleştikleri mahallede Müslümanlığın nuru belirir, beş vakitte ezan işitilir, Asmalı Minare, Gölgeli Mescit peyda olur; sokak köşesinde bir türbenin kandili uyanır, hasılı o toprağın o köşesi imana gelirdi. Beyoğlu'nu ve Galata'yı saran yeni yapıların yığını arasında o mescitlerden, o türbelerden bir ikisi kaldı da gördük ki cedlerimiz kefere frenk mahallelerinin toprağına böyle nüfuz ederlerdi.

Biz bugünün Türkleri bilâkis Şişli, Nişantaşı, Kadıköy, Moda gibi küçücük bir şehri andıran yerlere yerleştik, fakat o yerler Müslüman ruhundan âri, çorak ve kurudur. Bir Üsküdar'a bakınız bir de Kadıköyü'ne. Üsküdar'ın yanında Kadıköy Tatavla'yı [Kurtuluş'u] andırır. Eski Türklerin ruhları ile yeni Türklerin ruhları arasındaki farkı anlamak isterseniz, bu son asırda peyda olan semtlerle, İstanbul içlerini mukayese ediniz. Medenileştikçe Müslümanlıktan çıktığımızı tabiî ve hoş gören eblehler uzağa değil, Balkan Devletlerinin şehirlerine kadar gitsinler. Görürler ki baştanbaşa yenileşen o şehirlerin her tarafında çan kuleleri yükselir. Pazar ve yortu günleri çan sesleri işitilir.

Manzara halkın dinini ve milliyetini hatırlatır. O şehirler bizim yeni semtlerimiz gibi millî ruhtan âri değildirler. Artık Türk milletinin ruhu bir rayiha gibi uçtu mu? Hayır, büyük bir kütlede yine o ruh var, fakat biz son nesil bir sürü gibi, büyük kafileden uzaklaştık, kaybolduk, fakat daha uzağa gitmeyeceğiz, yeni tarzda yaşayışla cedlerimizin diyanetini mezcedip bizi bu çoraklıktan, bu karanlıktan, bu ufûnetten [kokuşmuşluktan] kurtaracak mürşidler, şairler, edipler, hatipler, yetişmedi, fakat gayet tabiî bir revişle [gidişle] büyük kafileye, kendi kendimize döneceğiz.

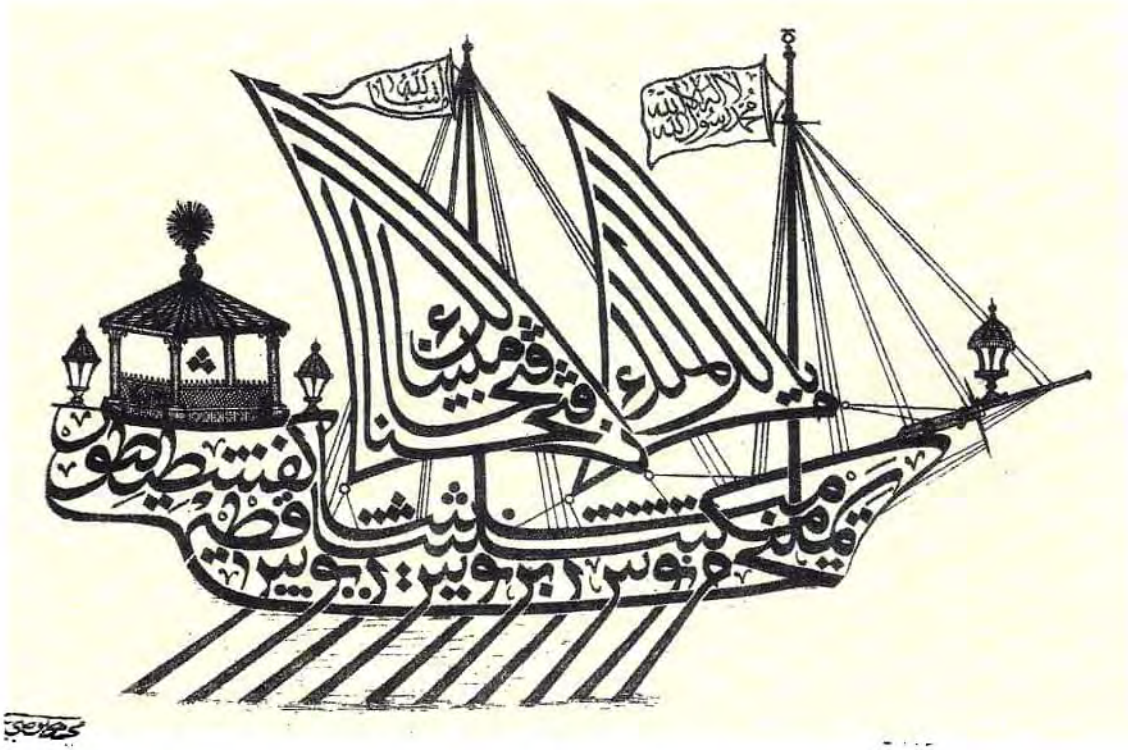

Gemiler Bir İnancın ve Bereketin Sembolü...

Âmentü Gemisi Halk Müslümanlığının ve halk resim-hat sanatının yaygın unsurlarından biri. Birçok tasarımı, ayrıca büyük hattatlar tarafından yazılmış harika örnekleri de var. Buradaki tam halk işi ve renkli. En üstte Besmele, yanlarda Allah, Muhammed yazıları, altta "Alluhümme yâ muhavvile'l-havli ve'l-ahvâl..." duası istifi. En altta Âmentü yazısı ile gemi, kürekler Vav harfleri, aralarda iman esaslarından biri var. Alt sırada da Ashab-ı Kehf'in isimleri. Sağda ters yazılmış 1334 tarihi var, imza okunamıyor.
Altta Ashab-ı Kehf'in isimleriyle yapılan geminin direklerinde "Maşallah" ve Kelime-i Tevhid sancakları var. Yelkenlerinin birinde "Yâ Mâlike'l-mülk", diğerinde "İnnâ fetehnâ leke fethan mübîna" yazılı. Mehmet Hulusi hazırlamış.

Dinsizliğin, kayıtsızlığın aksülameli başladı bile. Çocukluktan beri diyanet yolundan ayrılmamış olan kardeşlerimiz, bizim gibi rücû hislerini itiraf edenlere henüz inanmıyorlar. Onlara tamamiyle iltica edeceğimiz zaman da bizi birden tanımayacaklar. Çünkü onlardan çok ayrı ve uzak düştük.

❀

Dört sene evvel Büyükada'da oturuyordum, bayramda bayram namazına gitmeye niyetlendim, fakat frenk hayatının gecesinde sabah namazına kalkılır mı? Sabah erkenden uyanamamak korkusu ile o gece hiç uyumadım. Vakit gelince abdest aldım, Büyükada'nın mahalle içindeki sâkit [sessiz] yollarından kendi başıma camiye doğru gittim. Vaiz kürsüde vaaz ediyordu. Ben kapıdan girince bütün cemaatın gözleri bana çevrildi. Beni, daha doğrusu bizim nesilden birini camide gördüklerine şaşıyorlardı. Orada o saatte toplanan ümmet-i Muhammed, içine bir yabancının geldiğini zannediyordu. Ben içim hüzünle dolu, yavaş yavaş gittim. Vaazı diz çöküp dinleyen iki hamalın arasına oturdum. Kardeşlerim Müslümanlar bütün cemaatin arasında yalnız benim vücudumu hissediyorlardı. Ben de onların nazarlarını hissediyordum.

Vaazdan sonra namazda ve hutbede onların içine karışıp Muhammed sesi kulağıma geldiği zaman gözlerim yaşla doldu. Onlarla kendimi yekdil, yekvücut olarak gördüm. O sabah, o Müslümanlığa az âşina Büyükada'nın o küçücük camii içinde, şafakta aynı milletin ruhlu bir cemaati idik. Namazdan çıkarken kapıda âyandan Reşid Âkif Paşa durdu. Bayramlaşmayı unutarak elimi tuttu: "Bu bayram namazında iki defa mesudum. Hamdolsun sizlerden birini kendi başına camiye gelmiş gördüm! Berhudar ol oğlum, gözlerimi kapamadan evvel bunu görmek beni müteselli etti!" dedi.

Hem geldiğimi hem de bayramımı tebrik etti. Yanındaki eski adamlar da onun gibi tebrik

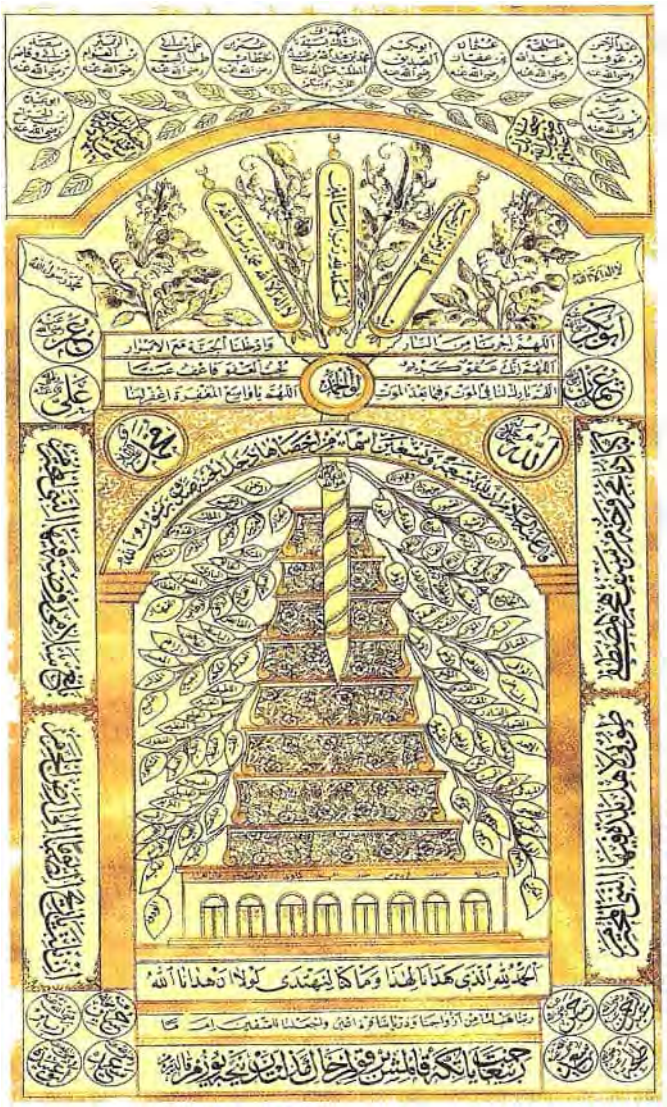

Tuba ağacı üzerinde Esma-i Hüsnâ, kaidesinde 8 cennet kapısı, üstte Ashab-ı Bedir, etrafında birçok unsurdan müteşekkil matbu levha. (Hasan Yenilmez arşivi).

ettiler. Bu basit hadiseden pek samimi olarak haz duydular. O sabah gönlüm her sabahtan fazla açıktı.

❀

Biz ki, minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık. Biz böyle bir sabah namazında anne millete dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlamayacaklar!

Kaynak: Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, 3. bs., İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1974, s. 121-24. (*Tevhid-i Efkâr*, 23 Nisan 1922).

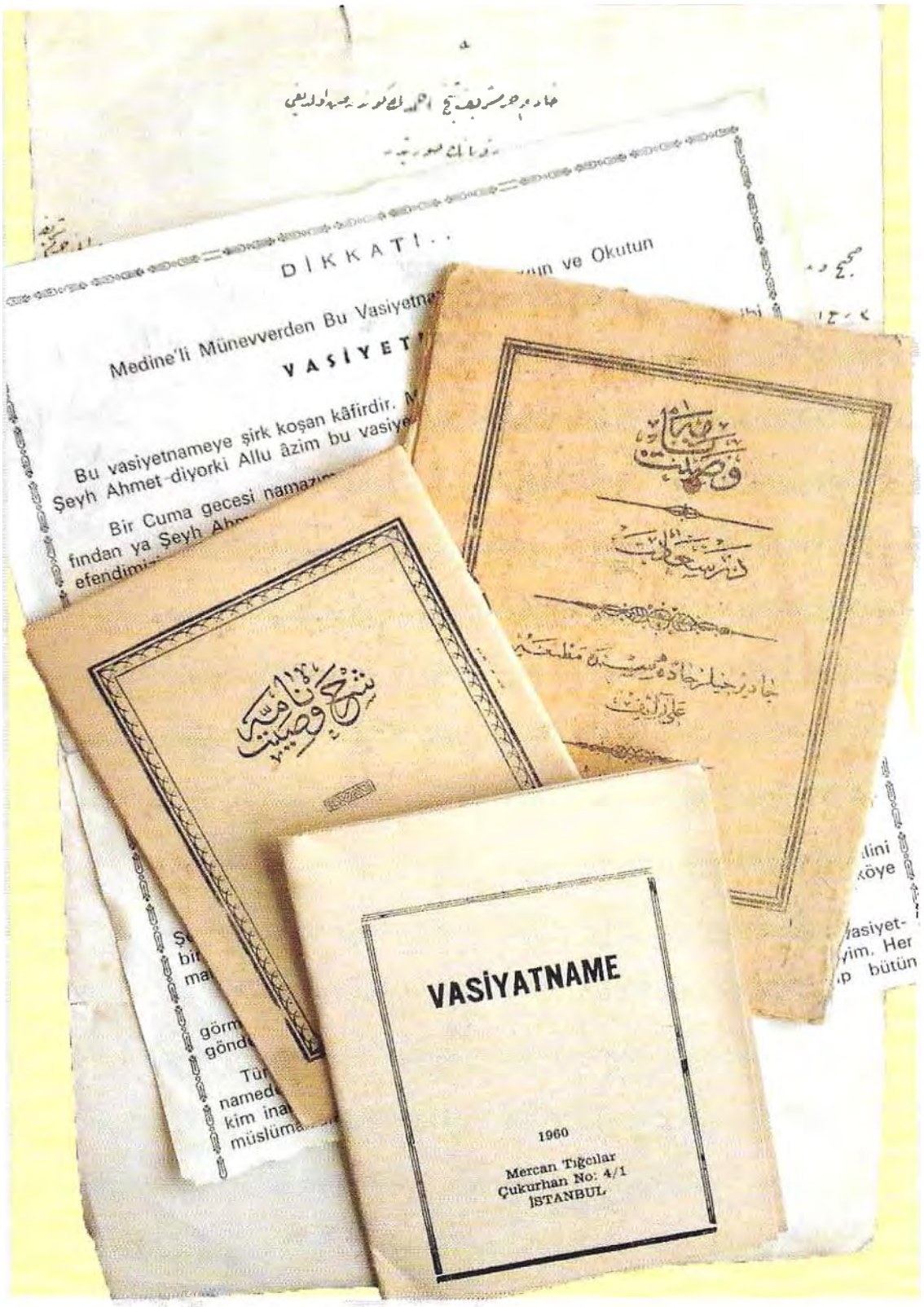

Muteber Fakat Yasak...

Halkın "muteber" kitaplarından *Şeyh Ahmet Vasiyetnamesi*'nin eski ve yeni harfli farklı şerhli baskıları, tek sayfalık afişleri. Osmanlılar zamanında da Cumhuriyet devrinde de yasaklara konu olmuş bir metin. Diyanetle basın bunlarla da mücadele halinde (Yusuf Çağlar arşivi).

DİYANET'İN HUTBESİNDE HURAFELER VE HALK KİTAPLARI

"(...) Hal böyleyken, dindarlıklarından, imanlarından asla şüphe edemeyeceğimiz bir kısım Müslümanlar arasında baykuş ötmesini, köpek ulumasını uğursuz saymaktan tutun da, elden sabun ve makas almamağa, türbelere mum yakmağa, adak adamağa, türbelerin pencerelerine ve bazı ağaçlara iplik bağlamaya, şirinlik muskaları almağa, büyü yaptırmağa, cin dermeye kadar çeşit çeşit, yığın yığın aklı durduran hurafeler, bâtıl inanışlar almış yürümüştür.

Salı günü bir işe başlanmaz, yola çıkılmazmış. Cuma günü iş yapılmazmış. Falan yatıra bir horoz adarsanız muradınız muhakkak olurmuş. Filanın türbesine iplik bağlarsanız hastalığınız geçermiş. Evlenme çağına giren kızlar falan babanın türbesinde dua ederlerse bahtları açılırmış. Ay ve güneş tutulduğunda dümbelek çalınır veya silah atılırsa, onları tutan şeytan kaçırılırmış. Bir evden cenaze çıktığında, cenazenin yattığı yere ışık koymalı imiş. İki bayram arasında nikâh kıyılmazmış. Kapıların eşiklerine nal çakmalar, yeni yapılan binaların saçaklarına, çocukların omuzlarına nazarlık takmalar, bakla dökmeler, remil atmalar, çeşit çeşit fallar, yıldızlardan ahkâm çıkarmalar ve daha neler neler... Bunlar tamamen asıl esastan ârî olup bu gibi şeylerin İslâmiyetle zerre kadar ilgisi yoktur. Birtakım istismarcıların uydurmalarından başka bir şey olmayan bu saçma sapan şeylerin çoğu gülünçtür. Fakat bazıları –Allah korusun– insanı şirke kadar götürür. Bir dededen medet ummak ve bu maksatla onun türbesine, mezarı başına mum yakmak, oralarda horoz kesmek, koyun keçi kurban etmek... bütün bunlar, geri ve dar fikirleri temelinden yıkan, putperestliği kökünden deviren, Allah ile kul arasında hiçbir vasıta kabul etmeyen İslâmiyet nazarında şirktir, küfürdür.

Peygamber Efendimiz: "Kuş uçurtmaktan tefe'ül ve teşe'üm eden ve ettiren, istikbalden haber veren ve haber alan, sihir yapan ve yaptıran bizden değildir", "Kuş uçurmak, kuşun sesinden, isminden tefe'ül ve teşe'üm etmek, remil atmak, bakla dökmek, fala bakmak, Allah'tan başkasına tapanların âdetidir", "Muska yazmak, nazarlık takmak, şirinlik sihri yaptırmak şirktir", "Kâhinden, geleceğe ait bir şey soranın tevbesi ve kırk gün ibadeti kabul olunmaz. Kâhinin dediklerine inanan, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur" buyurmuşladır.

Muhterem cemaat! Cadde ve sokaklarda, kaldırımlar üstüne serilmiş boy boy, renk renk birtakım kitaplar, risâleler görülmektedir. *Muhammed Hanefî Cengi, Kesikbaş Hikâyesi, Döngel, Uğru Abbas, Ramazan Duaları, Vasiyetnâme*'ler, vesaire vesaire kapış kapış da satılmaktadır. Bunlar bir kısım bilgisiz, saf halkımızın dinî duygularını istismar etmek isteyenlerin ortaya sürdükleri varakpârelerdir; uydurma, saçma sapan şeylerdir.

Halik'ımızdan dilekte bulunurken, öyle basmakalıp dualarla aramıza birini aracı koymağa katiyen lüzum yoktur. Bize şahdamarımızdan daha yakın olan Allah, safiyetle, samimiyetle kendisine yönelen her kulun duasını kabul eder. Elimizde Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler gibi hidayet meşaleleri varken, Müslümanlığın ulviyetini idrakten âciz, maddî ihtiraslara kendilerini kaptırmış istismarcıların uydurmalarına itibar etmek pek büyük bir gaflet ve dalâlet olur. Hutbemizi, İstiklâl Marşı'mızın şairi merhum Mehmed Âkif'in şu mısraları ile bitirelim:

İnmemiştir hele Kur'ân şunu hakkıyle bilin:
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için"

Kaynak: "Müslümanlıkta Hurafelere ve Batıl İnanışlara Yer Yoktur", *Aylık Hutbeler Dergisi-Aralık 1960*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1960, s. 15-16. 27 Mayıs darbesinin Diyanet'e empoze ettiği hususlardan biri olduğu şüphe götürmeyen bu hutbe camilerde okunmak üzere imam ve hatiplere gönderilmiştir.

TÜRKİYE KENDİ ALEVÎLİĞİNİ Mİ TARTIŞIYOR?

Gençlik yıllarımda şahit olduğum bir hadiseyi anlatarak bu fasla başlamak doğru olacak sanırım. Çok şey öğrendiğim, ilerleyen yıllarda daha da çok şey öğreneceğim bir hadiseydi bu:

İmam Hatip Okulu'nda talebe iken kandil gecelerinin birinde okulun yakınında olan bir tekkeye gitmiştim. Tasavvuf ve tarikatlar hakkında çok az malumatı olan biri olarak ilk defa bir tekkede âyin-zikir icrası görecektim. Bilgim az olmasına azdı, üstüne üstlük tasavvuf ve tarikatlarla şeyhler konusunda okulda ve çevremizde duyduklarımız da umumiyetle olumsuzdu; bozulmuş bir din anlayışı, hurafeler, bâtıl inançlar, her şeyin üstünde kabul edilen cahil şeyhler, her şeye eyvallah diyen efendiler, iradesini başkalarına teslim etmiş müritler... Bir tarafta merak diğer tarafta din kaynaklı bu türden mesafeler, tedirginlikler arasında tekkeye vardım.

Her yaştan, her sınıftan insan. Canlı ve insanı tedirgin etmeyen bir kalabalık. Yatsı namazı bütün âdap ve erkânına riayet edilerek cemaatla kılındı. Peşisıra giderek gulgulesi ve etkileyiciliği artan cehrî-kıyamî âyin-zikir başladı. Önce oturarak sonra ayakta... Şeyhefendi'nin sağ tarafında 12 terkli tacıyla ve hırkasıyla bir Bektaşî babasının/şeyhinin olmasını ilk anda çok garipsedim. Babanın namaz kılarken kıble yerine bazan yanındaki adama (insana) döndüğünü duyduğumda şaşkınlığım daha da arttı.

Zikir ilerledikçe dinî hissiyatımla birlikte şaşkınlık ve hayretlerim de katlandı. Çünkü zâkirbaşı Pir Sultan Abdal'dan, Hataî mahlaslı Şah İsmail'den, Seyyid Nesimî'den ilâhîler okumaya başlamıştı. Bir Sünnî tekkede, namazdan sonra başlayan bir zikirde bunların ne işi vardı diyordum kendi kendime? Alevî desen değil, Şiî desen o da değil, İranlı hiç değil!

Duada şaşkınlığım had safhaya ulaştı; Şiî yahut Bektaşî-Alevî bir mekânda yahut merasimde imişiz gibi ilk üç halifenin adı duada teberrüken bile olsa hiç anılmadı, evet hiç; buna karşılık Hz. Ali, ehl-i beyt-i Resul ve 12 imam gulguleye dönüşen "hûûûû"lar eşliğinde tazimat ve tekrimatla yad edildi...

Nihayet Fatiha verildi. Sarhoş gibiydim. Türkiye'de din meselesini derinliğine anlayabilmek için tasavvuf ve tarikatlar konusuna ciddi olarak eğilmenin gerektiğini ilk defa bu zikirde bir şekilde farkettim desem hilaf-ı hakikat olmaz.

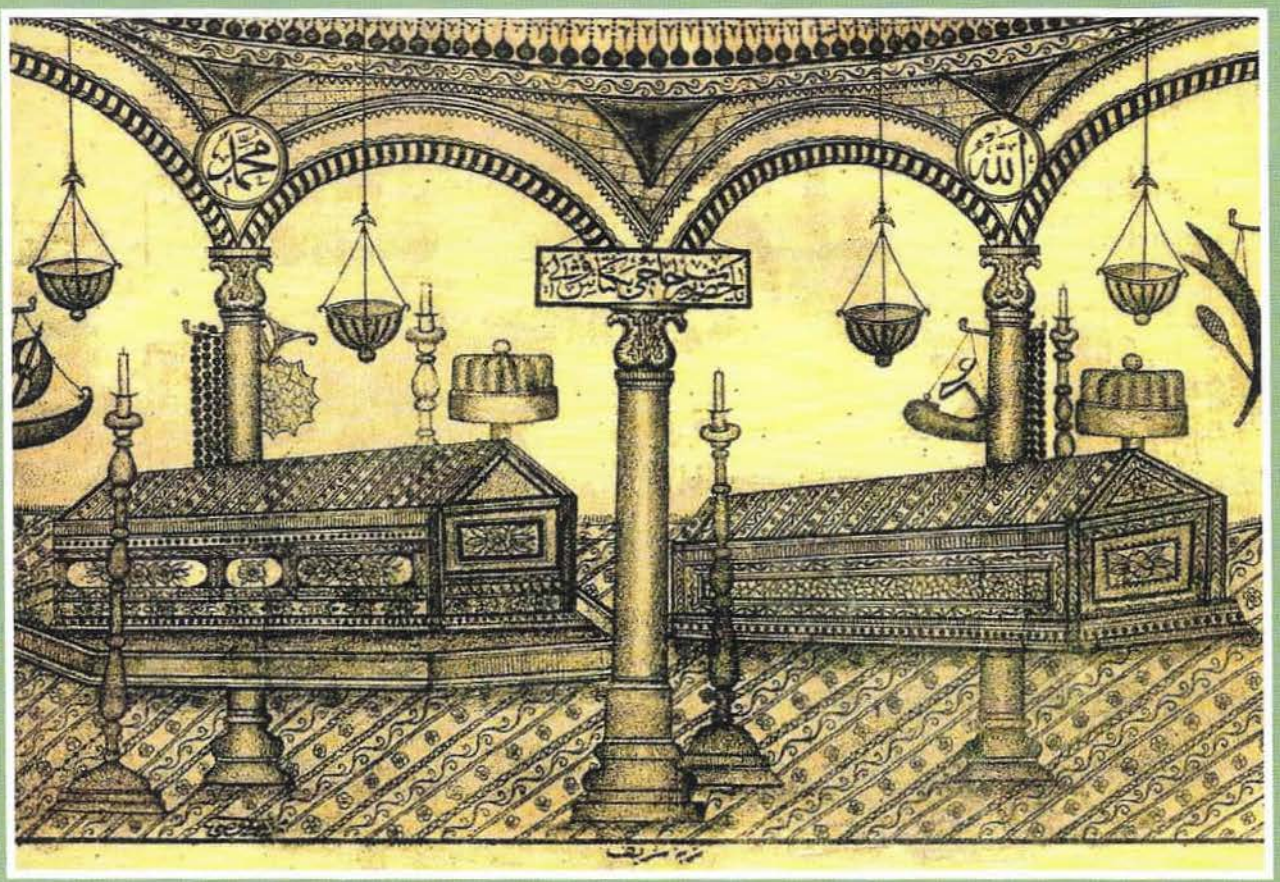

Bilmem dikkat ettiniz mi, bugün bile çoğu göstermelik-turistik olan Mevlevî semaının sonunda da şeyhefendi postundaki kişi tarafından okunan duada ilk üç halifenin adı umumiyetle zikredilmez, buna karşılık Hz. Ali efendimiz, ehl-i beyt-i Resul, oniki imam hürmet ve tazim ifadeleriyle anılır. Halbuki nizamî bilgilere bakarsanız Nakşîlik gibi Mevlevîlik de Bekrî bir tarikattır yani silsilesi Hz. Ali vasıtasıyla değil Hz. Ebubekir üzerinden Hz. Peygamber'e ulaşır.

Ama tarihin akışı ve fiilî durum çok farklı.

Tarih Bugün İçin Değilse Ne Zaman İçin?

Tarikatlar üzerinden bulunan ve işler hale getirilen bu büyük ve imkânlı (aynı zamanda problemli) çözüme akademik dilde tasavvuf ve tarikatların Şiîleşmesi/Alevîleşmesi mânasına *teşeyyü'* deniyor. Kültürel olarak yahut dinî yaşantı ve semboller itibariyle bakarsanız Şiîliğin ve Alevîliğin bir şekilde Sünnîliğin içine alınması, çekilmesi demek lazım.

Ne zaman oluyor bu biliyor musunuz? X-XII. asırlarda yani Türklerin Müslümanlaştığı ve bugün kullandığımız mânasıyla tarikatların teşekkül ettiği dönemlerde. Bir başka şekilde söylersek İslâm dünyasının hem siyaset hem de dinî ilimler ve kültür alanlarında, elbette aynı zamanda Sünnîlikle Şiîlik arasında üst düzeyde bir birlik/birliktelik ve/ya ilişkilendirme arayışına girdiği ve ardından bunu büyük ölçüde başardığı devirlerde...

Bir siyaset adamı, bir vezir olarak Nizamülmülk'ün bu dönemlerde telif ettiği meşhur *Siyasetname*'sinin en önemli problemlerinden birinin Rafizîlik başlığı altında bu mesele olduğunu okuyucularımıza hatırlatmak isterim. Buradaki Rafizîlik bir şemsiye kavramdır ve Şiîlik, Alevîlik, Kızılbaşlık, Batınîlik, aşırı mistik yorumlar, İslâmiyet öncesinden kalan tortular gibi birçok şeyi içine alır. (Bu yüzden 1982 yılında Kültür Bakanlığı M. Altay Köymen'in *Siyasetname* tercümesini yayınlarken Alevîlikle ilgili birçok paragrafını –herhalde aktüel Alevîlikle ilişkilendirilir endişesiyle– sansürlemiştir. Sansürü mütercim de yapmış olabilir, bilmiyorum).

Bir halk resminde Hacı Bektaş-ı Veli türbesinin içi (Malik Aksel arşivi). Unsurları ve bunların konumlanışları, görünüşleri itibariyle bir "Sünni" evliya türbesinden hemen hiçbir farkı yok. Sütun üstlerindeki hatlar, süslemeler, kandiller, tesbihler, şamdanlar yahut duvarlardaki tekke cihazı çizimleri de öyle; keşkül-i fukara, asa, teber, müttekâ, nefir...
Farklılık sadece 12 terkli Bektaşî tacında ve teslim taşında...
Yunus Emre öyle demiş:
Dervişlik dedikleri hırka ile tâc değil
Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil

Aynı dönemde büyük âlim İmam Gazalî birbirinden uzaklaşma temayülü gösteren İslâmî ilimler ve kültür unsurları arasında kuvvetli ilişkiler kurmak ve zaman içinde oluşmuş tortuları temizlemek, mesafeleri gidermek için *Fezâihu'l-Bâtınıye*'sini kaleme alıyor. Onun bu kitaptaki önceliği elbette Nizamülmülk gibi siyaset, siyasî birlik değil, akîde ve din yahut birlik mânasına da gelen tevhid meseleleri. Konuyu ele alma ve tartışma biçimi, telifte kullandığı dil de *Siyasetnâme*'den çok farklı olarak kelâmî bir mahiyet taşıyor. Fakat problem aynıdır; aralarında mesafeler oluşan ve İslâmiyet, İslâm âlemi için tehlike arzeden unsurlar nasıl ve hangi temel ilkeler etrafında yakınlaştırılacak ve kaynaklar üzerinden birlik(telik) nasıl sağlanacak, karşılıklı ilişkilendirme hangi yollarla yapılacak, aktüel gerilimler ve mesafeler ne türden araçlar kullanılarak azaltılacak?

Unutmayınız, Gazalî'de de Batınîlik Rafizîlik gibi bir şemsiye kavramdır ve birçok bâtıl, yanlış, sapmış inanışı, fikri, yorumu, mesleği, meşrebi içine alır.

İşte *teşeyyü'* yani Sünnîliğin Şiîliğe ve Alevîliğe dair birçok unsuru, ağırlıklı olarak tasavvuf ve tarikatlar, kısmen edebiyat üzerinden –evet büyük ölçüde medrese ve İslâmî ilimler üzerinden değil– içine alması ve bunun üzerinden hissî ve fikrî düzeylerde gerilimi azaltması, problemi bir ölçüde çözerek tehlike olmaktan çıkarması dediğimiz hadise budur. Melamî neşvesi olan Nakşîlerden bazılarının bile –meselâ Abdülkadir-i Belhî'nin– metinlerini Şiî-Alevî metinlerden ayırdetmek bazan imkânsız hale gelir. Zaten Nakşîlikle Bektaşîlik kaynak itibariyle birbirine yakın olan, Anadolu'da zaman içinde farklılaşan meşrepler ve tarîkler. Türkçede en hacimli ve etkileyici Kerbelâ "mersiyesi"ni Fuzulî'nin yazmış olması, Osmanlılar döneminde camilerin –evet sadece tekkelerin değil camilerin de– Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt hatlarıyla dolması başka türlü nasıl açıklanacak?!

Herhalde Gölpınarlı'nın Yunus Emre ve Mevlâna için yaptığına benzer şekilde Fuzulî'yi de, hattatları da bu Ehl-i Beyt muhabbeti üzerinden, kendilerini "bende-i âl-i aba" diye tevsif ettiklerinden Şiî-Alevî kabul ederek değil! Caferî olan koca Gölpınarlı'nın bu fukaralığa düşmesi hiç hoş değil; derinliği olmayan bir yorum hatta bir indirgemecilik... Onu hiçbir donanıma sahip olmadan yahut körükörüne takip edenlerin durumu ise daha da tatsız ve üzüntü verici. Camilerde, hatta "Sünnî" tekkelerde siz hiç Hz. Muaviye levhası gördünüz mü?

Peki niçin ve nasıl olmuş bu?! Sormak ve üzerinde düşünmek lazım. Beylik açıklamalarla olmaz bu..

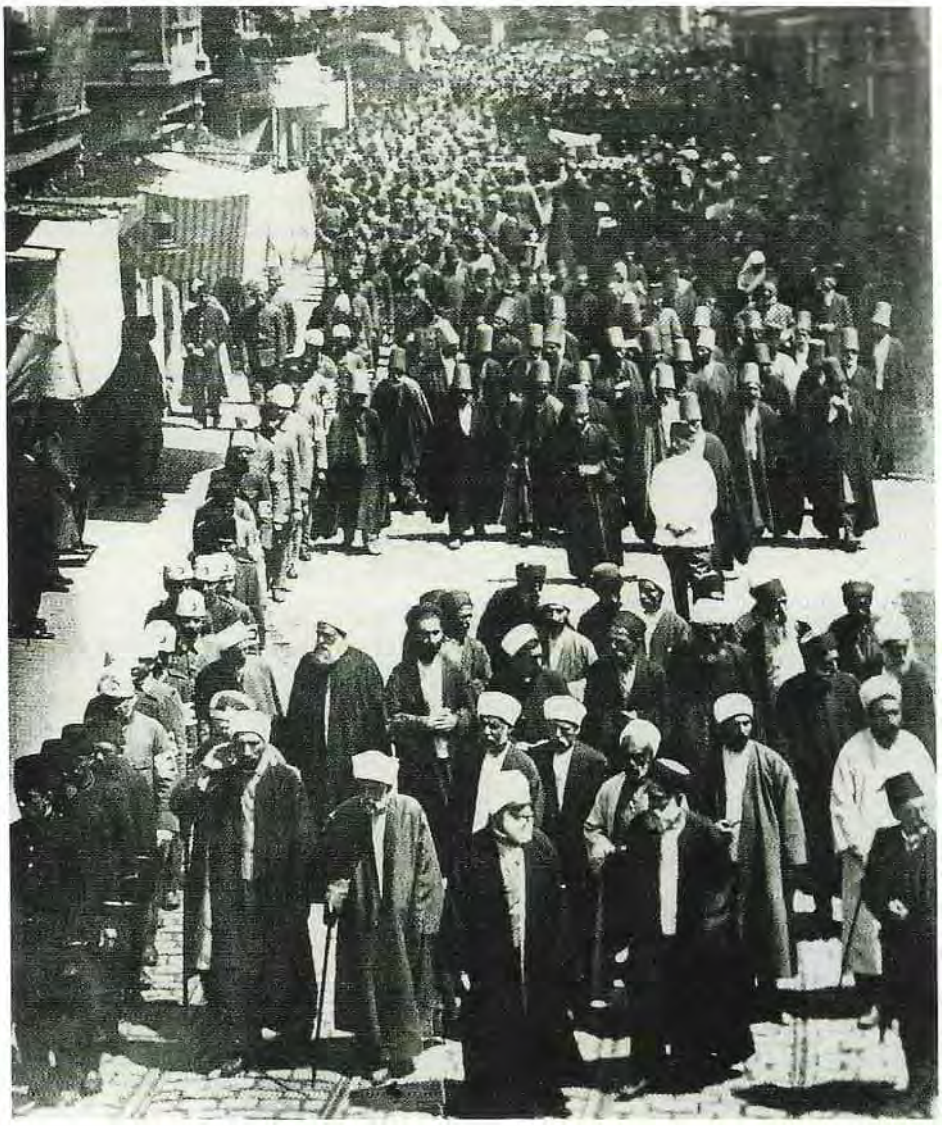

Şeyhler, Babalar Aynı Safta ve Eşit...

Said Halim Paşa'nın cenazesinde Bektaşi babaları dahil bütün tarikat şeyhleri en önde yürüyorlar. Arkada kalabalık bir grup olarak Mevlevî dervişleri, sonra devlet erkânı, cenaze ve halk... İki tarafta tek sıra halinde askerler. On sıra soldaki şeyh efendinin eli kulağında ilâhi okuyor. Bektaşi babaları şeyhlerin arka kısmında sağda.
Bu istisnai bir fotoğraf değil, birçok benzeri var elimizde. Büyük şehirlerde veya taşrada tekkelerin özel günlerinde, yeni şeyhlerin posta oturma, düğün veya sünnet merasimlerinde, mevlit ve hatimlerde, diğer şeyhlerle birlikte Bektaşi şeyhleri de mutlaka davet edilenler arasında yer alırdı.

Zaten İslâm tarih tecrübesinin bize gösterdiği hususlardan biri de Sünnîliğin açılarak, Şiîliğin ise kapanarak varlıklarını koruyabildikleridir. Niçin açılmak ve niçin kapanmak?!

Tarih boyunca Anadolu'da şehirleşen yani kendi dar, kapalı, kırsal ve mütecanis sınırlarından çıkan Alevîlerin çok yaygın bir şekilde Sünnîleşmesi bu yüzden ve bu sayededir. Halk Müslümanlığının din tasavvuru ve manevî-mistik anlayışları zaten buna çok müsaittir. 1940'lı yıllarda Türkiye'de yapılan ilk alan araştırması çalışmalarının Ankara köyleri için ortaya koyduğu gerçeklerden biri de tarihten çokça örneklerini bildiğimiz bu şehirlileşirken Sünnîleşme hadisesinin o gün için şehirlerde aktüel olarak da devam ettiğidir.

Çokça örnekten birine dair hatıraları okumak ister misiniz?

> "Aile[miz] Sivas Divriğili. Ancak ne sebeple İstanbul'a yerleştiklerini bilmediğim gibi tam olarak ne zaman geldikleri hakkında da bir bilgim yok. Anneannemin İstanbul doğumlu olduğunu biliyorum. (...)

> Anneannemin anne ve baba ailelerinin Alevî olduğunu yıllar sonra, 2006'da, aile albümümüz ile ilgili *Hürriyet* gazetesinde benimle yapılan röportajı okuyan uzak akrabaların beni araması üzerine öğrendim. Oysa kökenin Divriği olmasından ötürü bunu tahmin etmem mümkündü. (...)
> Esas ismin önüne koyulan ve göbek adı diye bildiğimiz ismin mutlaka Hazreti Peygamber'in yakınlarından [Ehl-i Beyt'ten] seçilmesi anne ailemde adet olduğundan ninemin ilk adı Fatma, anneannemin, annemin ve benimki Hatice'dir. (...)
> Anneannemin erkek kardeşi ve eşi hakkında, çok genç yaşlarda öldükleri ve Alevîlerin erkek çocuklarına sıkça koydukları Haydar adını taşıyan bir oğulları olduğunun dışında hiçbir şey bilmiyorum. Haydar, babaannesi Fatma Zehra hanım tarafından büyütülmüş, erişkin yaşa geldiğinde Mısır hıdivi Abbas Paşa'nın Fethiye Dalaman civarındaki çiftliğinde kâhya olarak çalışmak üzere İstanbul'dan ayrılmış. (...)"[1].

Araya maddî yahut hissî özel mânialar koymadığınız müddetçe böyle bir ortamda geçişkenliklerin devam etmesini kim engelleyebilir? Hem de çözümün teorik ve pratik zemini âlimler, ârifler, edipler, sanatkârlar ve siyasetçiler eliyle üst düzeyde hazırlanmış, yollar açılmışken...

Anadolu'nun Müslümanlığı kuşandığı bir devirde, Sünnîlikle Şiîlik inanç ve kültürlerinin daha da içiçe olduğu bir geçişkenlikler dünyasında Büyük Yunus,

> Yetmiş iki millet bir göz ile bakmayan
> Halka müderris olsa hakikatte âsidir

demişken...

1 Mücella Mezhepoğlu, *Dün Takvimde Biter-Bir Cumhuriyet Ailesinin Tarihçesi,* İstanbul, İş Bankası Yay., 2015, s. 3-4.

Cami Karşısına Cemevi

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde şehirleşen Alevîlerin bir şekilde/büyük ölçüde Sünnîleşmesini normalleşme, kendi hususiyetlerini ve neşvesini de koruyarak büyük nehre katılma olarak görmek doğru olur. Dindarlık tarzlarında hususiyetin ve neşvenin pek kalmadığı günümüzde "hususiyetlerini ve neşvelerini koruyarak" faslı önemli... Bu normalleşmeyi 60'lı yıllarda (elbette 27 Mayıs darbesiyle de bir şekilde irtibatlı olarak) ortaya çıkan ve hiç de masum olmayan iki gelişmenin kırdığını düşünmek yanlış olmaz sanırım.

Bunlardan biri Alevîliğin bir kanadının aktif ve silahlı sol hareketler içinde yer alması (veya buraya doğru itilmesi), ikincisi de bununla irtibatlı olarak genç ve tahsilli Alevîler arasında ateizmin yaygınlaşması. (Bu iki çizginin nerede ise eşzamanlı olarak Almanya ve Fransa'da karşılık bulması ve meselenin giderek Türkiye'nin uluslararası problemlerinden

Harp Akademisi'ndeki "Harp Oyunu"nda Alevî Neşve!

"[1965 yılında Harp Akademisi'ndeki bir savaş oyunu dersinde] kırmızı taraf (yani düşman) sınırı geçmiş ilerliyordu. Yapılan hesaplamalara göre kırmızının muharebe gücü faktörü daha yüksek, mavi tarafın (yani dost kuvvetlerin) daha düşük çıkmış; kırmızı, mavi savunma hatlarını Erzurum doğusunda yarmış, Erzincan istikametinde ilerlemeye geçmişti. (...)
Durum yukarıda anlattığım şekilde gelişmek üzere iken [Kara Harp Akademisi komutanı] tümgeneral Ali Fethi Esener harp oyunu salonuna geldi. Öğretim üyeleri kendisine durumu anlattılar. (...) Kırmızının yani düşmanın hesaplamalarına göre Erzincan'a, hatta Sivas'a kadar ilerleyebileceğini, mavinin yani dost tarafın yapacak bir şeyi olmadığını anlatınca komutanımız, bunun bir öğretim yöntemi, bir oyun olmasına rağmen kırmızının Anadolu içlerine kadar ilerlemesini içine sindirememişti. Harita üzerinde kırmızı tarafı göstererek 'bu tarafta hesaplamaların gücü varsa' dedi ve mavi tarafı göstererek 'bu tarafta da Hz. Ali'nin Zülfikar'ı var, kırmızıyı durdurun' diye emrini verip çıktı. (...)
Komutanımızın dinî inanç yönü kuvvetliydi ve bunu gizlemek gereğini duymazdı. Cuma namazlarını akademinin hemen yanıbaşındaki Yıldız Camii'nde kıldığını duyardık. Erzincan'da orgeneral rütbesiyle üçüncü ordu komutanı olarak bulunurken Cuma günleri ordu karargâhından şehir içindeki bir camiye at binerek gittiği daha sonraları duyacağımız söylentiler arasında olacaktı".
Yılmaz Tezkan, *Hayatımdan İzler-Türkiye'de Asker Olmak Zor İştir*, İstanbul, Ülke Yay., 2013, s. 182-83.
Üstte Anadolu sahasında yapılmış bir "Ya Ali" levhası. Ayın harfi baş suretinde stilize edilmiş. Ye harfi Zülfikar'la sonlanıyor.

biri haline gelmesi herhalde tesadüfi değildir. Fransa'nın uzun yıllardan beri tarikat araştırmalarını, bu arada Anadolu Alevîliği çalışmalarını hususi olarak desteklediğini de hatırlamak lazım. Bu konuda ilgi-bilgi ve yorum birikimi itibariyle Fransa Türkiye'den daha zengin!). Bunlara bir üçüncü unsur olarak yine 60'larda Birlik Partisi ile Alevîlerin ayrı bir siyasî kurumsallaşmaya doğru gitmesi de eklenebilir.

❁

Bir ara not olarak Şerif Mardin'in Birlik Partisi ile ilgili değerlendirmesi zikredilebilir:

> "(...) İslâmın ilk siyasallaşma (yeni) boyutu 1960'ların ortalarında ortaya çıktı ve beklenmedik bir yönden geldi. Demokrat Parti ile dinî çevreler arasındaki ittifak Sünnî grupların bir ittifakı durumundaydı. Bunun sonucunda Şiîliğe yakın Alevî topluluklar, Osmanlı yönetimi döneminde baskı altında tutulmuş bir azınlık şeklindeki eski statülerini yeniden kendilerine hatırlatan soğuk rüzgârları hissetmeye başladılar. 1960 darbesinin sonuçlarından biri Alevîler için 1950'lere nisbetle daha hoşgörülü bir ortamın doğması olmuştur. Şimdilerde Alevîler etnik grupların su yüzüne çıkan kendi ayrı kimliklerini farketme ve öne çıkarma yolundaki genel eğilimini paylaşmaktaydılar. Bu eğilim 1960'ların yükselen hoşgörü ortamıyla birlikte, bir Alevî siyasî partisinin (Birlik Partisi'nin) oluşumuyla sonuçlandı. Parti gerçi seçimlerde başarısız oldu ama onu oluşturmuş olan enerji, aralarında Türk solunun önemli bir yer tuttuğu başka azınlık gruplarının desteklenmesine yönel(til)di.
>
> Öte yandan Türk Marksistlerinin bazı Alevî temalarını isyan ve devrim genel tutumları yönünde kullanma yolunda samimi olmayan bir girişimi vardı. Böylece Alevî dinî muhalefeti radikalizm ile azınlık grupların desteklenmesinden oluşan belirsiz bir karışım halini aldı.
>
> Bu Alevî etkinliği ışığında 1970'de Sünnî bir siyasal partinin kurulması şaşırtıcı değildir. Bu Profesör Necmettin Erbakan'ın –daha sonraki MSP'nin lideri– kurduğu Milli Nizam Partisi'ydi. Bu parti kurulurken temel amacının 'Türk toplumunun yeniden sulh, nizam ve ictimaî adalete ulaşabilmesi için, Türkün karakterinde saklı bulunan ahlâkî hasletleri ve mânevî olgunluğu yeniden canlandırmak' olduğu açıklanmıştı (...)"[2].

2 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 126-27.

60 İhtilâli sonrasında Alevîliğin Marksist solla ilişkili hale gelmesi ve Birlik Partisi'nin de bununla irtibatlı olarak ortaya çıkması tesbiti doğru olmakla beraber DP'den itibaren Alevîlerin büyük ölçüde, –AK Parti'nin ilk iki dönemi dahil olmak üzere– büyük sağ muhafazakâr partileri (DP, AP, ANAP, AK Parti) desteklediği gerçeğini atlamaktadır. Alevîlerin büyük çoğunluğu dindar Sünnîler gibi CHP'ye karşıdır. Bu durum Ecevit'in CHP'nin başına geçmesiyle değişmeye başlayacaktır. Bu açıdan "Demokrat Parti ile dinî çevreler arasındaki ittifak Sünnî grupların bir ittifakı duru-

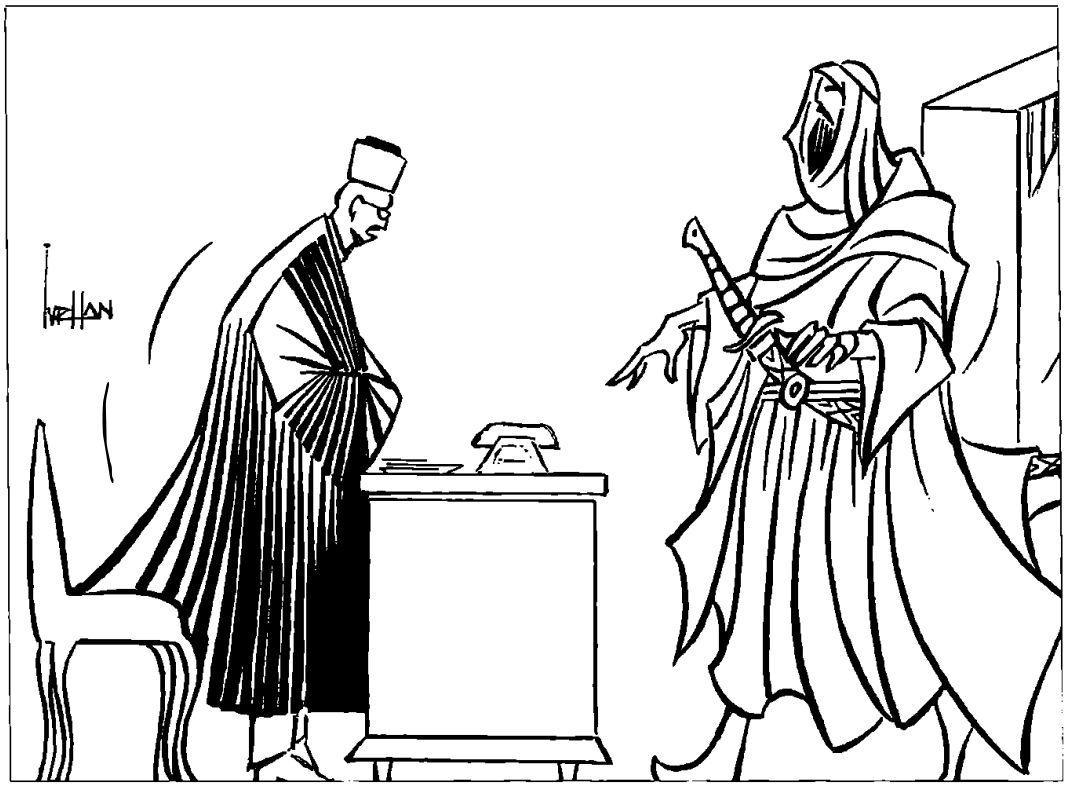

Yeni Süreçlerin Başlaması...

1991 yılı Alevîliğin devlet adamları tarafından açıkça telaffuz edilmeye başlamasının tarihi. Bu mühim gelişme Turhan Selçuk'un karikatüründe Hz. Ali'nin belinde zülfikarı ile zuhur edip aniden Diyanet İşleri başkanının odasına dalışıyla temsil ediliyor. Başkan ayağa kalkıp baş kesiyor ve "Hoş geldin Yâ Hz. Ali" diye O'nu hürmetle karşılıyor. ***Milliyet*****, 27 Aralık 1991.**

mundaydı" değerlendirmesi de bütünüyle doğru değildir. Birlik Partisi ile MNP (MSP) arasında kurulan sebep sonuç ilişkisi de zorlama veya eksik bir ilişkilendirme olmalıdır. MSP'nin ortaya çıkışının 60 İhtilâli'nin sonuçlarıyla alakası olmakla beraber onun büyük sağ parti içinde bir bölünme ve dinî ögeler itibariyle daha bir belirginleşme istikametinde vücut bulduğu söylenebilir.

❄

Aynı yıllarda Türkiye'de yükselişe geçen radikal ve entelektüel İslâmcılığın ve kısmen İmam Hatip Okulları, Yüksek İslâm Enstitüleri, Ankara İlahiyat Fakültesi camialarının Anadolu Müslümanlığını, tasavvuf ve tarikatları önemsemeyen, hatta nerede ise İslâmdışı sayan temayüllerini de hesaba katmak gerekecek. Halbuki bu grupların ve kurumların yapması gereken şey ciddiye alıp bunlar üzerinde çalışmaktı çünkü kendileri de oradan geliyordu; kendisini tanımak ve anlamak için bile buna birkaç kademede kuşatıp yorumlamaya ihtiyacı vardı[3].

3 İlahiyat Fakültesi Mezhepler Tarihi profesörü Ethem Ruhi Fığlalı'nın ilk baskısı 1983 yılında yapılan *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri* kitabından itibaren, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu, doktoralı Diyanet İşleri Başkanlığı mensubu Abdülkadir Sezgin'in 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yayınlamaya başladığı kitaplarla Alevîliği "Türk Sünnîliği" olarak yorumlama çabaları derinliği olmayan bir zorlamadan ibaret gözükmektedir. Bu çizginin oluşmasında uyarılmış Sünnî-Alevî çatışmalarını engellemek düşüncesi olduğu kadar siyasî merkezin doğrudan veya dolaylı taleplerine cevap verme arayışı da etkili olmuş olabilir.

Herkes biliyor ki cami karşısına cemevini koyma fikri bu süreçlerin bir parçası olmakla beraber yeni, yepyeni bir hadisedir. Belki inanmayacaksınız ama şimdi her tarafı kuşatan kimlik-etnisite tartışmaları gibi Soğuk Savaş sonrası şartların, normalleşmeyi biçimsizleştiren dayatmaların bir ürünü bu. Mesele Alevîlerin kendilerine mahsus bir "ibadet" yerlerinin olup olmaması değil cami-cemevi karşıtlığı üzerinden din merkezli bir yarılmanın derinleştirilmesi, bu yolla Türkiye'ye ve bize, hepimize müdahale edilmesidir, seviyenin aşağıya, rahatlıkla istismar edilebilecek bir derekeye indirilmesidir. Bütün bu meseleler konuşulup tartışılırken ortak tarihî tecrübelerimizden, müşterek acılarımızdan hiçbirinin ne siyaset, ne ilim, ne basın, ne de "din dili"nde doğrudürüst devreye girmemiş olması başka türlü nasıl açıklanabilir?

Cemevi (ki bu tabir de şimdi kullanıldığı mânada tamamen yenidir) caminin değil tekkenin karşılığı olabilir. Bütün Müslümanlar, bazıları beş vakit, bir kısmı sadece Cuma namazı için, bazıları da bayramdan bayrama aynı camiye gider ama ayrı ayrı meşreplere sahip tekkelere müntesiptir. Her tekkenin içinde de mescit, ibadethane vardır, orada da namaz kılınır ama tekke caminin yerini almaz, alamaz. Şeyhlerin, müritlerin, Alevîlerin cenazeleri de camiden kalkar, Cuma ve bayram namazları camide kılınır. Cami adı üzerinde toplayıcıdır, cem edicidir; hem farklı dinî meşrepleri ve yorumları hem de bütün Müslümanları... Cemevlerinin de dahil edilebileceği tekkeler ise farklı meşrepleri ve farklılıkları, bir başka deyişle alt birlik(telik)leri temsil eder. Fakat şeyhler dahil farklı tarikatlara mensup dergâh müntesipleri birdiğerinin tekkesine gider, âyinlere, merasimlere katılır, cenazelerde yanyana durur, birlikte Yunus Emre'den, Nesimî'den, Pir Sultan Abdal'dan... ilâhîler okurlar.

Tam da bu noktada ilk Meclis'te Kars milletvekili olan Fahrettin Erdoğan'ın 70 yıl önce basılan *Türk Ellerinde Hatıralarım* kitabından uzun sayılabilecek bir iktibasa yer vermek istiyorum. Rusya'nın Kars'ı son işgalinden kalma ibretli bir hatıra bu:

> "Kars şehrinde 28 cami vardır. Bunlardan Kümbet Camii namını alan ve Selçukîlerden kalan bu tarihî camiyi Ruslar askeriyeye ait resmi kilise yapmışlardı. Türklere hakaret için, Kars'ta kalan Türk toplarının yüz kadarını başları toprağa saplanarak caminin dört tarafına zincirlerle bağlı çevirme halinde oturtmuşlardı. Bunu gören Türklerin Ruslara olan nefretleri bir kat daha çoğalıyordu. Topların art kısmı[ndaki] Sultan Aziz'in tûresi [tuğrası] de teşhir maksadıyla gösteriliyordu.
>
> Yalnız Türklerin ibadetleri için Evliya Camii'ni Sünnîlere tahsis etmişlerdi. Yusuf Paşa Camii'ni de Şiîlere ayırmakla Türkler arasında bu şekilde de ayrılık sokmak amacını gütmekte idiler. Yine bunun bir benzeri olarak, Tiflis'in en

Refah'tan Alevilere cem evi sözü

RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, partisinin Tunceli Belediye Başkan adayı Mehmet Ali Öncü'ye yerel seçimleri kazanmaları durumunda cem evleri yapacaklarına ilişkin söz verdi

Mehmet Ali Öncü, kendisine para yardımı yapıldığını söyledi.

TUNCELİ (Cumhuriyet) - Refah Partisi Tunceli Belediye Başkan adayı (Alevi) **Mehmet Ali Öncü**, RP Genel Başkanı **Necmettin Erbakan**'ın kendisine **"İktidara gelirsek Alevilere cem evleri yapacağız"** dediğini söyledi. Öncü, **"Ben fakir olduğumu söyleyince de bana 'Sen aday ol gerisine karışma' dediler. Daha sonra bana bir miktar para yardımı yaptılar. Ayrıca seçim harcamaları için para yardımı yapacaklarını söylediler"** dedi.

27 Mart'ta yapılacak olan yerel seçimde Türkiye genelinde başarılı olabilmek amacıyla **"yeni bir yüz"**le geniş bir seçmen tabanını etkilemeye çalışan RP son olarak Alevi oylara el attı. Alevi oyların bir kısmını alabilmek amacıyla çeşitli il ve ilçelerde Alevi belediye başkan adayları çıkarmayı hedefleyen RP, sadece Tunceli'de başarılı oldu. Tuncelili Mehmet Ali Öncü'yü ikna eden RP, bu ilde amacına ulaştı.

Elazığ'ın Yazıkonak beldesinde yaşayan Mehmet Ali Öncü'yle Tunceli'de seçim çalışmaları sırasında görüştük. Öncü, RP'den aday olması için Ankara'dan bir heyetin kendisine gelerek teklifte bulunduğunu söyledi. Heyettekilerle konuşup, **"pazarlık"** yaptıktan sonra adaylık teklifini kabul ettiğini anlatan Öncü şunları söyledi:

"Bu RP heyeti içinde Bölge Müfettişi Burhan Satak ve üç kişi daha vardı. Bunlar bana adaylığı kabul ettirdi. Ben daha sonra bazı planlar yaptım ve bazı şartlar hazırladım. Tam bu sırada beni Ankara'ya çağırdılar ve ben de Ankara'ya giderek Sayın Genel Başkan Necmettin Erbakan'la görüştüm. Görüşmeniz sırasında Sayın Erbakan bana, 'Aramıza hoş geldin. Seni aramızda görmekten çok mutlu olduk' dedi. Ben de 'Yıllardan beridir RP Alevi halkına çok değişik bir gözle bakıyor ve Alevileri hep 'hor görüyor' diyerek Erbakan'a 'Alevileri Müslüman olarak görüyor musunuz' diye sordum. O da bana dönerek 'Artık onlar bizim kardeşlerimiz. İktidara gelirsek Alevilere cem evleri yapacağız ve diğer alanlarda da yardım edeceğiz' dedi. Ben de bunun üzerine şöyle konuştum: 'Ben RP içindeki Alevilik düşmanlığını kınıyorum, partiniz Tunceli'ye üç fabrika yapacaklarını ve işsizliği önleyeceklerini söylediğini belirtti.

> Öncü, Erbakan'ın ayrıca kendisine seçimleri kazanmaları halinde Tunceli'ye üç fabrika yapacaklarını ve işsizliği önleyeceklerini söylediğini belirtti.

Erbakan'ın ayrıca kendisine seçimleri kazanmaları halinde Tunceli'ye üç fabrika yapacaklarını ve işsizliği önleyeceklerini söylediğini belirtti. Öncü, şunları anlattı:

"Benim durumum çok iyi değil. Onlara, fakir olduğumu söyledim. Onlar da 'Sen aday ol gerisine karışma' dediler. Daha sonra bana bir miktar para yardımı yaptılar. Ayrıca seçim harcamaları için de para yardımı yapacaklarını söylediler. Bir miktar para yardımı da yeni atanan il başkanı Hasan Kök'e yaptılar."

RP içinde son zamanlarda bazı değişiklikler olduğunu ileri süren Öncü, şöyle konuştu: **"Aslında Alevilerin daha önce bu partiye girmeleri gerekirdi, ama bir şeyi de itiraf etmek gerekiyor, RP maskesi altında Alevi kesimi hor görülüyor, 'Müslüman değil' deniliyor. Özellikle RP yandaşları Tunceli halkına çoğu zaman sarf Alevi oldukları için çoğu zaman çamur atmış ve Tunceli halkını komünist kabul etmiş ve böyle bir karalama yapmışlardır. Ben de bu iddiaların asılsız olduğunu ispatlamak için Tunceli Belediyesi başkan adayı oldum."**

Alevî Açılımı Nereye Açılıyor?

Kürt ve Alevî meselesinin siyasî liderler tarafından açıkça telaffuz edilmeye başlaması Soğuk Savaş sonrası döneme tesadüf ediyor. Demirel'in diliyle "Kürt realitesini tanıyoruz", "Alevî realitesini tanıyoruz" başlıkları da gazetelere bu dönemde girdi. Fakat bu bir tesadüf olmadığı gibi demokrasinin tekâmülü de değildi, Türkiye'ye de boca edilen kimlik politikalarının açık bir uzantısıydı. Erbakan'ın ve Refah Partisi'nin açıktan Alevî meselesini telaffuzu, Alevî temsilcileriyle alenen görüşmesi ve bunların basına yansıması da aynı dönemin, aynı politikaların ürünü. Kupürdeki haber de 1994 mahalli seçimleri öncesindeki açılımlardan birinin basına yansıması. *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1994, s. 4. *Milliyet* gazetesinin 27 Ocak 1994 tarihli nüshasının birinci sayfasındaki ana manşet de "RP'den Alevî Çengeli". Belli ki ana akım basın ve bazı Alevî kuruluşları bu teşebbüslerden çok rahatsız oluyor.

RP'den A evi çengeli

Erbakan, Alevi kesime 'seçim işbirliği' teklif etti

Özden ERCAN

▼Refah Partisi'nin yerel seçimler için gözünü sosyal demokrat alevi oylara diktiği ve Alevi toplumun önde gelenlerine 'seçimde işbirliği' önerdiği belirtildi

▼Genel Başkan Necmettin Erbakan'ın, Alevi dedesi Prof. İzzettin Doğan'ı iki kez arayarak, bazı belediyeler için Alevi adaylar göstermesini istediği öğrenildi

▼RP'nin Alevi kesime vaatlerinin başında Alevi adayların desteklenmesi, İstanbul'da ilk Cem Derneği'nin kurulması ve Diyanet İşleri'nde Aleviler için ayrı bütçe oluşturulması da var

▼Prof. Doğan, teklifi doğrularken, 'Soğuk bakmıyoruz' dedi. RP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan da, 'Alevileri bütün gücümüzle kucaklamak istiyoruz' şeklinde konuştu ▶17. SAYFADA

Necmettin Erbakan: Yerel seçimlerde bu kez Alevilerle tarihi bir ittifak arayışına girdi.

Alevî Dedesi Prof. Doğan: RP, Alevilerle arasında köprü oluşturması için Doğan'a başvurdu

Aleviler toplanıyor

▼RP'nin teklifleri ve Sivas katliamından sonra, işbirliğine sıcak bakanlar 'Cem' dergisi etrafında, karşı görüşteki ise 'Nefes' dergisi çevresinde toplandılar. Semah Derneği'nin düzenlediği ve seçim stratejisinin tartışılacağı Alevi toplantısı bugün yapılıyor ▶ 17'DE

RP'li aday Kilise'de

▼Refah Partisi İzmir Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Süleymnin Akdemir, İtalyan Katolik Kilisesi'ni ziyaret ederek, sorunları dinledi. Akdemir, 'Müslüman olmayanların sorunlarını da çözmeye talibiz' dedi ▶17. SAYFADA

kalabalık ve halkın gezinti yeri olan Galaveniski caddesinde büyük müzehanenin etrafı aynı Türk toplarıyla aynı şekilde çevrilmiş, gezintiye çıkan halkın nazarlarına atfedilmişti.

Ayırdıkları camiler gibi müftülükleri de ikiye ayırmışlardı; her şehirde aynı caddede karşı karşıya bir Sünnî müftülüğü bir de Şiî müftülüğü ihdas etmişlerdi. Kapılarında bulunan Rus polisleri bunlara müracaat edenleri ilk defa mezheplerini sorarak ayrı ayrı müftülüklere göndermekte idiler. Ruslar, dini âlet ederek bütün Kafkas Türklerinin birleşmelerine bu şekilde mâni olmakta idiler. Bu nahoş harekete mâruz kalan Türkler birleşmeğe karar verdiklerinden, Sünnî ve Şiî hocaları başlarına Kur'an-ı Kerim'i alarak bütün Sünnî ve Şiî köylerini geziyorlar, 'bundan böyle ne Sünnîlik ne de Şiîlik vardır; yalnız Müslümanlık ve Türklük vardır' diye halkı birleşmeğe çağırıyorlardı. Gazeteler ve dergiler bu hususta da heyecanlı yazılar yazıyorlardı. Gazetelerden maada plaklara alınan hisleri uyandıran şiirler her tarafa dağıtılıyordu. Bunlardan şarkı haline getirilen ve çocuklara kadar herkes tarafından söylenen bir örnek veriyoruz:

Uyan ey millet-i âli
Bu ne cehl ne cehalet
Biri Sünnî biri Şiî
Deyüben kıldı adavet
Bu ne gayret, bu ne himmet
Elden gitti kamu millet

İki peygamberimiz mi
İki Kur'anımız mı var
Haricî düşman olanlar
Araya soktu adavet
Bu ne gayret, bu ne himmet
Elden gitti kamu millet"[4].

Rusların ve başkalarının bize yaptıklarını, yapmak istediklerini şimdi biz kendimize mi yapıyoruz yoksa?!

Peki Ya İnsan Hakları, Vicdan Özgürlüğü Ne Olacak?

Bu sorunun cevabı yaşadığımız dönemde hem çok zor hem çok kolay. Hak ve hürriyeti savunmak bir edebiyat, bir söylence, hatta bir saptırma ve köreltme değilse ancak hakkaniyet ve özgürlüğün olduğu bir zeminde ve körelmemiş bir zihinde gerçek ve üst bir karşılık bulabilir. Herkesin hakkını ve hürriyetini savunmakta hiçbir problem yok, en azından ilke düzeyinde olmamalı. Problem burada değil, Türkiye'ye, Türk insanına, Türkiye'deki İslâm meselesine, bu arada Sünnîlere, Alevîlere müdahale etmenin hak ve hürriyet edebiyatı üzerinden gerçekdışı ve alt düzeyde yürütülmesindedir.

4 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, 1954, s. 44-45. (Bu metinden Ali Birinci üstadımız sayesinde haberdar olmuştum, kendisine müteşekkirim). Ömer Faik Numanzâde'nin tenkit ederek anlattığına göre yirminci asrın başında Tiflis'teki Sünnî okulların üstünde "Ömer", Şiî mekteplerin üstünde ise "Ali" yazılı idi. Belli ki Ruslar Müslüman Türkleri kontrol altında tutabilmenin etkili yollarından birini bulmuştu. bk. "İdare-i Ruhaniye Mektepleri", *İrşad* gazetesi, 29 Noyabr 1906.

Meşreben Alevî-Bektaşî, Mezheben Sünnî...

6 Mayıs 2014 günü defnedilen "Sünnî" Kadirî şeyhi Mısbah Efendi'nin tabutunun üstündeki örtüde, çok büyük bir müsenna Ali istifi, Ehl-i Beyt ve oniki imamın adları yazılı idi. (Hz. Ali istifinin hem bu ölçüde büyük hem de ayrıca koyu bir zeminde beyaz olması tekke âdâbında olmaması gereken mübalağa ile, "gözüne sokmak"la açıklanabilir).
Ahmet Hamdi Tanpınar Yahya Kemal'in deist olduğunu söyler. Ama bununla kalmaz, Çamlıca Bektaşî Tekkesi'ne gidip gelen, demlenen, şuh kadınlar ve musiki aşığı, rintmeşrep hocası için başka şeyler de ilave eder: "Hakikatte Yahya Kemal, Müslümanlığı halkımızın saf ruhunun hem yapıcısı, hem de en sahih aynası addediyordu. Eski şiirin havasına daha derinden girdiği devirlerde yazdığı birkaç gazelde bu din telakkisini *'ene'l-Hak'* felsefesine doğru derinleşmiş göreceğiz. Bununla beraber yakınında yaşamış bir insan sıfatiyle hususi konuşmalarında cemiyetimiz için daha ziyade Sünnî akideyi tercih ettiğine şahit oldum. Kaç defa bana 'eğer tasavvuf ve Melâmilik araya girmeye idi, tıpkı İngilizler gibi işinde ve ibadetinde çalışkan insanların cemaati olurduk' demişti". A. H. Tanpınar, *Yahya Kemal*, İstanbul, Dergâh Yay., 1982, s. 53.
İnsan ister istemez bir başka büyük şairin "Kürtler Türkleşmedikçe, Aleviler Sünnileşmedikçe..." başlıklı yazısını ve yazıdan hiçbir şey anlaşılmaması için yapılan karartmaları hatırlıyor. Ve vahlanıyor...

1982 Anayasasının Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersini mecburi hale getirmesi laiklik üzerinden tenkitlere konu oldu. Alevilerin bir kısmı da bu tenkitlere katıldı ve dersin daha önce olduğu gibi seçmeli hale getirilmesini savundu. Ankara'da Hitit Heykeli önünde yapılan protesto mitingi de bu talebi tekrarlamak için.

İnsan hakları adına da vicdan özgürlüğü adına da herhalde buna, bu suret-i haktan görünmeye karşı çıkılmalıdır. Çünkü bu kimsenin lehinde değil, Türkiye'nin değil, Sünnîlerin değil, Alevîlerin değil.

Yoksa insan, hak, vicdan, özgürlük gibi yüce değerlere de yazık olacak, "kamu millete" de. Nitekim oldu, oluyor...

❁

Annemin bana öğrettiği ilk kelime
Allah, şahdamarımdan yakın bana benim içimde

Annem bana gülü şöyle öğretti
Gül, Onun, o sonsuz iyilik güneşinin teriydi

Annem gizli gizli ağlardı dilinde Yunus
Ağaçlar ağlardı, gök koyulaşırdı, güneş ve ay mahpus

Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde
Binmiş gelirdi Ali bir kır atı

Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından
Asyada, Afrikada, geçmişte gelecekte

Biz o atın tozuna kapanır ağlardık
Güneş kaçardı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü

Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü
Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman

Ali olmaktan bir sedef her çocukta

Babam lambanın ışığında okurdu
Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık
Fetihlerde bayram yapardık
İslam bir sevinçti kaplardı içimizi

Peygamberin günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık
Bediri, Hayberi, Mekkeyi özlerdik, sabaha kadar uyumazdık

Mekkenin derin kuyulardan iniltisi gelirdi

Kediler mangalın altında uyurdu
Biz küllenmiş ekmekler yerdik razı
İnanmış adamların övüncüyle
Sabırla beklerdik geceleri
Şimdi hiçbirinden eser yok
Gitti o geceler o cenk kitapları
Dağıldı kalelerin önündeki askerler
Çocukluk güzün dökülen yapraklar gibi

Bu güzel ve çocukluğu taşrada geçmiş hemen herkeste derin karşılıkları ve izleri olan içli mısralar Sezai Karakoç'a ait "Çocukluğumuz" şiirinden. Böyle bir şiiri çocukluğu Anadolu'da geçmiş bir Bektaşî, bir Alevî, diyelim ki Sezai Bey'in de hem fakültede hem şiir vadisinde arkadaşı olan Cemal Süreyya yazsaydı –sanat tarafı elbette hariç– unsurları ve muhtevası itibariyle neyi farklı olacaktı acaba? Bu sorunun cevabı üzerinde düşünmek bugün karşıkarşıya olduğumuz "yoldan çıkmış/çıkarılmış" meseleyi anlamak ve belki çözmek için bir imkân olabilir.

İmkân arıyorsanız çok aslında; arayanlar Nazım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda yer yer alan ve

(...)
Gazeteyi aldı yerden,
düzeltip katladı, derlitopluluk severliğiyle,
ve masaya bırakıyordu ki
orda üzerinde masanın
Hazreti Ali'nin devesiyle karşılaştı Asrî Yusuf.
Bir kambur deveydi bu,
bir tabut taşıyordu.
Bir agelli Arap,
yüzünde nikap,
yediyordu deveyi.
Deveyi yeden,
tabutta yatan,
Hazreti Ali.
(...)

diye başlayan kısmı okuyabilirler. Okumak ve anlamak isteyene metin çok...

HİLÂL YAYINLARI : 12

İSLÂM İNKILÂBI

Yazan :
Abul A'la el Mavdudi

Çeviren :
Dr. İlhami Ağar

İslâm âleminin medâr-ı iftiharı olan Büyük İdealist, Allâme Müte-fekkir Ebul-A'lâ - El Mevdudi'nin Hind Müslümanlarının merkezi haline gelen Aligarh İslâm Üniversitesinde verdiği mühim bir konferans.)

TÜRKÇESİ : Dr. İlhami AĞAR

1 9 5 9

SİNAN MATBAASI

YENİ SELEFÎLİKLE YAKIN BİR AKRABALIĞINIZ VAR MI?

Sayfalar sayfaları takip ediyor, okudukça hem bilgilerim artıyor hem de şaşkınlığım ziyadeleşiyor.

Hangi susuz ve iştiyaklı zamanımdı acaba? Elimdeki kitap Cumhuriyet devrinin hacim, dil ve muhteva itibariyle en önemli ve başarılı dinî yayın "hadise"lerinden biri, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*'nin dördüncü cildi. Mütercim ve şârih merhum Kâmil Miras (1874-1957). Osmanlıların son döneminde yetişmiş ve hadis ilminde otorite olmuş mühim bir isim. 604 nolu hadisin meâlini şöyle veriyor merhum üstad:

> "Resulüllah (s.a.s) buyurmuştur ki: (Namaz ve ibadet için) hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyade sevap umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Haram, Mescid-i Resül (a.s.) ve Mescid-i Aksa".

Ardından şerh tekniği icabı hadis-i şerifi dil ve anlam itibariyle açıklıyor, fıkhî hükümlerini zikrediyor, âlimlerin farklı fikirlerini aktarıyor ve bunları ilişkilendiriyor...[1]

Kâmil Miras sonra 24 sayfa devam edecek olan müstakil bir bahis açıyor; küçük bir risâle hacmindeki bu kısmın başlığı şöyle: "Seyyidü'l-Mürselîn sallallâhu aleyhi ve sellemi ziyaret" (s. 175-98). Bir hadis kitabında hiç de yadırgatıcı olmayan güzel ve yerinde bir başlık bu; Efendimiz'in kabrini ziyaret... Fakat benim için şaşırtıcı olan meselenin İbn Teymiye merkezli olarak ele alınması. Hanefî bir muhitte, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını bir kitapta, mezar ziyaretinin çok önemsendiği, mezarlık kültürünün çok kuvvetli olduğu bir memlekette Hz. Peygamber sevgisiyle, hac ibadetiyle, şefaatla, mübarek beldelerle, Müslüman şehircilik fikriyle, dinî ziyaret kültürüyle çok yakından alakalı bu mühim "menasik" anlatılırken –başka ictihadlara ve yorumlara yer verilmekle beraber– hükümlerde daha

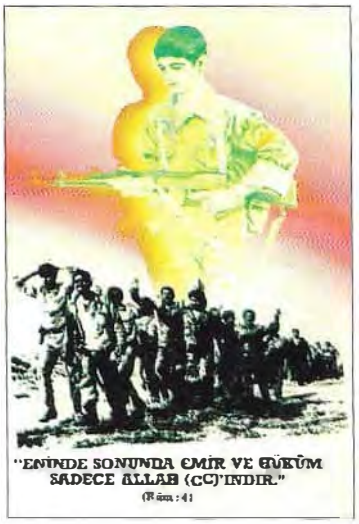

II. Dünya Savaşı sonrasında güçlenerek ve farklılaşarak yeniden ortaya çıkan radikal ve Yeni Selefi İslâmcılık Türkiye'ye geç intikal etti. Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslâmî mensuplarından yapılan tercümelerle gelen bu fikirlerin 27 Mayıs askerî darbesi sonrası olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir hususdur. Mevdudi'nin *İslâm İnkılabı* kitapçığı (İstanbul, Hilal Yay., 1959) en erken tercümelerden biridir. Yayıncısı ve yayınevi de hususi tetkikleri hak edecek öneme sahiptir.
Ve üstte radikal, ses yükselten, silah gösteren bir kartpostal...

1 1982 baskısı, s. 163-174. Bu cildin ilk baskısı, 1938 tarihlidir.

ziyade İbn Teymiye'nin görüşlerinin tercih edilmesi gerçekten şaşırtıcı değil mi? Ayrıca aşağı yukarı 5 sayfa hacminde uzun, güzel ve müsbet bir İbn Teymiye biyografisiyle de karşılaşıyoruz.

Lâkin neticeleri itibariyle önümüzdeki bu vasıfları olan metin, hem de hadis şerhi metni Efendimiz'in kabrini ibadet kasdıyla, huşu ve hudû içinde ziyaret etmenin önünü açmak ve müminlerin gönlünü rahatlatmaktan ziyade bid'at, hurafe, bâtıl inanç üzerinden yasakları, mahzurları artırarak bu sünnet ibadeti sınırlayan, daraltan bir bakış açısıyla kaleme alınmış bir metindir.

Niçin böyledir acaba?

Kıymetli birçok hüküm cümleleri arasında şunlar da var:

> "Eimme-i fıkıh ve hadisin [fıkıh ve hadis âlimlerinin] ittifakına göre esna-yı ziyarette Hücre-i Saadet'e [Hz. Peygamber'in türbesine] karşı yalnız selâm verilir, Hücre-i Saadet'e el sürülmez, takbil edilmez [öpülmez], tavaf olunmaz, hücreye karşı namaz kılınmaz, hücreye karşı dua edilmez. Bu cihetler eimmenin ittifakıyle menhîdir [yasaklanmıştır]. Kabr-i Saadet'in yanında dua etmek bid'attir. Ashabdan hiçbirisi hücre huzurunda dua için tevakkuf etmemiştir [durmamıştır] (...)
> Hiçbir enbiya ve evliya kabrinin etrafı tavaf edilip dolaşılmaz. Bazı cehelenin [cahillerin] böyle yaptığı taklit edilmemelidir. Velev ki bu avam [sayılması gereken insanlar], meşayih [şeyh] ve ulema suretinde olsalar bile" (s. 188)[2].

Günümüzde Hz. Peygamber'in kabrini ziyarete giden Müslümanların karşılaştığı anlayış ve uygulama da bir eksiği bir fazlasıyla bu değil midir? Peki ne yapacağız? Efendimiz'e, insanlığın efendisine nasıl hürmet ve mahabbet izhar edecek, nasıl şefaat ve yardım dileneceğiz? Nasıl ağlayacak, nasıl ürpereceğiz?

Ya görmek, görür gibi olmak!

Başını eğsen, el pençe divan dursan olmaz, ellerini semaya kaldırsan, bağrını açsan olmaz, kendini yere atsan, sürünerek gitsen zinhar o hiç olmaz, konuşsan, seslensen, "dahîlek Yâ Resulellah" diye haykırsan... Büyük Akif'i tercüman alıp Medine'ye ulaştığında "demir"den şebeke ile karşılaşan Sudanlı gibi binbir dil döksen;

— Yâ Nebî, şu hâlime bak!
Nasıl ki bağrı yanar, gün kızınca, sahrânın;
Benim de rûhumu yaktıkça yaktı hicrânın!
(...)
Demir nikâbını kaldır mezâr-ı pâkinden;
Bu hasta rûhumu artık ayırma hâkinden!
Nedir o meş(ale? Nûrun mu? Yâ Resûlallâh!

2 Dolaylı fakat mühim bir not: Diyanet İşleri Başkanlığı tarihinin en büyük iki yayın hadisesiyle yeteri kadar ilgili gözükmüyor. Biri Elmalılı Hamdi Efendi tefsiri. 9 cilt. 1960 yılında yapılan ikinci ve müteakip baskıları –Yazmalar Kurumu neşrine kadar– itinasız bir şekilde özel sektör tarafından yapıldı. Diğeri büyük bir hadis külliyatı *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. 12 ciltlik bu büyük eseri de Diyanet 1992 yılından itibaren neredeyse 30 yıla yakın bir zaman yayınlamadı.

"Allah'ın Hakimiyeti" İstife Çıkmış...

Hattat Sami Efendinin 1299 (1882) tarihli güzel istifinde "el-Hâkimu Huve'llah" yazılı. İbarenin düz mânası "Hakim olan/hüküm veren Allah'tır". Fakat Yeni Osmanlı muhalefeti ve meşrutiyet/meşveret talebiyle birlikte bu ifade "Hakimiyet Allah'ındır" mânasına kullanılmaya başlanacaktır. Nitekim "sarıklı ihtilâlci" Ali Suavi'nin erken bir tarihte bu başlıkla bir yazısı var (*Ulûm*, sayı: 1, Paris 1869). Muhaliflerin dilinde bazen padişahın egemenliğine/tek başına mutlak yönetimine/istibdata karşı, radikallerin dilinde ise halkın egemenliğine, demokrasiye karşı bir bayrak olarak kaldırılıyor.
Etkili ve tek kademeli bir bayrak, bir slogan...

Selefîliğin Ana İstikametleri

Selefîliği kritik bir dönemde, Moğol istilası ve Haçlı seferlerinin açtığı yaraların, getirdiği problemlerin çok canlı ve tehditkâr olduğu bir devirde yeniden yorumlayan ve dinî sâbiteleri büyük bir vukufla bir daha tahkim etmeye çalışan İbn Teymiye (Öl. 1328) büyük bir âlim. Sadece âlim değil, aynı zamanda zâhit, mutasavvıf ve mücahit. Onu tekke mensuplarının, tasavvuf mütehassıslarının yaptığı gibi sadece tasavvuf karşıtlığı koltuğuna yerleştirmek yahut İslâmcıların yaptığı gibi ihyacı veya modern(ist) İslâm düşüncesinin bayraktarı haline getirmek ancak zayıf ve dar bir anlayışın veya ideolojik bir tercihin, derinlik gözetmeyen bir yaklaşımın ürünü olabilir. Çünkü ikisi de tek başlarına tam doğru değil, ikisi de bütünü ifade etmiyor. İbn Teymiye'nin değişmezlere, sabitelere, korunacaklara, ilkelere vurgu yapan kuvvetli tarafları ile açılmaların. içine almaların önünü kapatan zayıf veya tartışmaya açık taraflarına birlikte bakacak daha geniş ve derin yorumlara ihtiyacımız var.

Kâmil Miras'ın Efendimiz'in kabrini ziyaret meselesini anlatırken, tartışırken İbn Teymiye'yi merkeze alması da bu yüzden bütünüyle yanlış değil fakat nâkıs, bütünlükten yoksun ve hususen Müslüman Türk okuyucular için şaşırtıcı, yetersiz kalıyor.

İslâmın ilk dönemlerine kadar çıkan kadîm selefîliğin iki mühim ayağı var; bunlardan biri İslâmın temel kaynakları/metinleri olarak Kur'an ve sünnet nasıl anlaşılacak sorusu üzerinden vücut bulurken, diğeri İslâm nasıl yaşanacak suali etrafında teşekkül ediyor. Birinci kısımda iman ve bilgi meseleleri öne çıkarken ikinci kısımda ibadet ve ahlâk, yaşama üslubu ve eşya ile münasebet (tabiri caizse kültür) belirgin hale geliyor.

Hemen söyleyelim, fevkalâde önemli bir dinî yorum ve etkili bir hareket olan selefîlik açılmayı, içine almayı değil de hassasiyetle korumayı, asla sadakati esas alıyor, bunlara bağlı olarak "yabancı" unsurları dışlamayı hedefliyor. Bunun için de metne, kaynağa dar ve mutlak mânada bağlılığı (lafızcılığı, literal kalmaklığı) ve sade, sınırlı, kontrol edilebilir bir dinî yaşantıyı teklif etmekte, savunmakta ve geliştirmektedir.

Bu yüzden açılma ve içine alma aksını ifade eden kelâm ilmine, felsefeye, mantığa, tasavvufun sonradan aldığı şekle, Vahdet-i vücuda, akılcı, tevilci ve reyci ekollere karşı çıkıyor, sahabenin ve tabiînin bilmediği dinî meseleleri tartışma biçimlerini ve metni/kaynağı anlama yöntemlerini reddediyor, ibadetlerin kendisine, şekline, araçlarına ve mekânına yapılan ilaveleri, değişiklikleri dindışı (yumuşatırsak sünnete aykırı)

Yeni Selefîlik Yeni Bir Dinî Dil Demek...

"Anayasamız Kur'an'dır", "Hakimiyet Allah'ındır" sloganları yahut tebliğ cümleleri ilk bakışta pür dinî hatta şeriatçı ifadeler olarak anlaşılmaya ziyadesiyle müsait ibareler gibi duruyor. *Tevhid* dergisinin 9 ve 13. sayılarının (1979) kapağa çıkardığı başlıklar ve çizimler ilk bakışta bunu hatırlatıyor ve hatta empoze ediyor.
70'li yılların sonlarına doğru bir arabanın önüne yazılan slogan yahut tebliğ cümlesi de öyle (karşı sayfa). Görsellik üzerinden yürütülen bir mücadele biçimi...
İfadelerin ikinci kelimeleri değil de ilk kelimeleri, anayasa ve hakimiyet kavramları öne alınırsa dini tarafı da kuvvetli modern-batılı bir mantıkla ve akıl yürütme tarzıyla karşılaşılması muhtemel.
Açık olan bir şey var ki, Yeni Selefîliğin ve İslâmcılık hareketinin birçok temel cümlesinde ve sloganında bu problem kuvvetli bir şekilde bulunmaktadır. Nereden ve hangi önceliklerle baktığınıza bağlı olarak müsbet ve/ya menfi yahut çift taraflı yorumlarda bulunabilirsiniz.
Ama hadisenin kendisi dikkatli bakan bir göz için iki tarafı da barındırıyor.
Bu açılıma elverişli bir imkân mı yoksa kafa karışıklıklarını artıracak bir problem mi?
Muhtemelen yine her ikisi birlikte ve içiçe. Dahası dışorda değil içerde. Anlamaya, çözümlemeye, çözmeye muhtaç ve buna değer...
İfadeleri anlamak, ciddi bir tahlile tabi tutmak ve kademeli hükümlere varmak...
Bu da kolay değil ama emek verilmeye değer.
İmkânsız olmadığı kesin...

buluyor, yeni yerleşme ve hayat anlayışlarını (tabiri caizse medeniyet unsurlarını), yeni dinî yaşama üsluplarını, yeni teamülleri problemli görüyor...

Selefîliğin hayli büyütüp genişlettiği, İslâmcıların ve Yeni Selefîliğin de bir şekilde devraldığı bid'at, hurafe, bâtıl inanç, İsrailiyat edebiyatının kaynağı da buralardadır.

Ama bu aynı zamanda zayıf ve daraltıcı tarafıdır.

Vehhabîmeşreplikten Yeni Selefîliğe...

Yeni Selefî düşünceyi ve hareketi İslâm dünyasındaki modernleşme ve ıslahat hareketleriyle irtibatlı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlatmak bir genelleme olarak doğru kabul edilebilirse de geriye doğru giden ve özellikle bugüne doğru gelen irtibatlarını, devam eden ve değişen, hatta kırılmaya uğrayan yönlerini anlamak için ek açıklamalara ihtiyaç gösterir.

Muhtemelen geriye doğru ilk hatırlanması gereken Vehhabîlik olacaktır. İlmiyeden ve mutasavvıf Muhammed b. Abdülvehhab'ın (Öl. 1792) başı çektiği bu hareket İslâmcılık dahil daha sonraki Yeni Selefî düşüncelerde, modern din yorumlarında ve hareketlerde göreceğimiz birçok müsbet, menfi unsuru ve fikri ya doğrudan veya nüve halinde içinde barındırır. Bir taraftan lafızcı bir kaynak anlayışına dayanan sade, katı ve dar bir din yorumu, diğer tarafta bununla irtibatlı olarak bid'at ve hurafelere battığını iddia ettiği Müslümanların bir kısmını dışlayan, müşrik olduklarını düşündüğü için onlara karşı kuvvet kullanmayı caiz gören, kendisi de kullanan, cihad ilân eden, türbeleri yıkan ve devlete isyan eden bir tavır alış.

Ara not 1. Vehhabîliğin püritenlik üzerinden veya onunla birlikte yürüyen siyasî başkaldırı yönü İngilizler tarafından Osmanlılara, hilafete yani bize karşı kullanılmış, belki baştan itibaren planlanmış ve uygulanmıştır. Onun için Vehhabîlik bizim için başkalarından daha fazla bir şeydir. İngiltere'nin İslâm dünyasına ve bize siyasî-dinî bir müdahale, biçimsizleştirme, ihtilafları derinleştirme ve kontrol aracı olarak Vehhabîlikle, vehhabîmeşreplikle ilgisinin bugün dahil hiç kesilmediğini hatırlatmak lazım. Bu sebeple Vehhabîliğin ortaya çıkışından itibaren araçsallaştırılan ve kullanılan yönü ile dinî düşünce yapısını birlikte mütalaa etmek doğru olur. Halbuki aşağıdaki metinde olduğu gibi bu hareketi ve dinî yorumu benimseyen veya karşı çıkanlar umumiyetle bir tarafını sözkonusu etmektedir:

"İbn Abdulvahhab ıslahat hareketi için Arabistan yarımadasını, onun da gözden ırak bir mıntıkasını seçmişti. Gerçekleşebilmek için ıslahatın siyasî bir desteğe ihtiyacı olduğunu hissederek Der'iyye Emiri Muhammed b. Suud ile temas kurdu, ona fikirlerini açtı, ikna etti ve tam desteğini kazandı. 1792 yılında vefat ettiği zaman –İbn Suud da 33 yıl önce ölmüştü– ıslahat Yarımada'da tutulmuş ve yayılmış bulunuyordu. Emir'in oğlu Abdülaziz ve torunu Suud zamanlarında yeni cereyan Yarımada'nın dışına taştı. Osmanlı'ya meydan okudu, Irak, Suriye ve Haremeyn'e girildi. 1801 yılında Kerbela'ya hücum eden Vehhabîler, Hz. Hüseyin'in kabri dahil, bütün mukaddes bilinen makamları yerle bir ettiler. Osmanlı Devleti hareketin hem siyasî hem de fikrî yönden kendilerine ters düştüğünü, tehlikeli gelişmeler gösterdiğini görerek Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı tenkil ile görevlendirdi ve ayrıca kesif bir aleyhte propagandaya girişti. Mehmed Ali Paşa, Vehhabî kuvvetlerini yendi ve Yarımada'nın içlerine sürdü, bu şekilde yeni hareketin devletleşmesi yüz yıl gecikmiş oldu; ancak bu esnada hareket propaganda ve davet faaliyetine devam ederek gelişme ve genişlemesini sürdürdü.

Bilahere 'Vehhabîlik' diye adlandırılan hareket, halk sûfîliğinin en önemli faktör haline geldiği bir sırada, İslâm ümmetinin tedricen içine düştüğü ahlâkî çöküntüye bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Vehhabîliğin ilk müsamahasız ve dar görüşlü günleri geride kaldıktan sonra da bu ahlâkî sâik onun mirası olarak devam etti. Vehhabîlik sedece kurucusunun başlattığı hareket için bir ad değil, İslâm dünyasında dinin, yozlaştırıcı düşünce ve tutumlardan ayıklanmasını savunmanın ve din üzerinde bağımsız (ictihada dayalı) hükümler verme, yorumlar yapma faaliyetinin genel adı olmuştur"[3].

Ara not 2. Yeni Selefîliği Kadızâdeliler hareketine yahut Birgivî Mehmet Efendi'nin görüşlerine kadar uzatmak herhalde bazı benzerlikleri öne çıkararak, zaman ve muhteva analizini ihmal ederek yapılmış bir değerlendirme olacaktır.

3 Hayreddin Karaman, "Selefiler 2", *Yeni Şafak*, 15 Şubat 2013. Müellifin *İslâmın Işığında Günün Meseleleri* kitabında yer alan, 1985 telif tarihli "İslâmî Uyanışın Öncüleri" yazısında da hemen aynı değerlendirme vardır.

❁

İslâm dünyasının büyük coğrafyalarında, bu arada merkezî bir konumda olan Osmanlı topraklarındaki Yeni Selefî hareketler (ki bu hareketleri indirgemeciliğe düşmeden İslâmcılıkla, Çağdaş İslâm Düşüncesiyle bazen aynı veya çok yakın hareketler olarak görebiliriz) Selefîliğin tarihinden biraz/veya epeyice farklı olarak koru(n)ma amaçlı olduğu kadar belki ondan daha ziyade kurtuluş fikri etrafında ve açılma istikametinde teşekkül etmiş ve gelişmiştir.

Peki neden, kimden kurtuluş? Elbette önce bugün olduğu gibi düşman istilasından, gavurlardan, sömürgecilikten, mağlubiyetten, esaretten, küfrü/kâfiri taklitten, Yahudi ve Hıristiyan tasallutundan... Fakat aynı zamanda içerde kaynaklardan uzaklaşan mevcut din ve ahlâk anlayışından, bu anlayışı ayakta tutan müstebit idarecilerden, halife-padişahtan,

geleneği sürdüren ulemadan, şeyhlerden, onları taklitten, iç ihtilafı ve bölünmeyi artıran mezhep ve tarikatlardan, bid'at ve hurafelere batan halk Müslümanlığından, meskenetten, ataletten...

Ayrıca öteki dünyada kurtulmak da önemli bir yere sahip şüphesiz.

İşte hem kaynaklara ve asr-ı saadete dönüş fikri üzerinden yürüyen, bazen "Kur'an Müslümanlığı"nda karar kılan, (hadisi büyük ölçüde dışta tutan) yeni ve lafızcı dinî yorumları, hem yeni dindarlaşmayı, hem de yeni radikal cihad fikrini besleyen bu yeni koru(n)ma düşünceleri ve kurtuluş arayışlarıdır. Bir başka şekilde söylersek Yeni Selefîlikte var olan itikaden kuvvetli tevhid ve tenzih fikri üzerinden saflaşma, ibadetlerde ve yaşama tarzında sadelik ve tektiplilik (dinî hayata, din anlayışlarına bitişen, eklenen geleneksel ve kültürel unsurların tasfiyesi ve reddi) ve hem dışarıya, küffara hem de içeriye, şirk kabul edilen veya şirke yaklaştırılan Müslümanlara karşı cihad (ve red) kademeleri bazen birlikte bazen de farklı temayüller olarak bulunacak ve fonksiyon icra edecektir. Vurgulamakta fayda var; şirk veya ağır tenkitler üzerinden yürütülen Müslümanları dışlayıcılık tavrı, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir meseledir.

Modernizmle İlişkiler...

Fakat yeni Selefî hareketin önceki Selefî tecrübelerden köklü ayrılığı onun aynı zamanda modernizmle, modern batı düşüncesiyle yani felsefî olarak dindışı bir akımla olan doğrudan veya dolaylı ilişkilerinde barınıyor.

Kelime-i Tevhid'den "Kuvvet" Enerjisi Üretmek...

Radikal Yeni Selefi söylemde sertlik, yükses ses, dışlama ve sıkılaştırma üzerinden kendini tanımlama, reddetme ve mutlak muhalefet hakim bir karakterdir. Kelime-i Tevhid'deki (Lâ ilâhe illallah) ilk kelimenin olumsuzlama/red ifadesi olarak "lâ" (hayır, yok) olması söylemin inşasında bir imkân olarak kullanılmıştır. Ayrıca "Allahu Ekber" gibi Kelime-i Tevhid de yürüyüşlerin, protesto mitinglerinin en çok tekrarlanan yüksek sesidir. Kelime-i Tevhid'den aynı zamanda sert ve etkili bir mücadele görselliği ve görünürlüğü üretmek, bir bayrak dikmek de yaygın olarak baş vurulan metotlardan biridir. Çokça benzerleri olan buradaki örneklerde Kelime-i Tevhid harflerinin aynı zamanda bir silah, bir kılıç, sıkılmış (sol) bir yumruk halinde ifade edilmesi/çizilmesi de dikkat çekmektedir. İran'dan, Afganistan'dan Türkiye'ye intikal eden ve çoğaltılan bu "ithal" örneklerin hat istiflerinin estetik ve zevk bakımından memleketimizdeki hat birikimine yakışmayacak kadar zayıf olması bu bayrakları taşıyanların ilgi ve bilgi alanları dışındadır.

İslâm tarihinin ve Müslümanların tecrübelerinin biriktirdiği birçok şeyi tasfiye etmeyi, dinin dışına çıkarmayı ısrarla talep ederken içeriye yeni/yabancı (bid'at) unsurlar almaktadır. Paradoksal olarak açılım tarafı bu yöne doğru... Çünkü içeriye doğru ıslah, ihya, tecdit gibi müsbet değer yüklü dinî-tarihî kavramlarla meşrulaştırılan Yeni Selefîlik kalkış noktaları, akıl yürütme ve yorumlama biçimleri, tarih ve gelenek anlayışları, gelecek tasavvurları ve ulaşmak istediği hedefler ve modeller itibariyle aynı zamanda sert bir eda ile düşmanlık beslediği ve karşı çıktığı batıcı ve modernist çizgilere yaklaşmaktadır.

Meselâ aktivist Yeni Selefîliğin yaygın bir şekilde kullandığı "Anayasamız Kur'an'dır" yahut "Hakimiyet Allah'ındır" gibi "kuvvetli" ve etkili sloganlar felsefî ve mantıkî bir analize tabi tutulduğu zaman pür "dinî" cümleler-hükümler olduğu mu ortaya çıkacak yoksa modern (laik) ifadeler oldukları mı?

Yoksa her ikisi mi? Tahlil ve hüküm için öncelikle anayasa ve hakimiyet kelime-kavramlarına mı bakacağız, sloganın tabiî olarak öne çıkardığı Allah ve Kur'an kelimelerine mi?

Yeni Selefîlerin pek anlamadığı/anlamak istemediği, anlayan az sayıdakilerin ise ihmal edip atladıkları hususlardan biri budur.

Halbuki bu karmaşık tarihî süreci, fiilî durumu ve paradoksları bütün soğukluğuyla görmek ve üzerinde kafa yormak lazım. Çünkü hayli zamandır ve bugün karşıkarşıya kaldığımız ve ne olduğunu pek de anlayıp kuşatamadığımız "Yeni Selefî" ihyacı oluşumlar, hareketler, davranışlar kesinlikle tek boyutlu, tek düğümlü değil. Bir şey daha var; İslâm dünyasında ve Türkiye'de modern eğitim kademelerinden geçmiş insanların, isterse İmam Hatip Okullarında, İlahiyat Fakültelerinde din eğitimi almış, Diyanet içinde yer almış olsunlar, din ve İslâm anlayışları Yeni Selefîlikten ciddi izler ve etkiler taşır. Önemsenecek bir kısmı tamamen onun mahkumudur.

İslâm dünyasındaki "laik" yahut "şeriatçı" rejimlerin din ve İslâm anlayışları da... Bizde Cumhuriyet ideolojisinin din anlayışı bile –maksat ve hedeflerinden bağımsız olarak– büyük ölçüde böyledir.

❁

Bugün de şahit olduğumuz Yeni Selefî fikirlerle, bu fikirlerin beslediği din anlayışı ve yaşama tarzı ile aktif dinî-siyasî hareketler ve cihad çağrıları, silahlı mücadele arasında otomatik olarak bir ilişki kurmak elbette her zaman/çoğu zaman doğru değildir. Hususen Türkiye'de Yeni Selefî din anlayışları eğitimli dindarlar arasında yaygın olmakla beraber

Türkiye'de hazırlanıp basılmış iki kartpostal. Biri Mısır'daki Mürsi-Müslüman Kardeşler operasyonu ile irtibatlı olarak "Rabia" sembolü üzerinden yürümüş (Yaz 2013). Sloganların Arapça ve Türkçeleri var.
İkincisinde üstte Kelime-i Tevhid ve dalgalanan bayrakla mücadeleye yürüyen diri bedenler... İnsan tipleri "yerli" değil...
Altta bir âyet-i kerimenin meâli.

umumiyetle aktif mücadeleyi ve sert-mutlak dışlamayı ihtiva etmez. Yeniden Milli Mücadele hareketinde olduğu gibi dinî meselelerde Yeni Selefî fakat siyasî ve kültürel konularda tipik muhafazakâr-milliyetçi karakterde olanlar da vardır. İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri ile Diyanet teşkilatı da kısmen/büyük ölçüde böyledir. Güçlü toplumsal karşılıkları olan cemaat ve tarikat yapılarının, bunların dilini paylaşan aydınların arada yumuşatıcı ve dengeleyici fonksiyonlar icra ettiklerinden de bahis açılabilir, açılmalıdır. Çünkü radikalliğe ve Yeni Selefîliğe geçenlerin bir kısmı böyle bir zeminden gelmektedir.

Bununla beraber dinî saflaşma ile aktivizm-mücadele arasındaki ilişkiyi tamamen dışta tutarak da kuşatıcı analizler yapmak muhtemelen mümkün olmayacaktır.

Velhasıl Yeni Selefîlik bütün tonları ve renkleriyle üzerinde durulmayı hak edecek kadar mühim bir bahistir. Bizim için hususen Türkiye'deki kısmen farklı tezahürleri ve bunların tarihî seyri de...

RADYODA MEVLİT

YUSUF ZİYA ORTAÇ

Artık Pazar günleri radyonun düğmesini çeviremiyorum: Ya Camiü'l-Ezher ağziyle Arap Türkçesi bir dua çıkıyor ya tecvitli hafız ağziyle bir *Mevlit*! Nedir bu diye sordunuz mu cevap hazır: Atatürk'ün ruhu için!

Atatürk bu Pazar mı ölmüştü? Hayır...

Bu Pazar mı Samsun'a çıkmış, İzmir'e girmiş, İstanbul'a ayak basmıştı? Hayır, hayır, hayır!...

E, öyleyse Tanrı'nın Pazarı ne *Mevlid*'idir bu? Tertip eden kim? Okuyan kim? Radyo ile yayınlanmasına müsaade eden kim?

Allah âdın zikredelim evvelâ!

Meyhanede Pazar keyfi yapan sarhoşun devlet radyosundan dinlediği budur. Kahve penceresinden kaldırım güzellerini dikizleyen çapkının gönül eğlendirdiği yayın da bu.

İndiler gökten melekler sâf sâf!

Evde yatağa uzanmış, gazete okuyanları, iki büklüm saygıya davet eden de yine aynı ses:

Fâtıma [Âmine] hatûn Muhammed ânesi!

Bunlar Atatürk'ün ruhuna okunuyor öyle mi? Hayır, Atatürk'ün ruhuna değil, Atatürk inkılaplarının ruhuna!

Mevlit Tanrı kelâmı değildir. Büyük şair Süleyman Çelebi'nin eseridir. Ama Müslüman Türklerin mukaddes duygularını ürperten bu manzum hikâyeyi dinlemenin de âdâb u erkânı vardır elbet. Camide nasıl gazel okunmazsa meyhanede de *Mevlit* okunmaz.

Devlet radyoları dinî duygularımızı inciten bu saygısızlığa bir son vermezse, galiba bizim de yapacağımız bir tek şey kalıyor: CHP'li gençler gibi radyolarımızı mühürlemek!.

Kaynak: Yusuf Ziya Ortaç, "Mevlût.", *Gün Doğmadan*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1960 s. 39-40. İlk yayın tarihi: 4 Şubat 1954.

1990'lı yıllardayız. Ankara İlahiyat Fakültesi çevresinin yayınladığı akademik *İslâmî Araştırmalar* dergisi için verilmiş reklamda yer alan ifade sadece "Hurafelerden arınmış aydınlık bir geleceği..." "Hurafe", "aydınlık", "gelecek" kelime-kavramları üzerinden kurulan reklam dili böyle bir dergi için anlam yüklü olmalı. Ve *Şura* dergisinin 19 Mart 1978 tarihli 9. sayısının kapağı.

ŞAPKA HİKÂYELERİ
TÜRK KİMLİĞİ POLİTİKALARI
MİSYONERLİK
YENİ MÜSLÜMAN KADIN VE TESETTÜR

TABUTUN ÜZERİNDE SİYAH BİR ŞAPKA!

... Hakkını helal, yolun açık olsun... Mezarına nur yağsın... Allah kabir rahatlığı versin... Cennette buluştursun... Sevdiklerin seni karşılasın... Toprağın utanmasın, Hayatına doymadın rahmete doyasın... Ben razıyım Allah da razı olsun... Cennetiyle cemâliyle müşerref eylesin, Hz. Peygamber'e/Hz. Hatice anamıza/ Hz. Fatıma anamıza komşu olasın...

50'li yılların ilk seneleri. Antalya'nın Elmalı ilçesinde hafız yetiştirmekle meşhur olan Ahmet Hamdi Altıntepe hoca bir kız hafız talebesinin icazet merasiminde kasketli erkek hafız talebeleriyle birlikte. Genç hoca sarıklı ve sakallı ama kravatlı ve ceketli, "modern" (üstteki kasketli elleri cebinde şık fotoğraf da onun). Kız talebeleri de örtülü. Erkek talebelerinin tamamının kasketli oluşuna ne demeli? Korku veya tedbir mi, rahatlık mı, modern görünmek mi? Hafızlar arasında daha sonra İslâm Felsefesi profesörü olacak olan Hüseyin Aydın da var (sağdan ikinci).

> "(...) Veliahtlık Arşidük Karl'a kalmıştı. Karl yine imparator büyük amcasının tasvibiyle İtalya'nın birleşmesinden sonra Avusturya'da mülteci olarak yaşayan Bourbon-Parma hanedanından Parma Dükü Robert'in kızı Zita'yla evlendi. (...)
> Zita geçen asrın sonlarında öldü. Bütün ailenin gömüldüğü Capuchin Kilisesi'nin (Kapuzinerkirche) aile kabristanı (Gruft) kapısında tören yapıldığında; 'Zita, Avusturya İmparatoriçesi, Macaristan Kraliçesi vs. vs.' dendiğinde, rahipler 'tanımıyoruz' cevabını verdiler. Birkaç kere kısaltılarak tekrarlanan bu unvanlara cevap, hep 'tanımıyoruz' diye bitti. Ne zaman ki; 'Zita, Tanrı'nın mağfirete muhtaç kulu' denildi, rahipler 'gelsin' dedi ve kiliseye kabul edildi. Tören muhteşemdi; Avusturya monarşistlerinin bütün teatral özlemi ortadaydı. Ama doğrusunu söylemek gerekirse Avusturyalılar her zaman yaşadıkları rejime bir kulp takarlar ve onun için geçmiş, gözde çok büyütülür"[1].

Siz Cumhuriyet devrinde bir Türk büyüğü için bu metnin "Müslümancası"nın yazıldığına hiç şahit oldunuz mu? Siyasette, ilimde, sanatta, din ve maneviyat sahasında "büyük" olmuş, "büyük" tanınmış zevatın cenazeleri nasıl, hangi âdap ve erkânla yolcu ediliyor memleketimizde? Vefat ilânları, cenaze fotoğrafları, vefeyat yazıları, defin haberleri...

Siz düşünedurun ben devam edeyim:

Öleceği belli olan hastanın ölüme hazırlanışı (mümkünse yatağının kıbleye doğru çevrilmesi, duyulacak

1 İlber Ortaylı, "Son Avusturya Macaristan İmparatoru ve Kralı... Karl von Habsburg", *Hürriyet*, 10 Nisan 2022.

bir sesle yanında Kur'an ve ezan okunması, Kelime-i Şehadet getirilmesi, ağzına bir iki damla zemzem suyu damlatılması...), son nefeslerini veren beniâdemin yüzünün, el ve ayaklarının düzeltilip "güzelleştirilmesi" (Yunus'un "Göz yumuldu kaş süzüldü" mısraını hatırlayın lütfen), sonra ölümün karşılanışı, "ağlayış ve çok figân", en yakın fakir fukaraya mevtanın ruhu için sadaka verilmesi, konukomşunun, yakın-uzak çevrenin uzun yolculuğa, yolculuk matemine, hissiyatına ve merasimlerine fiilen ve severek isteyerek katılması, sabah namazından sonra salâsının verilmesi, cenazenin kendi ev(in)de ve mümkünse en yakınlarının katılımıyla yıkanıp güzel kokularla kefenlenmesi, kapıdan komşuların dua ve helallikleriyle "yolcu"nun uğurlanması, camide, musallada namazının kılınıp helallik ve dualarla omuzlarda taşınması, toprağa verilmesi, hemen herkesin mezara bir miktar toprak atması (eskiden bütün bu süreçlere *teçhiz*, *tekfin* ve *tedfin* denirdi), fakirlerin, çocukların sevindirilmesi, birkaç akşam cenaze evinde Kur'an okunması, dua yapılması...

Sonra mezar kültürü; mezarlıkların ev(ler)e, mahalleye yakınlığı-uzaklığı, yeri (cami avlusu, yol üzeri, annesinin kucağı/ağuşu...), yeşilliği, ağaçları, çiçekleri, düzenlenişi-hayatın parçası bir "mekân" haline getirilişi, kabir (*hece*) taşları, ziyaret biçimleri..., kısaca insan-hayat-ölüm-öte dünya etrafındaki incelmiş, tabiî hale gelmiş çeşitli ve zevkli unsurlar...

Bir tür hüzün ve ayrılık düğünü, Mevlâna'nın o hârika istiaresiyle bir başka vuslat, şeb-i arûs...

Şu türkü sözlerini bilir misiniz?

Yol üstünde kazın benim mezarım
Yar gelip geçtikçe bana can gelir

❁

Mezarımı yol üstüne kazsınlar
Telkinimi baş ucuma yazsınlar
Gelen giden yolcular
Burda bir garip ölmüş desinler
Çetindir ölüm ölüm
Getirin yavrum görüm
İsters[en]iz burda kalın
Ben garibem nasıl edim (...)

Bunlar bütün dinlerde ve kültürlerde olduğu gibi Müslümanlar arasında da –hususen Müslüman Türklerde– belki biraz daha fazlasıyla önemli ve derinlikli bir alanı oluşturur. Çünkü bu unsurlar sadece eşref-i mahlukat olan insanın, somutlaştırırsak anamızın, babamızın, eşimizin, evladımızın, yakınımızın, dostumuzun, mürşidimizin, hocamızın, önderimizin...

Garabeti Farkedilmeyen Bir Manzara...

Ankara, Kocatepe Camisi, 19 Haziran 2015. Musallada Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in bayrağa sarılı tabutu ve naaşı var. Tabutun üstünde de siyah bir fötr şapka.
En önde, biri görevde üç Diyanet İşleri başkanı. Ön safta da cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, meclis başkanları, siyasi parti liderleri...
Tekbir alıp el bağlamışlar.
Kimsenin bu manzarayı garipsediğine dair bir işaret yok. Basında da dinen, edeben, kültürel olarak uygunsuz ve biçimsiz bu manzaraya dair herhangi bir görüş beyanına tesadüf edilmedi.
Tabutun üzerinde şapka nereden çıkmıştı?!
Diyanet İşleri başkanları başta olmak üzere bu garabete usulüyle mani olmak gerekmez mi idi?

bu dünyadan yolcu edilmesi "ibadet"iyle, ziyaretiyle sınırlı değil, aynı zamanda insandaki "ölmez"liğin, ruhun, ebedîlik ve sonsuzluk düşüncesinin ve inancının da kuvvetli bir parçası ve tezahürüdür.

Ölümün munisleştirilmesi, hayata dahil edilmesi âdeta...

İbadet olduğunu unutmayalım (kaybettiğimiz eski dünyada aynı zamanda ibadet olmayan ne var ki?); âdabı erkânı, hüznü-huşûu, samimiyeti, sükutu-sükuneti, ürpertisi, derinliği, ciddiyeti burada, aynı zamanda ibadet oluşunda...

Tabut ve Şapka...

Sahne değişiyor. Tarih 19 Haziran 2015. Manzara şöyle:

Ankara'nın büyük camilerinden birinin, aynı zamanda "protokol" camisi de olan Kocatepe Camisi'nin avlusu. Musallada bayrağa sarılmış bir tabut. Türkiye'de başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı da yapmış bir zat, cenaze namazı kılındıktan sonra öte dünyaya uğurlanacak.

Fakat tabutun üstünde tam ortada siyah bir fötr şapka!... Kırmızı ve siyah...

Kalabalık cemaat saf tutmuş; önde cumhurbaşkanı, başbakan, Meclis başkanı, bakanlar, eski bürokratlar, askerî erkân, parti başkanları... (Ön saf ve arkası tıkış tıkış, rical-i devlet –çocuklar gibi diyeceği geliyor insanın– birbirini geriye, yana iterek yerleşmeye çalışıyor... Ölünün, ölümün önünde... Aradan görünmek, kameraya, fotoğrafa girmek isteyenler de var. Hep böyle oluyor. Niçin, nerede ve nasıl oluyor?).

Dikkatle bakıyoruz, erkândan kimse "namaz kılınırken tabutun üzerinden şapkanın kaldırılması uygun olmaz mı?" anlamına gelecek bir hareket ve işarette bulunmuyor. (İktidarda ve ön safta olanlarla merhumun arası çok iyi değildi, onun için karışmak istemiyorlar denebilir. Denebilir mi? Bu garip durum musalladakinden, yakınlarından, onların meşreplerinden, siyasî tutumlarından bağımsız olarak bir devlet meselesi, devletin görünme biçimi değil mi? diye geçiyor insanın aklından. Kimin umurunda. Belki de içinden böylesi yakışırdı diyenler vardır).

Sonra biri görevde, ikisi emekli üç Diyanet İşleri başkanı[2] geliyor ve normal olarak herkesin önüne, olmayan/bırakılmayan yere geçiyorlar. Sığışıyorlar demek lazım. Cenazeyi eski Diyanet İşleri başkanlarından Mehmet Nuri Yılmaz kıldıracak.

(*Hamiş 1*. Bu bir tavır ve şuurlu bir tercih aslında, hatta musallada bile siyasî muhalefet... Türkiye'de hükümfermâ olan siyasete yakışır. Mehmet Nuri hoca Demirel'in biraz da teamülleri aşarak, zorlayarak tayin ettiği son

2 Mehmet Görmez, Lütfi Doğan, Mehmet Nuri Yılmaz. (Lütfi Doğan hocayı da Demirel tayin etmişti).

Cenaze Namazına Şapka İle Durmak...

Fötr şapka ile cenaze namazı kılmak "cumhuriyet değerleri"ne bağlılığın bir simgesi mi dersiniz?
Üstte İkinci cumhurbaşkanı ve CHP genel başkanı İsmet İnönü annesi Cevriye hanımın Fatih Camisi'nden 29 Ekim 1959'da kaldırılan cenazesinde fötr şapkasıyla yer alıyor.
Alttaki fotoğrafta Demirel de fötr şapkasıyla bir cenaze namazına duruyor. Yanında Özal.
Demirel'in İslâmköy'deki anıtmezarının içindeki levhalardan birinde ondan naklen şu ibare yazılı:
"Aslında köyden kasketi getiren benim, fötr şapkayı Ecevit'in kullanması lazımdı. Bu da cilve işte [kasketi o kullandı]. Ama ben de fötr şapkayı bildiğim gibi kullandım. Giyilişine bir stil getirdim. Arkaya doğru ve yan kullanarak!".
Demirel'in "anıt"mezarının mimarisi de birçok bakımdan görülmeklik! Mimarı hiç duymadığım Mehmet Alper adlı biri imiş.

Diyanet İşleri başkanı. Başarısız bir 11 yıl. AK Parti iktidarı Ahmet Necdet Sezer'e kabul ettirmekte biraz zorlansa da onu görevden alıyor. Musalladaki cumhurbaşkanının bizzat vasiyeti veya ailenin tercihiyle cenaze namazını, kendisini istifaya icbar edenlerin de önüne geçerek o kıldıracak)[3].

Tabutun üstündeki fötr şapka ile burun buruna gelen üç Diyanet İşleri başkanı, üç hoca da "dinî" vazifeleri olmasına rağmen ortadaki garabetin, yanlışın, yakışıksızlığın hiç farkında değilmiş gibi davranıyorlar ve namaza başlama tekbirleri öyle alınıyor.

Fötr şapkanın önünde...

Peki görmüyorlar, mahzurlu bulmuyorlar, önemsemiyorlar denebilir mi? (Türkiye bunun burası hiç belli olmaz!). Yumuşak, göze batmayan, münakaşaya sebebiyet vermeyecek bir işaret ve dokunuşla, beş dakikalığına siyaseten çözülemeyen bu problemi diyaneten, ahlâken, âdap ve erkâna riayeten çözemezler mi idi?...

O heyûlâ orada... "Er kişi niyetine..."

❁

Hadi diyelim ki merhum Demirel'in şapkası herhangi bir şapka değil, anlamlı bir mücadelenin, Türk demokrasisinin bir sembolü. Tamam ama bu yine de tabutun üstüne konacak bir sembol değil, olmamalı. Evinde koltuğunun üstüne koyun, parti binasında büstünün başına geçirin, hadi (olmaz ya) Meclis'teki törende tabutunun üstüne, yanına da koyuverin; siyaset yeri orası, dost düşman da görsün, darbeci paşalar, muhalifler de görsün!

Peki ama camide, musallada, hele namaz kılınırken fötr şapkanın tabutun üstünde ne işi var!?

Kimse demiyor, kimse ilgilenmiyor...

Dahası sanki kimse önemsemiyor.

(*Hamiş 2.* Başka gariplikler, dinen ve kültürel olarak uygunsuz –kimseyi rahatsız etmeyecekse kaba diyeceğim– davranışlar da oluyor cenazelerimizde. Slogan atılması, slogan atar gibi tekbir getirilmesi dahil, özellikle sanatkârların cenazelerinde cami avlusunda alkış tutulması, tabutun önüne mevtanın fotoğrafının konması, yakalara tutuşturulan merhumun fotoğraflarının namaz kılma sırasında da çıkarılmaması[4], hanımefendilerin namaz kılınırken (ibadet yapılırken) cemaatın arasına katılma tarzları ve kıyafetleri... Bu kanıksanmış ama uzun yola çıkan yolcuları uğurlamada olmaması gereken hareketler, tutumlar...

Bunların sebepleri ayrı ayrı yazıların konusu, bir notla geçiştirilecek cinsten değil).

3 Devlet erkânıyla birlikte Diyanet İşleri başkanının resmi kıyafetiyle bulunduğu bir cenazede namazı onun kıldırması her bakımdan uygun olur. Herhangi bir sebeple o kıldırmayacaksa o zaman da resmi kıyafetiyle değil cemaattan biri olarak orada bulunmalıdır. Demirel'in cenazesinde olduğu gibi Erbakan'ın ve Mahmut Hoca'nın cenazesinde de bu sade kurallara tarafların riayet etmemesi dikkat çekici olmalı.

4 Bu konuda âdap ve erkânı anlamamak-tanımamak istikametinde akan bir yazı ve haber örneği için bk. Nur Çintay, "Yakada Fotoğrafla Cenaze Namazı Dinimizce 'Hoş' Değilmiş!" ve "Profesöre 'Fotoğrafsız' Uğurlama", *Radikal*, 4 Aralık 2007, s. 2 ve 5.

Cenaze Namazının Âdâbına Riayet...

Kadınların cenaze namazına katılmasında dinen bir mahzur yok. Fakat kültürel olarak yakın zamanlara kadar kadınlar cenaze namazına ve define pek katılmazlardı. Şimdilerde ise kuralsızlık ve ibadetin ciddiyetiyle mütenasip olmayan gelişigüzel davranışlar hakim.

Üstteki fotoğrafın altında şu başlık var: "AK Partili Kadın Milletvekili Şehit Cenazesinde Ön Safta". Ortadaki siyah takım elbiseli zat o dönemde Kocaeli Belediye başkanı, benim Yüksek İslâm Enstitüsü'nden sınıf arkadaşım İbrahim Karaosmanoğlu. Yakasında vefat edenin fotoğrafı iliştirilmiş olduğu halde namaza durmakta bir mahzur görmemiş. *Haber Türk*, 7 Haziran 2009, s. 1.

Başka haberler de var. Meselâ "Profesöre 'Fotoğrafsız' Uğurlama" (*Radikal*, 4 Aralık 2007, s. 5). Cenazeyi kıldıracak imam tabutun önündeki mevtanın fotoğrafını namaza başlanacağı sıra ters çevirdiği için tenkit ediliyor. Halbuki bu da herkesin anlaması ve normal olarak uyması gereken âdâp-erkân kuralı...

İbadet sırasında, cenaze namazında katılanlar âdâp erkâna uymazsa nerede uyacaklar?

Anlaşılan o ki bu soru giderek daha çok tekrarlanacak. Umalım karşılık da bulsun...

Bir İki Not Daha ve Şapka...

Bu mesele doğrudan insanın yeri ile, ahlâkla, âdap erkânla alakalı olduğu için çok su kaldırır ve birçok yöne doğru uzanır. Şimdilik bir iki hatırlatma notuyla hatime çekmeye doğru hareket edelim:

Birincisi: 12 yaşına kadar çocukluğum sahilden 35 km. içerde bir Karadeniz köyünde geçti. Ölümün, cenazenin, ibadetin, matemin, mezarın-mezarlığın bütün unsurları, katmanlı anlam daireleriyle birlikte yerliyerinde idi. O anlardan hâlâ hüzünle, zevkle hatırladığım birçok kare var hafızamda. Tahsil için 1967 sonbaharında Rize merkeze, 1969 Şubatında da İstanbul'a intikal ettim. Gördüğüm ilk büyük katılımlı cenaze Rize müftüsü merhum Yusuf Karali hocanın cenazesi idi (4 Şubat 1969). Öğle sularında şehirde hayat durmuştu ama paylaşılan derin bir hüzne büyük bir sükunet ve vakar eşlik ediyordu. İstanbul'da da her seviyeden, her meşrepten birçok cenazeye katıldım. Âdap erkân, hüzün ve hürmet yerinde idi. Tarih itibariyle en eskileri Ömer Nasuhi Bilmen (1971), Kemal Tahir (23 Nisan 1973)...

60'lı yılların ikinci yarısından itibaren bozulmalar başladı zannederim, işin içine siyaset, ideoloji, din merkezli kutuplaşmalar, laiklik-irtica, şeriatçılık tartışmaları ile anarşi, siyasî ölümler, faili meçhuller girdi; önce eylemci solcular, sonra ülkücüler, en nihayet radikal İslâmcılar bazı cenazeleri gösteriye, protesto mitingine dönüştürdüler, tabutları eller havada sloganlarla taşıdılar. Ve biçimsizlikler aldı başını gitti, hiçbir ölçü kalmadı.

Geldik bugünlere...

İkincisi: Her şeyi unutuyorsunuz, unutuyoruz. Bu memlekette şapka başka şeylerin de sembolü. Avrupa'ya firar eden, oraları mekân tutan Yeni Osmanlılara, İttihat ve Terakki mensuplarına yöneltilen tenkitlere bir bakın lütfen, şapka ile de karşılaşacaksınız. Nasıl bir şapka ile?! Jöntürklerin Avrupa şehirlerinde başlarına geçirdikleri şapka Müslüman halkın nazarında, en yumuşak tabiriyle "frenkliğin" sembolü, biraz daha ileride küfrün, gavurluğun alameti idi. (Eşzamanlı olarak diğer Müslüman ülkelerde de öyle idi). Muhalifleri de, onları korumak ve meşru göstermek isteyen taraftarları da böyle diyorlar, böyle yazıyorlardı. Kültürel olarak yanlış da değildi söyledikleri, onun için ciddi karşılıklar buluyordu.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında ilmiyeden Manastırlı İsmail Hakkı, Ayasofya Camisi kürsüsünde yaptığı vaazlarda, İttihat ve Terakki rüesâsı başı açık fotoğraf çektirdiler, şapka taktılar diye "din batıyor" gibi beyanlarda bulunan, yeni siyasî rejime bunlar üzerinden muhalefet eden meslektaşı

Yine Bir Cenaze Yine Şapkalar...

Tarih 11 Ocak 1951, Ankara Hacı Bayram Camisi avlusu. Musalladaki sarıklı tabutta 3. Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin naaşı var. Cenaze namazından önce vakit namazını kılan cemaat soğuk bir kış günü cami içinde yer bulamadığı için avluyu doldurmuş.
Ve fötr şapkalı insanlar... Bazılarının şapkası dua-ibadet sırasında başlarında, bir kısmınınki ise ayakkabılarının üstünde.
(Benzer fotoğraflar için ayrıca bk. İsmail Kara-Rabia K. Gündoğdu, *Ahmet Hamdi Akseki*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2019, II, 468-73).

bazı ulemaya karşı İttihatçıları ve "pozitivist" Ahmet Rıza'yı şapka için de siyaseten ve hilaf-ı hakikat olarak savunmak mecburiyetinde hissediyordu kendisini:

Bakın neler diyor hocaefendi, demek zorunda kalıyor!:

> "(...) [İttihatçıları Avrupa'da iken] para ile elde etmeğe çalıştılar. Fakat nâil-i meram olamadılar. İstemem dedi, ben namusumu satmam. Azmimi bozmam. Allah için olan niyetimi sizin paranızla tebdil etmem! İnsaf edin efendiler! Bu az hüner değildir (...) Hangimiz yapabiliriz? Bu devirde en büyük keramettir (...) Keramettir bu keramet!... Göster mislini".
> "(...) Onlar büyük adamlar, hamiyetli zatlar. [Ahmet Rıza'nın] Ramazanda Paris'te oruç tuttuğunu kasemle söylediler (...)".
> "(...) Bir takımı da Avrupa'da dolaştıkları halde fes giymişler, ömründe başlarına şapka koymamışlar. Halbuki sefirlerimiz nasıl yapardı; Paris sefiri [herhalde Salih Münir Paşa kastediliyor. İ.K.] şapka ile gezerdi (...) Böyle bir takım hamiyetli yadigârlar, vaktiyle bunlara ve bunların emsâline bir şey demiyorlardı da şimdi başı çıplak resim çıkarmış diye o muhterem Cemiyet'in azasından birine kıyametleri koparıyorlar.
> Layık değil, insan biraz da haya etmeli (...)"[5].

5 Bu metinlerin kaynakları ve başka örnek ifadeler için bk. İsmail Kara, "İslâmcıların İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1-Meşrutiyet ve Hilafet* içinde, genişletilmiş 2. bs., Istanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 67-68.

Evet, hakikat Manastırlı Hoca'nın, hem de camide, vaaz kürsüsünde anlattığı gibi değildi[6].

Bazı hafızalar devr-i Cumhuriyette Şapka İnkılabı yüzünden hakarete uğrayanları, mahkum olanları, asılanları, İstiklâl Mahkemelerini, bu arada İskilipli Atıf Efendi'yi, onun idamına haksız ve hukuksuz bir şekilde gerekçe gösterilen *Frenk Mukallitliği ve Şapka* risâlesini hatırlamayacak mı?

Şapka giymek mecburiyetinde kalan/bırakılan müftü efendileri, âlimleri ve şeyhleri, bu arada Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Abdülbaki Baykara'nın meşhur mısralarını...:

> Dilimde nûr-ı imanım başımda kapkara şapka
> Misâl-i subh-i kâzip nûr u zulmette ayân oldum
> (...)
> Aba bonjur silindir şapka oldu sikke-i molla
> Bu uydurma kıyafetlerle rüsvâ-yı cihan oldum

Üçüncüsü: Kimdir bu hatırlayanlar? Tabutu üzerine de şapka konan fötr şapkalı Demirel'e uzun yıllar oy veren, onu ümitle, hevesle destekleyen muhafazakâr ve mütedeyyin insanlar, cemaat ve tarikat mensupları...

Türkiye'de biçimsizlikleri gittikçe artan sağcılık, muhafazakârlık ve bazı dindarlık biçimleri şimdi nasıl, nereden, hangi unsurlarıyla tanımlanacak ve anlaşılacak? Din ve gelenekte tarz ve tavırların, biçimlerin, şekl ü şemâilin –değişerek de olsa– devam etmesi, muhafazası önemli değil mi idi?

Ya dillerden düşmeyen yüksek kültürümüz ve kadim medeniyetimiz, Anadolu irfanı!?

Cenazede, cenazelerimizde; insan meselemizde bunlar nerede!?[7]

❁

Aktüel dergisinin 78. sayısında (1993) yer alan "Dedeleri Şapka İnkılabına Karşı Çıktı, Bedelini 37 Yıldır Torunları Ödüyor... Vatanında 40 Vatansız" başlıklı yazıyı görünce bilmem kaçıncı defa bu konularda çok yönlü derlemelerin yapılmamış olmasına bir defa daha hayıflandım.

Dergide anlatılan hadise şöyle gelişmiş:

> "(...) O gün köyün imamı Sefer Parlak, evinin bahçesindeki dut ağacının asmalarını budamaya çıkmış. İşini bitirmiş, ağaçtan inmeye başlamış ki, evin yanıbaşındaki jandarma karakolunun gedikli çavuşunun gür sesini duymuş: İmam Efendi! Hani şapkan?
> İmamın yüreğinden buz gibi bir rüzgâr geçmiş. Başına gelecekleri hissedip iliklerine dek ürpermiş. Ağaçtan inmiş ve ağacın budağına astığı yırtılmış

6 Yeni Osmanlıların tesirini azaltmak için Ali Suavi için söylenenler de benzer bir örnek: "Frengistan'da şapkalar giymiş, şarap içmiş ve şiâr-ı İslâmiyeye muhalif nice şeyler irtikâb etmiş [bir adam]".

7 Ölümle alakalı idrak ve teamüllerin değişmesine dair bazı denemeler için bk. Fatma Barbarosoğlu, *Aslında O Ölmedi-Modernliğin Ölüme Yansıyan Yüzü*, İstanbul, Profil Kitap Yay., 2022.

Camide Başa Ne Takılacağına İçişleri Bakanlığı Karışacak!

Boşvekâlet-i Celileye

Bursa mebusu Nurettin Paşa'nın takye [takke] ile Cuma namazını eda eylediği İstanbul Vilayeti'nden iş'ar kılınmıştır. Vilayet'i bu yolda malumat i'tâsına [verilmesine] sâik sebep eyyâm-ı sairede [diğer günlerde] olsun, Cuma günlerine mahsus bulunsun şehrin kalabalık semtlerini teşkil eden yerlerdeki cevâmi'e [camilere] gelen yüzlerce binlerce halkın başlarına çeşit çeşit öteberi sardıkları görüldüğü cihetle bu gülünç hale hatime verilmesi hakkındaki tebliğe müstenittir.

Meşhur şahsiyetlerin ve halk indinde mütedeyyin bulunduğuna kanaat getirilmiş olan eşhâsın [şahısların] namaz kıldıkları esnada başlarına takye giymeleri veya mendil sarmaları şapkanın iktisâsında [giyilmesinde] bir ızdırar [mecburiyet ve zorlama] hissi olduğunu nev'an-mâ [bir şekilde] ilân ve işâa etmek [yaymak] ve hal-i dalâletin idamesine yardım eylemek demek olacağına şek ve şüphe yoktur.

Boş açık edâ-yı farzın caiz olduğunu ve olacağını avam-ı halk ile beraber mutaassıp eşhâsa telkin ve bu ciheti vesait-i münasibe ile tefhîm ve tebyîn [anlatılması ve açıklanması] doğrudan doğruya Diyanet İşleri Riyaseti'ne ait umürdan [işlerden] olmasına mebni riyaset-i müşarunileyhâya tebliğat-ı muktezîye ifa buyurulması menüt-ı re'y-i sâmîleridir efendim.

10 Nisan [1]926.

Dahiliye vekili (İçişleri bakanı) Cemil [Uybadın] (imza)"

Kaynak: Cumhuriyet Arşivi, 030-10-102-667-7.

şapkasını göstermiş:
— İşte burada.
— Niye başında değil de orada duruyor?
— Yırtıktı, ondan giymedim.
— O zaman yenisini al.
— Alamam, param yok".

İmam bu cevabı verince çavuş, genç imamın suratına bir tokat patlatıyor. Bu hareketi hazmedemeyen imam efendi Suriye'ye kaçmayı tercih ediyor...

Halbuki imam efendi bir taraftan cemaatın, diğer yandan da çavuşun baskılarına muhatap olduğundan kendine göre bir idare yolu bulmuştu. Cami cemaati imama "bu gavur icadını mı giyeceğiz?" derken çavuş "sen giyersen herkes giyer" faslından tutturuyordu.

Sefer Parlak birkaç ay Suriye'de kaldıktan sonra dönmüş, değişik yerlerde köy imamlıkları yapmış. Fakat bir defa mimlenmişler. Bu aile 1955 yılından beri vatandaşlık haklarını elde etmek için uğraşıyor, didiniyor, her kapıyı çalıyor.

Şapka kurbanı imam efendinin oğlu birçok şey yanında şunları da anlatıyor:

> "Babamız evliya gibi adamdı. Bu işlerin kahrıyla 74'te öldü. 'Keşke ben o gün Suriye'ye gitmeyeydim de başımıza bunlar gelmeyeydi. Eğer böyle olacağını bilseydim, derimi yüzselerdi gitmezdim', derdi. Biz öfkelenirdik, o bize, kin tutarsanız hakkımı helal etmem, kimseye gözünün üstünde kaşın var demeyeceksiniz, derdi. Zavallı anam da bunları düşüne düşüne aklını oynattı, dört-beş ay önce öldü"[8].

8 Yine şapkadan dolayı Suriye'ye göç eden bir ailenin üç neslinin hikâyesi için bk. "81 Yıl Önce Şapka Devriminden Kaçmışlardı, O Şapkayı Torunları Giydi", *Hürriyet Pazar*, 19 Mart 2006, s. 1, 12-13.

Zeyl: "Şapka Mevlidi"

Evet şapka deyip geçmeyin. Kimse geçmesin. Türkiye'de şapka, hele fötr cinsi herhangi bir memleketteki şapka veya serpuşlardan biri değil. Dindarlara, dindarlığa karşı bir kabalık sembolü, bir dayatma unsuru...

12 Ocak 1992 tarihli *Cumhuriyet Dergi*'de (sayı: 305, s. 21) Osman Senemoğlu'nun "Yahya Kemal Beyatlı'dan İsmail Habip Sevük'e" başlıklı bir yazısı var. Yazının konusu 12 Ocak 1926 tarihinde "Kardeşim İsmail Habib'e" yazılarak imzalanmış fötr şapkalı bir fotoğraf ve arkasındaki "Şapka Mevlidi".

Şapka üzerinden ve *Mevlid*'e benzetilerek dinle, dinî kavramlarla alay ediliyor. Şöyle:

> Şapka adın zikredelim evvelâ
> Vacib oldur cümle başta buluna

Devrim Yaş ve Baş Tanımıyor...

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın son şeyhi Veliyyeddin Çelebi'nin (Ulusoy, öl. 1940) üç oğlu; Ali Cemaleddin, Feyzullah ve Ali Naki'nin çocuk soyılabilicek tahsil çağlarında çekilmiş takım elbiseli ve fötr şapkalı fotoğrafları. Herhalde uyarılmış tarafları vardır. Birçok hocanın ve şeyhin de fötr şapkalı fotoğrafı var. Kimi korkudan, kimi inkılapçı ve "medeni" olma arzusundan, kimi yaranmak, kraldan fazla kralcı gözükmek için... Şapka reklamındaki "Darağacında can vermekten kurtulmak için" ibaresi de manidar... Herhalde bu ifadeler de bir ortamın, hazırlanmış bir zeminin üzerinde vücut buluyor.

Bir kez anı ansa şevk ile lisan
Softalıktan kurtulur cümle can

On liradır pek mükemmel tanesi
Nısf avanstır, çıktı hem sermayesi

Çünki yoktur kimselerde don bile
Şimdi dönü başla kıçlar bir güle

Nısf-ı diğer gelmesi oldu yakin
Çok rivayetler belirdi gelmedin

Ol yobazî softaların nicesi
Çarşı Pazar gezdi tanrı gecesi

Dedi boştur Allahımın hanesi
Küfrün oldu şapkalar fevvâresi

Berk urup verdi havadis nâgehân
Şurda burada yaptı fitne döktü kan

Geldiler hain köpekler saf ü saf
Mahkemeyi ettiler pür havf u tavaf

Çevre karşıya gelip oturdular
Üç Ali'yi birbirine muştular

Dahi sehpalar dikildi beş yere
Her birinde nice melûn gebere

Bu yobaz paşa gibi kadri zelil
Gelmemiştir dehre böyle bir rezil

Hayli mebûs ta'n ü teşnî ettiler
Zerre namus varsa söyle dediler

Geldi müncî çok acıyıp da heman
Sustu hatipler de artık nâtüvân

Kaçtı ol saatte ol iblîs-i din
Lânetullahi aleyhim ecmaîn

(Nurettin Paşa melûnunun geberdiği gün nevâdan okunacaktır)"[9]. (Bir başka kaba *Mevlit* uyarlaması için bk. Bu kitap, s. 610-11).

❁

Bu kadar da değil, belki inanmayacaksınız ama bir de "şapka hutbesi" var. O da başımıza gelmiş... 1925 yılının Kasım-Aralık aylarında Konya'da camilerde okunmuş bir hutbe[10].

Orada fötr şapkalı hocalar da sizi karşılayacak; şapkaların kimi iğreti, belli ki zordan, korkudan yahut bu işi bir dinî çekişme meselesi haline getirmeme düşüncesinden, kimi ise oturmuş, yerleşmiş...

Belli ki baş onu, o başı benimsemiş...

9 Beşir Ayvazoğlu bu yazıdaki fotoğrafın Yahya Kemal'e ait olmadığı kanaatinde olduğunu yazdı. Eğer öyle ise bu kaba *Mevlit* uyarlaması "mizahı" kimin acaba?

10 Metni için bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, s. 140-41.

ŞAPKA [İNKILABI]!..
GAZİ'NİN KASTAMONU-İNEBOLU SEYAHATİ

1925 Ağustosunun 24üncü günü Gazi, Ankara'dan Kastamonu istikametinde seyahate çıktı. Onun daima, ya düşündüğü bir mesele hakkında milletle konuşmak yahut *karar verdiği bir yeniliği* anlatmak ve tatbik etmek için seyahat ettiği memleketçe bilindiğinden bu seferki yolculuğun ne doğuracağı merakla bekleniyordu.
Ankara'dan sabahleyin gayet erken, saat beş buçukta ayrılmış ve uğurlamak için yapılmak istenen merasimin yapılmamasını, hiç kimsenin rahatsız olmamasını akşamdan söylemişti. Bu sebeple Gazi'nin *yola nasıl çıktığı* Ankara'da görülememişti.
O gece Kastamonu'dan gelen telgraf haberlerinden *Büyük Rehber*'in, şehirden iki kilometre mesafeye kadar yolları dolduran halkın göklere çıkan alkışları ve "yaşa!" sesleri arasında *elinde bir panama şapkasiyle* otomobilinden indiği, şapkasını çıkararak halkı selâmladığı ve halkın da baş açarak onu alkışladığı öğrenildi. Havadis şimşek hıziyle memlekete yayıldı.
Yeni seyahatin hedefi etrafındaki tahminlerde yeri olmayan, en az beklenen bu idi. Türkiye'de dinî ve millî bir damga haline konulması için o kadar çalışılmış olan fesin bir hamlede sökülüp atılabileceği hiç kimsenin aklından geçmiyordu. Fes hiç sevilmeksizin katlanılmasına alışılmış belâlardandı. Onun için, herkes haberi derin bir hayret içinde karşılamakla beraber, "bundan da kurtuluyoruz!" diye ferahlık duydu. Gazi'nin büyüklüklerinden biri de *millet nabzını yoklamakta, millet ruhunu tahlildeki* eşsiz hassasiyetidir.
Artık sabırsızlıkla, heyecanla beklenen tafsilat tevâli etti. Gece, bütün Kastamonu halkı, fener alayı yaparak Gazi'nin evi önüne gelmiş, Gazi başı açık kapı önüne çıkmış, halk ta *fesleri, sarıkları, ağbanileri* atarak sürekli tezahürlerde bulunmuştu.
Ertesi gün, belediye dairesinde, Kastamonu halk teşekkülleri ve kazalardan gelen heyetlerin kabulü sırasında Gazi ile şehir esnafından bir terzi arasında şapka inkılabının, ilk açık söylenişi sayılması lazım gelen şu konuşma geçti:
Gazi: (Terziye elbisesini göstererek) Bu elbiseler, ucuz ve düz beynelmilel kıyafet mi?
Terzi ve diğer esnaf: Evet beynelmileldir.
Gazi: İşte görüyorsunuz, bu elbiseler ucuzdur, basittir, yerli malıdır. Ayni elbiseler kumaşından bir de kumaş serpuş yaparsınız.

— (Esnaftan başka birine) Fesini gösterir misin?
Fesinin üstünde bir ağbani sarık vardı; altından da bir takke çıktı. Gazi devam etti:
"İşte takke, üzerinde fes, onun üstünde de ağbani sarık... Bunların hepsinin ayrı ayrı parası ecnebilere gidiyor. Bunu söylemekten maksadım şudur: Biz her nokta-i nazardan medenî insan olmalıyız. Çok acılar gördük; bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medenî olacaktır. Şunun bunun sözüne ehemmiyet vermiyeceğiz. Bütün Türk ve İslâm âlemine bakın. Zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği: tahavvül ve te'âliye uydurmadıklarından ne büyük felâket ve ıstırap içindedirler.
Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandı. Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak, bu idaremizdeki tebeddüldendir. Artık duramayız, behemehal ileri gideceğiz; çünkü mecburuz. Millet vazıh olarak bilmelidir: Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki, ona bigâne kalanları yakar, mahveder. İçinde bulunduğumuz medenî ailede layık olduğumuz mevkii bulacak ve onu muhafaza ve i'lâ edeceğiz. Refah, saadet ve insanlık bundadır!"

Belediye salonlarını dolduran halk heyetleri bu sözleri "Yaşasın fikir rehberimiz!" diye alkışladılar.

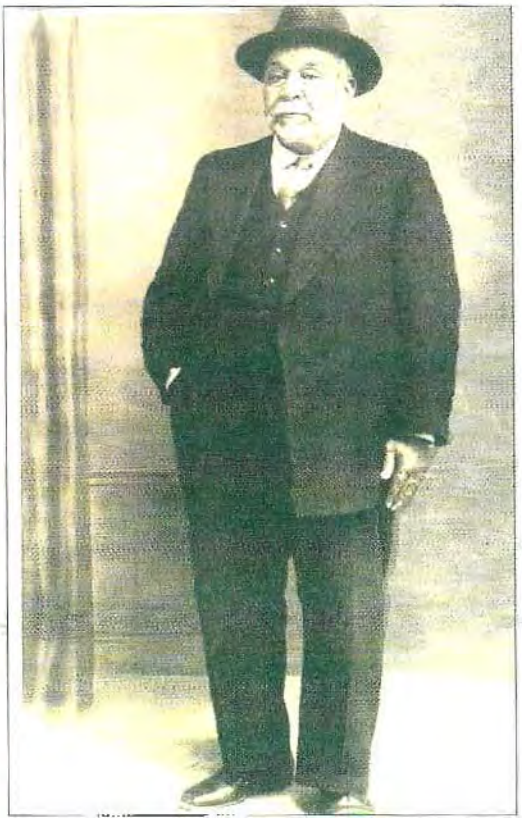

Denizli'de eski Yatağan Medresesi'nde hafız yetiştiren Zühtü Hoca 1940'lı yıllarda hafızlığını tamamlayan talebesi Hafız Cevat'la ancak böyle fotoğraf çektirebiliyor. Hafız Cevat sonradan profesör ve Nakşî halifesi olacak olan Cevat Akşit'tir.
Ve fötr şapkasıyla Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Urla müftüsü Ahmet Refik Ural.

Kastamonu terzilerinin hepsi kasket terzisi oldu. Gece ve gündüz işledikleri halde halkın istediği kadar şapka yetiştiremiyorlardı. Gazi Kastamonu'dan İnebolu'ya geçti. Burada gençler; "Siz bizden ne isterseniz isteyiniz, ona hazırız. Eğer gösterdiğiniz yol üzerinde bir lahza tereddüt eder ve geriye gidersek, milletimizin vebali üzerimize olsun, siz bizim örneğimizsiniz, reisimizsiniz, kahraman, asil ve çalışkan milletimizin kurtarıcı ve yol göstericisisiniz!" diye bağırdılar. Gazi verdiği cevapta bütün İnebolu halkının gösterdiği sevgi tezahürlerine teşekkür ettikten, şimdiye kadar yapılan inkılaplar, alınan terakki mesafeleri etrafında bir mukaddime yaptıktan sora, millî kıyafetin ıslahı için bütün memlekete şamil bir hitap ile daha vazıh, daha katî sözlerini söyledi:

"Efendiler Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenîdir. Tarihte medenîdir, hakikatte medenîdir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi size diyorum ki, medenîyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyetiyle medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Elhasıl medenîyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatiyle, yaşayış tarziyle medenî olduğunu göstermeğe mecburdurlar. Bu son sözlerimi vazıh ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi sühuletle anlasın. Bu izahımı, bir suale tevcih etmek istiyorum; soruyorum: "Bizim kıyafetimiz millî midir? (hayır, hayır, sadaları).

"Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilel midir? (hayır, hayır, sadaları).

"Size iştirak ediyorum... Tabirimi mazur görünüz, altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ve ne de beynelmileldir.

O halde kıyafetsiz bir millet hiç olur mu? Arkadaşlar, böyle tavsif olunmağa razı mısı-

nız? (hayır, hayır, asla sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak âlem nazarına göstermekte mâna var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir, fakat anlıyamıyorsunuz demek musib midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir, tabiîdir. Cevherin muhafazası için bir mahfaza lâzımsa, onu altından veya platinden yapmak icap etmez mi? Bu kadar açık hakikat varsa, onların ahmaklığına, belâhetine hükmetmekte hâlâ tereddüt mü edeceğiz?

Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin veya potin, üstünde pantolon, yelek, gömlek, kıravat, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siper-i şemsli serpuş, bunu açık söylemek isterim, bu serpuşun ismine şapka denir.

Şapkaya itiraz edenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve cahilsiniz. Onlara sormak isterim, Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine onlara ve bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve hahamların hususi kisvesi olan cüppeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?"

Gazi bundan sora, *Türk aile hayatı ve Türk kadını* hakkında, herbiri az zamanda tahakkuk eden kıymetli fikirler söyliyerek, hitabesini şu cümlelerle bitirdi (...)

Gazi İnebolu'dan tekrar Kastamonu'ya geldi. Bu arada bazı kazaları ziyaret etti. Her yerde yeni inkılap ve ıslahat esasları üstünde, fikirleri aydınlattı. Kastamonu'da Halk Fırkası bahçesinde, binlerce halk ile *tekkelere, zaviyelere, dervişlere, tarikatlere* dair konuşurken söz şapkaya geldi:

"İnebolu'da ve diğer bazı yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi mütalaa edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi, bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat inkâr edilemez ki, taşıdığımız kıyafet o değildir. Meselâ karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum, (elile işaret ederek) başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu acayip kıyafete girip dünyayı kendisine güldürür mü? Devlet memurları ve bütün millet kıyafetlerini tashih edeceklerdir. Sıhhat noktasından ve her noktadan tecrübe edilmiş medenî kıyafeti giyeceğiz. Bunda tereddüte mahal yoktur. Asırlarca devam eden gafletin acı derslerini tekrarlamağa takat yoktur".

Meşhur musikişinas, bestekâr ve Sultan Ahmet Camisi imamı Hafız Sadettin Kaynak'ın fötr şapkalı bir fotoğrafı.

İşte şapka inkılabının ilk tatbik safhası böyle geçti ve bu nutuklar o inkılabın ilk beyannameleri kıymetini aldı.

Kaynak: *Tarih IV*, İstanbul, Maarif Vekâleti Yay., 1934, s. 231-35.

CENAZELER ARASINDA

TURKER ALKAN

Son günlerde iki cenaze töreni tartışma yarattı. Birincisi, Sayın Cumhurbaşkanı Sezer'in katıldığı Hafız Esad'ın cenazesi ikincisi de Hakk'ın rahmetine kavuşan Mina Urgan'ın cenazesidir. Cumhurbaşkanımız Sezer'in cenaze törenine katılmasını ve dua okumasını eleştirenler oldu. Bu eleştirilere katılmıyorum. Tamam, Esad bir diktatördü Apo'ya ve ülkemizin diğer düşmanlarına yıllarca kucak açtı, bize çok çektirdi, hepsi doğru. Ama unutmamak lazım ki Suriye ile aramızda yeni bir dönem açılmıştır veya açılmak üzeredir. Suriye'de oluşacak yeni yönetimle işbirliği yapmamız, bizim çıkarımızadır. Geçmişin tutsağı olarak politika üretemeyiz. Tam tersine, bu ülke ile elimizden geldiği kadar yakın bağlar kurmalıyız, liberalleşme ve demokratikleşme eğilimleri olursa, bunu desteklemeliyiz.

Bu bakımdan, Sezer'in katılması elbette yararlı olmuştur. En azından, katılmamasının yaratacağı yersiz soğukluğun ve gerginliğin getirebileceği olumsuzlukları engellemiştir. Hele Sayın Sezer'in cenazenin başında dua okumasını eleştirenleri anlamak daha da zor. Bir Müslüman olarak Sezer ne yapacaktı? Haç çıkaracak hali yoktu ya. Hele dua okumanın laiklikle bağdaşmadığı türünden bazı yayınlar işi iyice saptırıyor. Bu işin laiklikle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Laiklik, devlet yönetiminin dini esaslara dayanmamasıdır. Sayın Sezer'in dua okumasıyla devletimiz dini temellere mi oturmuş oldu?

Tanrı rahmet eylesin, Mina Urgan'ı da yitirdik. Fakat gazeteler olayı bir tuhaf verdiler. Mina Hanım'ın ateistliğini ön plana çıkardılar. Kimi bir ateistin cenazesinde dua okumasını, cenaze namazı kılınmasını yadırgadı, kimi 'Enternasyonal'le cenaze namazının bir arada oluğunu garipsedi, kim Mina Hanım'ın ateistlere uygun bir biçimde gömülme vasiyeti olduğunu söyledi.

Aslında bu cenaze törenleri ve gömülecek mezarlık tartışmaları Batı ülkelerinde laikliğin savaş alanlarından birisi olmuştur. Protestanlarla Katolikler, birbirlerini ve ateistleri mezarlarına almaz, karşı tarafın cenaze törenini makbul saymazdı. Bu yüzden mezarlıklar önünde az kavga olmadı. Zamanla, laikliğin kabul edilmesiyle bu sorunlar aşıldı. Ateistler için özel cenaze törenleri düzenleyen kuruluşlar ortaya çıktı. Bizim geleneklerimiz bu alanda Batı'dan çok daha ilerde ve hoşgörülüdür. O nedenle bu gibi konulan artık gündemden düşürmemiz gerekiyor ama, yazık ki ölüp gitmiş bir insanı inanışları yüzünden manşete taşımaktan hâlâ kurtulamamış gibiyiz. Mina Hanım'ın ateistliği kendineydi. Öbür tarafta cennete mi gider, cehenneme mi, o iş hiç belli olmaz ve konu bu tarafta olanların derdi olmamalıdır.

Cenaze namazına gelince, dini töreni sadece ölen için yapmıyoruz ki. Dini törenlerin amaçlarından birisi de uğurlayıcıları rahatlatmaktır. O nedenle, herkes kendi inancına göre bir dua okur, Müslümanı namaz kılar, komünisti Enternasyonal söyler, herkes kendince Tanrı'sına yakarır, gidene iyi uykular diler. Bunda yadırganacak ne var?

Kaynak: *Radikal*, 20 Haziran 2000.

ŞAPKA'YA TARİH

Bugün hep şapka giydi yaşlı genç bilcümle memurîn
Temeddün şüphesiz ki böyle devrimle olur temin
Bakın endam nasıl şıktır giyen başlar nasıl narin
Bugün hep şapka giydi yaşlı genç bilcümle memurîn

Bugün pek ünlü bir gündür yeni bir devre girdik biz
Tecelli-i şuûnu etmeyen idrak izansız
Hayatın seyrini hoş görmeyenler cahil irfansız
Bugün hep şapka giydi yaşlı genç bilcümle memurîn

Bugünden sonra bak âyine-i devrana bir kerre
Bu asrî inkılaba ma'kes oldu şimdi hep kürre
Sarıklar cüppeler de rehber imana değil şerre
Bugün hep şapka giydi yaşlı genç bilcümle memurîn

Yakışmazdı başa fesler o sipsivri külahlar hiç
Kara kalpak siyah çarşaf aba şalvar bütün müz'iç
Geri gülünç kıyafetle gezenler şüphesiz ergeç
Bugün hep şapka giydi yaşlı genç bilcümle memurîn

Yarın herkes giyer şapka yazar ikmal eder tarih
Kemal'in şanını tavsif ile iclâl eder tarih
Giyerken şapka yüz on dört çıktı buldu fer tarih
Bugün hep şapka giydi yaşlı genç bilcümle memurîn

Kaynak: *Ülker-Burdur Halkevi Mecmuası*, sayı: 3, Mart 1937, s. 55.

Şapka İnkılabı'ndan sonra muhtemelen İstanbul veya Ankara'daki bir camide ayakkabılık, yeni alındığı belli olan şapkalarla dolu. Değneklerin başlarının şapkalarla dolu olması devletli üst bürokratlar yanında yaşlıların da şapka almakta gecikmediklerini gösteriyor (Foto: Fritz Krause, Cengiz Kahraman arşivi).

TÜRK'ÜM DOĞRUYUM İYİ AMA BEN KİMİM

Ulusal kimlik, son yıllarda üzerinde en uzlaşılamayan mesele. Bazen yoğun hamaset, bazen de komik denecek şekilde etrafında döner dururuz. Yerli yabancı akademisyenlere, tarihçilere, antropologlara ve Türk insanını çok net çözdüğüne inandığımız kişilere sorduk: "Türk olmak size göre nedir."

Prof. Kemal Karpat Kendimizin Türk olduğunu yadsımayalım. Türkiyeli gibi saçma sapan kavramlar uydurmayalım.

Prof. İlber Ortaylı Anası babası Türkçe konuşan ve kendisine Türk diyen herkes Türk'tür. Türklük bir ırk değildir.

Özdemir İnce Dilleri ve dinleri dışında Türkler ve Rumların marazları aynıdır.

Hugh Pope (gazeteci) Her an taşınacak gibi bir halleri vardır. Öğrenmeyi izleyerek ya da dinleyerek gerçekleştirirler.

Prof. Carter V. Findley (Ohio Ü. Türkçe Akademisi) Melez olmayan saf bir Türk bulmak imkânsız.

Prof. Fikret Adanır Türk olmak, biraz vurdumduymaz biraz da kaderci olmak yeteneğidir.

Doç. Sibel Özbudun Kuvvet, ahlak ya da cinsel güç bakımından eşsiz olduklarını düşünseler de öyle temel bir ayırıcı özellik yok.

Hasan Bülent Kahraman Yıkılan bir imparatorluğun üstüne kurulduğu için çalışmaları, kompleksleri içinde barındırıyor.

Kanat Atkaya (gazeteci) Şöyle konuşarak anlaşabiliyoruz: Nörüyon? Nörüym? Aban nörüyo? Nörsün?

Metin Üstündağ (çizer) 16 büyük devlet kurduk, diye övünülür de niye 15'ini batırdık denmez.

Ezgi BAŞARAN

et

Fiyatı: 75 Kr (KKTC: 1.5 TL)

KİMLİK POLİTİKALARI NE ZAMAN İCAT EDİLDİ?

İçinde yaşadığımız modern devirlerde zaman filmi şeridinin makarası süratle döndü(rüldü)ğü için hadiselerin, fikirlerin, kişilerin, durumların-duruşların takibi hayli zor bir hal aldı. Dilin ve kavramların da... Tam bir kafa karışıklığı ve bulanıklık...

İcat edilmiş, laboratuvarlarda üretilmiş ve istenilen bölgelere boca edilmiş bir fluluk, bir sis bu. Bir dûd-i muannid... Ayrıca milattan önce olan bir şeyle dün veya bugün olan birbirine karışmış vaziyette. (*Harry Potter* benzeri kitapların ve filimlerin neredeyse bütün dünyada satış ve gişe/CD satış rekorları kırması bununla doğrudan alakalı olmalı).

Halbuki takip fikri, idrak, anlama ve tahlil denilen şeyler asgari olarak belli bir zaman tesbitini de zaruri kılmaz mı? Aristo'dan beri bizi takip eden kategorilerden biri de zaman değil mi idi?

Onun için düşünce tarihiyle hatta herhangi bir şeyin tarihiyle uğraşanlara ısrarla şunu söylüyoruz: Bir fikri gerçekten takip edebilmek için kavramların ve terimlerin tariflerinde/muhtevasında değişiklik olup olmadığına dikkatle bakacaksınız; bu yetmez diğer yakın-uzak kavramlarla ilişkilerine yani hiyerarşideki yerine de bakacaksınız. Kavramın, terimin, kelimenin kendisi/adı aynı da kalsa tanımında veya sıradüzenindeki değişiklikler birçok şeyi etkiler ve farklılaştırır. Eğer farklılık varsa o zaman da bunun zamanını, zamanlarını tesbite yöneleceksiniz. Nefesiniz yeter, takatınız kalırsa ardından da sebeplerine...

Bıraktığımız bu yere tekrar dönmek üzere önce aşağıdaki metne birlikte bakalım. (Çünkü bu kısım ağırlıklı olarak bir kitabın anlattıklarını, hatırlattıklarını, ihsas ettiklerini merkeze alarak yürüyecek):

> "[Yeniden redakte ettiğim kitaplarımdaki] değişikliklerin çoğu tamamen dilseldi. Hatta birkaç yerde metni özgün anlamı korumak için değiştirmek zorunda kalmıştım. (...) 'Irk' ve 'ırksal' kelimelerinin kullanımı bunun bir örneğiy-

←

Cumhuriyet devri Türkiye'sinde Türk insanının kendisini ne olarak tanımladığı, kimliğini hangi kelimelerle (Müslüman, Türk) ve hangi önceliklerle ifade ettiği meselesi sosyologlar ve siyaset bilimciler tarafından hep yoklanmış, saha araştırmalarına konu olmuş bir meseledir. Kriz yahut geçiş dönemlerinde gazeteciler de buna yönelir. 29 Kasım 2009 tarihli *Hürriyet*'e manşet olan başlık bunlardan sadece biri (s. 1 ve 26). Karikatürist Latif Demirci'nin çiziminde birçok unsur yer alıyor. Minarede "Türk Ol Sıhhat Bul" mahyası asılı.

> di. İngiltere'de [metinlerimi yazdığım] 1946 ve 1947 yıllarında bugünlerde 'etnisite' ya da 'etnik' kelimelerini kullanacağımız yerlerde neredeyse her zaman bu kelimeler [ırk, ırksal] kullanılıyordu.
> 1940 yılında Britanya ordusuna katıldığımda doldurmam için satırlardan birinde 'ırk' yazan bir form verilmişti. O güne kadar 'ırk' sözcüğüyle resmi bir belgede hiç karşılaşmamıştım ve neyi öğrenmek istediklerini bilmiyordum. [Bir Yahudi olarak] Alman ordusuna katılıyor olsaydım bunun ne anlama geldiğini bilirdim. (...) [Ne yazmam gerektiğini sorduğum çavuş] bana yavaşça ve dikkatle, Britanya ordusu sözkonusu olduğu sürece dört ırk bulunduğunu ve benim de bu dördünden birini seçmekte özgür olduğumu anlattı: İngiliz, İskoç, Galli ve İrlandalı [Harika değil mi?! Başka 'ırk' yok. İ. K.].
> 1993 yılında basılan bir kitapta 'ırk' sözcüğünü bu anlamıyla kullanmak nahoş, daha da önemlisi yanıltıcı olurdu. Özgün baskıda 'ırk' ya da 'ırksal' kelimelerini kullandığım pekçok yerde bunu 'etnik' ile değiştirdim".

Bu satırlar iki mânasıyla "dişli" oryantalistlerden, II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda ve istihbaratında subay olarak çalışmış, Yahudi ve *Modern Türkiye'nin Doğuşu* kitabının yazarı Bernard Lewis'in birçok bakımdan kıymetli hatıralarında kayıtlı[1].

Sizce şaşırtıcı bir şey var mı bu satırlarda, bilmiyorum lâkin merak ediyorum. Ama yine de pek uzağında kaldığımız "zamanı kollama"nın önemine işaret etmek için bir hatırlatmada bulunabilirim: 11 Eylül'den sonra İslâma, Müslümanlara karşı bambaşka bir hâlete bürünen ve yaşına başına aldırmadan dişlerini gösteren Lewis, 1940'larda, 1950'lerde yazdığı kitaplarını yeniden redakte etmeye 1993'te değil de on yıl önce, meselâ 1983'te başlamış olsaydı ırk yerine etnisite kullanma ihtiyacını –çok büyük bir ihtimalle– duymayacaktı. Çünkü kimlik politikaları Soğuk Savaş sonrasının dünyasında tedavüle giren/sokulan ve neredeyse eşzamanlı olarak, hiçbir perhizkârlık engeline takılmadan basın yayın dünyasının vokabülerinde, üniversitelerde, akademik eserlerde boy gösteren, hem de nice on yıllardır tedavülde imiş gibi tezahür eden kavramsal-siyasal bir programdı.

Elbette aynı zamanda yeni inşa edilmiş politik bir dildi. Aslında her tarafa, özellikle de bizim gibi akademisi, basın yayın dünyası, siyaset arenası kontrol altında olan, literatisi taklite hevesli, entelektüel kapasite itibariyle fukara, kendisini, kendi kültürünü tanımak itibariyle hastalıklı ve yetersiz olan ülkelere bütün araçlar kullanılarak boca edilmişti. Ne kadar çok borazanı, hevesli taşıyıcısı olmuştu bu dilin; sağdan, soldan, ortadan, yeni-eski İslâmcıdan...

❁

İsterseniz tetkik ve tahkik için biraz sözlüklere (Fransızca-Türkçe veya İngilizce-Türkçe sözlükler dahil) müracaat edin, bakalım etnik, özellikle

1 B. Lewis, *Tarih Notları-Bir Ortadoğu Tarihçisinin Notları*, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul, Arkadaş Yay., 2014, s. 356-57.

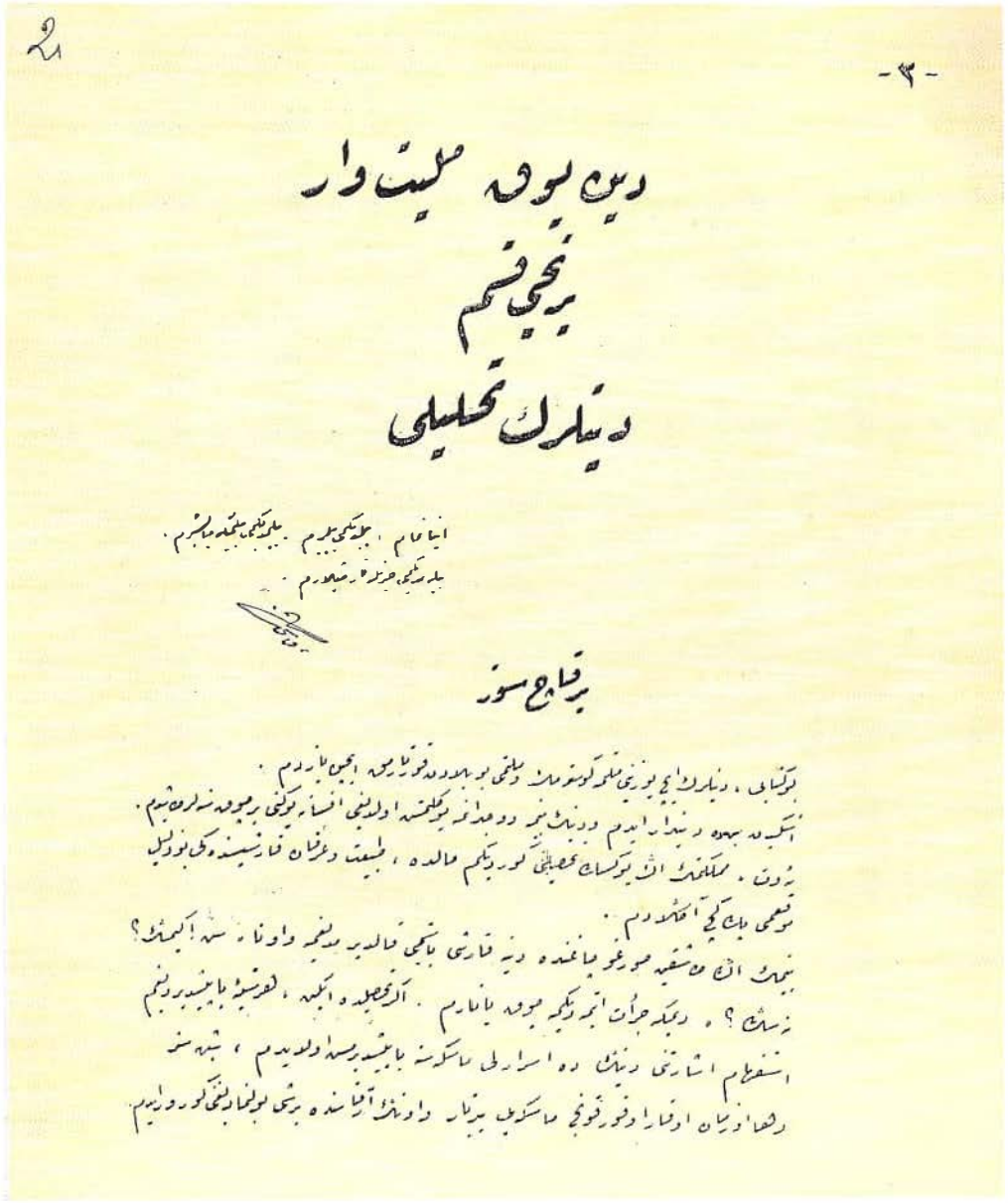

"Din Yok Milliyet Var"

Türkiye, milleti ve milliyeti dinin tayin ettiği bir tarihin ve kültürün içinden geliyor. Bütün yeni gelişmelere ve farklı tartışmalara rağmen din milletin, milliyetin merkezindeki yerini koruyor. Millî Mücadele/Erken Cumhuriyet döneminde de öyle.

Milletvekili yapılarak taltif edilen Ruşeni Barkın'ın 1926 yılında telif edip tamamladığı ve bir nüshasını Mustafa Kemal Paşa'ya takdim ettiği *Din Yok Milliyet Var* kitapçığı büyük değişimin ve tersyüz oluşun işaretlerinden sadece biri. Paşa da okuyor ve sayfa kenarlarına beğendiğine dair notlar düşüyor. *Medeni Bilgiler*'de bu kitaptan da bazı izler var.

Muhteva ve başlık o yıllardaki yeni resmi projeye uyuyor gibi. İlk cümlesi şöyle: "Bu kitabı dinlerin içyüzünü milletime göstermek ve milletimi bu beladan kurtarmak için yazdım." Fakat 12 Eylül darbesinden sonra bir dergi tarafından, Atatürk'e takdim edildiği de belirtilerek yayınlanması "tehlikeli" bulunduğu için yasaklanıyor.

Üstte bu enteresan risâlenin yazmasının ilk sayfası (Yusuf Ünal arşivi).

A. İbrahim tarafından 1931 yılında yazılan ve 1934 senesinde yayınlanan *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini* kitabı da Bakanlar Kurulu kararıyla toplattırılıyor.

Gerekçe din hakkındaki "tehlikeli" fikirleri...

Ankara'nın din konusundaki fikirleri ve tutumları böyle ikirciklidir ve gerektiğinde çift taraflı olarak keser.

etnisite kelimelerini bulabilecek misiniz, bulursanız eğer hangi anlamlarıyla karşılaşacaksınız? Osmanlıcanız varsa daha güzel ve vasıflı sürpriz örnekler için mutlaka Şemseddin Sami'nin, Kelekyan'ın, Redhouse'ın iki dilli sözlüklerine de bir göz atın lütfen.

(Yaşı müsait olanlar hatırlayacaklardır, düne kadar kimse durup dururken, uluorta ben Çerkezim, ben Gürcüyüm, ben Kürdüm, ben Lazım, ben Arnavutum, ben Ermeniyim, ben Aleviyim, ben Arabım demezdi. Bunu yazmazdı, ima da etmezdi. Devlet adamlarının bunları herhangi bir şekilde telaffuzu zaten sözkonusu değildi. Meşruiyeti de yoktu. Diyememenin, yazamamanın önündeki engellerden biri elbette zaman, Cumhuriyet ideolojisinin baskıları, korkuları ve perhizkârlıkları idi. Fakat aynı zamanda edep-ahlâk ve tedavüldeki dil-üslup da buna yol vermezdi. Böyle konuşmak kendini bilmezlik ve kabalıktı, en azından hafiflikti).

"Herkese Refah" Edebiyatı Yerine "Herkese Etnisite" Kredisi

Lewis İslâm dünyasıyla, Müslümanlarla, Ortadoğu'yla ilgili çalışmalarında bazı 'ırk ve ırksal' kelimelerini artık 'etnisite ve etnik' kelimeleriyle değiştirmişti ama meselenin aslının tamamen farkında idi. Ne ırkın ne de "bidat" etnisitenin Müslümanlar arasında (daha fazlasıyla Müslüman Türkler arasında) kaydadeğer bir karşılığı olmadığını, olsa olsa sun'î veya moda/dayatılmış/uyarılmış bir karakterde olacağını, kalacağını biliyordu.

Hem bilgi olarak hem de fiilen, yaşadığı tercrübelerle...

Aynı kitapta kendisi anlatıyor:

> "Çok tartışılan 'medeniyetler çatışması'na ilk kez 1957 Ağustosunun son haftasında Washington['da] (...) bir konferansta atıf yaptım. (...) Ortadoğu'nun Müslüman halklarının büyük bir çoğunluğu için Hristiyan Avrupa'da kimliğin ve buna bağlı olarak sadakatin esas belirleyenleri olan ülke ve etnisitenin ikincil bir önem arzettiğini ve pek dikkate alınmadığını anlattım. (...) *Temel kimliğin belirleyeni ve buna bağlı olarak sadakatin odağı dindi.* Batıda biz farklı dinlere bölünmüş bir ulus tahayyül ederiz. *İslâm dünyasında ise onlar daha ziyade uluslara bölünmüş bir din tahayyül ederler* ve bu bölünmeler yerel olarak önemli olsalar da küresel açıdan ikincildirler. Ortadoğu'da [Müslümanlar tarafından] esasen Hristiyan olarak görülen batılı uluslar [ABD dahil] genellikle tek bir grup olarak algılanırlar, her zaman olmasa da zaman zaman buna Rusya da dahildir" (*age*, s. 266. Vurgular bizim)[2].

Lewis ilk baskısı 1961 yılında yapılan meşhur kitabında da benzer şeyler söylüyor; millet, milliyet din üzerinden anlaşılır ve öyle tanımlanır:

> "İngilizce '*nationality*' ve Fransızca '*nationalité*', bir insanın vatandaşı veya uyruğu olduğu ülkeyi ve devleti belirtir. Almanlar bu anlamda

2 Akademisyenlerin ve gazetecilerin 1960'lı yıllardan itibaren Türk insanının hangi kelime-kavramlarla kendisini-kimliğini tanımladığını tesbit için yaptıkları saha araştırmaları veya kamuoyu yoklamalarındaki neticelerin özeti için bk. İ. Kara, "Müslüman mısın Türk mü?", *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2017, s. 56-61.

'*Staatsangehörigkeit*'ı ve hukukî değil de etnik anlamda '*Nationalitat*'ı kullanırlar. Aynı durum Doğu Avrupa dillerinde de görülüyor; örneğin, Stalin'in 'milliyet sorunu' üzerindeki yazılarında ve Sovyet vize formülerlerinde.
Bu konuda Türkçe, iktibas edilen veya yeni uydurulan sözcüklerde genellikle olduğu gibi Fransızcaya değil Almancaya uyar. Resmi Türkçe formülerlerde genellikle iki hane vardır; biri Almanca '*Staatsangehörigkeit*'a uyan *tabiiyet*, diğeri *millet*in soyut bir şekli olan *milliyet*. Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşları Türk tâbiiyetindedir fakat milliyetleri Yunan [Rum], Ermeni, Yahudi veya çoğunluk için aynı anlamda Müslüman ve Türk olabilir.
Bugün için milliyet hakkındaki soruya daha genellikle verilen cevap 'Müslüman' şeklindedir" (vurgular bizim)[3].

Müellif bu tesbitleri Müslümanların faziletlerini saymak için zikretmiyor elbette, aksine bugün bile İslâm dünyası ve Türkiye için çok önemli olan bir hususiyeti yani kurucu ve sürdürücü fikrin, birliği sağlayıcı, milleti inşa edici unsurun Batıda olduğu gibi ırk (yahut kültür) üzerinden değil din/İslâm ve Müslümanlık üzerinden olduğunu, 1957 yılında Amerikalıları, Müslümanların sadece Avrupa'ya değil kendilerine de derin bir düşmanlık beslediğini isbat için ve muhataplarını buna ikna maksadıyla anlatıyor, dil döküyordu. Aslında usturuplu düşmanlık yayıyor, düşmanlara/Müslümanlara mim işareti koyuyordu.

Emek verilmiş, yıllarca biriktirilmiş oryantalistik bilgilerle mücehhez gerekçesi de hazırdı/hazırlanmıştı: Hangi ırktan ve etnisiteden gelirse gelsin tek bir millet olan Müslümanlar için kendisinin ve muhataplarının da dahil olduğu "küfür de [gavurlar da] tek bir millettir".

B. Lewis tahrik unsuru İsrail meselesine hiç temas etmeden (belki Balfour Deklerasyonu üzerinden dolaylı bir şekilde temas ederek) karşı taraftan başka bir hikâye anlatıyor ve Müslümanları suçlayan bir dille birilerini kuvvetle uyarıyor:

"Yirminci yüzyılın ortalarıyla birlikte İslâm dünyasında ortak bir Müslüman kimliğine ve küresel dünyada kâfirlerden oluşan ortak bir düşmana dair giderek artan bir farkındalığa işaret eden sayısız gösterge ortaya çıkmıştı bile. Kimi örnekler verebilirim: 1945 Kasımında Britanya'nın Balfour Deklerasyonu'nu ilan edişinin yıldönümünde Mısır'da gösteriler düzenlendi. Gösterileri düzenleyenler bunun Britanya hükümeti ile onun himaye ettiği Siyonistlere karşı bir protesto olmasını amaçlamışlardı. Gösteri kısa zamanda Yahudi karşıtı bir kalkışmaya, daha da dikkat çekici olarak pekçok Katolik, Ermeni ve Rum Ortodoks kilisesinin saldırıya uğrayıp tahrip edildiği daha genel bir gayrımüslim karşıtı bir ayaklanmaya dönüştü.
Düşman tanımının benzer bir şekilde genişletilmesi 1952 Şubatında Süveyş'te, Kanal üzerinde devam eden Britanya işgaline karşı gösteriler düzenlendiğinde de yaşandı. Britanya karşıtı gösteriler bir Kıpti kilisesini yağmalayıp

3 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. M. Kıratlı, Ankara, TTK Yay., 1970, s. 342, dn. 36.

> ateşe vererek, farklı mezheplerden bir dizi yerli Hıristiyanı öldürdüler. (...) 2011'in sonlarında ben bu kitabı kaleme alırken olaylar neredeyse yüz bin Kıptiyi Mısır'ı terk etmeye zorladı. Hezeyan anlarında düşmanın bir parçası olarak görüldüler ve buna göre davranıldılar. Muhtemelen gayrısahih bir biçimde Peygamber'e atfedilen bir hadise göre 'küfür tek bir millet'ti" (*age*, s. 269-70).

Nasıl buldunuz akışı ve tasvirleri?

Yazarın kitabî olanları yanında tecrübî bilgi kabilinden aktardıkları da zikre değer: 50'li yıllarda Osmanlı arşivlerinde çalışmak için Türkiye'ye geliyor (kendi beyanlarına göre o yıllarda gittikçe harareti artan İsrail meselesi yüzünden Yahudi bir akademisyenin Türkiye ve İran dışında rahatlıkla kalıp çalışabileceği bir İslâm ülkesi yok) ve geçici ikamet izni için önüne konan bir belgeyi dolduruyor. Belgeyi almaya gittiğinde "kimlik" hanesine "Protestan" yazıldığını görüyor ve şaşırıyor.

Niçin böyle kaydedildiğini sorması üzerine, belki de Cumhuriyet ideolojisine gönülden bağlı ama milliyetle dini aynı bilen Türk memur bütün rahatlığı ve açıklığıyla şu cevabı veriyor: "İngiliz yazmışsınız ve İngiliz Protestan demektir, bunu herkes bilir" (s. 268-69).

Lewis İran'da başından geçen bir başka hadiseyi de anlatıyor:

> "Benzer bir olay Tahran'da İngiliz bir meslektaşımla birlikte ikamet izinlerimizi almaya gittiğimizde de yaşanmıştı. Orada Türkiye'den çok daha açık bir biçimde, din için bir bölüm vardı. Benim için herhangi bir sıkıntı doğmadı. Kendi dinimi yazdım ve iznimi aldım. Ama arkadaşım bir sorun yaşadı. O 'Hıristiyan' yazmıştı ve İranlı yetkililer için bu yetersizdi. 'Ne tür [hangi mezhepten ve milletten] bir Hıristiyan olduğunuzu bilmemiz gerek' dediler. 'Rum musunuz, Ermeni mi, Katolik mi, Ortodoks mu ya da başka bir şey mi?' Seküler bir aileden geldiğini ve herhangi bir ibadette bulunmadığını açıklamaya çalıştı ama bu kabul edilemez bulundu ve sonunda belirli bir mezhep seçmek zorunda kaldı. Bu sayede geçici bir ikamet izni alabildi" (*age*, s. 269).

Etnisite, Çatışma, Barış...

Bernard Lewis'in "medeniyetler çatışması"ndan ilk defa ne "zaman" bahsettiğini atlamadınız değil mi? 1957... Türkiye'ye "medeniyetler çatışması-medeniyetler ittifakı", "dinlerarası diyalog", "Medine Vesikası", "çokhukukluluk", "hoşgörü", "birarada yaşama" gibi parlak başlıkların, programların "ne zaman" ve kimler, hangi siyasî ve dinî gruplar, hangi kurumlar marifetiyle geldiğini, ne türden bir mantıkla ortaklaşa veya başarısız koro halinde seslendirildiğini hatırlıyor musunuz? Şimdi sadece kendinin dışındaki bir grubu, bir kurumu, bir kişiyi hatırlamak ancak körlükleri artırabilir, basiret için hepsini hatırlamak ve tablonun

Kimlik Ne ile Tanımlanacak?

Kayseri ve Konya gibi iki muhafazakâr kentin merkezlerinde, yükseklik ve anıtsallık itibariyle cami ile, hatta minarelerle yarışacak tarzda Mustafa Kemal Paşa heykellerinin yapılmasının arkasında nasıl bir fikir, anlayış ve yorum var acaba?
Bu iki tarihî şehrin kimliklerini neler, hangi semboller belirleyecek?
Bugün hangileri ve nasıl belirliyor? 1950'den bugüne muhafazakâr iktidarlar sayesinde (!) tarihî şehir gerçekleri kaldı mı ülkemizde?

tamamını görmek, süreci bir daha gözden geçirmek lazım.

Hatırlamak da bütünlük ister çünkü, bunun için de gayret ve cesaret... Çuvaldızı kendine batırmak... Acı çekmek...

Fakat daha çarpıcı bir hikâye var Lewis'in anlattıklarında:

İki önceki Vatikan reisi Papa II. John Paul dinlerarası diyalog meselesiyle yakından ilgileniyormuş (1964'ten beri hepsi ilgileniyor aslında, Vatikan'da bir ruhban mütehassıslar sınıfı var bu işler için). Onun düzenlediği hususi sohbet toplantılarına davetli olarak katılanlardan biri de B. Lewis. Hıristiyanlık ve Yahudilik ilişkilerini, diyalog ve yakınlaşma meselelerini konuşuyorlar, tartışıyorlar. İslâm meselesi ve "hoşgörü" edebiyatı da sık gündeme gelip gidiyor. "Diyalog"un önşartlarının tamamlanabilmesi için ona da ihtiyaç var...

Bu hususi toplantıların meyvelerinden biri İtalyan Hıristiyan Demokrat Partisi'nin "entelektüel kolu"nun düzenlediği "Ötekilik" kolokyumu. 80'li yıllardayız. (Hatırlayın lütfen, başımıza musallat olan "öteki" meselesi de etnisite gibi yeni ve parlak bir kavramsallaştırma başlığı). Üç büyük semavî dinde bu meselenin nasıl ele alındığı konuşulup tartışılacak bu kolokyumda. Yahudilikte ötekiliği bir haham anlatıyor (daha sonra Vatikan'la İsrail arasında diplomatik ilişkilerin kurulması anlaşmasının müzakerelerini yürüten kişi olmuş bu zat), Hıristiyanlıktaki ötekilik meselesini de bir papaz anlatacak normal olarak.

Peki İslâmda ötekilik kim tarafından şerh u beyan edilecek diye bekliyor ve umuyorsunuz? Boşuna Türkten, Acemden, Araptan, Hintten sarıklı bir âlim yahut kravatlı bir ilahiyatçı akademisyen beklemeyin, bu bahsin anlatıcısı B. Lewis... "Bir molla değilim ben" diye konuşmasına başlayınca yanındaki papaz "hayır, siz bir müftüsünüz" diye tashih edip otoritesini kutsamış ve yerindeliğini tasdik etmiş!!! (*age*, s. 285-90).

Sonra onun sandalyesine, dinlerarası diyalog toplantılarına aynı/benzer meseleleri anlatmak, konuşmak için Müslümanlar da oturacak, kurulacak. Soğuk Savaş sonrası dönemde zaten hayli geliştirilmiş bu işin bir tarafı Müslümanlara ihale edilecek, onlar da yıllardır karşı çıktıkları, tedirginlikle izledikleri bu işlere hevesle, iştahla bulaş(tırıl)acaklar.

Türkiye'de de bu işlerin başını çekmek bir "cemaat"a ihale edilecek[4]. Devletin hiç değilse bir kanadının desteğiyle, sarıklı Diyanet başkanları, heybetli ilahiyat hocaları ile birlikte, kolkola... Hem de ne kadar ve hiç yadırgamadan!?

Şair demişti ya; "Bilemem eyleyecek hande midir girye midir".

Öyle bir şey bu.

4 Fehmi Koru'nun aktardığına göre Fethullah Gülen'in Papa ile görüşmesine aracılık eden de ABD'deki Musevi kuruluşlarının en etkilisi olan Anti-Defamation League'in uzun yıllar (1987-2014) başkanlığını yapmış Abe Foxman'mış. bk. *Ben Böyle Gördüm-Cemaat'ın Siyasetle Sınavı*, İstanbul, Alfa Yay., 2016, s. 121. Sürdürülebilirlik önemli bir mesele!!!

Çağdaş Türk Edebiyatı veya Düşüncesi Hangi Kimlikten?

Türk edebiyatının son büyük üstatlarından Mehmet Akif Arnavut, Ahmet Haşim Arap, Yahya Kemal suyun ötesinden Üsküplü "kimlik"leriyle tanı(mla)nabilirler mi? Aynı şey Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul, Cenap Şahabettin, Halide Edip Adıvar, Abdülhak Hamit Tarhan... için de geçerli.
İlk hatırladığınız mısraları, şiirleri, yazıları, başlıkları üzerinden, onun anlamını, hissiyatını, işaretlerini öne alarak bir değerlendirme veya sıralama yapsanız nasıl bir sonuca ulaşırsınız?
İsterseniz çağdaş Türk düşüncesinin büyük isimlerine intikal edin: Şemsettin Sami, Said Halim Paşa, Abdullah Cevdet, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Babanzâde Ahmet Naim, Ahmet Ağaoğlu, Bediuzzaman...
Boyunlarına hangi kimliği asarsanız onların hususiyetlerini ve fikir dünyalarını ele verebilirsiniz acaba? İslâm ve Müslümanlıktan başka...
Etnisite bir işe yarar mı?

Söz vermiştik, başta bıraktığımız yere döneceğiz: Zaman filmi şeridinin makarası çok süratli dön(dürül)üyor, kimlik politikaları gibi daha dün önümüze gelenleri "zamanı kollama"dan tarih boyunca hep böyle imiş gibi görüyor, öyle zannediyoruz. Halbuki ilmî ve fikrî bir çaba yeniliklere, sıçramalara, yeni kavramsallaştırmalara ve açıklama tarzlarına açık ve hatta teşne olmakla beraber her zaman ısrarla ne zaman, niçin ve nasıl sorularını da sormalı, süreci ve neticeleri takip etmeli, kendi zaviyesinden, kendini merkeze alarak değerlendirmeli. Ayrıca bu politikalar bize çözüm ve yakınlık mı sağlıyor, "küresel" yeni/sun'î bir kimlik mi veriyor yoksa gerçek kimliklerimizi mi topluyor, törpülüyor? Harcıyor, mezata sunuyor, onlarla savaşı körüklüyor?

Milliyet ve milliyetçilik bölücüdür diyorlar, kendileri milliyet(çilik)lerini kuvvetlendirdikleri bir dönemde başkalarına bütünlük-birlik ve refah için etnisite-kimlik pazarlıyorlar. Halbuki o milliyetçilik içinde de bölücülük. Yani katmerlisinden. Bunlara da dikkatle bakmalı.

Düşündürücü, belki bir tarafıyla ızdırap verici bir şey daha var: Vatandaşın, halkın, sevad-ı a'zamın zaman anlayışı sanki okumuş yazmışlardan daha uzun-zamanlı ve dayanıklı gözüküyor. Ölçü, tartısı da...

Devir "cehalet"in prim yaptığı devirler ve zamanlar mı oldu yoksa?!

Âhir zaman alametlerinin içine mi düştük???!!!

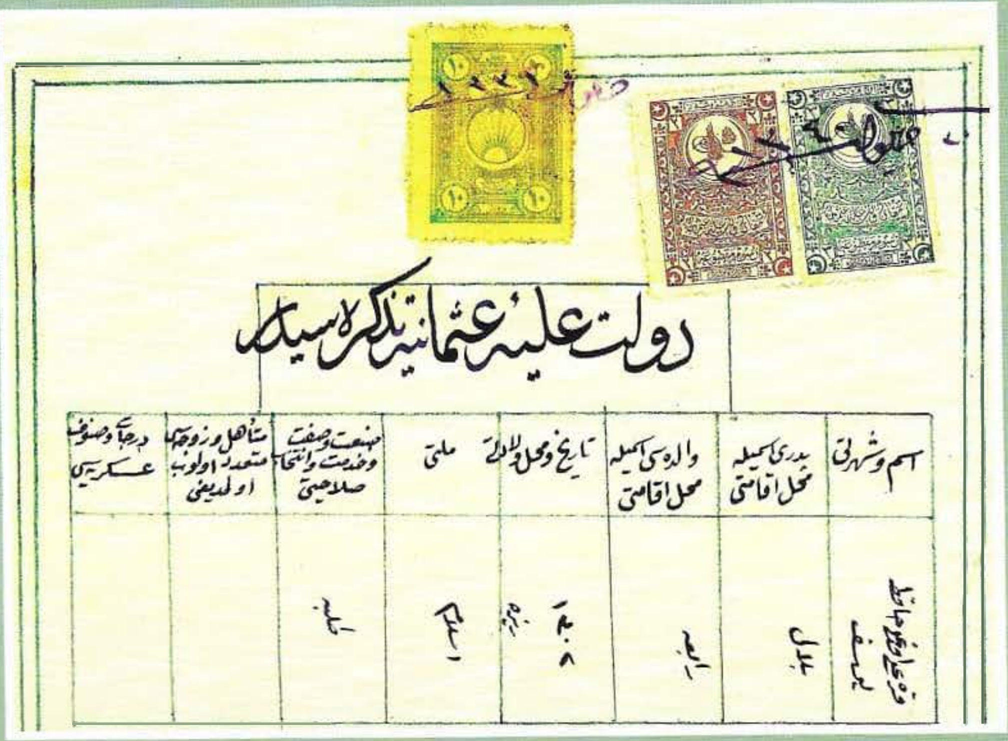

دولت علیهٔ عثمانیه تذکره‌سیدر

اسم و شهرتی	پدری اسمیله محل اقامتی	والده‌سی اسمیله محل اقامتی	تاریخ و محل ولادتی	ملتی	صنعت و صفت و خدمت و انتخاب صلاحیتی	متأهل و زوجه‌سی متعدد اولوب اولمدیغی	درجات و صنوف عسکریه‌سی
قره‌علی‌اوغلو حافظ یوسف	بلال	[illegible]	۳۰۸ ریزه	اسلام	[illegible]		

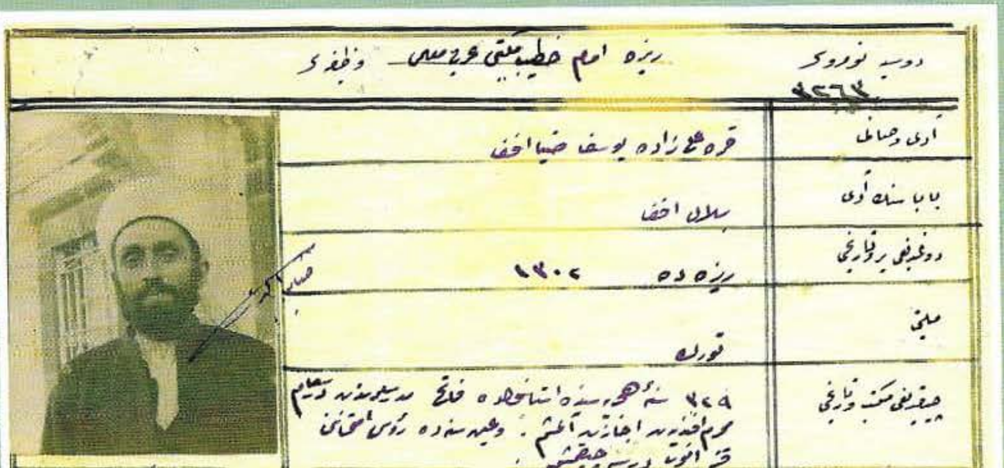

دوسیه نومروسی ۹۲۶۲	ریزه امام خطیب مفتی عربجه‌سی — وظیفه‌سی
آدی و شهرتی	قره‌علی‌زاده یوسف ضیا افندی
باباسنک آدی	بلال افندی
دوغدیغی یر و تاریخی	ریزه‌ده ۱۳۰۷
ملتی	تورک
چیقدیغی مکتب و تاریخی	۳۲۹ سنه‌سنده [illegible] مدرسه‌سنده [illegible] اجازتنامه آلمشدر. [illegible]
درجه‌سی	[illegible]
فوتوغرافنک چکیلدیکی تاریخ	۲۸ ایلول ۹۲۶

AB SEVDASINDAN KİMLİK KARTINDAKİ "DİN/MİLLET" HANESİNE...

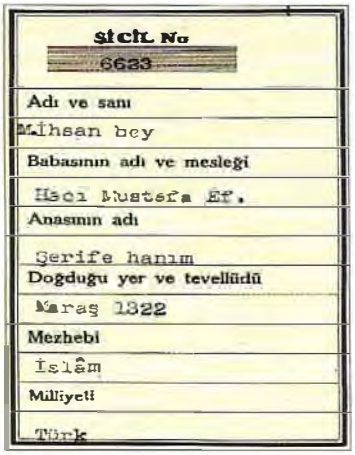
Sicil No
6623
Adı ve sanı
Mihsan bey
Babasının adı ve mesleği
Hacı Mustafa Ef.
Anasının adı
Şerife hanım
Doğduğu yer ve tevellüdü
Maraş 1322
Mezhebi
İslâm
Milliyeti
Türk

Aynı kişinin, sonradan Rize müftüsü olacak olan Karaalizâde Yusuf Efendi'nin 1321/1905 tarihli nüfus tezkiresinin "Milleti" hanesinde "İslâm" yazılı. 1340/1924 tarihinde Rize İmam Hatip Mektebi muallimliği için düzenlenen nüfus evrakında ise din hanesi yok, "Milliyeti" hanesinde ise "Türk" yazılmış.
Üstteki görselde 1934 yılında Tarih öğretmeni Maraşlı İhsan Bey'e verilen Sicil Cüzdanı'nda "Mezhebi" hanesinde "İslôm", "Milliyeti" hanesinde "Türk" yazılı.

1980-1995 yılları arasında Sainte Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'nda Din Dersi hocalığı yapmışlığım var. Birçok bakımdan istifade ettiğim, zevkle çalıştığım bir görev oldu benim için. Bir kısmıyla hâlâ görüştüğüm talebelerim ise hayatımın en kıymetli kazançları arasında sayılır. Bu okulda hocalığa başladığımda Din Dersi seçmeli idi. Ayrıca mecburi olan Ahlâk Dersi'ne de ben giriyordum. Okulun %10-15 civarında Türk uyruklu gayrımüslim öğrencisi vardı, onlar da Ahlâk Dersi'nde talebemdi.

1982 Anayasası iki dersi birleştirdi ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi başlığıyla ilkokulun 4 ve 5., orta ve liselerin ise bütün sınıfları için bu dersi mecburi hale getirdi. (Seçmeli dersin adı Din Dersi idi, artık Din Kültürü olmuştu. Bugün de öyledir. Kimsenin umurunda değil ama devrin devletlü paşaları ve çoğu zaman iktidarın emrinde çalışan büyük hukukçular dersin mecburiliğini bu kelime operasyonu üzerinden laiklikle uyumlu hale getirmişlerdi. Nasıl olsa demokraside çözüm tükenmezdi. Din sahasındaki muğlaklık ve müphemlikler de...).

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi mecburi hale getirildiği zaman Türk vatandaşı gayrımüslim talebelerin dersten muaf tutulması bilerek ihmal edilmiş veya unutulup atlanmıştı. Birkaç ay sonra mevzuat bu istikamette tashih edildi. Doğrusu da bu idi. (Arada söyleyelim, bu satırların yazarı bütün problemlerine ve zaaflarına rağmen Türkiye şartlarında Din Dersinin mecburiliğini savunmanın daha doğru bir yol olduğu kanaatındadır). Mevzuat tashihi yapıldı fakat nüfus cüzdanlarındaki din hanesinden kaynaklanan bazı problemlerin bu yeni düzenleme ile de çözülemediğini nereden bilebilirdim?

Bir sabah okula gittiğimde rahibe olan müdire hanımefendi beni kapıda karşıladı ve nazik bir konuda benimle görüşmek isteyen bir velinin öğretmenler odasında beklediğini söyledi. Odaya geçtim, bekleyen başarılı

ve sessiz sakin bir talebemin annesiydi. "Hayırdır, bir yaramazlık yok inşallah" dedim. "Bir yaramazlık yok hocam ama bir derdimiz var, biz çözemedik, onu size danışmaya geldim, idare de sizinle görüşmemi ısrarla tavsiye etti" dedi ve anlatmaya başladı:

Biz Süryaniyiz, ailemiz Cumhuriyetin ilk yıllarında Mardin'den İstanbul'a göçtü. Fakat o sıkıntılı yıllarda nüfus cüzdanlarımızın din hanesine İslâm yazıldı. Devlet bunu bizi koruma amaçlı yaptığını söyledi veya ima etti, biz de öyle kabul ettik. İsim ve soyisimlerimiz de öyledir. Geldik bugünlere. Şimdi gayrımüslim öğrencileriniz için Din Dersinden muafiyet düzenlemesi yapıldı ama bizim nüfus cüzdanlarımızda İslâm yazılı olduğu için çocuklarım kanunen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersine girmek zorunda gözüküyor. Ne yapmamı tavsiye edersiniz? (Bu problemi sühuletle nasıl çözdüğümüzü anlatmanın yeri burası değil).

O günün şartlarında Alevi olduklarını ancak ikinci, üçüncü senede ve mahremâne bir eda ile bana söyleyen talebelerim ve veliler de oldu fakat onlardan böyle bir talep ve şikâyet hiç duymadım, herhangi bir ima hissetmedim. Sure ve duaları ezberlemekte, namaz kılmayı öğrenmekte bir isteksizlik yahut dolaylı direnç de görmedim.

Kurmaca ve Gerçek

Tarihin uzun zamanların içinden sürükleyip önümüze getirip yığdığı böyle problemler var/dı. Başka ülkelerin ve milletlerin tarihinde de oldu, var/dır. Bugün kimseyi rencide etmeden bu problemlerin çözülmesi gerektiği tartışma dışı olmalı. Mesele bu değil. Mesele Türkiye'de gayrımüslimlerin veya kendisini Müslüman kabul etmeyenlerin problemlerinin İslâm ve Müslümanlık hanesi tahrip edilerek, zorlanarak, aşağıya çekilerek, rencide edilerek yapılması, yaptırılmasıdır. Hemen söyleyelim, bu tahrip, zorlama ve rencide etme sadece bugünün, dünün meselesi değil; İslâm dünyasının ve Türkiye'nin bütün XIX. ve XX. (ve elbette XXI.) yüzyıl tarihi biraz da bunun, Müslümanların rencide edilmesinin, doğrudan veya dolaylı yollarla burunlarının sürtülmesinin tarihidir.

Maalesef böyledir. Başkaları için istenen hak hukuk yahut eşitlik Müslümanlar için eşitsizliğe, hak hukuk tanımazlığa müncer olageldi.

Bu konularda baş ve yardımcı aktörler de bazen yabancılar, onlarla ittifak kuran gayrımüslimler, bazen de suret-i haktan görünen yahut kafası karışık, tefrik kapasitesi zayıflamış kendi dindaşlarımız ve yurttaşlarımız, bürokrasi ve siyasetçilerdir. İçerinin ve dışarının uzun yıllardır kullandığı panislamizm, irtica, cihad (kutsal savaş), istibdat (despotizm), cariye-türban-çarşaf, terör, şiddet, şeriat devleti, ortaçağ, eşitsizlik, skolastik,

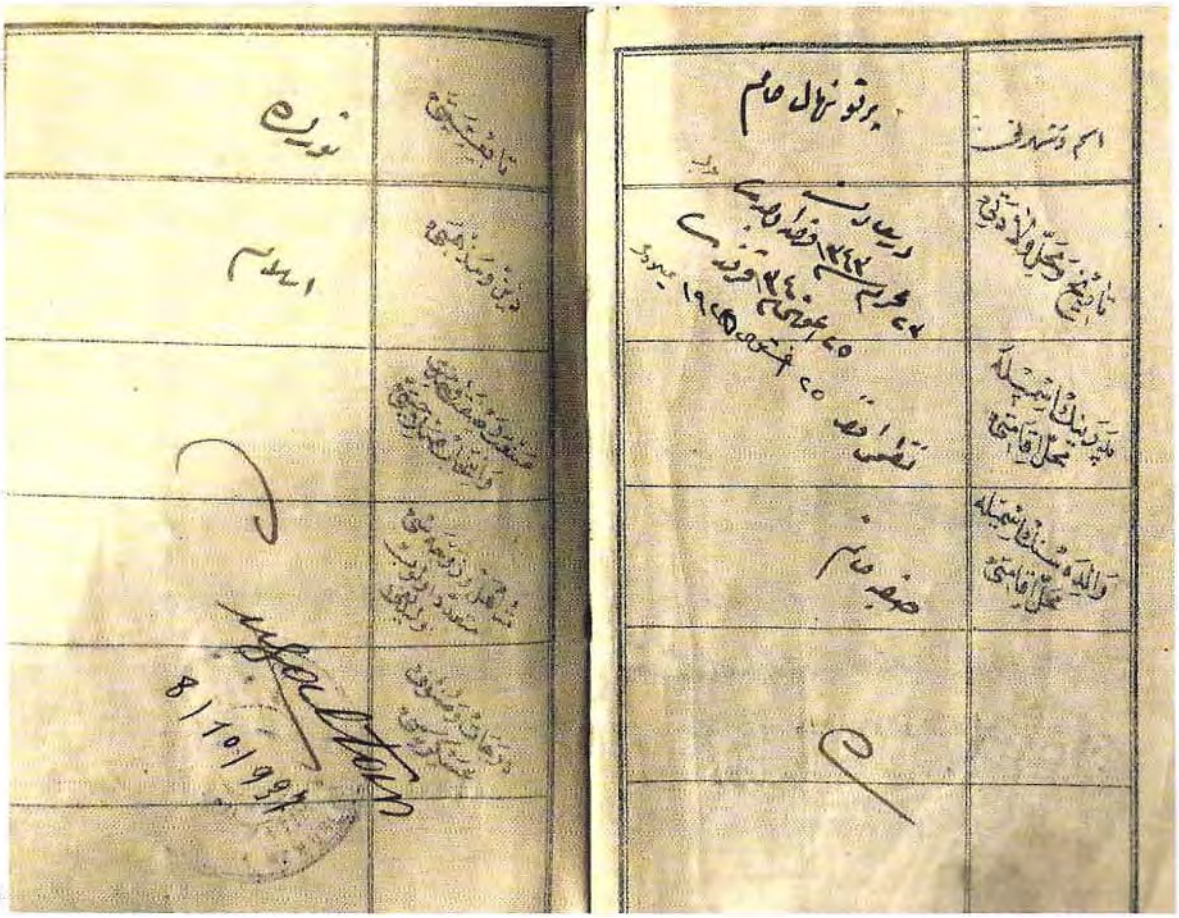

"Tabiiyeti Türk, Dini Ve Mezhebi İslâm"

Nazmi Efendi ve Safiye Hanımın kızı, 25 Ağustos 1340 (1924) doğum tarihli Pertev Nihal Hanımın nüfus cüzdanında "tabiiyeti" hanesinde "Türk", "din ve mezhebi" hanesinde "İslâm" yazılı.

1330/1914 tarihli Nüfus Kanunu'nun 3. Maddesi nüfus kayıtlarının hangi bilgileri ihtiva edeceğini düzenliyor. Ad ve aile lakabından sonraki ilk bilgi diniyle ilgili: Sicill-i nüfus zükûr ve inâsın isim ve şöhretiyle Müslümanların dinini ve gayrımüslim ahalinin din ve mezhebiyle hangi cemaata mensup olduğunu ve pederinin isim ve mahall-i viladetiyle validesinin ismini ve vilayet ve kaza itibariyle mahal ve tarih-i viladetini ve ikametgâhını ve sanat ve sıfatıyla okur yazar olup olmadığını (...) hâvi olacaktır" (*Takvim-i Vekâyi*, 17 Şevval 1332/26 Ağustos 1330, s. 1).

1972 tarihli Nüfus Kanunu'nun 43. Maddesinde de din hanesi biraz aşağıya inmekle beraber var: "Aile kütükleri; ailenin bütün fertlerinin cinsiyetini, adı, soyadı, baba ve anası adiyle soyadlarını, sağ olup olmadıklarını, il ve ilçe itibariyle doğum yeri ve tarihlerini, vücutlarındaki belirli değişikliklerini, dinini, okur-yazar olup olmadıklarını, medeni hallerini ve diğer şahsi hal değişikliklerini ihtiva eder".

46. Maddenin bir cümlesi ise şöyle: "(...) Ad ve soyadının değiştirilmesi, din değiştirme suretiyle de olsa mahkeme kararıyle yapılır (...)". (Mevzuat bilgileri için hukukçu talebe-meslektaşım Ali Adem Yörük'e müteşekkirim).

örümcek kafa, sakal-şalvar-tesbih... aslında ve çoğunlukla Müslümanları, Müslümanlığı rencide etmenin, bastırmanın uyarılmış ve büyütülmüş ön araçları, sahte meşruluk hazırlıkları ve siyasî hileleridir. Önemli bir kısmı da yabancıların, azınlıkların haklarını savunmak için, bu savunmayı daha kolay yapabilmek adına...

(İsterseniz devlet kurumları, Diyanet, İlahiyat Fakülteleri dahil hemen herkesin destek verdiği yakın zamanlardaki dinlerarası diyalog ve birarada yaşama edebiyatlarını, Medine Vesikası tartışmalarını ve arkalarındaki mantığı hatırlayın. Şimdi niçin yoklar?!).

Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'deki anlatımı ve yorumu bu meyanda örneklerden sadece biri olarak zikredilebilir. Paşa birbuçuk asır önce olmuş bitmiş bir hadiseden bahsetmesine rağmen sanki yakın dünü ve bugünleri anlatıyor gibidir. Tarihin canlılığı ve aktüelliği yahut "geçmiş geçmez" dedikleri herhalde bu olmalı.

Birlikte bakalım:

> "Bu Fermanın [1856 tarihli Islahat Fermanı'nın] hükmünce tebea-i Müslime ve gayrımüslime kâffe-i hukukta müsavi [eşit] olmak lazım geldi. Bu ise ehl-i İslâma pek ziyade dokundu. (...) Ehl-i İslâmdan birçoğu, 'âbâ vü ecdâdımızın kanıyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi [diniyemizi] bugün gâib ettik. Millet-i İslâmiye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâma bu bir ağlanacak ve matem edecek gündür' deyü söylenmeğe başladılar.
> Tebea-i gayrımüslime ise ol gün raiyet silkinden çıkıp millet-i hâkime ile tesâvi [müsavat, eşitlik] kazanmış olduklarından onlarca bir yevm-i meserret [sevinç günü] idi"[1].

1 Cevdet Paşa, *Tezakir*, haz. C. Baysun, 2. bs., Ankara, TTK Yay., 1986, I, 67-68.

Bunlar geçmişte içerden ve dışardan şark meselesi, medenileştirme, sömürgecilik, tanzimat ve ıslahat, muasır medeniyet seviyesi, ulûmfünûn, aydınlanma üzerinden/gerekçesiyle oldu, şimdi bunlara ilaveten küreselleşme, pazar ekonomisi, liberalizm, tarihin sonu, refah, laiklik, demokrasi, insan hakları, kimlik-azınlık politikaları, birarada yaşama, hoşgörü üzerinden/gerekçesiyle oluyor. Bunlar aynı zamanda bir baskı ve yönlendirme; muhatap olan için de tehdidi algılama ve yönlenme biçimi.

İslâm dünyasının ve Türkiye'nin, modern eğitim süreçlerinden geçmiş Müslümanların eşzamanlı olarak ve içiçe gelişen Avrupa hayranlığı ve Avrupa düşmanlığı bu baskıların ve kabullerin arasında ortaya çıkan tereddütlerin, şahsiyet bozukluklarının veya korunma biçimlerinin, hadi politikalarının da diyelim, bir parçasıdır. Bir başka şekilde söylersek korunmak ve beka fikri için Avrupa/Batı düşmanlığı, açılmak ve devamlılığı sağlamak için Avrupa taklidi, muhabbeti, hayranlığı hatta aşkı içiçe, yanyana... (Bu konuda bk. Bu kitap, s. 393-436).

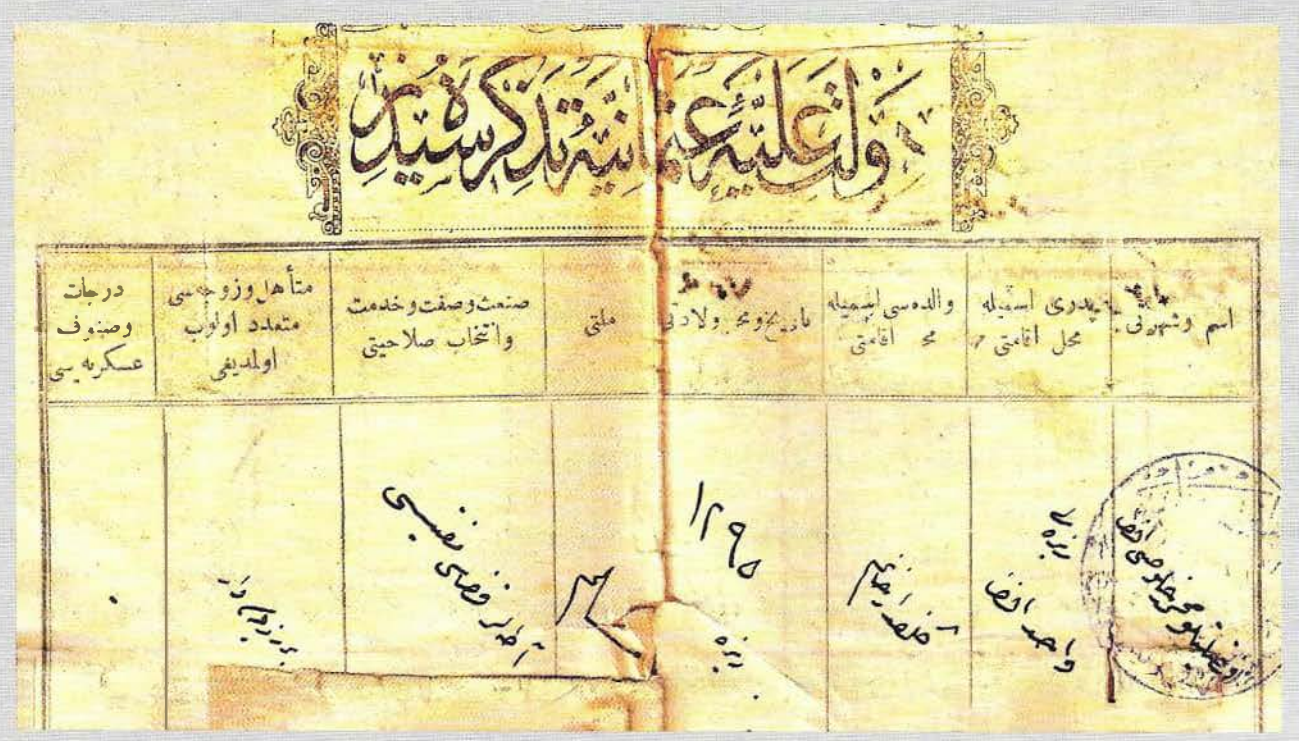

Dini	İslâm
Mezhebi	
Meslek ve içtimaî vaziyeti	
Medenî hali [*]	Evli

Dini	İsl.
Mezhebi	H.
Meslek ve içtimaî vaziyeti	1
Medenî hali [*]	Havva ile evli

Değişme Var, Devamlılıklar da Var...

Rizeli Vahit oğlu Mehmet Hulusi (Alemdar) için 1912 tarihinde yeniden düzenlenmiş Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Nüfus tezkeresinde "Milleti" hanesine "Müslim" yazılmış.
1936 tarihinde Rize'de düzenlenen defter halindeki bir nüfus cüzdanında din hanesi "İslâm" olarak doldurulmuş, mezhebi hanesi umumiyetle olduğu gibi boş bırakılmıştır. Buna karşılık 1944 yılında yine Rize'de hazırlanan bir başka nüfus cüzdanında ise mezhep hanesinde herhalde istisnai bir örnek olarak "H." kısaltması var. Muhtemelen Hanefi mezhebine işaret ediyor.
Alevî bir vatandaşın, din hanesinde İslâm yerine Alevî yazılmasını talep eden başvurusu üzerine Türkiye'nin 2010 yılında AİHM'nde mahkum edilmesi gidişatı belirlemiş ve değiştirmiş gibi görünüyor. Mahkeme kimlik kartının din hanesine Alevi yazılması talebini Alevîliğin İslâmiyetin bir alt grubu olduğu gerekçesiyle reddederken din hanesinin doldurulma mecburiyetini mahkumiyet konusu yapmıştır.
2010 yılında din hanesinin "gizlenmesi"/çipte saklanmasıyla ilgili son düzenlemenin AK Parti iktidarının kararıyla İçişleri Bakanlığı'nın tasarrufu olduğu anlaşılıyor.

İçiçe var olan, gelişen, hatta birbirini besleyen zıtlıklar bunlar. Bu zıtlıkları taşımak ve benimsemek açısından Müslüman ülkelerin diyelim ki laik kesimi ile dindarları arasındaki farkın olsa olsa bir derece farkı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Millet Din Demekse 'Nation' Ne Olacak?

Bugün, AK Parti iktidarının icraatlarından biri olarak, 2010 yılından beri Türk devletinin verdiği yeni kimlik kartlarında artık din hanesi yok. Taşıyacağınız nüfus cüzdanınızda İslâm/Müslüman olduğunuz belirtilmeyecek, görülmeyecek, gösterilmeyecek... "Herhangi" bir "eşit" kişi gibisiniz artık; dünya vatandaşı, her yerin insanı. ("Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-i zemin" kelâm ne zaman söylenmişti bu topraklarda?!). Güya isterseniz/rıza gösterirseniz iç bilgilerde (karnınızda) din hanesi yer alacak, görülebilecekmiş. Nüfus memuru size soruyor, ekranda gösteriyor ve ona göre "içerde" kaydediyor(muş).

Nereden ve ne zaman çıktı bu? Avrupa Birliği süreciyle ilgili en büyük hamleyi gerçekleştiren, ama bir müddettir söylem itibariyle Avrupa karşıtlığı yapan, 2023'te tekrar AB sürecisini canlandırmaya çalışan, tarihî çizgi ile irtibatlı söylersek batı düşmanlığı ile ona olan gizli-açık sevdasını birlikte taşıyan mevcut iktidar Soğuk Savaş sonrası dönemin belirleyici ve baskıcı küresel temayülleri ve kimlikçi-azınlıkçı AB standartlarına uyum için bu düzenlemeyi yaptı. Yani kendi görünür kimliğinden din hanesini siyaseten veya doğruluğuna inanarak kaldırdı.

Elbette hiç kimseye sormadan benimkinden, bizimkinden de...

(Bizimkinden dediğime bakmayın, birçok parti ve grubun, birçok "sivil toplum" kuruluşunun, birçok aydının yıllardır bunu istediğini, bunun için kanun teklifleri verildiğini biliyoruz. Mütedeyyin çevrelerden, eski ve yeni İslâmcılardan da bir şikâyet, bir tenkit duymadık. Dünya vatandaşı olmayı, kimliksizliği fazilet bilen çok insanımız var artık. 2010'da devrin Diyanet İşleri Başkanı, İslâm hukuku profesörü Ali Bardakoğlu da üzerine hiç vazife değilken "din hanesi kaldırılmalı" şeklinde beyanat vermişti. Bir bildiği vardı anlaşılan yahut kulağına fısıldanmıştı).

Meselenin aktüel-siyasî ve pratik-pragmatik tarafını, çelişik yönlerini görmek ve anlamak hiç zor değil. Yıllardır, hatta asırlardır bildiğimiz ama gına getirmediğimiz zor ve çapraşık meseleler bunlar. Fakat nüfustaki İslâm ve Müslümanlık hanesiyle oynamak aslında bu topraklardaki millet meselesiyle oynamak mânasına da geliyor. Çünkü Osmanlıların son döneminde ve Cumhuriyet devrinde, açıkça söylensin söylenmesin, mütecanisleşme/

'Din hanesi kaldırılmalı'

Bardakoğlu: Nüfus cüzdanlarında din ve mezhebin belirtilmesinin toplumdaki ayrışmayı ve kimlik belirlenmesini arttırdığını düşünüyorum.

Profesör Bardakoglu'yla söylesirken mezhep tartısması cerçevesinde de sorular sordum. "Örneğin Aleviler gibi. Biz namaz kılmıyoruz, oruç tutmuyoruz, içki konusundaki yasağı kabul etmiyoruz' deyip, sizinle aynı dinyayı paylaşmadıklarını ifade etme hakkı yok mu insanların?"

Yanıt ilginç: "Hayat namaz, içki ve oruçtan ibaret değil. Tarihi beraber yazdık. Anlaşma noktalarını bu üç şeyle sınırlı tutarsak, aile içinde ortak payda yok demektir. Dindarlık, Müslümanlık birkaç noktaya indirgenemez. Birçok ortak paydamız var. İlke şu olmalı: Yapan yapar, yapmayan yapmaz. Birbirimize engel olmadan ve birbirimizi zorlamadan özgürlük ortamı yaratmalıyız."

Yapsınlar, biz de onların destekçisiyiz. Ama ona dair söyle veya böyle demeniz konusunda lütfen rahat bırakısınlar. Cem, namazın mukabilidir derseniz sizinle birlikte yürürüz, değilse aramız açılır derlerse, bu benim ne diyeceğime onun karar vermesi demektir. Müdahalecilik olur."

Alevilerin bir kısmı kendilerinin Müslüman değil de Alevi olarak tanınmasını isterse? "Alevilik Müslümanlıktan ayrı bir dindir demeye başlarsak o insanların vebalini gelecekteki insanlar çeker. Biz doğru bilgiyi söyleriz; o, kendini birlikte görür, görmez. Onun kararıdır."

Tanınma

Alevi olarak tanınma talebinin ne sakıncası olabileceğini soruyorum. Çözüm için bir önerisi var: "nüfus-taki din hanesinde yazan seyle insanın dini belirlenmis olmaz. Nüfus cüzdanlarında din ve mezhebin belirtilmesi un toplumdaki ayrışmayı ve kimlik belirlenmesini arttırdığını düşünüyorum." Bardakoğlu, "Bu önemli ve ilk defa söylüyorum" diyerek sözlerinin altını çiziyor.

FOTOĞRAF: FAHİR AKERMAN

'İslam bir ekonomik model değildir'

Görüşmenin sonuna yaklaşmıştık. Benim aynı zamanda sosyalist olduğumu belirtip, her sosyalistin dindışı olmadığını, dünyada birçok dindar sosyalist siyasetçi olduğunu söyledim. Türkiye'de ise genellikle sosyalizm ve inanç zıt olgular olarak algılanıyordu.

Din ve yönetim

"Sosyalizm, kapitalizm gibi tercihlerle dinler aynı düzlemin kavramları değildir" diyerek söze girdi. "İslam dini ideolojik tercih olarak algılandığı zamanlar Sosyalizm ve kapitalizmin yanında üçüncü bir ekonomik model olarak algılanma yanılgısına düşüldü. Halbuki

Diyanet'ten Beklenmedik Kimlik Yorumu...

İki önceki Diyanet İşleri başkanı Ali Bardakoğlu'nun nüfus cüzdanlarındaki din hanesinin kaldırılması istikametindeki açıklaması siyosi konjonktürle hayli uyumlu yaklaşımlarını göstermesi açısından dikkat çekici idi. Kılıf ise hazır: Güya kimlikte dinin belirtilmesi toplumda ayrışmayı artırıyormuş!!! *Radikal*, 24 Eylül 2010, s. 14.

AB üyesi Yunanistan'da ise yüzbinlerle ifade edilen kişi din hanesi olmayan kimlik kartlarını protesto için kilisenin ve baş papazların öncülüğünde yürümüş. *Milliyet*, 15 Haziran, 2000, s. 24. Ayrıca bk. *Radikal*, 2 Haziran 2000, s. 10.

'Dinsiz kimliğe' karşı 100 bin kişi yürüdü

Yunanistan'ın Selanik kentinde dün akşam yaklaşık 100 bin kişi, "hükümetin kimlik kartlarından din hanesini çıkarması kararını" protesto etti. Yunanistan Kilisesi Başpiskoposu Hristodulos'un öncülüğünde yapılan mitinge katılan papazlar, rahibeler, din adamları ve halk, hükümetin "din hanesiz kimlik" kararı aleyhinde sloganlar attı. Hristodulos, mitingde yaptığı konuşmada böyle bir uygulamayı isteyen kişilerin çabalarının boşa çıkacağını, mücadelelerine sonuna kadar devam edeceklerini söyledi. *Takis Berberakis - Selanik*

homojenleşme, yeni bir millet olma, yeni bir milliyet oluşturma İslâm ve Müslümanlık üzerinden sağlanmış ve yeniden inşa edilmişti.

Yeni Türkiye'nin ancak İslâmı paranteze alarak, baskılayarak varlık alanına çıkabileceğini düşünen Cumhuriyet ideolojisi kurucularının İslâm hanesindeki bütün tahribatlarına ve biçimsizleştirme teşebbüslerine rağmen yeni millet homojenleşmesini bir şekilde İslâm ve Müslümanlık üzerinden yapmanın dışında salim bir yolun olmadığının tamamen farkında oldukları anlaşılıyor. Zaten milletle dinin aynı mânaya geldiğini, Türkle Müslümanın birbirinin yerine kullanıldıklarını iyi bilen, yakından gören, tecrübe eden bir kültürün ve sürecin, acı hatıraları çok canlı cephelerin içinden geliyorlardı.

Hatırlamak lazım ki Lozan mübadelesiyle Yunanistan'a gönderilenlerin bir kısmı ırk itibariyle Türktü, Türkçe konuşuyorlardı fakat Hıristiyan oldukları için Rum muamelesi gördüler, yeni Türk vatandaşı olamadılar, burada kalamadılar; buna karşılık Yunanistan'dan, Balkanlardan ve Ege adalarından gelenlerin önemli bir kısmının ırken Türk olmakla alakaları yoktu, ayrıca Türkçeleri de hayli zayıftı, bunlar da Müslüman oldukları için Türk muamelesi görerek Anadolu topraklarına gelip yerleştiler, eşit Türkiye vatandaşı oldular. Onları bu topraklarda yabancılıktan kurtaran, eşit hale getiren ne ırktır, ne kafatasıdır, ne de başka bir şeydir, sadece Müslüman oluşlarıdır, nüfus cüzdanlarındaki İslâm hanesidir.

Anadolu toprakları XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yetmişiki kavimden Müslümanı neredeyse sorgusuz sualsiz kabul eden, içine sindirebilen tek Müslüman coğrafyadır. Bugün de bir miktar baskı, karartma ve siyasî hile yoluyla da olsa devam ediyor bu istisnai özellik. (Bu sebeplerle batılı mânada "ulus devlet" Türkiye Cumhuriyeti tecrübesi için mutlaka kullanılacaksa ancak tırnak içinde kullanılabilir).

❁

Yorulmadıysanız yazının başındaki tecrübeye de dönerek bir soru ile bitirelim: Nüfustaki din hanesini kaldırdıktan sonra Din Dersinin mecburiliğini yahut Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet çatısı altında (muhteva ve kapasite itibariyle olmasa da) devâsa bir kurum olarak yer almasını ne ile, nasıl anlayıp açıklayacak ve savunacaksınız?

Yoksa bana ne, niye savunacakmışım mı diyorsunuz? O zaman müsaadenizle soruyu değiştireceğim: Dindarlık derecesinden bağımsız olarak kendiniz kalmaya, kendinizi, milletinizi/dininizi anlamaya ve savunmaya, görünür kılmaya ihtiyacınız, hatta mecburiyetiniz yok mu?

Bu soru da nereden çıktı diyorsanız söylenecek fazla bir söz yok demektir.

KİMLİKTEN DİN HANESİ ÇIKARILSIN

BDP Tunceli Milletvekili Şerafettin Halis nüfus cüzdanından din hanesinin çıkarılması için (...) Meclis Başkanlığı'na sunduğu kanun teklifinde 2006 tarihli Nüfus Hizmetleri Yasası'nın 7/1-e fıkrasının yürürlükten kaldırılmasını istedi.

Teklifin gerekçesinde, Anayasa'nın 24'ncü maddesinde "Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz" ifadesinin yer aldığına dikkat çekilerek 24 Nisan 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 7/1-e fıkrasında ise "Nüfus Cüzdanına bireyin dini de yazılır" ifadesinin bulunduğu kaydedildi. Bu durumun bireyi, dinî inanç ve kanaatini açıklamaya zorlama anlamı taşıdığı, düşünce, din ve vicdan hürriyetine aykırı olduğu ifade edilen gerekçede şöyle denildi:

"Nüfus cüzdanlarına dinin zorunlu olarak yazılması Anayasaya aykırılık gösterdiği gibi Türkiye'nin imza koymuş olduğu, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Siyasî ve Medenî Haklar Sözleşmesi olmak üzere birçok sözleşmeye de aykırıdır.

Anayasanın 2. maddesi, "Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik ve sosyal hukuk devletidir" dese de, Türkiye'deki siyasî yapılanmanın karakterinden ve başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, kurumların ve kurum kadrolarının niteliğinden, devletin Sünnî İslâm yönünün baskın olduğu görülür. Böyle olunca da ülkemizdeki farklı din ve inançların kendilerini açığa vurmaları, özgürce ibadet etmeleri, kendilerini özgürce tanımlamaları da zor bir hal alır. Başta, kendilerini sadece 'Alevî' olarak tanımlayan, tanımlamak isteyen Alevîler olmak üzere, farklı din ve inanç sahiplerinin bir hukuksuzlukla karşılaştıkları sözkonusudur. Bu durum hem Anayasaya hem de Türkiye'nin imza koyduğu uluslararası sözleşmelere aykırılık göstermektedir.

5490 sayılı kanunun 7/1-e fıkrasının kaldırılması demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti için zorunludur".

Kaynak: *Milliyet*, 13 Ocak 2010. http://www.milliyet.com.tr/bd-p-li-vekil-halis-ten-kimlikten-din-hanesi-cikarilsin-teklifi-siyaset-1185576/

'Din hanesi'nde son durum: 3 vakte kadar

Din hanesinin kimlikten silinmesine ilişkin karar kâğıt üzerinde kaldı. İçişleri: Haberimiz yok. Adalet Bakanlığı: İlgimiz yok.

MESUT HASAN BENLİ
ANKARA

Sinan Işık aylardır kararın uygulanmasını bekliyor ancak hükümet kapı duvar.

Son olarak Avrupa Konseyi'ne başvurdu

Habere göre "Alevî kökenli Sinan Işık, 2004 yılında nüfus cüzdanındaki din hanesi kısmına 'İslâm' yerine 'Alevî' yazdırmak için iç hukuk yollarından sonuç alamayınca AİHM'ye başvurdu". *Radikal*, 6 Aralık, 2010, s. 5.

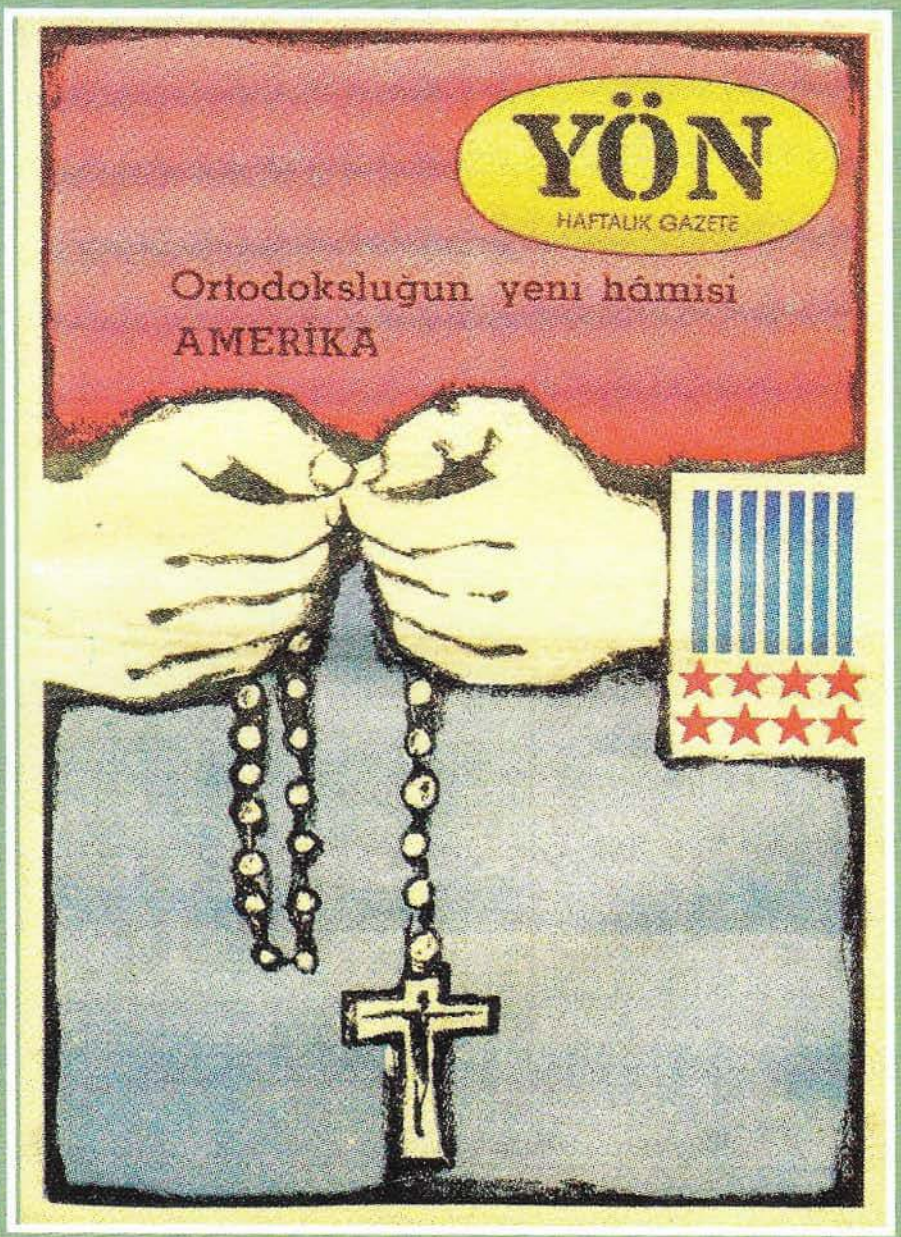
YÖN
HAFTALIK GAZETE
Ortodoksluğun yeni hâmisi
AMERİKA

MİSYONERLİK DEYİP GEÇİLEBİLİR Mİ?

Doğan Avcıoğlu'nun yönetiminde çıkan *Yön* dergisinin 8 Mayıs 1966 tarihli 162. sayısının kapağı. Sol ve Kemalist bir derginin emperyalizm ve kapitalizm karşıtlığı üzerinden de olsa ABD ile misyonerliği-Hıristiyanlığı aynı vücudun iki eli haline getirmesi anlamlı ve önemli olmalı. Bir önceki sayısında da yine ABD ve misyonerlikle irtibatlı olarak Barış Gönüllülerini kapağa taşıyacaktır.
12 Eylül-Özal iktidarları döneminde, hususen Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye bu hassasiyetlerini ve gücünü büyük ölçüde kaybedecektir.
Üstte dinlerarası diyalog faslından Hatay Günleri toplantısı davetiyesinin garip kapağı.

Kenya'nın kurucu devlet başkanı Jomo Kenyata, Batılı sömürgeci ülkelerin Afrika'da yaptıklarını şu veciz ifadesiyle dile getirmişti: "Misyonerler Afrika'ya geldiğinde bizim topraklarımız, onların İncilleri vardı. Dua edelim dediler. Gözlerimizi kapattık. Açtığımızda, bizim İncilimiz, onların toprakları vardı".

Misyonerlik meselesi tarihinin hiçbir döneminde sadece Hıristiyanlık dinini anlatmak ve yaymak gibi masum ve meşru kabul edilebilecek bir faaliyetler bütünü yahut hayr u hasenat peşinde dindarâne bir davranış biçimi hiç olmadı. Belki onun İslâm dininde de var olan tebliğ ve irşat faaliyetlerinden ayrılan en önemli tarafı aynı zamanda çeşitli yollar kullanarak muhataplarının Hıristiyanlaşması için sert veya yumuşak, doğrudan veya dolaylı baskılar uygulaması, dinî bir faaliyete yakışmayacak kadar ince hile ve desiselere başvurması, hatta yardımlaşma faaliyetlerini bunun için kullanmasıdır. Bu tarafıyla misyonerlik aynı zamanda siyasî ve ticarî bir yapı ve pragmatik bir enstrüman olagelmiş, ayrıca son asırlarda oryantalizmle, sömürgecilikle, kapitalizmle sıkı bağlar içine girmiş, diğer dinî hareketleri de bu yönde etkilemiştir.

Roma Katolik kilisesinin (Avrupa Hıristiyanlığının) asırlar boyu yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin ana muhatapları arasında kendi dindaşları yani Doğu Hıristiyanlığı ve Hıristiyanları; Ermeniler, Süryanîler, Keldanîler, Nesturîler, Kıptîler, bazı Ortodokslar... da vardır. (Bugün duyduğumuzda garipsemediğimiz Katolik ve Protestan Ermeni mezhepleri, kiliseleri ve grupları yahut Ortodoks Süryanîler buralardan, bu faaliyetlerden çıktı). Hatta bir yoruma göre misyonerlik diğer dinlerden önce kendine, kendi içindeki farklı inanç gruplarına yönelik bir faaliyet ve mücadele biçimidir. Çünkü daha kadim olan Doğu Hıristiyanlığı ve mezhepleri, bunların din yorumları daha yeni olan Batı/Roma Hıristiyanlığı ve yorumları için ciddi bir tehdit, daha ötede kendileri için bir meşruluk problemi oluşturuyordu. (Zaten çok

yakın zamanlara kadar Hıristiyan mezheplerinin çoğu birdiğerini mümin ve "gerçek" Hıristiyan kabul etmedi, "kâfir" saydı).

Elbette bunun siyasî bir tarafı da vardı; Roma Devleti'yle yakınlaşan, bitişen Hıristiyanlık/Katoliklik yorumunun karşısındaki dinî anlayışlar ve yapılar aynı zamanda kendilerince siyasî birliği bozan, siyasî-dinî otoriteye itaatı, boyun eğmeyi zayıflatan politik bir tehdit olarak telakki ediliyordu. Onların değiştirilmesi, dönüştürülmesi, yeni yoruma ve siyasî merkeze yakınlaştırılması gerekiyordu.

Yakın tarihe intikal ettiğimiz zaman bu problemler hem büyüyüp genişleyecek hem de derinleşecektir. Çünkü oryantalizm gibi misyonerlik de bir taraftan sömürgeciliğin, emperyalizmin keşif kolu olacak, kapitalizmi, "yeni hayat" tarzını ve insanlığa, tabiata karşı hoyratlığı besleyen büyük hortumların taşıyıcısı, yayıcısı, meşrulaştırıcısı haline gelecektir. Bu saha ile ilgilenen bir meslektaşımızın, Azmi Özcan'ın verdiği bilgilere göre Batının 'hayatı kolaylaştıran' sanayi mamulleri ilk defa misyonerler vasıtasıyla dünyaya tanıtılmış ve kabul ettirilmiştir. Meselâ, silah ve ağır sanayi ürünlerinden başka gaz lambası, fotoğraf makinesi, dikiş makinesi, süt makinesi, merdaneli çamaşır makinesi, tulumba gibi günlük kullanımda büyük kolaylıklar sağlayan ürünler misyonerler vasıtasıyla başka coğrafyalarda takdim edilmiş, bunun neticesinde yüz binleri aşan satış bağlantıları gerçekleştirilmiştir. Zaman içinde yalnız Singer dikiş makinelerinin Osmanlı topraklarında 200'e yakın bayisinin açılmış olması işin bu boyutunu açıkça göstermektedir.

Ayrıca bilgi ve haber akışını sağlayan istihbarat ağlarına dahil olacak, buralardan doğrudan veya dolaylı yollarla gelir-geçimlik elde edecek, böylece aslında gayrıdinî ve gayrıahlâkî olan bir bölgeye de yanaşacaktır. (1905 yılında yeni laiklik yorumu çerçevesinde kiliselere, papazlara karşı sert ve baskılayıcı, yasaklayıcı tedbirler alan Fransa'nın o gün bugün papazların kendi sınırları dışındaki faaliyetlerini, Osmanlı ve Türkiye'dekiler dahil misyoner Katolik okullarını, hastahane ve yetimhaneleri desteklemesi başka türlü nasıl açıklanabilir?).

Amerika donanmasının tarihini yazan Field'ın ifadeleri bu meyanda zikre değer:

> "[Amerika'nın Akdeniz'e, Osmanlı topraklarına nüfuz için kullandığı iki araçtan biri olarak] donanma işin 'yüzü sert ve soğuk' yanıydı. Bir de 'yüzü sıcak', sempatik, insancıl bir [ikinci] mekanizmaya ihtiyaç vardı. Üstelik Akdeniz'de dolaştırılacak bir [Amerikan] firkateynin[in] yıllık masrafı seksen bin dolarken, bir misyoner ailesinin yıllık gideri bin doları bulmuyordu bile!"[1]

Evet ucuz ve etkili bir kolonizasyon yolu...

1 Aktaran Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika-XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, Arba Yay., 1989, s. 13.

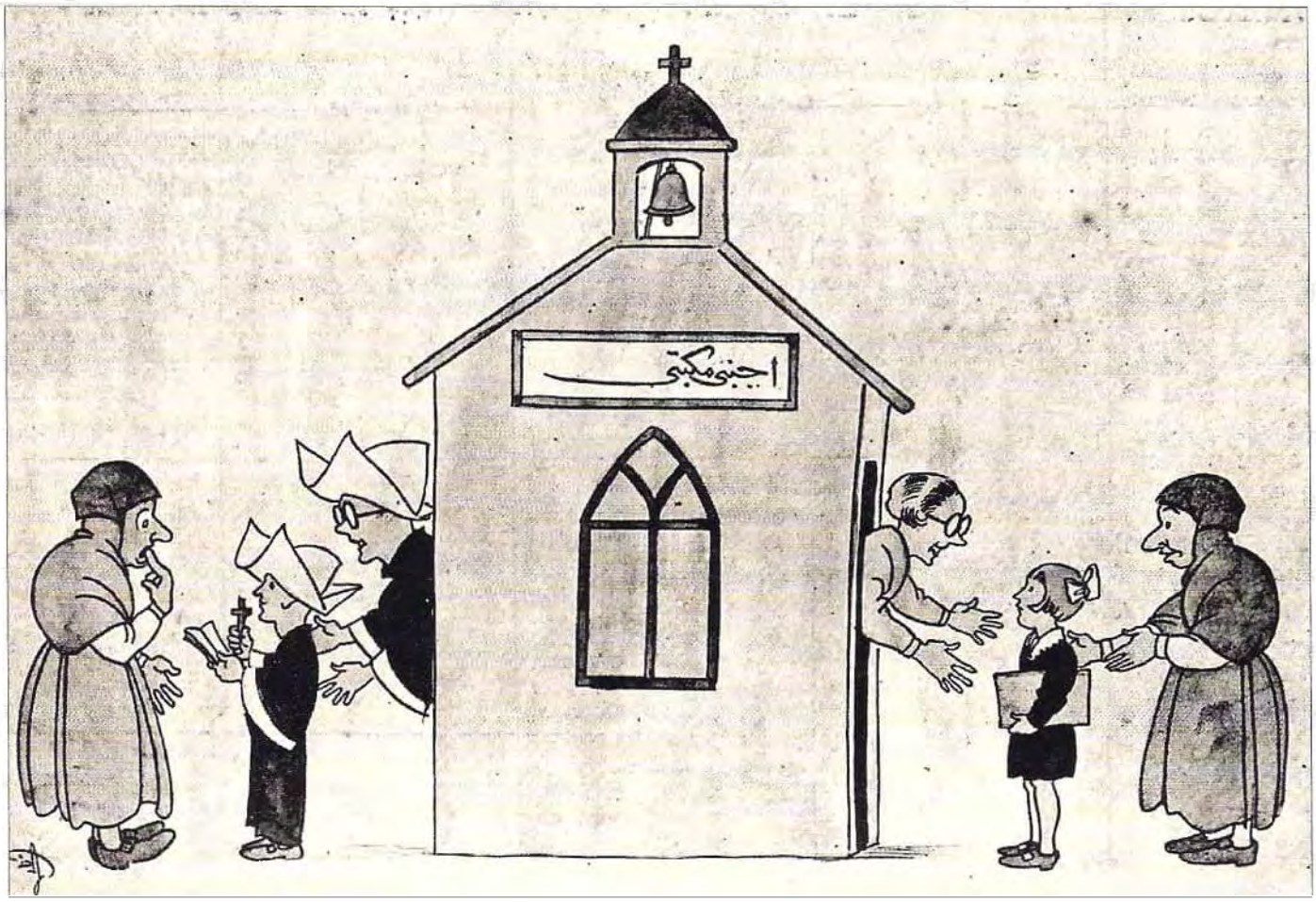

Misyoner Okullarına Karşı Hassasiyet...

Bursa'da bir iki kız talebenin Hıristiyan olması üzerine *Akbaba*'nın 26 Kânunisâni (Ocak) 1928 tarihli 535. sayısının kapağına çıkarılan Ramiz Gökçe'nin karikatürü, kilise gibi çizilen, çan ve haçı olan "Ecnebi Mektebi"ne, misyoner okullarına verilen Müslüman Türk çocuklarının girdiği halle çıktığı hal üzerinden ciddi bir muhalefet ve tenkit yapıyor:
Çocuklar okullarda Hıristiyanlaştırılıyor!
Karikatürün üst yazısı; "Gazetelerden: Bursa'daki Amerikan Mektebi'nde dört Türk kızı tanassur etti [Hıristiyan oldu]"; altyazısı, okulun rahibesinin, artık rahibe olmuş, bir elinde haç, diğer elinde İncil bulunan kızını annesine teslim ederken söylediği söz: "Hayrını gör...".
Yılın 1928 olduğuna tekrar dikkat edin lütfen.
Müslümanlar için din eğitimi kurumları olan medreseleri ve tekkeleri kapatan, din eğitimini en alt düzeye indiren (1933'te tamamen ortadan kaldıracaktır) Ankara misyoner okullarına karşı hassasiyetlerini koruyor, katı laiklik üzerinden kendi dindar vatandaşlarına uyguladığı baskıların daha "medeni" kısmını onlara da hissettiriyor.
12 Eylül sonrasında bu kısmi hassasiyetler muhtemelen ABD'nin ve İngiltere'nin baskılarıyla zayıflıyor. Bu zayıflama bugün artarak devam ediyor.
Tarikat ve cemaat yapıları üzerinden sert tenkitler geliştiren Türk aydınlarının ve "hür" basının tarikat yapıları olan misyoner okullarına ve masonluğa hiç temas etmemesi her zaman dikkat çekmiştir.

Müslüman Mahallesinde Yeni Yabancı Sakinler

Misyonerliğin yakın tarihi Osmanlı son döneminin ve Türkiye tecrübesinin de zor bir meselesine işaret eder. Aslında Osmanlılar, Müslüman Türkler misyonerlerle ilk defa XIX. yüzyılda karşılaşıyor değillerdi. Bunun tarihi belki Haçlı seferlerine, "Kudüs" meselesine, hatta daha öncesine kadar uzatılabilir. Fakat XIX. yüzyıl ve sonrasını farklı ve zorlu kılan siyasî şartların değişmesi ve Osmanlıların güçlerinin zayıflaması sebebiyle giderek daha fazla kontrolü ellerinden kaçırmalarıdır. Ayrıca daha sınırlı sayıdaki Katolik misyonerlere eklenen ABD ve İngiltere destekli Protestan misyonerler hem sayı ve imkân hem de tarz olarak farklılıklar taşıyordu.

Osmanlıların elinde kontrol ve sınırlama için yapılabilecek çok fazla bir şey de yok gibidir; çünkü bir taraftan düvel-i muazzama ile yapılan "mecburi" anlaşmalar, ıslahat programlarının Osmanlı tebeası gayrımüslimlere bakan yüzü ve bunların batılı komiserlerin, müfettişlerin denetimine, müdahalesine açık olması, müsavat politikaları; diğer taraftan doğrudan dolaylı dış baskılar devletin, bürokrasinin işini hayli zorlaştırırken, çaresizlikleri artırırken misyonerlerin elindeki imkânları alabildiğine genişletiyordu.

1880 tarihli ABD Protestan misyoner raporunda "Misyoner faaliyetleri açısından Türkiye Asya'nın anahtarıdır" ibaresinin yer alması bize kalırsa sadece coğrafî hususiyetlere işaret etmiyor, rahat çalışma şartlarına da vurguda bulunuyor olmalıdır. Doğu Hıristiyanlığı dediğimiz ve misyonerlik faaliyetleriyle dönüştürülmek istenilen mezheplerin ve onların merkez kiliselerinin, cemaatlarının neredeyse tamamının Osmanlı topraklarında oluşu da meseleyi ağırlaştıran bir başka unsurdu.

İngiltere ve Amerika merkezli yeni Protestan misyonerlerin hem sayı hem maddî imkân ve yayılma kapasitesi itibariyle bütün Anadolu'yu, Osmanlı Devleti'ne bağlı Arap topraklarını, Balkanlar'ı kuşatması bugün için bile her bakımdan ürpertici bir manzara arzediyordu. Harita üzerinde okulların ve tesislerin yerlerini, dağılımını gördüğünüzde bugün de şaşırırsınız. Bir tesbite göre XX. yüzyıl başında Anadolu'da faaliyet gösteren Protestan misyonerlerine ait okulların sayısı 400 rakamına ulaşmaktadır.

Meselâ sadece Bitlis'in içinde dört tane misyoner okulu var. Resmi kayıtlar 1888 yılında Beyrut'ta beşi Fransız/Katolik, dördü İngiliz/Protestan olmak üzere dokuz misyoner okulundan bahsediyor. Amerika, İtalya ve Almanya'nın desteğindeki misyoner okulları bu sayıya dahil değil.

Fotoğrafların da Bir Dili Var...

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha fazla payitaht İstanbul'u, Anadolu'yu, Balkanlar'ı, Osmanlıya tabi Arap topraklarını kuşatan, işgal eden misyoner okulları Osmanlı-Türkiye modernleşmesi tecrübesinde mektepleşme (laik okullaşma) süreçlerini de hayli etkilemiş bir yapıdır aynı zamanda. Hem düşman görülüyor hem taklit ediliyor.

Sultan Abdülhamit devrinde daha bir oturan yeni mektep binaları, sınıf düzenleri, oturma biçimleri, kıyafetler-üniformalar, ders verme tarzları, hoca-talebe münasebetleri, ders programları, ders kitapları... Hepsinde misyoner okullarının ciddi etkisi var. Elde edilmek istenen şey ise farklı, belki zıt.

Üstteki fotoğraf 1882 tarihinde Robert Kolej'de çekilmiş. Yabancı (ecnebi) hocaların hiç de yabancılık çekmeden ne kadar rahat, kendinden emin, mütehakkimâne ve meydan okurcasına fütursuz bir eda ile oturduklarına dikkat edilebilir.

Ya talebeler? Onlar ne hissediyor ve kendileri, memleketleri, İslâm âlemi hakkında nasıl bir tasavvura sahipler acaba?

Bu donmuş fakat konuşan karenin profesyonel bir fotoğrafçı tarafından çekildiğinde şüphe yok. Dolayısıyla fotoğraf sanatçısının talepleri, düzenlemeleri de vardır burada. Ama sahnede rol alanlar da robot değil, onların da göstermek, görünür kılmak istedikleri bir düşünceleri ve tavırları vardır.

Öndeki talebelerden biri köstekli cep saati ile poz vermiş...

Diğer şehirler ve merkezler de aşağı yukarı böyle. (Bu yüzden Uygur Kocabaşoğlu'nun Protestan misyonerlerinin faaliyetlerini ele aldığı kitabına *Anadolu'daki Amerika* adını koyması herhangi bir mübalağa taşımıyor).

Misyonerlerin, hususen misyoner okullarının faaliyetlerini, etkilerini Müslümanları Hıristiyanlaştırmak teşebbüsleriyle sınırlı hale getirmek ve böyle ele almak meseleyi çok basite indirgemek, hatta en başarısız oldukları noktayı birinci sıraya çıkarmak gibi bir hataya baştan düşmek olur. Yapılmak istenen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen bunun çok ötesine geçmektedir. Muhtemelen en etkili ve kalıcı olan etkileri Osmanlı eğitim sistemini, bilgi ve ilim anlayışını, talim-terbiye standartlarını, öncelikleri, değerler manzumesini değiştirip dönüştürme istikametindeki rollerinde aranmalıdır. (Bunun üzerinde bir miktar daha duracağız).

Milliyetçilik ve Ayrılıkçılık Tohumları...

İkinci etkileme-etkilenme sırası Osmanlı topraklarında yaşayan gayrımüslim unsurlar üzerindeki operasyonlara tahsis edilmelidir. Bunun dinî olan kısmı –daha önce de işaret ettiğimiz üzere– Doğu Hıristiyanlığının Katoliklik ve Protestanlık istikametine doğru değişmeye zorlanmasıdır. Buna Doğu Hıristiyanlarının Protestanlık ve modern eğitim üzerinden batılılaştırılması, modernleştirilmesi de denebilir. Fakat asırlardır Osmanlı tebeası olan Hıristiyanları ve bunların yeni yetişen çocuklarını, giderek Osmanlı Devleti'nden koparmak, önce zihnen sonra fiilen uzaklaştırmak misyonerliğin en çok emek verdiği ve "başarılı" olduğu noktalardan biridir. Bunun ağır faturalarını sadece Osmanlı Devleti ve Türkler değil belgelerde ve kaynaklarda "tebea-yı sâdıka" olarak geçen Ermeniler başta olmak üzere Osmanlı gayrımüslimleri de ödemiştir, ödemektedir. Hâlâ uğraştığımız Ermeni meselesinin tohumları oralarda da atılmıştır.

(Bugün Fransa'nın, Almanya'nın, Amerika'nın, İngiltere'nin, Ermeni meselesinde misyoner okulları, şark meselesi politikaları ve kançılaryaları üzerinden yaptıklarını unutup/unutturup tek büyük sorumlu olarak Türkiye'yi, Türkleri işaret edip durmaları, soykırımdan bahsetmeleri "yavuz hırsız"lıktan başka bir şey değil aslında ama bu empoze edilmiş paket fikri benimseyen Türklerin, Türk akademisyenlerin varlığı daha düşündürücü olmalı).

Üçüncü madde olarak tahrik ve teşvik edilen milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlere, bunların zeminini döşemek için sarfedilen çabalara temas etmek lazım. Yeni çalışmalarla çok daha iyi biliyoruz ki misyonerlik faaliyetlerinin (bugün de) özel olarak ilgilendiği alanlardan biri Osmanlı tebeası

gayrımüslimler, Araplar, Kürtler, Pontuslar... arasında etnik meseleleri canlandırmak, mezhep-meşrep farklılıklarını kaşımak, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketleri uyandırmaktır.

Zihniyet değişiklikleri ve batılılaşma aksına doğru kayma açısından bu saydıklarımız kadar önemli olan bir diğer husus misyonerlik faaliyetlerinin ve okulların, buralardaki eğitim-öğretim tarzının dünya tasavvurları, hayat anlayışları, düşünce biçimleri, yaşama üslupları, adet ve alışkanlıklar üzerinde yaptığı kuvvetli ve kalıcı tesirlerdir. Unutmayınız, misyoner okullarının öğrencileri arasında kuruluş devirlerinden sonra Müslüman talebelerin sayısı her zaman ciddi oranda olmuştur.

Düşmanın/Gavurun Silahıyla Silahlanmak!!!

Geldik en zor ve aktüel değeri de olan meseleye. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için misyoner okulları ve onların hayli incelmiş "başarılı" eğitim sistemleri sadece ürkülen, şüphelenilen, takip edilen, bir şekilde uzak durulan, bozucu ve dağıtıcı etkileri hesaba katılan bir zihniyete ve kurumlar manzumesine işaret etmez. Bu okullar ve eğitim sistemleri (binaları, sınıfları, ders takrir biçimleri, üniformaları, öğretmen-öğrenci münasebetleri, ders kitapları...) aynı zamanda Sultan Abdülhamit devri ve sonrasında daha yoğun olarak, bütün Osmanlı ve Türkiye modernleşmesi tarihi boyunca taklit edilmek istenen, âdeta gıpta ile temaşa ve takip edilen yapılardır.

Elbette misyonerlerin yaptıklarının ve elde ettiklerinin tamamen (veya bir ölçüde) aksi istikamette meyveler elde etmek ümidiyle... Müslümanlığı ve yerli-millî unsurları kuvvetlendirmek, milliyetçi-ayrılıkçı teşebbüsleri geriletmek, en azından dengelemek, gayrımüslim ve gayrıtürk unsurların devlete bağlılık ve sadakatlerini artırmak... başta olmak üzere...

Bir batılı araştırmacı (B. Fortna) bu temayüle ve politikaya haklı olarak "batılı bir eğitimle batıdan kurtulmak" diyor, böylece "korku" ve tehdit aynı zamanda "umut"a, kurtuluş ümidine dönüştürülüyor. Hadisenin bununla sınırlı olmadığını biliyoruz. Modern ve vasıflı eğitim almak isteyen, yabancı dili önemseyen şehirli Müslüman (belki mütedeyyin) ailelerin çocuklarını giderek daha fazla misyoner okullarına verme istikametindeki arzu ve taleplerini de "yerli" ve benzer okullarla karşılamak mecburiyeti vardı. (1950'li yılların başlarında yeni açılan İmam Hatip Okullarını desteklemek için kurulan İlim Yayma Cemiyeti'nin kurucularından birinin kızları Robert Kolej'de okuyordu meselâ). Böylece hem yabancı dil bilen, modern eğitim almış, hem de dindar ve sadık, ahlâklı ve itaatkâr insanlar yetiştirilecekti. Bu düşüncenin ilk ve başarılı

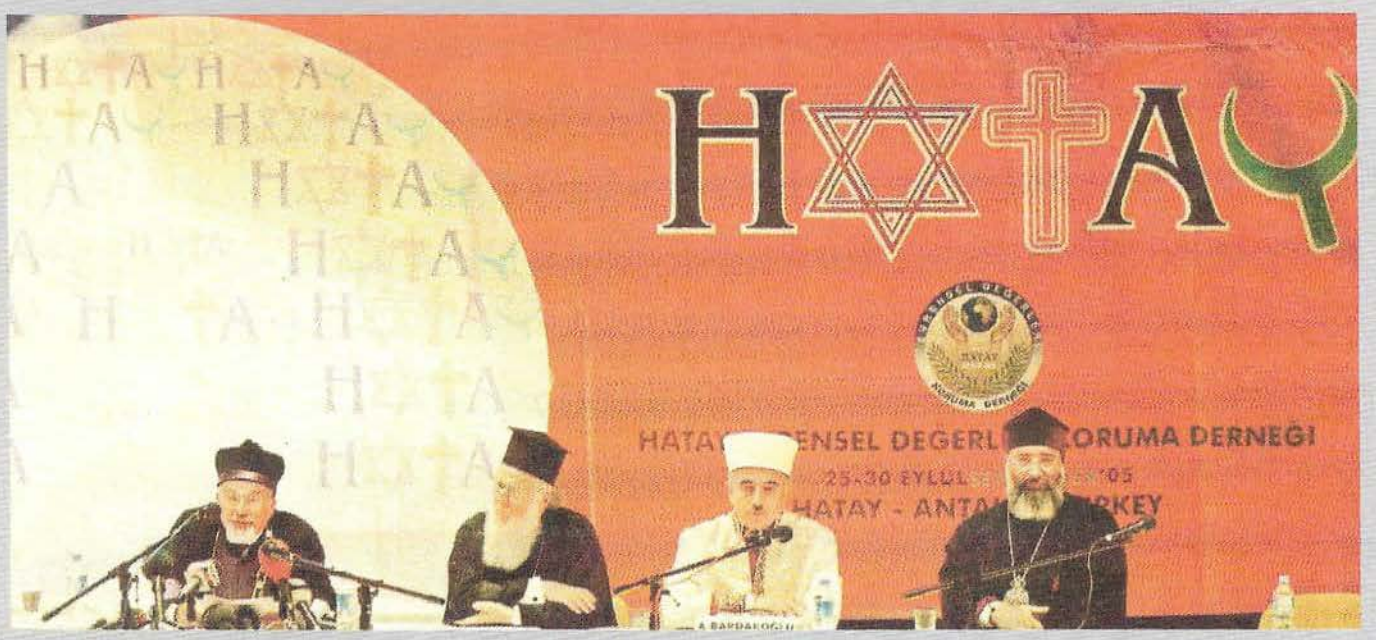
HATAY
HATAY - ANTA
RKEY

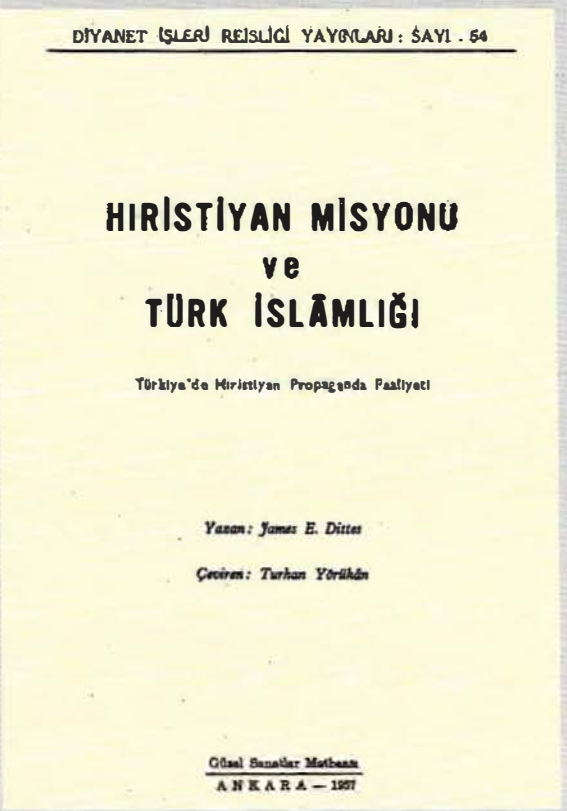

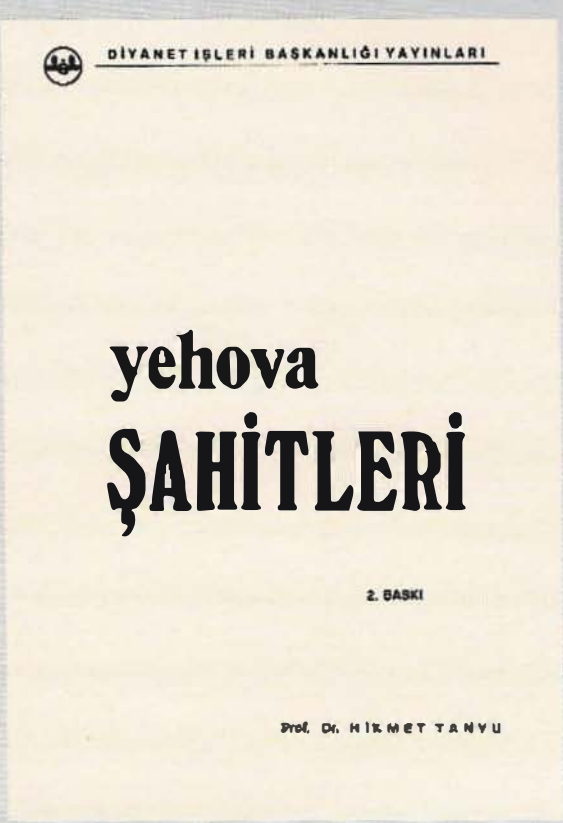

Diyanet'in Misyonerlikle İlgisi Niçin Geriledi?

Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle çokpartili hayata geçildikten sonra 12 Eylül darbesine kadar misyonerlikle, Yehova Şahitliği'yle ilgili dindar halkı, eğitimli insanları bilgilendirici ve uyarıcı telif ve tercüme yayınlar yaptı. Daha çok Ankara İlahiyat Fakültesi hocalarının hazırladığı bu kitaplar arasında üstte kapakları olan *Hıristiyan Misyonu ve Türk İslâmlığı-Türkiye'de Hıristiyan Propaganda Faaliyeti, Yehova Şahitleri–Dinler Tarihi Bakımından Tenkidi Bir İnceleme, Yahova Şahitlerinin İçyüzü* zikredilebilir. Özel sektör de çoğu tercüme bu tür kitaplar yayınlıyor ve okuyucu buluyordu. Fakat ne hikmetse 12 Eylül darbesi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Diyanet bu kitapları tekrar basmadığı gibi bu konularda herhangi bir yayın da yapmayacaktır. Niçin acaba? Misyonerlik tehlike olmaktan mı çıkmıştı yoksa devletin, ilahiyat hocalarının, Diyanet'in ve o yıllarda yükselişte olan bir cemaatın desteğiyle organize edilen şatafatlı dinlerarası diyalog toplantılarının sıcaklığı mı araya girmişti?

Karşı sayfada Diyanet İşleri başkanlarından hem Mehmet Nuri Yılmaz'ın hem de Ali Bardakoğlu'nun bu tür toplantılarda Rum Ortodoks ve Ermeni patrikleri ve Hahambaşı ile toplantılarından iki kare.

Diyanet İşleri başkanı bu karelerde hangi statü ile neyi/kimi ve nasıl temsil ediyor? Hiç düşündünüz mü?

Başbakan Erdoğan'ın himayelerinde yapılan "Hatay 1. Medeniyetler Buluşması"nın (25-28 Eylül 2005) ambleminde Hatay'ın haç ve Yahudi yıldızı ile yazılması başlıbaşına bir garabet...

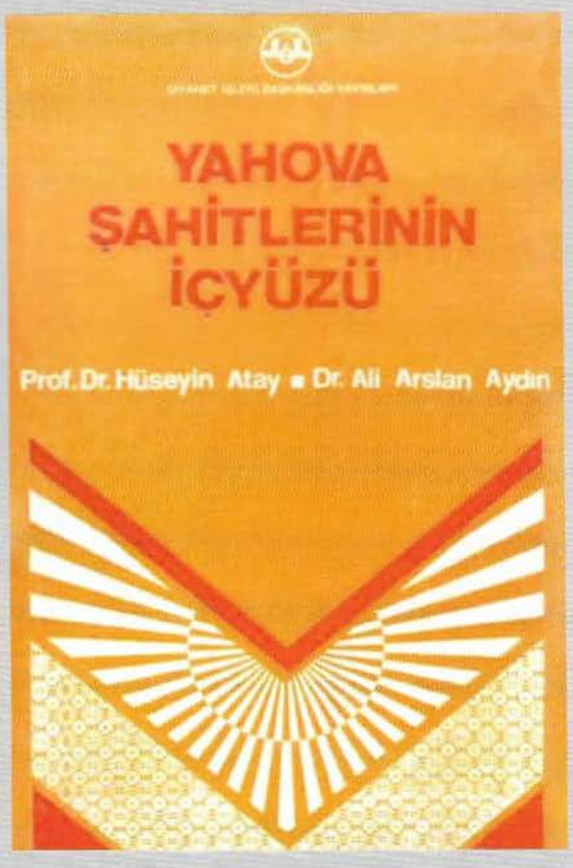

örneklerinden Galatasaray Lisesi'nin (Mekteb-i Sultani'nin) kuruluş fikri böyle özetlenebilir sanıyorum.

İmam Hatip Okulu tahsiline çok şey borçlu olan biri olarak bu okulların da benzer bir fikirle ve başarı arayışıyla kurulduğunu söyleyeceğim. 12 Eylül darbesinden sonra mütedeyyin kesimlerin, bazı cemaat ve tarikat çevrelerinin sıcak bakmaya başladığı ve açtığı, İngilizce eğitim yapan "Müslüman Kolej" fikri de buralardan kaynaklanıyor. Halbuki bu çevreler 80'lere kadar bu okullar için "ajan okul" ifadesini hevesle ve büyük bir hakikata işaret ediyor edası içinde kullanırlardı. Aynı eğitim sistemini bir miktar yeşile boyayınca "Müslüman Kolej"ler ortaya çıkmıştı![2]

Anadolu coğrafyasını yoğun misyoner okullarından ve misyonerlerden çok büyük ölçüde Millî Mücadele kurtardı. Çünkü açıkça düşman cephesinde yer aldıkları için düşmanla birlikte tasfiye edilmeleri meşru ve nisbeten kolay hale geldi. Özellikle mübadele sonrasında birkaç büyük şehir hariç gayrımüslim nüfusun iyice azalması da bu kurumların kapatılmasını mümkün ve kolay hale getirdi. Bir kısmı zaten terkedilmiş ve kapanmıştı. "Kolaylaştırıcı" önemli bir husus daha var; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla Müslümanlar için din eğitimi veren kurumlar olarak medreseleri, bir yıl sonra tekkeleri kapatan, okullardaki Din Derslerini ve din eğitimini iyice daraltan, 1930'larda tamamen ortadan kaldıran Ankara'nın Hıristiyan tarikatlarına mensup olan misyonerleri ve okullarını olabildiğince daha fazla kontrol etmesi ve sınırlandırmasının imkânları artmıştı.

Bu zor ve karmaşık faslı şimdilik kapatırken İsmet İnönü'nün 1920 yılında, Millî Mücadele devam ederken Büyük Millet Meclisi'nde söylediklerini zikredelim. (Tarihe gitmek/kaçmak bazen mecburiyet bazen de teselli olur!):

> "Antep civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır (Lanet olsun sesleri). Bu Amerikan kolejleri Fransızların bugün üssü'l-harekesidir [hareket merkezidir]. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssü'l-hareke ittihaz ediyorlar. [Oradan] taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, anbar olarak kullanırlar.
> Hasılı mektep değil memleketimizin içinde bir [düşman] kale[si] olarak inşa olunmuş zannolunur".

(Mustafa Kemal Paşa'nın da aynı yıllarda Merzifon Amerikan Koleji ve diğerleri için benzer ifadeleri var[3]. Bu kurumun adı enteresan bir şekilde Anadolu Koleji'dir ve rivayetlere göre tasfiye edildikten sonra gidip yerleştiği Yunanistan'da bu adla faaliyet göstermeye devam etmektedir).

2 Bu meseleyi *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm* kitabının ikinci cildinde "Müslüman Kolej Olur mu?" başlığı altında ele almaya çalıştım. İlgililer oraya bakabilirler.

3 "(...) Bu tarihte Ayıntap'ta 400 kişiden ibaret olmak üzere bir Fransız kuvveti vardı ki bu Fransız kuvveti oradaki kolejle, kolej civarında bulunan mahallâtta mutahassın [kendini korumaya almış] bir halde bulunuyorlardı. Gerek şehir civarında ve gerekse şehir kenarında bizim bazı millî kuvvetlerimiz mevcut idi. Fransızlar 3 Ağustosta Halep'ten ve Kilis'ten, herbiri takriben birer tabur olmak üzere, yeniden bir takım kuvvetler celbettiler ve bu kuvvetlerle 3-4 Ağustosta gece yarısından itibaren Şark istikametinde, karşılarında bulunan zayıf müfrezemize taarruz ettiler (21 Ağustos 1920, TBMM)". *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4. bs., Ankara, TTK Yay., 1989, I, 119.

Misyoner Okulları Taklit mi Ediliyor?

Üstteki fotoğraf bir cemaat-tarikat yapısı tarafından kurulmuş bir özel okulun tanıtma broşüründe yer alıyor. 90'lı yıllar. Çocukların giyim kuşamı, üniformaları, sınıf düzeni kolej tarzı. Benzer unsurlara ve sembollere vurgu yapan birçok fotoğraf var broşürde. Erkek çocukların modern tarzı daha bariz. Başörtülü kız öğrenciler olmasa muhafazakâr, dindar bir çevreyi ele verecek herhangi bir öge var mı burada? Bundan hususi olarak kaçınıldığı bile söylenebilir. Ama okulun modern bilgilerle mücehhez, en yeni teknolojiyi takip eden, yabancı dili iyi dindar insanlar yetiştirmek istediği açık. Bir gazete reklamı da "İngilizce yabancı dil olmaktan çıkacak" diyor (*Zaman*, 27 Ekim 2001, s. 14). Türkçe mi yabancı dil olacak acaba diye sorası geliyor insanın. Nurettin Topçu'nun sesini duymak ister misiniz bilmiyorum: "Vaktiyle vatanın bir karış toprağını teslim etmeyeceği Haçlıların çan seslerini susturmak için beşyüz sene garbın varoşlarında nöbet bekleyen fatihlerin torunları, şimdi çocuklarının ruhunu Haçlıların kültürüne teslim etmek emeliyle çan [misyoner okulu] kapılarında sıra bekliyor" (*Büyük Fetih*).

Ama sormak ve düşünmek lazım; Millî Mücadele ile büyük ölçüde tasfiye edilen misyoner okulları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başka bir şekilde, farklı bir mantık ve muhteva ile, eğitimi birleştirmek, modernleşmek, laikleşmek, hatta millîleştirmek söylemleri ve icraatı üzerinden bir şekilde ikame mi edildi acaba?

Diyanet'le Alakalı Bir Hatırlatma Notu

Devletin bir kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle de çokpartili hayata geçildikten sonra misyonerlik meselesiyle epeyice ilgilenmiş gözüküyor. Bu ilginin kendisine verilmiş bir emir ve vazife istikametinde geliştiği düşünülebilir. 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrasında Diyanet İşleri başkan yardımcılığına getirilen emekli paşa Sadettin Evrin'in üst makamlara sunduğu raporlardan birinde yer alan misyonerlikle alakalı üstü kapalı ifadeleri bu tehdit algısının ve ilginin devamına işaret ediyor:

> "Memleket içindeki çeşitli dinlerin ve mezheplerin sosyal huzursuzluk kaynağı haline gelmemesi, dünyevî emellere alet olmaması ve memleket dışındaki kaynaklardan beslenen dinî yayılma gayretlerinin sosyal bünyede tehlikeli etkiler meydana getirmemesi için, bu çeşit faaliyetleri uyanık ve bilgili şekilde izleyebilecek uzmanlaşmış bir teşkilata lüzum vardır.
> Şimdiye kadar gerekli önemle ele alınmayan ve dinî hizmet sağlama görevinden tamamıyla ayrı olarak düşünülmesi icap eden bu iş için kurulacak teşkilat bakımından en uygun bağlantı yeri İçişleri Bakanlığı'dır".

Paşa Diyanet'i hazırlıksız ve yetersiz gördüğü için, biraz da meslekî olarak işi İçişleri Bakanlığı'na havale ediyor. Fakat Diyanet 12 Eylül darbesine kadar misyonerlikle, Yehova Şahitliği'yle ilgili dindar halkı, eğitimli insanları uyarıcı yayınlar yapıyor. Daha çok Ankara İlahiyat Fakültesi hocalarının yazdığı bu kitapların künyeleri şöyle:

— James E. Dittes, *Hıristiyan Misyonu ve Türk İslâmlığı-Türkiye'de Hıristiyan Propaganda Faaliyeti*, çev. Turhan Yörükan, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği Yay., 1957.

— Hikmet Tanyu, *Yehova Şahitleri-Dinler Tarihi Bakımından Tenkidi Bir İnceleme*, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği Yay., 1973.

— Hüseyin Atay-Ali Arslan Aydın, *Yehova Şahitlerinin İçyüzü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1973.

Üçüncü kitabın Önsöz'ündeki bir paragrafı aktarmak faydalı olabilir. Çünkü 1970'li yıllarda misyonerlerin Avrupa'da çalışan Türk işçilerini etki altına alması da devletin/Diyanet'in ele alıp çözmekle mükellef

SÜLEYMAN KÜLÇE

MÜSLÜMANLAR DİKKAT!..

Hıristiyan misyonerlerin din propagandalarını önlemek için yazılmış bir eserdir.

İZMİR
1948

Nefaset Matbaası - İzmir

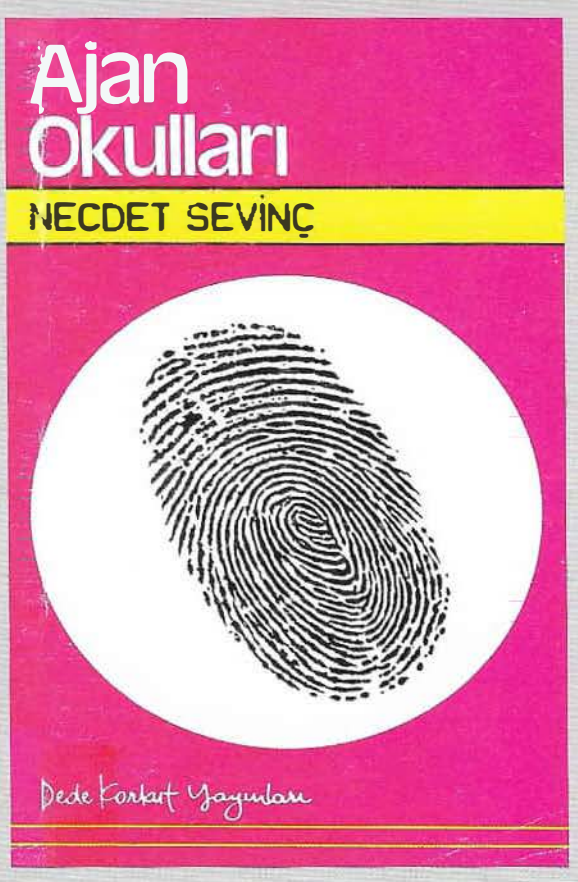

Değişen Şartlar, Değişen Semboller...

Subay ve Milli Mücadele kahramanı Süleyman Külçe'nin yazdığı *Müslümanlar Dikkat!* (İzmir, Nefaset Matbaası, 1948. Kapakta ve künye sayfasında "Hıristiyan Misyonerlerin Din Propagandalarını Önlemek İçin Yazılmış Bir Eserdir" ibaresi yer alır) kitapçığı Latin harfleriyle yayınlanmış ilk kitaplardan biridir.

Abdurrahim Zapsu'nun kitapçığı da bunlardan biri: *İlimden ve Edebten Mahrum Bir Papaza İlim ve Edep Dahilinde Bir Cevap* (İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1954, 40 s.). Bir misyonere haddini bildirmek için tek başına başlığı yeter!!! Samiha Ayverdi'nin *Misyonerlik Karşısında Türkiye* (İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu Yay., 1969) kitabı bu meseleye eğilen bir diğer metin.

60'lı, 70'li yıllarda bu tür kitaplar daha dikkat çeker, ilgi görür, satın alınır ve okunurdu. MHP çevresine yakın olan Necdet Sevinç'in *Ajan Okulları* kitabı (İstanbul, Dede Korkut Yay., Şubat 1975, 240 s.) yayınlandığı zaman bütün sağ-muhafazakâr-milliyetçi kesimin hissiyatına tercüman olmuş, ilgi görmüş ve okunmuştu. (Ali Birinci'nin notu: Necdet Sevinç imzalı kitap E. Kırşehirlioğlu müstearını kullanan Erol Güngör'ün *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* isimli mühim kitabındaki vesikaları aktarır).

Bir devirden sonra zaman süratli akmaya başladı ve bu tür hissiyatı yüksek eserler itibardan düştü. Fakat bunların yerine ilmî değeri daha yüksek, daha soğukkanlı olanlar da gelmedi. Ayşe Aksu'nun ısrarla sürdürdüğü telif ve tercüme çalışmaları daha şimdiden bir ümit ışığı olarak gözüküyor.

İLİMDEN ve EDEPTEN

Mahrum bir Papaza

İlim ve Edep Dahilinde

Bir Cevap

Yazan:
ABDURRAHİM ZAPSU

M. SIRALAR MATBAASI
İSTANBUL — 1954

olduğu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır:

> "Gerçekte Yahudiliğin tesiri altında kalan ve 'yeni bir Hıristiyan tarikatı' olan bu dinî ve siyasî cemiyet [Yehova Şahitliği] Amerika'da bulunan liderlerinin yönetimi ve direktifi altında Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika'da, bu arada Türkiye'mizde de kesif ve sinsi bir faaliyet içindedirler. Yurttaşlarımızı, özellikle Almanya'da bulunan işçilerimizi şaşırtmaya, bâtıl inançlarını ve sapık dünya görüşlerini Müslüman milletimize aşılamaya çalışmaktadırlar. Yurdumuz ve milletimiz için zararlı olduğu muhakkak olan bu kökü dışarda sapık cereyanla memleketimizin birliği ve dirliği bakımından mücadele etmenin ve mukabil neşriyatta bulunmanın kaçınılmaz bir zaruret olduğuna inanıyoruz" (s. 3-4).

Fakat ne hikmetse 12 Eylül askerî müdahalesi ve hususen Soğuk Savaş sonrası dönemde Diyanet bu kitapları tekrar basmadığı gibi bu konularda herhangi bir yayın da yapmayacaktır. Niçin acaba? Misyonerlik tehlike olmaktan mı çıktı yoksa dinlerarası diyalog, birarada yaşama edebiyatları, Medine Vesikası toplantılarının, yazılarının sıcaklığı mı araya girdi?

Tam bilmiyoruz...

Fakat bir şeyi biliyoruz: Türkiye 12 Eylül askerî darbesinin hemen öncesinde, gizli ve devlet aleyhinde faaliyetleri sebebiyle kilisedeki derecesi yüksek bir papazı (Yakovas'ı) ve bazı Barış Gönüllülerini (bunların arasında Heath W. Lowry de vardır) sınırdışı etmiştir. Bunların tekrar Türkiye'ye girişlerine 12 Eylül-Özal iktidarı 1985 yılında müsaade edecektir[4].

4 "Özal Papaz Yakovas'la Görüştü" ana manşeti için bk. *Tercüman*, 30 Mart 1985.

❁

Düşmanın silahıyla silahlanmak fikri ve fiili belki insanoğlunun, hele taarruza uğramış, ezik ve zor bir ruh hali içinde ise kaçınamayacağı bir şeydir. Fakat o silahın seni vurmak için yapıldığını, o fikri içinde taşıdığını, senin elinde bile olsa "vurmaya/vurulmaya" hizmet edeceğini unutmamak lazım. Düşmana benzemek kaybedilen savaşların en büyüğüdür.

İslâm dünyası ve Türkiye bu mesele üzerinde henüz fazla kafa yormuş sayılmaz. Bu meyanda kendimizi, çocuklarımızı, milletimizin evlatlarını teslim ettiğimiz eğitim sistemimizin istisnasız bütün birimlerinin temellerini, kurucu fikirlerini, yürüyüşünü yeniden yoklamaya ve bir daha ciddiyetle ele almaya niyet ettiğimize dair de hiçbir işaret ve ceht yok, maalesef yok.

Ders kitaplarını, imtihan sistemlerini değiştirerek, bazı okulları çoğaltıp bazılarını azaltarak bir şeyler olacağı ümidiyle yaşayıp gidiyoruz...

Hiçbir şey yapmamak için her şeyi değiştirmek...

MİSYONER OKULUNDA KUR'AN'A HAKARET

Bab-ı Fetva
Daire-i Meşihat-ı İslâmiye
Mektubî Kalemi
Aded 12

Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Rumeli Hisarı'nda kâin Robert Kolej talebesinden yirmi bir yaşlarında Aziz Vamık namında birisinin ihzar ve tevzi-i mükâfat resminde [merasiminde] kıraat eylediği "tez"de Kur'an-ı Azimü'ş-şan hakkında "O köhne kitabın karanlık satırları" gibi her Müslümanın kalbini dağdar edecek bir ibare-i redîenin [çirkin bir ifadenin] bulunduğu mevsuku'l-kelim [sözüne güvenilir] zevat tarafından haber verilmiş ve Cenabı Kâdir-i Ezelî tarafından vasf-ı hikmetle tavsif buyurulan ve Mefhar-ı Mevcudat aleyhi ekmelü't-tahiyyat Efendimiz hazretlerinin mucize-i tâbdâr-ı ebedîleri olan ve beşeriyetin kâfil-i saadet-i dâreyni bulunan bir kitab-ı mübîn hakkında Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye'de İslâm ismini taşıyan bir genç tarafından böyle bir ibare-i küfr-âlûd istimali ne derece teessür ve teessüfü mûcib olacağı derkâr bulunmuş olmasına mebni heman mezkür tez varakasının celbi ile bi't-tetkik tebeyyün edecek hale göre mütecâsiri hakkında meselenin ehemmiyetiyle mütenasip mücazât-ı şedîdenin tertibi zımnında iktizâ-yı halin icrasına himem-i celile-i nezaret-penahîlerinin masruf buyurulması mütemennâdır efendim.

Fî 4 Şaban sene 1333 ve fî 4 Haziran 1331
[17 Haziran 1915]

Şeyhülislâm namına
Müsteşar
(imza)

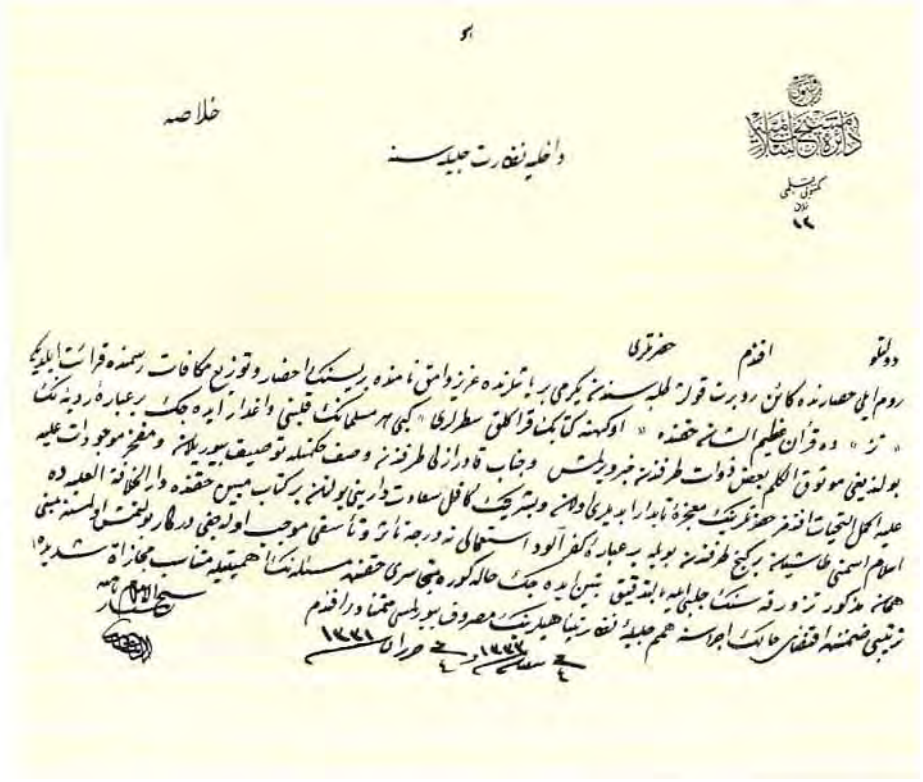

Kur'an'a Hakaret'e Karşı Şeyhülislâmlık'tan Tedbir Talebi...

1914-1915 eğitim yılı sonunda, Robert Kolej'de yapılan başarılı talebelerin ödüllendirilmesi töreninde Kur'an-ı Kerim hakkında uygunsuz ifadeler kullanılınca Şeyhülislâmlık Dahiliye Nezareti'ne yazı yazmış ve meselenin takip edilerek suçlunun cezalandırılmasını istemişti. (Çeviriyazısı üstte).

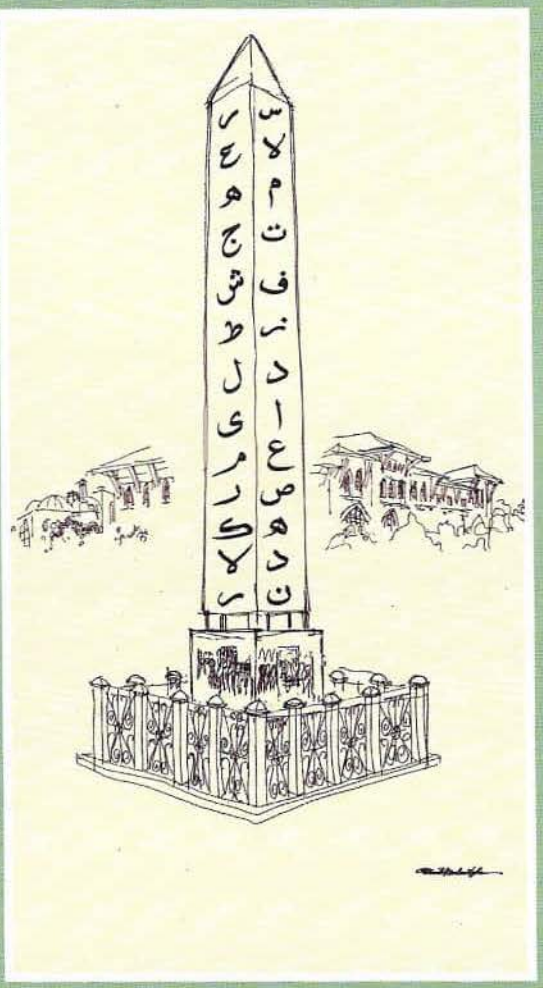

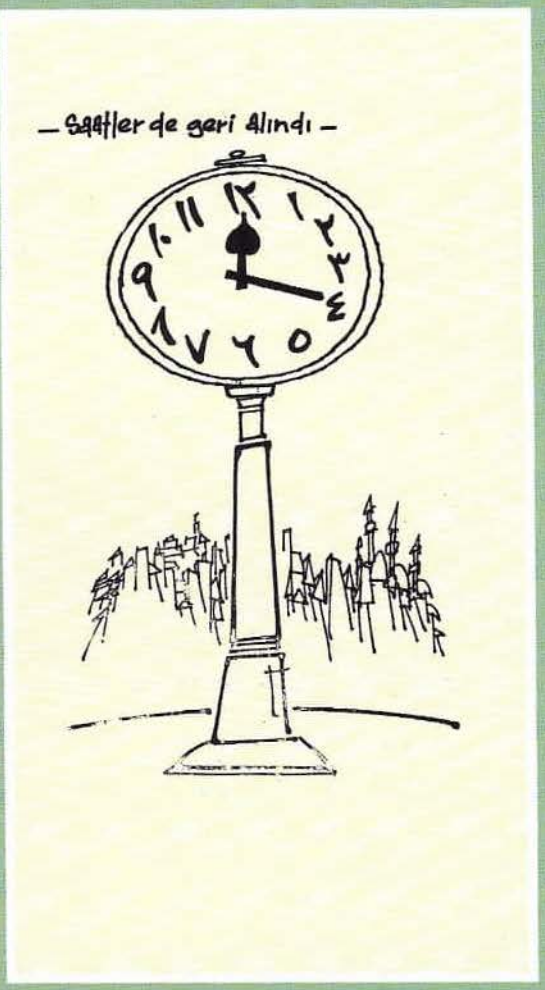
— Saatler de geri alındı —

İSPRİTİZMA DİNİN YERİNİ ALABİLİR MİYDİ?

1940'ların ortalarındayız. Tekpartili yıllar devam ediyor ama savaş sonrası değişim rüzgârları da esmeye başlamıştır. Ruhlara inanmadığını söyleyen Samet Ağaoğlu o zamanın Büyükada'sından anlatıyor. Peyami Safa ruh çağırma seansları yapıyor, Ağaoğlu'nun yanında felsefeci Macit Gökberk de varmış:

> "Ruh davetini Peyami [Safa] öylesine jestlerle, seslerle yapıyordu ki heyecanlanmıyor değildim. Bir masanın çevresinde oturuyorduk. O elini masaya koyuyor, âhenkli bir sesle yavaş yavaş davete başlıyordu: 'Ey ruh hazretleri, ey efendimiz! Lütfet, bize iltifat et. Sana ricalarımız olacak. Yardımına muhtacız. Ey ruh! Geldiğini şu masanın ayağını üç defa kaldırıp indirerek haber ver!'
> Peyami bunları söylerken nefesi sıklaşıyor, sesi titriyor, kısılıyordu. (...)"[1].

Karikatür sanatçısı Semih Balcıoğlu'nun, ilki İstanbul'daki çarpık değişmeleri (geriye gidişi), ikincisi MC hükümetleri dönemindeki icraatları tenkit için çizdiği iki kare. İkisinde de mizahın tenkit ve yorumları eski harfler ve geniş mânada din-laiklik üzerinden yapılıyor. Kâbusa dönüşen rüyalar ve ruh çağırmalar! Bir sabah kalkıyorsunuz ki harfler değişmiş!!!

Dönemlerinin, tahsillerinin, gelecek tasavvurlarının bir uzantısı olarak dine mesafeli veya dinî alanın dışında kalan/dışında duran, öyle gözüken/öyle gözükmeyi tercih eden bu okur yazar insanların ispritizma seanslarına bu kadar yakın ve sıcak durmalarını, ruh çağırmaya bu derecede temayül göstermelerini nasıl anlamak doğru olur? Nereden çıkmıştı bu "saçmalık", bu "akıldışılık"!

Bilim ve medeniyet asrında Mazhar Osman'ın deyişiyle "alafranga cincilik" nasıl "aklı hür, vicdanı hür" nesiller arasında bu kadar yol ve yer bulabilmişti?!.

Hemen hatırlatmamız lazım; hem dünyada hem de bizde kesinlikle istisnai bir şey değildi bu manzaralar. Türkiye'de katı laiklik politikalarının, (ilaveten savaş şartlarının) düşünen, anlayan insanları bunalttığı veya yan yollara sevkettiği 30'lu, 40'lı yıllarda tahsilli dindar kişileri, muhafazakâr camiayı, hatta tasavvuf ve tarikat çevrelerini, halife-şeyh olarak bilinen bazı zevatı bile tesiri altına almış kuvvetli bir rüzgâr, etkili yüksek bir dalga ile yüzyüzeydik.

1 Samet Ağaoğlu'nun *İlk Köşe* kitabından nakleden Beşir Ayvazoğlu, *Peyami*, İstanbul, Ötüken Yay., 1998, s. 401-02.

Mütedeyyin bir insan olarak Mahir İz hoca da, hatıralarında 1937 yılı başlarında, Beykoz Ortaokulu'nda öğretmenlik yaparken Medineli Hacı Osman Efendi'nin mensuplarından Matematik öğretmeni Sara Hanım'ın ruh çağırma seanslarından bahseder. Bir seferinde kendisi de "olağan bir hadise" gibi seansa katılmış ve medyum hanımın delâletiyle Mehmet Akif'in, Babanzâde Ahmet Naim Bey'in ve Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin ruhlarını çağırıp konuşmuşlar. Mahir Bey gelen ruhların sorularına verdiği cevapları anlatırken kullandığı doğrulayıcı ifadeler ispritizmanın yaygınlığı ve meşruiyetini gösterir bir havaya işaret eder. Manzarada bir anormallik ve mizahî unsurlar yok gibidir[2].

Dıştan görüldüğü kadar sade ve bir çırpıda hükmü verilecek ölçüde düz bir mesele olmayan bu hadisenin birden fazla katmanı var. Batıda okur yazarlar arasında ispritizmanın "meşru" bir damar olarak yaygınlaşmasını etkileyen iki sebepten biri hümanizmanın zayıflamaya başlaması, ikincisi de pozitivist-materyalist düşüncenin ve modern bilim anlayışının en azından ciddi şüpheler davet eder bir hale gelmesidir. XIX ve XX. yüzyılın büyük, sağlam, kurtarıcı ve itibarlı (zannedilen) akıl-felsefe kaleleri savaş ve kan selleriyle çatlıyor, aydınlanma kuleleri sallanıyordu artık. Aydınlık vehminin karanlığı...

2 *Yılların İzi*, İstanbul, İrfan Yay., 1975, s. 253-54. Benzer anlatımlar için ayrıca bk. *age*, s. 65-66, 228.

Birinci ve ikinci dünya savaşlarında "medeni" dünyanın birbirini vahşice yiyecek hale gelmesi ve aydınlanma felsefesinin ortasında oluk oluk kan akıtması insan merkezli, maddi olanla sınırlı bir dünya anlayışının, insanın kendine yeterliliği düşüncesinin sonunu getirmiş, akla ve bilime, "aydınlanmaya" olan güveni, üstün-mütekâmil-tek medeniyet fikrini felsefî olarak ciddi bir şekilde sarsmıştı.

Tekrar Hıristiyanlığa, kiliseye yahut dine, maneviyata, "metafizik, mitolojik devirlere" mi dönülecekti? Bu mümkün müydü? Yoksa mânevî olanı pozitivist mantığın içine dahil ederek ara nefeslenme mekânları yahut oyalanma bölgeleri, aldanma, teselli bulma durakları mı bulunacaktı?

Dönmek imkânsız, kalmak zordu. Nereye, nasıl gidilecekti?

Ruhçu Yanılgı başlığıyla Türkçeye tercüme edilen bir kitabın da yazarı olan René Guénon haklı gözükmektedir; ispritizmaya da kaynaklık eden sipritüalizm (ruhçuluk), reenkarnasyon (tenasüh, ruhgöçü) gibi modern düşünceler ve akımlar "gelenek" karşıtı olan pozitivizm, materyalizm akımlarından daha tehlikeli olarak menfi mânasıyla karşı-gelenekler, "sahte din"ler oluşturmak, sahte peygamberler çıkarmak peşindedirler.

Uzakdoğu'dan modern Avrupa'ya intikal eden haliyle yoga ve benzeri teknikler de böyledir.

Peki Türkiye'de mesele neye tekabül ediyordu?

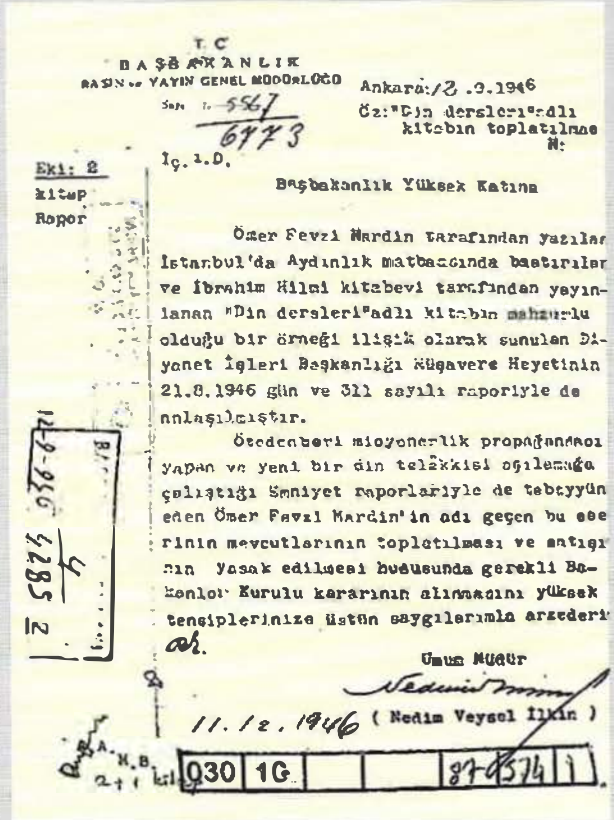

T. C
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı: 5567 / 6473

Ankara: /2 .9.1946
Öz: "Din dersleri" adlı kitabın toplatılması H.

Eki: 2
kitap
Rapor

İç. 1.D.

Başbakanlık Yüksek Katına

Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılan İstanbul'da Aydınlık matbaasında bastırılan ve İbrahim Hilmi kitabevi tarafından yayınlanan "Din dersleri" adlı kitabın mahzurlu olduğu bir örneği ilişik olarak sunulan Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyetinin 21.8.1946 gün ve 311 sayılı raporiyle de anlaşılmıştır.

Öteden beri misyonerlik propagandası yapan ve yeni bir din telâkkisi aşılamağa çalıştığı Emniyet raporlariyle de tebeyyün eden Ömer Fevzi Mardin'in adı geçen bu eserinin mevcutlarının toplatılması ve satışının yasak edilmesi hususunda gerekli Bakanlar Kurulu kararının alınmasını yüksek tensiplerinize üstün saygılarımla arzederim.

Umum Müdür
(Nedim Veysel İlkin)

11. 12. 1946

030 | 10 | | | 87-9374 | 1

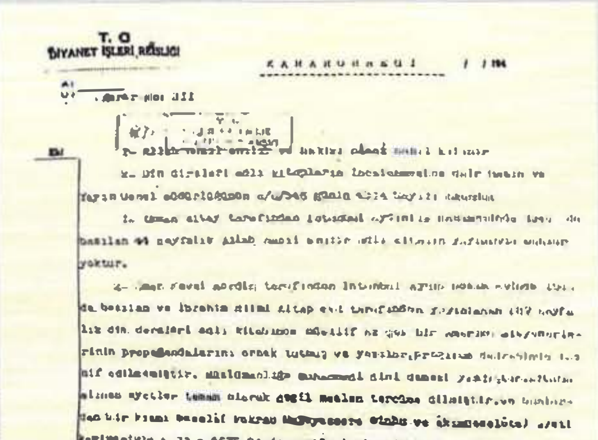

T. C
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ

İspritizma ve Misyonerlikle Suçlanan Asker Bir Şeyh

Üzeyir Garih'in esrarengiz bir şekilde öldürülmesi hadisesiyle ismi tekrar gündeme gelen emekli deniz kurmay yarbay Ömer Fevzi Mardin (1878-1953) Nakşi-Halidi şeyhi Küçük Hüseyin Efendi'nin halifelerinden biri olarak biliniyor. Ebülula Mardin ve Şerif Mardin'in akrabalarından. İyi yetişmiş bir asker aynı zamanda, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Trablusgarp Savaşı'na katılıyor, orada iken Arusiye tarikatından el alıyor. Ayrıca Hamidiye Zırhlısı'nda Rauf Orbay'la çalışıyor. Dinî yayınların çok sınırlı olduğu 30'lu, 40'lı yıllarda irili ufaklı onlarca dinî eser kaleme alıyor ve yayınlıyor. Fakat ispritizma ve misyonerlik meselelerinde adı öne çıkan isimlerden biri de o. Samiha Ayverdi'nin *Mülakatlar*'ında da adı bu sebeplerden dolayı menfi olarak geçiyor.

Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından Başbakanlık'a yazılan 12 Eylül 1946 tarihli üst sağdaki yazı ile Mardin'in İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından basılan *Din Dersleri* adlı kitabının "öteden beri misyonerlik propagandası yaptığı ve yeni bir din telakkisi aşılamağa çalıştığı" gerekçesiyle Bakanlar Kurulu tarafından toplatılması ve satışının yasaklanması talep ediliyor. Belgenin eklerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kitap hakkındaki menfi mütalaası da var (yanda).

Neticede kitap yasaklanıyor ve toplattırılıyor. Laik devletin, bürokrasinin "dine sahip" çıkma biçimi ve gerekçeleri enteresan değil mi? Tekpartili yıllarda buna benzer başka hadiseler de var. Ömer Fevzi Mardin hakkında Mim Kemal Öke müstakil bir monografi yayınlamıştır: *Ömer Fevzi Mardin-Gazî ve Sûfî*, İstanbul, İrfan Yay., 2009.

Tekpartili Yılların Etkisi Nedir?

Ruhçuluğun, ruh çağırma seanslarının dinin yerini tutup tutmayacağı sorusu bugün için daha çabuk geçiştirilebilecek, belki kolaylıkla menfi cevaplandırılabilecek bir soru olsa da bu durum zorlu tarihî realiteyi, meselenin ciddiyetini ve geriye bıraktığı tortuları ortadan kaldırmaz. Onun için çok yönlü takip ve tetkikleri sürdürmek lazım.

Dinî alanı zedeleyen, biçimsizleştiren, dönüştüren hümanist, pozitivist, materyalist ve bilimci fikirlerin, akımların Türkiye'ye intikali yahut etkisi elbette tekpartili yıllarla başlamış değil. Bunun modern askerî mekteplere, giderek bütün eğitim alanlarını kuşatacak mektepleşme süreçlerine, yeni ders kitaplarına, bunlarla paralel giden yeni basın-yayın faaliyetlerine, tercüme kitaplara, gazete ve dergilere kadar uzanan daha uzun ve çok yönlü bir tarihi var[3].

Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde bu saha ile de irtibatlı olarak ruh meselesine farklı önceliklerle eğilen birçok metin ve âlimlerden, aydınlardan, tarikat çevrelerinden yazarların kaleminden çıkma risâleler vardır. Ruhla (insanüstü ve tabiatüstü) irtibat âdeta dinle irtibat gibi bir fonksiyon icra etmektedir. Tersi de böyle; ruhun olmadığını savunmak dini de reddetmek mânasına anlaşılabiliyordu. Hem medresede yetişen hem de Dârülfünun derslerini takip eden, erken yaşlarda İslâmcılık cereyanı ve *Sebilürreşad* ekibi içinde yer alan Ahmet Hamdi Akseki'nin Medresetü'l-Mütehassısîn mezuniyeti için hazırlayacağı ihtisas tezinin başlığını *Ruh ve Bekâ-yı Ruh* olarak tesbit etmesi de buna işaret eder.

Gabriel Delanne'ın *Le Spiritisme Devant La Science* kitabını da kaynak olarak kullanan Akseki metnin sonunda şu notu kaydedecektir:

> "Son zamanlarda İspritizm, İpnotizm gibi vasıtalarla zuhura gelen bazı hâlâta [hallere] bir hakikat nazarıyla bakacak olursak, ruhun esîrî [görülmeyen özlere/cevherlere benzer] bir cisme sahip ve o cisim ile görülebileceği bi't-tecrübe de anlaşılmış olur. Fakat bu da ruhun temessül ve tecessüdüne [görünür hale geleceğine ve bir bedene bürüneceğine] aittir"[4].

Yine de tekpartili yılların dinî sahadaki problemleri büyütüp derinleştiren, ispritizma gibi dolaylı çıkış yollarına yahut "sapma"lara daha ziyade kapı aralayan taraflarının olduğu aşikârdır. Kapı daha çok açılmış, soğuk rüzgârlar daha sert esmeye başlamıştı. Özellikle pozitivizmin ciddi etkileri altındaki eğitim anlayışında, resmi kültürde, siyasî söylemde, basın-yayın organlarında bunun etkilerini ve sirayet kapasitesini takip etmek mümkün. "Pozitivist mabetler"in sayıları da, müntesipleri de artıyordu artık.

3 Türkiye'de ilk ispritizma tecrübesinin Halide Nusret Zorlutuna'nın babası Avnullah Kâzımî Bey tarafından 1896'da Bergama'da yapıldığı rivayet edilir.

4 Ahmet Hamdi Akseki, *Ruh ve Bekâ-yı Ruh*, haz. R. K. Gündoğdu-İ. Kara, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2022, s. 263.

Muhtemelen buradaki en önemli husus bütün Osmanlı ıslahat teşebbüslerinin bir şekilde ve ehemmiyet atfederek gözettiği modernleşme ile (yeni) dinîleşmeyi birlikte götürme, birdiğerini besleyecek şekilde sürdürme fikrinin ve uygulamasının, belki iddiasının 1924 sonrası itibariyle giderek terkedilmesi yahut zayıflamasıdır. Din/İsâm paranteze alınmakla kalınmamış, ayrıca baskılanmış, kaba bir üslupla mahkum edilmiş, öteye beriye çekilmeye başlanmış, din karşıtı bilimci ve alaycı dil resmi ideolojiye ve bütün eğitim süreçlerine hakim kılınmıştır. ("Hayatta en hakiki mürşit [b]ilimdir" afişi bu politikaların en görünür yaygın yüzüdür).

Halbuki biz Batıdaki tecrübeden epeyce farklı olarak bütün felsefî zıtlıklarına rağmen hem modernleşecek hem de dindarlaşacaktık. Bir başka şekilde söylersek Müslüman, mütedeyyin kalarak batılılaşacak, bilimle din arasındaki mesafeleri, karşıtlıkları bir şekilde izale edecektik. Çünkü bu mesafeler, karşıtlıklar Hıristiyanlığa, Frengistan'a ait hastalıklardı...

İdeolojiler, diyelim ki Cumhuriyet ideolojisi, tekparti politikaları toplumsal hafızayı, kültürel kodları, "uzun tarih"i ne kadar değiştirebilir? Memleketimizde ispritizma düşüncesinin ve pratiklerinin sadece "laik" çevrelerde değil aynı zamanda dindar, muhafazakâr ve hatta yapısal olarak hiç ihtiyacı olmaması gereken tasavvufî çevrelerde bile karşılık bulmasının arkasında felsefî olarak birbirini iten bu iki çizgiyi birdiğerine yaklaştırma arayışı da olmalıdır. En azından sebeplerden biri budur.

(Burası yeri değil ama Bergson'un Türkiye'de ve İslâm dünyasında Batıdan biraz farklı olarak, nerede ise dine, dinî bilgiye, sezgi/ilham üzerinden vahye kapı aralayan bir felsefe gibi/olarak algılanmasının arkasında da benzer bir düşünce ve "ya(t)kınlık" olduğu kanaatindeyim).

Dini bilimselleştirmek yahut bilimsel bir dille dini anlatmayı, benimsetmeyi denemek yaygın bir temayül olarak mütedeyyin insanları, dinî grupları ve yapıları da hayli etkilemiştir. Meselâ *Risâle-i Nur* külliyatı başka bakımlardan olduğu kadar bu açıdan da fevkalâde enteresan bir metindir. Babasının Melâmi olduğunu söyleyen hukuk profesörü Hamide Remzi Uzbark 1945 yılında Samiha Ayverdi ile sohbetinde şunları söylüyor:

> "[Bugün imandan, diğergamlıktan bahsedenler] 'zavallıcık daha hâlâ İslâmî terbiyenin tesirlerinden kurtulamamış' diye acınıyorlar. (...) Cemiyeti ilzâm için İslâmî menbalardan istifade etmek bu devirde hemen mümkün değil. Sizi derhal realist olmamak, bîtaraf olmamakla itham ediyorlar. Halbuki geçenlerde A. Huxley'in realizm ve ateizmi kökünden baltalayan bir kitabını okudum, eserin sonunda diyor ki: 'Ey insanlar, size muhakkak bir metafizik

lazımdır. Ama bunun da yanlışı var, doğrusu var. Size lazım olan doğrusunu seçmektir. Yoksa beşeriyet bundan müstağni olamaz. Hatta sırasında inanıyor muyum, inanmıyor muyum demek bile bir metafiziktir'.
Şimdi bu sözü Huxley değil de İmamı Gazalî söyledi desem etrafta alaka değil belki istihfaf celb etmiş olurum. Zira bizde fikir, kanaat kendi öz düşüncemizin mahsulü değil yabancı tesir ve kültürlerin mukallidâne bir tesiri"[5].

Türkiye'de ispritizmanın öncülerinden tabip ve keman sanatkârı Bedri Ruhselman'ın (1898-1960) talebesi avukat Baha Kayserilioğlu'nun anlattıklarına bu karmaşık unsurları hesaba katarak bakabiliriz sanıyorum Özellikle din-bilim-bilimsellik-maneviyat arasında kurduğu normal/sıcak/rahat ilişkilere de bakalım. Şöyle diyor:

"Evet, biz hepimiz onun [Bedri Ruhselman'ın] okulunda yetiştik diyebilirim. Küçükken babamdan iyi bir dinî terbiye almıştım. Fakat daha sonra okullarda, fakültede maddeci görüşle karşılaştık. Din başka söylüyordu, [b]ilim başka. Bu ikisi arasında hayli bocaladım. Çok şükür ki Bedri Bey imdada yetişti. Onun mânevi gerçekleri bilimsel bir şekilde ortaya koymasıyla içimde savaşan ilimle din barıştı ve böylece yeni ve daha sağlam bir dengeye kavuştum. Bu bakımdan Bedri Bey'e ben ve bizim kuşak çok şey borçluyuz"[6].

Önemli Fakat "Meçhul" Bir Kaynak

Samiha Ayverdi'nin (1905-1993) *Mülakatlar* adıyla vefatından sonra basılan kitabı[7] ilk bakışta kendisiyle yapılmış röportajların toplandığı bir kitap intibaı veriyor. Doğrusu yayınlandığı zaman ben de öyle zannetmiş ve edinmeyi ihmal etmiştim. Halbuki 40'lı yılların Türkiyesi'nde ilim, fikir ve sanat hayatı ile dinî-tasavvufî arayışların ve mistik tartışmaların seyri açısından fevkalâde önemli ve türü itibariyle istisnai (Türkçede belki biricik) bir kaynak. Yayın dünyası, edebî eserlerin neşri ve bir yazarın ilk eserlerinin muhatapları, etkileri açısından da öyle sayılır... Zaten ziyaretçileri hevesle müellife doğru yola koyulmaya sevkeden esas sebep ev sahibesinin yeni çıkan mistik muhtevalı romanları. Bana kalırsa kitabın bu bakımlardan Cumhuriyet devri Türk düşünce tarihi ve edebiyatı açısından ihmal edilemeyecek bir metin olduğu da şüphe götürmez.

Samiha Hanım 1940-1948 yılları arasında yani tekpartili yılların son devrinde ve II. Dünya Savaşı ve sonrası şartlarda evine gelip giden zevatla yaptığı sohbetleri (mülakatları) titiz bir şekilde ve mufassal olarak beş defter halinde kaydetmiş. Kitap bu kayıtların, (yayına hazırlayanların dipnotlarda yaptıkları çoğu biyografik bazı açıklamalarla birlikte) aynen neşri. Ev sahibinin kendisi dahil kimin ne dediği bir konuşma, bazan soru-cevap akışı içinde ve teferruatıyla belli.

5 Samiha Ayverdi, *Mülakatlar*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005, s. 120-22.

6 Sertaç Mehmet Temizel, *Dr. Bedri Ruhselman Dönemi ve Sonrası Türkiye'de Ruhçuluk*, İstanbul, Arıtan Yay., 2014, s. 39. Başka bir çalışma için bk. Hatice Sena Arıcıoğlu, *Spiritism in Secular Turkey 1936-1969: The Ruhselman Circle Between Religion and Modern Science*, İstanbul, Libra Kitapçılık Yay., 2020.

7 İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2005.

"Tekkeler Tarihe Mal Olmuştur"...

26 Nisan 1945 tarihinde, bir tarikata intisabı olan ve Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Tasavvuf Tarihi dersi okutmuş Mehmet Ali Ayni ile ehl-i tarik Samiha Ayverdi arasında şu konuşma geçiyor:

"*M. A. Ayni*: [Tekkeler kapanmadan önceki] bir tarihte ... gazetesinde bir makale yazmış ve son zamanlarda tekkelerin mânalarını keybettiklerini, bu şekilde devamlarının mümkün olmadığını, eğer onları pâyidar etmek isteniyorsa meselâ Galata Mevlevihânesi gibi edebiyat tarihine fiilen hizmet etmiş bir müessesede bir edebiyat kolu açılması ve kiminde bir revir, kiminde musiki kolu bulundurulması lüzumludur demiştim. Bu makaleye o zaman İhtifalci Ziya Bey uzun bir mektupla teşekkür etmişti.

S. Ayverdi: Fikir güzel... Fakat bence varlık kendi asli bünyesinin asli istidadı yolu ile cemiyete faydalı olmalıdır.

Bugün tekkeler tarihe mal olmuştur. Ve onlara 'yeter!' emri de pek isabetli olarak verilmiştir. Zira hakiki mânalarından ayrılmış, içleri boşalmış, kupkuru bir şekilden ibaret kalmışlardı. Tekke tasavvuf odunlarıyla parlatılan bir ocak oldukça bu ocakta ilim, irfan ve aşk aşı pişirildikçe bir kıymettir. Yoksa olması ile olmaması müsâvidir [eşittir]. Esasen hüküm sahibi Allah'tır. Onların devamını istemeyen de O'dur" (S. Ayverdi, *Mülakatlar*, s. 58-59, ayrıca bk. s. 102).

Üstteki Samiha Ayverdi portresi Ahmet Yakuboğlu'nun fırçasından çıkma. Ve *Mülakatlar* kitabının ilk baskısının kapağı.

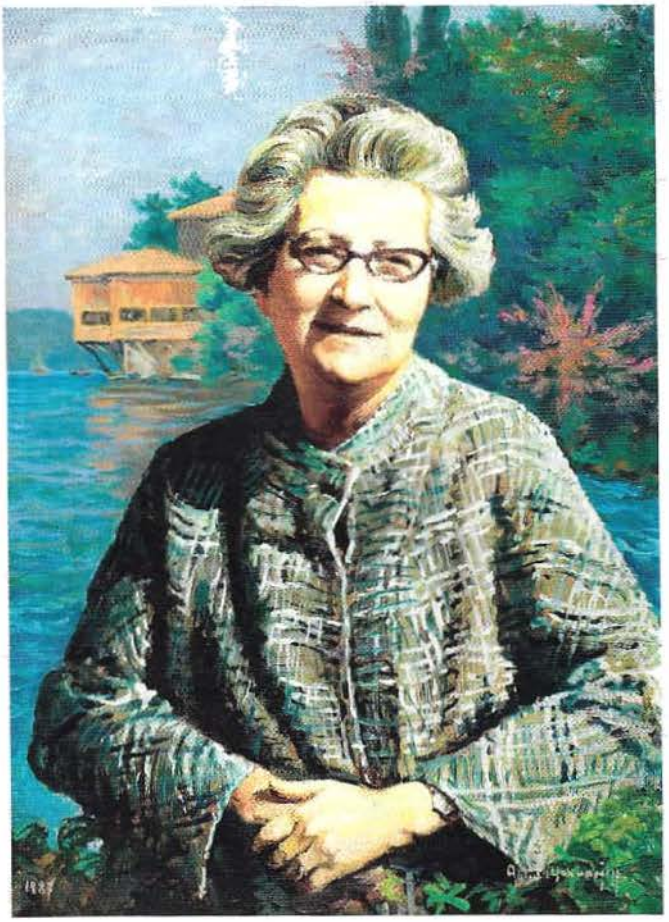

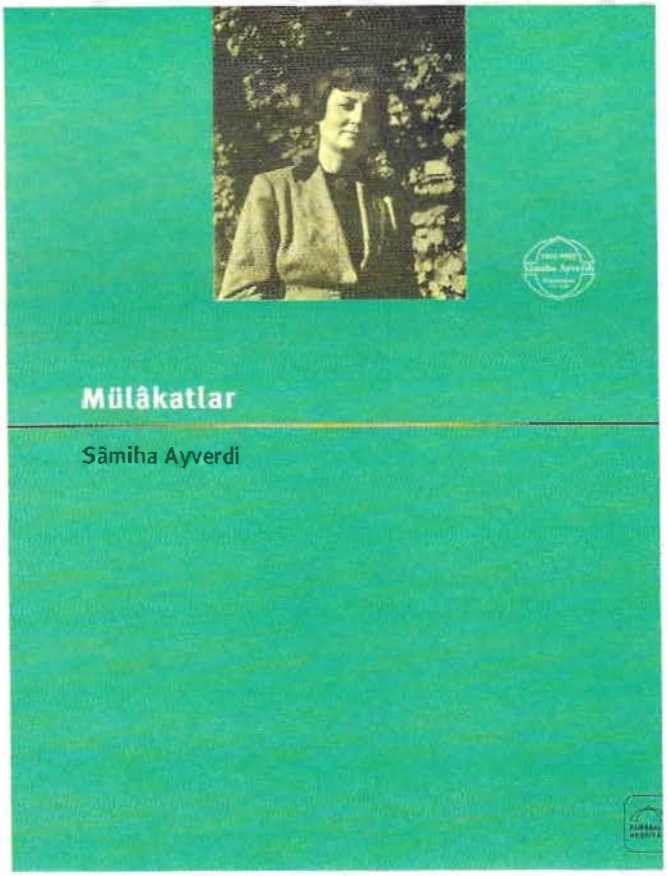

Gelenler ve sohbete katılanlar arasında yazarlardan, akademisyenlerden, askerlerden, tarikat çevrelerinden, aydınlardan, sanatkârlardan önemli ve beklenmedik isimler var: Mehmet Ali Ayni, Pertev Demirhan, Şükrü İmre, Salih Zeki, Ömer Rıza Doğrul, Necip Fazıl Kısakürek, Mustafa Rahmi Balaban, Nezihe Araz, Behçet Yazar, Enis Behiç Koryürek, Safiye Erol, Burhan Toprak, Bedri Ruhselman, Yaman Dede ve başkaları. (60 İhtilâli'nden sonraki derin parçalanmışlıkta artık bir evde, aynı sohbette hiç göremeyeceğimiz bir tablodur bu). Samiha Hanımın mürşidi Kenan Rifai, ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi ve o dönemdeki yayıncısı, Gayret Kitabevi sahibi Garbis Fikri de bazı meclislerde bulunuyor. (Ziyaretçilerin epeyce bir kısmı zaten yayıncı üzerinden, onun vasıtasıyla müellifle irtibata geçebiliyor).

Bu kadar farklı ilgi alanına sahip ve çeşitli meşreplere, mesleklere mensup kişiyle ve farklı zamanlarda elbette tek konu konuşulmuyor. Bununla beraber merkezde tasavvuf, din, mistisizm, ispritizma, Türkiye'nin dinî durumu ve bir miktar da felsefe, edebiyat, sanat mevzuları ve Samiha Hanımın yeni yayınlanan romanları ve etkileri var.

Meselâ farklı meşreplere mensup ziyaretçilerden biri Robert Kolej'de kütüphane memuru olan Mehmet Ali Pazarbaşı. Sorularından anlaşılıyor ki rüyaya, tayy-ı mekâna (bir anda uzak mesafeleri kat etmeye veya aynı anda birden fazla yerde bulunmaya/gözükmeye), keramet ve mucizeye pek inanmıyor. Din onun nazarında bilimle barışık bir ahlâktan ibaret.

Şöyle diyor:

> "Üstünde durduğum tek mesele gençliğin dinsizliği. Ona dinden bahsetmek istediğiniz zaman gülüyor, süpernatür [tabiat üstü/dışı] bir keyfiyet olarak kabul ediyor. Birçoklarına göre din namaz, oruç, binde bir iyilik, hile-i şer'iyeye uydurduğu kadar dolambaçlı işlerden ibaret. Ahlâk bu müessesenin içinde yer bulmamış. Bence ahlâk din demektir. Ahlâklı insan zaten dindardır". (O dönemde çok yaygın olan bu tür fikirleri sohbet meclisine taşıyan başka aydınlar, askerler, akademisyenler de var).

Samiha Hanım bu parçalı ve seçmeci din anlayışına, üslubu yumuşak fakat muhtevası itibariyle genç bir hanım dervişten beklenmeyecek kadar sert tarzda karşı çıkıyor:

> "Sözünüzün ilk kısmı ile ben de beraberim. Şüphe yok ki dini bir şekil, bir menfaat dolabı haline koyanlar, ona en büyük kötülüğü etmiş ve etmekte olanlardır. Fakat dediğiniz gibi yalnız ahlâk demek din demek değildir. İnsanlığa ancak Resulüllah'ın dini kanalından geçmek mümkündür. O'nu tasdik etmeyen, O'nun izinden yürümeyen tam insan olamaz" (s. 73. Bir başkasına yaptığı benzer bir açıklama için ayrıca bk. s. 139).

Yakınlık ve Mesafe...

Şeyh Kenan Rifai (sağda, fötr şapkalı) ve kendisini birer adım geriden takip eden mürit ve muhipleri Ekrem Hakkı Ayverdi, Samiha Ayverdi.
"Spritüalizm bir ilim branşı, akademik bir mevzu, tatmin olamayacak bir tecessüs fırsatı olabilir. Fakat Allah'la kul arasında bir irtibat, bir anlaşma ve sevişme vasıtası olamaz. Hele az evvel lüzumuna kani olduğunuzu söylediğiniz aşk-ı ilâhîyi uyandırmak yolunda asla müsbet bir hareket değildir. İnsanoğlu ancak kendi benzeri ile ülfet ve ünsiyet edebilir" (S. Ayverdi, *Mülakatlar*, s. 338).

İspritizmadan Dine Yol Var mı?

Mülakatlar'ın düşünce tarihi ve dinî meseleler açısından gündeme getirilecek başka önemli bahisleri ve yönleri de var ama biz şimdilik başlıktaki konumuza dönelim. Sohbet meclisine Bedri Ruhselman, beş hececi şairlerden Enis Behiç Koryürek (1893-1949) gibi doğrudan medyumlar yahut ruh çağırma temayüllerine sıcak bakan, bu düşünce ve pratikleri "maneviyata, mistisizme açılan ümit kapılarından biri" olarak gören her meslek ve meşrepten insanlar da geliyor.

Koryürek bu bahiste önemli. Onun hakkında bir açıklamada bulunmak meselenin boyutlarını ve yaygınlığını göstermesi açısından fonksiyonel olabilir:

> "Koryürek hayatının son yıllarında ruhî ve edebî anlamda büyük bir değişim yaşar. Katıldığı ispritizma seanslarında medyum hüviyetiyle irticâlen söylediği ve yakınlarının kaydettiği şiirler daha sonra *Vâridât-ı Süleyman* adıyla basılmıştır (1949). Kitabın önsözüne ve seanslarda bulunanların ifadelerine göre şair, XVII. yüzyılda Trabzon'da yaşamış Mevlevî dervişi Çedikçi Süleyman Çelebi'nin ruhuyla temasa geçmiş ve ondan gelen ilhamla aruz vezniyle ve eski dille tasavvufî-hikemî şiirler söylemeye başlamıştır.
> *Vâridât-ı Süleyman* otuz sekiz 'Bezm-i Alî'den oluşur. Her 'Bezm-i Alî'de

> Süleyman Çelebi'den ilhamla söylenmiş, tasavvufî mahiyette, bir kısmı nasihat tarzında şiirler yer almaktadır. Kitap yayımlandığında bazı kişiler bunu olağanüstü bir hadise, bazıları ise şarlatanlık olarak nitelendirmişlerdir. *Vâridât-ı Süleyman*'ın oluşumu hikâyesiyle bütün metinlerin tasavvuf açısından ayrıntılı açıklaması Ömer Fevzi Mardin tarafından 819 sayfalık bir külliyat halinde yayımlanmıştır"[8].

Elbette o yıllarda okumuşlar arasında yaygınlaşan bir "hastalık" olarak ispritizma meseleleri de Samiha Hanımın meclisine sökün ediyor. Meselâ gelenlerden biri de hukukçu, avukat Suat Plevne, "ben de ispritizm ile uğraşıyorum ve bunun bir orta tabaka ince iman hissi uyandırdığına, binaenaleyh faydalı olduğuna inanıyorum" diyor açıkça.

Samiha Hanım cevap sadedinde "ispritizma bir mutavassıt [orta] zümreye bir gayb sırrı olduğunu hatırlatmak suretiyle faydalı sayılabilir" gibi yumuşak başlangıç cümleleri kuruyor ama (s. 161-62) sözlerinin devamında problemin, dindışına yönelen veya sadece Tanrı'ya imanla yetinen dağıtıcı ve bozucu taraflarının farkında olarak mesafeli ve karşı duruyor.

Bu ifadelerden birkaçını aktarmak uygun olacaktır sanırım:

> "Bence insanlık şu ruh bu ruh vasıtasıyla bazı hakayık [hakikatlar] öğrenmek değil bir mürşidin terbiyesi elinde aleddevam [sürekli] nefsin hayvanlık vasıflarını insanlık vasıflarıyla tebdil kılmaktır [değiştirmektir]" (s. 184).
> "Bedri [Ruhselman] Bey [ruhun bekası konusunda] bir seviyeye büyük hizmet etmiştir. (...) Fakat iş bununla bitmez. Bedri Bey imanında henüz bir istikrara varmamış kimseleri dalâlete [sapıklığa] sevk edecek iddialara da sahip. (...) Allah'ın Resulü'ne inanmayan bir iman sahih ve tamam değildir" (s. 215).
> "Bugün spritüalist fikirler bir sisteme, bir ilim metoduna sokulmuştur. Halbuki eskiden bizdeki cinci hocalar bunun çok âlâsını bilirlerdi. Fakat gaybla bir metot ve zorlayış vasıtasıyla temasa geçmek mezmum [kötülenmiş] bir iştir. Bize lazım olan ahlâkta ve insanlıkta kemâldir" (s. 226-27, ayrıca bk. 340).

İspritizmadan dine yol var mı sorusu hemen kenara itilebilecek bir soru olmayabilir. Fakat bu temayülün dinin yerine geçme ve insanları yanlış-eksik metotlarla bir şekilde tatmin etme yahut uyutma, oyalama ihtimali de var. Nitekim önce Batı Avrupa'da, çok sonraları Türkiye'de yaygınlaşmaya başlayan yoga türü, aslı mistik temayüller 40'lı yıllardaki ruh çağırma seanslarının yerine geçmiş gibidir[9].

Bugün itibariyle ne kadar mistik bir tecrübe ne kadar bir tür kültür fizik ve rahatlama teknikleri oldukları da herhalde meçhuldür.

8 Alaattin Karaca, "Koryürek, Enis Behiç", *DİA*, XXVI, 216. *Mülakatlar*'da Koryürek'in daha sonra Kenan Rifai'ye intisap ettiği ve medyumluktan vaz geçtiği bilgisi geçecektir.

9 40'lı yıllarda edebiyat ve sanat çevrelerini, bu arada Peyami Safa yanında Tanpınar'ı da etkisi altına alan ispritizma temayülü için ayrıca bk. Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı-Ahmet Hamdi Tanpınar*, gözden geçirilmiş 3. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2012, s. 334-40.

SEKÜLERLİK YAHUT DÜNYEVÎLİK ÜZERİNDEN BİRKAÇ NOT

Türkiye'de laikliğe göre daha ince damarlarla çalışan ve dindarları da kuşatan sekülerlik bahsine; zihniyet dünyasının, hayatın, dilin, duygu ve ifade biçimlerinin dinden, dinî anlayıştan ve kavrayıştan, maneviyattan, uhrevîlikten uzaklaşması hadisesine tesadüfî birkaç hatırlatma ve anekdotla başlayalım. Bazen medenîlik, bilim, teknoloji, bazen demokrasi, insan hakları, eşitlik, liberalizm, bazen rasyonalite, akılcılık, hümanizm, kalkınma, sanayileşme, yeni kimlik ve millet tanımları, dinde reform ve "güncelleme" vs. üzerinden yürüyen seküler iktibaslar...

Sultan Abdülhamit devrindeyiz. Muhalefetin idarenin aleyhinde kullandığı unsurlardan biri de devr-i Hamidînin matbuata nefes aldırmaması, hürriyet-i kelâmı ayaklar altına almasıdır, bu meyanda sansürler, kitap yasakları, sözlüklere bile girmesine müsaade edilmeyen "hürriyet, ittihad-ı İslâm, burun, yıldız..." gibi kelimeler-kavramlar...

Böyle bir ortamda muhalif ve memalik-i mahrûseye sokulması yasaklanmış bir yayın organında çıkan haber şöyle:

> "İstanbul'da biri şeyhülislâmın terceme-i halini yazan tarih-i velâdetini [doğum tarihini] hicrî ve frengî [miladî] koyar. Tab'a [baskı için] ruhsat istihsali için ale'l-usûl sansöre gönderir.
> Sansör: Hâşâ!.. Şeyhülislâm efendimiz frengî tarihte doğar mı? diyerek tarih-i frengîyi tayy eder [çıkarır]..."[1].

1 "Gülmek", *Balkan*, sayı: 16, 1 Ağustos 1322, s. 4. (Bu iktibas için Hasan Yenilmez'e müteşekkirim).

Hadise doğru ise iki ihtimal var; biri muhtemelen İttihatçıların düşündüğü gibi sansür görevlisi aslında çok dindar değil ama zeki biri, yaptığı işe meşruiyet sağlamak, göze girmek için böyle bir gerekçeyi kullanmaktadır. Ama böyle olmak zorunda değil; aynı zamanda mânevî bir şahsiyete sahip olan/olması gereken ilmiyenin başındaki kişi olarak şeyhülislâm için, tavsif edici bir cümlede de olsa frenklere/gavurlara ait bir unsurun kullanılması hiçbir şekilde münasip düşmez, doğru olmaz diye düşünmüş olabilir.

Ne var burada der misiniz, biz şimdi Peygamber'in hayatını bile miladî tarihle anlatıyoruz diye devam eder misiniz, zaten tahkiye edilen mesele mizah gibi bir şey değil mi?

O zaman mizah olmayan başka bir örneğe, daha ciddi bir hadiseye geçelim isterseniz. O da ne yazık ki bir tarafıyla evliya yahut Kızıl Sultan Abdülhamit'le alakalı: Bu sefer devr-i hürriyet, 1910 yılı sonlarındayız, kolera hastalığı İstanbul'u kasıp kavuruyor. İttihatçılar işbaşında... Tam o günlerde *Sırat-ı Müstakim* idarehanesine şöyle bir mektup geliyor:

اداره خانه‌سی باب عالی جاده‌سنده « دائره مخصوصه » صاحبی : یوسف ضیا	بازار ایرتسی وپرشنبه کونلری نشر اولنور متیور مزاح خزینه‌سی نسخه‌سی ۳ غروشدر	آبونه بدلی : سنه‌لکی ۱۰۴ نسخه اعتباریله ۳۰۰ ، آلتی آیلغی ۱۵۰ غروشدر

مدیونز سنه‌لك عثمانلو تاریخی

سنه‌لك جمهوریت تاریخی

Cumhuriyetin ilk sene-i devriyesi *Akbaba*'nın kapağında böyle kutlanıyor (sayı: 199, 30Teşrinievvel 1340 [30 Ekim 1924]). Sağ tarafta, beyaz sakallı, fesli "hilafet" ve saltanat, "kucağ"ına oturdukları, üzerinde "anavatan" yazılı, kadidi çıkmış çıplak kadını iştahla emiyor, hâlâ sömürüyor, bir yandan da üzerinde "millet" yazılı hayvanı; köpeği, kediyi oynatıyor. Sol tarafta başında zeytin dalından bir hâle olan açık-dekalte bir kadın yani "millet" kucağındaki gürbüz "cumhuriyet"i emziriyor. Sağdakinin altında "yediyüz senelik Osmanlı tarihi", soldakinin altında "bir senelik Cumhuriyet tarihi" yazılı. Dilin, tarihin, milletin sekülerleşmesi daha "güzel" nasıl anlatılabilir?! (Yusuf Ünal arşivi). Üstte Konya Yüksek İslâm Enstitüsü 1968-1969 yıllığında yer alan minarelerle fabrika bacaları yanyana bir çizim.

> "Bir zamanlar memlekete kolera gibi, veba gibi müstevlî [her tarafı istilâ eden, bulaşıcı] bir hastalık gelince fedakârlık yapılarak para ile hafızlar tutulur ve memleketin etrafı devrettirilirdi [Kur'an okuyarak, hatim yapılarak dolaştırılırdı]. Bugün İstanbul'da, civar vilayetlerde koleradan epeyce telefat olduğu rivayet ediliyorken hiç böyle bir teşebbüste bulunmak kimsenin aklına gelmiyor. *Sırat-ı Müstakim* hükümete *bu eski fakat dindarâne usulü* ihya etmesini tavsiyede bulunsa büyük bir hayır işlemiş olacak..." (vurgular bizim).

Dindar bir hafızada, Müslüman halk katında birebir ve mânevî-uhrevî karşılığı olan bir teklif bu; şifa için Kur'an okunacak, her tarafı sardığı için de şehrin etrafı dolaşılarak Kur'an hatmedilecek. (Hatırlar mısınız, Millî Mücadele yıllarında ve Birinci Meclis'in açılışında da benzer *dindarâne* hareketler, zafer için Kur'an ve *Buharî* hatimleri yapılmıştı. Bırakın İstanbul'u Ankara bile biliyor bunu!!! Sonra çabuk unuttular ve onlar da burlar için kaba ifadeler kullandılar).

Anlaşılan o ki bu mektubun muhtevası devrin İslâmcı dergilerinin başını çeken *Sırat-ı Müstakim* yazıhanesinde tedirginliklere, hoşnutsuzluklara sebebiyet veriyor. Çünkü halk Müslümanlığı ile (aslında dindarlık demek lazım) Yeni Selefî ve aydın dindarlığı (aslında seküler dindarlık veya modern dindarlık demek daha münasip düşer) arasında artık derece farkı değil kategorik farklılıklar çoktan zuhur etmiştir ve mesafeler gittikçe açılmaktadır.

Bereket ve Kısmet Hayatımızın Neresinde?

Bu mektubu cevaplamak mecmuanın baş yazarı ve hamisi Mehmet Akif merhuma düşüyor. Belki de bizzat kendisi bu vazifeyi üstleniyor. Hafız olan, Kur'an okumayı, dinlemeyi çok seven bir büyük şair olarak nasıl cevap verecek diye bekliyorsunuz?

Cevabı şöyle üstadın:

> "Evet böyle bir eski usul vardı, *lâkin hiçbir vakit dindarâne değil idi!* Hükümet-i sâbıka [Sultan Abdülhamit hükümeti] mevkiini tahkim için millete savlet eden felâketlerden bile istifade etmek isterdi, yoksa *sârî* [bulaşıcı]

hastalıklara karşı nizamât-ı sıhhıyeyi [sıhhî tedbirleri] *tamamiyle tatbikten başka bir tedbir olmayacağını pekalâ bilirdi.*
Yıldız'da yüksek sesle tilavet edilen *Buharî*ler hastalığı defetmek için değil, sade-dil halkın hissiyat-ı diniyesini okşayarak huluskâr bir padişaha ihlas celp etmek için idi...
İyice bilmeliyiz ki gerek münferit gerek sâri ne kadar hastalık varsa izalesi için tababetin tavsiye edeceği tahaffuzî [koruyucu], *şifaî* [tedavi edici] *tedâbirden* [tedbirlerden] *başka yapılacak bir şey yoktur.*
Şeriat-ı garra-yı İslâmiyenin tababete ne büyük bir mevki verdiğini hepimiz biliyoruz da sonra iki üç riyakârın sözüyle yine o şeriata istinat ederek en celi hakikatlere karşı iğmaz-ı ayn ediyoruz [açık hakikatlere gözümüzü kapıyoruz]" (vurgular bizim)[2].

Hem yeni sıhhî tedbirlere başvuralım hem de şifa için Kur'an hatmi okuyan hafızları şehrin etrafında dolaştıralım, kolerayı çift taraflı kontrol atına alalım, daha iyi ve kolay olurdu der misiniz? Dindar gönlünüz ve imanlı dimağınız, akl u fikriniz nereden yana? Yoksa şifa kaynağı sadece modern tıbbî tedbirler ve korunma teknikleri mi oldu? Eğer böyle düşünüyorsanız –ki galip ihtimaldir– o zaman şifa kelimesini de belki kullanmayacaksınız. Kur'an'ın "her türden" hastalığa şifa olduğu âyetle sabit. (Şifa kelimesinin hâlâ Türkçede canlı ve yaşıyor olmasına şükretmeli o zaman!).

2 "Koleraya Dair", *Sırat-ı Müstakim*, V/115, 4 Teşrinisâni 1326 (17 Kasım 1910), s. 178.

Memleketimizde dindarlıklara hem zihnen hem de fiilen bitişen bu seküler damar zor ve ince bir mesele, anlaşılması, anlatılması da öyle. Onun için tesadüfî birkaç iktibasta daha bulunmaya müsaade edin lütfen. Şimdi o cerbezeli adam, Cumhuriyet ideolojisinin, hususen kültür ve dil kanadının kurucu kişilerinden biri Nurullah Ataç konuşacak:

"İnsanoğlu tapmak için yarattığı Allah'tan korktuğu gibi şimdi de kendine hizmet etsin diye yarattığı makineden korkmağa başladı. Bak Keziban, 'Allah' dedim de hatırıma geldi; o fikir insan kafasının en güzel eserlerinden biridir. Hiçbir kayda tabi olmayıp her kaydı kuran, her birimizden namütenahi büyük olduğu halde yine hiçbirimizi gözden kaçırmıyan, irade-i külliye ile irade-i cüziye davasını halletmiş olan, başlangıç ve nihayet zaruretlerinden bile kurtulmuş bir varlık... Bu ibdâın güzelliğine hayran olmamak kâbil mi? Allah mefhumunu yaratmış olmak insanın tabiate bir isyanıdır. Çünkü müminlere dikkat et, Allah'tan bekledikleri, onun emirleridir diye gösterdikleri şeyler, hemen daima tabiatte esasen bulunmıyan şeylerdir: Merhamet, adalet, müsavat gibi. (...) Allah, tabiatin bütün zaruretlerinden kurtulmuş, hatta onları kendi yarattığına zahip olacak kadar kurtulmuş, yalnız beşerî vasıfları olan bir insandır.
Makineden bahsedecektim Keziban, halbuki söz beni nereye götürdü. Fakat makine de insan dimağının mahsulü olduğu için ilâhî değil midir? Makine

bizi bir takım zaruretten kurtardığı, onlara hakim kıldığı için de ilâhî değil midir? Allah'a tapanlar gibi ona tapanları da pekâlâ anlıyorum ve her iki taraf da, bilerek veya bilmeyerek, ancak insana taptıkları için hak veriyorum"[3].

Şimdi de Avrupa'da Felsefe tahsil etmiş ve liselerde yıllarca Felsefe grubu hocalığı yapmış, ayrıca felsefe muhtevalı birçok eser sahibi Cemil Sena konuşuyor:

"(...) Buhar makinesini bulan insan zekâsı böylece iskolastik seviyeden asrî seviyeye çıkmış ve artık tanrısal işlere girişen insan, sadece yaratanla boy ölçüşmedi, belki onun adını ve emirlerini girdiği her köşeden ve işten çıkararak kendini ebedîleştirdi. (...)
Medeniyet zekâsı, yalnız teknik yaratmıyor belki yeni zevkler, yeni inançlar ve ihtiraslar yaratıyor"[4].

Medeniyet üzerinden ne kadar rahat "tanrısal" hükümler veriyor değil mi?[5] Onlarca, yüzlerce örnek var böyle. Şimdi de milliyetçi-muhafazakâr kesimin, özellikle *Kültür Değişmeleri* kitabı üzerinden değer atfettikleri bir akademisyen ve fikir adamının yazdıklarına bakın isterseniz. Peyami Safa'nın çıkardığı *Türk Düşüncesi* dergisindeki "Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?" anketine cevap veren sosyol psikolog Mümtaz Turhan'a kulak verin.

Şöyle diyor hazret:

"Esasen reform dinde değil cemiyette, cemiyetin diğer müessese ve faaliyet sahalarında yapılır. (...) Din de zamanla ister istemez bunları kabullenmek mecburiyetinde kalır. Meselâ sanayileşen cemiyetlerde ictimaî faaliyetler, iş hayatı kesif bir hale girdiği zaman dinî faaliyetlerin, bilhassa ibadet şekillerinin de bundan müteessir olduğunu ilmî araştırmalar göstermektedir. Böylece ibadet zamanlarının kısaldığı, bir nesil zarfında *poligami*nin [çok kadınla evliliğin] ortadan kalktığı, kadınların büyük bir hızla hürriyetlerini kazandıkları, yaşayış tarzları ile kıyafetlerinin de değiştiği müşahede edilmektedir. (...)
Bence mühim olan dinde reform olmayıp İslâm dininin tıpkı Hıristiyanlık gibi bir münevverler dini haline getirilmesidir"[6].

Bunların da onlarca, yüzlerce örneği var. Meselemizin sekülerlik ve dindarlık (dindışılıkla karışan dindarlık veya tersi) olduğunu unutmuş değiliz. Onun için seküler bir "din" sosyoloğunu, bir yabancıyı, Peter Berger'ı da huzurunuza davet edeceğim. Herkesin anlayacağı cinsten güzel ve her dem aktüel bir örnekle ve soruyla yola çıkıyor o. (Bu akşam bile benzerini yaşamış olabilirsiniz). Bildik soru şu: Peşpeşe üç gece rüyasında ölmüş dedesinin kendisini pis ve kötü şeyler yemeye zorladığını gören bir kimse ne yapar? Cevap: Rüya gören kişi eğer modern bir

3 Nurullah Ata[ç], "Keziban'a Mektup", *Anayurt*, I/6, 30 İkinciteşrin [Kasım] 1933. Ataç'ın din konusundaki fikirleri için ayrıca bk. Beşir Ayvazoğlu, *Ataç*, İstanbul, Everest Yay., 2023, s. 261-73.

4 Cemil Sena [Ongun], *Çığır*, sayı: 35, Birinciteşrin [Ekim] 1935, s. 8.

5 Başka "güzel" örnekler için Nuray Mert'in *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış* kitabına bakılabilir, İstanbul, Bağlam Yay., 1994.

6 *Türk Düşüncesi*, sayı: 53, 1 Şubat 1959, s. 17. Sekülerleşme ile içiçe bir mesele olarak Türkiye'de dinde reform tartışmaları için bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, s. 124-58.

topluma ait seküler bir birey ise şöyle düşünecek: Son günlerde akşam yemeklerinde fazla kaçırma alışkanlığımdan vazgeçmeliyim. İlaveten psikiyatristimden de âcil bir randevu talebinde bulunayım. Herhalde ruh sağlığım da bozuk.

Anlatmaya devam ediyor Berger: Bu sıkıntılı ve kötü rüyayı gören kimse geleneksel (dindar) toplumun bir ferdi ise ve dünyaya, dünyada olup biten şeylere mânevî kıstaslarla da bakıyorsa, kalmışsa böyle bir tarafı önce rüyasını önemseyecek, ardından ruhlar âleminde yaşayan dedesinin bu davranışıyla kendisine öte dünyadan ne anlatmak istediğini anlamaya, sembollerini çözmeye çalışacak, belki de buna göre davranışlar geliştirecektir. (Müslümansa herhalde yatmadan önce dedesinin ruhu için bir Fatiha okuyacak, onun ve kendisinin günahlarının affı için dua edecek, geçmişlerinin ruhları için sadaka verecek, bir fakiri doyuracaktır...).

Ve hüküm-değerlendirme cümleleri:

> "Ayrı realite görüldüğü gibi farklı biçimlerde algılanmaktadır. Birisi gördüğü rüya ile dedesi arasında bir ilişki kurmaya çalışırken diğeri olayı dedesini işin içine hiç katmaksızın değerlendirmenin yollarını aramaktadır. Burada normlar da farklıdır. Normlardan biri 'sağlıklı yaşamalısın', diğeri ise 'atalarınla [ve ölülerinle, ruhlarla] ilişkini koparmadan yaşamını sürdürmelisin' şeklinde ifade edilebilir"[7].

7 Peter L. Berger vd., *Modernleşme ve Bilinç*, çev. C. Cerit, İstanbul, Pınar Yay., 1985, s. 24-25.

Meselenin bizdeki tezahürlerinin çoğu takip edilmek, problemleri görmek ve anlaşılmak bakımından bu kadar kolay ve rahat değil, daha karmaşık ve yaygın...

Hem Dindarlık Hem Sekülerlik!...

Türkiye'nin modernleşme ve batılılaşma tarihi büyük ölçüde Fransa örneği üzerinden yürüdüğü için laiklik anlayışı da daha ziyade bu çerçevede teşekkül etti ve anlaşılıp uygulandı demek ilk bakışta yanlış olmaz. Laikliğin din ile devletin birbirinden ayrılması, (az) bir miktar da din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde, bunlarla sınırlı bir darlıkta anlaşılması bir başka zorluk ve dar anlayış alanı ortaya çıkardı, çıkarıyor. Halbuki laiklik fikri ve tarihi hiçbir şekilde bunlarla sınırlandırılamaz; her şeyden önce meselenin insanın yeryüzünde konumlandırılışını da içine alan felsefî-metafizik bir boyutu var; laikliğin ortaya çıktığı Hıristiyan teolojisiyle, kilise ile, Katoliklik ve Protestanlıkla, rasyonalizmle, aydınlanma, modern bilim, modern hukuk ve siyaset düşüncesi ile köklü irtibatları var; hepsinden önemlisi İslâmla, Müslümanlıkla nasıl ilişkilendirilebileceği ve bunun imkânı-imkânsızlığı problemi var... (Bu meselelerin epeyice bir kısmına bu kitabın laiklik kısmında temas etmiştik).

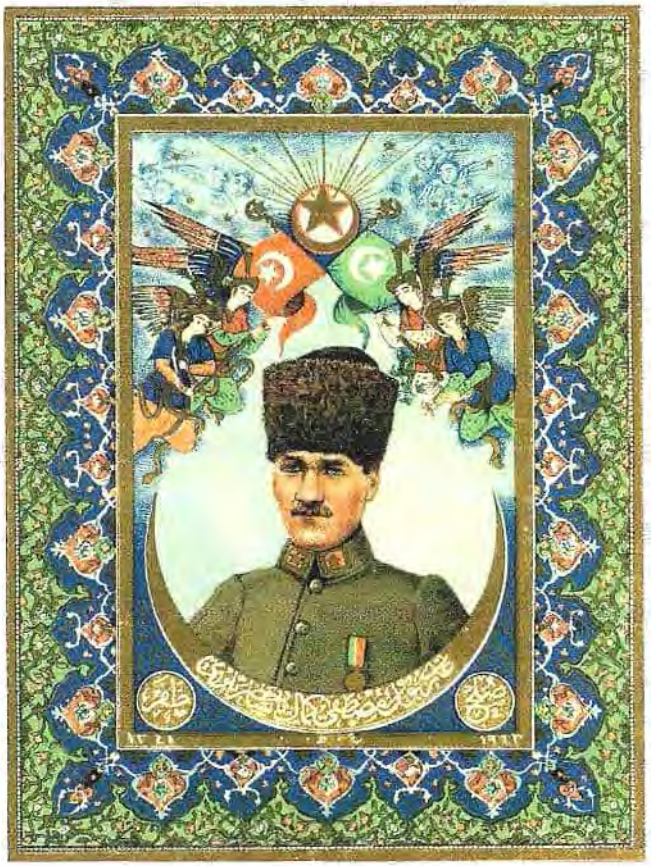

Cumhuriyetin Kurucusunu Melekler Taşıyor!...

İran asıllı, İstanbul'da, Medresetü'l-Hattatîn'de tezhip hocası Hüseyin Tahirzâde'nin iki Mustafa Kemal Paşa tablosu. Hilalli, yıldızlı, güneş kurslu, sancaklı, bayraklı tâkını melekler taşıyor, yüceltiyor.
İlkinin tarihi 9 Nisan 1923 (Nedret İşli arşivi). Bazı unsurları farklı ikincisi Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde.
Foto: İdil Tango Dur. (Taraması için İrvin Cemil Schick'e müteşekkirim).
Gazi'nin sanatkâra takdîrkâr bir mektubu var.
Nasıl bir dil ve mantık işliyor burada dersiniz? Laik, seküler bir ifade biçimi mi yoksa dinî, geleneksel bir tarz mı?
Tarafların bir oyunun parçası olarak rol kesmiş olabilecekleri ihtimaline ne dersiniz?
Birkaç sene daha geçiyor. 1930'lu yıllardayız. Ankara'nın Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet, Türk Müslümanlığı projelerini yürüttüğü hengâmda, Sultanahmet Camisi'nde "Para Biriktir", "Yerli Malı Al" mahyaları kuruluyor (bk. Bu kitap, s. 628-29).
Dinî alana müdahalenin birçok yolu, sekülerleşmenin birçok yeri var ama aynı zamanda dinle alakalı meseleler, semboller, mekânlar da öne çıkarılmış olmuyor mu?
Bu unsurlara sekülerlik ve dindarlık yahut seküler-dindarlık zaviyesinden nasıl bakarsınız?
Daimi mi yoksa arizî mi?

70'li yıllara kadar Türkiye'de ve Türkçede pek kullanılmayan, din-devlet ilişkileri Fransa'dan hayli farklı Anglo-Sakson dünyanın ve sosyoloji başta olmak üzere bazı sosyal bilimlerin laikliği olarak anlaşılabilecek sekülerizm-sekülerleşme bir tarafıyla laiklik meselesinin bazı yönlerini ifade ve tahlil için daha elverişli bir kavram bile olabilir. Onun için Türkiye'de farklı laiklik biçimlerini ve meselelerini anlatmak için ikinci ve farklı bir kavram olarak devreye sokulabilir. Bu biraz da ihtiyaç gibi; çünkü Türkiye'de ister din-devlet ayrılığı mânasında, isterse din ve vicdan özgürlüğü anlamında olsun laiklikten bahsetmek hayli problemli ve zor olmakla beraber zihniyet dünyasının, kültürün, dilin, yaşama üsluplarının, sembollerin, hatta "dinî" anlayışların ve söylemlerin, bazı "dinî" pratiklerin, hayat tarzlarının sekülerleşmesinden, dünyevîleşmesinden söz açmak daha mümkün (ve hatta gerekli) bir husustur.

İş buraya intikal ettiğinde bize; Türkiye'ye ve İslâm dünyasına mahsus başka zorluklarla, farklılıklarla (veya belki imkânlarla!?) karşılaşılacaktır. Şöyle ki; ıslahat hareketlerinin, tabiatı icabı laiklik unsurlarını içinde barındıran modernleşmenin yoğunluk ve yaygınlık kazandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İslâm dünyasındaki ve Osmanlılardaki yöneticilerin, bürokrasinin ve aydınların savunduğu, ayrıca eğitim ve matbuat yoluyla yaygınlaştırmak istediği yeni din yorumları ve yeni dinî hayat arayışları, –ki buna bir bakıma çağdaş İslâm/Türk düşüncesi yahut İslamcılık hareketi de diyebiliriz– bir tarafıyla Kur'an ve sünnete, asr-ı saadete daha uygun olmak yani daha saf ve sade mânasıyla "yeni"den dinîleşmek iddiaları taşırken ve bunu talep edip dillendirirken aynı zamanda –bazı sınırlar ve perhizkârlıklar taşımakla beraber– modern dünyaya, modern fikirlere, modern hayata açık bir karaktere de sahip olmak peşindeydi.

Bir başka şekilde söylersek modernleşme ve telaffuz etmek istemedikleri "laiklik" temayülleri ve anlayışları, kuvvetli bir dinî yön taşıması zaviyesinden Batı Avrupa tecrübesinden farklılıklar gösteriyordu. Zorluk (ve imkân!) bu içiçelikte... Bakın, II. Meşrutiyet yıllarında çıkan ve adı *İslâm* olan bir derginin altbaşlığı yani ana sloganı "Dinli Bir Hayat Hayatlı Bir Din"dir. Aynı dönemlerin en batıcı mecmùası olarak tavsif edilen *İctihad* dergisinin adı da böyledir; İslâmcılara benzer şekilde yeni "dinî" yorumlarla (ictihatlarla) yeni ve İslâmcılara göre daha laik ve Avrupaî bir düşünce dünyası ve hayat kuracaktı, onun da ilk sayılarının altbaşlığında "Mecmua-i Osmaniye ve İslâmiye" ibaresi yer almaktadır; dinî bir yenilenmeyi öngörüyor ve bunun zeminini oluşturmaya çalışıyordu.

Farklı kademelerde ve farklı önceliklerle neredeyse bütün yeni-genç Müslüman aydınların, peşisıra ilmiyenin ve şeyhlerin büyük ölçüde

benimsediği hem bir tür yeni(den) dindarlaşmak hem de bir tür modernleşmek arayışları buralardan geliyor. (Müslüman kalarak Avrupalı olmak yahut hem dindarlaşalım hem batılılaşalım davası dediğimiz bu...). Felsefî zorluklarına ve imkânsızlıklarına bakmadan, onlara aldırmadan, belki de problemlerini yeteri kadar bilmeden, tabiri caizse uhrevîlik ile dünyevîlik; yanyana, içiçe...

İki kanatlı olmak (din, bilim kanatlarıyla kanatlanmak) meselesi de bu... Diğer bir tabirle kaynaklara dönüş hareketinden destek alan yeni din yorumu ve onun ilkeleri sabit ve dayanıklı unsurlara, modernlik ise hareketli ve dışarıya, dünyaya açılan unsurlara işaret ediyor. İslâm dünyasındaki, aralarında derece farkları olan yeni dinî fikirlerin ve hareketlerin çok önemli bir kısmı bu uzlaştırılması zor ikiliği, bazıları için bir imkân ve çözüm olarak da gözüken bu paradoksu ve çatallaşmayı içinde taşır. Hem (kaynaklara ve doğru bilgiye dayalı daha) dindar bir düşünce ve hayat hem de bilimci, akılcı, kalkınmacı, ilerlemeci, yeniliklere, giderek kapitalist (arada zayıf ses olarak sosyalist) temayüllere, sermaye temerküzüne, "faizsiz" bankacılığa açık bir fikir ve hayat...

Bu ikinci grup kelime-kavramların, ögelerin hepsinin aynı zamanda sekülerleşmenin (laikliğin), modernizmin merkezindeki kavramlar olduğu, farkında olunsun olunmasın herhalde tartışma götürmez. Ama bunlarla bitişecek/birleşecek, yeni irtibatlar kuracak dinî yorumlar aynı zamanda yeni dindarlıklar, yeni fikrî dinîleşmeler ortaya çıkaracak, hatta bunlar asla daha sadık ve saf dindarlıklar olarak anlaşılacak, sunulacak...

❁

Cumhuriyet ideolojisinin benimsediği pozitivist, bilimci ve seküler eğitim ve kültür anlayışı felsefî olarak dinle çatışan, dini devredışı bırakan, en azından araya ciddi mesafeler koyan, dinî bilgiyi bilgi kabul etmeyen, onu hiç değilse zaman zaman tarihte kalmış, eskimiş efsane ve mitoloji ile eşitleyen, Türkçeleştirme üzerinden kültürü değiştirmeyi ve seyreltmeyi (dinîlikten kurtarmayı) amaçlayan bir karaktere sahip. Hurafe ve bâtıl inanç edebiyatı üzerinden Halk Müslümanlığına yahut Müslümanlığın kültürel yönlerine karşı da reddedici, karalayıcı, alaya alıcı sert bir tutumu var. Onlarca, yüzlerce çizim ve karikatür, ders kitaplarına girmiş ifadeler var elimizde bütün bunlarla ilgili, onun birkaç katı, kaba gazete başlığı, haberi, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere siyasî elitlerin beyanatı...

Evet bunlar var. Fakat bunlar Türk laikliğinin ve sekülerliğinin sadece bir yönüne, belki bir bakıma kuvvetli ve hakim, aynı zamanda baskıcı yönüne, katı laiklik anlayışına işaret ederler.

İDEAL TÜRKİYE İÇİN
DİN'de
REFORM KEMALİZM Yayınları
Kitap : 3

İMAN ve İTİKAT
ve
REFORM

Emekli Öğretmen : OSMAN NURİ ÇERMAN
1961

Türkün diyen [illegible], bir [illegible], o güneştir,
Bağrındaki iman bir alevdir, o ateştir,
[illegible] bu [illegible],
Türk'ün [illegible], Ata, Türke,
[illegible], bir [illegible] doldu,
Türk [illegible] Peygamberi oldu,
[illegible] sesi, [illegible] Tanrısı [illegible],
[illegible] olamaz [illegible],
Ölmez, [illegible] yer,
[illegible], Türkçe Allah olan dilmez,
[illegible] Atam, [illegible],
[illegible] [illegible] olmaktır.

KEMALİST TÜRKÜN İLÂHİSİ

[illegible] bir [illegible];
O [illegible] kaldı [illegible] arkasında;
Tunçtan bir kale gibi, yükselmede her omuz;
[illegible] Yurdumuz,
[illegible] Atamız, bu ülkü denizinde;
[illegible] ve Millete [illegible];
Kan yerine ülküdür, dolduran göğsümüzü;
Şimdi bizi hayretle seyrediyor yeryüzü.
Bir [illegible], bizde ülkümüz birdir;
Adına [illegible] demir, yolumuz Kemalizm.

H. N. OKAY

Kemalizm'den Dine ve Devlete ait Ayetler

Uluslar ulusu Atatürk'ün nutuk ve demeçleri İslâm dininin esaslarını da içine alan bir Kur'andır. Kur'an sözlüğe göre toplamak, bir araya getirmek demektir.

1 — TANRI

Tanrı birdir, büyüktür, büyüklüğü [illegible] [illegible] görevdir. Her [illegible] Allah'ın [illegible] doğrudan doğruya [illegible] bağlıdır. [illegible] Allah bir ve [illegible] büyüktür. [illegible] selâmeti [illegible], hayrı [illegible] olsun.

2 — DİN

Bir dinin tabii olması için akla, [illegible] mantığa uygun olması lâzımdır. Eğer dinimiz akla, [illegible] uygun olmasaydı, [illegible] tabiattaki diğer [illegible] olması icap ederdi.

— 67 —

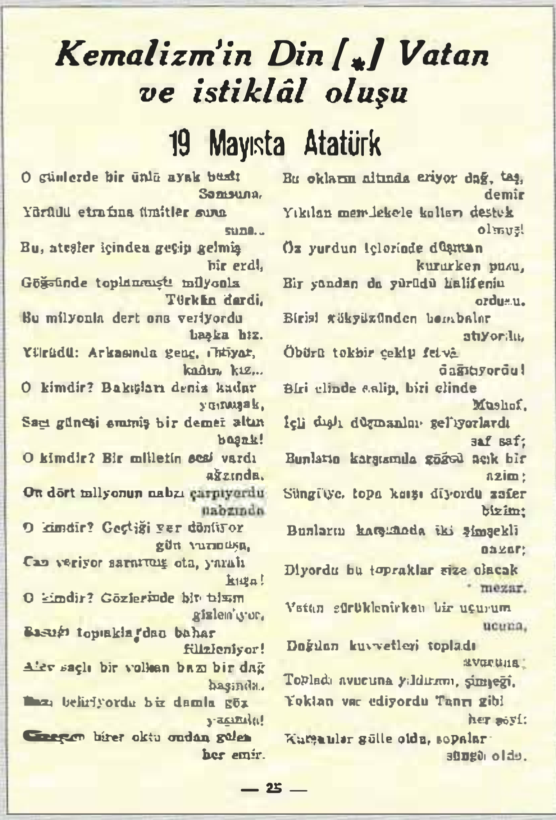
Kemalizm'in Din [*] Vatan ve istiklâl oluşu

19 Mayısta Atatürk

O günlerde bir ünlü ayak bastı
Samsuna,
Yürüdü etrafına ümitler suna
suna...
Bu, ateşler içinden geçip gelmiş
bir erdi,
Göğsünde toplanmıştı milyonla
Türkün derdi,
Bu milyonla dert ona veriyordu
başka hız.
Yürüdü: Arkasında genç, ihtiyar,
kadın, kız...
O kimdir? Bakışları deniz kadar
yumuşak,
Saçı güneşi emmiş bir demet altın
başak!
O kimdir? Bir milletin sesi vardı
ağzında,
On dört milyonun nabzı çarpıyordu
nabzında
O kimdir? Geçtiği yer dönüyor
gün [illegible],
Can veriyor sarmış ota, yaralı
kuşa!
O kimdir? Gözlerinde bir tılsım
gizleniyor,
Basığı topraklardan bahar
filizleniyor!
Alev saçlı bir volkan bazı bir dağ
başında,
Bazı beliriyordu bir damla göz
yaşında!
[illegible] birer oktu ondan gelen
her emir.

Bu okların altında eriyor dağ, taş,
demir
Yıkılan memlekete kolları destek
olmuş!
Öz yurdun içlerinde düşman
kururken pusu,
Bir yandan da yürüdü halifenin
ordusu.
Birisi gökyüzünden bombalar
atıyordu,
Öbürü tekbir çekip fetvâ
dağıtıyordu!
Biri elinde salip, biri elinde
Mushaf,
İçli dışlı düşmanlar geliyorlardı
saf saf;
Bunların karşısında göğsü açık bir
azim;
Süngüye, topa karşı diyordu zafer
bizim;
Bunların karşısında iki şimşekli
nazar;
Diyordu bu topraklar size olacak
mezar.
Vatan sürüklenirken bir uçurum
ucuna,
Dağılan kuvvetleri topladı
avucuna;
Topladı avucuna yıldırımı, şimşeği,
Yoktan var ediyordu Tanrı gibi
her şeyi:
Kazmalar gülle oldu, sopalar
süngü oldu.

— 25 —

Dinde Reformun Garip İstikametleri...

Ankara'nın hususi desteklerine mazhar olan emekli öğretmen Osman Nuri Çerman'ın dinde reform vadisindeki kitapları, yazıları muhteva ve seviye itibariyle evlere şenlik. Seri başlığı da öyle: "İdeal Türkiye İçin Dinde Reform ve Kemalizm Yayınları". Kendince seküler bir "Kemalizm Dini" kuruyor.

Üstte *İman ve İtikat ve Reform* başlığını taşıyanın kapağı ve iki sayfası (İstanbul, Sıralar Matbaası, 1961, iç kapakta baskı yılı 1960. Arka kapakta reklamı yapılan kitaplar arasında *Kitab-ı Mukaddes* de var).

İkisini gördüğünüz arabaşlıkları da aynı istikamette. Bu kitap 27 Mayıs darbesinden hemen sonra basılıyor ve Ankara'nın desteğiyle milletvekilleri başta olmak üzere birçok yere dağıtılıyor.

Kitabındaki kanun teklifinin bir maddesi şöyle: "Türk vatandaşlarının hacca gitmeleri yasaktır. Hac mevsimi dışında turist sıfatiyle Arabistan'a seyahat serbesttir".

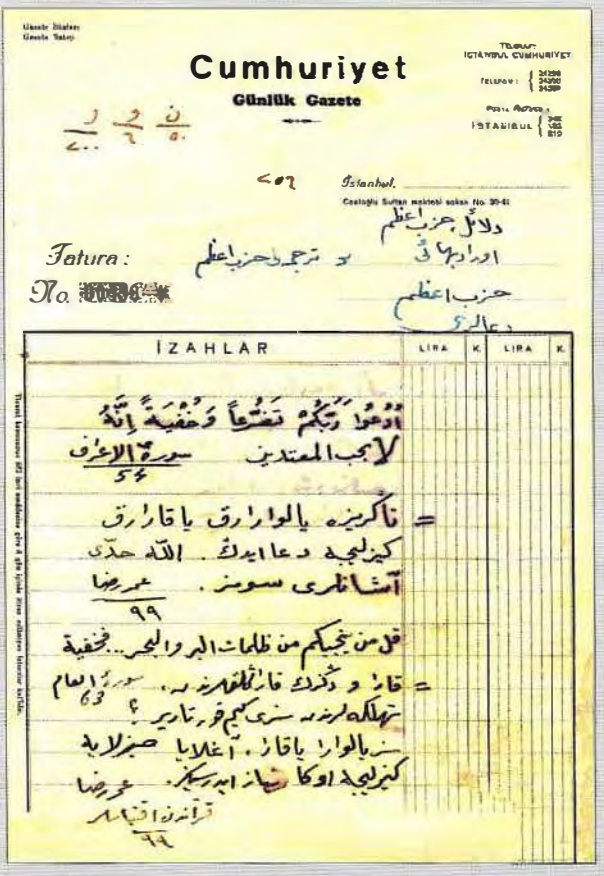

Dinle Alakasız Bir "Dinimiz" Metni...

Devlet bursuyla Almanya'da eğitim görmüş, *Kadro* dergisini çıkaranlardan, TKP'li ve 1933-1937 yılları arasında Matbuat Umum Müdürlüğü gibi o yılların önemli görevlerinden birinde bulunmuş Vedat Nedim Tör'ün *Dinimiz* başlıklı kitabı (İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1940, 63 s.) başlığından başlayarak devrin din politikaları dahil her açıdan mühim ve enteresan bir metin. Dinle hiçbir alakası yok, pozitivist ve kalkınmacı bir "din" peşinde, ayrıca misyonerlik havası taşıyor; Amerikan misyonerliğine açık ve müsbet atıfları var.

Bu kitabın, adı bilinen yazarlar tarafından medihlerle karşılanması ferdî ve sınırlı bir teşebbüs olmadığını da gösteriyor olmalıdır. Bunlardan biri Behçet Kemal Çağlar'a ait:

"Kemalizmi yalnız dövizlere, rakamlara, nizamname veya programlara emanet edip geçemeyiz. Onu bir iman halinde içe sindirmek ve bütün nesillere benimsetmek gerekir. Anlamış kafanın yanında inanmış ruh ve bu anlayışla inanışın verdiği şuurlu heyecanla çarpan yürek lazım.

Vedat Nedim Tör, kitabının adını işte bunun için *Dinimiz* koymuştur. (...) Büyük hedefler isteyen, büyük inanışlara susamış genç ruhlar için bu kitap bir millî İlmihal'dir (...) Yarının Türkiyesi içimizde öyle bir dindir ki yalnız onun için taassubu mübah ve toleransı günah sayıyoruz. (...)

Bizim dinimiz Türkiye'yi cennet yapmaktır. Bizim ibadetimiz bu ideal için çalışmaktır. Eğer varsa ahiretteki cennetin yolu da Türkiye'nin cennetinden geçer".

(Behçet Kemal Çağlar, "Dinimiz", *Ulus*, 6 Ekim 1940. Kitap hakkında iki müsbet yazı için ayrıca bk. Ahmet Emin Yalman, "Vedat Nedim Tör'ün Dinimiz Adlı Kitabı Münasebetiyle", *Vatan*, 7 Ekim 1940, s. 3; Fahrettin Kerim, "Dinimiz'e Dair", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1941, s. 4).

Ve *Cumhuriyet* gazetesinin fatura, teslim-tesellüm evrakında Arapça âyetler, Arap harfleriyle vaaz notları. En üstte sağda *Delâil-i Hizb-i A'zam*, *Evrâd-ı Bahaî* yazıları...

Tam *Cumhuriyet*'e göre... Belki aynı zamanda yazara da göredir!!!

Madalyonun Yüzleri...

Cumhuriyet ideolojisi din alanını baskılamakla, daraltmakla beraber –ben buna en yumuşak ifade ile dinin paranteze, sıkı(cı) ve dar(altıcı) bir paranteze alınması diyorum– Fransa gibi din-devlet hatta din-siyaset ayırımını öngörmemiş, bunu benimsememiştir. Çünkü bu topraklarda dinsiz bir devletin yahut devletsiz bir dinin kültürel olarak üst-taşıyıcı ve sürdürülebilir bir anlamının olmayacağını, halkta (belki kendilerinde de!) bir karşılık bulamayacağını kurucu kadro biliyordu. Onun için sık sık hatırlatıyorum, katı ve biçimsiz laiklik uygulamalarına rağmen hiçbir üst yetkili "Türk devletinin dini yoktur, devlet laiklik sebebiyle bütün dinlere eşit mesafededir" cümlesini kurmamış, kuramamıştır.

Tekpartili yıllarda, özellikle de din eğitiminin her kademesinin ortadan kaldırıldığı 30'lu senelerde siyasî merkez dini bütünüyle devredışı bırakmak yerine birbirine paralel olarak iki şey yapmayı denemiştir. Bunlardan biri mevcut din anlayışlarını, mütedeyyinleri, cemaat ve tarikatlar gibi dayanıklı yapıları sıkı bir kontrol altına almak, bastırmak ve dönüştürmek, modern eğitim araçlarıyla, Diyanet'le sistemin içine çekmek için çaba sarfetmektir. Dönüştürülmek istenenler arasında mütedeyyin halkın din anlayışları ve dini yaşama biçimleri, dinî sembolleri de vardır.

İkincisi bu sürecin aynı zamanda siyasî merkezin paradoksal olarak kendine göre, kendine uygun bir tür din anlayışını inşa etmesi ve onu tahkim etmesi tarzında işletilmesidir. Bunun için dinde reform diyebileceğimiz bir projenin peşinde koşmuş, yerli ve millî bir din inşa etmeye çalışmıştır. Türkçe ibadet, Türkçe Kur'an, Türkçe ezan, Türkçe hutbe teşebbüsleri yahut Hz. Muhammed'in Türklüğü iddiası, Türk Tarih Tezi'nin içine "Türk"-İslâm düşüncesi unsurlarını ilâve etme projeleri, Yeni Selefîlik ve kaynaklara dönüş hareketinin bir yönüyle irtibatlı olarak devlet eliyle Kur'an meâli ve hadis derlemesi çalışmaları, öztürkçecilik/sadeleşme (dilin, Türkçenin, "yabancı" Arapça ve Farsça kelimelerin atılması üzerinden Müslümanlıkla irtibatlarının zayıflatılması) hareketleri... bu politikanın birer parçasıdır.

Öbür tarafta çok ciddi bir dinî yayın daralması, dinî bilgi edinme imkânsızlığı ve yasakları var. Osmanlıca basılmış her kademedeki binlerce kitap Harf İnkılabı'yla yasak ve yok hale gelmiş, çok az sayıdaki yenilerinin basımı da sıkı kontroller ve doğrudan dolaylı denetimler altında... Resmi istatistiklere göre 30'lu yıllarda dinî yayınlar senede 8-10 rakamlarına kadar düşüyor. Onların da çoğu broşür hacminde ve kısa ilmihal kitabı, dua mecmuası türünden...

Bir itiraf yahut trajikomik onlarca örnekten birini kitapçı ve yayıncı Ahmet Halit Yaşaroğlu anlatıyor:

> "(...) Halkın en çok sevdiği kitaplar, Doktor Poşe'nin *Genç Kalınız*, *Hayatın Son Baharı*, *Nikbin Olunuz* kitaplarıdır. Fakat en çok sattığım kitap benim yazdığım *Mızraklı İlmihal*'dir.
> Yeni harfler çıkınca asrî [modern] bir ilmihal kitabı yazdım. Her gün kütüphaneye [kitapevine] uğrayan köylüler '*Mızraklı İlmihal* var mı?' diye soruyorlardı. Bunun adını, eski *Mızraklı İlmihal* ile satırının bile alakası olmadığı halde *Mızraklı İlmihal* koydum. Ve bir sene içinde 40 bin tane basıp sattım. Başka kitapçılar bunu görür görmez hepsi birer ilmihal yazdırıp adını *Mızraklı İlmihal* koydular. Eğer böyle yapmasalardı üç yüz bin tane satacaktım. Başka kitapçılar yalnız ismini almakla kalmadılar, fiyatını da benim gibi 15 kuruş koydular"[8].

Bu zorluklar ve sıkıntılar arasında iki yöne de göndermelerde bulunan daha görünür unsurlar da var. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin alnı başta olmak üzere birçok eğitim kurumunda Mustafa Kemal Paşa'ya nisbet edilerek "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" cümlesi yazılı. Bir slogan, bir motto... Bu ifade bugün pozitivist ve rasyonalist laik/seküler bilim anlayışının ifadesi, tersten dinî ve geleneksel bilgilerin, ilimlerin devredışı bırakılması, reddi olarak anlaşılıp şerhediliyor. Bu yorum söyleyenin, yaygınlaştıranın kastından bağımsız olarak ancak kısmen doğrudur. Çünkü muhatapları zaviyesinden bakarsanız bu cümle modern eğitim almış insanlar dahil vatandaşlar tarafından büyük ölçüde/aynı zamanda dinî bir cümle olarak algılanmıştır, algılanmaktadır.

8 http://www.dunyabizim.com/alinti/27448/1936-yilindan-yayincilarla-soylesiler-ahmet-halit-yasaroglu-ile-muallim-ahmet-halit-kutuphanesi-uzerine

Kültürel olarak normali de bu. Mürşit yani irşat eden kültürel olarak öncelikle peygamberi, ardından şeyhleri, âlimleri, hocaları hatırlatır. Dinî bir bağlamı var. Kim ve kaç kişi bundan dindışı pozitif, rasyonel bilgiyi ve görünür maddî gerçekliği yahut mürşitten öğretmeni, mektebi, üniversiteyi anlayacak? En azından bu yaygın sloganın Türk laikliğine uygun olarak çift taraflı, hem dinî hem seküler ve belki paradoksal yahut uyumlu işlediği söylenebilir.

1930'ların başlarında Sultanahmet Camisi'nde "Para Biriktir", "Yerli Malı Kullan", "Tayyareyi Unutma" gibi mahyalar asılıyor. Sonuncusunda kastedilen Türk Tayyare Cemiyeti yani yakın senelere kadar dindar insanların, öğrenci velilerinin fitre, zekât ve kurban derisi taleplerinden kurtulamadığı, resmi desteklerle onlara musallat olmuş Türk Hava Kurumu. Edirne Selimiye Camisi'nde "Atatürk" ve "Var Ol İnönü" mahyaları bile var. Laik bir memlekette böyle şeyler olur mu? Biçimsizleştirme ve aşağıya çekme çok açık ama tek taraflı bir şey mi yapılıyor acaba bu araç

ve mahyalarla? Yoksa düşünülmüş, düşünülmemiş, aynı zamanda bir tür seküler dindarlık göstergesi çıktılarla mı karşı karşıyayız? Dindar, mütedeyyin halk bunları nasıl karşılıyor? Tekrar bakmak lazım.

Laiklik ve sekülerlik kutsallık tanır mı dersiniz? Bizde tanır mı diye sormak lazım! Vergi dairelerinin alnında "Vergilendirilmiş Mal, Kazanç Kutsaldır" yazılırdı. Eski dairelerde hâlâ var. Ne demek bu? Zorla alınan, epeyice bir kısmı haksız/salma vergi ile kutsallık arasında nasıl bir ilişki olabilir dersiniz? Laik ve seküler bir ifade mi bu yoksa dinî bir cümle mi? Fonksiyonları ve tezahür biçimleri itibariyle her ikisi de olabilir mi? (Laik devlete verilen vergilerin zekât sayılabileceğine dair görüş beyan eden, fetva veren ve bunu akademik bir üslupla uzun uzadıya delillendiren ilahiyatçıların, fıkıhçıların varlığından haberiniz vardır sanırım. Onlar ne yapıyor acaba? Laiklikle fıkıh arasında kuvvetli bir ilişki kuruyor olmasınlar! "Faizsiz" bankalar için düzülen "ilmî" heyet fetvaları da böyle değil mi?).

Tekkelerle birlikte halk dindarlığının merkezlerinden biri olan türbeleri de kapatan bir siyaset adamının, Mustafa Kemal Paşa'nın anıt mezarı nasıl oluyor da dün ve bugün bir türbe gibi çalışıyor? Politikacılar fraklarıyla, rektörler cüppeleriyle, vatandaş ve çocuklar da bayram kıyafetleriyle gidiyor, Hitit aslanlarıyla döşeli uzun yoldan bir ibadet vecdiyle yürüyerek huzura varıyor, baş kesip dileklerini arzediyorlar. Gidenler çok farklı fikirlere ve konumlara sahipler (yakın zamanlarda başörtülüler ve hatta çarşaflılardan da gidenler var) ama bir türbeye, kutsal bir mekâna gider gibi gidiyorlar ve öyle davranıyorlar. (Birkaç karikatür ve görsel için bk. Bu kitap, s. 150, 162, 521).

Peki yine bütün Cumhuriyet tarihi boyunca Türk Tayyare Cemiyeti'ne (Türk Hava Kurumu'na) yıllarca resmi olarak zekât, fitre, sadaka, kurban derisi toplanmasına/toplattırılmasına, bunun için Diyanet'e hutbeler yazdırılıp minberlerde okutturulmasına, mahyalar kurdurulmasına, camilere özel hazırlanmış afişler astırılmasına, 28 Şubat sürecinde bunun için dindar halkı rencide edecek tarzda resmi talimatlar çıkarılmasına ne dersiniz? Bu garabetin Türkiye dışında makul dinî-laik-seküler bir açıklaması olabilir mi? (bk. Bu kitap, s. 1008-09).

Bütün Cumhuriyet tarihi boyunca tesadüf etmekte olduğumuz dinî alanla, laiklikle alakalı sahalarda hem mevzuat itibariyle hem de uygulamalar ve olup bitenler açısından Türkiye ve Türk insanı koyu bir muğlaklık ve müphemlikle beraber yaşıyor ve buna alışmış gibi. Herkesin, her kesimin işine yarıyor gibi gözüküyor bu müphemlik ve muğlaklık; kafa karışıklığı benimsenip seviliyor…

Din-Devlet Birlikteliğinin Tezahürleri...

Radikal İslâmcıları şimdilik bir tarafa bırakırsak dindar ve/ya mütedeyyin büyük kalabalık için devletin laik oluşu aslî olmaktan ziyade arızî ve değişebilir bir problem gibi durmakta ve devletin "kutsal"lığına halel getiren bir nâkısa gibi gözükmemektedir. Sünnîlik üzerinden dinî ve tarihî kökleri de olan bu kabul ve düşüncenin ete kemiğe bürünmüş ifade biçimleri de var: "Allah devlete ve millete zeval vermesin" duası, "Ya devlet başa ya kuzgun leşe" atasözü herkesin, bu arada muhafazakârların da ağızındadır.

Hangi devlettir bu? Sübhâneke duasını öğrenmek isteyen çocuklara jandarma dipçiği gösteren, başörtüsüyle üniversiteye girmek isteyenlere jop sallayan devlet mi? Yakın zamanlara kadar devlet malına el uzatmak, devletten haksız kazanç elde etmek, hak edilmemiş ücretler almak, vergi kaçırmak mütedeyyin insanların dilinde ve kaleminde "kul hakkı yemek", "tüyü bitmemiş yetimin hakkına el uzatmak"la ifade edilirdi. Kuvvetli ve etkili bir ifade, aynı zamanda ahlâkî bir ilkeydi bu. Belli ki soyutlama yaparak devlet kasasına beytülmal gibi bakıyor, oranın nasıl, hangi mantıkla yönetildiğine, içinde ne karışık işlerin döndüğüne bakmıyordu. "Devlet malı deniz yemeyen domuz" atasözü de vardı ama bu sadece olumsuz mânada ve tenkit için kullanılırdı.

12 Eylül'le-Özal'la birlikte ve onlardan sonra bu çizgide giderek daha fazla bozulmalar, kaymalar ve zayıflamalar olmakla beraber bütünüyle ortadan kalkmış değil, belki süratle ve görünür tarzda şekil ve istikamet değiştirdiğinden bahsedilebilir. Günümüzde bile Diyanet ve müftülükler tarafından hazırlanan Cuma hutbelerinde orduya, polise, hatta bazan istihbarat teşkilatına, siyasetçilere dualar okunduğuna ve her seviyeden, her fikirden insanın olduğu cemaatın da hevesle âmin dediğine şahit olunuyor. 15 Temmuz hâilesinden sonra bu temayül daha da artmış ve yaygınlaşıp katılaşmış gözüküyor.

Böyle bir kültürel ortamda pirincin taşını ayıklamak, dindarlığı ve sekülerliği ayrı ayrı konuşmak herhalde kolay değil. Ama cumhuriyet tarihi tecrübesinde bu iki hattın birbirini ittiği kadar beslediği de söylenebilir. Bugün de...

❁

Söz buralara intikal etmişken önemli olduğunu düşündüğüm şahsî bir tecrübeye, bir hikâyeye de temas etmek isterim. Ben 1967-1973 yılları arasında İmam Hatip Okulu'nda okudum, şimdi adı değiştirilen İstanbul İmam Hatip Okulu mezunuyum. Hocalarımız bize "siz iki kanatlı yetişe-

Törene katılan Cübbeli Ahmet, "Fadıl ağabey harama girmez" dedi.

Caprice'e Cüppeli Ahmet duası

NURİYE DOĞU / İSTANBUL

"Allah'ın izniyle İstanbul'da ilk kez lüksün İslamî koşullarda yaşanacağı bir otel açıyoruz. Üstelik 7 yıldızlı. Ama bunu sadece müşterilerimize söyleyebiliyoruz, çünkü Turizm Bakanlığı alkolsüz işletmeye 7 yıldız vermiyor."

Bu sözler Jet Fadıl lakaplı Fadıl Akgündüz'ün önceki akşam 'Cüppeli Ahmet Koca'nın hayır duasını' alarak Bayrampaşa'da kat temelini attığı Caprice Gold Otel'in satış temsilcisine ait. Bir bölümü Bayrampaşa Belediyesi'nden 49 yıllığına kiralanan arazide inşaatı süren ve yüzde 20'si devremülk yöntemiyle satışa çıkan 28 katlı otelin 14-34 metrekarelik odalarından birine talip bir müşteri olarak aradığım satış temsilcisi, yahtımın ne kadar uygun ve kazancı olduğunu şöyle anlatıyor: "50-55 bin TL ödeyerek kiralayacağınız devremülkten süre sonunda 10 misli para kazanabilirsiniz." Üstelik odanın tapusu üstüme olacak ve çocuklarıma miras bile bırakabileceğim.

"7 yıldızdan kastınız nedir" diye soruyorum. Kesinlikle alkol olmayacağının altını çizerek başlıyor, odalardaki özel mescitlerden, kadınerkek ayrı olmak üzere açık-kapalı havuzlardan, termal hamamlardan sözederek konuşmasını "Kısacası İslam dinini lüks içinde yaşayabileceğimiz bir proje" diye bitiriyor. Ve acele etmem konusunda da uyarıyor: "Türkiye'nin her yerinden, özellikle de Almanya'dan büyük ilgi var, telefonlarımız susmuyor."

Allah'ım
burası Cennet Olmalı
Her hafta ZARA'dan
Muhteşem bir konser
Kapris Sarayı'nda bir gün tatil
bir ömre bedel
18 Eylül'den itibaren
kişi başı geceleme

YTL'den başlayan
Tanıtım Fiyatlarıyla
Kapris Sarayı'nda her bir günde yaşadığınız güzellikleri, başka bir otelde bir ayda bile bulamayacağınızı Kapris'e geldiğinizde göreceksiniz. Kapris bu yıl çok değişti! Kapris, hem mimarisiyle, hem de dünyada ilk defa Kapris Sarayı'nda uygulanan "Horşey Dahil Sarayı Paketi" ile misafirlerini rüyalar alemine yaşatıyor. Bu yılın özel tanıtım fiyatlarıyla hizmetinize sunduğumuz sürayımıza, etki denmiş ile kalbeliyoruz. Bu yıl Kapris Sarayı'na gelen herkes büyük şaşkınlıkla yaşıyor. İnanıyoruz ki, siz de Kapris'e gelince şaşıracak ve diyeceksiniz ki:
İyi ki Kapris'e geldik. Kapris Sarayında bir gün tatil, bir ömre bedel..
CAPRICE PALACE
TÜRKİYE'NİN LÜKSÜ
Akbük koyu, Didim / AYDIN Tel: 0(256) 848 15 15 - İstanbul: 0(212) 216 99 09 - www.capricepalace.com.tr

Lükse, İsrafa ve Şatafata "Dua"!...

Muhafazakâr-mütedeyyin cenah DP iktidarlarından itibaren zenginlik ve kapitalistleşme süreçlerinin dindarlıkla felsefî uyuşmazlıkları üzerine kafa yormuş sayılmaz. Bu sebeple 12 Eylül'den sonra seküler dindarlık göstergeleri süratle artacak; cemaat ve tarikat yapılarının da... Haddi aşarak "Hz. Peygamber de zenginleri severdi" diyen Özal'a rahmet okumalarının sebeplerinden biri de bu.

Lüks otellerin, sarayların sıkılmadan cemaat-tarikat çevrelerinin dualarıyla açılması (üstte, *Radikal*, 22 Mart 2011, s. 20), bu tür mekânların "Cennet"e benzetilmesi (altta, 2005) ne kadar ve bir daha çıkmamak üzere işin içine daldıklarını gösteriyor.

İşini bilen otel sahibi açılışta "Allah'ın izniyle İstanbul'da ilk kez lüksün İslâmî koşullarda yaşanacağı bir otel açıyoruz, üstelik 7 yıldızlı. Ama bunu sadece müşterilerimize söyleyebiliyoruz, çünkü Turizm Bakanlığı alkolsüz işletmeye 7 yıldız vermiyor" demiş.

"Bir Lokma Bir Hırka"ya Ne Oldu?

Ziraat Bankası vaaz eder gibi "İsraf Haramdır"lı reklam veriyor (1962), bir şeyh efendi kendi grubuna ait holding (evet holding) şirketlerinin iftar davetiyesinin altına isminin yazılmasına müsaade ediyor, dindar işadamlarının kurduğu bir işverenler derneğinin, MÜSİAD'ın başkanı, asırlara hükmederek gelen bir süfi sözünü, bir İslâmi ahlâk umdesini ve hayat tarzını, "bir lokma bir hırka"yı hiç fütur getirmeden bozarak "bin lokma, bin hırka"dan bahsediyor röportajında. Şükür ki tarikat çevreleri için "bir lokma bir hırka"ya latife yollu eklenen "bir de mersedes"i ilâve etmemiş (*İzlenim*, sayı: 40, Aralık 1996). Ve bu çıkışı takdir topluyor...

Karikatürist Latif Demirci ise marka ayakkabılar üzerinden cami cemaatının zenginleşmesini, sınıf atlamasını konu edinmiş. *Hürriyet Pazar*, 6 Aralık 2009, s. 4.

Dindarlık ve sekülerlik emareleri hangileri ve nerede?

Bilen varsa beri gelsin.

ceksiniz" derlerdi. İki kanatlı yetişecek ve memleketi kurtarmak için hem iyi ve hem de dengeli uçacaktık. Biz de benimsemiştik bunu. Kanatlardan biri din ve dinî ilimlerdi, diğeri de bilim yani müsbet, pozitif ilimler. Birine aynı zamanda "millî" diğerine de medeni yahut evrensel kanat desek yanlış olmaz sanırım. "Aydın" din adamı böyle ve bu okullardan yetişecekti. (Aydın yerine münevver kelimesi tercih edilirdi, ne de olsa içinde "nur" vardı ve aydın, Aydın vilayeti, Aydınoğulları unutularak uydurma bir kelime kabul edilirdi).

Sonraları çalıştığım konular itibariyle bu meseleyi de bir problem ve şüphe alanı olarak düşünmeye ve araştırmaya başladım. Kendimin, hocalarımın zihniyet dünyasının peşine düştüm yani. Bu problemli fakat problemli tarafları gözükmeyen fikrin kaynaklarını ve psikolojisini yokladım, o yıllardaki hocalarımdan birkaçıyla konuştum, bir miktar tartıştım. Dinle pozitif bilimler arasındaki mesafeleri, felsefî tartışmaları, çatışmaları, derin uçurumları, zıtlıkları yeterince bilmiyor ve önemsemiyorlardı. Kendilerinden önceki birkaç nesil gibi din-bilim çatışmasının Batıya, Hıristiyanlığa ait bir problem olduğundan çok emindiler ve din-bilim uzlaşmasında kararlıydılar.

Hocalarımız ve sonra hoca olan arkadaşlarımız bu yolla seküler bir din anlayışının da ortaya çıkabileceğine hiç ihtimal vermiyorlardı, pür dinî bir sahada yol aldıklarını düşünüyorlardı. Belki de dinin bizzat kendisinin yahut inancın, dindarlığın, hakikatın ifadesi olan dinî ilimlerin bu problemleri otomatik olarak, kolaylıkla çözeceğine kani idiler. Bugün de süregiden bu ciddi problemi eğitimli dindarlar, İmam Hatip ve İlahiyat camiaları, *Risâle-i Nur* grubu başta olmak üzere cemaat ve tarikat yapıları derinliğine biliyor ve önemsiyorlar mı hiç emin değilim.

Önemsiyorlarsa eğer o zaman da hangi seviyede ehemmiyet atfediyorlar diye sormak gerekecek.

❁

Son bir not: Muhafazakâr-mütedeyyin cenahta laiklik ve sekülerlik konusu felsefî bir problem olarak derinliğine ele alınmış sayılmaz. (Mevcut çalışmalar daha ziyade Cumhuriyet devri laiklik politikalarını tenkide yöneliktir). Enteresan ve karşılık bulmuş bir örnek, çokpartili hayata geçerken yazılmaya başlanmış ve ilk baskısı 50'lerin başında yapılmış anayasa hukukçusu Ali Fuat Başgil'in *Din ve Laiklik* kitabıdır. Bu kitap muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin cenahta din-devlet ilişkileri çerçevesinde birçok mühim meseleye temas etmesi bakımından önemli ve öncü bir eserdir. Çok da okunmuş ve benimsenmiştir. Ama netice itibariyle Türkiye için de Batı tipi bir laikliği, dinle devletin birbirinden

Zıtlıklar Yığınının Âhengi mi?!

Bu sakallı ve takkeli satıcının fotoğrafı Fatih Camisi avlusunda Aralık 2011'de çekilmiş. Mitinge gidiyor; isteyene yeşil Kelime-i Şehadet sancağı, isteyene kalpaklı Atatürk, arzu edenlere ikisini birlikte satacak...
Her şey büyük bir uyum içinde!!!

ayrılmasını savunur. Biraz yumuşatırsak dinî alanın kıskaca alınarak iyice daraltılması ve dindarlar üzerindeki ağır baskıları ve müdahaleleri engellemek, hafifletmek için böyle bir savunmayı yapar. Bu fikrin ve savunma tarzının İslâm siyasî düşüncesiyle, Türk siyasî düşüncesi ve gelenekleriyle, Türkiye'deki siyasî-dinî kültürle nasıl irtibatlandırılacağı sorusu bu kitapta tamamen ihmal edilmiştir. Elbette bu çok ciddi bir zafiyettir.

Erbakan'ın laiklik söylemi de daha müphem (siyasî) olmakla beraber anahatları itibariyle bu kitaptaki mantığa ve yaklaşıma çıkar.

AK Parti kurucularından, İstanbul İmam Hatip Okulu mezunu, sonra hukuk eğitimi almış Mehmet Ali Şahin'in, 2006 yılında Başbakan yardımcısı koltuğunda otururken verdiği bir röportajda "Dindarları Biz Laikleştirtik", "Tereddüdüm Geçti, Devlet Laik Olmalı", "Artık halkımızın laiklik başta olmak üzere Cumhuriyetin temel değerleriyle hiçbir sorunu yoktur" cümlelerini kurduğunu belirterek bitirelim[9].

İki kanatlı olmanın bütün kuvvet ve zaafları bu!!!

9 "Dindarları Biz Laikleştirdik", *Vatan*, 2 Ağustos 2006. (haz. Ruşen Çakır, gazetenin kupürü için bk. Bu kitap, s. 202).

MÜSLÜMAN SAATİ

AHMET HAŞİM

İstanbul'u yenileştiren ve yerlisini şaşırtan istilâların en gizlisi ve en tesirlisi yabancı saatlerin hayatımıza girişi oldu. "Saat"ten kastımız, zamanı ölçen âlet değil, fakat bizzat zamandır. Eskiden kendimize göre yaşayışımız, düşünüşümüz, giyinişimiz ve kendimize göre dinden, ırktan ve ananeden hayat alan bir zevkimiz olduğu gibi, bu üslub-ı hayata göre de "saat"lerimiz ve "gün"lerimiz vardı. Müslüman gününün başlangıcını şafağın parıltıları ve nihayetini akşamın ziyaları tayin ederdi. Madenden sağlam kapaklar altında mahfuz tutulan eski masum saatlerin yelkovanları yorgun böcek ayakları tarzında, güneşin sema üzerinde seyriyle az çok münasebetdâr bir hesaba tebeân, minenin rakamları üzerinde yürürler ve sahiplerini, zamandan takrîbî bir sıhhatle, haberdar ederlerdi.

Zaman nâmütenahî bahçe ve saatler orada açar, gâh sağa, gâh sola mâil, güneşten rengârenk çiçeklerdi. Ecnebi saati iptilâsından evvel bu iklimde, iki ucu gecelerin karanlığıyla simsiyah olan ve sırtı, muhtelif evkatın kırmızı, sarı ve lâcivert ateşleriyle yol yol boyalı, azîm bir canavar halinde, bir gece yarısından diğer bir gece yarısına kadar uzanan yirmi dört saatlik "gün" tanılmazdı. Ziyada başlayıp ziyada biten, on iki saatlik, kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı. Müslümanın mesut olduğu günler, işte bu günlerdi; şerefli günlerin vaekayiini bu saatlerle ölçtüler. Gerçi, felekî hesabâta göre bu "saat" iptidaî ve hatalı bir saatti, fakat bu saat, hatıratın kudsî saatiydi. Zevalî saatin âdât ve

CUMHURİYET

HABERLER

Şeriatçıların deri vurgunu 1 trilyon

Araştırmalara göre yasadışı kurban derisi toplayan kuruluşların arasında ilk sırayı Akyazılı Vakfı'nın aldığı bildirildi.

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - Şeriat yanlısı kuruluşlar, Kurban Bayramı'nda, yasadışı yollardan topladıkları kurban derileriyle 1 trilyon liralık gelir elde ettiler. Devletin bu yasadışı işlemlerden yalnızca KDV kaybı, 140 milyar lira olarak belirlendi. Kurban derilerinin yalnızca yüzde 34'ünü toplayabilen Türk Hava Kurumu'nun (THK) Başkanı Prof. **Attila Taçoy**, şeriat yanlısı kuruluşlardan topladıkları 1 trilyon liralık kurban derisinin hesabının sorulması gerektiğini bildirdi.

THK Başkanı Taçoy, dün düzenlediği basın toplantısında, yasadışı yollardan deri toplayanları sert bir dille eleştirdi. Bu yıl kesilen 2 milyon 800 bin kurbandan 920 bin derinin THK'ce toplandığını ve bunlara ilişkin milyarlarca katma değer vergisi ödeyeceklerini bildiren Taçoy, hesaplarının da müfettişlerce incelendiğini belirterek **"Bu dünyada da öteki dünyada da hesabını vermeyeceğimiz tek bir şey yoktur. Öteki derilerin nereye gittiğinin hesabını da bize saldıran yazarlar, çizerler, ikinci cumhuriyetçiler versinler. Toplanan öteki derilerin kaç adet olduğunu, KDV'sinin ne kadar tuttuğunu bildirsinler. THK dışında deri toplayanların kaç lira gelir ve kurumlar vergisi vereceklerini açıklasınlar"** dedi. Başbakan **Tansu Çiller**'in kurban derilerinin bağışlanmasıyla ilgili sözlerinin bazı çevrelerce kendi çıkarlarına göre yorumlandığını belirten, ancak güvenlik güçleri üzerinde de olumsuz etkisi bulunduğunu söyleyen Taçoy, **"Yasaları korumakla görevli bir kısım güvenlik güçleri, bu derilerin yasa dışı yollarla nasıl toplanabildiğini anlatsınlar. Sıra onlarındır. Soruyor ve hesabını onlardan bekliyoruz"** diye konuştu. Taçoy, şeriat yanlılarınca toplanan 1 trilyon lira değerindeki kurban derisinin yalnızca KDV'sinin 140 milyar edeceğini belirterek, bunun hesabının toplumun tüm kesimlerince sorulması gerektiğini ifade etti ve **"Bunu sormak, bu memlekette din adına neler döndürüldüğünü ortaya çıkaracaktır"** dedi.

THK Başkanı Taçoy, 1 trilyon liralık derinin yasadışı yollarla nasıl toplandığı konusunda hesap sorulmasını istedi.

Bazı çevrelerin halka tahrik ederek yasalara karşı çıkmaya zorladığını vurgulayan Taçoy, gerçek dindar ve Atatürkçü halkın desteğini sağladıklarını belirtti. 1993 yılında kurban derilerinin yalnızca yüzde 17'sini toplayabildiklerini, bu yıl tüm olumsuzluklara karşın oranı yüzde 34'e çıkardıklarını bildiren Taçoy, halka ve duyarlı yetkililere teşekkür ederek **"Bu yıl aldığımız sonuç, Türk halkının Atatürk'ün kurumuna karşı gösterdiği güvenin ve sevginin bir işaretidir. Bu, halkımızın sağlayacağı bir başarıdır"** dedi.

Akyazılı Vakfı ilk sırada

Taçoy, yasadışı deri toplayan şeriat yanlısı kuruluşların kullandığı numarasız ve kayıtsız makbuzları da göstererken, gazetelere telefon numaraları ve adreslerinin yer aldığı ilanlar veren dernek ve vakıfların bir listesini dağıttı. Taçoy, araştırmalarına göre yasadışı kurban derisi toplayan kuruluşların arasında ilk sırayı, Akyazılı Vakfı'nın aldığını bildirdi. Gazetelere ilan veren kuruluşların başında ise RP ile organik bağı bulunan Milli Gençlik Vakfı (MGV) yer aldı. THK'nin saptamalarına göre kurban derisi toplayan dernek ve vakıflardan bazıları şunlar:

Akyazılı Vakfı, MGV, Hekyol Vakfı, İlim Yayma Cemiyeti, Akabe Kültür ve Eğitim Vakfı, İstanbul Nüzam-ı Alem Ocakları ve Vakfı, Hacı Ahmet Ünal Vakfı, Sinan Paşa Camii Kuran Kursu, Çınaraltı Kuran Kursu, Kanuni Sultan Süleyman Camii Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Ulud Camii Yardımlaşma Derneği, Tepebağ Hizmet Vakfı, Taceddin Vakfı, Kerime Hatun Kuran Kursu, İlim Hikmet Kültür ve Dayanışma Vakfı, Bozkurtar İlim Kültür ve Yardımlaşma Vakfı, Hacı Hüseiye Arap Kuran Kursu, Yavuz Selim Vakfı, Tevhid Erkek Kuran Kursu, Deveti İmam Hatip Derneği, Sultanahmet İlim ve Hizmet Vakfı, Çağrı İlim Araştırma Vakfı, Türk Anadolu Vakfı, Abdulkadir Geylani Eğitim ve Kültür Vakfı, Rıhat Eğitim Vakfı, İlim ve Yardımlaşma Vakfı, İkizler Hizmet Vakfı, Hicret Eğitim Kültür ve Hizmet V.

KAMUOYUNA

Atatürk'ün kurduğu, Cumhuriyet ürünü bir kuruluş olmakla övünen Türk Hava Kurumu, kurban derisi ve bağış adı toplanan kampanyasından zaferle çıkmıştır.

Atatürk ilkeleriyle hayatiyet kazanan anayasal düzenesahip çıkılması için Başkanımız Prof. Dr. **Attila Taçoy**'un yönlendirdiği mücadeleye halkımızın desteği apaçık ortadır.

Yasaların bize verdiği bu görevi yerine getirme mücadelesine sağduyulu Müslüman halkımızın bizi destekleyeceği inancıyla başlandı. Devletten de yasal yönetmeliklerine sahip çıkması istendi.

Çıkarılan adı geçen ve dini ilkelere aykırı etmek isteyenlerin yaygaraları, hakaretleri, iftira ve tehditlerine rağmen bu mücadele Türk Hava Kurumculara yakışan büyük bir soğukkanlılıkla ve yukarda yürütüldü. Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlıklarını geçtiğelerle konu görevlilerini uyardılar.

Uyarıya dahi ihtiyaç kalmadan halkımız, kurban derilerini Türk Hava Kurumu'na bağışlayarak din istismarcıları karşısında Atatürk ilkelerinin yanında olduğunu ortaya koydu.

Mücadelemize büyük destek veren sağduyulu halkımıza ve konuya gereken ilgiyi gösteren basın ve yayın mensuplarına sonsuz şükranlarımızı sunuyoruz. Atatürk ilkelerinin ışığındaki demokratik mücadelemizi yüce milletimizden aldığımız destekle sonsuza kadar sürdüreceğiz.

Saygılarımızla.

Türk Hava Kurumu
Genel Merkez Kurulları
(Yönetim, Denetim ve Disiplin) ve
Şube Başkanlıkları

Türk Hava Kurumu "Dinî" Bir Müessese mi?

Türk laiklik ve sekülerlik anlayışının kendince bir tür dindarlıkla karışık muğlak ve müphem yönlerinin yansıdığı işlerden biri de Türk Hava Kurumu'nun binbir türlü hali. Yıllarca devletin ve Diyanet'in desteğiyle, hatta zoruyla, okulları, öğrencileri de devreye sokarak insanların fitre, zekât ve kurban derilerini topladı durdu. Peki bunları ibadetlere uygun yerlere sarfetti mi? Burası meçhul. Grafik sanatçısı İhap Hulusi de elinden geleni yapmış... (karşı sayfada) Ve yıllarca binlercesi bütün okullara dağıtılan, velilere gönderilen fitre, zekât zarfları... (Yanda).

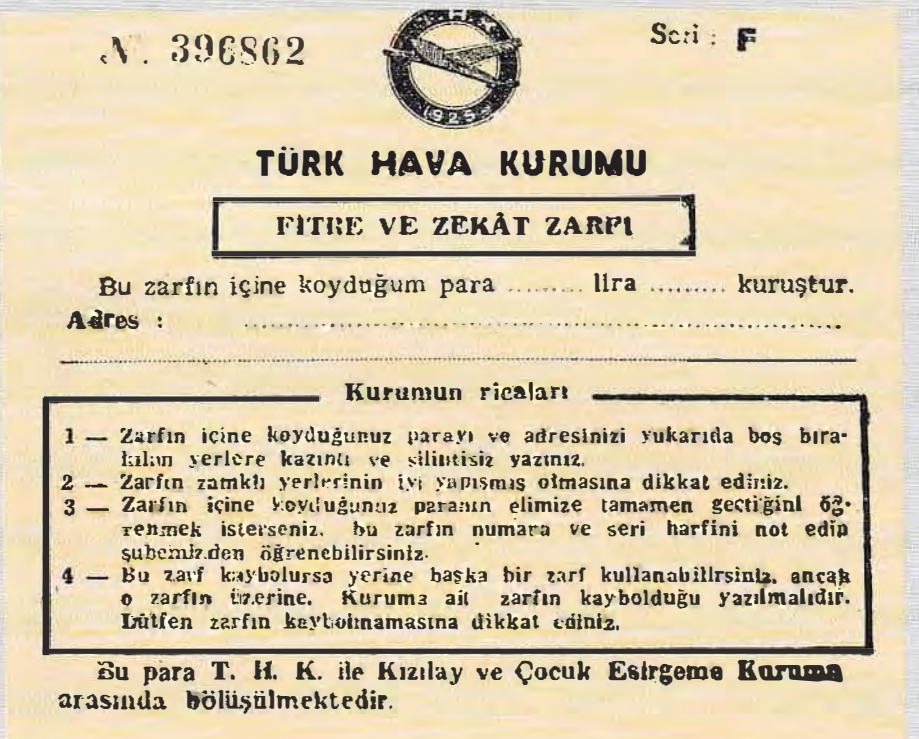

N. 396862 Seri : F

TÜRK HAVA KURUMU

FITRE VE ZEKÂT ZARFI

Bu zarfın içine koyduğum para ..... lira ..... kuruştur.

Adres : .....

Kurumun ricaları

1 — Zarfın içine koyduğunuz parayı ve adresinizi yukarıda boş bırakılan yerlere kazıntı ve silintisiz yazınız.
2 — Zarfın zamklı yerlerinin iyi yapışmış olmasına dikkat ediniz.
3 — Zarfın içine koyduğunuz paranın elimize tamamen geçtiğini öğrenmek isterseniz, bu zarfın numara ve seri harfini not edip şubemizden öğrenebilirsiniz.
4 — Bu zarf kaybolursa yerine başka bir zarf kullanabilirsiniz, ancak o zarfın üzerine, Kuruma ait zarfın kaybolduğu yazılmalıdır. Lütfen zarfın kaybolmamasına dikkat ediniz.

Bu para T. H. K. ile Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu arasında bölüşülmektedir.

Devrin Türk Hava Kurumu başkanı Prof. Dr. Atilla Taçoy kendisi hiçbir hesap vermeden ve arkasını bir yerlere yaslayarak dindar insanları ve dernekleri kaba bir üslupla karalıyor. Bildik hikâye... *Cumhuriyet* gazetesi de buna alkış tutuyor; *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1994, s. 3. Ve yine hiç sıkılmadan ve Atatürkçülüğün arkasına sığınılarak verilen bir duyuru ilânı; yine aynı gazetede, tam sayfa, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1994, s. 2.

Kimse Hava Kurumu'nun, Taçoy'un milletin zekâtıyla, fitresiyle ne alakası var diye sormuyor... (Diyanet'in Türk Tayyare Cemiyeti'ne fitre, zekât, kurban derisi verilmesine dair erken bir tamimi-afişi ve sonra yayınladığı hutbelerle tayyare mahyaları için bk. Bu kitap, s. 98, 633, 758).

muamelâtımızda kabulü ve ezanî saatin geri safa düşüp camilere, türbelere ve muvakkıthanelere bırakılmış metrûk bir "eski saat" haline gelişi, hayatı tarz-ı rü'yetimiz üzerinde vahim bir tesiri hâiz olmamış değildir.

Giden saatler babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düşman şehirlerine girdiği saatlerdi. Bunlar, hayatı etrafımızda serbest bırakan geniş lâkayt dostlardı. Gelen yabancılar ise hayatımızı bozup onu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanılmaz bir hale getirdiler. Yeni "ölçü" bir zelzele gibi, zaman manzaralarını etrafımızda zîr ü zeber ederek, eski "gün"ün bütün sedlerini harap etti ve geceyi gündüze katarak saadeti az, meşakkati çok, uzun, bulanık renkte bir yeni "gün" vücuda getirdi. Bu Müslümanın eski mesut günü değil, bedmestleri, evsizleri, hırsızları ve katilleri çok ve yeraltında mümkün olduğu kadar fazla çalıştıracak köleleri sayısız olan büyük medeniyetlerin acı ve nihayetsiz günüdür.

Unutulan eski saatler içinde eksikliği en ziyade hasretle tahattur edilen saat akşamın on ikisidir. Artık "on iki" solgun yeşil sema altında, ilk yıldıza karşı müezzinin Müslümanlara hitap ettiği, sokakların lâcivert bir sisle kapandığı, ışıkların yandığı, sinilerin kurulduğu ve yarasaların mahzenlerden çıkıp uçuştuğu o müessir ve titrek saat değildir. Akşam telâkkisinden koparak, gâh öğlenin hararetinde ve gâh gece karanlığında mevhûm bir zamanı bildiren bu saat, şimdi hayatımızda renksiz ve şaşkın bir noktadır. Yeni saat, Müslüman akşamının mahzun ve muşa'şa dakikasını dağıttığı gibi, yirmi dört saatlik yabancı "gün"ün getirdiği maişet şekli de bizi fecr âleminden mehcûr bıraktı.

Başka memleketlerde fecri yalnız kırdan şehre sebze ve meyve getirenlerin ahmak gözleriyle muztariplerin şişkin kapaklar içinden bakan kırmızı ve perişan gözleri tanır. Bu zavallılar için fecrin parıltıları, yeniden boyuna geçirilecek olan hayat ipinin kanlı ilmeğini aydınlatan bir ziyadır. Halbuki fecir saati, Müslüman için rüyasız bir uykunun nihayeti ve yıkanma, ibadet, neşe ve ümidin başlangıcıdır. Müslüman yüzü, kuş sesleri ve çiçek kokuları gibi fecrin en güzel tecellilerindendir. Kubbe ve minareleri o alaca saatte görmemiş olan gözler, taşa en ilâhî mânayı veren o muhayyirü'l-ukûl mimariyi anlamış değillerdir. Esmer camiler, fecirden itibaren semavî bir altın ve semavî bir çini ile kaplanır ve İslâm ustalarının nâtamam eserleri o saatte tamamlanır. Bütün mabetler içinde güneşten ilk ziya alan camidir. Bakır oklu minareler, güneşi en evvel görmek için havalarda yükselir.

Şimdi heyhat, eski "saat"le beraber akşam da, fecir de bitti. Birçoklarımız için fecir, artık gecedir ve birçoklarımızı güneş, yeni ve acayip bir uykunun ateşlerinden, eller kilitli, ağız çarpılmış, bacaklar bozuk çarşaflara dolaşmış, kıvranırken buluyor. Artık geç uyanıyoruz. Çünkü hayatımıza sokulan yeni ve fena günün eşiğinde çömelmiş, kin, arzu, hırs ve haset sürülerinin bizi ateş saçan gözlerle beklediğini biliyoruz. Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. Şimdi Müslüman evindeki saat, başka bir âlemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor.

Çölde yolunu şaşıranlar gibi biz şimdi zaman içinde kaybolmuş kimseleriz.

Kaynak: *Dergâh*, I/3, 16 Mayıs 1337 (1921)'den naklen, *Gurabahâne-i Laklakan-Diğer Yazıları*, haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, İstanbul, Dergâh Yay., 1991, s. 15-17.

"SADE MİMARÎLİ BİR TÜRBE"
AHMET HAMDİ TANPINAR

Şark için "ölümün sırrına sahiptir" derler. Fakat Şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususi bir çehre veren, her türlü lâubalilikten sakınmakla beraber, onu ehlîleştiren, başka millet pek yoktur. Ve bunu ne kadar basit unsurlarla yaparız: sade mimarîli bir türbe çok defa tahtadan, sırasına göre oymalı ve zarif, bazen de düz ve basit bir sanduka, birkaç işlenmiş örtü veya düz yeşil çuha, bir kavuk, bir tuğ...
İşte cedlerimize ebedî hayatı tecessüm ettirmeye yeten malzeme bundan ibarettir.
Bu kadar fakir unsurlarla hazırlanan âbidede ferdî hayatı hatırlatan tek çizgi, isimden ibarettir. Evet, tek bir isim, ancak milyonlarla ölçülen bir mesafeden bize ışıkları göndermekte devam eden sönmüş bir yıldız gibi, ölümün uzaklığından bir ömrün hatırasını tazeler, içindeki ölüden ziyade ölüm için yapılmış olan bu küçük fakat muhayyileye hitap etmesini bilen âbide, eski Türk şehirlerinin ortasında yaşanan zamanla ebediyet arasında aşılması çok kolay bir köprü gibi âdeta üçüncü bir zaman teşkil ederdi.
Ölüler bu basit ikametgâhlarından sokağın bütün hayatına şahit olurlardı. Zaten Ramazan, bayram, kandil, büyük zaferler, sevinç ve kederlerimiz, hepsini onlarla paylaşırdık.
Başka milletler içinde, onu bizden daha çok muhteşem şekilde tasavvur edenler, mezarı terkedilen dünya nimetlerinin küçük bir sergisi yahut da vehmedilen şekilde bir uhrevî hayat müzesi haline getirenler, sanatlarının ve icat kabiliyetlerinin bütün kaynaklarını içlerindeki fânilik korkusunu yenmek uğrunda tüketenler çok olmuştur; fakat hiçbiri ona bizde aldığı ehlî yüzü vermemiş, onun korkunç realitesini, bizim kadar yumuşatamamıştır.
[Bursa'da] Çelebi Mehmed'in "çoluk çocuğuyla beraber yattığı türbede" hepimize mukadder olan korkunç akıbet, güzel bir günün sonunda bir akşam bahçesinde koklanan güller gibi hüzünlü bir hasret arasından duyulur; o, burada çinilerin solmaz mevsimi içinde o kadar kaybolmuş, erimiş, havadaki sükûnetle, camlardan dökülen mehtap gölgeli ışığa inkılap etmiştir, hayat aşkı ve sanat onu o kadar benimsemiştir. Bu türbe ve buna benzer yerlerde yatanlar için perdenin arka tarafı, şüphesiz ki sadece tatlı bir uyuşukluk içinde kaybedilmiş nimetlerin hasreti duyulan bir rüyadan ibarettir. Onlar, velveleli bir hayatın sonunda dinlendirici hassaları olan bir suda yıkanır gibi bu mezarlarda uyuyorlar ve şimdi, biz, onların mezarlarını gezerken hayatlarında bir an bile yanlarına uğramamış olan bu sükûnun, büyük bir deniz gibi etrafımızda dalga dalga yükseldiğini hissediyoruz.
Bize bu sükûn vehmini veren şey, şüphesiz ki sanattır. Bütün ömrü boyunca didişen, yabancı şöyle dursun oğul-kardeş kanı dökmekten çekinmeyen insanlar, usta mimarların ve sanatkârların ellerinden sızan hüner ve rahmaniyet sayesinde bir evliya talihini paylaşıyorlar. (...)
Cetlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş, ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu. Duvar, kubbe, kemer, mihrap, çini, hepsi Yeşil'de dua eder, Muradiye'de düşünür ve Yıldırım'da harekete hazır, göklerin derinliğine susamış bir kartal hamlesiyle ovanın üstünde bekler. Hepsinde tek bir ruh terennüm eder.
Ah, bu eski sanatkârlar ve onların her dokundukları şeyi değiştiren, en eski bir unsurdan yepyeni bir âlem yapan sanat mucizeleri! Dedelerimiz bu mucize ile ve onun etrafına taşır-

Milli Piyango'dan kazanılacak, dinen meşkûk para istiflerini grafik sanatçısı İhap Hulusi teşvik ve tahriki artırmak için birkaç şerefeli minare ile ölçüyor. Minare de para istifleriyle örülmüş... Doğrusu dini unsurları kapital(izm)in hizmetine sunmanın bu kadarı da fazla olmalı... Ama Türkiye'de işler çok taraflı olarak böyle yürüyor.

dığı imanla Bursa'nın ve İstanbul'un çehresini değiştirdiler, onları yarım asır içinde halis Türk ve Müslüman yaptılar. Yirmi otuz senelik bir zaman içinde Bursa'nın ve İstanbul'un yıkılmış Şarkî Roma manzarası ortadan silindi ve yerini, camileri, medreseleri, hanlarıyla, yumuşak çizgili, elastikî hamleli, kullandığı malzemenin güzellik şuurunda kıskanç, yapıldığı şehrin iklimine aynı unsurdan denecek kadar uygun bir mimarî aldı.

Bu sanat böylece büyük çerçevesinde bu şehirlerin tepelerini ve umumi manzarasını birden değiştirirken şehirlerin içinde sokak sokak ikinci bir fetih yapılıyor, yeşil pencerelerinde uhrevî vaatler gülen türbecikler, çeşmeler, İstanbul ve Bursa'yı adım adım zaptediyordu. Bursa fethedildiğinden elli sene sonra Bursalı Türk çocukları arasında şairler yetişir ve İstanbul'u saltanatının başlangıcında alan Fatih'in nâşı bu şehre getirildiği zaman İstanbul, ananesiyle, semt adlarıyla, evliya türbeleriyle, şiir ve sanat hayatıyla halis Türk'tür. Bursa'da ve İstanbul'da Türk anne babadan doğan ilk çocuk nesli büyüdükçe, kendileriyle beraber büyüyen bu geniş hamlenin etrafa dal budak saldığını gördüler.

Bu ilk çağın Bursalı anneleri şüphesiz müstakbel gaza erlerinin yaşından bahsederken "Oğlum, Orhaniye veya Muradiye'nin yapıldığı sene doğdu" derlerdi. Ve onların uzun, yorucu seferlerden sağ salim dönmeleri için yaşıtları olan camilere adaklar adarlardı.

Kaynak: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 57. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2023, s. 103-05, 110.

MİLLİ DİN VE CAMİLERİMİZİN BUGÜNKÜ HALİ (MODERN CAMİ VE İBADET ARAYIŞLARI)

A. İBRAHİM

Camiler her vatandaşın insanî aşkla kaynaşması ve maneviyatını takviye etmesi için kurulan mukaddes bir içtima mahallidir. Bu mukaddes yerde hiçbir kimse incinmeyerek herkes fevkalâde insanî bir aşkla insanlığın nezahetini temsil edecektir. Fakat bugünkü camilerimizin halini bir kere gözden geçirelim:

1. Bir kere camilerimizde kat'iyen intizam yoktur. Hele her camiin hadd-i istiâbı hiç nazar-ı itibara alınmıyor. Camilerde safların dizilmesi gelişigüzeldir. Herkes evvelâ rastgele yere çöker. Ön saflar muntazam bir hale girmeden bazıları arkaya oturuverir. Sonradan gelenler yer bulmak için arka saftakileri tepeliyerek ön safa geçerler. Camilerin hadd-i istiâbı nazar-ı itabara alınmadığı için Cumaları ve fevkalâde dinî günlerde herkes birbirinin ayaklarına kapanır. Sıkışa sıkışa bin türlü meşakkatle ayak uçlarında secdeye varılır. Ayak uçlarında secdeye varanların kimisi kızar, kimisinin içi bulanır. Burun uçlarında ve alınlarında tozlar görülür.

2. Zannedersem göbekten diz kapağına kadar örtülmek şartiyle başaçık olarak namaz kılınmasına dinen cevaz vardır. Fakat camilerimizde kimisinin başında ucu kıvrılmış şapka, arkası çevrilmiş kasket; kimisinin başında sümüklü mendil, kimisinin başında terden sararmış takkeler olduğu halde secdeye varanların geriden acaip şekillerini seyreden her Türk genci millî gururu namına için için ağlar.

Bugün kapalı içtima mahallerinde başı açmak âdab-ı muaşeret kavâidindendir. Binaenaleyh camilerde niçin bütün başlar açık bulunmasın? İbtidaî devirlerde hürmet ve tazimatı, başı kapalı secdeye varmakla ifade eden ibadet şekilleri; bugün tamamiyle onun aksi olarak değişmiştir. Hürmet ve tazimat mağrur ve temiz alınlarla başı açık olarak yapılır. Bugün ferdin şahsiyet-i hukukiye ve şahsiyet-i mâneviyesi; onun secdeye varacak derecede sefilâne hürmeti ihtiyar etmesine müsaade edemez.

Diniyat sahasında da hakikî vazife-i insaniye ve fazilet düsturları, hürmet ve tazimatın hiçbir müeyyide ve korkuya tabi olmıyarak çok samimi duygularla ifa edilmesini âmir olmalıdır. İşte bu kaziye de korkuyu ve züllü ifade eden secdeye hiçbir zaman müsaade etmez. Binaenaleyh eski ibadet şeklinden daha mütekâmil ve asrî bir şekilde secdeye varmadan başı açık ibadet etmekte de hiçbir mahzur kalmıyor.

3. Camilere yalnız iş elbisesi ve elbisesi ütüsüz olanlar değil ütülü elbiseli ve şık olanlar da gelecektir. Şimdiki ibadet şeklinin münasebetsizliği yüzünden elbisesi ütülü olanlar kat'iyen camiye girmekten çekinirler. İbadet şekli öyle olmalıdır ki herkes müsterihâne ibadetini yapabilsin. Esasen bu gibi mükaddes içtima mahallerine gelenler temiz giyineceklerinden ibadet şeklini değiştirmek ve ibadeti araları az mesafeli münferit kürsilerde yapmak gibi kolaylıklara ve asrî şekillere tevessül etmek lazımdır.

4. Camilere biraz da musiki girmelidir. Ruhları incelten ve kalpleri tehyiç eden hiç şüphesiz san'at, şiir ve musikidir.

❁

Ben esas itibariyle hakikat çerçevesi içerisinde samimi hayaller ve samimi hayatlar içerisinde bariz hakikatler arayan bir Türk genciyim. Bariz hakikatlere istinat etmeyen ilimsiz hiçbir şeyi sarih olarak kabul edemem. Onun için bugün bir hakikati ifade eden ve bir milletin âlimini, cahilini, sanatkârını, fakirini, zenginini samimi bir ocakta kaynaştıran millî din taraftarıyım. Fakat her vicdana fevkalâde hürmetim oldu-

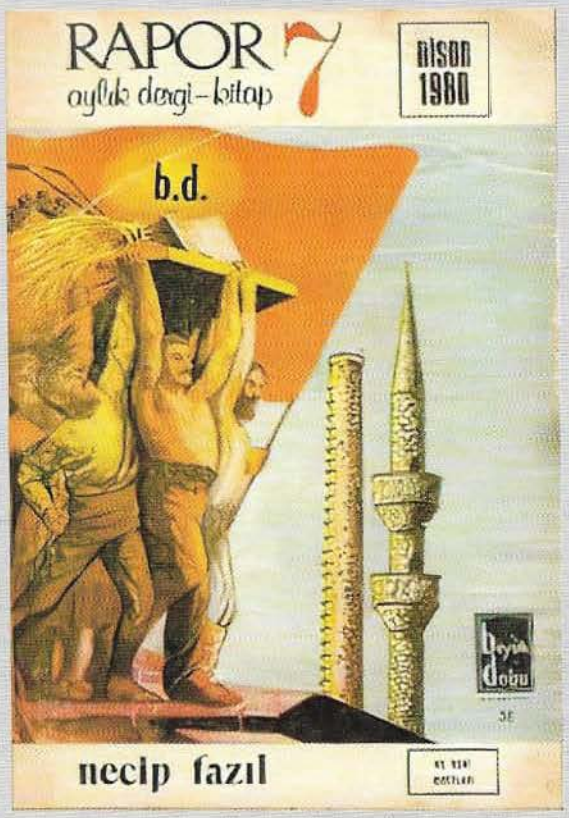

Dindarlık ve Kalkınma Edebiyatı!...

Nurettin Topçu'nun ısrarlı yazıları bir tarafa bırakılırsa muhafazakâr-mütedeyyin kesim dindarlıkla laik-seküler düşüncenin bariz göstergelerinden biri olan kalkınma-sanayileşme arasında uzun yıllar felsefî veya fiilî bir problem hiç görmedi. Bugün ne kadar görüyor? Devlet Planlama Teşkilatı'nın "takunyalılar"la dolması/doldurulması, muhafazakâr-dindar partilerin mühendisler tarafından yönetilmesi de bununla irtibatlı olmalı.

Kitap ve dergi kapaklarında boy gösteren minare ile fabrika bacalarının, harika bir birliktelik ifadesi olarak fütursuzca yanyana getirilmesi bu derinliği olmayan zihniyetin yaygın ifadelerinden biri.

MSP-Erbakan hareketinin "Montaj Değil Ağır Sanayi" (Fatih Ketancı arşivi), "Fabrika Yapan Fabrika" sloganları ve afişleri de bu anlayışın beklenebilir bir uzantısı olarak müsbet karşılandı, itibar gördü. Buradaki afişin üstünde "Hakiki Maddi Kalkınma" notu da var. Nurettin Topçu'nun iki yazısında tenkit ederek belirttiğine göre Gümüş Motor'un ikî bacasına da iki Nakşî şeyhinin; Abdülaziz Bekkine ile Hosip Yardımcı efendilerin adları verilmiştir.

ğundan İslâmiyet dinini kalbinde vecd ile yaşatan her Müslüman vatandaşına hiç olmazsa camilerin de biraz ıslaha muhtaç olduğunu hatırlatmağı millî bir vazife bilirim. Bununla beraber İslâmlaşmak demek Arablaşmak demek olacağından bundan sonra İslâmiyete millî edebiyatımızı hakim kılarak bu şekilde dinin ıslahı cihetine gitmek millî dine doğru hareket olacağından millî hedefimize vüsul için müsbet bir yol tutmuş oluyoruz. İşte bu cihetle de kalben müsterihim.

Peygamberler zamanlarının en birinci âlimi olsalar bile sonradan gelecek bütün asırların keşfiyatını zekâlarında cem edecek değillerdir ya! Bugünün âlimi yarının cahili demektir. Binaenaleyh ta o zamandan bugünkü insanları din hususunda takyit etmek doğru mudur? Dini ıslahatın her zaman için lüzumunu kabul etmemek çok gülünç olur. Tarihen sabittir ki reform devri dinin inkişaf ve tekâmülüne en birinci âmil olmuştur. O zaman din hakikî mahiyetini ihraz etmiştir.

Arzular bir anda tatmin, hakikatler bir anda tatbik olunamayacağından millî dine doğru hareket ise ancak bir takım ıslahatla başlıyacaktır. En nihayet millî din memlekette umumi ve kuvvetli bir harsiyat menbaı olacaktır. Nasıl ki İslâmiyetin neşriyle İslâm harsi şarkta bütün Türk harsini boğmuşsa bundan sonra millî dinin neşriyle de millî harsimiz Arap harsini öyle boğacaktır.

İnsanlar vakt-i kadimde ilmen, fennen ve her hususta fikren iptidai oldukları için dinî kitaplar hakikaten o zamanki milletleri tenvir ediyordu. Fakat güneşin çıkmasiyle yıldızların söndüğü gibi bugünkü medeniyet âleminde mâfevkattabiî hadisatı bir efsane gibi nakleden dinler de erbab-ı ilim ve fen nazarında öylece

Her Türk Okusun

Millî Din Duygusu

ve

Öz Türk Dini

Yazan

A. İbrahim

Türkiye Matbaası

1934

A. İbrahim'in Türk Müslümanlığı, Türkçe ibadet tartışmalarının yaşandığı bir ortamda, 1934'te yayınlanan *Millî Din Duygusu ve Öz Türk Dini* kitabının kapağı.

sönmüştür. Dünün iptidai milletlerinin maneviyatını tatmin eden dünkü efsanevi din bugünkü insanların maneviyatını tatminden çok uzak düşmüştür. Onun için bugünki ve yarınki din biraz hakikate istinat etmelidir. Çünkü asrımız hakikat asrı ve hakikatleri bile tecrübeye tabi tutan laboratuvar asrıdır.

İşte asırlarca harsimizi boğduğunu bize pek iyi anlatan İslâmiyet dinine karşı hiç şüphesiz millî dinle mukabele etmek Türk milletinin en mukaddes vazifesi olacaktır.

Kaynak: A. İbrahim, *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini*, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934, s. 73-77.

Türkiye Türkleri'ndir

Hürriyet

10 Şubat 2008 Pazar | Kurucusu: Sedat Simavi 1896-1953 | Fiyatı: 50 YKr (KKTC: 1 YTL)

ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ MECLİS'TEN GEÇTİ

411 EL KAOSA KALKTI

Türkiye'yi bölen türban, 518 milletvekilinin 411'inden "kabul" gördü. Anayasa paketi Meclis'ten geçti. Kutuplaşma endişe yaratıyor.

AKP-MHP rekoru

Siyasetçisinden hukukçusuna, işadamından aydınına her kesimi bölen, kardeşlerin bile arasını açan türbana, AKP MHP bloğundan rekor kabul oyu çıktı.

Türbanın dönüşü

Türbanı serbest bırakan Anayasa paketi, 411 oyla TBMM'den geçerken, ret oyları 103'te kaldı. 1997'de yasaklanan türban yükseköğrenime dönüyor.

Gül bekletmeyecek

Şimdi gözler, Çankaya'da. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün pazartesi kendi-

Türban nifak gibi sokuldu

■ Başbakan Erdoğan'a yakınlığıyla bilinen 22. dönem AKP Milletvekili Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, türban sorununun ithal bir sorun olduğunu belirtip, "Konu Türkiye'ye bir nifak gibi

Meclis'te oylama Sıhhiye'de protesto

AKP'lilerin

■ Deniliyor ki: Örtülü eşleri AKP'lilere "türban yasasını hemen çıkarın" diye evde baskı vardı! Peki, AKP'lilere baskı va-

MESELE "KADIN" MI, "MÜSLÜMAN KADIN" MI, DOĞU MU YOKSA İSLÂM MI?

Batının doğu/İslâm tasvir ve tasavvurlarında hemen farkedilebilecek birkaç temel unsura göre şekillenmiş üç tablo var. Bunlardan biri sarık-kavuk (*türban*), kılıç, uçurulmuş baş ve kan ögeleriyle şekillenmiştir. Bu tablo bir taraftan şiddete ve kutsal/dinî savaş diye tercüme ettikleri cihada menfi göndermede bulunurken, diğer taraftan Şarkın her tarafında tesadüf edilen despotik yönetimlere, eli kanlı müstebit padişahlara, idarecilere kuvvetle işaret ediyor.

Adalet yok, hak hukuk yok, demokrasi yok... Dahası olmaz, olamaz...

İkinci çerçeve şehvet, cinsellik ve kadın üzerinden kurulmuştur. Güzel, aşüfte, itaatkâr ve mazlum/ezilmiş/cariye/ayakları zincire vurulmuş bir(çok) kadın ve büyük bir iştah ve cinsi arzu ile ona bakan, yönelen büyümüş erkek gözleri... Şehvetten gözü dönmüş adamlar... Harem edebiyatı, erkek egemen toplum, çok kadınla evlilik ve kadının İslâm dünyasında "esir" ve sadece cinsî bir meta, bir mal olduğu fikirleri, Efendimiz'in aile hayatına kadar fütursuzca uzatılarak bu resmin içinde ve desteğinde vücut bulacaktır.

Doğuda, İslâm dünyasında kadın cinsel bir metadan ibarettir, hakkı hukuku yoktur, alınır satılır...

Üçüncü tablo vurdumduymaz, yan gelip yatmış, divan üstünde bağdaş kurup çubuk tüttüren, nargile çeken, kadına düşkün fertlerden yahut kahve köşelerinde, tekke eşiklerinde ömür geçiren, cami kapılarında dilenen insanlardan, bir lokma bir hırka diyen miskinlerden, fukara keşkülü omuzunda gezen dervişlerden müteşekkil bir birey ve toplum yapısı.

Aktiviteden uzak, isyan ve muhalefet fikrinden yoksun, pasif, pısırık, keyif düşkünü insanlar ve onlardan oluşan kavimler, kılıçla kolay itaat altına alınıp yönetilecek bir sürü, güruh...

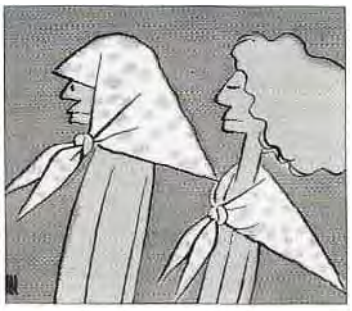

AK Parti'nin öncülüğünde başörtüsü ile alakalı Meclis'te yapılan özgürlükçü düzenleme *Hürriyet* gazetesinin 10 Şubat 2008 tarihli nüshasının birinci sayfasına, "411 El Kaosa Kalktı" şeklinde yansıdı. İnsanların hakkını hukukunu tanımak "hür basın" tarafından kaos olarak karşılanıyor. Din ve vicdan özgürlükleri bahsinde basının bu karakteri hiç değişmedi dense yeridir. Ve üstte karikatür sanatçısı Tan Oral'ın başörtüsü yorumu (1992). Hem de yaşlı kadın üzerinden... İki bağlama biçimi de eşit seviyede veya madem öyle işte böyle...

Ayrı ayrı resmettiğimiz bu üç tablo bir bütünün parçaları, hepsi birlikte İslâm dünyasının umumi manzarasını veriyor. Daha doğrusu oryantalistler, ressamlar başta olmak üzere batılı sanatçılar, gezginler, seyahatname yazarları... etkili bir manzara oluşturuyor, doğru gibi gösterilen bir resim kur(gul)uyor, bunun üzerinden karşı propaganda yapıyor, bir tasavvur oluşturuyor, bütün bu unsurları yeni eğitim süreçlerinden geçen, Batıyı bir şekilde takip eden Müslümanları da etkileyecek şekilde yayıyor.

Bütünlüğü olan bir saldırı ve savaş taktiği aynı zamanda... Bir sindirme programı...

Onun için irtibat noktalarından ve genel siyasetinden kopuk bir şekilde, tek başına ele alınıp tartışılmaları doğru ve yerinde olmayacak, en azından eksik kalacaktır. Ayrıca tablolarda cazip, dikkat çekici, kadın konusunda iştah kabartıcı unsurlar olmakla beraber o gün için (bugün için de) müsbet yorumlanabilecek kareler yok.

❁

Batılı zihinde Doğunun, İslâm dünyasının boynuna dolanmış bir de yine üçlü eşitsizlik halkaları ve zincirleri var. İsterseniz bunlara ikinci kademedeki tasvir ve tasavvur tabloları diyelim: Müslimle gayrımüslimin eşitsizliği, kadınla erkeğin eşitsizliği, hürle kölenin eşitsizliği.

Eşitsizliklerin ve buna bağlı haksızlıkların, zulümlerin, sefaletlerin kol gezdiği bir toplumsal yapı ve yaşama düzeni...

Bu şablona göre kadın iki kere eşitsiz ve zulme maruz bir varlıktır; hem kadın olduğu için hem de esir olduğu için...

(Buradaki eşitlik-eşitsizlik meselesinin ne kadar vurgulu, etkili ve dönüştürücü bir mesaj taşıdığını görebilmek için müsavat (*egalité*) fikrinin Fransız İhtilâli'nden itibaren gittikçe bütün dünyayı, bu arada XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm dünyasını ve Osmanlı topraklarını saran, kuşatan ve aynı zamanda masonik umdeler olan hürriyet-müsavat-uhuvvet: özgürlük-eşitlik-kardeşlik sloganının bir parçası olduğunu hatırlamak lazım).

'Yabancı' Bir Söylemin İçselleştirilmesi

Bunlar oryantalistik dilin ve resmin ısrarlı bir mübalağa eşliğinde kalemle tasvir ettiği metinler veya fırça ile çizdiği, birdiğeriyle irtibatlı ve kendi içinde kademeli tablolardır. Ürkütücü, şaşırtıcı, etkileyici, tahrik edici, nefret verici, büyüleyici ve netice itibariyle onlar açısından başarılı.

Aynı zamanda Doğuyu/İslâm dünyasını belli şablonlara mahkum etme ve bunların üzerinden bir otorite kurma (seni senden iyi ben bilirim; benim

Hem "Dinî" Hem Asrî Tesettür Peşinde...

Yeni başörtüsü XIX. asrın ortalarından itibaren Osmanlı payitahtında ve İslâm dünyasının büyük şehirlerinde okullara giden, sosyal hayata katılan, çalışan Müslüman kız ve kadınlar için geliştirilmiş "modern" bir kıyafettir. 3 Mart 1924 inkılaplarından altı ay sonra bile Gazi'nin "sıkı" başörtülü zevcesi Latife Hanımla Trabzon'daki fotoğrafı (6 Eylül 1924). Sıkmabaş adlandırması onunla başlamayan bu modadan geliyor. Paşa'nın Halide Edip hanımla Gebze tren istasyonundaki resmi (Ocak 1923) de benzer bir manzaraya işaret ediyor. Kadınların giyimiyle ilgili bir hüküm ihtiva etmeyen Şapka düzenlemesinden sonra iş değişecek ve giderek bu "modern" başörtüsü ve örtülü kıyafetler de yavaş yavaş irtica ve rejime muhalefet kapsamı içine girecektir. Hele çarşaf ve peçe... Şehirleşme, göç, dindar ailelerin kızlarının eğitimin her kademesine katılma talepleri, 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren başörtüsünü bambaşka bir yere taşıyacak, karşılıklı siyasî-dinî muhalefet bunun üzerinden de yürütülecektir. Başörtüsünün, tesettürün büyük mağduriyetlerin ve haksızlıkların kaynağı haline gelişi de bundan sonradır.

anlattığım/çizdiğim gibisin), bir tahakküm ve sindirme mekanizması üretme siyasetinin bir parçası. Yetersizliğe sevkediyor, kendinden şüphe ettiriyor, değişime ve dönüşüme zorluyor. Bir başka deyişle mahkum edici, daraltıcı, boğucu dayanıklı sloganlar.

> "(...) Burada ortaya çıkan [oryantalist] portre[si] edilgin, gelişmemiş, dişil, hatta suskun ve durgun Doğu'yu sanki özellikle elverişli bir açıdan bakarak gözden geçiren ve ardından da –gücünü [Doğu'ya ait] gizli, içrek dilleri çözme yetisinden alan– bir filoloğun âlimce yetkesi altında Şark'a sırlarını ifade ettirerek Doğu'yu *dillendirme*ye koyulan Batılı bilgin [oryantalist Quinet] portresi[dir] (...)"[1].

Hadise burada ve bu kadarla yani yabancıların yazdıkları ve çizdikleriyle sınırlı kalsaydı çok büyük bir mesele olmayabilirdi. Netice itibariyle gavurların, dışınızdakilerin, size gıpta ve husumet hisleriyle bakan düşmanlarınızın hakkınızdaki fikirleri ve kanaatleriydi bunlar derdiniz. Öyle olabilir, öyle kalabilirdi. Dikkatle veya istiğna ile bakar, doğru bulduğunuzu değerlendirir, diğerlerini "frenk işi" diye elinizin tersiyle bir kenara iterdiniz.

Kem söz sahibinin, kötü resim gavurun...

Fakat böyle olmadı, arkasındaki güçlü ve iyi çalışılmış yönlendirme ve etkileme siyaseti tuttu. Çok kısa bir zaman sonra programa uygun olarak Doğuyu, İslâm dünyasını kendine göre tanımlamaya çalışan bu yabancı ve keskin hisler, bilgiler, tasvirler içerdekilerin gönlünden, dimağından yükselmeye, kıyıcı düşman sesler aynı safta durduğunuz insanların, hususen yeni eğitim süreçlerinden geçenlerin ağzından çıkmaya, benzer veya aynı deforme/kurgu fikirler Müslüman aydınların, az sayıdaki hanım yazarların kaleminden matbuata dökülmeye ve karşılık bulmaya başladı.

Yabancılar yerliler üzerinden de konuşuyordu artık. Hem de (gerçek) İslâm ve (evrensel) hakikat adına, İslâma ve hakikata mal edilerek... Yabancı mallar ne zaman yerli üretim olmuş, ecnebi metaı hangi yolla Müslümanlaştırılmıştı?! (İslâmcılığın, çağdaş İslâm düşüncesinin söylemindeki bu yerlileşmiş/Müslümanlaşmış yabancı dil ve tasvirler fevkalâde önemli bir bahistir. Yaygın ve sâri bir edebiyat...)[2].

❁

Efgani-Abduh çevresinden, Mısır'da ve Fransa'da hukuk eğitimi almış Kasım Emin'in (1863-1908) yazdığı *Tahrîru'l-Mer'e* (Kahire, 1899) bu tür edebiyat vadisinde kitap hacmindeki ilk eserlerden biridir. Adını "Kadının Özgürleştirilmesi" olarak tercüme etmek yanlış, en azından eksiktir; başlığın muhtevasına ve siyasetine uygun tam karşılığını bula-

1 Edward Said, *Şarkıyatçılık*, çev. B. Ülner, İstanbul, Metis Yay., 1999, s. 148.

2 Bu konuda bk. İ. Kara, "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, İstanbul, Dergâh Yay., 2017, s. 50-75.

bilmesi için "Müslüman Kadının Esaretten Kurtarılması" demek lazım. Kitabın adı bile Avrupa'da üretilen esaret tablolarına ziyadesiyle uygun olarak Müslüman kızı/kadını daha baştan esir, cariye, mahkum, zincire vurulmuş bir cins-i latif kabul ediyor.

Bu kitap geçmişe doğru bir tenkit ve protesto metni olduğu kadar, belki ondan daha ziyade geleceğe doğru bir açılım ve kurgu, fütürist proje metni aynı zamanda. Mirasta, boşanmada ve genel olarak hukukta kadın-erkek eşitliği, kadının modern mekteplerde tahsili, sosyal hayata katılması, memur veya işçi olarak dışarda çalışması, örtünmesinin sınırları, yeni mahremiyet anlayışları, aile içindeki sorumlulukları, kocasına karşı konumu, çok kadınla evlilik gibi bugün çok aşina olduğumuz konularda İslâmın ilke ve hükümlerinin uzun tarih boyunca yanlış anlaşılıp yorumlandığını, İslâm tarihinin bu çerçevede "yanlış" yaşandığını savunuyor. Tenkit ve yeniden inşa dilini bunlar üzerinden kuruyor.

Hiç tereddüte mahal yok, Kasım Emin belki de kendisini, kültürünü, İslâmı ve Müslümanlığı yeni şartlarda müdafaa etmek için esas itibariyle oryantalist dili içselleştiriyor, frenk tablolarını paylaşıyor, gavurların Müslümanlar için kurdukları mütehakkimâne siyasetin bilerek bilmeyerek zebunu oluyor, içeriden biri olarak yabancı ağırlıkları ve tortuları zevkle ve heyecanla, neredeyse vazife sâikiyle Müslüman mahallesine taşıyor, yığıyor; hem de âyet, hadis zikrederek, Müslümanca ilmî, fikrî bir çaba içinde olduğunu iddia ederek, din-i mübîn-i İslâmı ihya edeceğini düşünerek...

Hem modern hem dindar kadın...

Sadece Kasım Emin mi? Onunla veya birkaç kişi ile sınırlı olsa uçuk, marjinal bir fikir der geçerdiniz, geçebilirdiniz. Her yerde, tarihin her döneminde komşunun tavuğuna bakmayı daha bir güzel gören gözler ve kafalar hep vardır derdiniz. Öyle değildi, öyle olmadı. Bu kitabın çok kısa bir zaman içinde üç ayrı Türkçe tercümesinin yapıldığını ve Kahire'de, Kazan'da, İstanbul'da basıldığını ve ilgi gördüğünü hatırlatmak lazım[3]. (Batı dillerine de tercüme ediliyor).

Bu durum İslâm dünyasında, bu arada Osmanlı topraklarında Kasım Emin'in dillendirdiği fikirlere teşne ne kadar geniş bir okuyucu kitlesinin, değişmeye ve dönüşmeye açık genç Müslüman zihinlerin teşekkül etmiş olduğunu gösterir.

Mütercimlerden Zeki Meğamiz'in Osmanlı vatandaşı Arap asıllı bir Hıristiyan olması da dikkati çekiyor. (Yeni tarzda Türkçe ilk Kur'an meâli hazırlayan kişi de bu zattır. 1914 yılında isim tasrih edilmeden

3 1889 yılında Kahire'de basılan *Tahrîru'l-Mer'e* Osmanlı gayrımüslim vatandaşlarından Zeki Meğamiz tarafından tercüme edilmiş ve *Hürriyet-i Nisvan* adıyla yayınlanmıştır, İstanbul, Kitaphane-i İslâm ve Askerî, 1331 [1915], 239 s. Bu tercümeden önce yapılmış-basılmış iki Türkçe tercümesi daha var ama onların biri Mısır'da diğeri Kazan'da neşrediliyor: Yusuf Samih Asmaî, *Tahrîru'l-Mer'e yahut Hürriyet-i Nisvân* (Kahire, 1326); Zakir Kadiri [Ugan], *Tahrîru'l-Mer'e yahut Kadınların Esaretten Âzadı* (Kazan, 1909).

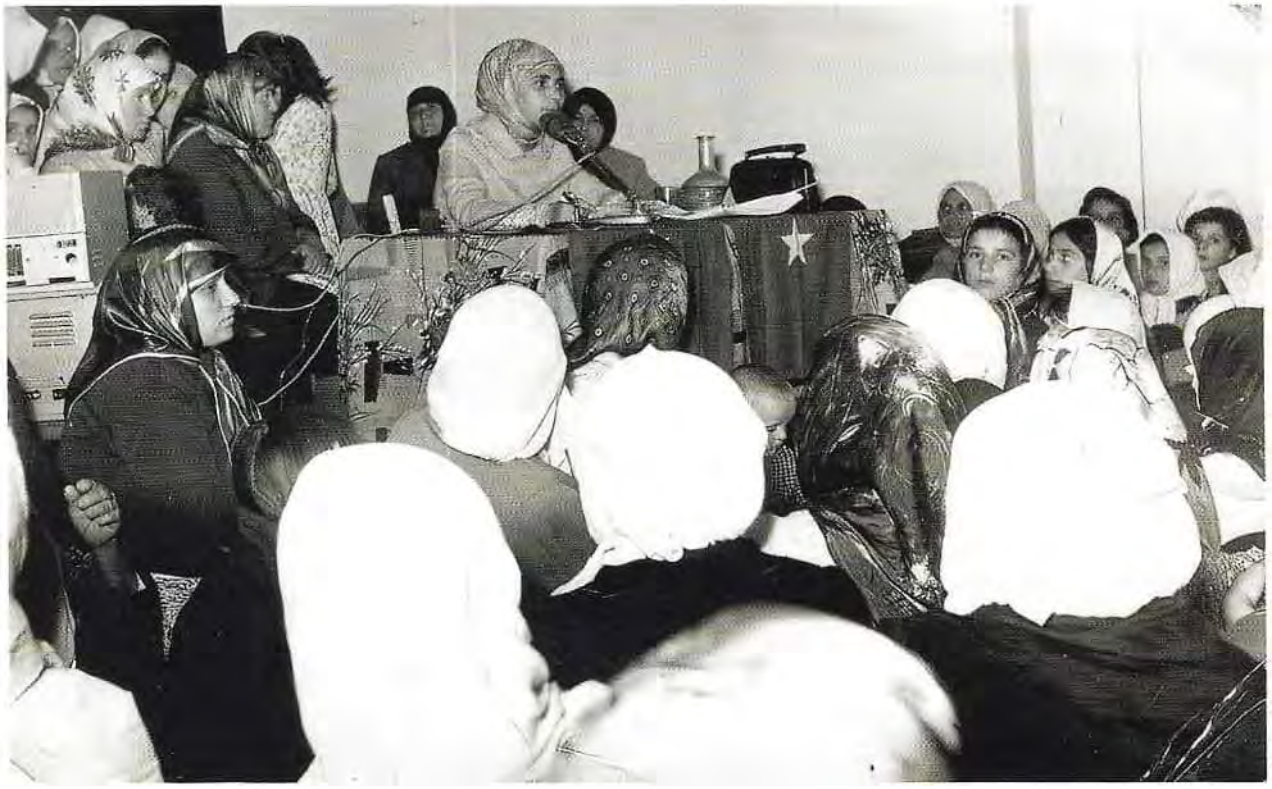

ilk formaları basılınca toplatılan bu meâlin Cumhuriyetin ilk yıllarında yine isimsiz olarak tamamı basılacaktır).

Tercümenin başında yer alan "İfade-i Mütercim"de Meğamiz'in şu cümleleri de var:

> "Mısır muhit-i ictimaîsine göre kaleme alınan bu küçük eseri Osmanlı kütüphane-i millîsinde tercümesi bulunmak lazım gelen âsâr-ı mühimmeden [önemli eserlerden] addettiğim için tercüme eyledim. Kitabın esas itibariyle birtakım itirazlara uğrayacağını, şüphesiz bilirim. (...)
> Tesettür [kadının örtünmesi] bahsi esasen [dinî değil] bir mesele-i ictimaiyedir. Ona bu asırda bir nazar-ı ilmî ve ictimaî ile bakılmaz ise garbın seyl-i i'tilâ ve tegallübüne [Avrupa'nın yükselme ve başka milletlere galebe çalma seline] karşı durabilmek muhaldir. Bu mühim kitabı tercüme etmekle kendimi farz zannettiğim bir vazifeyi ifa etmiş addeyliyorum. Ona bir nazar-ı ilmî ve ictimaî ile bakmak, ona göre ibret-bîn olmak [ibret almak] vazifesi ise kârîlere [okuyuculara], gençlerimize teveccüh eder".

4 *Müslüman Kadını*'nın *Sırat-ı Müstakim*'deki 17 sayılık tefrikası 3-19. sayılarında yapılmış, kitap olarak basıldığına dair ilk haber-tanıtım ise 22 Temmuz 1909 tarihli *Sırat-ı Müstakim* şömizinde verilmiştir.

Kasım Emin'e Karşı Ferid Vecdi!...

Dahası var; bu kitabı tenkit ve reddetmek için yazılan Ferid Vecdi'nin (Öl. 1954) *el-Mer'etu'l-Müslime* (Kahire, 1901. Türkçeye Mehmet Akif tarafından *Müslüman Kadını* başlığıyla tercüme edilmiş, önce *Sırat-ı Müstakim*'de tefrika edildikten sonra kitap olarak da yayınlanmıştır)[4]

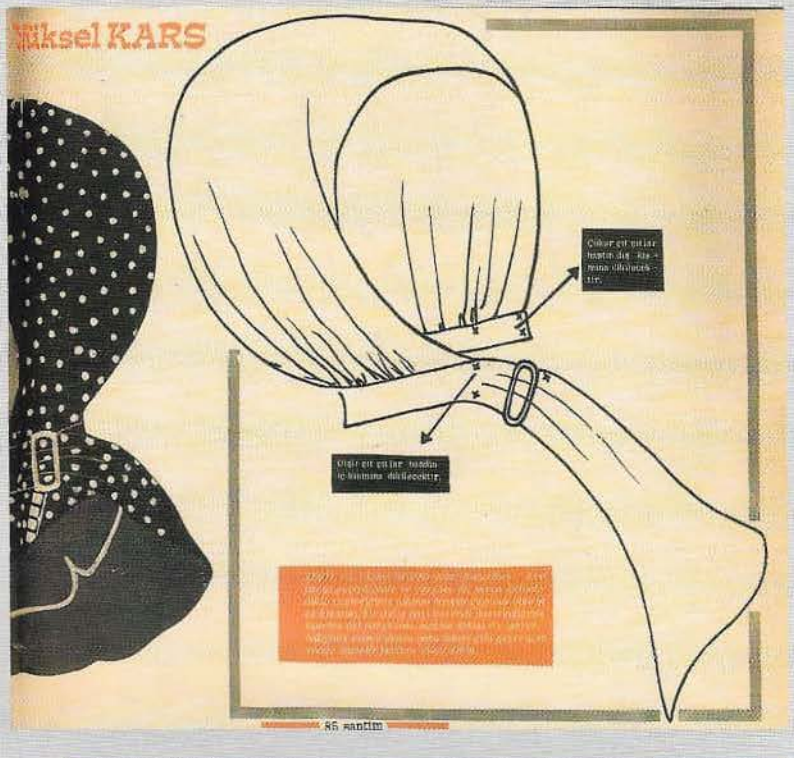

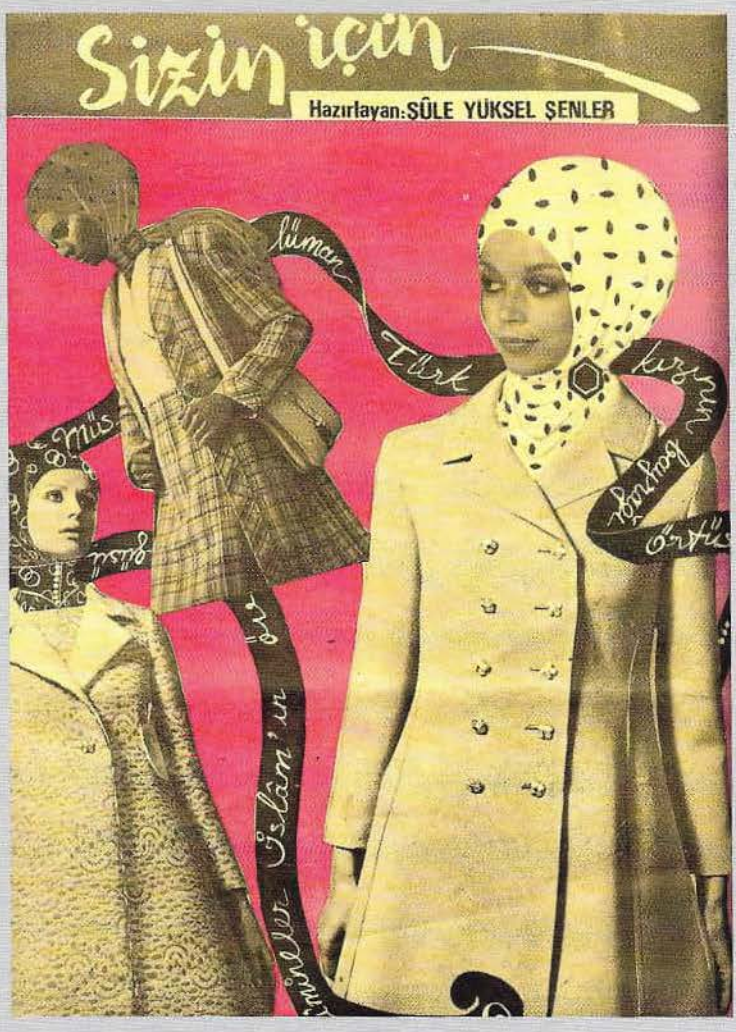

Yeni Bir Tarzın Doğuşu...

Bu da hem dinî hem asrî... 60'lı yılların ikinci yarısında Şule Yüksel Şenler (bir ara Kars soyadını da aldı) üzerinden başlayan başörtüsü ve tesettür tarzı hem gittikçe güçlenen bir ihtiyaca kademeli olarak cevap veriyordu hem de muhafazakâr-mütedeyyin cenah için cazip ve gıpta edilecek bir görünürlüğe sahipti. Televizyon yayınının olmadığı bir dönemde Anadolu sathına yayılan, sinema salonlarını dolduran konferansları, yargılanmaları bu görünürlüğü ve cazibeyi daha da artırdı, kuvvetlendirdi. (Karşı sayfada bu konferanslardan birine katılan kadınlar görülüyor. Henüz hiçbirinin başörtüsü Şule Hanım gibi değil. Fakat olacak). Sonra *Huzur Sokağı* geldi, hidayet romanları yazıldı, filimler çekildi. MNP-MSP hareketinin kuruluş ve gelişmesinin, Hatice Babacan hadisesinin aynı yıllara tekabül ettiğini de hatırlamak lazım. Birbirini besleyen çizgiler. Şule Yüksel hanımla yeni bir tesettür ve başörtüsü modası da başladı. Üst sağda ve alttaki çizimlerin, afişlerin, dergi kapaklarının, reklamların üzerinde onun adı vardı.

adlı kitabı bir tenkit olduğu kadar, belki ondan daha fazla Kasım Emin'in esas tezlerini ve itirazlarını benimseyen fakat onları daha mutedil noktalara çekmeye çalışan, neticeleri itibariyle muhtemelen daha geniş bir çevrenin *Tahrîru'l-Mer'e* mantığına yakınlaşmasını sağlayan bir metindir.

Başka alanlarda da görülebilecek bu "tenkit" ve fakat aynı zamanda "kabul" mantığı dikkate ve takibe değer bir meseledir. (Münekkit biraz da/büyük ölçüde tenkit ettiğine benzer derler). Fakat mütercim Akif yazdığı takdim yazısında dönemin ruhuna ve kendi gayesine uygun olarak kitabın sadece tenkit kısmını benimseyerek öne çıkarır:

> "Müslüman kadınlarının erkekten kaçmasını garplılar öteden beri dillerine dolamış iken son zamanlarda bu âdet şarklıların da hoşuna gitmemeye başladı. Bizim kadınlarımız da nisvân-ı garp [Avrupa kadınları] gibi olsa, erkeklerle bir arada yaşasa, evlerde kapanıp kalmasa da sanâyie [zenaatlara, çalışma hayatına] sülûk etse gibi temenniler birçok ağızlardan işitiliyor oldu. (...) Vaktiyle Mısır'da aynı meselc meydan-ı münakaşaya çıkmış; mestûriyetin [kadının örtülü olmasının] aleyhinde, lehinde yazılar yazılmıştı. Muhalifînin [muhaliflerin] en şiddetlisi Kasım Emin Bey idi. Bu zat *el-Mer'etu'l-Cedîde*, *Tahrîru'l-Mer'e* namında iki eser neşretti. Bittabi ağır ağır mukabeleler gördü. Biz o zaman Ferid Vecdi'nin müdafaasını görmüş, hatta tercüme etmiş (...) idik (...)".

❁

"Hafıza-i beşer nisyan ile malüldür" demiş atalarımız. Evet öyledir; tab'en unuturuz, iradî olarak unutmak isteriz, unutmayı tercih ederiz, unutturan seslere, davetlere uyarız. (Şimdi unutmak, unutturmak için ilaç bile veriyorlar). Bir rivayete göre insan kelimesinin kökü de nisyan/unutmak ile irtibatlıdır. Hafızası var ama bir tarafıyla unutkan bir varlık...

(Yaygın rivayet ise insan'ı *ünsiyet* köküyle yani kendi cinsinden varlıklarla, başka yaratıklarla ve insanüstüyle yakın ilişkiler kurmakla, belki devamlı hatırlamakla irtibatlandırıyor. Hem de hatırlamanın sıcaklığı ve hararetiyle... Kur'an-ı Kerim de insanları dünyaya gelmeden çok önceki bir zamana, ruhlar âlemine, elest bezmine ait bir sesi, bir ahitleşmeyi sürekli hatırlamaya davet ediyor. bk. A'raf, 7/172).

Öyle ise biz de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 8 Mart 2018 tarihinde, Kadınlar Günü vesilesiyle "Müslüman kadın" üzerinden dile getirdiği "dinin güncellenmesi" derslerine, "Siz İslâmı 14-15 asır öncesi hükümleriyle bugün uygulayamazsınız. Böyle bir şey yok. (...) Hocalarımız ne iş yapıyorlar?" sözlerine, yakın tarihi daha zor bir meselenin müzakeresine, unutarak değil bazı şeyleri hatırlayarak başlayalım:

İsmet Özel başörtüsü meselesinin çok canlı ve kıyıcı olduğu bir dönemde

kendisine yöneltilen bir soruya, "barolar bile kadın avukatların tesettürle davalara girmesini istemiyor örneğin..." diye başlayan suallere şu cevapları vermişti:

> "(...) Halbuki bir kadın avukat örtülü olarak hangi yasaları savunacak? Hangi yasalara dayanarak savunmasını yapacak? Demirel irticanın tanımını 'Medeni Kanunu kabul etmemek olarak görebiliriz' dedi. O zaman başı örtülü olarak davaya giden bütün kadınlar irticanın dışında kalıyor. Çünkü bunlar Medeni Kanunu kabul ediyorlar, üstelik onu savunmak üzere görev alıyorlar. İşler hem komik hem üzücü. (...)
> Geçtiğimiz on yıl içinde çarşaflı olup da direksiyon başındaki kadın bazılarını tedirgin edici, bazılarını şaşırtıcı bir tabloydu. Önde olan hangisidir? Kadının direksiyon başında olması mı, kadının çarşaflı olması mı? (...) [Sistemin] dinamizm[i] çarşaflı kadının direksiyon başına geçmesinden güç alıyor. (...) Dünya sisteminin empoze ettiği bilgisayarlı, çeşitli ev aletleri olan, elektronik dünyaya intibakta dinamik unsur olarak çarşaflı kadın giriyor devreye. Bu da bir karışıklık doğuruyor mutlaka. Dünya kadının çarşafıyla uğraşmıyor, sattığı otomobille uğraşıyor. Belki de çarşafı satmakla uğraşıyor. Çarşaflı kadın zaten dünyanın değişim rotasına itiraz etmeksizin işin içinde.
> Şöyle olsaydı hakikaten rejim tehlikede derdik: Çarşaflı kadın deterjan kullanmıyor meselâ. O zaman işler sarpa sarardı, deterjan satmak lazım. Halbuki 'çarşaflı kadın en iyi deterjan kullanıyor' meselesinden çıkıyor zorluk. Birileri diyor ki o deterjanı o kadın kullanmasın. O da diyor ki, bu deterjanı en iyi ben kullanırım. İşler dünyanın gidişi istikametinde rahvan olarak yürüyor"[5].

Demirel'in irtica ve tersten laiklik tarifi onun her zamanki bildik cerbezesinin mahsulü, ayrıca Cumhuriyet ideolojisi noktainazarından hiç de fena sayılmaz. Peki ama Medeni Kanun hükümlerini yahut laik mevzuatı savunma konusu yapmak için başörtülü avukatlık müdafaasında bulunmanın mantıkî problemleri ve paradoksları üzerine kim kafa yorup düşünecek?

❁

Modern düşüncenin, modern hayatın, kapitalist dünya sisteminin din ile, dinî alanla, dinî düşünce ve yaşantı ile olan amansız ve çok yönlü mücadelelerinin, tarihin daha erken dönemleriyle kıyaslanamayacak boyutlarda olduğu ek açıklamalara ihtiyaç göstermeyecek kadar açık olmalı. Bir inanma, düşünme ve yaşama biçimi olarak din ve dindarlar belki de insanlık tarihinde hiç olmadıkları kadar dinle hayli mesafeli/dine karşı yeni bir düşünme ve yaşama biçimi teklif eden, bunu dayatan modern yapıların tehdidi ve yıkıcı etkileriyle daha fazla karşıkarşıyadır.

Yalnız sadece karşıkarşıya değil aynı zamanda içiçedir. Bu problemli içiçelik biraz da (belki büyük ölçüde) İslâm dünyasının modernleşme hadisesini, iki üç asırlık bir tarihi olan algılama ve alma biçimleriyle,

5 "Toplum Tasarlanamaz", *Milliyet*, 4 Aralık 1998 (röportajı yapan: Naki Özkan); aynı iktibas için ayrıca bk. İsmet Özel, *Sorulunca Söylenen*, İstanbul, Tiyo Yay., 2014, s. 390, 392-93.

bu süreçlerin arkasındaki düşünce ve siyasetlerin mantığıyla alakalıdır. Buna kısaca din ile, İslâmiyetle modernleşme (modern düşünce, modern hayat) arasında kategorik bir farklılık ve/ya zıtlık görmemesi, problemleri tâli konularda, seçmeci bir mantıkla ele alması, buna mecburiyet hissetmesidir.

Bir de modern düşüncenin tektipçi ve başka görüş (ictihad) ve otorite tanımayan dayatmacı, mütehakkim bir tarafı var. Bu özellik modern İslâm düşüncesi yorumlarına, Yeni Selefî ve aktivist-entelektüalist İslâmcılık düşüncesine de kuvvetle intikal edecektir. Çağdaş İslâm düşüncesinin ictihad taraftarı olması esas itibariyle tektipçi olmadığı mânasına gelmez. Yeni ictihadla eski otoriteleri ve onların görüşlerini ortadan kaldırmak veya bağlayıcı olmaktan çıkarmak, ardından kendi ictihadını/din yorumunu tek ve mutlak doğru olarak sunmak istemektedir. Bütün cazip taraflarına rağmen "Gerçek İslâm" söyleminin modernist düşünceye çok yakın düştüğü yerlerden biri de burasıdır.

Başörtüsünün ve tesettürün tektipleşmesi de bunun tezahürlerinden sadece biri.

Müslüman aydınların, radikal temayülleri olan genç (orta yaşlı) İslâmcı hanımların ve dindar-muhafazakâr çevrelerden gelen siyasî aktörlerin kadın ve "Müslüman kadın" konusundaki yaklaşımları, akıl yürütme biçimleri, yorumları ve zaman içinde süratle değişen tavır alışları da bu bakışaçılarının etkisiyle irtibatlı olarak ortaya çıktı ve gelişti. (Hiç şüpheniz olmasın, Diyanet'in, İlahiyat Fakültelerinin zaman zaman "güncelleme" vazifesine davet edilmesi ile "eski/devri geçmiş" dinî görüşlerin tasfiyesi de "yeni/modern" görüşlerin tektip ve tek yorum olması içindir. Bu kurumların kurucu fikrinde de bu "vazife" bir şekilde zaten vardır).

Dönemin İcbarları, İnsanın Arzuları ve Arayışları...

Kasım Emin'in *Tahrîru'l-Mer'e* kitabından, ona tekaddüm eden yazılardan başlayarak bugüne gelmemiz zor. Ama geçmişte ve bugün olanları da anlamayı mümkün kılacak daha yakın örneklerden bahsedebiliriz:

MSP-Erbakan hareketinin özellikleri arasında sadece Anıtkabir'e gitmemek yoktu. Partinin tamamen kadınsız oluşu da müntesiplerinde karşılık bulan "doğru" bir alamet-i fârika idi. Bu vadide büyük değişim ve dönüşüm 12 Eylül darbesi sonrası süreçte Refah Partisi ve Milli Görüş'ten bariz bir kopma olan Adil Düzen projesi ile başladı ama 90'lı yılların başlarına kadar Erbakan'ın eşinin ve kızlarının basın yayın dünyasında herhangi bir fotoğrafına tesadüf edilmedi. Onlar da siyasetin ve görünürlüğün dışında idiler. Erbakan'ın da, diğer parti mensuplarının da eşleri

"Müslüman Kadının Esaretten Kurtarılması..."

Kadın meselesi İslâm dünyasında modernleşme meselelerinin ve terakki münakaşalarının başat konularından biri olagelmiştir. Bu yüzden asrileşme ve medenîleşme kavramlarının ilk çağrıştırdığı alanlar arasında kadın ve aile hep ilk sıralarda yer olacaktır.

Aradan iki asra yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen müslüman kadının giyim kuşamı, eğitimi, sosyal hayata katılması hâlâ canlı, cazip ve çok yönlü bir tartışma alanıdır. Taraflardan biri Müslüman kadını direnç noktalarından biri olarak görüp buna karşı/paralel bir üslup benimserken diğer taraf aslında kendini değişim ve dönüşüme ziyadesiyle açık fakat "kopalı/örtülü" bir eda ile sunmaktadır. Bu durum meselenin ne kadar önemli ve canlı olduğunu gösterdiği kadar ileriki yıllarda bizi ne kadar meşgul edeceğinin de işaretlerini veriyor.

Tesettür defileleri, reklamları ve zengin dindar kadın-genç kız dergileri de bunun işaretleri...

ve kızlarıyla birlikte görünürlükleri yoktu. "Dinen" ve siyaseten doğru kabul edilen bir şey değildi bu. (*Yankı* dergisi ve bazı yayın organları mecbur kalırlarsa Erbakanların siyah-beyaz nikâh fotoğraflarını kullanırlardı; papyonlu Erbakan ve o zaman başı açık merhume zevceleri...).

RP ilk defa 1991 seçimleri için hazırlanan reklamlarda ve duvar afişlerinde kadın unsuruna, hem de başı (yarı) kapalı ve açık hanımların yan yana durduğu fotoğraflara yer verdi.

Başka bir devir başlıyordu. Mütedeyyin aile kızlarının her kademedeki "modern" eğitim süreçlerine, bu arada üniversiteye katılma taleplerinin patlama düzeyinde artışı da yaklaşık aynı yıllara tesadüf ediyordu...

Konjonktürün etkisiyle zaman da süratlenmişti. 12 Eylül'le başlayan, Soğuk Savaş'ın bitişiyle hızını artıran yeni süreçler ve rüzgârlar muhafazakârları, dindarları, İslâmcıları da etkisi altına almıştı; küreselleşme, liberallik, sisteme eklemlenme, birarada yaşama, çokhukukluluk, insan hakları, demokrasi, sivil toplum, laiklik... Türkiye'deki sosyal hareketliliğin, sistemin tıkanıklığının, bunalımların, iç göçlerin, yeni arayışların, eşit şartlarda modern eğitim almak ve hayata katılmak isteyen ve bunun için direnen mütedeyyin ailelerin ve kızların da şüphesiz hatırı sayılır bir etkisi vardı.

Olup bitenlerin bir kısmı belki de olması gerekendi, normalleşme idi. Ama hepsi böyle mi idi? Bilançonun kayıplar ve kazançlar hanesi ne gösteriyordu? Modernleşme tarihimiz boyunca başka konularda olduğu gibi "Müslüman kadın" meselesinde de (yeteri kadar) olmayan şey sorular değil bir muhasebenin, geçmişi ve geleceği hesaba katan ciddi değerlendirmelerin yapılmamış olmasıdır. Her büyük felaketi, kırılmayı yahut atılımı değerlendirip tecrübeler hazinesine dahil edemeden daha büyük hadiseler bizi karşılıyor. Şaşırıyor ve kaygan zeminlerde ayağımızın ucuna bakmaktan öte fazla bir şey yapamıyoruz.

Hele geriye dönüp bakmak... Tarihten hesap sormak, tarihe hesap vermek...

Din üzerinden tekrar güncellenmesi gündeme gelen "Müslüman kadın" meselesi elbette siyasetle sınırlı bir konu değil. Modernleşme tarihimizin birçok bölgesini kuşatacak kadar geniş bir alan. Ama oradan yol aldık ve arabaşlığı bitirirken de oradaki önemli bir şahitliğe kulak vererek bu fasla hatime çekelim.

1989'dan parti kapatılıncaya kadar Refah Partisi İstanbul İl Hanımlar Komisyonu başkanı olan Sibel Eraslan konuşuyor:

> "[Refah Partisi Hanımlar Komisyonu] 1989-90 döneminde başladı. O dönemde ben Hukuk son sınıftaydım. Başörtüsü eylemleri vardı, okula giremiyorduk.

Hakiki İç Tartışmalar ve Uyarılmış Tepkiler...

Mütedeyyin aile kızlarının eğitim süreçlerinin her kademesine katılma talepleri yeni tesettürlü giyimi teşvik eden ve besleyen unsurlardan biri. Bu durum dışarıya pek yansımayan iç tartışmalara da sebebiyet veriyor. Karikatür sanatçılarının ve basının ele alış biçimleri, vermek istedikleri mesaj ve öncelikleri farklı olmakla beraber bu tartışmanın bir tarafını yansıtması bakımından önemli.
Üstte Bedri Koraman'ın karikatürü. *Milliyet*, 7 Ocak 1987. Turhan Selçuk'un, "Eyi bak gız! Bunlar sosyetedenmiş..." altyazılı karikatürü de yanı gazetede neşrediliyor. *Milliyet*, Nisan 1993.

Üniversitede, ondan sonraki yaşamımızın da hiç kolay olmayacağına dair bir izlenim edindik.
Eylem sırasında bütün siyasî liderlere başvurmuştuk. (...) Necmettin Erbakan ise gelip bize destek vermişti. Erbakan'ın bu hareketi bizim çok hoşumuza gitmişti. (...) Sanıyorum bu desteği hayatımın sonuna kadar unutmayacağım. (...) O tarihte Recep Tayyip Erdoğan RP İstanbul İl Başkanı idi. Bizimle toplantı yaptı ve partinin hanım komisyonunu kurmamızı istedi. Bu teklif bize de iyi geldi, çünkü yapacak başka bir şey de yoktu pek. Barodaki stajımda da çok zorluk çekiyordum. İstanbul Barosu'nun ilk başörtülü stajyerlerindenim ben. Kamusal alanda varolma hayalleri kuruyorduk. Siyasete girmek bize bu imkânı tanıyabilirdi. (...) [Erdoğan'ın Büyükşehir Belediye Başkanı seçildiği] 27 Mart 1994 yerel seçimleri İstanbul'da on sekiz bin kadın teşkilatçıyla göğüslenmişti. (...)
Bu arada RP'li kadınlar yerleşik ev kadını imajını değiştirirken kendileri de aslında değişiyorlardı. (...) Meselâ bir toplantıda bir fotoğrafçı fotoğraf çekmek istediğinde yüzünü kapayan çarşaflı kadınlar zamanla yurt meselelerinden, ekonomiden konuşmaya başladılar. Bu çok kısa bir zamanda oldu. 1990 ile 1995 arasındaki sürede politize olup dönüştüler"[6].

❁

İnce elenip sık dokunmuş batılı tabloları, Efgani-Abduh ekolünden Kasım Emin'in kitabını ve İslâmda kadın meselesini ele alış biçimini hatırlatarak başlamıştık. Bir vesile ile yazının ara okumasını yaptığım sırada (19 Mart 2018) haber sitelerine şu yolda bir "güncelleme müjdesi" düştü:

"ABD'nde görüşmelerine devam eden Suudi Arabistan veliaht prensi Muhammed b. Salman, Trump'la görüşmesinden hemen önce ülkesi için devrim sayılabilecek bir açıklama yaptı. Salman, kadınların 'saygılı ve uygun' giyinmeleri durumunda 'çarşaf giyme' zorunda kalmayacaklarını söyledi.
Ve ekledi: 1979 yılından [Kâbe baskınından] önce Suudi Arabistan'da hayatı doğal bir biçimde yaşıyorduk. Din, siyah çarşafı şart koşmuyordu. Kadının örtünmek için siyahı kullanması kendi seçimidir".

Yaşasın devrim demek geçiyor insanın içinden!!!

Yerindelik, Yerliyerindelik Meselesi

Hayıhuy arasında gözden kaçan çok şey var. Bu süreç o kadar güçlü, dönüştürücü ve tahripkâr bir dalgadır ki İslâm dini ve kültürü içinde çok kuvvetli ve çok yönlü bir kelime-kavram olan "harem"i/mahremiyeti bile yerinden ediyor, değerinden düşürüyor, ciddi şekilde dönüştürüyor.

(Bilmeyenler için söyleyelim; harem haramla, hürmetle, ihtiramla, mahremle, mahremiyetle aynı köktendir. Evin içine de caminin içine de harem denir. Biri, kadın başta olmak üzere ailenin, diğeri bütün Müslümanların mahrem ve hürmete layık alanı. "Yabancı"lara esas itibariyle kapalı. Kâbe

6 Ruşen Çakır, *Direniş ve İtaat-İki İktidar Arasında İslâmcı Kadın*, İstanbul, Metis Yay., 2000, s. 93-96. Sibel Eraslan'ın RP'de kadın meselesini, kadın kolları tecrübesini anlattığı bir diğer yazısı için ayrıca bk. "Dindar Kadının Siyasi Tecrübesi", *İslâmiyat* (Kadın özel sayısı), III/2, Nisan-Haziran 2000, s. 145-51.

de bu yüzden Mescid-i Haram veya Harem-i Şeriftir. Mekke ile Medine'ye yahut Kâbe ile Mescid-i Nebevî'ye Haremeyn denilir. Osmanlıcada erkek edebî ve zarif bir dille eşinden başkasına bahsedecekse mahremiyeti ve hürmeti ifade için "haremim" diyecektir).

Şimdi kime –kadınlar için daha fazla olmak üzere– haremden, haremlik-selâmlıktan, mahremiyetten, hürmetten, nâmahremden "eski tarz üzre" bahsedebilirsiniz?

Kasım Emin'in, Ferid Vecdi'nin, bir şekilde onların takipçisi olarak günümüze kadar gelen Müslüman erkek ve kadın yazarların, ilahiyatçıların, fikir adamlarının haklı oldukları noktalar, görüşler, tesbitler, tenkitler hiç yok muydu, bugün için yok mu? Bu soruya herhalde var/dı cevabı rahatlıkla verilebilir. Fakat bu problemlerin hangi zeminde, kimler tarafından ve nasıl inşa edildiği meselesi ciddiyetle ele alınıp sorgulanmadan, kronolojisi çıkarılmadan kendi meselemizi mi yoksa gavurların yahut devranın, modern-laik düşüncenin, dünya sisteminin başımıza musallat ettiği meseleleri mi konuştuğumuz büyük ölçüde muğlak kalacak, çıkan ses gerçekten kimin sesi tam bilinemeyecektir.

Esas mesele burada…

"Hakikat değil mi kardeşim, kim söylerse söylesin, kimin sesi olursa olsun…" diyorsanız, hem de kendinizden emin bir şekilde arkanıza yaslanarak söylüyorsanız müzakere açısından doğru yola girmeniz, doğru, yerinde, düşünmeniz, mesafe kat etmeniz ve fikren/zikren "iflah" olmanız zor gözüküyor. Çünkü hakikat hakkındaki bilginiz ve fikriniz sanki hakikatı da sizi de daraltıyor.

Benden söylemesi.

Unutmayalım, bir de Türkçede kullanıldığı muhtevada Batı dillerine tam tercüme edilemeyen namus, şeref, haysiyet meseleleri var/dı.

Birkaç "Mühim" Not

İlk not biraz uzun: XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı büyük şehirlerinde ve İslâm dünyasının merkez kentlerinde, önce varlıklı ailelere ve yönetici zümreye mensup Müslüman kızların ve kadınların bir kısmının, modern eğitime katılmak, çalışma hayatına ve cemiyetleşme süreçlerine dahil olmak, basın-yayın dünyasında, mesleklerde yer edinmek, nihayet sosyalleşmek istikametinde bir tercih, çaba ve taleple ortaya çıkması tabiî olarak yeni şartlara ve fonksiyonlara uygun modern-dindar örtünme ve giyim kuşam tarzlarının da önünü açtı. O zamanlara kadar olduğundan farklı bir şekilde hem dinî-geleneksel örtünme şartlarını

"Dinli Bir Hayat Hayatlı Bir Din"

İyi kurgulanmış gibi duran "dinli bir hayat, hayatlı bir din" sloganı 1914 yılının Şubat ayında çıkmaya boşlayan *İslâm Mecmuası*'nın kendisine şiar edindiği bir başlıktı. Etkileyiciydi de... Müslüman bir toplumsal ve kültürel yapıda muhtemelen din öncelikli olarak anlaşılacaktı. Din önde olduğuna göre hayat da dindar olacaktı... Ama "hayatlı" bir dindarlık... Aktif, canlı, ümitli... Daha ne olsun...
Merhum Âkif'in bir arayışı haykıran, kuvvetli bir tenkidi dile getiren mısraları da hemen akla geliyor:

Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini;
O yerin gökten inen dini, hayatın dini?

Üstteki fotoğraf ise 80'li, 90'lı yılların bitmez tükenmez başörtüsü zulümlerine, baskılarına karşı direnen tesettürlü kız öğrencilerin isyanlarını, haykırışlarını yansıtan tablolardan sadece biri. Muhtemelen 1990 veya 1991 tarihli. Soru şu: Kıyafetleri, başörtüleri tek başına bu fotağrafı açıklar mı acaba? Mücadele biçimleri, duruşları, kolları havada haykırışları üzerinden yapılacak bir "ifade ve görünürlük biçimi" tahlili bizi nerelere götürebilir? Filistin poşusu do var.
Benzerlikler ve farklılıklar nerede?
Bu yazının ilk hali yayınlandıktan sonra fahri metin derslerime katılan bir talebem bono bir iki cümlesini oktarocağım uzun bir not gönderdi: "(...) İlk kez gördüğüm bu fotoğrafta en önde duran[lardan] (...) kişi benim, arkamda duranlar ise arkadaşlarım. Hatırladığım kadarıyla, orta iki veya üçteyim; belki de lise birdeyim. Yani tarih, doksanların başı. (...) Beyazıt meydanı (...) Serde radikallik var diyebilirim. (...) Eylemlere maa-aile giderdik (...)".

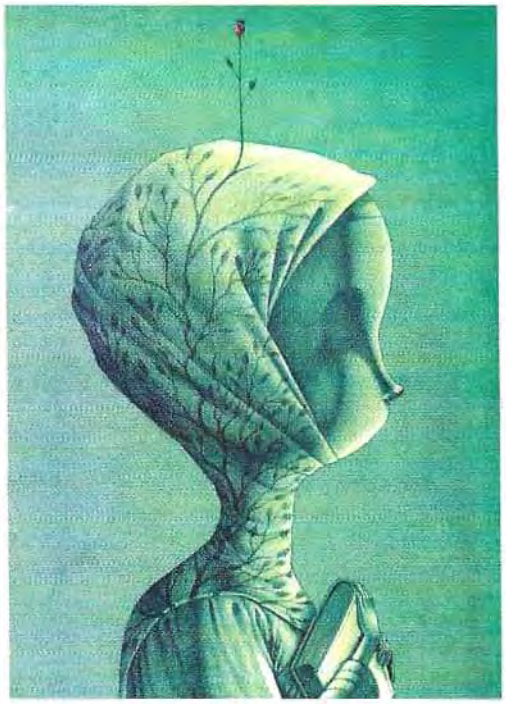

Devrimci ve "Erkeksi" Müslüman Kız/Kadın...

70'li yıllarda İslâmcı ve milliyetçi gençler de solun etkisi altında devrimci giyim kuşam tarzlarını (parka/kaban, bot, sakal...), protesto biçimlerini ve söylemlerini benimsemeye başlamıştı. Genç ve başörtülü kızların bu sürece katılması hemen bunun akabinde oldu. İran devrimi silahlı dindar ve devrimci kız/kadın tiplemesini de yaygınlaştırdı.

Alt soldaki Dağıstan Çetinkaya'nın gül veren/gül dağıtan başörtülü çizimi (2003) ile üst soldaki Shepard Fairey'in "Peace-Muslim Woman" (barış-Müslüman kadın) başlıklı kalaşnikoflu ve sıkı örtülü tablosu (2005) barıştan yana gibi. Namlunun ucunda çiçek olması da mücadeleyi ve barışı birlikte kuvvetlendiriyor olmalı. Aynı zamanda o dönemdeki ABD ve Avrupa basınının tutumlarına karşı bir tenkit...

asgari düzeyde de olsa yerine getirecek hem de "modern" olacak bir kıyafet arayışıydı bu... Ayrıca benzer ihtiyaçlardan, yakın örneklerden ortaya çıktığı için de mahallî özelliklerden gittikçe uzaklaşan ve tektipleşen bir kıyafet... "Tektiplilik" önemli...

Yeniden stilize edilen ferace ve yaşmakla başlayıp giderek manto-pardösü ve sıkmabaş denen başörtüsüne doğru hareket eden bu arayış ve çözümler, kadının örtünmesini ve evinin dışındaki münasebetlerini daha dinî ve geleneksel şekilde anlayan kadınların, erkeklerin, ulemanın, hocaların, yazarların tepki ve tenkitlerine de konu oldu. Çünkü klasik kaynaklarda yer alan tesettür kurallarına (şeffaf olmamak, hatları belli edecek kadar dar olmamak, tahrik edici özellikler taşımamak, erkek elbisesine benzememek vs.) uymadığı kanaatı hakimdi. Büyük şehirlerde, çarşaf başta olmak üzere daha geniş ve başı daha fazla, daha bol bir tarzda örten tesettür tercihlerinin, belki öncekinden daha fazla ve görünür şekilde devreye girmesi hem bariz bir şekilde ikili-çoklu örtünme biçimlerini ortaya çıkardı hem de kılık kıyafet üzerinden tepkisellikleri artırdı.

1920'li yılların ortalarına kadar Türkiye de böyle geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanımın dış kıyafetleri de geniş pardösü ve sıkmabaş başörtüsü şeklindeydi (bk. Bu kitap, s.1019). Namazında niyazında bir hanım olduğu belirtilen İnönü'nün eşi ise daha geleneksel denebilecek bir giyim kuşamla örtünüyor, geniş ve moda renklerden ziyade beyaz yahut siyah başörtüsü takıyordu.

Kadınların giyim kuşamıyla ilgili hiçbir hüküm ihtiva etmeyen şapka devriminden sonra işler süratle değişecek ve giderek "modern" başörtüsü ve geniş pardösü de yavaş yavaş irtica ve doğrudan rejime muhalefet kapsamı içine girecektir. Hele kara çarşaf ve yüzü de örten peçe... Cumhuriyet erkânının eşlerinin dış kıyafetlerinin başı açık hale gelmesi de bu tarihten sonradır. Cumhuriyet ideolojisinin kendisini büyük kalabalıklara ve eğitim süreçlerindeki öğrencilere anlatma ve tanıtma biçimlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri artık "kara" çarşaflı veya örtülü kadınla modern giyimli "açık" kadın tiplemesi ve zıtlığı olacaktır. (*Alfabe* dahil ders kitaplarında başörtülü kadın çok az ve ancak evin yaşlı kadınını/geçmiş nesilleri tasvir için yer alacaktır. Anne ve kadın öğretmen açıktır). Karaladıkları kadının kendilerinin ve muhataplarının eşleri, anneleri, babaanneleri olduğunu unutarak, unutturarak... (Bu kitapta da bu katı, yer yer kaba tavrın farklı konularla irtibatlı olarak birçok görsel ifadesi yer almaktadır).

Çokpartili hayata geçildikten sonra başörtüsü ve tesettür meselelerini, mütedeyyin kadın kıyafetlerini de gündeme taşıyan içiçe bazı gelişme-

ler yaşandı. Bunlardan biri güdümlü de olsa demokrasi ile gelen kısmi serbestiyet dinî hayata, dinin ifade ediliş biçimlerine de yansıdı; 1925'te kesilen muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin basın bir şekilde canlanmaya ve talep ve tenkitlerinde etkili olmaya başladı. Muhtemelen daha etkili ve belirleyici olan husus, 60'lı, 70'li yıllarda daha fazla olmak üzere sanayileşme, yeni şehirleşme ve göçler sayesinde dindar, muhafazakâr köy nüfusunun, kadınların ve kızların şehirlere akmasıdır. Köyde kız çocuklarının ilkokuldan sonra okumasına hayli mesafeli ve perhizkâr olan bu ailelerin kızlarının artık eğitimin her kademesine ve çalışma hayatına katılma taleplerindeki artış, 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren başörtüsünü, örtünmeyi gittikçe yükselen bambaşka bir işaret ve sembol haline getirecek, ayrıca karşılıklı siyasî-dinî muhalefet ve laiklik tartışmaları bunun üzerinden de yürütülecektir. (Kılık kıyafetin görünürlük kapasitesi yüksek olduğu için tartışmaların bunun üzerinden yürümesi bir tarafıyla beklenebilecek bir şeydir. Mütesettir kadınlardan, kızlardan ayrı olarak mütedeyyin erkeklerin sakal, fes, sarık, tesbih ve şalvar üzerinden irtica kaynağı olarak basına, karikatürlere konu olması da bu görünürlük sebebiyle olmalıdır).

27 Mayıs darbesinin uğraştığı işlerden birinin mütedeyyin kadın ve erkeklerin kıyafetinin olması bu yeni gelişmeler sebebiyledir. İhtilâlin üzerinden henüz birkaç ay geçmişken İstanbul'un ihtilâlci general valisi hemen çarşafla mücadeleye başlıyacaktır. Çünkü çok önemli ve rejim için "tehditkâr" bir meseledir bu! Bu istikamette çarşafları manto ile değiştirme faaliyetlerini başlatıyor paşa. Manto çarşafa karşı modern, devrimlere uygun, şimdilik ehven-i şer bir kıyafettir. Onu giydirdiği zaman yol almış, zafer kazanmış kabul ediyor kendini.

Milliyet gazetesinin 1 Eylül 1960 tarihli nüshasının birinci sayfasında çarşafı çıkarıp manto giyme merasimlerinin fotoğraflarıyla birlikte yer alan "büyük" haber şöyle:

> "*Üç Manto Verdi*. Vali tümgeneral Refik Tulga dün eşine ait üç mantoyu, çarşafını çıkaran üç kadına hediye etmiştir. Saat 17.45'de Mustafa Kemal Derneği'ne gelen Tümgeneral Tulga, eşinin üç mantosunu, çarşafını çıkartan Emine Turan, Gülter Sinci ve Kadriye Şahin'e hediye etmiştir. Resimde Tümgeneral Refik Tulga çarşaflı kadınlara manto verirken görülmektedir". (Ayrıca bk. Bu kitap, s. 249).

Nasıl buldunuz cihet-i askeriyenin çözümlerini yahut dayatmalarını? Darbenin ikinci adamı ve Milli Birlik hükümetinde başbakan yardımcısı Türkeş'in gazetelere yansıyan çarşaf karşıtı ve Türkçe ezan taraftarı ifadelerin yer aldığı beyanatlarını bilir misiniz? (bk. Bu kitap, s. 248, 261). Bu

Değişen Kadın Politikaları...

12 Eylül darbesinden sonra kurulan Refah Partisi ve Adil Düzen programı Milli Görüş çizgisinden ciddi bir kopuşu ifade ediyor; "yeni bir dünya". Tabiri caizse ilk Milli Görüş gömleğini çıkarma hareketi bu... Partinin kadınlara bakışı ve genç kadınların ve kızların fiilen ve aktif olarak parti çalışmalarına katılmaları da bu dönemin ürünü. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın etkili olduğu bir süreç. Gittikçe artan başarılarının bir kaynağı da bu. 1991 seçimleri için hazırlanan afişler bu bakımdan hayli anlamlı. Herkes var tam örtülü kadın yok gibi.
Üstteki reklam afişi 19 Ekim 1991 tarihli *Cumhuriyet*'te tam sayfa yayınlanıyor. Evet *Cumhuriyet*'te ve tam sayfa...

— Geçim pek güçleşti değil mi efendi hazretleri?..

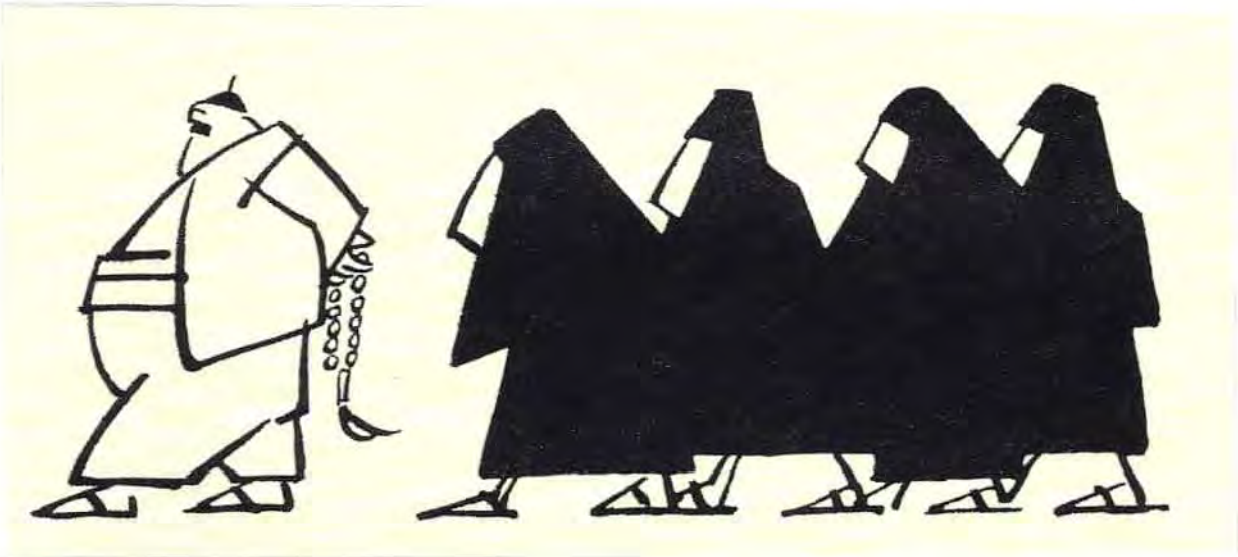

Dört eğilim...

Türk Basını ve Aydını Mütedeyyin Kadını Nasıl Görür?

Elinde tesbih, başında takke, yüzünde kara sakal... Elbette şalvarlı, göbekli, takunyalı ve "esir" dört kadınla evli...

Bu türk basınının çok yakın zamanlara kadar mürteci erkek tiplemelerinin en bildik şeklidir. Mürteci kadın için kara çarşaf ve peçe vazgeçilmez ögelerdir. İtaatkâr, mütevekkil ve sabırlı olması tabloyu tamamlar. Semih Balcıoğlu'nun, Turhan Selçuk'un, Ali Ulvi'nin karikatürleri dört kadınla evlilik unsurunu da devreye sokarak işi şiddetlendiriyor ve çekilmez kılıyor. Neyse ki "dört eğilim"li Özal'a zincirle bağlanan dört kadın artık çarşaflı değiller, dördüncüsü de açık ve modern bir hanım... Fakat o do zincirli, esir...

tarihten tam iki yıl sonra 5 Eylül 1962 tarihli muhafazakâr *Yeni İstiklâl* gazetesinin yine ilk sayfasında aynı fotoğraflar yayınlanarak altına şunlar yazılıyor:

> "*İffet Düşmanları*... Yukarıdaki resimde Mustafa Kemal Derneği tarafından açılan Çarşafla Mücadele Haftası'nda çarşafları çıkartılmağa çalışılan zavallı Türk kadınları görülüyor. Mustafa Kemal adını kalkan eden bu adamlar Millî Mücadele'de çarşaflı Türk analarının büyük hizmetlerini bilmiyorlar mı? Taksim Abidesi'ndeki, Ankara Ulus Meydanı'ndaki çarşaflı bacı heykellerini hiç görmüyorlar mı?
> Her fırsatta vaktiyle işgal kuvvetlerinin ırz düşmanı askerleri gibi analarımızın, bacılarımızın başörtülerine el uzatan bu zihniyete haddini bilmesini tavsiye ederiz. Biz onların üryan hanımlarıyla uğraşıyor muyuz? Efendiler kendinize gelin...".

Makas açılıyor, din üzerinden toplumsal yarılma tarafların hususi gayretleriyle artıyor. Mezun vermeye başlayan İmam Hatip Okulları üzerinden oluşmaya başlayan belli belirsiz dinî-mânevî fikirler, iddialar ve yeni vasatlar ile tercüme hareketleriyle birlikte talepkâr ve ses yükseltici tarafları öne çıkmaya başlayan radikal İslâmcılığın devreye girmesi ve bunun giderek yeni eğitimli kızlara da sirayet etmesi 60'lı yılların ortalarında tesettür meselesini daha kuvvetli ve görünür bir unsur haline getirdi. Sol hareketlerde aktivizmin ve giyim kuşam dahil protestoların yükselmesi de bütün tarafları hem düşünme biçimi ve söylem hem de eylem bakımından etkiledi. 1966 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'nde, üniversitede ilk başörtüsü (Hatice Babacan) hadisesinin ortaya çıkması bütün bu gelişmelerin bir neticesi olarak da anlaşılabilir.

Bu tarihten itibaren başörtüsü ve tesettür, önce üniversitelerde sonra çalışma hayatında büyük mağduriyetlerin ve haksızlıkların kaynağı haline gelecek, giderek siyasî merkezin (bilerek) kutuplaştırıcı tutumu desteğinde bir çatışma ve mücadele alanına dönüşecektir. (Paralel olarak bütün "medeni" dünyada da benzer hadiseler var). Uzun ve karmaşık tarafları da olan, aynı zamanda acılar, hınçlar, hastalıklar, anormallikler biriktiren bir hikâyedir bu.

Büyük haksızlıklar ve hukuksuz muameleler 2008'deki düzenleme ile şimdilik nihayete ermiş gözüküyor. Fakat bu normalleşmeyi Türkiye'nin en çok satan gazetesinin "411 El Kaosa Kalktı" başlığıyla verdiğini unutmamak lazım.

60'lı yılların ikinci yarısında Şule Yüksel Şenler hanımın başı çektiği, görünürlüğü ve cazibesi olan "tesettür modası" denebilecek bir akım da başlayacaktır (bk. Bu kitap, s. 1022-23). Hem gıpta edilen hem de o yıllarda çok dindarâne ve mahremiyete uygun bulunmayan fakat giderek güçlenen

Dünyaya Açılmak İstiyor Ama Kapalı...

İki batılı derginin kapağına çıkan başörtüsü-çarşaf-Müslüman kadın çizimleri. Biri laiklikle başörtüsü (aslında İslâm ve Müslümanlık) ilişkisini, diğeri Suudi Arabistan'da prens Muhammed b. Selman'ın başlattığı "kadın açılımı"nı tartışıyor. Sol üstteki çizim Türk karikatürist ve çizgi sanatkârı Selçuk Demirel'e ait.

Grafiker İhap Hulusi'nin çarşafı, örtünmeyi kaba sayılabilecek bir "kapalı şeyler" üzerinden reklam unsuru olarak kullanması (21 Birincikânun [Aralık] 1944).

Ve Semih Balcıoğlu'nun kolyesi altın yerine kitap dolu örtülü kadın karikatürü...

bir akımdı bu. Muhafazakâr ticaret piyasası bu yükselen trendi hemen gördü ve ona uygun "mal"lar üretmeye, piyasayı genişletmeye yöneldi. Bu çizginin devamında 80'li yıllardan itibaren giderek artan bir tonda "tesettür defileleri" ve büyük reklamlar, bilbordlar da görülmeye başlanacaktır. Dinî bir düşüncenin, talebin ve hareketin aynı zamanda bir piyasa ögesi olması her bakımdan üzerinde durulması gereken bir hadiseydi fakat meselenin bizzat kendisi sürekli ateş üzerinde tutulduğu ve sürekli mağduriyetler yaşandığı için tartışma, müzakere ve tenkit sahası dışında kaldı/bırakıldı, ayrıca çok uzun bir müddet (belki bugün de) hem mütevazı/mahremâne ve dindarâne hem de estetik bir mahiyet kazanamadı.

Yakın zamanlarda daha enteresan bir süreç de zuhur etti; kapalı genç hanımların baş açma ve boşanma furyası yahut garip örtülü kadın kıyafetleri devri... Belki bu da bir normalleşmedir; anormalliğin normalleşmesi yahut sunî ve yetersiz kabul edilen normalleşmeye tepki...

Kasım Emin'i bir daha hatırlayalım; *Tahrîru'l-Mer'e*...

❁

İkinci not: Milattan önce değil 80'li yılların hemen ikinci yarısı, muhtemelen 1986 senesi. Cemaata aidiyeti henüz bilinmeyen ve Ankara'da çıkan *Zaman* gazetesinin İstanbul bürosu Cağaloğlu'nda, Dergâh Yayınları ile aynı cadde üzerinde idi. Bazı öğle aralarında hem orada çalışan bir iki kitapsever arkadaşa selam vermek hem de gazetelere bakmak için büroya gittiğim olurdu. Bakmam için önüme konan bir tomar gazetenin, hususen *Hürriyet*, *Milliyet* gibi renkli yahut magazin gazetelerindeki açık-dekolte kadın fotoğraflarının "fisk u fücura sebebiyet verecek" kısımlarının üzerleri koli bantlarıyla muntazaman bantlanmış ve kapatılmış olurdu. Can sıkıntısıyla karışık latifelerle birlikte ilgili kişilere takılır, "insanların güzelleri görmesine niye mani oluyorsunuz?" derdim. Hürmette kusur etmeyen muhataplarım zoraki tebessüm eder fakat o mühim vazifeyi yapmaktan hiç fütur getirmezlerdi.

Hem gazete çıkarmak hem de böyle bir bantlama yapmak... Açık ve dekolte olmayan kadın fotoğraflarını niye bantlamıyorlardı acaba, onlara bakmak caiz mi idi yoksa?! Belli ki gazetenin tabiatı ve realitesi ile gerçek fonksiyonları konusunda gazete sahiplerinin ve çalışanlarının hiçbir derin bilgileri ve fikirleri yoktu. Kimin vardı ki! Önceki birkaç nesil gibi basın yayın organlarını bir "vaaz kürsüsü", irşad ve tebliğ mahalli gibi görüyorlardı. Öyle görünce de bant yapıştırmanın kendince bir mantığı vardı.

Aradan çok zaman geçmedi ama devran çabuk döndü. Koli bantlarıyla birlikte birçok hassasiyet sühuletle rafa kaldırıldı... Sonra kadın, tesettür,

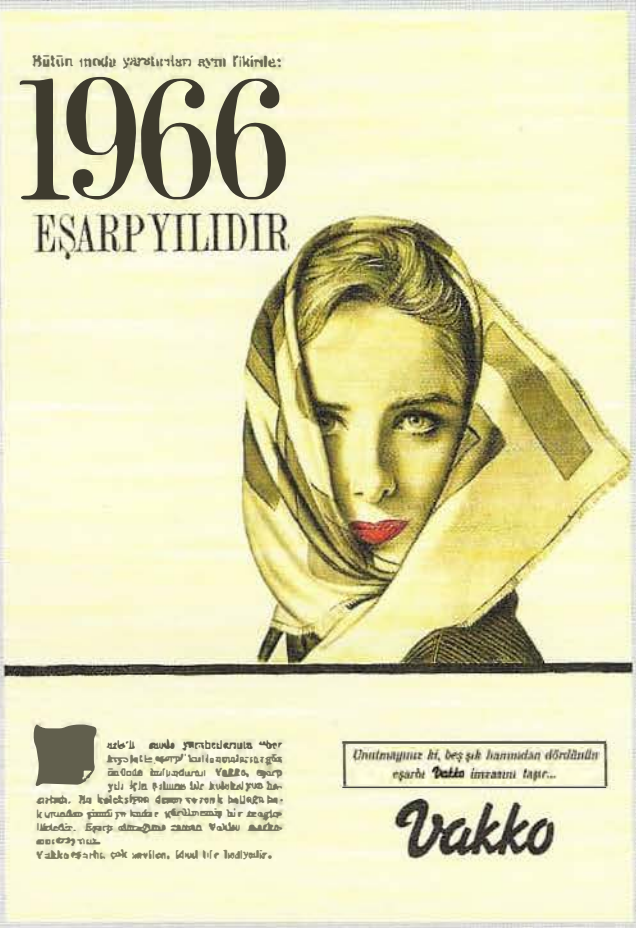

Bu Fotoğraf Kime ve Nereye Ait?

Doğrusu sahafta bu dergi kapağını ilk gördüğümde ben de dikkat kesilmiştim. Renkli olduğu için Türkiye'de 60'ların sonlarında yeni teşekkül etmeye başlayan "modern" başörtüsü arayışlarıyla alakalı "iyi" tasarlanmış bir görselle karşıkarşıya olduğumu sanmış ve dikkatlice bakmaya başlamıştım. Siz ilk bakışta ve görüşte nasıl bir intiba edindiniz acaba? Onu da merak ediyorum.

Halbuki bu fotoğraf Abidin Daver'in çıkardığı *Holivut Dünyası*'nın 1943 yılına ait 7. formasının kapağında yer alıyormuş. Poz veren "mütesettire" hanım da meğer "bizden" değil, artist Rosalind Russell'mış...

Her bakımdan çok etkileyici değil mi? Ve o tarihte, tekpartili yıllarda, Abidin Daver'in çıkordığı bir yayın organının kapağında...

Şimdi birkaç yıldır büyük tesettür defilelerinin merkezleri New York'o, Londra'ya, Dubai'ye taşınmış. Uluslararası büyük markalar artık tesettürlü kıyafetler, başörtüleri, haşema tasorlıyor ve üretiyor. Reklamını da yapıyor. Halbuki gündelik akışa bakarsanız bu siyasi merkezlerde, üniversitelerde, medyada İslâm karşıtlığı ve düşmanlığı günbegün artıyor, derinleşiyor, koyulaşıyor.

Nasıl oluyor ve nereye doğru akıyor bütün bu olup bitenler? Üzerinde ciddiyetle düşünmeye değmez mi dersiniz? Yoksa herkes cevabını biliyor mu?

Ve Vakko'nun Hatice Babacan hadisesinin yaşandığı sene verdiği, muhtemelen ilk "modern" eşarp reklamı, Elbette öncelikle tesettürlü hanımlara hitap etmiyor, öyle bir "piyasa" henüz yok oma az sayıda do olsa onları da gözetiyor (*Hayat*, sayı: 1, 1 Ocak 1966, s. 35. Yusuf Ünal arşivi). O zamanlar Vakko eşarbı çok moderndi, sonra mütesettir hanımlar ve kızlar için giderek kaliteli ve lüks normal eşarp olacak.

mahremiyet konularında neler oldu neler... Zaten 12 Eylül darbesi ve onun bir devamı olan Özal iktidarı muhafazakâr-mütedeyyin kesimin para meseleleri ve emeksiz zenginleşme başta olmak üzere bütün hassasiyetlerini ve hayat tarzlarını değiştirmişti. Paranın yanına makam ve kadın da ilişmişti. Fetvalarla "faizsiz" bankalar bile kuruldu. Yabancı ve yerli sermayedarları kimdi ve hangi gruplara mensuptular, hiç merak ettiniz mi? (Özal'ı hâlâ büyük bir iştiyakla anmalarının sebebi herhalde bu büyük başarısı olmalı!).

❁

Üçüncü not: Mütedeyyin camia, cemaat ve tarikat yapıları, Refah Partisi-Erbakan çevresi 90'lı yılların ilk senelerinden itibaren gazete ve dergilere ilaveten televizyon kurup işletme meselesiyle de ilgilenmeye başladılar. İlk kurulan İhlas (Hüseyin Hilmi Işık) grubuna ait TGRT olmalı; 1993 yılında yayına başladı. Kanal7 ise 1995 yılında kuruldu ve yayına girdi (*Yeni Şafak* gazetesi de aynı yıl çıkmıştı). Gösterilecek filimler mahremiyet sansürlerine uğramaktan, kesilmekten bir hal oluyordu. Kısa bir zaman sonra tartışılmaya başlanan mühim konulardan biri kadın spiker istihdam edilip edilemeyeceği meselesi oldu. Sunucunun başı açık olsa bir türlü, kapalı olsa başka türlü onlarca mahzur ve muhtemel tepkiler sıralanıyordu. Ya kadın sesi!? "Güvenilir" hocalara fetvalar da soruldu, danışıldı. Fıkıh demokrasiye dönmüştü; çözümleri tükenmiyordu...

Tahmin edileceği üzere bu meselenin dinîliği, hassasiyeti de çabuk ve kolaylıkla aşıldı, ahlâkî problemler sühuletle çözüldü.

Çözümlendi ve çözüldü mü gerçekten yoksa atlandı mı, fiilî durum, hayatın (kontrollü) akışı bütünüyle hakikatın ve hükümlerin yerini mi aldı?

❁

Ve dördüncü not olarak son bir haber daha:

> "*CHP'den İkinci 'Çarşaf' Açılımı.* 2008 yılında eski genel başkan Deniz Baykal'ın İstanbul'da başlattığı çarşaf açılımı, dört yıl aranın ardından İzmir'de devam etti.
> İzmir'in Buca İlçesi'nde 700 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen üye kayıt töreninde kara çarşaflı bir kadına 6 Oklu rozeti takan CHP İzmir milletvekili Hülya Güven, 'Biz CHP olarak herkese açığız. Kimseyi ötekileştirmiyoruz' dedi".

Bu haberin tarihi 26 Kasım 2012. 411 el kaosa çoktan kalkmıştı...

Kıyamet alameti mi demeli yoksa çarşafın kıymet-i harbiyesinin kalmadığına, örtünmenin değer kaybına uğradığına mı hükmetmeli?!

Kazançlar ve kayıplar nerede? Türkiye'nin, mütedeyyin insanların kayıpları ve kazançları... Acılar, depresyonlar, gözyaşları, hastalıklar, iktidarlar, markalar, reklamlar, gösterişçi tüketimler, makam ve mevkiler, hınçlar...

BAŞINI ÖRTEN KIZLAR FELSEFE BİLMELİDİR

İSMET ÖZEL

Hükümranlığı altında bulunduğumuz medeniyet çerçevesinde erkekler günlük hayatlarını sürdürmekte iken Müslüman kimliklerini dışa vurmak mecburiyeti altında kalmıyorlar. Buna mukabil muasır medeniyet yapısına kadınları ve kızları ancak Müslüman kimliklerini dışa vurmadıkları taktirde dahil edebileceği şartını koşuyor. Demek ki medeniyetin hayat sahasında cereyan eden faaliyetlere intibak edip etmemek ilk ve görünür planda erkeklere değil, kadınlara mahsus bir meseledir. Müslüman kimliğin dışa vurulmasıyla medenî hayatın hakkıyla yaşanması arasında nizâ var. Nizâcılık edenleri teşhis etme durumunda kaldığımız zaman karşımızda önce bütün kurumlarıyla tam kadro çalışan "medeniyet"i ve sonra medeniyetin bünyesinde yer almak isteyip de başını örtmekten vazgeçmeye yanaşmayan kadın ve kızları buluyoruz.

Başörtüsü Müslüman kimliği dışa vurmanın yegâne belirtisi olarak kaldığı sürece tesettüre riayet eden kız ve kadınların hikmet sevgisine ihtiyaçları vardır. Açıkçası, başını örten kızlar felsefe bilmelidir. Aksi taktirde iç huzuru nedir hiç bilmeyeceklerdir. Felsefe bilmedikleri sürece kendileri huzursuz oldukları gibi, temas kurdukları ortamlarda da huzursuzluk çıkaracaklardır. Felsefe bildikleri taktirde başını örten kadın ve kızların bildikleri felsefenin ne olduğu bir ilgi odağı haline gelecektir. Onların bildiği felsefe yüzünden medeniyetin akış istikameti yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutulacak ve başörtüsünün kendine biçtiği yeri hak edip etmediği tartışılacaktır. Bu münasebetle şimdiye kadar erkeklerin Müslüman kimliklerini dışa vurmaksızın muasır medeniyete dahil edilmelerinin hikmeti de anlaşılacak.

Başını örten kızlar ve kadınlar gönüllerinde hik-

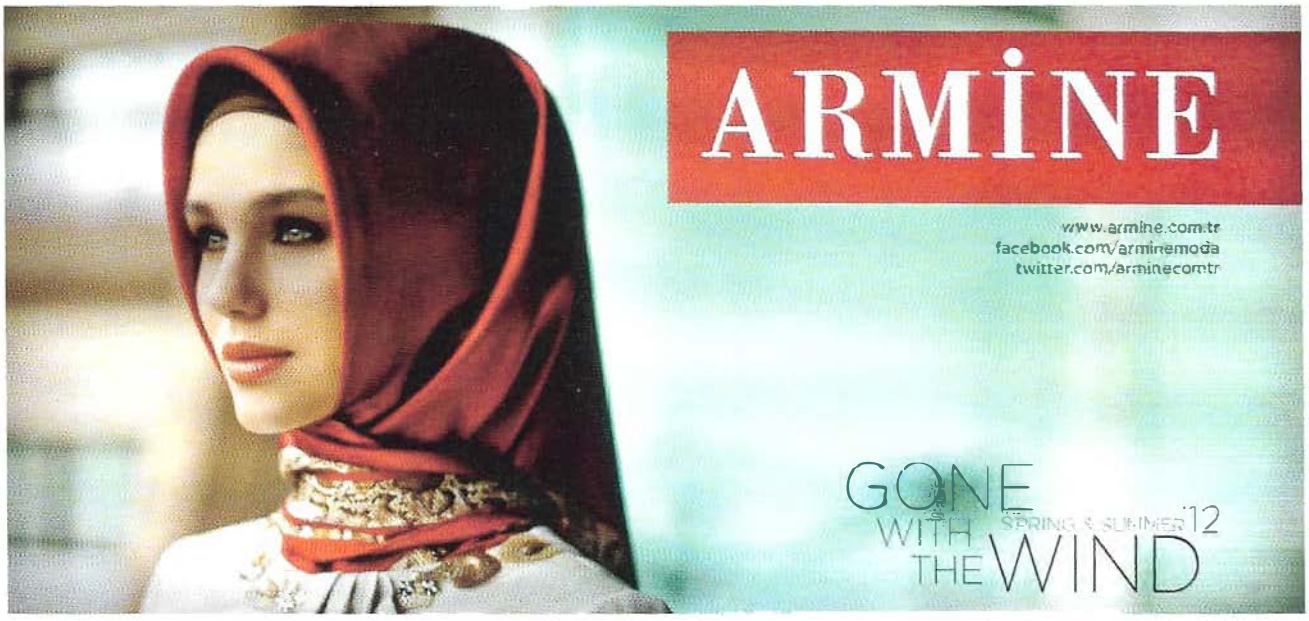

2012 yılında Atatürk Havaalanı'nda bir başörtüsü reklamı. Şimdi her yerde daha fazlası var. Bu ve benzeri reklamlarda başörtüsü bir inancı ve yaşama tarzını mı sembolize ediyor yoksa tüketim ekonomisinin, "örtünme" ile yanyana gelmemesi gereken gösterişçi tüketim mi, kapitalizmin talebi tahrik edip artıran bir parçası mı? Her üçü denebilir mi peki? Ya başörtüsü propagandası hatta meydan okuması?! Baksanıza bir taraftan "türban"la mücadele eden Avrupa'nın birçok marka şirketi başörtüsü ve haşema üretiyor.

met sevgisine yer vermeden, zihinlerini felsefeyle meşgul etmeden yaşasalar daha iyi olmaz mı? Bu soruya cevap verebilmemiz "iyi"den ne anladığımız açıklandığı zaman mümkün olabilir. Yine de felsefe bilmeden başını örtmeye müsait toplum alanları bulunduğunu biliyoruz. Eğer bazı kızların ve kadınların başlarını örtüyor olmalarının sebebi babalarından, ağabeylerinden, nişanlılarından, kocalarından aferin almaktan ibaretse veya tam tersine kızlar ve kadınlar babalarının, ağabeylerinin, nişanlılarının, kocalarının gözünü boyamak için başlarını örtüyorlarsa bunların hiçbirinin felsefeye bulaşmasına gerek yoktur. Bu durumda diyeceğiz ki muasır medeniyet kıskaca aldığı erkeklerin sevk ve idaresinde başını örten kızlardan ve kadınlardan destek görmektedir.

Eğer başını örten kadın ve kızlara toplum içindeki işlevlerini başörtüsü takmaksızın yerine getiren kadınların davranış kalıpları örneklik ediyorsa felsefeyi yine araya sokmanın bir âlemi yok. Çünkü bu durumda başörtüsü ile Müslüman kimliğin dışa vurulması arasındaki irtibat kaybolmuştur. Zihni başını örtmenin hikmetiyle meşgul olmayan bir kadının veya bir kızın gönlünde hikmet sevgisinin yeşermesine de ihtiyaç kalmamıştır.

Kaynak: *Yeni Şafak*, 5 Ocak 2001.
İsmet Özel yeni yazılarını aynı başlıkla 2018 yılında kitaplaştırdı. Arkakapak yazısının ilk cümlesi şöyle: "Türk istiklâli sözüne bir mâna atfetmek için başını örten kızların felsefe bildiği günü beklemekten başka çare yok. Varsa ben bilmiyorum".

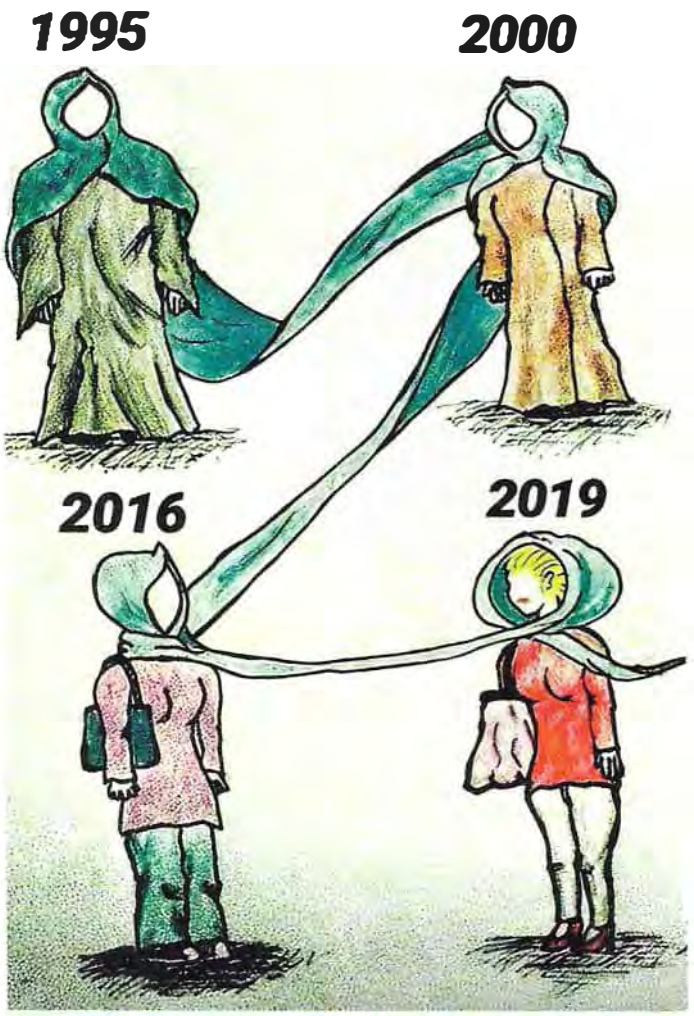

Şekil mi Dağılıyor Muhteva mı?

Bir tarafta savrulma, diğer tarafta katılaşma. O da kutuplaşmanın beslediği bir tür savrulma...
Peki iyileşme nerelerde?
Bu basit ama anlamlı çizimin altına İsmet Özel'in şu cümlesi yazılmış:
"Günler gelip de geçti sanmayın, günler delip de geçti".
Ne olduğunu anlamak için felsefe bilmek lazım.
Kolayı, pratik ve pragmatik olanı tüccarlar ve siyasetçiler seçsin, seçerler. Ya aydınlar, hocalar!? Dinî hassasiyet sahipleri?!
Hem kolay hem güç!

ŞEHİR, MABET, İKAMET
YENİ CAMİ MİMARİSİ
AYASOFYA

İNSANLA ŞEHİR, ŞEHİRLE SİYASET ARASINDA; YAPMAK VE BOZMAK...

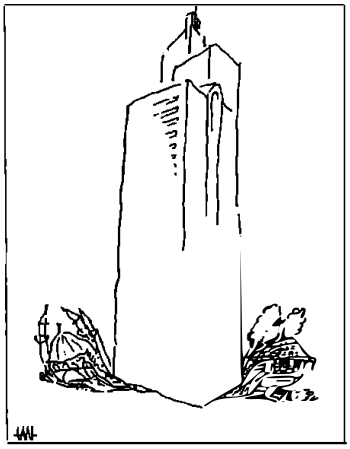

Burası Ataşehir... İstanbul'un son yıllarda azmanlaşarak, hiçbir imar-iskân kuralı, insanî ve ahlâkî değer tanımadan, insanı, tabiatı ezen ve herkesin gözü önünde büyüyen, şişen semtlerinden sadece biri. Anayol üzerinde olduğu için bu manzara daha çok görülüyor.
Peki devletin, belediyelerin, hâlâ izin verdiği, teşvik ettiği bu tahribatın, azmışlığın, ölçüsüzlüğün içinde cami neyi temsil ediyor? Müsaade edilmiş meydan okumalara karşı cami ve onun "büyüklüğü" ile ikinci bir meydan okuma mı? Şimdi bu manzaranın tam karşısında bir de finans merkezi binalarının aynı ölçüsüzlükteki garabeti de var. Onu bizzat devlet yaptırmış...
Ve İstanbul sevdası şarkıları... Kalkınma, büyüme, edebiyatları... Üstte Tan Oral'ın her şeyi, bu arada abidevî camileri ezen gökdelen karikatürü...

İnsanoğlu hem yaratılış sıralaması hem de kabiliyet ve kapasiteleri, akıl, gönül, vicdan gibi mânevî kuvveleri itibariyle eşref-i mahlukat yani yeryüzündeki varlıkların, yaratılmışların en üstünü, en şereflisi. Fakat kendisinden önce yaratılan bütün varlıkların hususiyetlerini de taşıdığı için "eşref" oluşunu taşımadığı, taşıyamadığı zaman aşağıya doğru, alt derekelere, esfel-i sâfilîne kadar da inebiliyor; alçalıyor.

İnsanoğlunun kendisinin üstünde olan(lar)a karşı nankör, mağrur, yerini bilmez, had-hudud tanımaz; altında olanlara karşı hoyrat, sorumsuz, riayetsiz, merhametsiz oluşu hem fikren hem de fiilen alçalmasının, insanlıktan uzaklaşmasının kademeleri.

Bütün renkleri, çeşitliliği, imkânları, güzellikleri ve varlıklarıyla tabiat ve mekân bir "nimet" ve "emanet" olarak insanın emrine ve istifadesine sunulmuş. Onlara karşı mesuliyetleri itibariyle de bir "imtihan" sahnesi.

Bütün dinlerde ve kültürlerde var olan bu insan-tabiat münasebetlerinin sınırları, hassasiyetleri, incelikleri, nihayet dile gelen gelişmiş ifadeleri, tabiatı ve insan dahil varlıkları yağmalanacak, sömürülecek, "istismar" edilecek bir fırsatlar manzarası olarak gören modern düşüncenin ve iktisat anlayışının, kapitalizmin, sanayileşmenin, yeni şehirleşmelerin önünde giderek anlamını ve değerini yitirdi; sular zehirli atıklarla kirlendi yahut kurudu; balıklar, kuşlar, hayvanlar öldü; ağaçlar, çiçekler, börtüböcek sırra kadem bastı, hava teneffüs edilmez bir hal aldı; yediklerimiz naylon, içtiklerimiz ağır metal oldu...

Ya evler, mekânlar, mahaller, sokaklar, yollar, köyler, şehirler, mezarlıklar, tatlı sular, pınarlar, nehirler, göller, denizler!!!

❁

Tarihî şehirlerimizi kim tahrip etti, yeni kentlerimizi kimler bu ölçüde biçimsiz ve zevksiz hale getirdi,

hangi muktedirler bizi hiçbir insanî ve estetik kapasiteye sahip olmayan yerlerde, gayrıinsanî binalarda yaşamaya mahkum ve buna razı olmuş halde bıraktı...

Bu sorulara kimse ben/biz diye cevap vermeyecek, bunu biliyoruz. Hatta geçmişte ve şimdi bu konuda bilerek ağır suç işleyenleri, ihmalkârları sorgulamaya teşebbüs ederseniz, "biz bu şehirleri imar ettik, yaşanılır hale getirdik, Avrupa ayarında modern kentler seviyesine çıkardık" bile diyebilirler; peşisıra nâzım planlar, yeni yerleşim mekânları, köprüler, asfaltlar, yollar, gökdelenler, alt ve üst geçitler, siteler, barajlar, kentsel dönüşüm, sekiz-on şeritli otoyollar, tüneller... ve bunlarla ilgili gözalıcı rakamlar, dökümler, istatistikler...

Bu dökümler kısmen veya tamamen doğrudur, bazılarının pratik faydalarından da bahsedilebilir. Fakat bütün bu olup bitenler bir inanca-insana, bir fikre, bir felsefeye, bir mekân-şehir tasavvuruna, bir tarihe, bir kültüre, bir zevke, bir atıf merkezine, bunların yeniden yorumuna yaslanmadığı için ne oldukları ve aidiyetleri tam belli değil. Ne doğuya ne batıya ne de bize benziyorlar aslında.

Bir zihnî teşevvüş, âdabı erkânı olmayan bir hayat üslubu ve akışı, bir karmaşa... Seyl-i hurûşân önünde...

Şehircilikte ve mimaride görülen yabancılık, oturmamışlık, melezlik ve biçimsizliğin, giderek kabalığın, hoyratlığın ve ölçüsüzlüğün de fikir ve felsefe yoksunluğundan sonraki ana sebeplerinden biri de bu. Yapılanlar "yapmak" yerine daha çok bozuyor, aslında "yaparken" bir şeyleri yıkıyor, talan ve tahrip ediyor, geri dönüşü olmayacak şekilde ortadan kaldırıyor. İsraf ve fakir milletin parasını saçıp savurma da cabası...

Çünkü ev, sokak, mahalle ve şehir sadece bir şekil, bir yığın, bir kroki ve herhangi bir yapılar harmanından, barınaklardan, gelişigüzel sokaklardan ibaret değil. İnançlarla, ilkelerle, değerlerle, tarihî hatıra ve tecrübelerle de irtibatlı olarak insanın yeryüzündeki duruşuyla, yerleşmesi (bir yer-yurt edinmesiyle) ve yönü-bakışıyla (istikametiyle, kıblesiyle), insanlarla, taşla toprakla, suyla, eşya ile münasebetleriyle, duymak istediği sesler, görmek ve temaşa etmek istediği manzaralar, renkler, öldükten sonra yatmak istediği yerlerle de alakalı bir var olma biçimi, bir hayat tarzı...

Şehri insan yapar ve değiştirir, bu doğru. Fakat hangi insan hangi şehri yapar ve niçin, nasıl değiştirir? Ayrıca bu doğruluk şehrin de insanı yaptığı ve değiştirdiği, insana bir yapma-eyleme biçimi verdiği vâkıasını ortadan kaldırmaz. Toprağın, mekânın da bir ruhu var ve insanla mekân-ev-şehir karşılıklı bir alış veriş içindedir/içinde olmalıdır. İnsanın

Bir Şehir Bünyad Etmek...

Bir fikre ve arayışa, bir endişeye ve inanca yaslanmadan bir şehir kurmak mümkün mü? Bir barınak-ev, bir mabet, bir mezarlık, bir sokak, bir mahalle yapmak... Orada yaşamak, çalışıp kazanmak, "taş u toprak arasında" adam olmak, orada yürümek, yol katetmek, orada ibadet etmek, huzura çıkmak ve orada başladığın yere dönmek, ebedi istirahatgâhına çekilmek... Tanıdık bir ağacın gölgesinde, bildik bir duvarın dibinde, âşina bir çeşmenin serinliği yakınında, eski dostlarla birlikte...

Şehri kurmak yetmez, unsurlarıyla birlikte devamlılığını sağlamak da gerekir. Bu ise kurucu fikirleri ve yeni ihtiyaçları ve arayışları hesaba katarak şehri yenilemek, geliştirmek demek.

Üstteki fotoğraf mahalle dokusu hâlâ yaşayan Şirince köyünden bir kare. Şirince Ege bölgesinde bir köy. İlk bakışta Safranbolu yahut yamaçta inşa edilmiş bir Anadolu kasabası, mahallesi dedirtecek kadar benzer bir manzara veriyor değil mi? Ne mahzuru var?!

Belki pencerelerin ebatları hariç hiçbir bina birdiğerinin aynısı değil. Ne yükseklik, ne en, ne boy olarak... Fakat birdiğerinden ayrılmak için özel ve görünür bir gayret içinde de değil. Hiçbiri birdiğerinin güneşini, rüzgârını, ufkunu kapatmıyor, tabiatla uyumlu...

Çokluk içinde birlik...

Birlik içinde çokluk...

tabiatı, çevresini kendisi gibi bir varlık, bir emanet kabul etmesi de aynı zamanda bu mânaya geliyor.

İşte burada hâlâ Ankara şehrinin merkezinde mekân tutan Hacı Bayram-ı Veli'yi hatırlamanın tam zamanıdır:

Nâgehân bir şara vardım
Ol şarı yapılır gördüm
Ben dahi bile yapıldım
Taş u toprak arasında

Şehri yapmak ve şehirle birlikte yapılmak/olmak...

❁

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi beklenebileceği üzere aynı zamanda Osmanlı-Türk şehir kültürü ve mimarisinin tenkidi ve hatta karşıtlığı üzerinde kuruldu ve gelişti. Bir düşünme ve idrak biçimini değiştirmeye ve dönüştürmeye yahut terketmeye yöneldiğinizde bunun o tefekkür ve algılama dünyasının ete kemiğe bürünmüş hallerinden biri olan mekân anlayışına, eve, sokağa, şehire, mimariye intikal etmemesi elbette düşünülemez. Bu sebeple diyelim ki medreseye, türbeye, tekkeye, hilafete, dile karşı çıkmakla, onu değiştirme ve dönüştürme siyasetleriyle eski mahalle yapısına mesafeli durmak yahut kadın haklarını, kıyafet-giyim kuşam-örtünme meselesini tartışmakla pencere kafeslerine, ev-mahremiyet yapısına muhalefet etmek arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Bu sebeple XIX. ve XX. yüzyılda cami-mescit merkezli mahalle düzeni; mahremiyetle birlikte tabiîliği-tabiata aşinalığı, yakınlığı ve sıcaklığı esas alan sokak ve ev mimarisi tarzı; imar, iskân ve planlama biçimleri, yerelliği ve iklim şartlarını esas alan malzeme kullanma tercihleri; bütün bunların arasında oluşan ve serpilip gelişen insanî münasebetler ve yaşama tarzı; su kullanma, temizlik ve beslenme teknikleri, geçim alışkanlıkları; meslekler, boş alanlar/boşluklar, çok çeşitli bahçe, ağaç, çiçek düzenlemeleri, eski ile yeninin biraradalığı... bütün bu ögeler sert tenkit süzgeçlerinden geçirildi, değiştirildi, tenkitlerin bir kısmı karalama ve reddetmeye kadar vardı.

Bunların hepsi hiç şüphe yok ki doğrudan doğruya dinle, dinî kültürle, İslâmiyetin bu topraklarda aldığı şekille, Müslümanca yaşama üslubuyla alakalı tenkitler ve açık veya örtük karalamalardı. (Hep söylüyoruz; Türkiye'de dinle alakalı olmayan hiçbir mesele yok).

Muhtemelen temsil kabiliyeti en yüksek ve en bol örneklerini romanlarda göreceğimiz bu tenkitlerin ve redd-i miras süreçlerinin hemen akla gelebilecek tasvirleri ve vurguları arasında yol vermeyen, herkesi

içeri almayan "çıkmaz sokak"lar, kadınları dünyadan koparan, gizleyen, mahremiyet ve esareti çağrıştıran "kafes"ler, dışa-yabancıya-namahreme kapalılık, toz toprak içinde ve düzensiz taşlı "dar sokak"lar, küçük, basık, yangına dayanıksız, bel vermiş "eski ahşap ev"ler... gibi giderek menfi hale gelen, eski/devri geçmişliğe doğru sürüklenen unsurlar var.

Sadece bir örnek: Ebüzziya Tevfik eski bir mahallenin ortasındaki "yeni" ve anlaşıldığı kadarıyla epeyice garip, "medeni betonarme" dediği bir evi/paşa konağını, bir Osmanlı üst bürokratının ve aydınının etrafı gözetmeyen, ev mimarisini, sokak kültürünü bir tarafa iten denemesini sadece methediyor yani benimsiyor:

> "Bu evceğiz [Münif Paşa'nın evi], gerek şeklen ve gerek üslûben etrafındaki büyûtun [evlerin] hiçbirine benzemiyordu. Çünki bir tabiat-i bedâyi-âzmânın [güzellik ve zevk nedir bilen bir kişinin] tarz-ı sâdegî ile ihtiyacât-ı medeniyye vü sıhhiyyeyi nazar-ı mütalaaya alarak inşa ettirdiği medenî betonetgâhlardan idi. Bîçâre evceğiz, ashab-ı taassub arasına düşmüş fikr-i terakkî erbâbı gibi cânibeyninde [iki tarafında] bulunan köhne binaların siklet-i mücaveretini [yanyana olma ağırlıklarına] tahammüle mahkum idi.
> Ben ahd-i sabâvetimde [çocukluk çağımda] oradan her geçtikçe bu beyt-i latîfin boyasına kadar her şeyinde gördüğüm başkalığa hayran olurdum. Evvelâ pencerelerinden mâhud kafesler hazf olunarak yerine pancur dediğimiz *persienne*ler tatbik edilmiş idi. Eve bu da ayrıca bir letafet veriyordu. Erbâb-ı hased ise gerek hüsn-i tabiatten ve gerek Münif Efendi'nin meftûr olduğu cesaret-i âdemiyyetten mahrum oldukları için yegâne sermayeleri olan lisan-ı düşnâm [sövüp sayma] ile o âşiyâne-i medenîye 'Frenk Evi' diyerek teş[ef]fî-i sadr ediyordu [içini rahatlatıyordu]"[1].

Başkalığa hayran olmak... Şimdi Frengi olan ve olmayan ev-bina ayırımı kaldı mı? Güya batılılaşmaya karşı olanlar ne yapıyor, nerelerde oturuyor?!

Biz Şehri Şehir de Bizi Korur...

Tanzimat fikrinin ve idaresinin kurucu paşalarından birincisi konuşuyor:

> "Biz bu mevkiyi [İstanbul'u] kendi kuvvetimizle [artık] muhafaza edemeyeceğiz. Bundan sonra bu mevki bizi muhafaza edecek. Fakat hüsn-i idare [iyi yönetim] şarttır. Ve illâ düvel-i Avrupa [aksi halde Avrupa devletleri] bizi rahat bırakmazlar. İstanbul ise her devletin matmah-ı nazarı [göz diktiği yer] olduğu halde kâbil-i taksim [taksim edilebilir] değildir. Ve eğerçi hüsn-i idareye muvaffak olamaz isek burada bir idare-i müştereke [Avrupa devletlerinin müşterek idaresi] teşekkül eder"[2].

Cevdet Paşa'nın Sultan Abdülhamit'e takdim ettiği bir layihada aktardığı bu sözler Tanzimat devrinin baş mimarlarından Mustafa Reşit

1 Ebuzziya (Tevfik), "Münif Paşa", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 29 Muharrem 1328'den aktaran: M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politekniği Münif Paşa*, İstanbul, Dergâh Yay., 2014, s. 29/dn. 36. "[Cağaloğlu] Şeref Efendi Sokağı'ndaki 35 numaralı bu konak, sonraları Matbaa-i Ebuzziya olmuş (1913-1955); günümüzde de Koçhisarlı Hanı olarak hatırlanmaktadır".

2 *Cevdet Paşa'nın Layihaları*, haz. A. Z. İzgöer-İ. Kara, İstanbul, Dergâh Yay., 2021, s. 434.

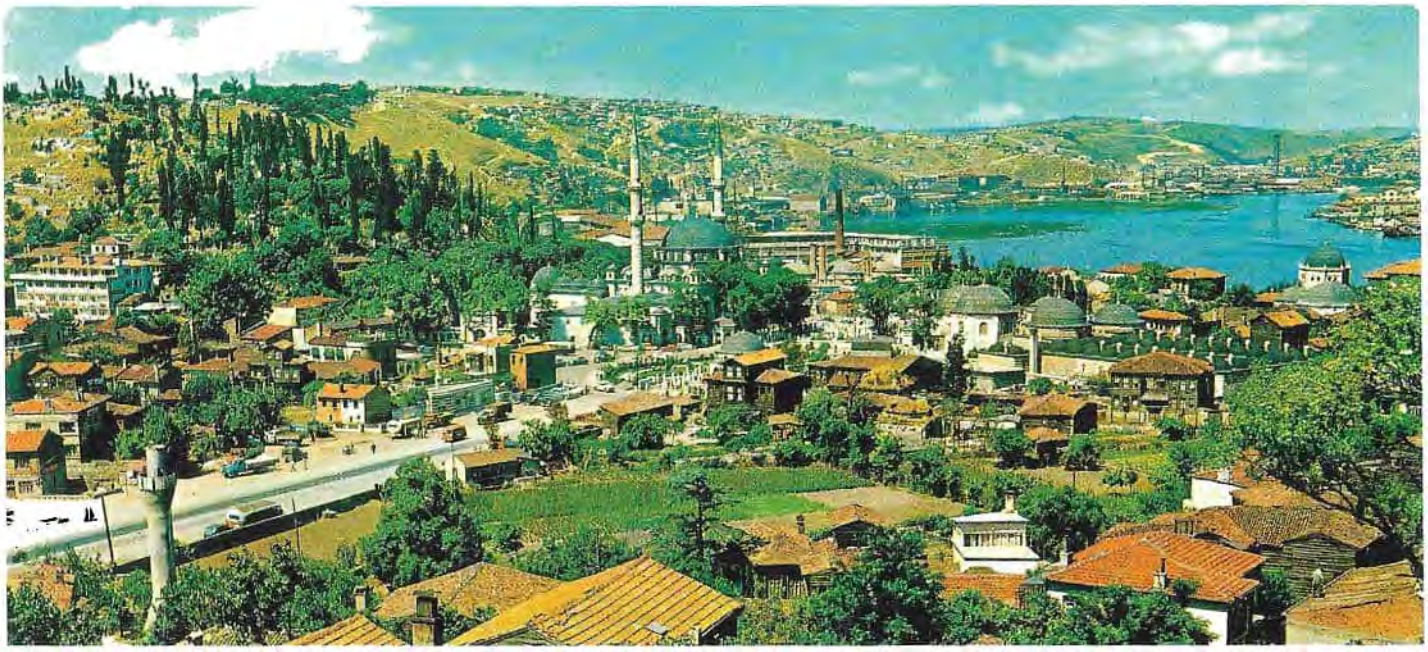

Paşa'ya aittir. İstanbul'u yani Osmanlı Devleti'ne asırlardır payitahtlık yapan büyük ve ulu bir şehri koruyup koruyamayacağı konusunda ciddi şüphelere ve derin endişelere düşen, hatta ümidini yitiren devletin iki numaralı adamı çözümü/kurtuluşu kendinden/içeriden değil dışarıdan/başkalarının şartlarından, düşmanların kendi aralarındaki çekişmelerinden medet umarak arıyor, bekliyor.

Bu sözler belki bir siyasetçide olması gereken soğuk realiteyi görme ve bunu cesaretle ifade etme zaviyesinden müsbet bir şey olarak da görülebilir, bilmiyorum. (Cevdet Paşa'nın, umumiyetle takdir edip temize çıkardığı hâmisinin bu tesbitini garip bir düşünce olarak aktarmadığını da ekleyelim). Yine de en azından bu kelimelerin arasında ümitsizliğin, korku ve endişenin, tedirginliğin belki bir devlet adamına yakışmayacak derecede kol gezdiğini söyleyebiliriz.

Fakat görüldüğü üzere burada "İstanbul nedir/neresidir", "hangi İstanbul", "nasıl bir İstanbul" soruları açık veya örtük olarak yoktur. Bir şekilde İstanbul'un düşmanların elinden kurtarılması yahut (hoş ve mühim bir ifade olarak) İstanbul'un kendisini ve bizi koruyup kollaması (şimdilik, her zaman?) tek başına yeterli görülmüştür.

Şehrin, mekânın, farkında olunursa eğer, bir insanı, bir milleti koruyabileceği, elbette bir zihniyeti, bir dünya tasavvurunu temsil edip ayakta tutabileceği hususu mühim.

Yaşayan-yaşatan ve görünen-dile gelen-anlatan-müdafaa eden canlı bir şahit; bir savunma hattı...

Bu Memleketi Kim İstilâ Etti?!

Şimdiki Haliç köprüsü tarafından çekilmiş karşı sayfadaki bu kartpostal Eyüp'ü gösteriyor. Milattan öncesini değil, 30-35 yıl öncesini. Ben 1969 Şubatında İstanbul'a geldim, baharda da Eyüp'ü ziyaret etmiş olmalıyım, Fethiye/Çarşamba'daki İmam Hatip Okulu'ndan bir arkadaşımla Fener'e inip yaya gitmiştik, bu fotoğraf gibi hatta belki bundan daha seyrek ve asude bir manzara hatırlıyorum.

Baksanıza hemen önümüzde bahçecilik, ziraat devam ediyor. Kuyular açık, sular akıyor demektir bu. Yeşillikler, serviler... Birdiğeriyle uyumlu yarı ahşap yarı kâgir evler, nazarlık olarak küçük bir tanesini bile bütünüyle muhafaza edemediğimiz İstanbul mahalleleri, mezarlıklar, türbeler...

Merkezde her şeyden yüce ve yüksek cami... Ölçüler, standartlar, mesafeler... Ufkunuz alabildiğine açık. Gökyüzünü de görebilirsiniz, yeryüzünü de; suyu, toprağı, ateşi, havayı...

Ya şimdi!

İstanbul'un en mukaddes beldesine, en büyük ziyaret mahalline bunu, bu kabalığı reva gören, bu katliamı yapan bir millet, bir insan malzemesi, bir siyasî merkez, bir belediye ve iskân anlayışından doğrusu her şey, her türlü haksızlık ve adaletsizlik, her cins hoyratlık beklenebilir.

Sömürgecilere taş çıkartan bir hoyratlık ve barbarlık bu. 1950'den bu yana hiç değişmedi malesef. Dahası imar adına, tamir, restorasyon, şehircilik, şehre hizmet adına yapılıyor bütün bunlar.

Kartpostal Süheyl Ünver'in metrukâtından çıktı; ona rahmet, gafillere basiret olsun, yerli sömürgeci kafalara ise...

❁

Eyüp kalkışa hazır

Eyüp'e nefes aldıracak proje için geri sayım başladı. Yıllık 3 milyon ziyaretçi alan **Pierre Loti'ye 2 yeni teleferik hattı geliyor.** Projede, metro, tramvay ve meydan düzenlemesi de var.

İstanbul trafiğine çözüm sağlayan ve turizmin canlanmasına yol açan teleferik hatlarına yenileri ekleniyor.

Eyüp-Pierre Loti teleferik hattı Miniatürk'e uzatılırken, Miniatürk-Alibeyköy-Vialand teleferik hattının da yapılması planlanıyor.

YOĞUNLUĞU TAŞIMIYOR

Projelerin tamamlanmasıyla Eyüp'te iki hatta hizmet veriliyor olacak. Miniatürk teleferik hattı 1,9 kilometre, Vialand teleferik hattı ise 3,5 kilometre uzunluğa sahip olacak.

Eyüp Belediye Başkanı Remzi Aydın, yaptığı açıklamada, bu hatlara ek olarak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından ilçeye kazandırılacak 2 metro ve 2 tramvay hattının çalışmalarının devam ettiğini anlattı. Projelerin 2,5 yıl içinde tamamlanmasının beklendiğini söyleyen Aydın, Eyüp Meydanı'ndan Pierre Loti'ye 10 yıldır hizmet veren teleferiğin bölgeye yetmediğine dikkati çekti.

MEYDANDA ULAŞIM RAHATLAYACAK

Aydın, ilçenin tarihi kimliğinden dolayı çok ziyaretçi aldığı için trafikte sıkıntılar yaşandığını, ulaşıma rahatlatacak ve tarihi dokuyu ortaya çıkaracak çalışmalar yapılacağını söyledi. Bu kapsamda Eyüp Meydanı yayalaştırılacak ve bisiklet yolları yapılacak.

Projenin bir ayağında Eminönü'nden Alibeyköy'e Sahil hattı tüneyunca Eyüp'e ulaşacak yeni bir tramvay hattı. Tramvay hattına paralel olarak bisiklet yolları da oluşturulacak.

Yandaki gazete kupürü 17 Mart 2015 tarihli *Yeni Şafak* gazetesinin ikinci sayfasında çıkmış "müsbet" bir haber!!! 2005 yılında tarihi mekân ve kutsallık fikri üzerinden yapılan tenkitlerin ve tekliflerin hiçbirine aldırmadan ilk teleferik yapılmıştı. Eyüplü bir mimar olan ve belediyeye danışmanlık yapan rahmetli Nezih Eldem, sanat tarihçisi Baha Tanman, Mustafa Kutlu ve bendeniz o devrin Eyüp belediye başkanı Ahmet Genç'e "aman bunu yapmayın, bu mekânda bu olmaz, ayrıca ihtiyaç da yok..." diye dil dökmüştük ama bildiğini okumuştu. Tahrip ve hürmetsizlik olduğunu bilmeden kendince hizmet yapıyordu.

Şimdi iki tanesi daha geliyormuş ve haberin başlığına bakılırsa "Eyüp kalkışa hazır"mış!?

Ne yapılabilir, kime ne söylenebilir?!

Cevdet Paşa padişaha takdim ettiği bir arizada bu fikre kendisi de bir başka zaviyeden sarılacaktır:

> "İstanbul Avrupa'nın gözü mesabesinde bir mevki-i müstesnadır ve bir mevkiin ehemmiyeti ne kadar ziyade ise muhafazası dahi güç olmak umûr-ı tabiiyedendir. Devlet-i Aliyye Yavuz Sultan Selim zamanından beri Hilafet-i seniyyeyi hâiz olduğuna nazaran din üzerine müesses bir devlet-i azîmedir. Lâkin ondan evvel bu devleti tesis edenler Türk oldukları cihetle hakikat-i halde bir devlet-i Türkiyedir.
>
> Ve ibtidâ bu devleti teşkil eden Âl-i Osman olduğu cihetle Devlet-i Aliyye dört esas üzerine mebnî bir heyet demek olur. Yani hükümdar-ı Osmanî ve hükûmet-i Türkiye ve din-i İslâm ve payitahtı İstanbul'dur. Bu dört esasdan hangisine za'f gelse bina-yı devletin dört direğinden biri sakatlanmış olur. Binâen alâ-zâlik Devlet-i Aliyye [için] her hâl ü zamanda bu dört esası muhafaza etmek ferâiz-i hâliyedendir.
>
> Fakat tagayyür-i ezmân ile bazı ahkâm-ı şer'iyye bile tagayyür eylediğinden bir asır evvelki hali iade kâbil olamaz. Her hal ü kârda ilcaât-ı zamaniye[ye] tevâfuk edebilecek mutedil meslek ittihâzı lazım gelir. (...)"[3].

Dinin, devletin ve hanedanın yanına sonuncu vazgeçilmez bir unsur olarak İstanbul'un, payitahtın, bir şehrin, bir mekânın konmuş olması da elbette fevkalâde önemlidir ve bizden dikkatle birlikte anlayış, kavrayış, itina ve riayet talep etmektedir. Fakat onun da devamında İstanbul'la alakalı devamlılık ve değişme istikametinde geleceğe doğru akan büyük sorular ve derinliği olan değerlendirmeler, yorumlar yok gibidir; görüldüğü üzere o meşhur ifade, "ilcaât-ı zamaniye" yani dönemin talepleri ve zorlamaları, baskıları öne çıkıyor.

3 *age*, s. 471-72. Paşa buna benzer bir sözü Tanzimatın ikinci-üçüncü adamı Fuat Paşa'nın yabancı bir devlet adamına söylediği bir ifade olarak da naklediyor.

Hem fikir hem de fiilî olarak değişmenin, değiştirmenin başladığı o yıllarda (bugün de) "İstanbul nedir/neresidir", "hangi İstanbul", "nasıl bir İstanbul" sorularının teorik ve pratik düzeyde ciddiyetle/gerektiği seviyede sorulmamış ve emek verilerek araştırılmamış, nihayet farklı fikirlerle müzakere edilmemiş olmasının İstanbul başta olmak üzere tarihî şehirlerimizin, yeni kurulan beldelerin bugünkü ilkesiz, fikirsiz, zevksiz, şekilsiz ve perişan hale gelmesinde etkisi büyük olmalıdır.

Artarak, yoğunlaşarak devam eden bir maküs talih/tarih...

Aynı durum memleketin siyasetçilerini, şehrin yöneticilerini ve insanlarını bugün ve gelecek için büyük ölçüde günü kurtarmakla yetinen (yahut yağmagerlik yaparak gününü gün eden) bilgi-yorum fukarası, dar ufuklu ve donanım itibariyle az imkânlı bir halde de bırakmıştır, bırakmaktadır. Bir de şehre, şehirlerimize, memlekete bilerek, inatla yersiz ve tahripkâr müdahalelerde bulunanlar, hatta –açıkça söylemekte bir beis yok– ihanet edenler var. Bunların sayısı da az değil...

1950 yılından bugüne siyasî merkezde ağırlıklı olarak muhafazakâr iktidarların başta olması ve bu büyük tahribatların, biçimsizleştirmelerin kalkınma-sanayileşme-imar edebiyatları arasında onlar tarafından yapılması ayrıca calib-i dikkattir.

İstanbul'un, Tarihî Şehirlerin Kaderi...

Şehirlerin de bir kaderi var şüphesiz. İnsanlar ve medeniyetler gibi... Onların da ikbal ve idbar devirleri olur; inişler, çıkışlar görür; arayışlar, zaferler, mağlubiyetler tadar; el değiştirmelere, ihmallere, işgallere, istilâlara uğrar, yad ellere düşer; aynı minval üzere akıp giden istikrarlı uzun asırlara da şahitlikte bulunurlar...

Kimi zaman mamur u abadan, bazan da bir hercümerçle harab ü türab olurlar. Kâh olur kendini muktedir görür, dik durur, tevazuya bürünür, kâh olur kendinden şüpheye düşer, sallanır, sarsılır, içe doğru çöker...

Kader ile kadr (u kıymet), kudret, miktar, iktidar, muktedir kelimeleri aynı köktendir. Şehirlerin kaderlerine kıymet hükümleri, ölçüler, iktidarlar, standartlar ve güç ilişkileri, inanç ve düşünceler, kültürler, yapma-eyleme biçimleri de katılır, onlarla birlikte gençleşip ihtiyarlar, değişip dönüşürler.

❁

Her şehrin bir kurucu fikri var mı emin değilim ama herbirinin "taş u toprak arasında" bir kuruluş hikâyesi, hatta bazılarının birden çok uzun hikâyeleri, içiçe geçmiş destanları, menkıbeleri vardır. İnsanlarla, şehrin sakinleriyle bir tabiat ve coğrafya, bir mekân ve iskân, bir yapılar ve üsluplar, bir su ve hava, çiçek ve hayvan manzumeleri arasında cereyan eden hikâyeler, alış verişlerdir bunlar. Bazen olağanüstü hadiseler, insanüstü güçler, vahiy, ilham ve rüyalar, peygamberler ve veliler, melekler ve cinler, fatihler, kahramanlar, devler ve periler de devreye girer, hikâyeyi başlatır yahut tashih ederler, genişletip derinleştirdikleri tabloyu son fırça darbeleriyle tamamlarlar.

Şehrin ruhu dedikleri... Yahut kuruluş-oluş hikâyelerinin kurucu fikir haline gelmesi...

Bir de değişme, yenilenme, dönüşme yahut tahrip ve yıkılış hikâyeleri var. Bu ikinci hikâyedeki nazik noktalar, Müslümanlara, Türklere mahsus bir insan-tabiat-mekân-eşya münasebetleri manzumesini, bir yaşama-yerleşme-duruş-görünüş-ifade tarzını ve üslubunu görünmez kılmak, biçimsizleştirmek, hatta bütünüyle ortadan kaldırmak için şehirlere değişme ve yenileme, kalkınma ve gelişme adı altında müdahale etme süreçleri olarak tezahür etmesidir.

Zamanın getirdikleri ve yeni ihtiyaçlar burada elbette haklı ve meşru olarak söz ve pay sahibidir ama bıktırıcı bir tekerrüre dönüşen ısrarlı ve programlı müdahalelerin önemli bir kısmı herhalde kasıtlıdır, uyarılmıştır, gayrımeşrudur, keyfidir ve tahribe, bozmaya yöneliktir. Bunu bazen müstevliler, işgalciler, ithal planlamacılar yapar bazen de o memleketin, o şehrin yetiştirdiği kişiler; siyasetçiler, belediyeler, bürokrasi, üniversite, mimarlar, mühendis ve mütahitler, onları kollayıp takip eden açık gözlü vatandaş... suret-i haktan görünerek kotarır.

Yani biz yapar, kendi yüzümüzü yabancıya taş çıkartırcasına biz tahrip ederiz...

"Yerliler, bir memleketin kendi insanları varoluşsal olarak, fikren ve hissen bağlı oldukları vatanları, memleketleri, şehirleri için nasıl kıyıcı ve tahripkâr olabilirler?" sorusu herhalde peşimizi hiç bırakmayacak.

Kasıtlı davranışları ve doğrudan dolaylı dış müdahaleleri şimdilik bir tarafa koyarsak herhalde bilgi ve yorum yetersizliğini, dimağların yabancılaşmasını, irtibat-bağlılık zaafiyetlerini, ahlâken hak hukuk tanımazlığı, tabiata, tevarüs edilene karşı vurdumduymazlığı, öncelik sıralamalarındaki kaymaları, seviye kayıplarını ilk sıralara almamız gerekecek.

Bir başka şekilde söylersek, hissiyat-düzenli bilgi-yeniden yorumlama-felsefe kademelerinin noksan oluşunu/nâkıs bırakılışını...

Mabede "Gayr-ı Kâbil-i Rücu" Bir Saldırı...

İlk bakışta nerede olduğumuzu ve nasıl bir âfetle karşıkarşıyo kaldığımızı farkettiniz mi?
Etmediyseniz bir nefes alın ve biraz daha dikkatle bakın lütfen...
Karşınızdaki kara bulut dalgaları gibi duran yeni şeddâdi binalar artık her yerde, her şehirde alıştığınız "kıyamet alameti" cinsinden yapılar sayılır. Belki yıllardır methedilerek, "konut problemine köklü çözüm" gibi dört bir koldan sürekli gösterildikleri için gına getirmiş yahut onlara ısınmış bile olabilirsiniz.
Öyle ise basiretiniz bağlanmış, dimağınız körelmiş demektir...
Lütfen en öndeki, önünüzdeki yapıya bakın... Belki minarelerinden ve kubbelerinden çıkarırsınız...
Burası Bursa Ulu Cami'dir. Dünyada bir benzeri olmayan o büyük ve maneviyatlı mabet... Bunu gölgeleyecek hatta ortadan kaldıracak şekilde arkasındaki o okla zarar ve hiçbir estetik unsur taşımayan kaba saba binaları daha dün, resmi bir kurumun TOKİ'nin marifetiyle hep birlikte biz yaptık.
O büyük mabedi kapatmak, gölgelemek ve karartmak için, Bursa gibi güzelim bir şehri tanınmaz kılmak için... Yabancılara, düşmanlara taş çıkartırcasına... Ecdattan, tarihten, şehitlerden, Süleyman Çelebi'den, *Mevlid*'ten, kubbeden, minareden hiç utanıp sıkılmadan...
Ürpermeden...
Karşı sayfada 70 yıldır kasıtlı olarak horabiyete terkedilen tarihi Süleymaniye semtinden bir sokak. Bugün de akıbeti meçhul (Foto: Mikâil Uğuş, 13 Mayıs 2017).

Gidiş Hangi İstikamete Doğru?

Tamir ve ıslah mı yoksa tahrip mi? Yeniden fetih mi yoksa içerden işgal mi?...

İstanbul'un (belki bütün tarihî şehirlerimizin) harabiyete, anormal değişmelere doğru sürüklenmesinin, bir başka deyişle bizim onları, onların da bizi taşıyamayacak hale gelmesinin tarihi söylediğimiz üzere Cumhuriyet devriyle başlamış değil. Biraz daha geriye gitmemiz gerekecek.

Osmanlıların son bir asrında tarihî şehirler ve İstanbul için giderek derinleşen ve yoğunlaşan iki önemli ve büyük problem alanının oluştuğunu görüyoruz. Bunlardan birincisini ıslahat teşebbüsleriyle irtibatlı olarak şehircilik, yerleşme (imar-iskân), merkez, mahalle, mabet, ev, sokak..., kısaca insan-mekân münasebetleri fikrindeki değişme diye özetleyebiliriz. Saray, üst bürokrasi, ilmiye, aydınlar sadece siyasî iktidarlarından değil şehirlerinden, mimarî geleneklerinden, yerleşme ve oturma biçimlerinden, sokak ve binalarından da şüpheye düşüyorlar...

Bu zaman aralığında padişahların-halifelerin, hanedan mensuplarının, üst bürokrasinin yaptırdıkları camiler, saraylar, hükümet konakları ve meydanlar, sokaklar, parklar, dikilen ağaçlar, bunun yanında sivil mimarî unsurları derin şüpheler kadar yeni arayışlara, yeni duruşlara ve istikametlere, Avrupa taklitçiliğine, aynı zamanda israfa ve tevazudan uzaklaşmaya, bağıran görkemlere de işaret ediyor.

İkinci problem alanı mağlubiyetler ve çekilmelerle birlikte Rumeli'nden, Balkanlar'dan, Kafkaslar'dan, Kırım'dan, Ege adalarından... İstanbul başta olmak üzere tarihî şehirlere akıp dolan göçmen insanların getirdiği, biriktirdiği beklenmedik meselelerdir. Binlerce yersiz yurtsuz, savaş yorgunu ve bitkin, hasta, acılarla dolu, yoksul, çoluk çocuk, yaşlı genç insan mahşeri... Bu tablo aynı zamanda kural tanımayan/kaide tanımaya imkânı olmayan bir manzaraya, her bakımdan zor bir duruma işaret ediyor.

Ayakta ve tedirgin bir halet-i ruhiye içinde olan, aynı zamanda yer(li)leşmek, giderek kök salmak için büyük bir gayret gösteren, çalışıp üreten, girdi veren bu insan kalabalıklarının her mânasıyla şehre, şehrin de onlara alışması kolay bir süreç değil. Bunun İstanbul'a, şehirlere taşıyıp getirdiği problemler, tahrik ettiği zorlayıcı değişmeler ve bozulmalar da var.

Lozan mübadili muhacirlerin Anadolu'ya akışı 1930'lara kadar, Lozan'dan bir-birbuçak asır öncesinden başlayan Balkanlar'dan, Kırım'dan, Kafkaslar'dan gelen göçler ise neredeyse günümüze kadar uzanıyor. 1950'den sonra başlayan ve giderek büyüyen iç göç dalgaları, sanayileş-

me, gecekondulaşma, plansız programsız yeni "yerleşme" birimlerinin oluşması meseleleri de ciddi bir unsur olarak bunlara katılıyor.

Bunlara cevap veremeyen, fikrî olarak da fiilî olarak da planı programı olmayan, ön alamayan/öne geçemeyen, sadece günü kurtaran, olanı meşrulaştıran, yağmagerliğin ve tahribin önünü açan, bundan beslenen siyasî merkez ve iktidarlar da başlıbaşına bir mesele, problem üreten bir kriz kaynağı...

❁

Bugün geldiğimiz nokta özellikle tarihî şehirler ve hususen İstanbul için büyük ve müzminleşmiş bir problemler yumağına, büyük kayıplara ve kaymalara, yanlış uygulamalara işaret ediyor. Her bakımdan, her şeyiyle...

Ama problemler aynı zamanda imkânlara da kuvvetle işaret ederler; bir başka şekilde söylersek anlaşılmaya ve çözülmeye başlayan her problem giderek imkâna dönüşüyor/dönüşebilir demektir.

Hem problemleri hem de imkânları onların seviyeleri ve ciddiyetiyle mütenasip olarak anlayıp şerhedecek, fiilen dirsek çürütüp ter dökecek ne kadar çok kafaya, müzakereye ve insana, çabaya ihtiyacımız var!

Her konuda... Her konudan bağımsız olmayan şehirlere, mekânlara, mabetlere, evlere, sokaklara dair de...

Muhafazakârlar Neyi Muhafaza Ediyor?

Cumhuriyet ideolojisi bu yeni ve dönüştürücü, kırıcı düşünce ve pratikleri son Osmanlılardan devraldı ve fikir olarak eski şehir kültürüyle İslâmiyet arasındaki sıkı bağları çözme ve azaltma politikalarını kuvvetlendirerek sürdürdü, zayıflatılan bu tarihî-kültürel bağları inkılaplarla zıt istikametlerde ilişkilendirerek eski-yeni vurgularını artırdı. Eski kötü yeni iyi demekti artık. Vakıf gelirleri kamu bütçesine dahil edilen tarihî camiler ve külliyeler harabiyete terk edildi. Terkedilen yahut yoksullaşan mahalleler hatta köşkler, konaklar kendi içine çekildi, döküldü.

Fakat tekpartili yıllarda, biraz da nüfusun azlığı, iktisadî sıkıntılar, sosyal şartlar ve sınırlı hareketlilik sebebiyle kısmen yeniden kurulan Ankara ve yine kısmen İstanbul hariç büyük imar faaliyetleri ol(a)madı, buna bağlı olarak büyük yıkımlar yapıl(a)madı, geniş inşaat sahaları açıl(a)madı.

II. Dünya Savaşı sonrası şartlar; Türkiye'nin NATO-ABD hattında yer alması, isteyerek-istemeyerek kapitalist dünyaya doğru hareket etmesi, dışarıya açılıp açılmama ve kalkınma-sanayileşme tercihlerine dair iradenin giderek elinden çıkması birçok bakımdan olduğu gibi şehircilik (tarihî şehirlerin büyük değişimlere, tahriplere ve yıkımlara uğraması,

yeni şehirlerin kültürel kodlarımızla irtibatsız olarak yapılandırılması) açısından da bir milat oldu.

1950'den, DP iktidarından bu yana Türkiye kontrol altında tutulamayan büyük bir sosyal, kültürel değişim, daha doğru tabiriyle bir altüst oluş da yaşıyor. Modernleşme dediğimiz hadisenin bütün yönleriyle (yolun, okulun, elektriğin, fabrikanın, radyonun, arabanın, traktörün, telefonun, bankanın, gazetenin, televizyonun...) küçük şehirlere, kasabalara, köylere intikal etmesi ve etkisini artırması 1950'den sonra oldu dense yeridir. Köylerden kente akan büyük göç dalgaları, artan nüfus hareketleri, plansız sanayileşme, gecekondu semtleri, varoşlar, geçim sıkıntıları, yoksulluk, sefalet...

Ve her ne olursa olsun yeni hayat şartlarına, demokrasiye katılma talepleri, arzusu ve her halükârda ümit, iyimserlik...

Muhafazakâr iktidarların ve çevrelerin büyük sorumluluğu da burada, bu tarihî kesişme dolayısıyla devreye giriyor. Çünkü 1950'den bu yana seçimle iktidara gelen ve Türkiye'yi –askerî ve sivil bürokrasiyle paylaşarak yahut itişerek de olsa– yöneten iktidarların, yerel yöneticilerin kahir ekseriyeti muhafazakâr cenahtan çıktı. İstanbul başta olmak üzere tarihî şehirlerin kör kazmaya mahkum edilmesi bu dönemlerde, muhafazakârların elinde oldu (Menderes döneminde sadece Karaköy-Beşiktaş hattında 500 civarında irili ufaklı tarihî yapının yıkıldığı veya kaldırıldığından bahsedilir). Elbette tarihî camilerin tamiri ve yeni yolların, yeni yerleşim alanlarının açılması gibi Halk Partisi'nin yap(a) madığı müsbet şeyler de yaptılar[4]. Ama yaptıklarından yola çıkarak –diğer konular şimdilik bir tarafta dursun– şehir, mimari, mahalle, ev, cami, okul, imar, iskân konularında üst bir fikre, yerli bir damara, tarihî olanla yeni/modern olan arasındaki denge endişesine sahip olmadıkları söylenmelidir. Bir başka şekilde söylersek neyin değişip neyin değişmeyeceğini, hangi ilkelere ve standartlara bağlı kalınacağını ve devamlılığın nasıl sağlanacağını mesele edinmediler, edinmiyorlar. Ne bilgi ne estetik ne de bağlılık-hürmet-hassasiyet olarak... Sadece bir hissiyat var. Böyle olduğu için de içi boş bir "medeniyetimiz" müdafası ve hamaset ağırlıklı bir "şerefli tarihimiz"le sınırlı kaldılar, kalıyorlar.

Bunun sorumlusu elbette sadece siyasî merkez, iktidar sahipleri ve bürokrasi olamaz. Üniversiteler, mimar odaları başta olmak üzere konuyla alakalı meslek kuruluşları, şehircilik uzmanları, aydınlar, medya da kendine düşen sorumlulukları çok az üstlendi. (Kendime ve meslektaşlarıma söylüyorum: Türkiye'nin cami mimarisi meselesiyle ciddi olarak

4 Halk Partisi iktidarına da bu konuda çok fazla haksızlık yapmayalım, 1937 yılında Beyoğlu İstiklâl Caddesi'ndeki Ağa Camisi'ni ve 1939'da Ankara Hacı Bayram Camisi'ni tamir ettiriyorlar, 1947-1950 arası tamir ettirdikleri 10 civarında tarihî cami ve külliye de var. 1924-1937 yılları arasında var mı, emin değilim. Özel olarak araştırmadım ama okumalarım sırasında herhangi bir bilgiye tesadüf etmedim.

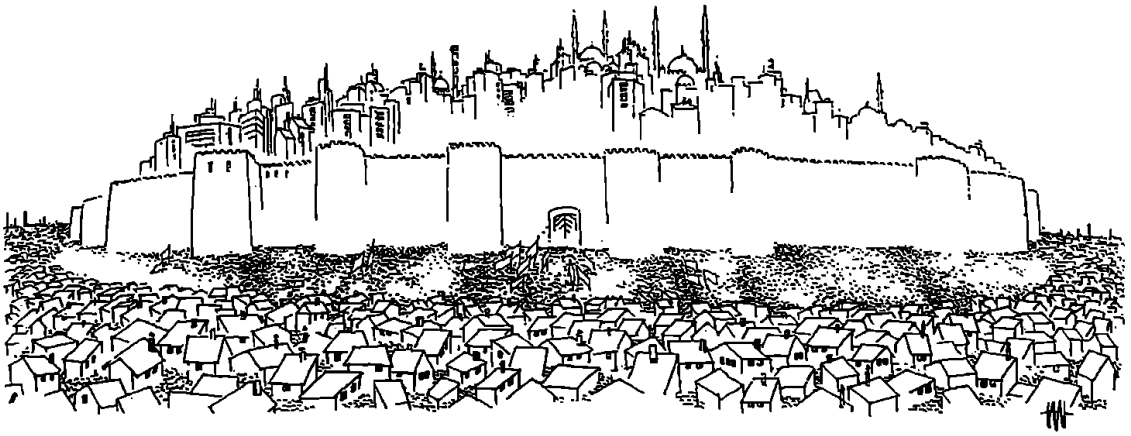

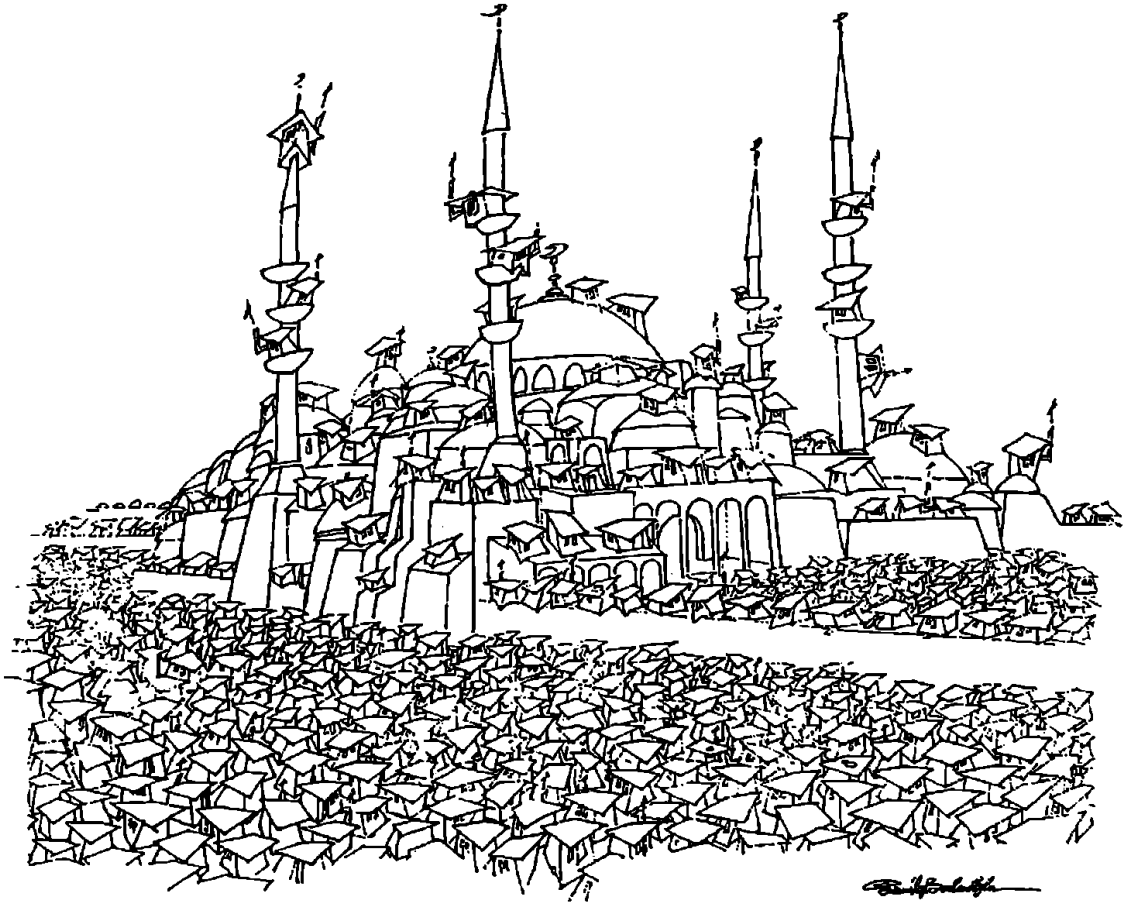

İkinci İstanbul Kuşatması!...

Tan Oral'ın üstteki başarılı karikatürü "II. İstanbul Kuşatması" başlığını taşıyor.
Semih Balcıoğlu'nun çizimine de aynı ad verilse sezadır.
Hiçbir planlama ve kontrole tabi olmayan göçlerle birlikte gelen yığılmalar, yine hiçbir plan ve program görmeyen/tanımayan yapılaşma çabaları tarihî şehir İstanbul'u kuşatmış durumda; İstanbul'u bu sefer Anadolu'dan, içerden fevç fevç gelen akıl almaz büyük dalgalar "feth"etmek üzere. Surlar güçlü ve yüksek ama bu kuvvetli ve ısrarlı saldırılara, derinden gelen dalgalara ne kadar dayanabilir?
Daha garibi aslında sur içeriden fethedilmiş. Muhtemelen içerdekiler ve dışarıdan erken gelenler tarafından olmuş bu fetih/işgal. Orada daha büyük ve azman yapılar inşa etmiş, yine hiçbir ölçü tanımayan yüksek kuleler dikmişler. O kadar ki şehrin yüksek tepelerinden göklere yükselen minareler bile artık nefes almakta zorlanıyor...
Yoksa büyüklükler, yükseklikler, kalabalıklar güzel ve şirin mi görünmeye başladı?
Tabii gibi, normal gibi... İyi gibi, doğru gibi... Mecburi gibi, zaruri gibi... Dünyanın gidişi gibi, medeniyet gibi...

ilgilenmeyen, fikirler geliştirmeyen bir İlahiyat Fakültesi ve Diyanet vazifesini yapmış sayılabilir mi?). Bu kurum ve grupların muhalefetleri olduysa eğer çoğunlukla ilke düzeyinde değil aktüel dengeler, siyaset ve menfaat kaygısıyla oldu, malesef.

Ve elbette sorumlulardan biri de fırsatçılığa, yağmagerliğe, hukuksuz işe ve kaçak inşaata teşne halkın bir (büyük) kısmı...

❁

Sık hatırlattığımız din-tarih-gelenek ilişkilerine tekrar ve bir daha bakmak ister misiniz? Din, tarih, gelenek birimleri bu bahiste tek başlarına korunabilir mi? Bu soruya laiklik politikalarının zorlukları, açmazları ve bunlara karşı düşünceleri olanların, mütedeyyinlerin şehirler ve imar-iskân, mimari konularındaki yaklaşımlarına, hatta cami-mescit inşa biçimlerine de kendi meseleniz/miz olarak bir bakın lütfen...

Fark var mı? Varsa nerede ve hangi seviyede?...

Yola Nasıl Devam Edeceğiz?

Şimdi İstanbul'a ana karakterini veren Süleymaniye, Fatih, Bayazıt, Üsküdar Mihrimah, Eyüp, Sultanahmet, Üsküdar Atikvalide... gibi büyük külliyelerin içinde bulundukları/var oldukları çevre dokusu, sokakları, insanları ve yapı stoğu da tamamen veya büyük ölçüde değiştiği ve bozulduğu için onların bir bütün olarak ne olduklarını, bize ne söylediklerini, geleceğe dair ne türden çözümler teklif ettiklerini de tam olarak bilemiyor, anlayamıyoruz. Aynı şey daha küçük ve mütevazi yapılar için, diyelim ki ahşap yahut bodur minareli taş bir mescit, bir tekke, bir türbe-ziyaretgâh, bir sıbyan mektebi, bir sebil, bir konak, değişik yapılar barındıran bir sokak, bir hazire, bir bahçe, bir mezartaşı... için de sözkonusu. Ya Boğaz köyleri başta olmak üzere hepsi yağmalanan küçük ve güzel yerleşim birimleri! Tatlı su kaynakları!

Tanpınar *Beş Şehir*'de İstanbul faslını çok yerinde bir tercihle su ile açar, bilir misiniz?:

> "Çocukluğumda, [babamın kadılığı sebebiyle bulunduğumuz] bir Arabistan şehrinde ihtiyar bir kadın tanımıştık. Sık sık hastalanır, humma başlar başlamaz İstanbul sularını sayıklardı:
> — Çırçır, Karakulak, Şifa suyu, Hünkâr suyu, Taşdelen, Sırmakeş...
> Âdeta bir kurşun peltesi gibi ağırlaşan dilinin altında ve gergin kuru dudaklarının arasında bu kelimeler ezildikçe fersiz gözleri canlanır, bütün yüzüne bizim duymadığımız bir şeyler dinliyormuş gibi bir dikkat gelir, yanaklarının çukuru sanki bu dikkatle dolardı. Bir gün damadı babama:
> — Bu onun ilacı, tılsımı gibi bir şey. Onları sayıklayınca iyileşiyor demişti.

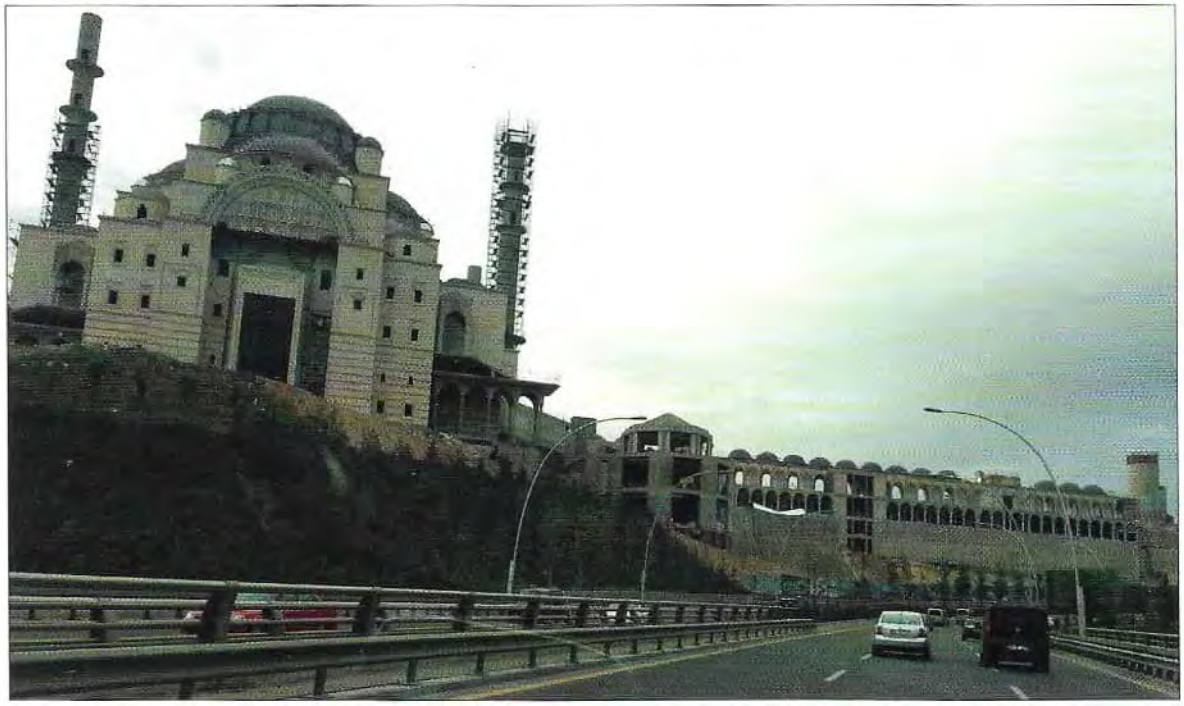

Büyüklük ve Şehre, Tabiata Meydan Okumak...

Turgut Cansever anlatıyor:
"Yeni Cami'nin inşasından hemen sonra Sultanahmet Çeşmesi'nin (III. Ahmet Çeşmesi) inşa edilmesi üzerine İstanbul mimarları ve yapı esnafı iki üç gün saray etrafında nümayiş yaptılar. Hünkâr'ın bu zevksizliği İstanbul halkına reva görmeye hakkı yoktur diyorlardı. Takriben altmış sene sonra, III. Selim, Kanuni'nin Sinan'a inşa ettirdiği Üsküdar Sarayı'nı yıktırıp yerine Selimiye Kışlası'nı inşa ettirmeye karar verdiği zaman İstanbul halkı yine ayaklanmıştı. (...) Ancak tabii, ayaklanan gerici addediliyor, Selimiye Kışlası'nın yapılması ise ilericilik".
Üstteki fotoğraf Ankara Pursaklar'da yapılan cami ve külliyenin 2016 baharındaki manzarası (Foto: Yusuf Ünal).
Esenboğa'dan başkente gidip gelenlerin sürekli olarak gördüğü (şimdi tamamlanan) bu inşaat karşısında insanların, yetkililerin ne düşündüklerini nasıl bilebiriz? Tevazu ve abidevilik, büyüklük ve meydan okuma...
Ya şehirle, mekânla, topoğrafya ile, kültürle irtibat...

> Kaç defa komşuluk ziyaretlerimizde, döşeğinin yanıbaşında, onun sırf bu büyülü adları saymak için, bir mahzenin taş kapağını kaldırır gibi güçlükle en dalgın uykulardan sıyrıldığını görmüştüm. (...)
> Bu kadın sonra ne oldu, bilmiyorum. Fakat içimde bir taraf, ölümünden sonra bir pınar perisi olduğuna hâlâ inanıyor".

İstanbul'un aynı zamanda bir tatlı sular dünyası demek olduğunu bugün kime anlatabilirsiniz? Bir tatlı su çeşmesi uyandıramayan, bir sebile canlılık kazandıramayan muhafazakâr iktidarlar ve belediyeler manzumesi... (Muhtemelen çeşme ile sebilin, selsebilin farkını bilenler de çok azdır!).

Yine de şükürler olsun ki Mardin gibi, Safranbolu gibi büyük ölçüde asli unsurlarını tesadüfen yahut kaderin bir cilvesi olarak, kendi kendini

koruyarak günümüze kadar gelmiş şehir, kasaba, mahalle örneklerimiz çok çok az da olsa hâlâ var. (Yeni Mardin birçoğunda yapıldığı gibi eski Mardin'in içinde, bitişiğinde kurulsaydı muhtemelen ondan da eser kalmayacaktı). Fakat kendimizi şerhetmek, önümüzü görmek ve bugünün şartlarında yeni ve yerli çözümler üretmek için bunlar sayı olarak ne kadar az ve çeşitlilik, coğrafya, malzeme farklılığı bakımından ne kadar yetersizler![5]

Son on yıllarda Kudüs'ün, Saraybosna'nın, Bağdat'ın, Şam'ın, Halep'in, Beyrut'un, Bingazi'nin, Sana'nın "medeni dünya" ve onların dahilî müttefikleri tarafından hoyratça ve intikam alırcasına tahrip edilmesi, haydutlara rahmet okuturcasına yağmalanması, taş taş üstüne bırakmacasına yakılıp yıkılması sadece bir siyasî operasyon, bir işgal hareketi, bir yıldırma ve diz çökertme değil en az onun kadar, belki öncelikli olarak Müslümanca yaşama üslubunu aksettiren "yerli" şehirlerin, mekânların, bize ait tecrübelerin ve asırlara hükmederek gelen işaret taşlarının ortadan kaldırılması, yok edilmesi, görünmez kılınması mânasına geliyor. Mekke ve Medine'nin, İslâmın en kutsal ve mübarek beldelerinin başına gelen akıl almaz yeni düzenlemeler de benzer şeyler. Oralardaki müdahaleler bizdekilere yakın olarak 1950'lerde başladı... Tesadüf mü bu?!

Bunu muhtemelen azı kasıtlı, çoğu cahil ama hepsi tahrip edici yerli "işgalci"lere anlatmak nasıl mümkün olabilir acaba?

Küçük Bir İki Hatırlatma Daha...

Wolfgang Müller-Wiener adını hiç duydunuz mu? Bu zat Türkiye'de de bulunmuş, hocalık yapmış Alman asıllı bir mimar, arkeolog ve İstanbul

5 Bu yazının ilk halini gönderdiğim Salih Pulcu arkadaşımın bana yazdığı notu kısmen buraya ilave etmekten başka yol bulamadım (Mayıs 2015):
"(...) Hacı Bayram Veli'den alıntı yapmışsınız, iki ay kadar önce Ankara'da idim. Hacı Bayram Camisi'nin hemen altı Ulus, halen kapısında 'Ankara'nın Bağları Çalınır' diye reklam yapan pavyonlarla dolu idi. Bindiğim taksinin şoförü başka yerlerdeki pavyonları da kapatıp burada topladılar dedi. 25 sene sonra halen Hacı Bayram Camisi'nden yükselen ezan sesleri pavyon gürültüsüne karışıyor.
Süleymaniye bölgesi ne mutlu ki artık mutenalaşıyor(!), proje sahiplerinden duydum, yeni bir Nişantaşı olacakmış. Yakın bir zamanda bölge projesinin Katarlılara satıldığını biliyor musunuz?
'Yine de Safranbolu ve Mardin var' demişsiniz, her ikisini de yakında görmediniz galiba. Her iki şehrin iyi ki var dediğimiz kesimi tamamen turistik bölgeye döndü. Safranbolu'da yaşayan nerede ise tek bir aile yok, herkes yeni kurulmuş Karabük'e benzeyen yeni şehirde yaşıyor, tarihî şehir ve Bağlar bölgesi tamamen otel ve pansiyona dönüşmüş. Mardin tamamen 15 ila 30 katlı binalardan oluşan yeni Mardin'e taşındı. O güzelim Mardin'de –başbakanımızın [Ahmet Davutoğlu'nun] tabiriyle Mezopotamya'yı gözetleyen kadim Mardin'de– köylerinden kovalananlar ile öğrenciler yaşıyor, tabiî bir de otellerde kalan turistler".

Hangisi Daha Tehlikeli ve Ürpertici Acaba?!

Gecekondu 50'li yıllarda Türkiye'nin, özellikle de İstanbul, Ankara ve İzmir'in varoşlarının tanıştığı bir hadise. İç göçün, sanayileşmenin, yoksulluğun, kendi başının çaresine bakmanın, en önemlisi plansızlığın neticelerinden biri. Tapu yok, su yok, elektrik yok, yol yok... Hepsi sonradan gelmiş, her seçim arifesinde birine kavuşmuşlar. O zor şartlarda kendine mahsus bir kültürü de oluşmuş gecekondu dünyasının. Olmayan imkânlarıyla cami ve ilkokulu kendileri yapmış, Milli Eğitim'e ve Diyanet'e devretmişler, hem de kendi binolarından çok büyük olarak (Bu fotoğraftaki camiye; büyüklüğüne, merkezîliğine de bakın lütfen). Ağaçları ve meyveleri de kendileri dikmiş, yabana atılamayacak bir yeşillik oluşturmuşlar. Bir de onlar arabeski, arabesk onları beslemiş, hüzün ve sevinçlerini diri tutmuş, birbirlerini yaşatmışlar...
60'lı, 70'li yıllarda artarak büyük şehirleri kuşatan gecekondu semtleri farklı bir fotoğraf veriyordu; yabancı, uzak, yoksul ve zor. Anormal şartlarda, imkânsızlıklar içinde, kaçak, istismarlar ve korkular orasında, alelacele yapılmışlardı. Yerde uygunluk, malzemede kalite gözetecek halleri yoktu, ustalık, zerafet hak getire...
Bu semtlerde şimdi gecekonduları ve hatıraları ezercesine şeddadi, ölçüsüz, yüksek, tektip "gökdelen gecekondular", azman TOKİ binaları yükseliyor. Yine plansız, yine yangından mal kaçırırcasına... Gecekondular kadar bile bir kültürden yoksun olarak...
Üstteki fotoğraf şehir, mahalle ve mesken fikrinden uzak bu paradoksal problemi veren çokça örnekten sadece biri (Ankara TOKİ evleri, Foto: Mustafa Kirazlı). İnsan rahmetli Turgut Cansever hocanın "hiçbir gecekondu, yaptığımız apartmanlar kadar şehrimizi çirkinleştirmiyor" cümlesini hatırlamadan edemiyor.
En iyisi Şair'e kulak vermek:

Dilce susup
bedence konuşulan bir çağda
biliyorum kolay anlaşılmayacak
kanatları kara fücur çiçekleri açmış olan dünyanın
yanık yağda boğulan yapıların arasında
delirmek hakkını elde bulundurmak

tarihçisi. İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nü ve arşivini geliştirenlerden biri. Vefatı da 1991 yılında İstanbul'da vukubulmuş. Birçok çalışmasından biri de *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası-17. Yüzyıl Başına Kadar Byzantion Kostantinopolis İstanbul* (çev. Ü. Sayın, İstanbul, YKY, 2001). Kocaman ve büyük emek mahsulü kıymetli bir eser. Bu eserde yaptığı iş ne biliyor musunuz? Fatih döneminden itibaren Müslüman İstanbul'un Hıristiyan-Bizans İstanbul üzerinde nasıl kurulduğunu anlatıyor! Tek tek, bütün yapıları göstererek, çizerek, haritalarını çıkararak, fotoğraflayarak, hikâyelerini anlatarak, kazılar yaparak...

Ne yapmak istiyor dersiniz?

Birileri, meselâ mimarlardan, arkeologlardan, sanat tarihçilerinden bir grup yahut vakıflardan, derneklerden, sayısına bereket "sivil toplum" kuruluşlarından bir kurum çıksa da uzun bir çalışma yaparak son Osmanlı padişahlarının-bürokratlarının, Cumhuriyet ideolojisinin ve hususen muhafazakâr iktidarların, 70 yıldan fazladır İstanbul başta olmak üzere tarihî şehirleri nasıl imar-iskân ve tahrip ettiğini böyle bir çalışma ile ortaya koysa nasıl olur ve nasıl bir manzara ile karşılaşırız acaba?!

Cami kapatan ve satan tekpartili yıllarda değil, daha dün yapılan ve büyük şatafatlarla açılan Galataport binaları Nusretiye Camisi'nin ve Mimar Sinan eseri Kılıç Ali Paşa Camisi'nin denizden görünüşünü tamamen denebilecek şekilde kapattı biliyor musunuz? Duyan, gören, ilgilenen, "büyük ve şerefli tarihimiz", "kadim medeniyetimiz", "mabetlerimiz" diyen, el kaldıran, karşı çıkan, hatta süreci fotoğraflayan, resimleyen oldu mu?

Bursa'da Ulucami'nin karşısına o şeddadî ve çirkin TOKİ binalarını kıyamet alameti gibi kim dikip şehrin bütün tarihî dokusunu ve Ulucami'yi ezdi geçti biliyor musunuz? Hiç değilse fotoğraflarını gördünüz mü?

Bizzat cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bütün açıklığıyla ve kendisine düşen sorumluluğu da üstlenerek "biz bu şehre ihanet ettik" diyor. Uluslararası Şehir ve Sivil Toplum Kuruluşları Zirvesi'ndeki (21 Ekim 2017) konuşmasından birkaç cümle şöyle:

> "Şehir sadece mekân değildir. İnsanın etrafındaki tüm varlıklara dair tasavvurunun tecessüm etmiş halidir. Bizim fikir dünyamızda medeniyet şehirdir. Şehir de Medine'dir. Biz bu şehre [İstanbul'a] ihanet ettik. Hâlâ da ihanet ediyoruz. Ben de bundan sorumluyum.
>
> Ben çocukluğumu arıyorum İstanbul'da. Bu kutlu şehrin herbir köşesinde merhum Turgut Cansever'in ifadesi çok anlamlıdır. (...): Ecdat tüm ruhunu taşa ve ahşaba nakşetmiş.
>
> Bazı şehirler vardır. İyi yazılmış kitap gibidir. Okumaya, anlamaya, onu

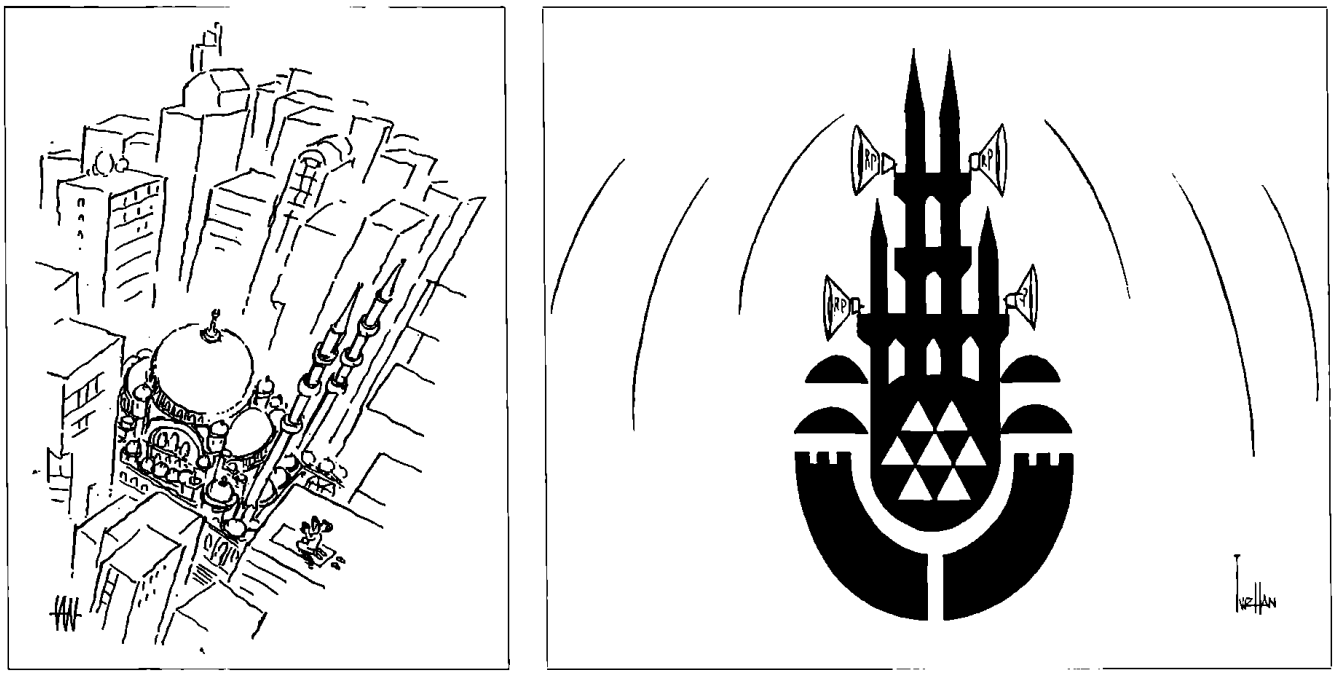

Kaybolan Ölçüler, Değişen Dengeler...

Tan Oral'ın karikatürü başını alıp giden kayıtsız ve kuralsız, insanı ve tabiatı ezen yapılaşmanın huşû, heybet, tevazu, huzur fikirlerini, duygularını birlikte vermesi gereken mabet (Allah'ın evi) mimarisini bile nasıl ilkelerden uzaklaştırdığını, aşırı büyüklük/büyüklüklerle yarış, ölçü kaybı ve sıkışıklık duygularına mahkum ettiğini göstermesi açısından ziyadesiyle manidar.
Recep Tayyip Erdoğan 27 Mart 1994 seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkanı seçilmişti. Turhan Selçuk'un 30 Mart 1994 tarihli *Milliyet*'te yayınlanan üstteki karikatürü İstanbul şehrinin ve ambleminin yeni unsurlar ve sesler kazandığına işaret ediyor.
Yeni sesler minarelerden dalga dalga yayılıyor...

yaşamaya doyamazsınız. Başlar ve bu kitabı bitirirsiniz. İstanbul'un her sokağında da saklı bir tarih, asırlık bir tecrübe vardır.
Burası Fatih Sultan Mehmet Han'dan beri ilmin, kültürün, siyasetin, sanatın ve ticaretin payitahtı olmuş bir şehir. Bugün de İstanbul onca yaşadıklarına rağmen halen ayaktadır. Tüm İslâm ülkelerinin kalelerinden biri olmayı sürdürmektedir. (...) Bizler çoğu zaman elimizdekinin kıymetini ancak onu kaybedince anlıyoruz. Ecdadımızdan tevarüs ettiğimiz herbiri başlıbaşına hazine olan emsâlsiz eserlerin hakkını yeterince veremiyoruz. Bunun en bariz göründüğü alanların başında şehirleşme ve mimari geliyor.
Estetikten, incelikten ve köklü medeniyet değerlerimizden yoksun tekdüze bir mimari anlayışının giderek yaygınlık kazandığını görmekten üzüntü duyuyorum. Benzer taş yığınlarının olduğu bir şehir... Bu bizim medeniyetimizde yok. Binalarımız yükseldikçe ufkumuz kararır"[6].

Gerçekten bu süreklilik kazanmış ve neredeyse bilerek normal hale gelmiş/getirilmiş tahribatı ve buna karşı tepkisizliği, vurdum duymazlığı

6 bk. http://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-bu-sehre-ihanet-ettik-2804194 CHP'li bir siyasetçinin 2017'deki bir beyanatına göre İstanbul'daki 121 gökdelenin 117'si Erdoğan'ın söz sahibi olduğu dönemde yapılmış. bk. http://t24.com.tr/haber/chpli-musa-cam-istanbuldaki-121-gokdelenin-117si-erdoganin-soz-sahibi-oldugu-donemde-yapildi,485243

7 Haber ve bilgi için bk. M. Fatih Selvi, "Bu Proje Tamamlanmalı", *Zaman*, 4 Ağustos 1995.

bilgisizlik, kasıt ve dayatmalar dışında bir tarafıyla anlamak çok zor. Bir diğer tarafıyla belki kolay!

Türkiye'de bütünlüğü olan yani cami ve külliyeleri, büyük yapıları, evleri, sokakları, mezarlıkları, medrese ve imaretleri, çeşme ve sebilleri, tekkeleri, ziyaretgâhları, dükkânları, ağaç ve çiçekleri, kuş ve böcekleri, bahçeleri, nihayet gündelik hayatının akışı... bir şekilde korunmuş tarihî şehir bölgesi denebilecek örnekler kalmadı dense yanlış olmaz. Bugün İstanbul'da tarihî özelliklerini koruyan tam bir sokak bile yok. Halbuki 70'lere, hatta 80'lere kadar gelen birçok yer, kenar mahalleler vardı. (Toprağı bol olsun, Ara Güler ustanın fotoğraflarına, İstanbul'la alakalı kitap derlemelerine bir bakın hiç değilse!).

Sadece bir örnek: Süleymaniye çevresinin onlarca ahşap konağı, mescitleri, bahçeleri, ana karakterini muhafaza eden sokakları ve tarihî dokusu 60'lı, 70'li, 80'li hatta 90'lı yıllarda gelen bütün iktidarlar ve belediyeler tarafından bilerek ihmal edildi, kasıtla harabiyete sürüklendi, çökmesi yahut yanması-yakılması, kim oldukları pek de bilinmeyen insanlar tarafından işgal edilmesi beklendi. (BİSAV'a iftara gittiğim farklı senelerin bir iki akşamında, Süleymaniye Camisi'nde teravih namazı kılmak için o sokaklar arasından ne korkularla geçtiğimi gece oralardan geçmeyenler anlayamaz). Sonuncusu cumhurbaşkanının belediye başkanlığı döneminde, 1995 yılında ve IRCICA'nın katılımıyla[7] olmak üzere iki üç defa bu bölgenin kurtarılması ve yeniden fonksiyonlandırılması için plan, proje yapıldığı, bir kısmı mufassal raporlar hazırlandığı halde fiilen neredeyse hiçbir adım atılmadı.

Aradan çeyrek yüzyıldan fazla bir zaman daha geldi geçti. Ve dendiğine göre arsaların, binaların bir kısmını satın alan/toplayan KİPTAŞ tarafından Katarlılara devredildi. Onların engin ve derin himmetini bekliyor Süleymaniye mahallesi...

Niçin ve sorumlusu, sorumluları kim? (Son 40-50 yıl içinde yüksek tahsilini İstanbul'da yapanlar bu konakları ve yıllarca bir sorumsuzluk nişanesi, bir idam yaftası olarak alınlarında duran "Bu Bina İstanbul Üniversitesi Tarafından Koruma Altına Alınmıştır" tabelalarını hatırlayacaklardır).

İstanbul'un merkezinde Süleymaniye mahallesi gibi her bakımdan altın madeni kıymetinde bir yerleşim alanını, bir tarafında Süleymaniye külliyesinin, diğer tarafında Şehzadebaşı külliyesinin, Damat İbrahim Paşa külliyesinin, mescitlerin, tekkelerin, konakların, ağaçların ve daha nice eserlerin bulunduğu tarihî bir mekânı 70 yıldır kimler bilerek harabiyete, yağmalanmaya terkedilmiş bir mahalle haline getirdi? Binalarının

epeyice bir kısmı İstanbul Üniversitesi'ne, tarihi-mekânı-yerleşimleri fikren ve fiilen korumakla, yeniden yorumlamakla, yapmakla görevli üniversiteye tahsis edilmişken...

Şehirlerdeki tatlı su kaynaklarını kim kuruttu? Hele İstanbul'dakileri...

Ayder yaylasının başına gelen akıl almaz planlama ve yapı (!) afetini gördünüz mü?

İnşaat alanı haline getirilen yahut çoraklaşan verimli ve bereketli tarım arazilerini, çekilen yeraltı su kaynaklarını, kuruyan göletleri...

Boşalan, terkedilen, harap olan köyleri ve kasabaları...

(...)

Muhalefetten, üniversiteden, belediyelerden, siyasetçilerden, mimar odalarından, sanat tarihçilerinden, fikir ve sanat çevrelerinden, basından, cami koruma ve yaşatma derneklerinden, Diyanet'ten ve müftülüklerden, bu tarihî yapıların, mabetlerin "sahibi" gözüken Vakıflar İdaresi'nden...

❁

> "Âsâr-ı atîka ve âsâr-ı nefîse [tarihî ve sanat eserleri] denilen şeyler millî servetin ya toprağa gömülü yahut toprağa dikili ve canlı kısmı iken, bunları görebilmek ancak terbiye edilmiş gözlere, sevebilmek ancak ya insiyakî bir göreneğe yahut geniş mânasıyla şuurlu bir millî kültüre ve hissedebilmek bir nevi ihtisasa ihtiyaç gösterdiğinden, bu millî servet hazinemizin eskiden beri mevcudiyeti anlaşılamamış, inkâr edilmiş ve daha fenası sahipsiz ve bakımsız bir halde bırakılarak yağma ve tahrip edilmiştir".

8 Zikreden: Dücane Cündioğlu, "Camdan Bir Mescit", *Yeni Şafak*, 30 Ocak 2011.

Bu satırları Abdülhak Şinasi Hisar 1933'te yazmıştı...[8] Onlarcası, yüzlercesi bulunabilir bu tür kıymetli metinlerin. Çoğu bir vahlanma, bir tesbit, bir şikâyet gibi görüldü, anlaşıldı yahut nostalji oldu, "âh, o eski günler"e dönüştü, pasifleşti ve orada kaldı.

Niçin?

Halbuki insana yaraşan Derviş Yunus gibi şehrin ve "medeniyet"in, insanın çürümüşlüğüne karşı feryat koparmak olmalı değil miydi?:

> Kasdım odur şehre varam
> Feryâd u figân koparam.

[BİR ŞEHRİN YENİDEN KURULUŞU]
AHMET HAMDİ TANPINAR

Eski medeniyetimiz dinî bir medeniyetti. Beğendiği, benimsediği adama ölümünden sonra verilecek bir tek rütbesi vardı: Evliyalık. Halkın sevgisini kazanmış adam mübarek tanınır, ölünce veli olurdu. Onun içindir ki İstanbul evliya ile doludur. Bunların başında fetih ordusunun şehitleri gelir. Onların mazhariyeti hak ve millet uğruna kazanılan rütbeden de üstündü. Çünkü bu ordu, genç hükümdarından en son neferine kadar mübarek bir ordu idi, tuğlarını İstanbul surlarının karşısına dikmeden asırlar evvel övülmüştü. Hepsi veli idiler. Biz şimdi fetih tarihini garplılardan okuyor, Fatih'in hayatındaki aksaklıkları tenkit ediyor; ilim, sosyoloji filân yapıyoruz. Eskiler işi büsbütün başka türlü görüyorlar, İstanbul'u fetheden millî hamleye ilâhî bir mahiyet veriyorlar, bu işte hiçbir izafiliğe yanaşmıyorlardı. Hemen her yerde, çoğu surların etrafında olmak üzere, fetih şehitlerinin mezarları vardır. Bunlar Türk İstanbul'un tapu senetleridir. İstanbul'da bizim hayatımız bu şehit türbelerinin etrafındaki hürmetle başladı. Bizans'ın asırlarca işlenmiş, bin türlü külfet, merasim ve âdâpla dolu, altına ve sırmaya garkolunmuş derin ilâhîli ruhanîliği dedelerimiz bu şehit türbelerinin başında yaktıkları ilk mumla yendiler. Bu suretle semt semt halkça kutlu yerler ortaya çıktı. Sonra mimarî geldi, bu kutluluğu küçük bir mescitle, biraz yaldız ve yeşil renkle giydirdi. Fetih şehitlerinden sonra şehrin cemiyetlerin hayatına kuvvetle karışan, devrine temiz ahlâkın nefisle devamlı bir mücahede –ki ermişler dilinde buna Cihad-ı Azam denirdi– ve murakabeden doğan hikmetin, sevginin izlerini geçiren, hulasa kendi tecrübesini başkaları için faydalı bir şey yapan büyük adam veli olurdu. Kanunî'nin süt kardeşi Yahya Efendi, ondan biraz evvelkilerden, Sümbül Sinan, onun halifesi Merkez Efendi, XVII. asrın başında bütün İstanbul'a hükmeden Celvetî tarikatinin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayi Efendi gibi.

Kaynak: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, Dergâh Yay., 2023, s. 148-49.

Tarihî İstanbul'un bazı semtlerinde, diyelim ki Kadıköy'de, Nişantaşı'nda bulamayacağınız Üsküdar'a mahsus bir sadelik, bir tevazu, bir yaşama üslubu var, bodur minare de öyle. Mezarlıktaki taşlar evlerden daha sağlam ve daha görkemli gibi duruyor. Ölüm içinde hayat, tükenmişlik içinde canlılık. Yatak odanızın tam karşısında ulemadan, fuzeladan, vüzeradan, meşayihten tanıdığınız zevat yatıyor.
Şimdi tarihe işaret edip de bugüne kalan/gelen her şey giderek daha kuvvetli bir tehdit altında...
Çünkü yaslandıkları fikir ve inanç, üslup, hayat tarzı ya tamamen ortadan kalkmış yahut silikleşmiş, yoldan çıkmış...
Bu kare XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelmiş, artık yerinde yeller bile esmeyen Üsküdar'ın merkezinden bir kesit... Divitçizâde Şeyh Mehmet Talip Efendi Mescidi ve çevresi...

NİÇİN BİR CAMİ MİMARİMİZ YOK?!

Doğrusu zor ve etraflı bir soru…

Cami yahut mescit İslâm dini ve kültürünün, Müslüman toplumsal hayatının en önemli unsurlarından biri, temsil gücü itibariyle birinci sıradaki yapılardan olagelmiş bir manzume. İslâmın, Müslümanlığın şiarı, sembolü, işareti, temsilcisi… Kâbe'den başlayarak en mütevazi mescide kadar bütün ibadet yerleri, secde mahalleri "Allah'ın evi' seviyesine yükseliyor, *beytullah* kabul ediliyor. Hem de Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden bugüne, bu ana kadar kesintisiz olarak ve bütün İslâm coğrafyasında… Bu yüzden cami ve mescit Müslüman şehirlerin, mahallelerin merkezini oluşturuyor. Bir başka şekilde söylersek yerleşim birimleri cami ve mescidin merkezde olduğu hesaba katılarak kuruluyor ve genişliyor, gelişiyor. Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler*'de dile getirdiği "ictimaî fizyolojinin merkezi camidir" ifadesi bir tesbitten öte bir tahlil değeri de taşıyor olmalıdır.

Caminin ayrılmaz bir parçası ezan ve ona yakın bir şekilde minare de şiar olmuş, sembol olmuş. O kadar ki camiyi, ezanı, minareyi küçümsemek, onlar için tahkir mânasına gelebilecek ifadeler kullanmak dine, İslâma hakaret anlamı taşıyacağı için küfür işareti kabul edilmiş. Merhum Akif'in Millî Mücadele devam ederken kaleme aldığı İstiklâl Marşı'nın merkezine yerleştirdiği unsurlardan birinin ezanla (cami ve minareyle) irtibatlı bir yurt/vatan fikri olması bu bakımdan çok manidar:

> Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli
> Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli

Mimari ise sanatların en yoğun, en derin, en kalıcı olanlarından biri. Hem zamanı, mekânı, coğrafî şartları, hayatı ve varlığı gözetecek hem de onları aşacak; taşla, toprakla, ağaçla kurulup yapılmasına rağmen maddeüstüne, soyut olana, insanın dünyadaki duruş fikrine, sonsuzluğa, Allah'a uzanacak.

Zorluk buralarda. Onun için soru "niçin camimiz, mescidimiz yok" değil, "cami, mescit mimarimiz" yok.

Aslında sıfatı kaldırıp "niçin mimarimiz yok?" diye sormak daha doğru ve yerinde bir soru olabilir. Çünkü Türkiye'nin bugünkü şartlarında kendimize mahsus/kendimizin merkezde olduğu gelişmiş bir mimari düşüncesi, arayışı ve pratiği olsaydı kaçınılmaz olarak bunun aşağıya veya yana doğru cami mimarisine de yansıyan, uzanan tarafları olacaktı, olabilirdi. Elbette şehirlerimize, mahallelerimize, evlerimize, yollarımıza,

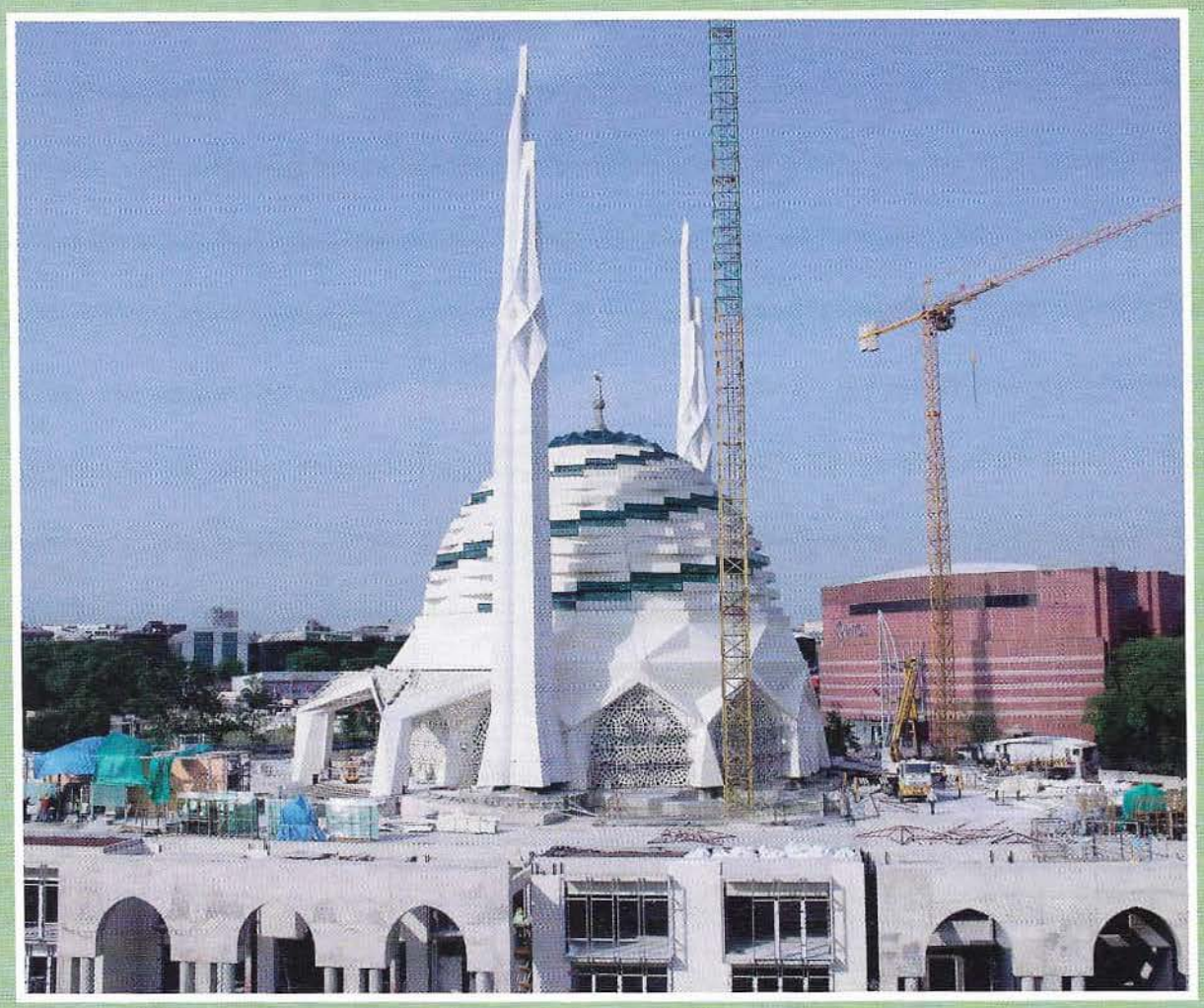

okullarımıza, üniversite kampüslerine, mezarlıklarımıza, kamu binalarına, çarşı-pazara, bahçelere, "boş" mekânlara, kısaca yerkürede bütün duruş, yerleşme, yer tutma biçimlerimize, kıblemize uzanan tarafları da olacaktı.

Aşağıya, yana doğru uzanan bir mimari düşüncesi ve arayışı yine kaçınılmaz olarak yukarıya doğru yani felsefeye, sanat ve estetiğe, metafiziğe, dine, aşka (doğrudan yakinî bilgiye) uzanan yönleri de davet edecek, onları da canlandıracak, buradan sâbiteleri, değişmezleri, ilkeleri çıkaracak veya yeniden keşfedecekti.

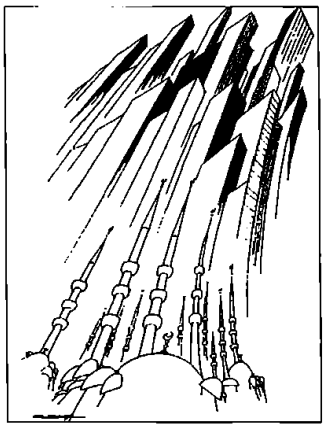

Marmara İlahiyat Fakültesi Camisi benim de aralarında bulunduğum fakülte hocalarına danışılmadan, hiç değilse kubbe ve minarelerde bazı tashihlere gidilmesi istikametinde söylenenlere hiç kulak asılmadan, sadece bir kişinin kurgusuyla, yine bir kişinin onay ve desteğiyle planlandı ve yapıldı. Tam tahkik edemedim ama bu caminin başka bir yer için planlandığı, orada uygulanamayınca buraya monte edildiği de söylendi. (Foto: Yusuf Ünal).
Hamdolsun ki içi dışından daha güzel. Sadelik ve hattat Hüseyin Kutlu hocanın hat müdahaleleri iç güzelliklerini artırmış. Büyük problem Diyanet'in ve İlahiyatların mimarileri dahil cami meseleleriyle yeterince ilgilenmemiş olmaları.
Üstteki karikatür Semih Balcıoğlu'nun gökdelenlerle yarışan cami ve minareleri...

Problemler Aynı Zamanda Bir İmkân Olabilir

Ciddi bir zorluk (ve imkân) daha var. Türkiye mimari görmemiş, şehir-mahalle-ev-sokak-bahçe tanımamış, camiler, mescitler yapmamış bir toprak parçası, bir memleket, bir insan manzumesi de değil. Sözün gelişi "bin yıldır" bu topraklarda zamanı, mekânı, coğrafî şartları, etrafı, kültür katmanlarını, malzemeyi, varlıkları gözeten fevkalâde çeşitli, büyüklü küçüklü ama zevk, estetik ve âhenk arayan yapılar, sonsuzluğa uzanan camiler, mütevazi mescitler yapılmış, şehirler kurulmuş, komplekse kapılmadan yeni, yerli, evrensel çözümler aranmış, kendini sürekli yenileyerek devamlılığı sağlamanın, Müslümanların yeryüzünde duruşunu ifade etmenin bütün yolları denenmiştir.

Hatırlamak ve hayret edip hayran kalmak için bir Türk sanat tarihi kitabı yahut internet üzerinden Diyarbakır, Manisa, Maraş, Bursa, Hatay, Adana, Sivas, Divriği, Erzurum, Mardin... ulucamilerine ve minarelerine bir bakın lütfen. Ne kadar çeşitli fakat aynı zamanda ne kadar benzer şey göreceksiniz! İsterseniz Mimar Sinan'ın Osmanlı topraklarının dörtbir tarafına yayılmış binbir renkte ve çeşitte, küçüklü büyüklü cami ve mescitlerini, külliyelerini, minarelerini, kubbe ve çatılarını gözden geçirin. (Rahmetli Turgut Cansever Piyalepaşa Camisi'nin farklı bir mimari üsluba sahip olduğu için Mimar Sinan'ın olamayabileceğini savunanlara karşı sırf bu karşı gerekçe sebebiyle bile caminin Mimar

Sinan'a ait olabileceğini söylüyordu; işin içine biraz da mizah katarak; çünkü hiçbir camisi, mescidi birdiğerini tekrarlamıyor diyordu).

Arzu ederseniz aynı kaynaklar üzerinden ahşap yahut ahşap-taş karışımı mescitleri, minaresiz ve kubbesiz (evet bugün tamamen unuttuğumuz minaresiz ve kubbesiz) mabetleri, bodur minareleri, demir korkuluklu şerefeleri, çokça şekil çözümlemesine sahip ahşap minareleri ziyaret edin. Veya Osmanlı modernleşmesinin cami mimarisine yansımalarını görmek için Dolmabahçe, Yıldız, Ortaköy, Nusretiye camilerini dolaşın...

Ve bugün "niçin bir cami, mescit mimarimiz yok?" sorusuyla tekrar karşılaşın. Niçin ya sıradan Mimar Sinan taklidi veya her türlü ölçüden, ölçü normundan yoksun yahut ibadethane fikri ve hissi vermeyen, tevazu ve sadelikten uzak mabet yapılarına mahkum olduk, edildik? Niçin büyüklük ve yükseklik saplantısı, meydan okuma iştihası secdeye kapanılan mekânlarda tevazu, hürmet, güzellik, tasarruf, sadelik, yerliyerindelik, hatta abidevîlik dahil her şeyi silip süpürüyor, dinî ve ahlâkî birçok meseleyi görünmez kılıyor?[1]

Türkiye'de cami, mescit mimarisinin değişmesi ve dönüşmesi ile bugünkü fikirsiz ve şekilsiz hale gelmesi meselesini yeniden tartışmaya açarken Osmanlı modernleşmesinin ve batılılaşmasının mimariye ve cami mimarisine etkilerine bakmadan yol almak herhalde mümkün olmayacaktır. Fakat bütün ciddi problemlerine rağmen orada değişme-yenileşme arayışı ile devamlılık fikrinin birlikte yürüdüğünü herhalde ihmal etmemek lazım. Başka bir ifade ile söylersek değişmeyi bir şekilde devamlılığın içinden gelenler, devamlılığı hesaba katanlar ve bilenler yapıyordu. Bu açıdan Millî Mimari akımına mensup mimarların yaptıkları camiler (meselâ Bebek Camisi, Kemer Hatun Camisi) belki değişme ile devamlılık unsurlarında, gelenekle modernleşme arasında yeni bir denge arayışının, değişerek devam etmenin, imtidadın, itidalin güzel örnekleri olarak mütalaa edilebilir.

❁

Ara Not: Bir kriz döneminde devamlılık fikrini camiler ve mescitler üzerinden göstermeye çalışan farklı bir örnek de var: Deniz subayı ve ressam Hüsnü Tengüz (Öl. 1950) İstanbul'un işgal edildiği 1919 yılının Ramazanında ümitsizliği dağıtmak için İstanbul, Bursa ve Edirne'deki padişah camilerinin resimlerini çizerek ve haklarında bilgiler vererek bir "Bayram Hediyesi" hazırlamaya koyulur. Memleketin tapuları olan bu camiler ayakta durdukça, bunların etrafında hâlelenen dinî ve mânevî hissiyat bâki kaldıkça işgal elbette geçici olacaktır.

1 Henri van Lier şöyle diyor: "İslâm [mimari] eserleri insana Uzakdoğu dinlerinden daha fazla bir önem vermeksizin insanın hiçliğini erişilmez bir yücelikle ele alıyor; bu kombinezon kendi varlığının realitesini hayalen eriterek, kendi hiçliğini berraklaştırarak ve ona birtakım mantıkî hisler vererek Allah'a yöneltmek suretiyle gerçekleştirmektedir". *Les Arts de l'Espace*'dan (1963, s. 303) aktaran Orhan Bolak, "Balıkesir'de Bir Cami Araştırması", *İTÜ Dergisi*, XXIII/2, 1965, s. 26.

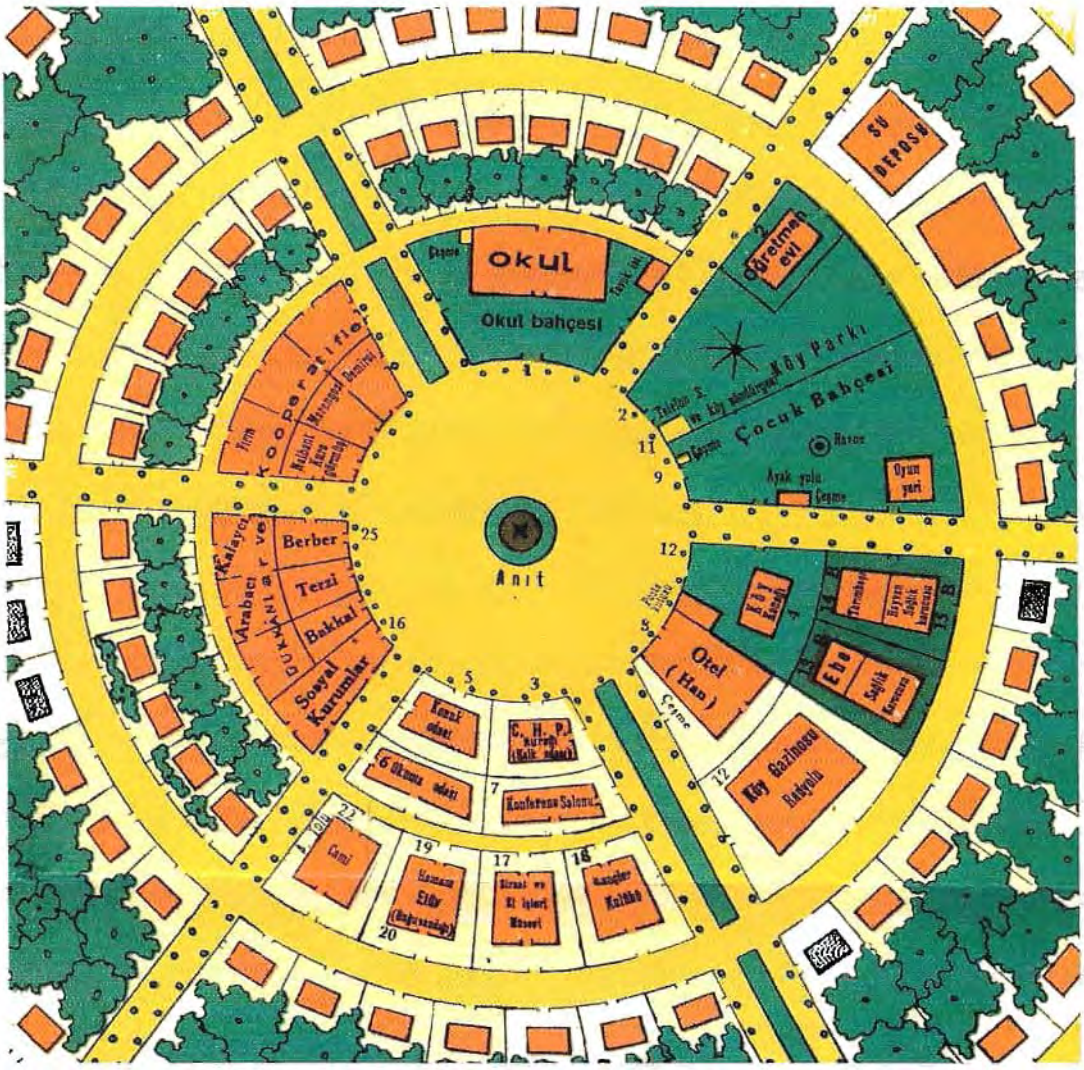

İdeal Cumhuriyet Köyü'nde Cami Nerede?

1930'lu yılların Türkiyesi'nde hazırlanan "İdeal Cumhuriyet Köyü" planı Afet İnan'ın Cumhuriyet'in 50. yılında yayınladığı *Devletçilik İlkesi* kitabının sonunda yer alıyor (Ankara, TTK Yay., 1973). Plan Trakya Umumi Müfettişi general Kâzım Dirik'ten intikal etmiş.

Modern bir Avrupa şehri gibi ortada/merkezde büyük bir anıt; herhalde Atatürk anıtı olacak. Cetvelle çizilmiş bütün "askerî" ve nizamî yollar oraya çıkıyor. Orası her tarafı tarassut edecek, her istediği zaman kolaylıkla her yere ulaşabilecek, müdahale edebilecek...

Anıtın/merkezin hemen önünde geniş bir arazide ve büyükçe bir okul var. Park hariç onun büyüklüğünde bir diğer yapı sağ altta "Köy Gazinosu" ve radyolu. Belli ki "köy odası" büyücek bir gazinoya dönüşmüş. Medeniyet okul ve gozinodan yayılacak. Cami ise kurumların, sosyal tesislerin en arka sırasında ve küçük bir alanda... Geriye itilmiş hatta saklanmış... Halbuki Müslüman şehirlerin (bütün kadim kentlerin), mahallelerin merkezinde cami/mabet ve mezarlık yer alır.

(Görselin taraması için meslektaşım Ayhan Aktar'a müteşekkirim).

Hatıratında şöyle diyor:

> "Ne yazık ki İstanbul düşman işgaline uğramış ve Donanma Cemiyeti lağvedilmişti. Pek acı bir hayal kırıklığına uğramış ve ümitsizliğe düşmüştüm. Kalbimin kasvetini hafifletmek için kendimi bir işle oyalamak istiyordum. İstanbul, Edirne ve Bursa'daki mabetlerimizin resim, kroki ve yazılarıyla çokluğunu göstermek, bu memleketlerin öz Türk yurdu olduğunu cihana tanıtmak gayesiyle bir kitap çıkarmaya kalkıştım. Ben de bu suretle vatana bir hizmette bulunmuş olacağımı tahmin ediyorum"[2].

Yakın zamanlarda tekrar yayınlanan[3] *Bayram Hediyesi*'nin ilk cümleleri şöyle:

> "Şu son hazin senenin bayramında ihvân-ı dinimin inşirah-ı kalbine medâr [din kardeşlerimin gönüllerinin ferahlamasına sebep] olur ümidiyle hazırladığım bu nâçiz hediyemde selâtîn-i izâm-ı Osmaniyenin pek kıymettar, pek mukaddes birer bergüzâr-ı lâ-yezâli [ebedî hatıraları] olan muhteşem me'âbid-i İslâmiyenin [Müslüman mabetlerinin] resimleriyle tarifleri ve her câmi-i şerifin bina olunduğu zamanın e'âzım-ı meşâyih [ulu şeyhlerini] ve şuarâsının ilâhiyyat ve nu'ût-ı şerife [ilâhi ve naat] nevinden âsâr-ı sûfiyâne ve belîğânesi ve'l-hâsıl Osmanlıların maddî ve mânevî âsâr-ı diniyelerinin en güzideleri cem edilmiştir. (...)
>
> Ecdadımız emr-i dinden bir hatve [adım] bile inhiraf etmememiz için adım başına cami yapmışlardır. Allah'ını, dinini unutan her milletin ahlâken sukût ve inkıraza mahkum olageldiği müsellem bulunduğuna nazaran onlar bizi bu en mühlik [helâk edici] badireden korumak istemişlerdir".

2 Hüsnü Tengüz, *Sanat Hayatım*, haz. Müge Kılıçkaya, İstanbul, Deniz Müzesi Yay., 2005, s. 65.

3 *Bayram Hediyesi*, haz. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yay., 2013.

Soru, Sorun, Sorun(m)lu...

Bugüne gelmek için buradan cami, mescit, şehir planlaması ve mimarlıkla alakalı sorun/mlu bölgelere, meselelere intikal edebiliriz:

1. Islahat hareketlerinin getirdiği bu yeni cami-mescit mimarisi çizgisinin Cumhuriyetle birlikte kırılması veya dur(durul)ması bugünün yetersizlik ve biçimsizliklerini anlamak bakımından daha önemli gözüküyor. Çokpartili hayata geçinceye kadar Türkiye'de cami, mescit yapımı diye bir vâkıadan bahsetmek mümkün olmadığı gibi bunun eğitimi de Türk üniversitelerinin ders programlarından çıkarılmıştır (hâlâ da yoktur). Mimarlar ve mühendisler tahsilleri sırasında cami ve mescitlerin olsa olsa eski örnekleri üzerinden sınırlı ve teknik ağırlıklı bir "tarih" okuması yapıyorlar.

Belki bunlar kadar önemli olan bir diğer husus cami mimarisiyle, cami yapımıyla uğraşmanın, ilgilenmenin psikolojik ve sosyokültürel meşruiyet şartlarının ortadan kalkması, cazip ve verimli bir alan olmaktan uzaklaştırılmasıdır. Bunun da etkisiyle çok yakın senelere kadar mimar-

ları büyük çoğunluğu cami-mescit-ibadethane üzerine kafa yormamış, bu mesele ile yeteri kadar ilgilenmemiş gözüküyorlar[4].

1960 gibi çok geç bir tarihte ve tarihî bir şehirde, Balıkesir'de yeni bir caminin yapılmasına öncülük etmeye çalışan ve projeler hazırlayan bir mimarın dikkatle ve kimseyi suçlamaya çalışmadan ifade ettiği çok yönlü meseleler zikre değer:

> "(...) Muazzam [teknolojik] hamlelerle imkânlarının artmasına rağmen bugün memleketimizde cami yapılarının bu imkânlardan faydalanmadıkları, buna mukabil azımsanamayacak miktarda inşa edilmekte olduğu bir vâkıadır.
> Bunları iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi İstanbul şehrinde olduğu gibi göçlerin ve sanayileşmenin zorladığı plansız ve etütsüz yerleşme düzenine paralel olarak müşterek ibadet için halk tarafından yapılan mescitler. İkincisi çeşitli sebeplerle ortaya çıkan mabet ihtiyacının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verdiği tip planların uygulanmasiyle meydana gelen camilerdir. Her iki halde de müşterek nokta şudur ki; cami yapısına bugünün yapı tekniğinin hiçbir şey, hiçbir imkân katmadığıdır, bilâkis klasik inşaat malzemelerinin, klasik konstrüksiyon unsurlarının olgunluğundan da mahrumdurlar. (...)
> Osmanlı Türk yapı sanatının şaheserleri yanında, bu eserlerde yatan muazzam yapı gücü, tecrübe ve sanattan habersizcesine bir ibtidaîlik ve bilgisizlikle yirminci asrın bir yarısında ve senede yüzlerce mimar yetişen memleketimizde sorumsuz kimselerin yönettiği mabet binaları yükselmektedir. Bu yapılarda bir İslâm mabedine yaraşır asalet ve olgunluğun yoksunluğu yanında hiçbir sanat endişesine yer vermeyen ve hatta basit inşaat kurallarına dahi aykırı bir uygulama perişanlığının yer aldığını üzüntüyle müşahede etmekteyiz. (...) Böylesine olgun ve konstrüktif bir mabet mimarisinin zengin mirasiyle yukarda panaromasını kısaca çizmeye çalıştığımız uygulamalar arasındaki azametli uçurum âşikârdır. Bundan dolayıdır ki [Balıkesir'de] 2 Nolu Cami Yaptırma Derneği'nin müracaatı üzerine ele alınmış olan problemin, fizikî planlamaya tekaddüm eden sosyal ve kültürel gelişmesine tekabül eden gayretler planlamadan daha uzun sürmüş fakat sonunda halkın içinden kopup gelmiş mütevazi, dindar ve hatta mutaassıp bir topluluk ikna edilerek bugünün malzemelerinin ve inşaat tekniğinin imkânlariyle alışılagelmiş formlar dışında şekillendirilmiş ve eskinin kopyası olmayan bir mabedin yapılması kabul ettirilmiştir. Klasik Türk mimarisinin olgun detaylarından da mahrum, tip camilerden bir tanesinin bir defa daha tekrarlanmamasına bu derneği ikna ettiğim günü hayatımın sevinçli ve başarılı günlerinden biri olarak daima hatırlayacağım.
> Avan projesi 1960 senesinde bitirilmiş ve maketi yaptırılırken bazı rötuşlar yapılmış olan bu mütevazi deneme[nin] (...) muhtelif maddî sebepler yüzünden geri kalmış olması sebebiyle yapılamamış olmasının üzüntüsü içindeyim"[5].

Bu metnin ve maalesef gerçekleşmeyen denemenin (bk. Bu kitap s. 1089) üzerinden 60 yıl gibi uzun bir zaman daha geçmiş olmasına, bir kısmı

4 Cami yapma veya tasarlama tecrübesi de olmuş 17 mimar ve mimarlık hocasının görüşleri için bk. "Cami ve Güncel Mimarlık-Bu Konuyu Ne Kadar Tartışabiliyoruz?", *Arredamento Mimarlık*, sayı: 320, Mayıs 2018, s. 60-80.

5 Orhan Bolak, "Balıkesir'de Bir Cami Araştırması", *İTÜ Dergisi*, XXIII/2, 1965, s. 26-28. Takdim yazısı ve proje maket çalışmaları derginin 26-34. sayfaları arasında yer almaktadır.

mimarlıkta olmak üzere mütedeyyin ve tahsilli epeyice insan yetişmesine rağmen anlayış ve meseleye yaklaşımda, uygulamalarda çok mesafe kat edildiğini söylemek hayli zordur. (Bu durum muhafazakârların çok itibar ettiği mühendislik ve son senelere kadar o kadar itibar etmedikleri mimarlık eğitimimizin Türkiye'nin düşünce, sanat ve estetik meseleleriyle ilgilerinin seviyesi ve derinliğine de herhalde işaret ediyor olmalıdır).

2. Daha düne kadar memleketimizin imar planlarında cami, mescit ve mabetler için yer ayırmak, bunları da planlamak fikri, mevzuatı ve uygulaması yoktu. Onun için çokpartili hayata geçilmeye başlandıktan sonra dindar halkın teşebbüse geçerek kıt imkânlarıyla ve uzun zaman içinde yaptırabildiği camilerin, mescitlerin çok büyük bir kısmının ruhsatı, imarı, gözden geçirilmiş ve onaylanmış planı, uygunluk ve yeterlilik şartları kontrol edilmiş bir programı da yoktur.

27 Mayıs darbesinden sonra, camileri "yönetmek" görevi de olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda başkan yardımcılığı koltuğuna oturtulan (bazı meselelerde fiilen başkanlık da yapan) emekli general Sadettin Evrin'in hazırladığı bir raporda bu meseleye de temas ediliyor. "Camilerle İlgili Görevler" başlığı altında 7. Madde olarak yer alan aşağıdaki metin meselenin bilindiğini ama kaydadeğer bir şey yapılmadığını göstermektedir:

> "Son yıllarda cami yaptırma dernekleri çok artmıştır. Bunların inşa ettirdikleri veya köyler, vakıflar, belediyeler tarafından yaptırılan camilerin inşaatını düzenleyen mevzuat yoktur ve bu faaliyetler denetlenmemektedir. Oysa, cami yapılmasıyla ilgili birçok mesele vardır. Önce caminin yapılacağı yer önemlidir; bundan başka birer dinî abide olması gereken bu yapılarda mimari ve estetik mülahazaların da önemle gözönünde tutulması gerekir. Camilerin inşa edileceği yer ve mimari mülahazalar konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgili başka makamlarla işbirliği yaparak denetlemede bulunması şarttır. Cami yapıldıktan sonra, bakımının sağlanması ve ibadete uygun bir halde tutulması gerekir. Cami hangi topluluğa [mahallî birime?] aitse bakımı da o topluluğa ait olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu alanda da denetim yetkisi bulunmalıdır"[6].

(Enteresandır, Soğuk Savaş sonrası dönemde, kimlik-azınlık-ötekilik politikalarının yükseldiği bir hengâmda, 1990'ların başından itibaren cemevleri de böyle imarsız, plansız yapılmıştır. Onun için meselâ tarihî bir yapı olan Karacaahmet tekke ve türbesinin yanına, tarihî mezarlar ve sanat eseri mezartaşları da herkesin gözü önünde tahrip edilerek, hiçbir mimari endişe ve çevre ile uyum taşımayan, ruhsatsız çok katlı bir cemevi yapılabilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan o sırada İstanbul belediye başkanı idi ve izinsiz yapılaşmaya ilk tepki ve mezarlık tahribatını durdurma müdahalelerinden sonra geri çekilmişti. Vakıflar, Anıtlar

6 Zikreden Yusuf Ziya Özcan, "Ülkemizdeki Cami Sayıları Üzerine Sayısal Bir İnceleme", *İslâmî Araştırmalar*, IV/1, Ocak 1990, s. 5-20.

Küçük Bir Gecekondu Semtinde Dört Cami!!!

Burası Nevşehir'de Kale semtinin birkaç sene önceki hali. Bu gecekondu semti kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde tamamen yıkılınca alt kısmının bütünüyle Ürgüp'teki, Kapadokya'daki kaya evlerle dolu olduğu, anlaşıldı. Kentsel dönüşüm de durdu tabii.

Fakat bizim işaret etmek istediğimiz husus küçücük bir semtte fakir fukara halk tarafından binbir güçlükle yapılan biri iki minareli dört caminin etrafı kuşatması, onların minarelerinin büyüklükleri, maddî cesametleridir. Bu tablonun büyük şehirlerde, Anadolu'da yüzlerce, binlerce örneği var. Bu vâkıayı bütün problemleri ve imkânlarıyla anlamaya, şerhetmeye, mümkünse bu engel tanımayan enerjiyi ve takdire şayan "yapıcılığı" müsbet, yerinde, ölçülü istikametlere doğru sevketmeye çalışmak lazım. Yoksa sadece -bizim de önemseyerek üzerinde durduğumuz- şehircilik, mimari hassasiyetler, estetik, zevk gibi çok mühim kavramlar, ilkeler üzerinden yürümek hepimizi entelektüel fantezilere mahkum edebilir, neticede Müslüman halkın düşünme biçiminden, hayata bakışından bizi tamamen koparabilir.

Yüksek Kurulu da ses çıkarmamıştı. Halbuki tarihî eserlere hukuksuz olarak müdahale ediliyordu).

Bilmeyenler şaşıracaktır belki, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cami ihtiyacının tesbiti, binalarının yapılması, plan ve programlarının takibi, kontrolü bahsinde hiçbir yetki ve sorumluluğu, bütçesinde bunlar için ayrılmış bir kalemi olmamıştır. Ona verilen görev muğlak bir şekilde "camilerin idaresi"dir. Diyanet'e bağlı müftülerin, imamların, vaizlerin, Kur'an Kursu hocalarının mahallî imkânlarla, halkın desteğiyle birçok cami yapma teşebbüsünde bulunmaları ve bu yapıları bitirmeleri resmi vazifelerinin bir parçası olarak değil hizmet anlayışlarının ve fahri çabalarının neticesidir. (Son yıllarda Diyanet'in ve Diyanet Vakfı'nın yurtiçi ve yurtdışında cami ihtiyaçları ve cami yapımlarıyla biraz daha yakından ilgilendiğini müsbet fakat yetersiz bir gelişme olarak zikretmek doğru olur).

28 Şubat sürecinin ardından, Mart 1998'den itibaren "irtica yasaları"yla birlikte gündeme gelen Diyanet'in cami ve mescitler üzerindeki yetki ve sorumluluklarının genişletilmesi siyasî müdahaleyi artırmak ve halkın cami yapma arzularını kontrol altına almak öncelikli idi. Bu istikamette hem 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu'nun 35. maddesi tamamen değiştirilmiş, hem de İmar Kanunu'na eklenen bir madde ile de ilk defa imar planlarında cami yerlerinin gözönüne alınarak düzenlenmesi mevzuata dahil edilmiştir[7]. Bu kararların üzerinden fazla bir zaman geçmeden gazetelerde şu enteresan haber de yer almıştır: "Yargıtay'ın Kararı: Camiler Kamu Malı"[8].

3. Bu geriden gelen ve siyasî merkezin farklı arayışları istikametinde ortaya çıkan karar ve düzenlemeler şimdilik bir tarafa bırakılırsa 60'lı yıllardan itibaren nüfus artışı ve iç göçler sebebiyle şehirlerin, kasabaların, uzun zamandır ihmal edilen köylerin, Cuma ve bayram namazlarında, teravihlerde cemaatı alacak camilere olan ihtiyaçları çok barizdi. (Mühim not: Cami adedinin ve hacimlerinin yeterli olup olmaması cemaatla kılınmaları mecburi olan Cuma ve bayram namazlarına cevap verip vermemeleri üzerinden ölçülür). Göçler sebebiyle büyük yerleşim yerlerinde mütedeyyin cami cemaatı da artmıştı. Cuma ve bayram günlerinde cemaatın bir kısmı dışarda, sokak aralarında ve uygun olmayan şartlarda namaz kılmak zorunda kalıyor, yağmurlu ve soğuk havalarda ilâve sıkıntılar yaşanıyordu. Her Cuma günü tekrarlanan bir şeydi bu. Ankara başta olmak üzere birçok büyük şehirde hayır sahibi insanlar yaptıkları inşaatların giriş veya bodrum katlarında mescitler inşa ederek bu ihtiyaçların karşılanmasına katkı veriyorlardı. Bazı resmi dairelerin, hatta TBMM ve bakanlık binalarının altında, kenar ve çoğunlukla rutubetli bir yerinde bile böyle "mescit"ler

7 Kanun no. 4380, kabul tarihi: 31. 7. 1998, *Resmi Gazete*, sayı: 23421, 2 Ağustos 1998, s. 6. Bu değişiklikler için ayrıca bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, gözden geçirilmiş 9. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2019, s. 77-78. Güzel tarafları olmakla beraber Türkiye'nin cami meselesini kuşatamayan bir yazı için bk. Mustafa Zengin, "Camilerin Ekonomi Sistemi", *Birikim* dergisi internet sitesi, 6 Haziran 2016. http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7714/camilerin-ekonomi-sistemi#.V1wfvOChnIU

8 Meselâ bk. *Yeni Şafak*, 23 Şubat 1999, s. 2.

9 "Ferruh Bozbeyli" (röportaj), *Dört Mevsim Maraş*, sayı: 1, Kış 2004, s. 31-32.

Sokak Arasında, Metroda Cuma Kılmak...

Taksim Camisi yapılıncaya yani düne kadar insanlar, genç, yaşlı herkes İstiklâl Caddesi'nin hemen arkasındaki sokakta, taş, beton, asfalt üzerine serdikleri sıradan bir yaygıda, Maksem'deki küçük bir mescitten gelecek imamın sesine uyarak Cuma namazı kılmaya çalışıyorlardı. Önlerinden çoluk çocuk, kadınlar, işçiler, insanlar gelip geçiyor...

Üstteki fotoğraf orayı gösteriyor, tarih 1997. (*İstanbul*, sayı: 20, Ocak 1997).

Bu açık ihtiyaca karşı Taksim'e cami meselesini çözmek yerine yapılmasına karşı çıkan Türk aydınları ve mimarlar, sanatkârlar...

2009 yılındayız. Ankara'da insanlar Mart ayında, yağmurdan çamurdan korunmak için Kızılay İstasyonu'ndaki mescidin imamına uyarak metroda hasır, seccade ve kartonlar üzerinde Cuma namazı kılıyorlar. *Milliyet*, 10 Mart 2009, s. 19.

Ve Turhan Selçuk'un 2 Şubat 1997 tarihli *Milliyet*'te yayınlanan Taksim Camisi karikatürü. Biraz kiliseye benzetilmiş veya şişirilerek biçimsizleştirilmiş gibi... Taksim Atatürk anıtı yanında küçücük kalmış... Altyazısı "Camiyi yaptık, şimdi iş heykeli yıkmaya geldi".

Her cuma metroda

Cuma namazı için Kızılay İstasyonu'ndaki mescide gelenler, istasyonun koridorlarını kapatıyor. 600 metre uzaklıkta cami olmasına rağmen her cuma aynı manzara yaşanıyor

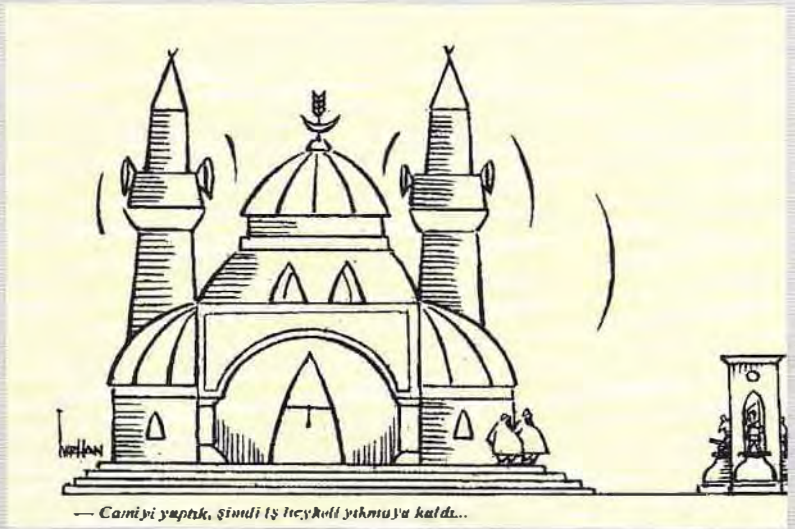

teşekkül etmişti. Fakat bunların önemli bir kısmının mabet için uygunluk ve yeterlilik şartları ya hiç yoktu veya hayli eksikti.

60'lı yılların ikinci yarısında Meclis başkanlığı yapan Ferruh Bozbeyli'nin anlattıklarına bakmak ister misiniz?:

> "Ben TBMM'de ilk defa iftar yemeği veren Meclis başkanıyım. Sene 1968. Bu ilk defa olduğu için çok tenkide uğradım ben. Bilhassa Halk Partililer beni çok tenkit ettiler. Onlar birdenbire çok şeylerini kaybettiklerini zannettiler. Yaptıkları devrimler zedelendi gibi geldi onlara ve çok korktular. (...) Meclis'te ilk defa mescit açan [da] benim. Meclis'teki abdest alınabilecek yere yakın olan büyükçe bir salonu mescit haline getirttim. Namaz kılacak olanlar nereye gitsinler canım? (...)"[9].

Ancak geç bir tarihte, 80'li yıllarda Meclis'te mimar Behruz Çinici'nin eseri olarak güzel bir mescit inşa edilebilecektir. O da birçok tartışma arasında... (Çinici, herhalde masrafları ilk defa devlet bütçesinden karşılandığı için bu mescidin "laik devletin ilk camisi olduğunu" söylüyor)[9]. Neredeyse yarım asırdan fazla bir zaman karşılıklı ve sert tartışmalarla meydan okumalar arasında ele alınan Taksim Camisi'nin de böyle bir hikâyesi vardır. Nüfusu artan ve ayrıca işyerleri sebebiyle gündüz nüfusu hayli kalabalıklaşan bu bölgede Cuma cemaatını alacak büyük bir camiye veya orta büyüklükte iki-üç camiye ihtiyaç varken, genç-yaşlı yüzlerce insanın her Cuma sokak aralarında, taş döşeme ve asfalta serilmiş hasır, kağıt-karton parçası üzerinde, gelen geçenin ortasında namaz kılmak zorunda kaldığı görülüyorken cami meselesi sadece Taksim'in görüntüsünü kurtarma ve inkılap edebiyatı üzerinden, bazen mimari ve estetik de işin içine katılarak sorumsuz bir eda ile ele alınmıştır[10]. 28 Mayıs 2021 Cuma günü cumburbaşkanı Erdoğan tarafından ibadete açılan Taksim Camisi bu lüzumsuz ve mabet üzerinden karşılıklı meydan okumalara sebebiyet veren tartışmaları bitirmiş olması bakımından da anlamlı ve kıymetli olmalıdır. (Caminin ölçüleri, tevazu ve sadeliği ile estetik kapasitesi şimdilik bu yazının konusu değildir).

❁

1950'li yılların başlarında Türkiye'ye gelerek resmi, gayrıresmi kişilerle, bu arada Diyanet İşleri başkanı ile de görüşen oryantalist Howard A. Reed'in verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmeler mübalağa ve eksikleriyle birlikte kıymet ifade ediyor. Onları aktararak bu kısmı tamamlayalım:

> "Eski ve yeni camiler beş yıl öncesine kadar boş olan ve şimdi düzinelerce cami yapılmış ya da yapılmakta olan Ankara'nın yeni yerleşim bölgelerinde bile aynı şekilde düzenli olarak kullanılmaktadır. Samsun yakınlarındaki Karadeniz sahillerinden Akdeniz'deki Antalya'ya, Trakya ve İstanbul'dan

9 bk. Zekai Özçınar, "Meclis Camii Yapılışından Bugüne Tartışılıyor", *Zaman Turkuaz*, 27 Haziran 2004, s. 4.

10 Sadece iki örnek için sanat tarihçisi, akademisyen Doğan Kuban'ın ve Oktay Ekinci'nin yazılarına-başlıklarına bakılabilir: D. Kuban, "Siyasetin ve Ticaretin İbadete Müdahalesi-Gündem Konusu Taksim'e Cami mi?", *İstanbul*, sayı: 14, Ekim 1994, s. 27-30; O. Ekinci, "Bir Siyasal Projenin 20 Yıllık Gerilimi-Tüm Yönleriyle Taksim Camisi", *İstanbul*, sayı: 20, Ocak 1997, s. 18-29. Türkiye'de bulunmuş ve üniversitelerde çalışmış genç bir oryantalistin Taksim Camisi için yine beylik ve hatta sorumsuz ifadeleri için bk. Christoph Neumann, "Taksim'in İçine Etmek Mümkün" (röportaj), *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 2016 (haz. P. Öğünç). http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/563402/_Taksim_in_icine_etmek_mumkun_.html

Erzurum ve Diyarbakır gibi doğu şehirlerine kadar güzel havada ya da kötü havada dolup taşan insan yığınları Cuma cemaati için camilere, avlulara, hatta caddelere kadar doluşuyorlar. 1954'te haftalar boyunca İzmir'in merkezindeki Hisar Camii avlusu, cami önündeki açık alan ve bitişikteki yan cadde insanlarla öyle doluydu ki cami sınırları dışında kalanları ikinci bir imamın [müezzinin tekbirler alarak] yönetmesi zorunluluğu doğdu. Namaz kılanların %60'ından fazlası batı stilinde, iyi giyimli gençlerdi. Modern Ankara'nın merkezindeki Atatürk heykelinden bir blok uzaktaki Zincirli Camii'nde tüm şehrin blokları kapanma zorunda kalır ve yüzlerce kişi Cuma günleri caddelerde namaz kılar. Sinik Türkler ise bunu acınacak bir dinî gösteriş örneği olarak nitelemektedirler. Eğer doğruysa Türkler kişiliklerine aykırı hareket ediyorlar demektir"[11].

Dinî Müesseselerin Mesuliyeti...

4. Dinî bilgi, dinî düşünce, dinî hayat ve dinî kurumlarla doğrudan irtibatlı olması gereken İmam Hatip Okulları, Yüksek İslâm Enstitüleri ve İlahiyat Fakülteleri müfredatına Sanat Tarihi derslerinin konması anlamlı ve yerinde olmakla beraber bu derslerin hem muhtevası sınırlı ve zayıftır hem de bugünle tamamen/büyük ölçüde ilgisiz olarak tarihe dönük bir şekilde okutulan derslerdir. Halbuki bu derslerin programlara alınmasının muhtemel ve mantıkî gerekçesi din görevlisi ve din mütehassıslarının ibadethane fikri ve meseleleriyle, tarihî yahut aktüel cami ve mescit yapılarıyla, onların tevazu, zevk, estetik zaviyesinden iç-dış hususiyetleriyle, donanımları, ölçüleri ve fonksiyonlarıyla fikrî ve fiilî olarak ilgilenmeleri, bu konularla ilgili bilgi ve tecrübe havuzlarına girdi vermeleridir. Maalesef bu hiç olmamıştır.

11 Howard A. Reed, "Çağdaş Türk Müslümanlarının Dinî Hayatı", *Türkiye'de İslâm ve Laiklik* içinde, İstanbul, İnsan Yay., 1995, s. 98.

Bu kurumlardan mezun olanlar Diyanet'te, Müftülüklerde, camilerde, İmam Hatip Okullarında, İlahiyat Fakültelerinde veya serbest hayatta... görev yaparken bir kısmı tarihî cami-mescitlerde çalışmış, birçok yeni caminin yapılmasına katkıda bulunmuş, bir kısmı halkın cami ve mescit ihtiyaçlarının karşılanmasında öncülük ve fedakârlık yapmışlardır. Fakat tarihî cami-mescitlerin korunması, yeni cami mimarisinin, mabet fikrinin, ibadethanelerin şehirle ilişkilerinin günün ihtiyaçları istikametinde gelişmesi, seviye ve kalite kazanması, estetik ve mânevî özelliklere bürünmesi konularında katkıları nedir sorusu –elbette birkaç istisna hariç– ne yazık ki cevapsız bir sorudur.

Kendi meseleleriyle sınırlı da olsa Türkiye ile irtibatının yetersizliği problemi birçok kurumumuz için varit olan bir tartışma alanına işaret eder. Aynı zamanda aktüel bir mesele olarak cami mimarisi sözkonusu olduğunda İlahiyatların ve Diyanet'in durumu da böyledir. 2003 tarihinde Diyanet İşleri başkanlığına atanan Ali Bardakoğlu'nun kendisini ve

Cami inşaatı okullara fark atıyor

Ülkar Göktürk

EĞİTİM SERVİSİ-İstanbul'da 1985 yılından bu yana cami yapımı, okul yapımının önünde gidiyor. O'nu sayısındaki artış, cami sayısına yetişemeden, 'hayırsever' yurttaşların katkıları cami yapımı yönünde oluyor.

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilileri, 1.5 milyon ilk ve orta dereceli okul öğrencisi ile 100 binin üzerinde üniversite öğrencisinin bulunduğu İstanbul'da derslik sayısının ihtiyacın yarısını karşılamadığını söylüyorlar. Yetkililer, cami yapımı sırasında müftülüğün görüşünün alınmasının yararlı olacağını vurgulayarak, cami yapımının planlı bir şekilde ele alınmasının doğru olacağı görüşünü savunuyorlar.

İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nden edindiğimiz bilgilere göre, 1985-1986 öğretim yılında İstanbul'da 888'i ilkokul, 30'u ilköğretim okulu, 136'sı ortaokul ve 182'si lise ve meslekî teknik okul olmak üzere toplam 1236 bulunurken, 1989-1990 yılında okul sayısı sadece 143 artış göstererek, 1379'a ulaştı. Bu öğretim yılında mevcut derslik sayısı ise 16 bin 683. Milli Eğitim Müdürü Şener Birsöz, halen 868 okulda ikili öğretim yapıldığına dikkat çekerek, tüm okullarda tekli öğretime geçişi hedeflediklerini söyledi. Bunun için varolan derslik sayısı kadar ihtiyaç bulunduğu

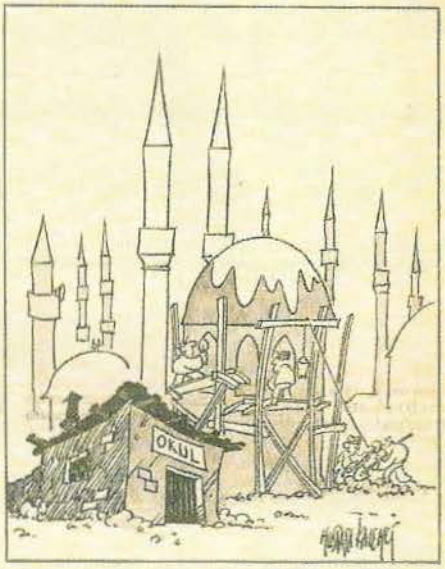

bu sözlerine ekleyen Birsöz, hayırsever yurttaşların katkılarıyla okul yapımında önemli bir yol alındığını ancak bu sayıların yeterli düzeye ulaşamadığını bildirdi.

İstanbul'da "Kendi okulunu kendin yaptır", "Okul yaptır artıyorsan, derslik yaptır" gibi kampanyalarla vatandaşların eğitime katkısı sağlanmaya çalışılırken, cami yapımı da yine hayırsever kişiler tarafından gerçekleştiriliyor. İstanbul'da son yıllarda devlet tarafından yaptırılan cami bulunmazken, vatandaşlar kurdukları derneklerle, topladıkları paralarla cami yaptırmaya önem veriyor.

İstanbul Müftülüğü'nden edindiğimiz rakamlara göre, 1985 yılında toplam 1490 cami varken bu sayı geçtiğimiz yıl 1745'e ulaştı. İstanbul'da son yıllarda hızlı bir cami yapımı süreten. Müftülük yetkilileri hayırsever vatandaşlarca İstanbul'un birçok semtinde yaptırılan cami inşaatının devam ettiğini ancak bunlara sayın halkımızın hassasiyetini bir rakam vermeyeceklerini belirttiler.

Özellikle hızlı nüfus artışının görüldüğü ilçelerde camu ihtiyacı doğduğunu söyleyen İstanbul Müftülüğü yetkilileri, toplu konut projelerinde mutlaka cami yapımı için yer ayrılması gerektiğini vurgulayarak şöyle konuştular:

"Belediyeler şehir planlaması yaparken mutlaka cami ihtiyacını düşünmelidir. Toplu konut projelerinde mutlaka cami için yer ayrılmalıdır. Aksi takdirde cami için elverişli olmayan, rast gele yerlere daha sonra vatandaşlar cami yapmaya kalkışıyor. Bu da hem estetik açıdan hoş olmayan görüntüler yaratıyor, hem de ihtiyaca uygun olmuyor. Caminin bahçesi, yeşil alanı olmayınca insanlar sokaklara, yollara taşıyor."

Yetkililer, toplu konutlar gerçekleştirilirken sosyal tesisler ile okul yerlerinin belirlendiğini kaydederek, cami yerinin belirlenmesinde gerekli titizliğin gösterilmediğini savundular.

Müftülük yetkililerinin yakınmalarından biri de cami yapımı konusunda görüşlerinin alınmaması yolunda oldu. "Camiler yapılmadan önce müftülüğün görüşü alınmalıdır. O bölgede ihtiyaç var mı, yok mu, caminin mimarisi nasıl olmalı?, gibi konularda yetkili merci olarak Müftülük devreye girebilmelidir" diye konuşan yetkililer, bu konuda kanunlarda bir boşluk olduğunu, bu nedenle devre dışı kaldıklarını söylediler.

Gerek İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, gerekse İstanbul Müftülüğü'nden edindiğimiz bilgiler, okul yapımında cami yapımında olduğu gibi hayırsever vatandaşların katkılarının sağlanamadığını gösteriyor. Yapılan istatistiki çalışmaya göre, İstanbul'un en kalabalık ilçelerinden biri olan Bakırköy'de 1986 yılında 162 cami bulunurken bu sayı geçen yıl 203'e ulaştı. Ancak bu istatistik ilçede 1984-1985 öğretim yılında 164 olan okul sayısına eklenen 14 okul ihtiyacı karşılamaktan uzak kalıyor. Yine Üsküdar ilçesinde cami sayısı okul sayısının önünde gidiyor. Bu ilçede 1986 yılında 144 cami varken, bu sayı 1986'da 150, 1988'dede 174'e ulaştı. Aynı tarihler arasında okul sayısında önemli bir artış kaydedilmedi ve 1984-1985 öğretim yılında 107 olan okul sayısı geçen yıl 111'e yükseldi.

'Mescit için oldu bitti'

Nuray Kalcı

EĞİTİM SERVİSİ- İstanbul'da Yıldız Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde geçen yıl mescit istemiyle rektörlüğe dilekçe ile başvuran öğrenciler, istekleri sonuçsuz kalınca, fakülte içinde bir odayı işgal ederek mescit açtılar.

Üniversitenin yakınında bir cami bulunmasına karşın, ders programlarının yıklı olduğunu, bu nedenle, fakülte içinde mescit yapılmasını istediklerini belirten öğrenciler, dilekçelerine yanıt gelmeyince mescidi rektörlükten izinsiz olarak açmak zorunda kaldıklarını savundular. Kendilerini "Müslüman Gençler" olarak tanıtan öğrenciler, öğretim yılı başından bu yana mescidin okul idaresi tarafından iki kez kapatıldığını ancak daha sonra mescidi yeniden faaliyete geçirdiklerini söylediler.

Fakülte binasının birinci katında bir odayı başır sererek mescit haline getiren öğrenciler görüşlerini şöyle aktardılar:

"Geçen yıl mescit açılması için rektörlüğe bir dilekçeyle başvurduk. Dilekçemiz sonuçsuz kaldığı gibi, dilekçeyi veren öğrenciler hakkında soruşturma açıldı. Burada zamaz ihlan bir öğrenciye de kınama cezası verildi. Biz de bu öğretim yılında bina içinde bir odayı bulmamak, kendi mescidimizi kendimiz açtık."

Konuyla ilgili soru yöneltiğimiz Yıldız Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Şerafettin Oydaşk ile üniversite Genel Sekreteri Mehmet Özcan mescitten haberdar olmadıklarını belirterek, konuyu araştıracaklarını söylediler. Mescidi kullanmayan bir grup öğrenci ise görüşlerini şöyle belirtti:

"Asbaba üniversitenin yakınında bir cami var. İsteyenler gidip orada namaz kılabilir."

75 bin cami, 62 bin okul

Son bir yıl içinde 659 okul çeşitli nedenlerle kapanırken, yeni açılan 1140 yeni okula karşılık 2 bine yakın cami, mescit ve Kur'an kursu açıldı

Gül ÖZBAY

SON bir yılda, ibadete ve dini eğitime açılan yaklaşık 2 bin'e yakın cami, mescit ve Kur'an kursuna karşın, yeni açılan okul sayısında önemli bir artış olmaması ve 659 ilkokulun kapatılması dikkat çekiyor.

Refah Partisi'nin giderek tırmanmasıyla birlikte okul - cami dengesizlik, ibadet kurumlarından yana kaydığını belirten eğitimciler, 1984 yılında açılan 1140 yeni okulun yeterli olmadığını ifade etti. Ayrıca, yine Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, son bir yıl içinde, toplam 659 ilkokulun çeşitli nedenlerle kapatılması çok üzücü bulunarak şu uyarıda bulunuldu:

"En az 5 yıllık temel eğitim zorunlu olmasına rağmen, aynı yaş grubunun devam ettiği Kur'an kursları başını alıp gidiyor. Bunlardan çoğunu da, bakan düzeyindeki siyasiler açıyor. Kırsal kesimdeki bir çok ilkokul da, bu bahaneyle ve öğrenci devamsızlığından kapanıyor. Boş veya tek tük yerleşim alanına koy bir cami, çevresi hemen doluyor. Bu bizim halkımızın zaafı. Her mahallede bir cami yapılırken, el kadar çocuklar bazen iki - üç kilometre yürüyerek okula gitmeye uğraşıyor."

CAMİ OLMAZSA, MÜSLÜMANLAR NEREYE GİDECEK Kİ ?

Cami mescit yapımının giderek hızlanmasına karşın yeni açılan okul sayısının azlığını pek önemsemeyen bazı vatandaşlar, ibadethaneleri Müslümanların gidebilecekleri tek yer olarak görüyor. Bu konuda duyarlı olduklarını söyleyen Bağcılar Mahmutbey semti, Göztepe mahallesi imamı ve cami yaptırma derneği sorumlusu Halil Peru ile Mahmutbey merkez mahallesi camii dernek başkanı Kazım Yener, "Cemaat nereye gidecek, tabii ki camiye..Hasta olan, yürüyemeyen, cenaze kaldıracak müslüman iki mahalle öteye gidip cami mi arayacak ? Onun için yeni yeni camiler açılması çok isabetlidir. Bunu bilen halkımız da cami yapımında her türlü fedakarlığı yapmaktadır."

Son bir yılda, yeni açılan okul sayısının 1140 olmasına karşın iki bine yakın cami ve Kuran kursu açıldı. Bilhassa gecekondu semtlerinde cami inşaatları tamgaz.

Bunun karşıtı bir görüşü savunan, Pendik Kurtköy'deki Şihlı köyü sakinlerinden Ramazan Peygen ise şu uyarıda bulundu:

"Hepsi gösteriş. Desinler ki bu mahalleli bağış topladı veya şu adam cami yaptırdı. Her mahallede bir cami zaten var, yenisi gereksiz. Beheler üç kilometre yol tepip, kartla kışta okula gidiyorlar. Okul ta, Kurtköy girişinde mezarlığın yanında. Koca adamlar o yolu kışın gidemez. Önce çocuklara yakında okul yaptırsınlar. Günah valla.."

CAMİ, OKUL İKİLEMİ

CAMİ, okul ve kışla, Türk toplumunun en fazla duyarlılık gösterdiği kurumların başında geliyor. Her üçü de siyasilerin etki alanına girmediği sürece, insanların gönlünde dokunulmazlıkları olan kutsal yerler.

İhtiyaç duyulan her yere, ölçüsü kaçırılmadan elbette cami de yapılmalıdır, okul da. Ama, son yıllarda ilginç gelişmeler oluyor.

Cami yaptırmak, bazı bölgelerde, bazı kesimlerin güç gösterisi ya da uyanık müteahhit ve gecekonducuların işine rahatı oldu.

DİYALOG

Abbas GÜÇLÜ

Geçenlerde bir köye gittim. Bizi kırsal kesimlerini, çevredeki 6 köyün, çoluk, çocuk tüm ahalisini toplasınız, yine de gösterişli camiyi doldıramazsınız. Sordum. "Bize bu yakışır" dediler.

TEM yolundan Ankara'ya gidip gelenler görmüşlerdir. 25, 30 haneli bir köyde çifte minareli, kubbeli en az 500 kapasiteli iki büyük cami var. Birini, köyün bir grubu, diğerini karşı grup yaptırmış. Ne kadarı doluyor. O önemli değil. Önemli olan, gösteriş. Ama bunun için de, maalesef ibadet kurumlarının kullanılıyorlar.

Bizim gazetenin karşısında boş bir arazi var. Ortasında cami. Kim gelir, kim gider bilmiyorum ama, çevresindeki evlerin sayısı giderek artıyor. İbadet kurumlarını, kişisel çıkarları için kullanmaya hiç kimsenin hakkı olmamalı.

Okullar devlet tarafından, camiler de genelde halk tarafından yaptırılıyor. Bu nedenle, camiler, okullara göre daha hızlı yapılıyor. Bu durum, bazı yerlerde, okul yapımı için yer bulmayı güçleştiriyor. Bazıları, okul yapımı için yer bulmak amacıyla, camiyi yıkıp, yerine daha büyüğünü yapıyor.

Bu durumda, okul yapımı için yer bulmak, cami yapımı için yer bulmaktan daha zor oluyor.

Bu ikilemden kurtulmanın yolu, camilerin, okullar gibi, devlet tarafından yaptırılmasından geçiyor.

"iyi" kur...
Genç PAMUKBANK
iyi bankadır

Cumhuri

65. Yıl: Sayı: 23007 Kurucusu: Yunus Nadi 350 TL.

İstanbul'da son üç yıl içinde yapılan okul sayısı 205, cami sayısı 306

Cami furyası

İstanbul'da 1985 yılında 1490 olan cami sayısı, üç yıl içinde 306 artarak 1796'ya ulaştı. Bu sayı sadece hizmete açılan camileri kapsıyor. İstanbul Müftülüğü, inşaatı süren ya da inşaatı tamamlanıp imam atanmayan cami sayısı hakkında kesin bir rakam veremiyor.

İstanbul Valiliği'nin eğitim planına göre, bu yıl 2734 dersliğe ihtiyaç var. Valilik bu dersliklerden 734'ünü bağışlar ve devlet eliyle yaptırmayı planlarken, geri kalan 2000 derslik için çözüm arıyor. Bugüne kadar bağışların büyük kısmı yeni okul yerine bakım ve onarıma harcandı.

ÜLKER GÖKTÜRK

İstanbul, son yıllarda hızlı bir cami yapımına sahne oluyor. Hemen hemen her semtte, her sokak başında yeni bir cami inşaatı ile burun buruna gelinen İstanbul'da cami sayısı giderek artıyor. 1985 yılında 1490olan cami sayısı, içinde bulunduğumuz yıl 306 artarak 1796'ya ulaştı. Bu rakam sadece kadrolu camileri içine alsüren ya da inşaatı tamamlanıp imam atanmayan cami sayısı hakkında kesin bir rakam veremiyor.

Oysa İstanbul'da okul sayılarındaki artış, cami sayısına ulaşamıyor. 1.5 milyon ilk ve orta dereceli okul öğrencisi ile yaklaşık 180 bin üniversite öğrencisinin bulunduğu İstaabul'da okul binalarının yetersizliği, eğitim ve öğretimi de olumsuz yönde etkiliyor. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bacili okullarda artanöğrenci nüfusu sonunda 70-80 kişilik sınıflarda yapılan dersler verimli olamazken, 6.5 milyonu aşkın insanın yaşadığı İstanbul'da son üç yılda sadece 205 okul binası hizmete girdi. Böylece 1984-1985 öğretim yılında toplam 19 ilçede 1096 olan okul sayısı 1987-1988 öğretim yılında 1301'e çıktı. Oysa aynı dönemde 306 kadrolu cami ibadete açıldı.

ve Spor Müdürlüğü ile İstanbul Müftülüğü'nden aldığımız rakamlara göre, üçelerde 1985 yılından bu yana cami yapımı, okul yapımının önünde gidiyor. Örneğin Bakırköy ilçesinde 1985 yılında 162 cami bulunurken, bugün bu rakam 203'e ulaştı. Ancak bu kalabalık ilçede 1984-1985 öğretim yılında 164 olan okul sayısına 14 okul eklendi. Bu ilçede açılan Kuran kursları da yıldan yıla ra göre içinde bulunduğumuz yıl ilçedeki Kuran kurslarının sayısı 49'u buldu.

Yine Üsküdar ilçesinde, cami sayıları okul sayılarının önüne geçmiş durumda. Bu ilçede 1985 yılında 144 cami varken, bu sayı 1986'da 150, 1988'de de 174'e çıktı. Aynı tarihler arasında cami sayısında görülen artış, okul sayılarında gerçekleşmedi ve 1984-1985 öğretim yılında bu ilçede 107 okul

Camiler Şehirleri Kuşatmış!!!

Uzun yıllardır özellikle büyük şehirlerdeki cami sayılarının artışı ve büyüklükleri, cesametleri, okullardan fazla oluşları medyanın bazen tezyife varan tenkit konuları arasında yer alıyor. Buna meslek kuruluşları, üniversite hocaları, aydınlar da katılıyor. Fakat bu tenkitler aynı zamanda laiklik meselesiyle, Türkiye'deki dinî hareketlerle, irtica ile irtibatlandırıldığı için diğer şehirleşme problemleri, imar suistimalleri ve mimari sefaletlerin çok önüne geçiyor, daha ağır bir tablo olarak sergileniyor. *Cumhuriyet* gazetesinin "Cami Furyası" manşeti 12 Eylül 1988 tarihinde. *Milliyet* gazetesi de 6 Temmuz 1994 tarihli nüshasında iki kurum arasındaki farka dikkat çekmiş. (karşı sayfa) Karikatür sanatçıları için caminin, minarenin mizahi çizime daha uygun özellikler taşıması tercih sebeplerinden biri olmalı. Semih Balcıoğlu'nun 1991 tarihli karikatürü cami üzerinden şehirleşme ve dindarlaşma problemlerine, "boğucu hava"ya birlikte işaret ediyor. Büyük ve yüksek minareli yüzlerce cami tarafından "kuşatılmış" bir tek ev, belki bir tek eski okul... Çember giderek daralıyor! Şehirde camiden başka bir şey, nefes alacak bir yer kalmayacak! İşin kötüsü kaçacak bir yer de yok! Halbuki Türkiye'de büyük şehirlerin hepsinde camiler Cuma cemaatını almıyor.

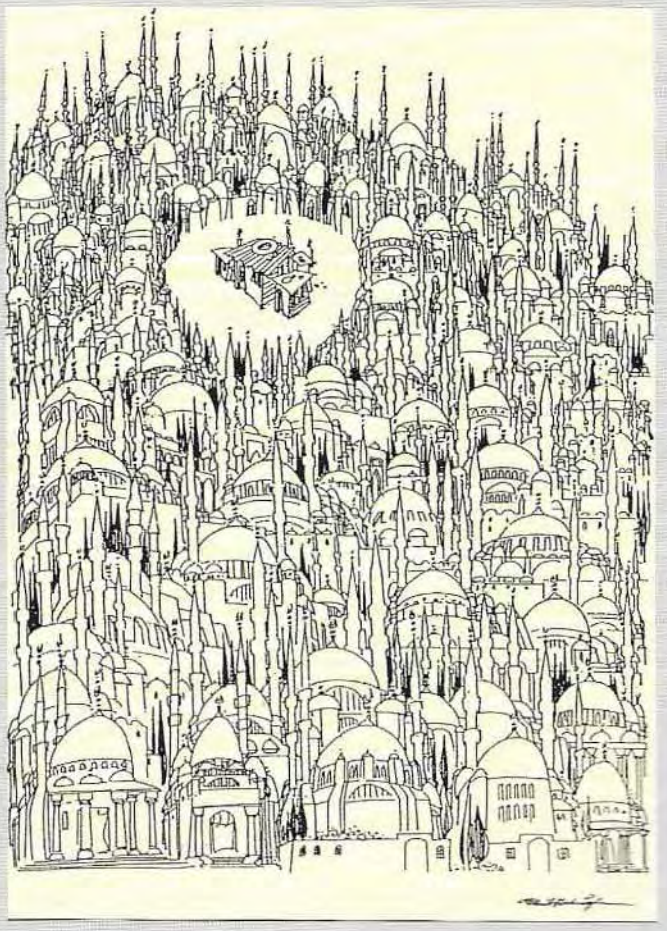

kurumunu temize çıkaran ama problemlere temas eden açıklaması şöyle:

> "Türkiye'de cami yeri tahsis etmek, cami yapımına karar vermek, camiyi yapmak tamamen Diyanet'in dışında işler. Belediyeler cami yeri tahsis ediyorlar. Bazan belediyeler tahsis etmiyor, şahıs arsasını bağışlıyor. Bir dernek kuruluyor, cami yapımına başlanıyor. Bu camiler kaç kişilik olmalı, nerede olmalı, bu tamamen o derneğin bulduğu mimar, mühendis[le] kendi arasındaki bir konu. (...) Camilerin estetik olarak en azından Osmanlının bize bıraktığı çizgide korunması gerekiyor. Ama hep ticari kaygılar var.
> Diyanet kadro veremiyor, kadro verse imam veremiyor. Cami yapanlar diyorlar ki; biz ne zamana kadar Diyanet'e yalvaracağız? Ne yapalım, bu caminin ortasına bir tane süpermarket açalım. Buranın geliriyle bir imam, bir müezzin buluruz. Caminin ışığını, elektriğini, suyunu karşılarız. Ama olan din hizmetlerine oluyor"[12].

5. Çokpartili hayata geçildikten sonra büyük şehirleri ve banliyöleri, gecekondu semtleri dahil köylere, mahallelere kadar yerleşim birimlerini camilerle dolduran öncü ve gayretli kişilerin, onları hevesle ve iman gayretiyle destekleyenlerin çoğunun eğitimli, hususen mimariden, şehirden, estetikten anlayan insanlar olmadıklarını, –Karadenizli mütahitlerle birlikte!– hatırlamak lazım.

12 bk. "ASAM'a Akıl Parası Olarak 100 Bin Dolar Ödeyince..." (röportaj), *Zaman*, 18 Eylül 2005, s. 27 (haz. N. Akman).

Kentlerin silüetlerini yüksek minareli camilerle değiştiren, kendilerince Müslümanlaştıran bu samimi ve canlı insanların öncelikleri, ihtiyaçları ve arayışları çok farklıydı. Her şeyden önce bir ibadet yerine ihtiyaçları vardı, ezan sesi duymak, aile fertlerine, çocuklarına duyurmak istiyorlardı. (Ezan sesi duyan bir yerde oturmak Türk Müslümanlığı için her zaman çok önemli bir bahis olmuştur. Issızlık, yabancılık, kimsesizlik duygularını o ses tamir eder, kaldırır. Onun için Yahya Kemal'in "Ezansız Semtler" yazısı o yıllarda ve her zaman ciddi bir karşılık bulmuştur). Bunun için o samimi ve gayretli insanların dertleri, iştiyakları ve aceleleri vardı. İlk boş buldukları yerde ve ilk fırsatta, kendi aralarında topladıkları mütevazi bütçelerle camiye başlıyor, (80'li senelere kadar) inşaatın yıllarca sürmesinden, gecekondu gibi oda oda, kat kat genişlemesinden şikâyet etmiyorlardı. Bugün olduğu gibi bütün (tektip, tek renk) bir halı döşeme fikri ve imkânı düne kadar sadece büyük ve tarihî camiler için vardı, diğerlerinde hibe edilen yeni-eski halılar, hanımların getirdiği binbir renkte ve çeşitte kilimler, farklı boylarda ve bir kısmı herhangi bir bezden mamul seccadeler taban döşemesini örtüyordu...

Kendi evinden çok daha büyük mabet yapmak peşinde olan bu tanımsız insanların cami üzerinden bir meşruiyet ve görünürlük kazanma, hatta açık veya örtük bir meydan okuma arzuları, dinî aldırışsızlıklara karşı bir muhalefet arayışları da vardı. (Onun için siyasetçilerin ve ideologların

seslendirdiği "Ayasofya açılsın", "Taksim'e cami" talepleri ve sloganları onlarda ciddi ve haklı bir karşılık buluyordu). Aynı zamanda bir tezahür biçimi olduğu için camilerin büyüklük ve cesametleri, kubbelerin, minarelerin yükseklikleri, şerefe sayılarının fazlalığı, mikrofon ve hoparlör sisteminin gürlüğü çok önem taşıyordu ve yükseklikten ötede onlar için ululuktu, yücelikti, yükselmekti. Mimari ölçüleri gözetmek, mabet fikri açısından mekân tercihlerini önemsemek renk uyumu, hat kalitesi, ses düzeni, estetik kaygılar bunların çok gerisinde idi ve çok zayıftı veya hiç yoktu.

Beklenemezdi de. Fakat bugüne yığılan, kemikleşen problemlerin bir kısmı bu masum ve haklı teşebbüslerden, belki daha da önemlisi eğitimli fakat bu meselelerle ilgileri zayıf dindarların ve dinle alakalı kurumların, cemaatların ve grupların kaydadeğer bir girdi vermeyişlerinden kaynaklanıyor.

Aslında bütün bu anlattıklarımız inşaat mühendislikleri dahil bütün mühendisliklere, teknik fakülteler tahsiline, fen bilimlerine büyük bir aşkla dahil olan ve maddî başarılar sağlayan, makam mevki elde eden, mütahitlik yapan milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin çevrelerden niçin doğrudürüst cami ve mescit mimarları (veya sadece mimarlar) çıkmadığı sorusunu yeteri kadar açıklamaz.

Türkiye'de karşıtlıkların ideolojik ve slogan düzeyinde taraflara sağladığı rahatlık ve konformizm bir adım ötede farkedilmeyen ve önemsenmeyen gizli bir tür sorumsuzluğa ve neredeyse bir çeşit gayrıahlâkîliğe vardığı için kendimize batıracağımız çuvaldızları aramaktan bizi uzaklaştırıyor, meselenin esasına nüfuz etmekten de hepimizi yoksun kılıyor.

Halbuki cami, adı üzerinde herkesi, bütün mümin ve muvahhitleri bir araya toplayan, akılları, kalpleri ve gönülleri birleştiren, ayrılık gayrılıkları kaldıran mânasına geliyor.

Beytullah, Allah'ın evi, hepimizin, herkesin evi...

O güzellikte, o kapsayıcılıkta, o tevazuda, o kalıcılıkta olmalı...

ELAGÖZ MEHMET EFENDİ CAMİSİ
AHMET HAMDİ TANPINAR

Yalnız bir şeye müteessir oldum. Evimizin karşısındaki Elagöz Mehmetefendi Camisi de beraberce yol olmuş. Bu cami on yedinci asır başında yapılmış çok şirin bir eserdi. (...)
Evimiz Şehzadebaşı ile Horhor arasında yukarıda camisinden bahsettiğim Elâgöz Mehmetefendi mahallesindeydi. Bu mahalle caminin etrafına toplanmış beş sokakla onların açıldığı bir tramvay caddesine muvazi ve oldukça geniş, öbürü Aksaray tarafında onun karşılığı, fakat kargacık burgacık iki sokaktan ibaretti. Dört evliyamız, camiden başka bir ahşap mescidimiz, biri Lale devrinden diğeri biraz daha evvelden kalma iki medresemiz, birinin içinde "Yeşil Tulumba" adı verilen bir de soğuk su kuyusu bulunan birkaç küçük mezarlığımız vardı. (...)
Babamın yetiştiği zamanlarda mahallemiz 93 Muharebesi'nin ve [Abdül]Hamit devrinin ilk yıllarının yeni baştan çizdiği kadro içindeydi. Artık ne Abdülaziz devri paşalarının kapısı herkese açık konakları, ne bir ucu israfa varan, fakat şehirli halkını pek kıskandırmayan debdebe ve kalabalığı, ne de ağızlardan düşmeyen şöhretleri kalmıştı. Onların yerini, daha ziyade bir mabeyn kedisini andıran iki Abdülhamit paşası almıştı. Bunlardan birinin konağı bizim evimizin biraz yukarısında ve karşımızda idi. Erenköyü'ndeki, o devir köşkleri gibi bahçe içinde etrafı çam ağaçlarıyla süslü, yine bu köşklere benzeyen büyükçe, süslü bir bina idi, bu içi baştan başa avizelerle, billur merdiven tırabzanları aynalarla süslü, bir yığın malzemesi Viyana'dan getirtilmiş bu köşkü görmüş, çocukluğuma rağmen şaşırmıştım. Bu paşalar dostsuz, misafirsiz, kendi hususi hayatları ve devletten gördükleri ikbal içinde, bir mahbus gibi yaşıyorlardı.
Akif Paşa'nın konağının altındaki konağa da yine bu devirde Mekke'de ve Mısır'da kadılık etmiş mühimce bir zat gelmişti. Birisi saraydan hediye edilen iki muhteşem arabası ve çok güzel atları vardı. İhsan'ların evindeki inşaat bitince, ben bu atlara merak sardırmıştım. Mekke kadısı ile –yaşım yüzünden dost olamayacağım için– seyisiyle ahbap olmuştum. Bu Anadolu çocuğunun yanık yanık türküler söyleyerek atlarını yıkamasına bayılırdım. Annem akşamları bana "Saçlarının dibine kadar gübre kokuyorsun!" derdi. Fakat ben bundan müteessir değildim. İhtiraslarımız daima böyledir.
Babamın anlattığına göre mahallemize bu son devrin getirdiği en büyük değişiklik, yeniden yapılan evlerin ölçüsünde olmuştu. İmparatorluk küçüldükçe, orta sınıf şehirli evi de küçülüyor, hizmetçi kadrosu daralıyordu. Onun için bu üçüncü devirde ev hanımları, konak yavrusu denen evleri tercihe başlamışlar ve Meşrutiyete doğru ise "kutu gibi", "iki bakla bir nohut", "şöyle idaresi kolay" tabirleriyle tarif edilen ölçüye inmişlerdi. Mahallemizdeki Sofya, Vidin, Filibe muhacirleri, bu 93 Muharebesi'nin, oldukları yerlerden söküp İstanbul'a getirdiği ailelerdi.
Biz Sinop'tan döndüğümüz zaman mahallemiz asıl şeklini Balkan Muharebesi'nde alacak olan dördüncü devreye girmeye hazırlanıyordu. Çünkü Meşrutiyet ilânıyla hayli değişiklikler olmuştu. Abdülhamit paşaları artık şehir içinde oturmuyorlardı. Yeni tayinler, nasblarla birçok mahalleli dışarıya gitmiş, dışarıdaki vazifelerine son verilen bir yığın insan da İstanbul'a dönmüştü. (...) Mahallemizin belki en dikkate değer çehresi olan Müraî İbrahim Efendi'nin ise vazifesine son verildiği için kederine had yoktu. İbrahim Efendi'ye Müraî lakabını babam koymuştu. (...) Yine o senelerde mahalleye adı gazetelerde sık sık geçmeye başlayan, bazı ikin-

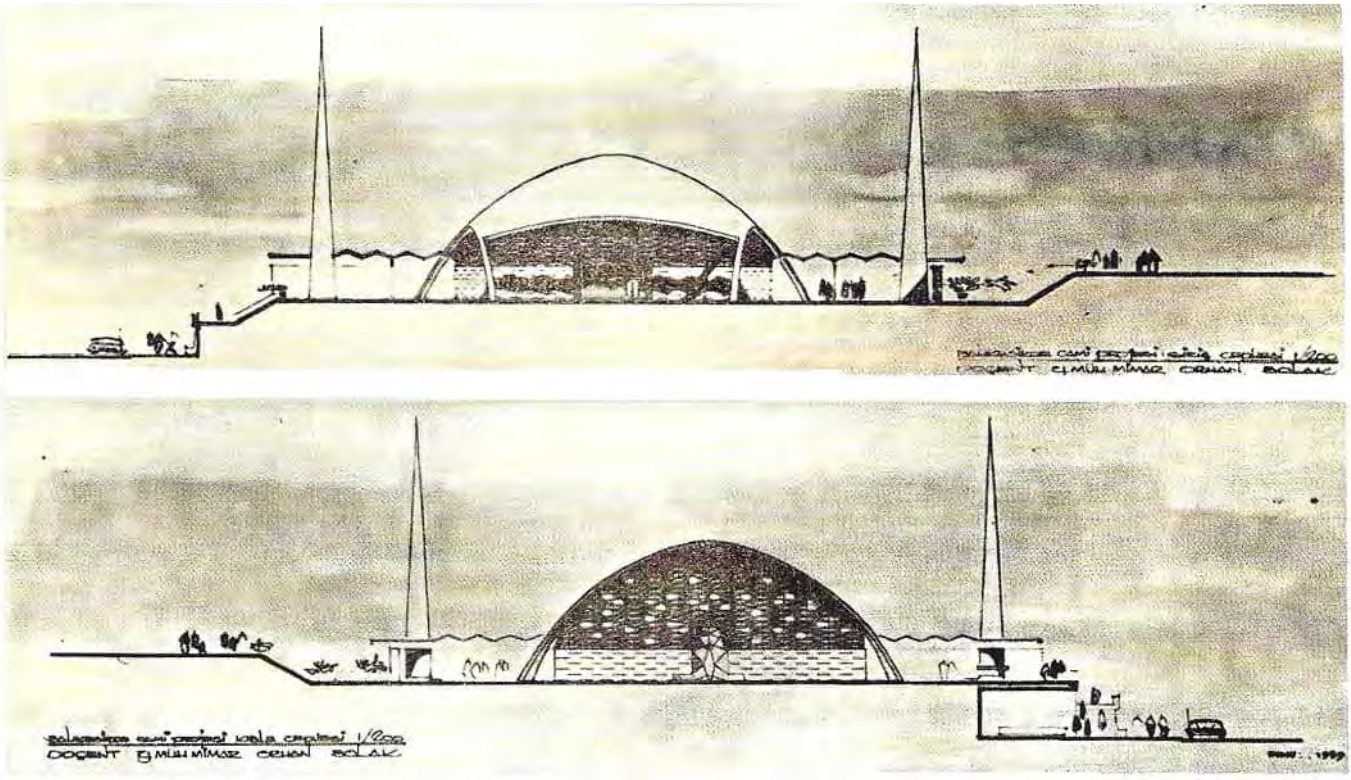

Yıl 1965. Mimar Orhan Bolak'ın Balıkesir'de yapmak istediği fakat geçekleştirilmesine muvaffak olamadığı caminin dış görünüşünden iki farklı kesit. Vedat Dalokay tarzını do hatırlatıyor.

ci derecede İttihat ve Terakki azasıyla, Hareket Ordusu'nun bir iki subayı da taşınmıştı. Fakat hayatları, şöhretleri kadar parlak olmadığı için mahalleli bu yeni devrin sahiplerine büyük bir alaka göstermemişti.

❁

İşte Elâgöz Mehmetefendi Camii, benim yalnız dört devresini saydığım bu içtimaî jeolojinin her şeyi ve bütün hayatı etrafında toplayan merkeziydi. O, bu hayatı hem aşağı yukarı tanzim eder, hem de onun tesiri altında kalırdı. Etrafında olup bitenlerden hissesini, hareketin şiddetine ve mahiyetine göre alırdı. Aziz devri paşaları zamanında küçücük camimiz pırıl pırıl imiş. Durmadan tamir edilir, halılar, kilimler, hasırlar, yazı levhaları hediye edilirmiş. Hamid devrinde bu hediyeler, nezirler, adaklar azalmış. Balkan Harbi'nden sonra ise az çok bakımsız kalmıştı. Evkaf'ın yaptığı cüzî yardımı ancak mahalle halkının müşterek yardımı tamamlayabiliyor, böylelikle akşam ve teravih namazları kılınabiliyordu.

Caminin iki kapısı vardı. Biri bizim evin tam karşısında idi. Buradan –bütün mahalleli için olduğu gibi– benim çocukluğuma girilirdi. Çünkü bu kapıdan asıl camiye giden yolun etrafındaki ağaçlar, bizi bir sadık lala gibi senelerce sırtlarında taşıdılar. (...) Caminin karşısında iki odalı ahşap bir daire vardı. Mahallemiz zenginken ve imamlar kendi evlerinde otururken bu odalarda kayyumlar, müezzinler yatarmış. O zamanlar, mahallenin erkekleri akşamüstleri, bir de Cuma günleri namazdan evvel yine bu odalarda toplanırlarmış. İmam evi olduktan sonra artık kışları bu toplantıya son verilmişti. Yalnız iyi havalarda cami ile bu iki odanın arasındaki küçük, yarı bahçemsi avluda otururlar, konuşurlardı.

Bundan otuz, kırk sene evvel insanlar, sadece iş veya eğlence için bir yere gelmezlerdi. Hatta asıl birleştirici olan şey, bunlar değil ibadetti. İman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü. İman, sadece bizi Allah'a

bağlayan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hülasa cemiyet hayatında nezaket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı. Onu içlerinde gereği gibi bulamayanlar yahut onun emirlerine gereği gibi itaat etmeyenler de sanki her evin taşlığında, veya kapının yanı başında küçük bir dolap varmış gibi onun hallerini, o kendinden geçme, çok yüksek bir varlığa bağlama ve tevekkül maskesini yüzlerine geçirmeden dışarıya çıkıp insanların içine karışmazlardı.

Yukarda bahsettiğim Müraî İbrahim Efendi'ye bile akşam saatlerinde yahut ikindi ezanında yolda tesadüf etseniz muhakkak o akşam veya ertesi sabah bir melek kanadı tedarik edip Cennete doğru uçacak zannederdiniz. Halbuki o esnada İbrahim Efendi Küçükpazar'da, bir çıkmaz sokak içinde, asıl karısının ve çocuklarının haberi olmadan, hatta ayrı isimle evlendiği ikinci karısını düşünüyordu. Fakat yanınızdan geçerken öyle bir Allah!.. deyişi vardı ki...

İşte her akşam saatinde, ya kalplerinden gelen bir itişle yahut da isteyerek ve yolunu bildikleri için, birbirine bu kadar benzeyen, aralarında çok yavaş sesle konuşan, birçok girift meseleleri tek bir bakışla halleden ve yine tek bir bakışla çok zalim hükümler veren bu insanlar, bu iki oda ile cami kapısının önünde birleşirler, karşı duvarın kenarındaki çiçek tarhlarına, etrafı kiremit kırıklarıyla çevrili Acem lâlelerine, kadife çiçeklerine, şakayıklara, bahar rüzgârında üşür gibi titreşen cılız gül fidanlarına bakarak, hazırlanan çayı içerler, mahalleye ait işlerden bahsederler, korka korka devrin fenalığından şikâyet ederler yahut da dar ve ufuksuz hayatlarının tek eğlencesi olan küçük, çoğu bu yedi sokağın arasında geçen şeylere ait dedikodular yaparlardı. (...) Hatta o kadar haşarı olan, bir şeyi behemehal yapması için yasak edilmesi kâfi gelen Sabiha bile (...) hiç kimse yokken ve bilhassa akşam loşluğunda caminin içinde saklanmayı, yarı aydınlıkta sekiz on kişilik cemaatin teker teker toplanmasını seyretmeyi severdi. Sonra namaz başlayınca yavaşça bulunduğumuz yerden çıkar, arka pencereden dışarıya süzülür ve oradan o yıllarda sayısı epeyce azalmış olan kandillerin, bu küçük kubbe altındaki karanlıkta ince, titrek çırpınışlarını seyrederdik. (...)

Kaynak: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, 26. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2023, s. 12, 14, 20-22.

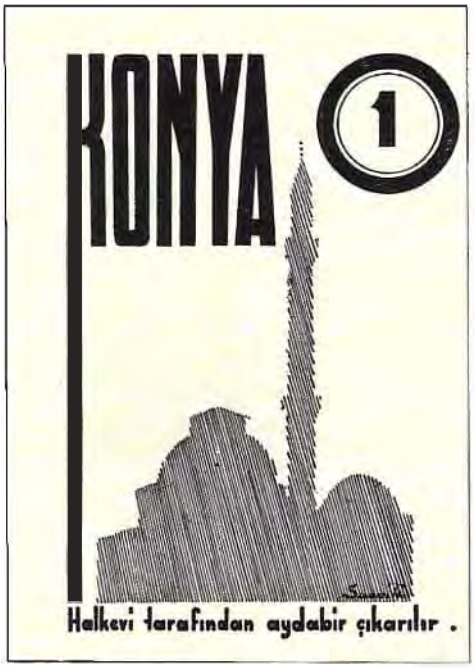

Cumhuriyet devrinde İslâmın, dinî meselelerin nasıl paranteze alındığını gösteren alanlardan biri de Halkevleri tarafından çıkarılan dergilerdir. Konya Halkevi'nin, ilk sayısını Eylül 1936'da çıkardığı dergisinin kapağı bunun istisnalarından biri gibi gözüküyor. Çünkü Konya'yı temsil eden çizim Konya'nın sembolü bir cami. İçinde de ayrıca kuşe kağıda basılmış İnce Minare, Zazadın (Sadeddin) Hanı, Mahmud-u Hayrani Sandukası fotoğrafları var.

Fakat "*Konya* niçin çıkıyor?" başlıklı tek sayfalık yazıda din ve doğrudan onunla ilgili başlıklar yok. "Her ay çıkacak olan bu revü [dergi] imkân dahilinde hep Konya'yı ilgilendiren eski medeniyetlerden bahsedecek, Tarih, Folklor, Dil, Edebiyat, Etnografya, Coğrafya, Arkeoloji, Jeoloji yönlerinden Konya'yı belirtecektir. Revünün yapacağı en büyük hizmetlerden biri de büyük Türk tarihine doküman hazırlamak, bu büyük âbideye harç vermek olacaktır" (s. 1).

Daha güzel bir şey var; bu sayının "Folklor" kısmında Naci Fikret'in "Konya şehrine mahsus eski adetlerden Namaz ve Şivlilik" başlıklı yazısı. Okuyunca anlıyorsunuz ki buradaki namaz bildiğimiz namaz değil. Regaip kandili gelenekleri İslâm dini ve kültürünün dışında veya onunla sınırlı olmayarak pagan yahut Hıristiyan devrinden kalma bir gelenek olarak anlatılıyor (s. 54).

TEKPARTİLİ YILLAR ANKARASI VE "BÜYÜK" BİR CAMİ FİKRİ!?

Ankara Kocatepe Camisi'nin başlangıcından bitişine kadar kırk küsur yıl süren uzun hikâyesi bize cami fikirleri ve siyasetlerinden ötede memleketimizde olup biten birçok şeye dair ipuçları sunar. Laiklik politikaları, Cumhuriyet ruhu, şehircilik, "mabetsiz bir şehir yaratma fikri", siyasetin işleyişi ve seviyesi, vatandaşın takip ve tepkileri, dine karşı aşırı perhizkârlık, müdahaleler ve mütedeyyinlerin dirençleri, modern dindarlık, çokpartili hayata geçiş, darbeler…

Ama cami meseleleriyle sınırlı kaldığımız zamanda bile bu hikâyeden öğreneceğimiz çok şey var. Bir kısmı acı, bir kısmı ironik, bir kısmı ümit verici. Hepsi bütün kuvvet ve zaaflarıyla bugün de devam eden bizim hikâyelerimizin, camilerin, geniş mânada dinle alakalı bütün meselelerin hikâyelerinin bir numunesi.

Bu işlerle bir şekilde ilgilenenler bile Kocatepe Camisi'nin yakın tarihi gündeme geldiğinde nerede ise sadece Vedat Dalokay'ın uygulanmayan cami projesini hatırlarlar. Halbuki bu kısım her bakımdan önemli olmakla beraber uzun hikâyenin sadece mütevazi bir parçasıdır. O da Türkiye'de en geniş mânasıyla din alanı ve bunun bir parçası olarak cami üzerinden yürüyen daha geniş, daha derin ve çok taraflı bir meseleler yumağının küçük bir bölgesi…

Hikâyemiz 1944 yılında başlıyor. II. Dünya Savaşı sonrası şartlar. Millî şef dönemi devam ediyor. Bizim konularımız itibariyle belki ikinci dönemi demek lazım. Türkiye laiklik politikaları dahil yeni uluslararası gelişme ve zorlamalara göre kendi iç meselelerini de farklı bir şekilde ele almaya niyetleniyor. Bu arada siyasî merkez uzun ve boğucu tekpartili yıllarda neredeyse hiç ilgilenmediği cami meselesine de el atmak zorunda hissediyor kendisini. Belki daha doğru bir ifade ile ön almak, yeni ve muhtemel gelişmelere yön vermek istiyor. (Tekrar edelim, tekpartili yıllarda hukuken değilse de fiilen yeni cami yapmak diye bir vâkıa yoktur, olan camiler de ciddi ihmallere uğramıştır, 1937'den önce bir tamir kaydı görmedim).

Diyanet İşleri başkan yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki'nin öncülüğünde teşekkül eden "Ankara Yenişehir'de Bir Cami Yaptırma Kurumu" adlı dernek resmen 3 Aralık 1944'te kuruluyor. Gerekçe "Ankara'da hızla artan nüfusa karşılık büyük bir caminin bulunmaması, özellikle Çankaya'ya doğru gelişen Yenişehir'de halkın ibadet ihtiyacını karşılayabileceği bir mescidin, küçük bir caminin dahi olmaması".

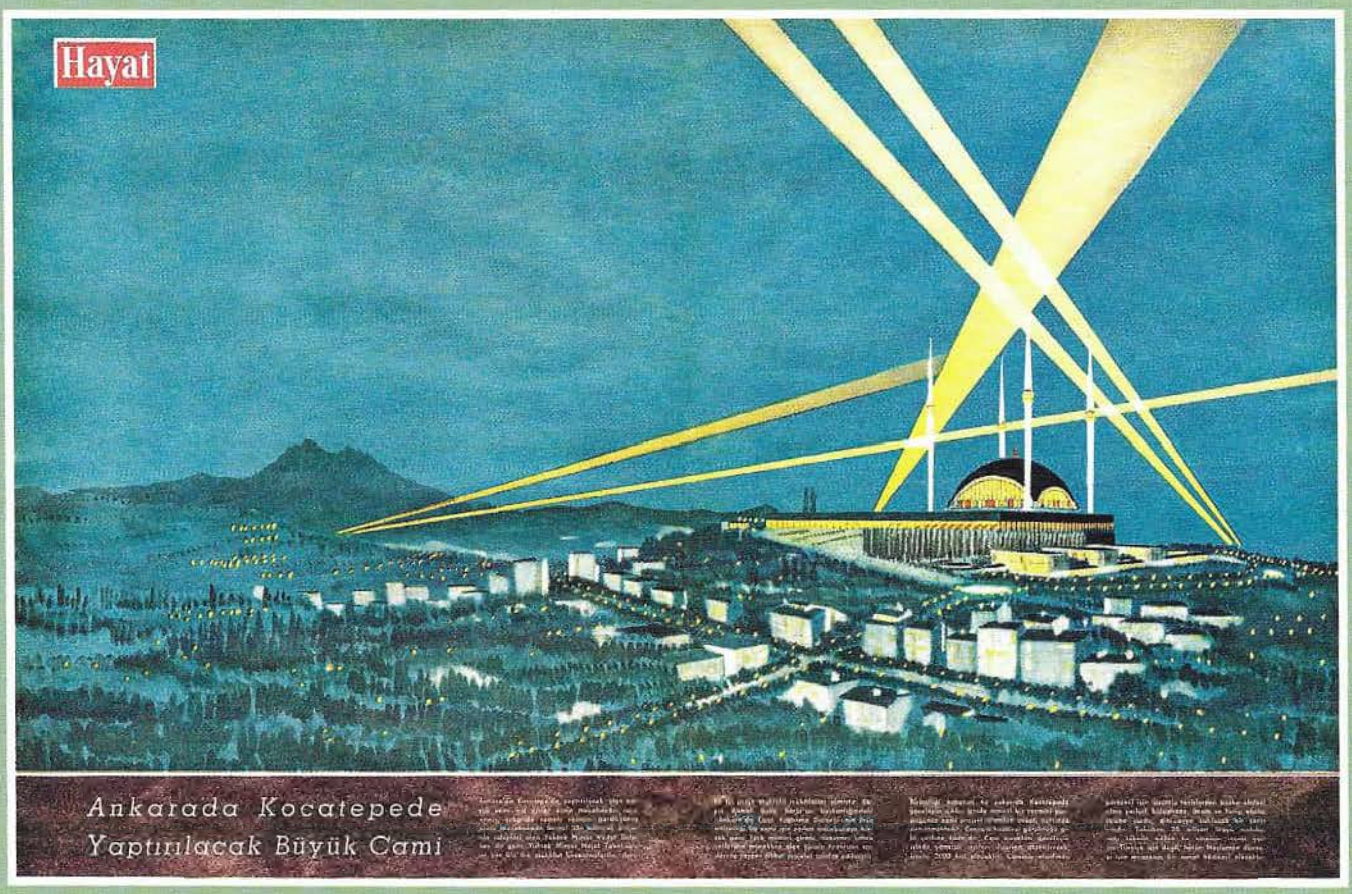
Hayat
Ankarada Kocatepede
Yaptırılacak Büyük Cami

Modern, "eski"yi hatırlatmaktan uzak, millî mimariden bile artık uzaklaşmaya çalışan bir "kent" olarak kurgulanmış yeni Ankara için doğru ve haklı bir gerekçe ama bunun niçin o yıl akla geldiğine dair bir açıklaması yok. Onu siz bulup çıkaracak ve bileceksiniz. Dernek yarı resmi bir karaktere sahip. Görevi de yarı siyasî bir görev sayılır. Başka türlüsü devr-i Cumhuriyette ne mümkün!!! (İşin başında Diyanet'in resmen ikinci, fiilen birinci adamının olmasına tekrar dikkat çekmek isterim).

Bir mühim husus daha var: "Kocatepe" Camisi Yaptırma Derneği kurulduktan sonra Diyanet'in tamimlerinde, görebildiğimiz kadarıyla ilk defa kurban derilerinin verileceği yerler arasında Cami Yaptırma Cemiyetleri de Tayyare Cemiyeti, Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer yanında bir madde olarak yer almaya başlayacaktır. Diyanet İşleri başkanı Akseki'nin 30 Eylül 1948 tarihli tamiminde de Cami yaptırma dernekleri geçiyor.

Durum her ne olursa olsun, 1944'te Ankara'da yeni bir cami yaptırma derneğinin vücut bulmasının yeni bir dönemin işareti olduğu tartışma götürmez.

"Ankara Kocatepe'de Yaptırılacak Büyük Cami" levhası baskısı itibariyle devrin en kaliteli mecmualarından birinde, *Hayat* dergisinde çerçeveletip asılacak şekilde, iki renkli sayfa olarak basılıyor (sayı: 53, 11 Ekim 1957, s. 16-17). Yeni başkent Ankara'yı boydan boya aydınlatıyor. En merkezî konumda olan o...
Yüksek ve modern minareleri göğe yükseliyor...

Gönül Eskiyi Akıl Yeniyi Arıyor...

Üç yıl aranın ardından 1947 yılında cami için açılan proje yarışmasında birinciliğe layık bir eser bulunamıyor. Niçin? İkincilik için seçilen projenin altında ise mimar Orhan Alnar ile Ali Saim Ülgen'in imzaları var. Elimizdeki çizime bakılırsa (bk. Bu kitap, s. 1095) Osmanlı mimarisine, belki Millî Mimari örneklerine daha yakın bir karaktere sahip büyük ve görkemli bir cami. Çift şerefeli minareleri Fatih Camisi'nin minare ve şerefe yapısını hatırlatan bir intiba veriyor.

Yeni Türkiye'nin, Falih Rıfkı'nın ifadeleriyle "mabetsiz şehir" olması planlanmış bir başkentin merkezinde, görünür bir yerde Osmanlıyı çağrıştıracak büyük bir cami yapmak bir tarafıyla beklenmedik bir şey değil miydi? Ahmet Emin Yalman 1931 yılında, herhalde bir yerlere yaranmak, bir yerlere işaret vermek için "bütün başkentler büyük bir mabedin etrafında kurulmuştur.

Bu hurafeden kendini kurtaran tek başkent Ankara'dır" diye yazmış, yazabilmişti.

Şimdi ne olmuştu? Yoksa büyü bozulmuş, "hurafe" geri mi dönmüştü?

Dernek kurulmuş, proje yarışması neticelenmiş, hatta 1950 seçimleri sonucu Demokrat Parti iktidara gelmiş olmasına rağmen on küsur yıl hiçbir şey yapıl(a)mıyor. (Ama bu arada 1950 yılında başkentte ikinci bir cami yaptırma derneği kurulduğunu görüyoruz: "Ankara Maltepe'de Bir Cami Yaptırma Derneği". Belli ki yeni yollar açmak için hareketlenmeler başlamış, yıllardır sabırla bekleyenler şartların zorlamasıyla devlet tarafından kapıların aralandığını hissederek, görerek adımlar atmaya başlamıştı. Sessiz ama ısrarlı. Mimar Recai Akçay'ın yine yeni Osmanlı tarzını sürdüren Maltepe Camisi projesi 1954-1959 yılları arasında tamamlanabiliyor. Kocatepe açılana kadar da protokol camisi orası; devletlülerin çoğunun cenazeleri oradan yolcu ediliyor. "Protokol Camisi" meselesi için metnin sonundaki ikinci okuma parçasına bakılabilir).

1956 yılında yeni bir gelişme; dernek önce adını değiştirip yeniliyor, bu arada sahasını da hayli genişletiyor. Yeni adı "Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği". İşler genişliyor, yayılıyor. Caminin etrafında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Yüksek İslâm Akademisi binaları, kütüphane, konferans salonu, müze, çarşı, lojmanlar, fakirler ve muhtaçlar için sağlık tesisleri ve yoksullara aş dağıtacak imarethane, hatta (Avrupa'daki tecrübeden etkilenerek herhalde) dinî nikâh salonu...

Nereden çıktı bu "dinî nikâh" salonu? Medeni Kanun'a aykırı değil mi?!

Menderes işe el atıyor ve şimdiki "hakim tepedeki" yer başbakanın emirleriyle tahsis ediliyor.

Ve artık cesamet olarak da sembolik olarak da daha büyük bir yere doğru seyreden bu kompleks (site, külliye) için yeni bir proje yarışması açılıyor.

Eski güzel projeden bahis açan yok artık. Niçin rafa kaldırılmış? Bilmiyoruz.

Mimar Vedat Dalokay adı ile bu aşamada karşılaşıyoruz. Eldeki bilgilere göre yarışmaya katılan 36 projeden hiçbiri aranan ve istenen vasıflara sahip görülmemiş ama mimar Vedat Dalokay'la Nejat Tekelioğlu'nun imzalarını taşıyan proje uygulanabilir bulunmuş.

Uygulanabilir bulunmuş ama bu sefer de araya darbe giriyor. Birçok şeyi değiştiren, bu arada dinî alanı da yeniden düzenlemek isteyen her bakımdan büyük ve ağır 27 Mayıs müdahalesi ile karşılaşıyor Türkiye.

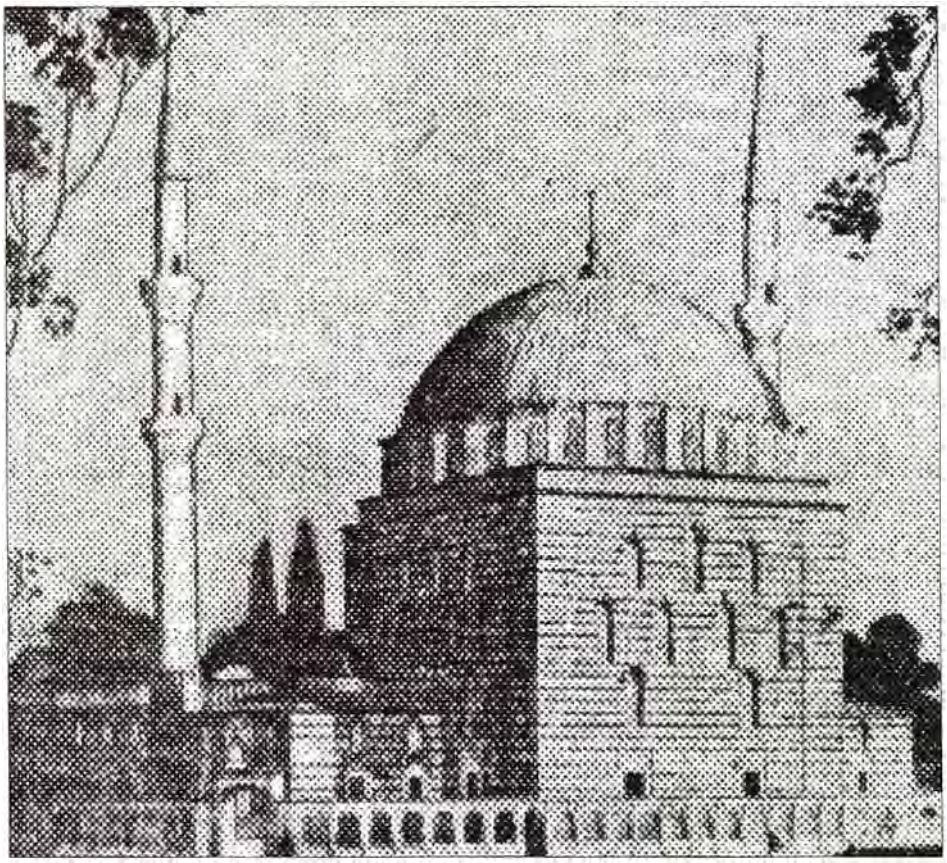

1944'te Ankara'da Bir Cami Arayışı..

Şimdiki Kocatepe Camisi için 1947 yılında açılan proje yarışmasında birinciliğe layık bir eser bulunamıyor. İkincilik için seçilen ise mimar Orhan Alnar ile mimar Ali Saim Ülgen'in imzalarını taşıyor. Osmanlı mimarisine, belki Millî Mimari örneklerine daha yakın. Tek kubbeli. İki şerefeli minareleri ana cami gövdesinin dışından yükselmekle beraber bariz bir şekilde Fatih Camisi'ni hatırlatıyor. Benim görebildiğim kadarıyla elimizde sadece bu çizim var.

"Devrim Diyanet Sitesi" Olur mu?

Hem cesamet ve görünürlük hem de sembolik değerleri itibariyle Anıtkabir'i gölgede bırakacak, "mabetsiz" Ankara'nın siluetini değiştirecek bu cami-külliye projesine darbeci subayların, Milli Birlikçilerin nasıl bakacağını tahmin ediyorsunuz? Bugünün gözlükleriyle bakarsanız payınıza yanılmaktan başka bir şey düşmeyecek. "Türkiye Diyanet Sitesi" adının kaba bir müdahale ile "Devrim Diyanet Sitesi"ne dönüştürülmesi de yanılgıları artırabilir.

Bu noktada cami meselesinin nasıl karşılıklı açık veya örtük bir ideolojik mücadele ve müdahale alanı, bir "giriş kapısı" ama aynı zamanda, yine karşılıklı ama farklı bir tür dindarlaşmayı teşvik ve yönlendirme sahası olduğunu bir daha görmek için temel atma davetiyesine göz atmak çok faydalı olacak:

> "Yıllardır özlemini duyduğumuz Türkiye Devrim Diyanet Sitesi fikir ve proje safhasından tatbikat safhasına geçmiş bulunmaktadır. Beşyüz yıl İslâmlığın merkezliğini ve önderliğini şerefle ifa etmiş olan Türkiye'nin bugünkü başşehrinde yükseltmeye çalıştığımız bu eser dinî kültür ve müesseseleri bakımından memleketimizde büyük bir boşluğu dolduracak ve üçyüz yıldır kopmuş bir sanat [cami mimarisi sanatı] halkasını da günümüze bağlayarak bugünkü sanatkârlarımızın gelecek kuşaklara seslenişi olacaktır.

Dernek bu eserin felsefî, fikrî ve teknik yönden mükemmel olması için bütün imkânlardan faydalanmağa çalışmakta ve asıl en büyük desteğini Türk halkının vicdanından gelen yardım sesinde aramaktadır.
İşte bu küçük broşürle takdim ettiğimiz ve 10 Mayıs 1963 Cuma günü, saat 15.00'de temeli atılacak olan bu site, bu kubbeler ve saçaklar manzumesi gün ışığındaki hayat hakkını bulacağı günü, inanç sahibi Türk halkının sıcak ilgisinden koparıp alacaktır.
Tanrı hepimizin yardımcısı olsun. İlk bayram namazı sitenin açık namazgâhında 4 Mayıs 1963 Cumartesi günü kılınacaktır. Dindaşlarımızın teşrifi[nin] Sitemize uğur getireceğine ve Allah'ın indinde çok makbule geçeceğine inanıyoruz.
Başkan Ahmet Yıldız".

Cami derneği başkanı Ahmet Yıldız'ı tanıdınız mı?

Evet, evet o... 27 Mayıs Darbesini yapanlardan biri, Milli Birlik Komitesi üyesi. Uygun bulur musunuz bu zatın dernek başkanlığını? İşler daha kolay olur, dinî bir mesele siyasî tartışmalara sebebiyet vermez, gecikmez diye mütedeyyin insanların bile bu tercihten ve siyasetten içten içe memnun olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim.

"Devrim Diyanet Sitesi"nin 12 kişilik idare heyetinde Rahmi Koç da var. Başka iş adamları ve siyasetçiler de... Bir de emekli tuğgeneral Saadettin Evrin var. Darbeden sonra Diyanet İşleri başkan yardımcılığına (fiilen başkanlığa) getirilen, Arapçaya, Farsçaya, İslâmî ilimlere vakıf, tarikata intisabı olan bir paşa bu (yakın senelere kadar böyle ehl-i tarik paşalarımız da vardı, belki hâlâ vardır!). Çok büyük bir ihtimalle bu dikkatli ve "ima(n)lı" davetiye metni de onun kaleminden çıkmadır.

İdare Heyeti'nde tanıdık bir din adamının, bir ilahiyatçının, üst düzey bir Diyanet mensubunun olmayışı dikkati çekiyor. Halbuki en başta Akseki işin içindeydi. Ama Evrin Paşa müktesebatıyla ve yeni göreviyle onlara da vekâlet ediyor olmalı.

Bir taraftan "irtica" ile mücadele başlığı altında dinî alanı daraltan ve biçimsizleştiren, dinî kurumlara ve din eğitimine müdahale eden, birçok dindar insanı sudan sebeplerle içeri tıkan darbecilerin "beşyüz yıl İslâmlığın merkezliğini ve önderliğini şerefle ifa etmiş" Türkiye'den bahsetmesini, başkentte bir cami "yükseltmesini", "üçyüz yıldır kopmuş" bir klasik cami mimarisi halkasını bugüne ve gelecek kuşaklara bağlama düşüncesini nasıl buldunuz? Ya "uğur" için "dindaşlar"ını açık alanda (evet açık alanda) bayram namazı kılmaya davet etmesini?

Bugünden geriye insaflı bir gözle bakarsak Dalokay'ın tercih edilen cami-site projesi aslında yeni ve başarılı bir projeydi diyebiliriz. Hatta teknik ve sembolik tenkitlere hak vermekle beraber bu proje uygulanma

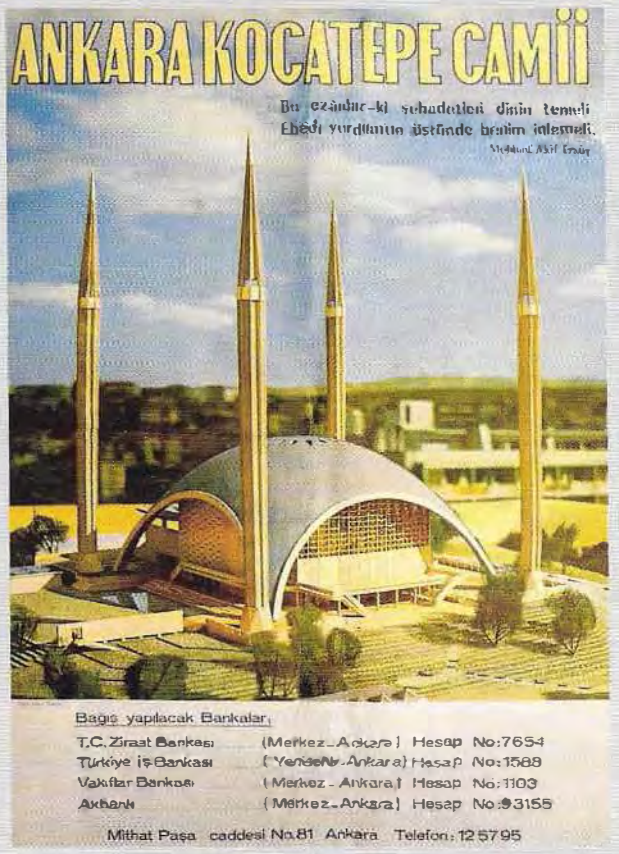

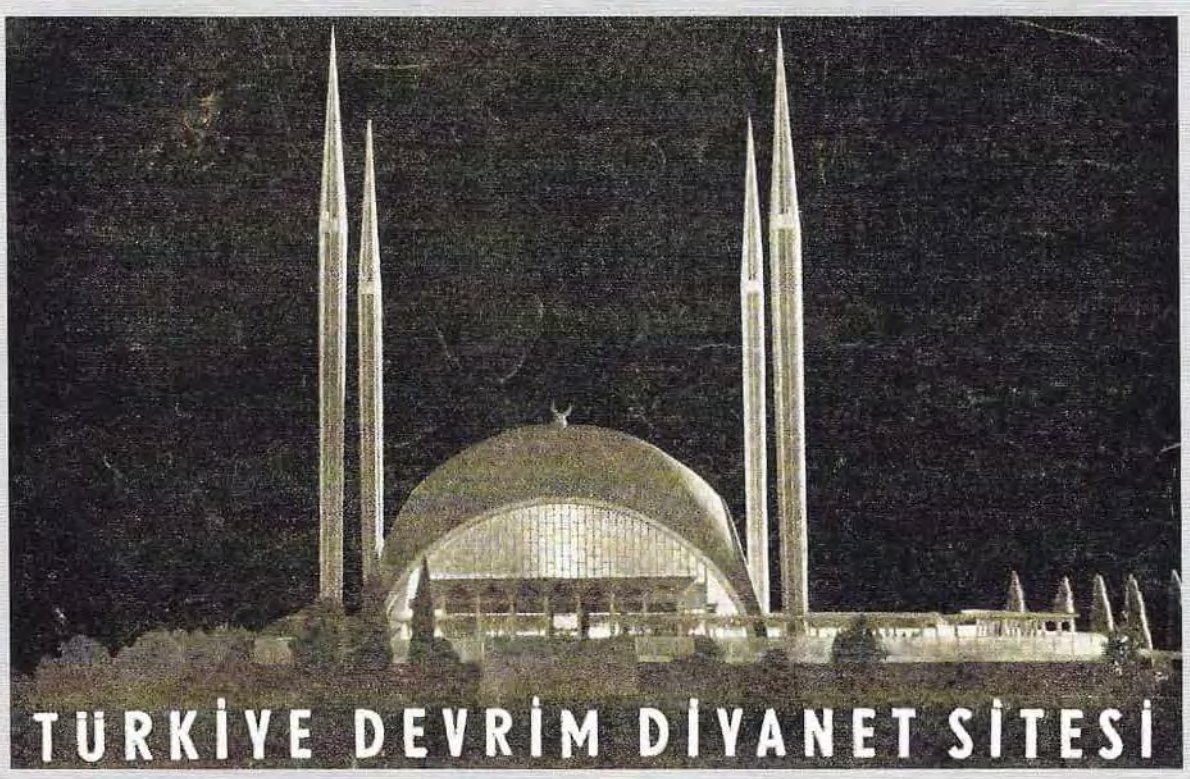

Devrim Camisi Olur mu?

Dalokay'ın uygulanamayan Kocatepe Camisi projesi 60 darbesinin ardından isim değiştiriyor, bir bakıma "devrim"e yamanıyor. Fakat darbenin cami ve külliye projesini bir şekilde sahiplenmesi dikkatten kaçmamalı.

Buradaki görsellerden ilk ikisi vatandaştan yardım toplamak için hazırlanmış büyük ve renkli afişler. Soldaki dindarların çıkardığı dergilerde de tam sayfa olarak yayınlanıyor. (Buradaki *Hakses* dergisinde yayınlanmış, sayı: 6, Haziran 1965. Bundan ayrı iki sayfası daha var). Diğeri "devrim diyanet sitesi" için temel atma ve açık alanda bayram namazı kılma davetiyesinin ön yüzü.

şansı bulabilseydi bugünkü, daha ziyade tektip Mimar Sinan taklitlerine dayalı (Sinan'daki çeşitlilikleri, ölçüleri, mekâna uyum arayışlarını, tevazu ve abidevîliği kesinlikle taşımayan), yetersiz ve ölçüsüz yeni cami mimarisi arayışlarımız, birikimimiz ve kalitemiz daha iyi ve daha yukarda olabilirdi demek de mümkün.

Arada bir değerlendirmeyi ve tenkidi, mimar Emre Yalçın'ın özetini zikredelim:

> "Sözkonusu proje dönemi için de oldukça alışılmadıktı: Osmanlı camilerindeki bölünmemiş merkezî mekân kurma çabasını çağdaş teknolojinin imkânlarıyla çözümlemeye çalışmıştı. Bu çözüm için klasik dönemin kubbeli-payeli sistemini değil betonarmenin yeni geliştirilen olanaklarını kullanmıştı. Kabuk çatı denen bir sistemle hiçbir ek taşıyıcı eleman ve destek olmaksızın dört ayakla zemine oturtulan mekân örtüsü, cami için kesintisiz bir iç mekân temin ediyordu. Ancak dışarıdan bakıldığında dört minare ve örtü sisteminin küreselliği dışında binanın alışıldık camilerle hiçbir benzerliği olmaması, daha başında muhafazakârların tepkisini toplamıştı"[1].

O gün için Dalokay'ın bu yeni (modern) ve anahatları itibariyle güzel projesi kimseye yetmedi, yetmezdi. Çünkü cami bütün taraflar (siyasî merkez, dindar halk, asker-sivil bürokrasi, dernek, mimarlar...) için sadece ibadet ihtiyaçlarını karşılayacak bir mekân değildi artık, bir mücadele ve tezahür alanı, bir cevap biçimiydi.

Açıkça söylemek lazım: Cumhuriyet ideolojisi ve idare tarzı bu meseleyi tarafları da tahrik ve kontrol ederek bu hale getirmişti. Devam ediyor bu...

Bu ve başka sebeplerle Dalokay projesi ve yeni cami mimarisi denemeleri gönülle akıl arasında, muhafazakârlıkla modernlik çatlağında yahut siyasetin arayışları ve halkın talepleri ile cami meselesinin mücadele alanı olması girdaplarında tahrip edildi, boğuldu. O kadar ki atılan temelleri ve dökülen betonları dinamitlenerek havaya uçuruldu![2]

Mimar Yalçın'ın süreci doğru yansıtmakla birlikte sadece muhafazakârların düşünce ve tutumlarının etkisini öne çıkaran ve bu sebeple bizce eksik ve tek taraflı olan yorumu şöyle:

> "(...) Cami binasının temelleri atılıp çalışmalar ilerlemeye başlamışken bu kez dernek içindeki bir devrimle işler tersine döndü. Yeniden güçlenen muhafazakâr lobi kabuk çatı sisteminin güvenilmezliğini gerekçe göstererek bu kez zafer kazandı. [Ankara'da aynı sistemin uygulandığı bir spor salonu da çökmüştü]. ODTÜ İnşaat Fakültesi'nde, aralarında muhafazakâr entelijansiyanın başta gelen isimlerinden Osman Turan, Haluk Karamağaralı ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin de bulunduğu onbeş kişilik bir komisyonun hazırladığı raporla 'projenin bu haliyle tatbikinin mümkün olmadığı' saptandı"[3].

1 Emre Yalçın, "'Devrim'in Sahiplendiği Cami", *Tarih ve Toplum*, sayı: 185, Mayıs 1999, s. 24.

2 Vedat Dalokay'ın cami projesi bazı ciddi tadillerle, özellikle üst örtü sistemi (kubbe yapısı) değiştirilerek Pakistan'ın İslâmabat şehrinde Faysal Camisi adıyla uygulandı.

3 E. Yalçın, *agm*, s. 25.

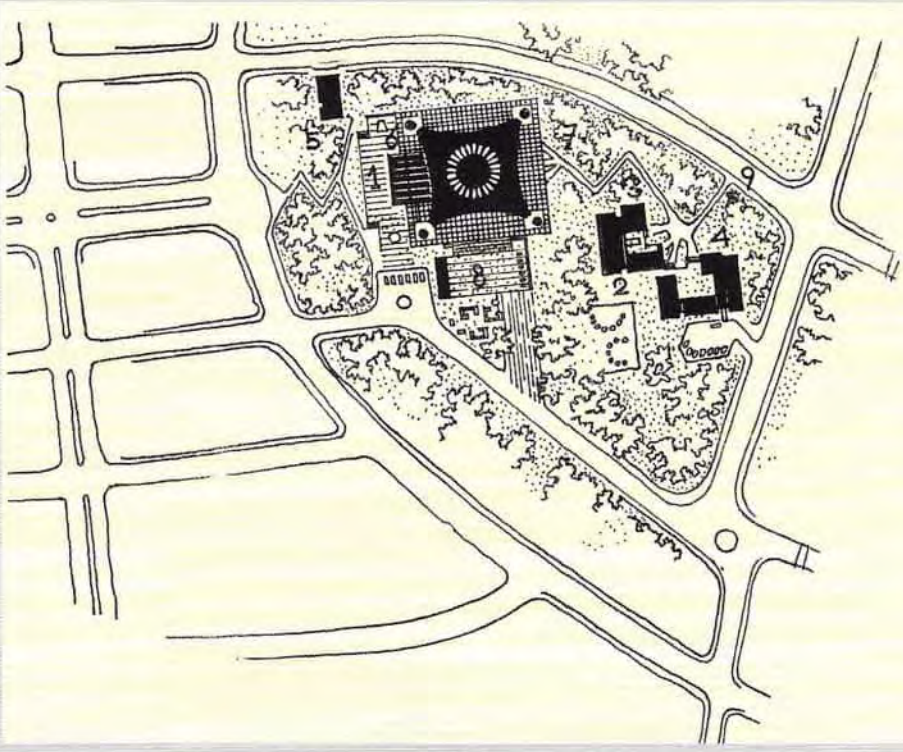

TÜRKİYE DEVRİM DİYANET SİTESİ PROGRAMI

1 — Cami
2 — Yüksek İslâm Enstitüsü
3 — Yüksek İslâm Enstitüsü
4 — Diyanet İşleri Başkanlığı
5 — Lojmanlar
6 — Şeref Salonu
7 — Müze, Kütüphane, Konferans, Kurs Salonları (Cami plâtosu altında)
8 — Namazgâh
9 — Siteye teberru kulübesi

Diyanet Sitesi'nin Takdim Biçimleri...

Kocatepe Camisi'nin yarıresmi takdim biçimlerinde şehir içinde tuttuğu mühim yer ve büyüklükleri itina ile ve önemsenerek gösteriliyor. Bu "siyaseti" sadece yardım toplama ihtimallerini artırma olarak değerlendirmek herhalde her şeyi açıklamayacaktır. Burada caminin şehir ve insanlar için önemini, değerini, hususen görünürlüğünü vurgulama arzusu ve iştiyakı da olmalı... Büyüklük ve görünürlük... Niceliğin zaferi...

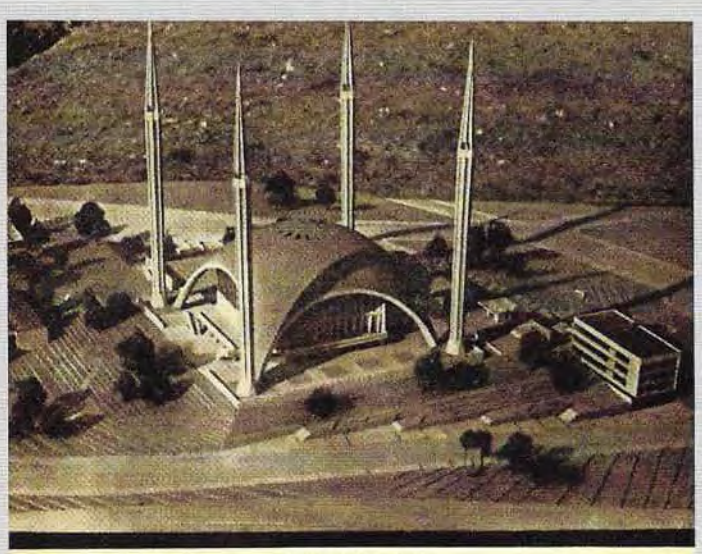

ANKARA KOCATEPE CAMİİ

Bunu Sen Yapacak, Sen Koruyacak ve Sen YAŞATACAKSIN..

BAĞIŞ YAPILACAK BANKALAR:

T. C. Ziraat Bankası	(Merkez — Ankara)	Hesap No: 7654
Türkiye İş Bankası	(Yenişehir — Ankara)	Hesap No: 1532
Vakıflar Bankası	(Merkez — Ankara)	Hesap No: 1103
Akbank	(Merkez — Ankara)	Hesap No: 93155

Derneğimiz Bakanlar Kurulunun 29.6.1947 gün ve 5903 sayılı kararı ile genel menfaatlere yarar dernekler arasındadır.

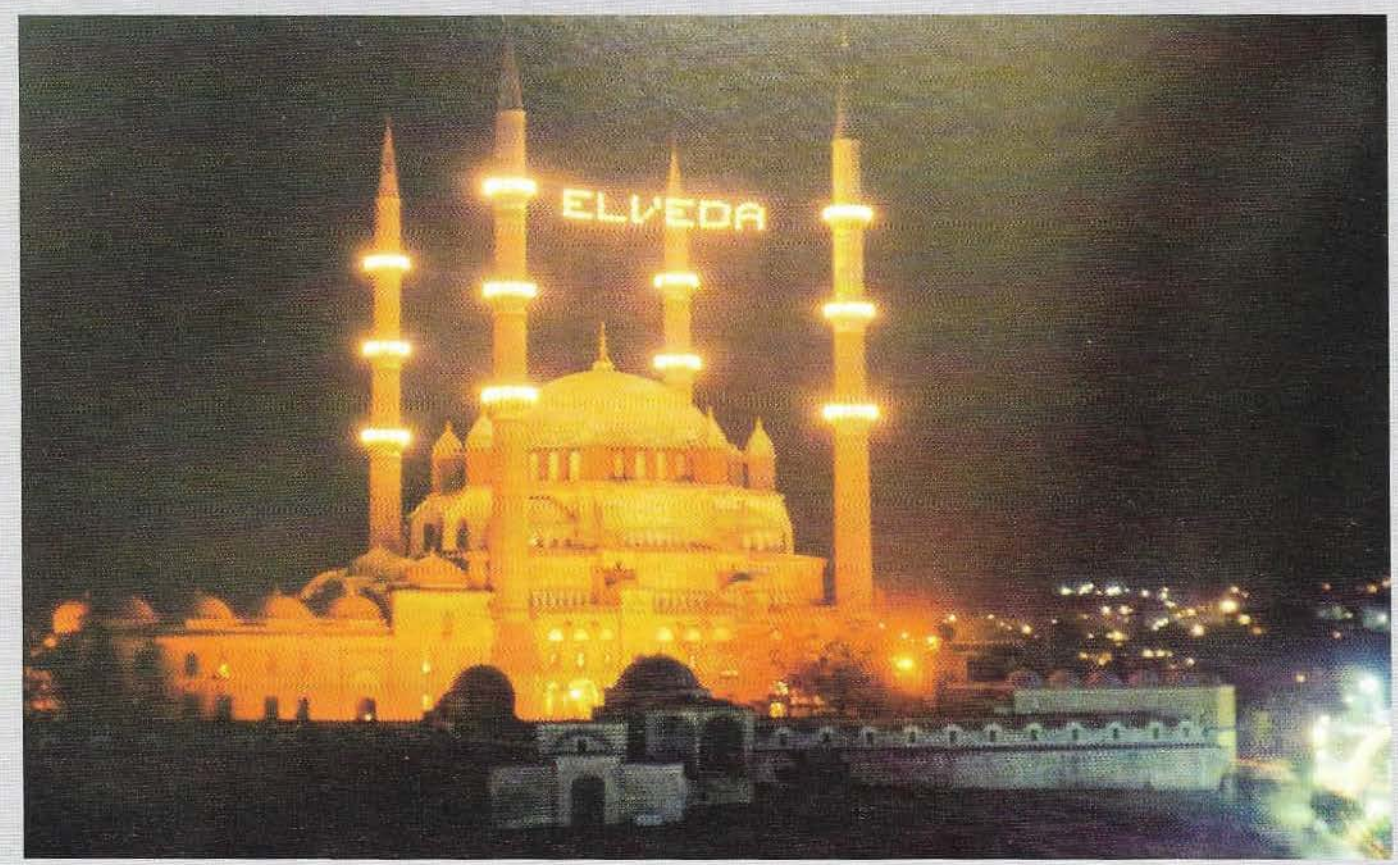

Şehre Hâkim Bir Tepeden...

Şehre hâkim bir tepede inşa edilen Kocatepe Camisi bugün Ankara'nın ayrılmaz bir parçası. Dahası Anıtkabir'le birlikte en fazla ışıklandırılan yer. Gece vakti Ankara'ya uçakla inen yabancı gazetecilerin, siyasetçilerin dikkatini ziyadesiyle çeken bir şey bu. Onlara göre bu bir paradoks. Ziyaretçileri ve cemaati de çok bu caminin. Ayrıca protokol camisi.
İlk bakışta Edirne Selimiye Camisi intibaı veren minareleri de Ramazan mahyaları için iyi ve güzel bir imkân. Oradan Ramazana "Elveda" demeye ne dersiniz?

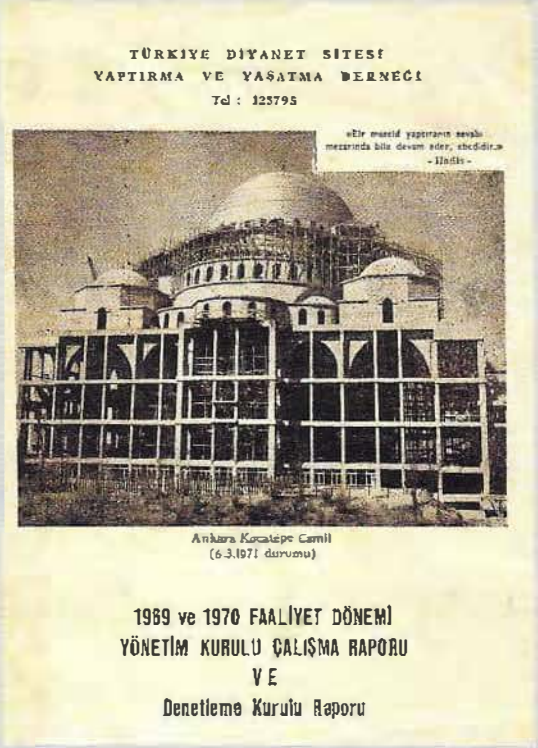
TÜRKİYE DİYANET SİTESİ
YAPTIRMA VE YAŞATMA DERNEĞİ
Tel : 125795

«Bir mescid yaptıranın sevabı mezarında bile devam eder, ebedîdir.»
- Hadis -

Ankara Kocatepe Camii
(6.3.1971 durumu)

1969 ve 1970 FAALİYET DÖNEMİ
YÖNETİM KURULU ÇALIŞMA RAPORU
VE
Denetleme Kurulu Raporu

Yanda 1969-1970 yılı faaliyet raporlarının yer aldığı broşürün kapağı. Cami inşaatının devam ettiğine dair bir fotoğraf da kapakta yer alıyor.
60 darbesinin etkisi geçtiği için cami derneğinin adının başlığı da "Türkiye Diyanet Sitesi..." olmuş.
Sadece Ankara'nın değil Türkiye'nin camisi artık...
Cesameti ve inşaatı da etkileyici. Hele o yıllarda...

Caminin temellerini dinamitleyerek havaya uçurmak... Ürpertici ve korkutucu bir tarafıyla... Belki mimarları da olumsuz etkiledi bu hadise, ürküttü. Hele iyi niyetle yenilik peşinde olanları...

Bu enkazdan geride yakın zamanlara kadar bir iki istisna hariç vasıfsız Mimar Sinan taklitleri (en iyileri bunlar oldu artık) veya her şeyi bildiğinden emin Karadenizli mütahit tipinin ölçüsüz fakat ısrarlı becerilerinin mahsulleri kaldı.

Cami mimarisinde yeni ve vasıflı tecrübeler, arayışlar geriledi...

Mimar Sinan'ı Taklide Dönüş

Darbenin etkilerinin kısmen azaldığı, muhafazakârların, dindarların seslerini kısmen yükseltmeye başladıkları dönemin tezahürlerinden biri de Ankara'daki bu temsil gücü yüksek, etkisi bariz cami meselesi oldu. Derneğin, caminin adı tekrar değişti. Yeni yöneticiler yeni bir proje yarışması açtılar. Bu defa Hüsrev Tayla ile Fatin Uluengin'in projelerinde karar kılındı ve 30 Ekim 1967'de yeni temel atılarak inşaata başlandı.

O gün başlayan bugünkü yeni cami inşaatı ne zaman bitti biliyor musunuz? Tam yirmi yıl sonra, 1987 yılında. O da devrin Diyanet İşleri başkanı Tayyar Altıkulaç'ın hususi müdahaleleri ve ısrarlı şahsi takipleriyle[4]. Yoksa biteceği yoktu.

Bir camiye, bir dinî ve kutsal mekâna dörtbir koldan bu kadar müdahale olur mu? Ve bu kadar müdahale arasında doğru ve güzel olan bulunabilir mi?

Türkiye'de bir şekilde dinle alakalı bütün meseleler zor ve müdahaleye, istismara açık meselelerdir. Maalesef böyledir.

❁

Şimdilik bir soru daha kaldı: Mimar Sinan taklidi camilere dönmek kötü bir şey mi? Bu soruya prensip itibariyle hayır diyebiliriz. Keşke Mimar Sinan'ın cami-mescit çeşitliliğinin iyi taklitleri olsa ve tektipliliğe mahkum olmasak diyenler belki daha haklı. Hiçbir ölçü tanımayan camiler yapılacağına, büyüklük takıntısı ve ölçüsüzlük hastalığına düşmeden Mimar Sinan taklidi olsun, daha iyi demek de mümkün.

Fakat sebeplerini anlayabileceğimiz bu temayül ve düşünme biçimi yeni düşüncelerin ve denemelerin önünü hiçbir şekilde tıkamaması lazım. (Şu anda olan biraz bu gibi). Çünkü cami hayatın içindedir ve bütün tarihinde olduğu gibi mimarisi de, malzemesi de hayatla, coğrafî şartlarla, iktisadî durumla, dindar insanların yaşama üslubu arayışlarıyla ve elbette siyasî şartlarla birlikte gelişir, yenilenir, yükselir, yücelir.

İnsanı da, secdeye kapananı da, temaşa edeni de geliştirir, yeniler, yükseltir, yüceltir...

4 Hikâyesi için bk. Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2016, II, 545-53.

CAMİ Mİ, YURT MU?
VEHBİ KOÇ

1948 yılıydı. Ankara Yenişehir'de cami yaptırmak için bir dernek kurulmuştu. Kurucular beni yönetim kuruluna seçmiş, başkan yapmışlardı. Hem dernekteki arkadaşlar hem rahmetli annem de cami yapmamı istiyordu. Benim gönlüm ise yurttan yanaydı.

En çok güvendiğim birkaç dostumu akşam yemekte topladım. Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki, Temyiz Daire başkanlarından Ali Himmet Berki. Cami Yaptırma [Derneği] yönetim kurulu üyesi ve veznedarı, Cihan Palas sahiplerinden çocukluk arkadaşım Raşit Çavuşoğlu, firmamızın hukuk müşaviri, dostum Cahit Tüzel, İller Bankası genel müdürü Hulki Alisbah'ı akşam yemeğine davet ettim.

Yemekten sonra konuyu açtım. Hamdi Akseki cami yaptırmamı söyledi; böyle büyük bir cami hem ihtiyacı karşılayacak hem de adımı yaşatacaktı. Raşit Çavuşoğlu da aynı görüşteydi. Ali Himmet hoca dinledi ama bir şey demedi. Hulki Alisbah söz aldı ve böyle din bilginlerinin yanında din hakkında konuşmanın büyük cesaret olduğunu söyledikten sonra Allah ve Peygamberimizin indinde öğrenci yurdunun camiden daha erdemli olduğunu söyledi. Ve bir hadisi de ekledi. "İnsan ölünce defteri kapanır...[üç şey hariç; sadaka-i cariye, faydalanılan ilim, kendisi için hayır duada bulunan salih evlat]". Buna göre öğrenci yurdu hem vakıf hem ilim hem de iyi evlat yetiştirmeyi kapsadığından üç şartı da yerine getiriyordu.

Cahit Tüzel, Ali Himmet Berki de bu görüşe katıldı. Öğrenci yurdu ikiye karşı üç oyla kabul aldı. Maltepe'de Gazi Mustafa Kemal caddesi[ndeki] arsamda bir öğrenci yurdu yaptırmaya ve Ankara Üniversitesi'ne bağışlamaya karar verdim.

Kaynak: Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, Apa Ofset Basımevi, 1973, s. 115-16.

Üniversite kampüsünde cami kilise ve Yezidi mabedi olacak

Mardin Artuklu Üniversitesi'nin kampüsünde cami, kilise ve Yezidi mabedinin de içinde bulunduğu kompleks yapılacak. Projeye Başbakan, Diyanet ve Mardinlilerden tam destek gelirken Rektör Omar, ihtiyaç halinde Patriklikten papaz isteyecek.

MARDİN Artuklu Üniversitesi Kampüsü içerisinde tek ve çok tanrılı dinlere inanan öğrencilerin ibadet edebilmeleri için, içinde cami, kilise ve Yezidi mabedinin bulunduğu bir kompleks yapılmasına karar verildi. Mardin'de farklı inançlardan insanların yaşadığı dikkate alınarak yapılması planlanan proje için ön çalışmalar başlatıldı. İbadet kompleksinin tasarlanması için Artuklu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Serdar Bedi Omay'ın çağrısı ile 20 ünlü mimar Mardin'e gidecek. Mimarlık Fakültesi'nde Rektör Prof. Dr. Serdar Bedi Omay ile bir araya gelerek toplantı yapın.

Türkiye'de bir ilki başaracaklar

Rektör Omay, Türkiye'de ilk defa kampüs alanında cami, kilise ve Yezidi mabedinin yer alacağı ibadet kompleksi kurulacağını söyledi. Üniversitede yaklaşık 2 bin öğrenci ve 200'den fazla personel bulunduğunu belirten Omay, "Bu kadar öğrenci ve personeli buraya yerleştirdikten sonra doğal olarak bu insanların ibadetleri söz konusu olacak. Hem simgesel hem fonksiyonel olarak arkalarında bir cami inşaatının zamanı geldi" dedi.

Mardin gibi çok dinli kampüs

Mardin'in tarihi ile ilişkili bir cami yapılması gerekliğini belirten Rektör Omay, "Caminin ayrıca işlevsel ve simgesel olması lazım. Cami müştemilatı içerisinde bir ibadet kompleksi olacak. Mardin'in çok dinliliğini temsil eden, Hıristiyanlık ve Yezidilik'ten üniversitemize bir papaz görevlendirmelerini isteyeceğiz. Bunu memnuniyetle üniversite bünyesinde görevlendireceğiz. İmam ihtiyacı için Diyanet ve İlahiyat Fakültesi'ndeki din adamları-

Zerdüştlük ve Yezidilik eğitimi

Serdar Bedi Omay

ARTUKLU Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi bünyesinde önümüzdeki dönemde Zerdüştlük ve Yezidilik dinleri konusunda eğitimlerin başlayacağı belirtildi. Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanlığı bünyesinde Hıristiyanlık ve Yahudilik Bilimleri ile İran ve Mezopotamya Dinleri, Doğu ve Uzakdoğu Dinleri Bölümü kuruldu. Yaşayan Diller Enstitüsü kapsamında Süryanice, İbranice, Kürtçe eğitim verildiklerini belirten Prof.Dr. Omay, "Mezopotamya dilleri ile ilgili bölümleri açmak için çalışıyoruz" dedi.

de bulunacağı bir mabed kompleksi kurmayı planlıyoruz" dedi.

İhtiyaç olursa papaz atanır

Gazetecilerin kampüste kurulacak cami, kilise ve diğer ibadetler

Mardinliler'in bu projeye büyük destek verdiğini belirten Mimarlık Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Uğur Tanyeli de "Ortak bir zemin içerisinde, dünyadaki bütün Mardinlilerin üzerinde birleşebileceği, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini ta-

Hesapsız ve programsız açılım süreçlerinin, dinlerarası diyalog projelerinin getirdiklerinden biri de böyle haberler ve gelişmelerdi. Üniversitede bu mezhep ve meşreplere dair eğitimin verilmesinde elbette bir mahzur yoktu. Problem Soğuk Savaş sonrasında kimlik-azınlık politikalarını Türkiye'ye boca edenlerin izini takip etmek, cami ile diğer ibadethaneleri eşitlemek olabilirdi. *Star*, 20 Ocak 2013, s. 17.

NEDEN MALTEPE CAMİSİ'NDE DEĞİL?

Ankara. Atatürkçü Düşünce Derneği Başkanı Prof. Muammer Aksoy, Bahçelievler 2nci Cadde'deki evine girmek üzereyken üç el silah sesi duyuldu. Şakağı ile göğsünden vurulmuş, kanlar içinde yere yığılmıştı. Hastaneye bile kaldırılamadan yaşamını yitirdi. Maltepe Camii'nde binlerce kişinin katıldığı bir cenaze namazının ardından toprağa verildi.

Atatürkçü, laik İlahiyat doçenti Bahriye Üçok, kargo servisinden adına gelen kitap paketini alınış, evine dönmüştü. Onun cenaze töreni de 8 ay önce öldürülen dava arkadaşı Aksoy gibi Maltepe Camii'nde yapıldı.

Uğur Mumcu, Üçok'tan yaklaşık 2,5 yıl sonra 24 Ocak 1993'te Ankara Karlı Sokak'taki evinden çıkıp arabasına bindiği sırada patlayan bomba ile öldü. Mumcu için de Maltepe Camii'nde bir tören yapıldı. Soğuk ve yağışlı havaya karşın yüzbinlerce insan 'Uğurlar ölmez' diyerek yürümüş, terörü lanetlemişti.

Bu üç cenazenin de dikkati çeken bir özelliği vardı: Üç cenaze de Maltepe Camii'nden kalkmıştı.

Laik Cami

Laik, demokratik kesimler, aralarında adeta sessiz bir anlaşma yapmışlardı. Cenazelerini bu camiye götürüyorlar ve ebediyete oradan uğurluyorlardı. Sanki Maltepe laik bir camiydi. Maltepe, laik, demokratik, Atatürkçü kesimin ebediyete uğurlanma durağı olurken, Kocatepe Camii de, devletin üst kesimindeki insanlar için aynı fonksiyonu üstleniyordu.

Ankara'nın en eski ve ünlü camilerinden Hacı Bayram ise yine sessiz sedasız bir şekilde muhafazakâr kesimin uğrağı haline gelmişti. Bu kesim yakınlarının cenaze namazlarını bu camide kılıyorlardı. Hatta, RP, 1994 yerel seçimlerinde büyük bir başarıya imza atınca başta Necmettin Erbakan olmak üzere partili milletvekilleri ve belediye başkanları bu camide namaz kıldıktan sonra Ankara'da arabalarla tur atmışlar, partilileri selâmlamışlardı.

Üstte bir suikast sonucu hayatını kaybeden *Cumhuriyet gazetesi yazarı* Uğur Mumcu'nun 27 Ocak 1993 tarihinde Maltepe Camisi'nden kalkan cenazesini gösteren bir fotoğraf. *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1993.

On yılda 10 bin cami

Diyanet İşleri Başkanlığı istatistiklerine göre, Türkiye'de 86 bin 762 cami bulunuyor. İstanbul 3 bin 587 cami sayısıyla en çok caminin bulunduğu il oldu. 6 Ağustos 2013'de temeli atılan ve Kadir Gecesi'nde açılan Cumhuriyet tarihinin en büyük camisi olma özelliğine sahip Çamlıca Camii ile İstanbul'daki cami sayısı da bir artarak 3 bin 318'e yükseldi.

EN AZ TUNCELİ'DE

İstanbul'u 3 bin 134 ile Konya, 2 bin 994 ile Ankara takip etti. Tunceli 90, Yalova 162, Kilis 216 cami sayısıyla en az cami bulunan iller oldu. "Peygamber-ler şehri" olarak bilinen Şanlıurfa'da bin 903 camının bulunduğu kayıtlara geçerken, Diyarbakır'da 2 bin 4, Mardin'de ise bin 179 cami olduğu açıklandı.

KAPASİTE OLARAK DAARTTI

Mimarinin en güzel örneklerinin sergilendiği camiler, günümüzün seçkin sanat eserleri arasında yer alıyor. Sayıca artış gösterirken bunun yanı sıra kapasite itibariyle de genişletilen camiler, yerleşim yerlerindeki en önemli yapıları oluşturuyor. Son 10 yılda artan cami sayısının, 2005 yılında 77 bin 777 iken, 2015 yılında yaklaşık 10 bin artarak 87 bine yaklaşması bu belirgin artışı gözler önüne seriyor.

Yıllara göre artış

2006'da 78 bin 608 ■ 2007'de 79 bin 96 ■ 2008'de 80 bin 53 ■ 2009'da 80 bin 636 ■ 2010'da 81 bin 964 ■ 2011'de 82 bin 693 ■ 2012'de 84 bin 684 ■ 2013'de 85 bin 412 ■ 2014'de 86 bin 101 ■ 2015'te 86 bin 762

Kentlerin kimliği tasarım rehberi ile korunacak

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sürdürülebilir, güvenli ve kimlikli yaşam çevrelerinin oluşturulması amacıyla şehirler için kentsel tasarım rehberleri hazırlıyor. Türkiye'de kentlerin mimari, doku ve mekânsal özellikleri ile kent kimliğinin tespit edilmesi hem dünya standartlarına uygun hem de özgün mimari ve mekânsal zenginliklerin korunarak kent kimliklerinin geliştirilmesi için kentsel tasarım rehberleri ve tasarım standartlarının belirlenmesi büyük önem taşıyor. Bu kapsamda dünya örnekleri de gözetilerek Türkiye'de kentsel tasarım rehberlerinin hazırlanması ve uygulanmasına dair önerilerin geliştirilmesi için gerekli altyapı sağlanıyor. ■ YASEMİN ASAN

Yine Nicelik mi Önde!

Rivayetlere bakılırsa cami sayıları katlanarak artıyor. Ya fonksiyonları ve estetik kapasiteleri? Oralarda daha kot edilecek çok mesafe var. Kupürün kaynağı *Yeni Şafak*, 10 Temmuz 2016, s. 16.
Bir de camilerin yapıldığı mekânların mabet için her bakımdan uygun olup olmadığı meselesi var. Buna da yeterince riayet edildiği söylenemez fakat önceki yıllara göre çevre şartlarının biraz daha gözetildiğinden bahsetmek mümkün.
Sayılar ve ölçüsüz büyüklüklerden ziyade ihtiyaçları karşılamak, kalite, fonksiyon, güzellik ve çevre şartlarına uygunluğa artık daha bir itina göstermek gerekiyor.

Güvenlik Arandı

Ankara'daki camilerin siyasî görüşlere göre bölünmesi bugün Ahmet Taner Kışlalı'nın cenaze namazıyla sona eriyor. Herkes ömrü boyunca laiklik savunucusu olan Kışlalı'nın cenazesinin Maltepe Camii'nden kalkmasını bekliyordu. Teamüller böyle düşündürüyordu. Çünkü Atatürkçü, laik, demokrat insanlar için Maltepe Camii'nde tören düzenlenir, devletten üst düzey bir insan ölürse onun için Kocatepe Camii devreye sokulurdu. Siyasî İslâmcıların camii ise Hacı Bayram'dı...

Bugünkü cenaze Kışlalı'nın ailesinin isteğiyle Kocatepe Camii'ne alınmıştı. Kışlalı'nın yaşamı boyunca savunduğu felsefeye ters düşmek için değil, hem cami avlusunun ve bulunduğu alanın genişliği hem de güvenlik sağlamanın kolaylığı nedeniyle böyle bir karar verilmişti.

Kaynak: *Sabah*, 23 Ekim 1999. http://arsiv.sabah.com.tr/1999/10/23/g14.html

ŞİŞLİ CAMİSİ HANGİ DEVİRDE YAPILMIŞ OLABİLİR?

Soruyu biraz değiştirebiliriz; teşhissiz olarak Şişli Camisi'ni dışı ve içiyle veren fotoğrafları görseniz hangi zamana ve döneme, hangi özelliklere sahip bir mekâna ve yere nisbet edersiniz?

Ankara Kocatepe Camisi'nin hikâyesi 1944'te başlamıştı, Şişli Camisi'ninki ise birkaç ay sonra, 1945 yılının baharında yol almaya koyuldu. Belli ki ikisi ve –sayıları o yıllarda çok az olan– diğer cami teşebbüsleri arasında dikkatli gözlerden kaçmayacak kadar kuvvetli ilişkiler ve yine tesadüfî olması ihtimal dışı kronolojik yakınlıklar vardı.

Hem siyasî ve kültürel olarak hem de Müslüman halkın hareketleri ve başlatıcı-kurucu unsurları itibariyle...

Aslında bir dönem bitmeye yüz tutuyor, farklı bir dönem başlıyordu. Yeni politikaların işaretleri başka alanlarda ve yerlerde de gözüküyor ama camiler ve dinî hayat, dinî kurumlar için farkedilenler mütedeyyin insanların daha dikkatle, hevesle ve hassasiyetle takip ettiği türden belirtiler oluverdi.

(Önemli olduğu için hatırlatmam lazım; o zamanlarda "mütedeyyin insan" tamlaması bugünkünden çok daha geniş bir çevreyi içine alıyordu. Sadece vatandaştan değil Halk Partisi'nden, üst bürokrasiden, eğitim-öğretim kadrosundan, hatta subaylardan da bu gruba girecek çok sayıda insan vardı o dönemde. Halk Partili hocalar, imamlar bile vardı. Bu tamlamanın bugünkü kullanıma doğru kayması/daralması 60 darbesinden sonra oldu. Ateizme doğru kayan sol hareketlerin canlanması, MSP-Erbakan çizgisinin hareketlenmesi, ortanın solu edebiyatı ve Ecevit'in CHP'nin başına geçmesi... takibi dikkat isteyen bu süreci hızlandırdı).

O yıllarda Şişli'ye çok yakın bir semtte, Kurtuluş'ta çocukluğu geçen Hüsrev Hatemi'nin şahitliği şöyle:

> "1946 seçimlerinden sonra (...) Türkiye'nin dine karşı havasının ılımlılaştığını yalnız eleştirilerden anlamıyorduk. Şişli Camisi'nin yapılmaya başlanması İslâm dinine karşı olmayan fakat devlet memuru veya emeklisi oldukları için, gerici tanınmaktan çekinenler arasında da memnuniyet uyandırmıştı. Çünkü bağışçılar arasında tanınmış iş adamları yanında emekli subaylar da vardı. Şu halde Şişli Camisi yapılıyor diye sevinmede bir korku sebebi yoktu. Şişli Camisi inşaatı, 1949 yılında, tam bitmemişken, Kadir gecesinde teravih namazı ve vaaz dinlenmesi için halkın kabul edileceği duyuldu. Bu caminin yapılmasına çok sevinen bir komşu hanım anneme Kadir gecesi Şişli Camisi'ne birlikte gitmeyi teklif etti. (...)"[1].

1 Hüsrev Hatemi, "Ramazan Anıları", *Türk Edebiyatı*, sayı: 454, Ağustos 2011, s. 52.

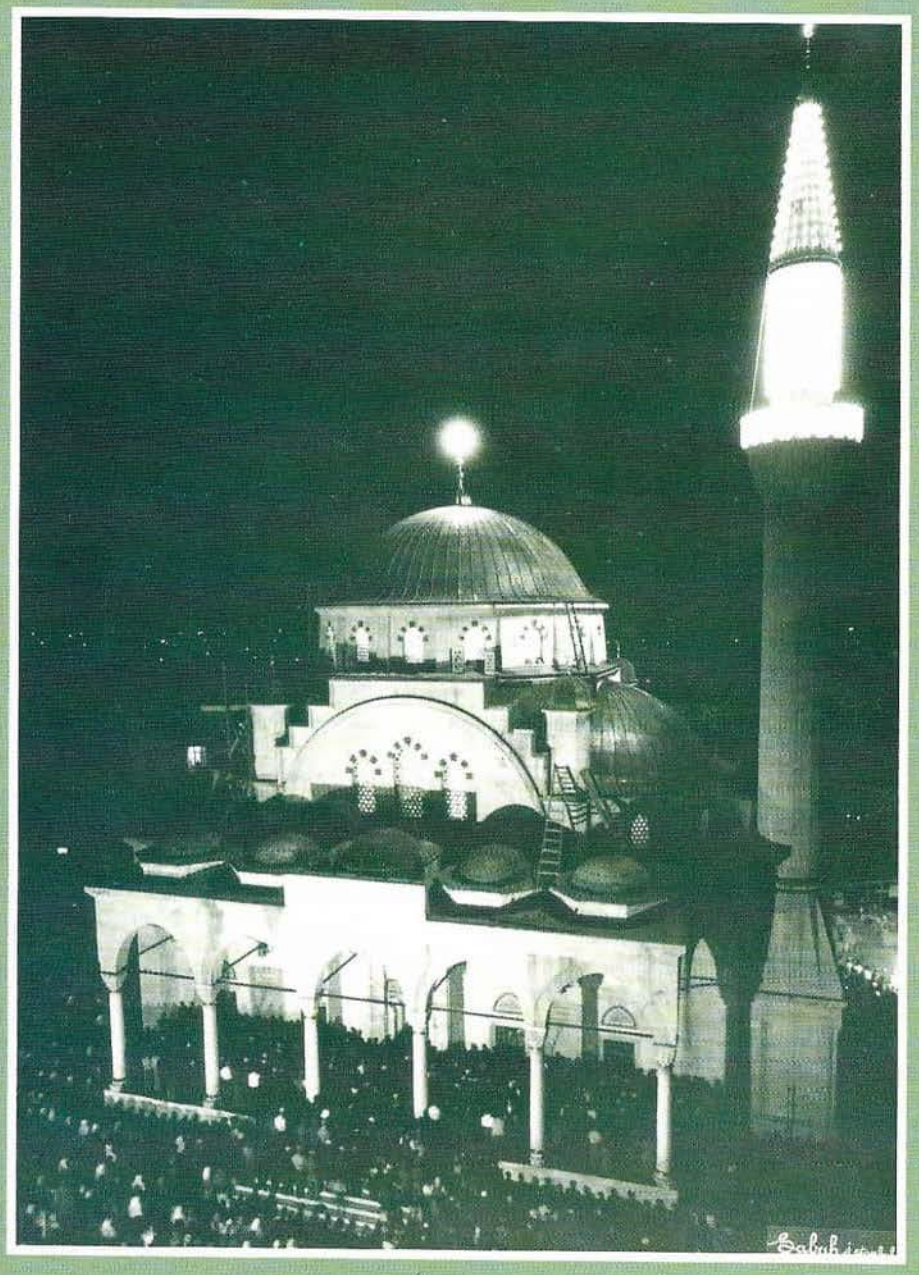

Unutmayalım, yeni camilerin temellerinin atılmaya başlandığı 1944, 1945'te hâlâ tekpartili yıllardayız ama II. Dünya Savaşı sonrası şartlar giderek kendisine uygun siyasetleri dikte ettiriyor, uygun siyasetçiler ve "piyasa"lar arıyordu. Sovyetler Birliği ve Komünizm tehlikesi üzerinden muhafazakâr ve mütedeyyinlere de yeni bir yer açılıyor, hatta yeni muhafazakârlık-dindarlık kodları biraz da bu unsurlar ve ahlâk (hangi ahlâk?) vurgusu üzerinden kuruluyordu.

Elbette iç talepler de vardı, itaatkâr ve devlete bağlı olmakla beraber "dinî" sahada harekete geçmek için kapıların aralanmasını bekleyen, tanımsız fakat fedakâr, yumuşak ama ısrarlı dindar insanlar da...

Tekpartili yıllar biterken Osmanlı tarzı bir cami... Şişli Camisi tekpartili yılların son senelerinde İstanbul'da, Şişli gibi yeni ve modern bir semtte ve elit sayılabilecek bir grubun öncülüğünde inşa edilmişti. Fakat üslubu Osmanlı cami mimarisini sürdüren bir düşünceye ve edaya sahipti. 1949 Ramazanında avlulara, sokaklara taşan bir cemaatle ibadete açıldığı zaman tek minaresinde uygulanan *kaftanlama* usulü aydınlatma (bir tür mahya) da stilizasyonu yeni ve başarılı olmakla beraber geleneği sürdürüyordu. Ana kubbenin alemindeki *kaftanlama* usulü ise herhalde tamamen yeni sayılırdı.

Değişimin Tabiatı ve İstikametleri...

Peyami Safa'nın meşhur romanını hatırlarsınız; *Fatih-Harbiye*... Şişli Harbiye'nin az ilerisi. Yeni devirde orası Fatih'e mi benzeyecekti yoksa!?

1945 yılında "İstanbul'da Şişli'de Bir Cami-i Şerif Yaptırma ve Yaşatma Derneği" teşkilatı bu aralıkta/n, yeni arayışlardan (isterseniz sıkışmışlıktan diyelim) ortaya çıkıyor gibidir. Cami mimarının yazısında gördüğümüz gerekçe, Taksim Camisi'ne olan ihtiyacı da vurgulayacak şekilde haklı ve yerindedir:

> "Beyoğlu semtinde, Tünel'den Şişli alanına kadar, [İstiklâl Caddesi üzerindeki] Ağa Camisi'nden başka Müslümanların ibadet edecekleri bir mabet bulunmaması nazarıdikkati çekmekte, bilhassa Cuma ve bayram namazlarını, İslâm ananesine göre, toplu bir halde kılmak kâbil olmamakta idi. Son senelerde Beyoğlu'nun ve bilhassa Şişli'nin nüfusunun artması büyük bir cami inşasını bir zaruret haline getirmişti.
> İstanbul Vakıflar başmimarı bulunduğum sıralarda, hayırsever resmi ve hususi müesseselerimiz ve halkımızın yardımıyla bu iş için teşebbüse geçildi"[2].

Derneğin kurucuları arasında Nuri Kozikoğlu, Yusuf Gürün, Ali Vasfi Egeli (caminin mimarı), Suat Karaos-

2 A. Vasfi Egeli, "Şişli Cami-i Şerifi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, 1956, s. 19.

man, Ahmet Ata Köseoğlu, Şükrü Gürün, Fahrettin Kiper, Nafiz Özalp, Murad Furtun, Rahmi Köseoğlu (teberru makbuzu için bk. Bu kitap, s. 1115), Vehbi Bilimer, Osman Fikret Artın var. (Not. Bu heyette yer alan isimlerin bir kısmı 6 yıl sonra İstanbul'da kurulacak İlim Yayma Cemiyeti'nin de kurucuları ve destekçileri arasında yer alacaktır).

Belli ki esnaf ve ticaret erbabı ağırlıklı bir kurucular-ilk müteşebbisler listesi bu[3]. Ama sonra İstanbul valisi, İstanbul belediye başkanı, İstanbul müftüsü, oda, borsa ve baro başkanları, Yüksek İslâm Enstitüsü müdürü, Galatasaray Lisesi müdürü, İlim Yayma Cemiyeti başkanı, Vakıflar bölge müdürü, bazı bankaların müdürleri de bu derneğe dahil oluyorlar[4]. Muhtemelen bir kısmıyla ilk teşebbüsler sırasında da konuşulmuş, daha sonra katılmalarının uygunluğu konusunda karşılıklı mutabakata varılmıştır. Açık olan bir şey var ki dernek yeni önemli katılımlarla dikkat çekici bir şekilde genişliyor ve yayılıyor, hatta alenen resmileşiyor, yarıresmi bir manzara alıyor.

Banka müdürlerini atlamadınız değil mi? Borsa ve baro başkanlarını da?... Bugün için bir cami yaptırma ve yaşatma derneğinde bu türden insanların, bu titrleriyle yer almalarını kolaylıkla anlayabilir ve/ya uygun bulur musunuz? Aslında bu durum cami-i şerif yaptırma derneğinin doğrudan veya dolaylı olarak siyasî bir destek gördüğü, resmileştiği (latife olsun; sivillikten çıktığı) mânasına da gelmez mi? 3220 metrekarelik kamu arazisi de dönemin İstanbul valisi ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın hususi gayretleriyle çok cüz'i bir bedelle cami için derneğe devredilmişti.

Fakat bu işin sadece bir tarafıdır; diğer tarafta mütedeyyin müteşebbis heyetin çevresini genişleterek, resmileştirerek yapmak istediğini daha kolay ve meşru bir tarzda yapmak, yaptırmak peşinde olması var.

3 bk. *İstanbul'da Şişli'de Bir Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği* başlıklı broşür, [İstanbul], Becid Basımevi, 1950, s. 7. "İdare Heyeti ve Müessis Azalar" listesinde görev dağılımı da var.

4 bk. *Şişli Cami-i Şerifi Tesisi 1966* başlıklı broşür, [İstanbul, 1966], s. 5-6. (Bu broşürlerin pdf'i için arkadaşlarım Nedret İşli, rahmetli Yusuf Çağlar'a ve talebem Serhat Aslaner'e müteşekkirim).

"Fatih-Harbiye" Sembolizmi Nerede Kalmıştı?

İlk baskısı 1931 yılında yapılan Peyami Safa'nın meşhur romanı *Fatih Harbiye* Doğu-Batı çatışmasını aynı zamanda Fatih-Harbiye mekânları üzerinden anlatır. Bu iki İstanbul semtinden Fatih Doğuyu, Doğu kültürünü, doğulu olmayı, Müslümanlığı, geleneği, "eski" Türkiye'yi-Osmanlıyı, tarihi temsil ederken Harbiye (ve Beyoğlu, Şişli) Batıyı, batılılaşmayı, Batı kültürünü, "modern" Türkiye'yi-Cumhuriyeti temsil eder. Buralarda oturanlar veya gönlü bu semtlere doğru akanlar da semtle aynı çerçevenin, aynı çatışmanın içindedir. Romanın merkezindeki konular arasında normal olarak alaturka-alafranga musikisi, kadının eski ve yeni konumu, giyim kuşam-örtünme biçimlerine dair meseleler de yer almaktadır.

Avluda/Açıkta Kalabalık Bir Kadın Cemaat...

Enteresan bir fotoğraf. 1949 Ramazanında Şişli Camisi'nde, muhtemelen ilk açılış gecesinde kılınan terovih namazlarına kalabalık bir kadın cemaat da katılıyor ve avluda/"açıkta" namaz kılıyor. Halbuki o yıllarda hâkîm olan dini kültür sebebiyle teravih için camiye giden kadınların sayısının bu kadar fazla olması beklenmez. Ayrıca yine o yıllarda kadınların teravih kılacağı yer bellidir; perde ile veya kafesle örtülü/kapalı müezzin mahfili veya üst yan galeriler, içte arkada bir bölme...
Hayır öyle değil; kalabalık ve açıkta... Tam sebebini bilmiyorum ama bazı tahminlerim var: İstanbul'da uzun yıllar sonra yeni yapılan ilk büyük cami olduğu için dindar insanlar ve kadınlar o devrin sınırlı ulaşım imkânlarına aldırmadan, mübarek Kadir gecesi ve Ramazanı da vesile edinerek camiye koşuyor. Bir teberrük/bereket arayışı, bir ziyaret, bir şükür aynı zamanda. Caminin yapılışına katılan hevesli insanlar bunu bir şekilde organize etmiş de olabilirler.

Fakat ne olmuşsa olmuş modernliği, batılılaşmayı temsil eden bir semtin en merkezî, en görünür yerinde, "Cumhuriyet dönemi İstanbulu'nun ilk anıtsal dinî yapısı" olan Şişli Camisi, 1945-1949 yılları arasında, beklenenin aksine modern mimari arayışlarından uzak, Osmanlı üslubunda, ana düşüncesi ve esas unsurları itibariyle de geleneksel bir karakterde, elbette başarılı ve zevkli yeni ögeler de taşıyacak bir şekilde yapılmıştır.

Bu kadarla kalmamış, sanat tarihçisi Baha Tanman'ın haklı olarak belirttiği üzere "günümüz Türkiyesi'nde inşa edilen binlerce betonarme neo-Osmanlı cami için de prototip oluşturmuştur".

(Yapının bizce en önemli problemi ve eksiği dar bir arazi üzerinde planlanması yüzünden bahçesinin, yeşil alanının, temaşa ve dış nefeslenme yerlerinin yok denecek kadar az olmasıdır. Görünürlük, merkezde olma bu "önemli" yan unsurları baştan ihmal etmenin meşru gerekçesi olmuş gibidir. Caminin mimarının yazdığına göre "yer intihabı [seçimi] için Tünel'den Şişli alanına kadar hayli tetkikat yapıldı ve cami inşasına uygun [başka] bir arsa bulunamadı"[5]. Şimdi ise yüksek binalar arasında ve ağır bir trafik cenderesi altında kuşatılmış vaziyettedir; büyük şehirlerdeki birçok güzellik ve tarihî yapı-mekân gibi... bk. Bu kitap s. 1117).

Cami mimarisi için seçilen (belki işe talip olan) kişi de nasıl bir eser ortaya koyacağı baştan belli olan, kendi sahasında başarılı, titiz ve sanatkâr bir zattır: Vasfi Egeli (1890-1962). Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi mezunu (1913). Vakıflar Fen Heyeti'nde görev almış, kurumun başmimarı Kemalettin Bey, Ali Talat ve Mehmet Nihat beylerin yanında Osmanlı eserlerinin tamiriyle ciddi olarak uğraşmış. Mehmet Nihat beyin vefatı üzerine de Vakıflar başmimarı olmuş ve Osmanlı Devleti'nin son senelerinde birçok eserin restorasyonunu yapmış, yönetmiş...

Cumhuriyet devrinde de ne yaptığı belli olmayan biri değil. Meselâ 1937'de Beyoğlu İstiklâl Caddesi üzerindeki Ağa Camisi'ni klasik üslupta yenilemiş, Şişli Camisi'ne tekaddüm eden o zor geçiş yıllarında, yine neo-Osmanlı tarzın güzel ve mütevazi örneklerinden biri olarak Kadıköy Feneryolu Camisi'ni 1947'de tamamlamış...

Bu mimari tercihler caminin maliyeti açısından da etkili olmuş olmalıdır. Çünkü o devrin şartlarında yapılması düşünülen caminin maliyeti hayli yüksek ve kısa zamanda bitirilemeyecek büyüklükte bir yapıdır. Öyle anlaşılıyor ki kurumların ve zengin esnafın teberruları ile halkın teveccühü ve mütevazi yardımları sayesinde para sıkıntısı çekilmeden cami tamamlanmıştır.

Rivayetlere göre bölgenin gayrımüslim esnafı da mabedin inşası için maddi yardımlarda bulunmuş, destek vermiştir. Cumhuriyet devrinin

5 A. Vasfi Egeli, "Şişli Cami-i Şerifi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, 1956, s. 19.

Cami Yaptırma Derneği'nde "Herkes" Var

1940'ların ikinci yarısı. Tekpartili yıllar devam ediyor. Şişli Camisi'nin müteşebbis heyetinde ve derneğinde her kesimden, her türden insan var: Üst bürokrasi, ticaret erbabı, aydınlar, din adamları, üniversite hocaları, banka müdürleri, oda başkanları, baro temsilcileri, vatandaş... Çoğunun fötr şapkaları ellerinde, hemen hepsi kıravatlı...
İkisi "sıkısıkıya" başörtülü, biri bereli ve fularlı olmak üzere kadınlar da var bu heyette.
Memleketin diğer meseleleri gibi din meseleleriyle de normal olarak ilgilenen ve farklı dindarlık kategorilerine mensup insanlardan oluşan bu tabloyu 60 darbesi bozdu, parçaladı, dağıttı. Ve dini, dinle alakalı konuları sadece bir dindarlık kategorisine mensup insanların meselesi olmaya doğru itti. Memleketimizin hiç de hayrına olmayan bu itme teşebbüslerine dindarların bir kısmı da farklı siyasî ve dinî gerekçelerle karşı taraftan katıldı, başkasının değirmenine su taşıdı.
Bir dağılma bu...

tanınmış modern eğilimli mimarlarından Seyfi Arkan'ın (1904-1966) yazısında buna dair vurgular da var:

> "(...) Yurttaşlar, geçen seneden beri durmadan, Şişli Camisi'nin süratle yükselmesi için, para ve malzeme vererek yardım etmektedir. Hafta sonları, tüccar, mühendis, mimar, doktor ve sair meslekten vatandaşlar camiin bir taşını taşıyabilmek için amele gibi çalışmak istemektedir.
> Bunların arasında Ermeni, Rum, Musevi vatandaşlarını görmek, maddî mânevî yardımlarda bulunduklarını duymak, heyecanla karşılanan hadiselerdir"[6].

Caminin hatlarını yazanlar klasik hat üslubunun o devirdeki büyük üstadları; Hamit Aytaç, Macit Ayral, Halim Özyazıcı gibi dahilerdir[7].

İsterseniz bu faslı Seyfi Arkan'ın yazısında, cami için sarfettiği şu medihkâr cümlelerle bitirelim:

> "Türk klasik ve muvaffak olmuş büyük camilerimizin yapılarından sonra, 200 seneden beri aynı kıratta bir eserin yapılmasını yurt içinde görmemiz Türk mimarlık âlemi için sevinilecek ve iftihar edilecek bir hadisedir"[8].

Peşimizi Bırakmayacak Sorular

İlk soruyu *Fatih Harbiye* romanını tekrar hatırlayarak mekânların kültürel karakteri ve sembolizmi üzerinden soralım: Harbiye'de/Şişli'de niçin Fatih semtine daha çok yakışacak bir caminin yapılması tercih ediliyor? Hem de Osmanlıyı diriltircesine? (Bu mekân sorusu aynı yıllarda temelleri atılan, yapılan Ankara Maltepe Camisi ve İstanbul Feneryolu Camisi ile Kocatepe Camisi'nin ilk projesi için de geçerli ve doğru bir sorudur). Mantıken daha modern ve daha yeni görünürlükler taşıyan bir cami mimarisi arayışını görmeyi beklerken niçin ve nasıl böyle olmuştu acaba? Ve Cumhuriyet döneminde caminin yeni ve köşeli unsurlar kazanmış kuvvetli sembolizmi ve çok yönlü bir mücadele alanı olması hesaba katılmadan olan biten yeteri kadar anlaşılabilir mi?

Dahası var; cami yaptırma derneğinin müteşebbis heyeti de vatandaş seviyesinde, mimariden, kültürden, mekândan yeteri kadar anlamayan halktan mütedeyyin vatandaşlar değil.

❁

Ara Not. Tekpartili yılların son senelerinde büyük şehirlerdeki cami yaptırma derneklerinin önemli bir kısmının kurucu kişileri, biraz da planlanmış, böylesi daha iyi ve uygun olur denmiş olarak böyledir. Dinî unsurları da devreye sokarak, istismar ederek yürüyen siyasî rekabetler ve politik dil henüz sertleşmediği için de kolaylıkla böyle birliktelikler oluşabiliyor, farklı dinî fikirlere ve yaşama tarzlarına sahip insanlar, cami yapımı dahil bu türden hayır işleri için daha fazla yanyana gelebiliyordu.

6 Seyfi Arkan, "Şişli Camisi Süratle Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1947. Derneğin kayıtlarında Silva Acemyan'ın 1947 senesinde 140 lira teberruda bulunduğu, Kirkor Fındıklıyan'ın 1948 senesinde 20 çift takunya bağışladığı da yazılıdır. Kim bilir böyle daha ne güzel örnekler, Türkiye'ye mahsus hoşluklar vardır?!

7 Şişli Camisi hakkında genel bilgiler için bk. Baha Tanman, "Şişli Camii: Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Osmanlı Yapısı", *Şişli Camii* (fotoğraf sergisi kataloğu) içinde, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2016, s. 13-25.

8 Aktaran B. Tanman, *agm*, s. 24.

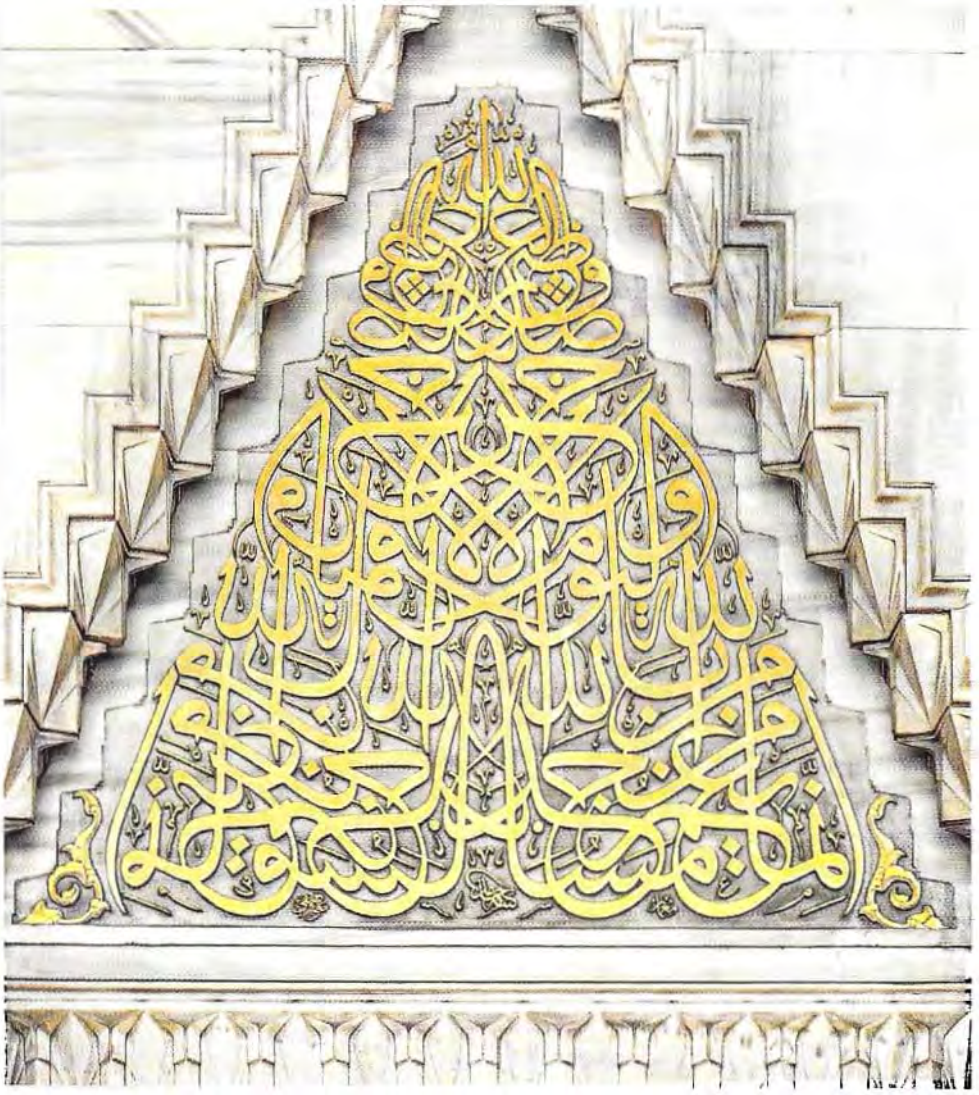

Hattat Hamit Ana Giriş Kapısı Üstündeki İstifi Anlatıyor...

"Camilerdeki yazılarımın en mükemmeli Şişli Camii'nin yazılarıdır. Bu bana Allah'ın bir lütfudur. Şimdi böyle bir yazıyı yazabileceğimi zannetmiyorum. Caminin mimarı Vasfi [Egeli] Bey Akademi'den arkadaşımdır.
Bu yazının yazılmasına merhum Necmeddin Hoca (Okyay) sebep olmuştur. Kendisi Kur'an-ı Kerim'den bazı âyetler seçmiş, bana getirdi. Ben de bunlar arasından Tevbe suresinin 18. âyetinin bir kısmı olanı seçtim. Önce kurşun kalemle istif şeklini karaladım. Asıl yazıyı yazarken Lâm Elif'leri bir türlü yerleştiremiyordum. Yorulmuşum. Işığı söndürdüm. Ellerimi göğsüme kenetledim. Gözlerimi kapadım. Kısa zamanda dalmışım. Rüya ile yakaza arasında yazının bütün istifi gözümün önüne geldi. Lâm Elif'ler ortada yerleşmiş olarak duruyordu. Heyecanımdan uyandım. Lambayı yaktım ve istifi tamamladım.
Caminin mimarı Vasfi Bey Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camisi'nin kapı yazılarını görmemi tavsiye etmişti. İyi ki gidip görmemiştim. Yoksa onların tesirinde kalırdım. Ve bu yazı yazılmazdı. Yazı üç gruptan müteşekkildir. En altta ortada Mevlâna'nın sikkesini andırır, daha yukarıda ise burun ve iki göz gibi insan simasını andırır. Bu yazıyı daha sonraları bazı kimselerin arzusu ile levha olarak da yazdım".
(*1983 Suffe Kültür Sanat Yıllığı*'nda yayınlanan bu mülakatın tam metni için ayrıca bk. http://www.dunyabizim.com/alinti/23792/hattat-hmid-oytacin-hastanede-verdigi-son-roportaj) Fotoğraf: Hattat Mehmet Özçay.

(1951 yılından sonra İmam Hatip Okulu binalarının yapımı için de benzer birçok hadise ve fotoğraf göreceğiz). Din merkezli kutuplaşmaların artışında, buna bağlı olarak Şişli yahut Kocatepe camisi müteşebbis heyetlerdeki çeşitliliğin bozulmasında, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren daha fazla göreceğimiz aktivist ve radikal sol, milliyetçi, İslâmcı hareketlerin güçlenmesinin, sert tartışma ve çatışmaların olmasının, MSP hareketinin etkisi herhalde tahmin edilenden daha fazla olmuştur.

Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi akademisyenlerinden biri olmasına rağmen (belki biri olduğu için demek lazım!) Ahmet Yücekök'ün yaptığı çalışma maalesef bu önemli ve enteresan ayrıntılardan, derneklerin kuşatıcı "sivil toplum" karakterlerine işaret etmekten tamamen uzak olarak, açıktan veya satıraralarında mütedeyyin vatandaşları tehlike ve mürteci gösterecek bir yapıda hazırlanmıştır: *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı 1946-1968*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1971. (Fakülte yayını olduğuna göre yayınlanabilir raporlarını hangi hocaların, ne türden gerekçelerle verdiğine de bakmak lazım). Aslında daha Giriş'teki cümlelerinden biri, İçişleri Bakanlığı ve Emniyet'in verilerine (ve onların mantığına göre) hazırlanmış kitabın/araştırmanın istikametini de ele veriyor: "Din derneklerinin hangi sosyo-ekonomik tabanın ürünü olduğunu az çok saptayabilirsek toplumda gericilik diye nitelendirdiğimiz dinsel akımların kaynağını bulmak mümkün olur" (s. 4).

Yücekök, çalışmasının bitiş tarihi olan 1968 yılına kadar hiç de istisna olmayan Ankara Kocatepe ve Maltepe, İstanbul Şişli ve Feneryolu vb. camilerinin yaptırma ve yaşatma derneklerinden, temsilcilerinden nasıl bir "gericilik" çıkarabilir acaba? Bunu görmemiş ve farketmemiş olması ne kadar mümkün?

❁

Modern bir semte niçin geleneksel bir cami mimarisi tercihi oldu istikametinde akacak sorulara doğrudan cevap olabilecek bir anekdota, bir hatıra paragrafına, bir mimari yoruma rastlamadığımı söyleyeceğim. Yaslanabileceğimiz akademik çalışmalar, bilgi devşirebileceğimiz araştırmalar, fikir edineceğimiz denemeler de yok malesef. Fakat devam eden aktüel bir mesele olarak, bugünü de anlamamızı mümkün kılacak şekilde "cami ve cami mimarisi siyasetleri" ile çoklu ve çeşitli tarafların anlayışları ve davranış biçimleri açısından bu sorular üzerinde düşünmek, muhtemel cevapları tartışmak gerekiyor.

Modernist ve dayatmacı bir proje olan Cumhuriyet ideolojisinin ve fikriyatının geleneksel (yahut bazı geleneklerin, geleneksel düşünme ve

CİLT No. 51

İstanbul'da Şişli'de bir cami yaptırma ve yaşatma derneğine mahsus teberrü makbuzudur.

YAPRAK No. 31

Derneğimiz (genel menfaatlere yarar) derneklerden sayılması Bakanlar kurulunca 23/10/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır.

120 Lira 00 Kuruş

Derneğimize ~~yardım~~ asdaf olmak üzere Bay Rahmi Köseoğlu dan [illegible] lira 0 kuruş alınmıştır.

Parayı veren 18/10/1954

Şişli Camisi Yaptırma ve Yaşatma Derneği adına, derneğin kurucularından Rahmi Köseoğlu'na kesilmiş 120 liralık teberru makbuzu (Yusuf Çağlar arşivi).

anlama biçimlerinin aynen veya değiştirip dönüştürerek sürdürülmesi) diyebileceğimiz taraflarının ve yönelişlerinin olduğu da ikinci soru ve sorgulama alanı olarak gözönüne alınmalıdır. Kaynağı ister pratik ve pragmatik sebepler, isterse toplumun tabiatına ve hafızasına ilişkin kanaatler, belli belirsiz düşünceler, ihtiyaçlar olsun netice değişmiyor; geleneğe-doğuya-dine ait bazı görünürlükler ve düşünme-eyleme biçimleri muhafaza ediliyor, sürdürülüyor.

Onun için –toprağı bol olsun– Tönnies'in cemaatçı-cemiyetçi tipler (*gemeinschaft-gesellschaft*) dikotomisi Türkiye'de, İslâm dünyasında pek işlemiyor. Çünkü bunlar bizde sadece karşıkarşıya değil aynı zamanda içiçe. Modernleşme ile dindarlaşma da karşıt olduğu kadar içiçe gelişiyor, birbirini ittiği kadar belki daha fazla besliyor (Okuyucularımız için bu girift mesele üzerinde İsmet Özel'in ve Şerif Mardin'in bir miktar durduğuna işaret edelim. Bizim için girift ve farklı taraflarını hesaba katmadan bahsedenler elbette çoktur).

Emek verilmesi gereken ne kadar çok ciddi işimiz var ve fakat üniversiteler, bakanlıklar (adı hiç de fena olmayan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı meselâ) başta olmak üzere ilgili kurumlar, fikir ve sanat ortamları ve basın bu mühim işlerden ne kadar uzak! Diyanet ve İlahiyatlar da...

DİNDAŞLARI YARDIMA ÇAĞIRIYORUM

ERCÜMEND EKREM TALU

İstinye'deki yalımızdan Abdülmecid'in iradesiyle uzaklaştırılıp bir hayli dolaştıktan sonra Şişli'de edindiğimiz eve yerleştik. Dini ve milleti bütün mübarek bir kadıncağız olan Anam üzülmeğe başladı.

Ezan sesi duymuyorum burada diyerek sabah, akşam melûl bakışlarını pencerelere çeviriyor, derdine derman olacak bir mucize bekliyordu. Rahmetli Anacığım bu iştiyakı senelerce yaralı gönlünde taşıdı ve nihayet beklediği mucizeyi görmeden, aldı, götürdü.

Hâlâ sağ olup da ayni semte ayni hasretle yanmış olanlar varsa, geçen Ramazan ayından beri bunlar, müezzinin namaza çağıran sesini kana kana işitmek bahtiyarlığına ermişlerdir. Onların yüzüsuyu hörmetine Anneciğimin ruhunu Mevlâm şad eylesin.

Yarım bir mabedin yarım minaresinden her gün beş vakitte etrafa bir teselli ve ümit nağmesi gibi dağılan o mübarek müminleri bir farzın edasına davet etmekle beraber onlara diğer bir vazifelerini de hatırlatsa gerektir.

Şişli ve dolayına Müslümanlığın eşsiz ve yüksek hazzını bir kere daha tattırmağa vasıta olan o cami henüz bitmemiş, bitememiştir.

Birkaç hayır sahibinin pek mühim bağışlarına ve mimarının hiçbir karşılık beklemiyerek caniyle, başiyle çalışmasına rağmen Şişli Cami-i şerifinin ikmâli daha şöyle böyle üç, dört yüz bin liraya muhtaçtır. Üç, dört yüz bezik veya poker partisinden, bir samur kürkün yenilenmesinden vaz geçmekle, bu sene alınacak lüks otomobilin gelecek yıla bırakılmış tasarrufu pek mümkün paraların ayni zamanda dinî ve millî bir şeref ve haysiyet meselesi teşkil eden bu caminin ikmâline tahsisi zenginlerimizin düşünecekleri bir keyfiyettir.

Sayın dindaşlarımızı, Şişli'de ezan-ı Muhammedîyi ilk defa göklere ulaştıran nurlu mabede yardıma davet ediyorum.

Kaynak: *Son Saat*'te neşredilmiş fakat açık künye bilgisi verilmemiş bu yazı 1948 tarihli Şişli Camii broşürünün 35-36. sayfaları arasında yer alıyor.

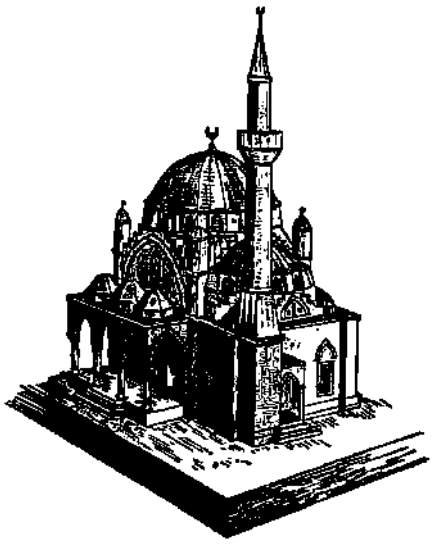

Yaptırılmakta olan caminin maketi

İstanbul'da
Şişli'de bir cami
yaptırma ve yaşatma
derneği

Hayır severler tarafından inşa ettirilmekte olan bu cami inşaatı için yapılacak yardımlar, İstanbulda, Aşir efendi caddesinde Katırcıoğlu hanında zemin kat 13 No. da; yahut, Şişlide inşaat bürosunda kabul edilmektedir.

İnşaatı başlayan Şişli Camisi'ne yardım toplamak maksadıyla dernek tarafından hazırlanan ve basılıp dağıtılan müstakil kartlardan biri. Dernek ayrıca daha geniş bilgi veren broşürler ve afişler de basıp dağıtacaktır.

Nefes Almakta Zorlanan Camiler...

Şişli Camisi dar bir alanda yapılmış olmasına rağmen köşede ve önü açık bir yerde olması sebebiyle nisbeten ferah bir manzaraya sahipti. 1950'lerin başlarında çekilmiş bir fotoğrafta bu durumu görmek mümkün (üstte solda). Behice Boran'ın cenazesinde bile iyi sayılır, 18 Ekim 1987 (üstte sağda). Şimdi ise nefes almakta zorlanan, trafik keşmekeşi arasında boğulan, plansız programsız gökdelenler arasında ezilen bir duruma geldi. Rahat cenaze namazı bile kılınamıyor artık, kılınabilen cenazeler ise zar zor teşyi edilebiliyor. Nefes almakta zorlanan camiler, mabetler cemaata ve halka nasıl nefes verecek, "nefes edecek"?!

ŞİŞLİ'DE EZAN SESİ

REFİK HALİD KARAY

Birinci Cihan Harbi'nin son yılının son aylarında yazıp o zamanki *Zaman* gazetesinde tefrika ettirdiğim İstanbul*'un İç Yüzü* [İstanbul*'un Bir* Yüzü] adlı romanda -bu eser, roman tekniğinden tamamiyle mahrum idi, fakat devrin gerçek tiplerine geçit resmi yaptırması ve hayat tarzlarını belirtmesi bakımından güvenilir bir vesika idi– Şişli semtinden bahsetmiştim:

"Pencereyi açtım, balkona çıktım. Örtülü bir kış sabahı. Gökte değişiksiz sedefî bir aydınlık; ne pembe bir çizgi, ne mavi bir yırtık, ne minareler, ne medrese damları, ne kale duvarları veya su bentleri, kemerler...

Şişli'nin çırçıplak yarı ikmal edilmiş araları arsalarla fasılaya uğrayan zevksiz bir mahallesi... Şimdi kulağıma bu alaca karanlığın içinden bir temcit yahut ezan sesi gelse, gözüme şöyle, uzaktan eski İstanbul'un bir parçası görünse ne kadar memnun olacağım. Gurbette, yabancı diyarlarda kalmış gibiyim; yerime, evime, membaıma dönmek arzusunun bir açlık gibi içimi bayılttığını duyuyorum. İstanbul'un içinde İstanbul'u arayarak ve artık bulamayacağımı pek iyi anlayarak hıçkıra hıçkıra ağlamak istiyorum".

O devirde zenginleşerek İstanbul'un mescitli minareli kenar mahallelerinden moda semt Şişli'ye taşınan bir kadın ağzından yazılmış bu satırlar ezan işitmek, ezan dinlemek ihtiyacını gayet doğru tasvir ediyordu. Nitekim aynı ihtiyacı yıllardan sonra aynı yerde ben de duymakta idim:

Erken kalktığım günler, durgun havalarda kulağıma ezan sesi gelmemesi çocukluk ve gençlik hatıralarımın canlanmasına mani oluyor, marş makinesi işletilemeyen bir otomobil gibi dimağımı hareketsiz bırakıyordu. Biz buralarda, Teşvikiye ve Feriköy camilerinin uzağında, iman ve ananeye adeta yüz çevirmiş bir vaziyette idik; ne görüyor, ne işitiyorduk, mazimiz, ruh terbiyemizi hatırlatacak sesten, manzaradan tamamiyle ırak düşmüştük.

Bu bayram sabahı idi, alaca karanlıkta ilk defa kulağıma tatlı bir ezan nağmesi geldi; yarım asır önceki iç tadı, iç ezgisiyle uyanıyordum. Neler düşündüm, ne hatıralara daldım... Şişli Camisi'ni yapan ve bu işe ön ayak olan hemşerilere şükran! Ruhaniyetsiz koca bir semte nihayet nur inmeğe başladı.

O güzel, lüzumlu eseri en iyi şekilde tamamlamalıyız.

ŞİŞLİDE EZAN SESİ

Şişlide kurulmakta olan camii şerifin de kapısı

Şişlide kurulmakta olan camii şerif geriden güne tekemmül etmektedir. Fakat kemalini bulması halkın müsahemesine bağlıdır. Şimdiye kadar yardımını esirgemiyen necib halkımızın yine yardımını ibzal ederek bu güzel eseri tamamlıyacağı şüphe götürmez. Camiin de kapısı üzerindeki nefis yazı üstad Hâmidindir.

(Akşam) Refik Halid KARAY

10 SAYI: 16

Refik Halit Karay'ın yazısını *Selamet* dergisi de iktibas ederek bir fotoğrafla yayınlamış; sayı 16, 5 Eylül 1947, s. 10.

Kaynak: *Akşam*, 22 Ağustos 1947.

ATİNA'DA CAMİ AÇILMASI YAHUT İNŞASI NASIL "MİLLÎ-DİNÎ" BİR MESELE OLUVERİYOR?

Arzu ederseniz aşağıdaki haberi okuyarak dersimize başlayalım; 2003 yılı ortalarındayız, Atina'dan Yorgo Kirbaki bildiriyor:

> "Yunan Kilisesi'nin aşırı milliyetçilik ve ırkçılıkta kusur etmeyen lideri Atina başpiskoposu Hristodulos, 27 Ağustosta [2003] Dışişleri bakanı Papandreu'ya gönderdiği mektupta, havaalanının yakınındaki Peania kasabası dışında [merkezde değil, muhabirin ifadesiyle "Allah'ın bir dağında"] bir cami inşa edilmesine itirazı bulunmadığını, ancak aynı bölgede İslâm Kültür Araştırmaları Merkezi kurulmasına şiddetle karşı olduğunu belirtti"[1].

Başpiskopos cenapları sesinin yeteri kadar duyulmadığını yahut meselenin ciddiyetinin ve "tehditkârlık" seviyesinin onun hissedip vurguladığı ölçüde farkedilmediğini düşünmüş olmalı ki bir müddet sonra ikinci bir mektup yazıp aynı bölgede "mecburen" yapılacak cami ile birlikte bir kilise inşa edilmesini de Dışişleri bakanından istemiş. Statüsünü ve etkisini düşünürseniz "ferman buyurmuş" demek lazım.

Gerekçesi de hazır: "[Herhalde olimpiyatlar sebebiyle] onca insanın geçeceği bu nevraljik [hassas] noktada vatanın Helen-Ortodoks kimliğini vurgulayan bir eserin olması" lazım...

O da kilise tabii ki... Helen-Ortodoks yani millî-dinî kimlik için...

50'li, 60'lı yıllardan itibaren artan ve muhtemelen 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra yoğunlaşan Yunanistan'daki cami karşıtı çokça gösterinin en ön saflarında her zaman siyah cüppeleriyle başpiskoposlar, papazlar yürüdüler ve halk üzerinde etkili oldular. Bununla kalmadılar, katılımcılar ve basın vasıtasıyla yahut direkt olarak siyasî aktörlere de gözdağı verdiler, onları tehdit yoluyla kendilerine çekip yaklaştırdılar.

Cami muhalefeti onlar için Müslümanlara-Türklere sert bir şekilde karşı olmakla, düşmanlığı diri tutmakla, bu yolla kendilerini yani Ortodoksluğu-Yunanistan'ı takviye ve tahkim etmekle aynı şeydi. (Protesto yürüyüşlerinin başında papazları görüp "laiklik ve hümanizm elden gidiyor!" diye vahlanan, kaleme sarılan, bayrak açan Yunanistan'da kaç kişi olmuştur acaba? Bizde Diyanet mensuplarının, hocaların sarıkları ve –yakın senelerde ne hikmetse bembeyaz kesilmiş– cüppeleriyle kiliselere, gayrımüslimlere karşı yürüdüğünü rüyada gördüğünüzü düşünün!).

Adalar, Kıbrıs ve Ege denizi meselelerinde Türkiye'den ziyade Yunanistan'a yakın duran bazı Müslüman Arap memleketleri (bugün de yakın duruyorlar, niçin acaba?) 1930'lardan beri Atina'da, hiç değilse Cuma ve bayram

1 "Atina'da Cami", *Radikal*, 21 Eylül 2003, s. 11.

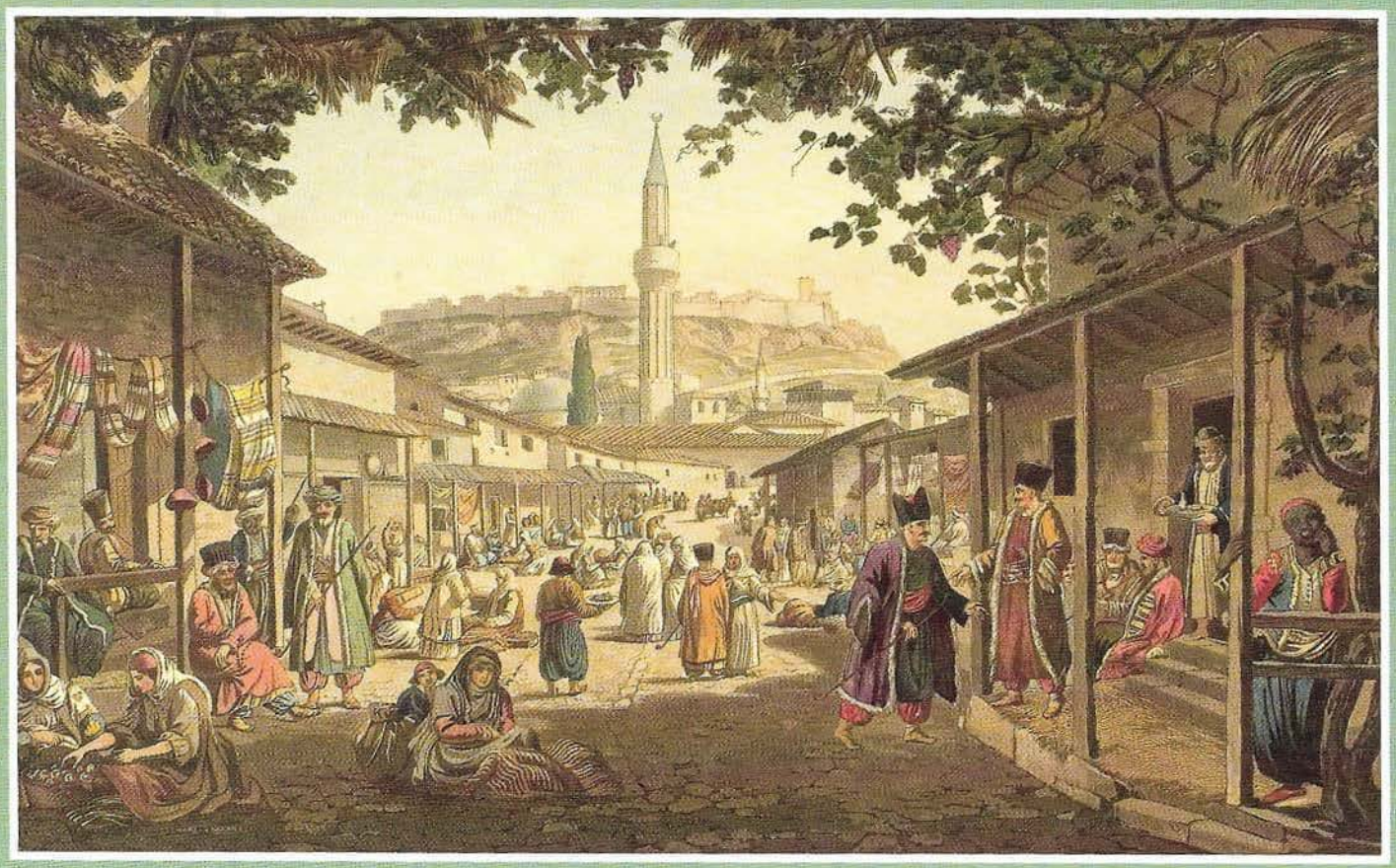

namazlarının rahatlıkla kılınabileceği mütevazi bir cami inşa edilmesi için resmi-diplomatik ve sivil birçok teşebbüste ve talepte bulanmalarına rağmen buna hiçbir şekilde müsamaha gösterilmemiş, geçit verilmemiştir. Halbuki Atina'da da Arap göçmen çok. Bunlar mescit ihtiyaçlarını apartmanların giriş ve bodrum katlarında tuttukları ve pek de müsait şartlara sahip olmayan yerlerde, muhtemelen bir kısmı gayrıresmi mekânlarda karşılayabiliyorlarmış.

Rivayetlere bakılırsa Müslüman Arapların talepleriyle *Albaylar Cuntası döneminde (1967-1974) turistik Plaka* semtindeki tarihi Fethiye Camisi'nin yeniden ibadete açılması bir ara gündeme geldiyse de başta kiliseler ve papazlar olmak üzere gelen tepkiler ve siyasî değerlendirmeler neticesinde vaz geçilmişti.

Ressam Edward Dodwell'in Atina pazarını, oradaki insan unsurlarını ve pazar başındaki camileri, minareleri tasvir ettiği tablosu (Edward Dodwell, *Views in Greece*, London 1821, I, 377). Tablonun kitaptaki adı "Bazar of Athens".
Önce minareler sonra camiler olmak üzere Müslüman Türkleri hatırlatacak hemen hepsi ortadan kaldırıldı.

Arap asıllı kendi Müslüman vatandaşları da istese cami-minare Yunanlılara Müslüman Türkleri hatırlatıyor sadece.

İstanbullu bir Rum olan ve uzun yıllardır Yunanistan'da yaşayan Yorgo Kirbaki haberinin sonuna, –herhalde İstanbul'da yaşamış biri olarak–şunları eklemekten kendini alamıyor:

> "(...) Yunanistan ayıbını temizlemeli ve başkentteki [Atina'daki] Müslümanların dini ibadetlerini yerinc getirebilmelerini sağlamalı. Bunun ötesinde üç yıl önce gittiğim Peania kasabasında başpapazın 'Hepimiz aynı gemideyiz, herkes için dua ediyorum. Ama burada cami inşa edilemez' sözleri hâlâ kulağımda".

Bir gazetenin verdiği –güvenilirliği şüpheli– habere göre Yanya metropoliti Theoklitos *Ta Nea* gazetesindeki demecinde, aynı tartışma etrafında, "Hıristiyan Atina'da cami yapılmaması için yıllardır sürdürdüğümüz fanatik ve barbarca tavrımıza son vermeliyiz" demiş ve eklemiş: "Ortodoks mezhebinin 4 büyük patrikhanesinin üçü İslâm ülkelerinde, bir tanesi de Kudüs'te. Yunanistan Kilisesi'nin Atina'nın merkezi dahil 4-5 cami yapılması için kendi arazilerinden yer vermesi yerinde olur"[2].

Tarihi Örtmek Müslümanlığı ve Türkleri Görünmez Kılmak Demek

XV. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar bir Osmanlı-İslâm şehri olan Atina'da düne kadar ibadete açık müstakil bir tek cami-mescit yoktu. Biliyor musunuz? Avrupa'da camisiz-mescitsiz tek başkent olduğu da söyleniyordu. Uzun zamanlardan beri ibadete kapalı olan ve başka amaçlar için kullanılan iki caminin de minaresi yıkılmış, her taraftan gözüken Müslümanlık-Türklük nişaneleri ortadan kaldırılmıştı. Minaresiz/işaretsiz de olsa nasıl olmuşsa ayakta kalmış bu iki cami çok önemli yapılar; biri müze olarak kullanılan Voyvoda Camisi (veya Mustafa Ağa Camisi), diğeri boş ve metrük haldeki Fethiye Camisi. Ya yakılan ve yıkılan, kundaklanan camiler, mescitler, tekkeler... Sayıya gelmez. Sadece Atina merkezde yer alan 13 camiden bugüne hiçbir iz kalmamış. İçinde mescidi olan bir o kadar tekkeden de...

Yakın senelerde, 2003 yılında Atina'da cami meselesi yeniden gündeme geliyor. Sebebi insan hakları, orada yaşayan yahut herhangi bir sebeple gelen Müslümanların ibadet yeri ihtiyaçları ve haklı talepleri değil (onları kale alan yok bugüne kadar), sadece 2004 yılı yaz olimpiyatlarının Atina'da yapılacak olması... Her din için açık bir ibadet yerinin bulunması olimpiyatın mecburi şartlardan biri imiş...

Kâbusun, krizin sebebi bu ama olimpiyatlar da vaz geçilebilecek cinsten bir şey değil. Mecburiliğe rağmen Müslümanlığı-Türkleri hatırlatan caminin açılmaması veya en alt düzeyde karşılanması için yürüyüşler yapılıyor, nutuklar atılıyor. Her zaman olduğu üzere yürütülen protesto faaliyetlerinin başını yine kilise ve papazlar çekiyor; millîlikle dinîlik bir daha Mora yarımadasında kuvvetlenerek birleşiyor.

Ayakta kalan iki tarihî camiden birinin "mecburen" tamir edilip mescit olarak açılması en makul ve kolay olan çözüm değil mi sizce? Dışardan bakana öyle gözüküyor ama buna sert bir şekilde karşı çıkılıyor. Çünkü bu iki cami şehrin merkezi yerindeler ve Yunan kimliğinin karşıtı (hadi modaya uyup ötekisi diyelim!) Müslüman Türklerin, Osmanlıların bakiyesi; onları hatırlatabilir...

"Allah'ın bir dağında" cami yapılıp açılması ve bu yolla olimpiyatlar için vaziyetin ve zevahirin kurtarılması fikri buradan doğuyor.

Yaz Olimpiyatları başlamışken 23 Ağustos 2004 tarihli *Yeni Şafak* gazetesinde çıkan bir haberin başlığı şöyle: "Mustafa Ağa'ya Karşılık Heybeliada Ruhban Okulu". Spottan devam ediyor: "Yunanistan, minareleri sökülerek 'Güzel Sanatlar Galerisi' yapılan Atina'daki 250 yıllık Mustafa Ağa Camisi'nin ibadete açılması için Türkiye'nin de Heybeliada Ruh-

2 *Zaman*, 25 Temmuz 2004, s. 13. Bir yerden sonra yahut mecburiyetler sebebiyle Yunanistan'dan böyle hakbilir papazlar da çıkıyormuş demek ki! *Zaman* gazetesinin bir tarihten itibaren Yunanistan'la ilgili neredeyse hep müsbet "dinî" haberler vermesi –bu yazıdaki atıflarda bile– dikkati çekecektir. (Selanik Hamidiye/Hürriyet Camisi ile ilgili bir başka "müsbet" haber için bk. "Selanik'teki Osmanlı Camisi 90 Yıl Sonra Bayram Namazına Kavuşuyor", *Zaman*, 8 Ağustos 2013). Soğuk Savaş sonrası dönemde, Ankara'nın desteğiyle bir yerlerden uyarılmış/dayatılmış dinlerarası diyalog, medeniyetler ittifakı programlarının ve hoşgörü edebiyatlarının, kilise tamirlerinin, gayrımüslim açılımlarının karşılık ve destek bularak güçlendi(rildi)ği o yılları hatırlamak lazım...

Selanik Bir Minareler Şehri İdi...

Evet, Selanik 1912 yılına kadar İstanbul gibi bir camiler ve minareler şehri idi... Denizle caminin, minarenin buluşması bakımından İstanbul'u andırırdı Selanik. Bugün şehrin siluetinde tek bir minare bile yok. Camilerin bir kısmı yok edilmiş, kalanların hiçbiri cami değil; başka amaçlar için kullanılıyorlar...

Aslında Selanik-Cami tablosunu tamamlamak için minaresiz yahut ancak yakından görülen "bodur minareli" mescitleri ve içlerinde mescit barındıran ve sayıları hayli fazla olan tekkeleri de buna ilave etmek lazım.

Üstteki fotoğrat XIX. yüzyılın sonlarında çekilmiş bir Selanik panoramasından sadece bir parça.

Ve iki haber:

"Gümülcine'den. Yunan makamları Batı Trakya'da Gümülcine'ye bağlı Bekirli (Pelekiti) köyünde cami inşasına izin vermediler. Dinî ibadetlerini yerine getirmek [Cuma ve bayram namazları] için komşu Arabacı (Amaksades) köyüne gitmek zorunda olan Bekirli köyü sakinleri kendi imkânları ile bir cami inşa etmek için yaptıkları başvuruyu, Bölge İmar Müdürlüğü 'manzarayı bozacağı' gerekçesiyle reddetti" ("Atina'dan Cami İnşaatına Yasak", *Yeni Yüzyıl*, 26 Ekim 1995, s. 17).

"Türkiye Yunanistan'ın başvurusu üzerine Trabzon'daki Sümela Manastırı'nı ibadete açarken Atina Batı Trakya Türklerinin ülkesinin değişik şehirlerinde bulunan Osmanlı camilerinde namaz kılmaya izin vermedi. (...) Serez kasabasındaki Osmanlıdan kalma tarihî Zincirli Camisi'nde Cuma namazı kılma talebi Yunan makamlarınca (...) reddedildi" ("Camide Namaza Yunan Vetosu", *Yeni Şafak*, 6 Şubat 2011, s. 18).

ban Okulu'na izin vermesini şart koştu" (s. 10)[3]. Nasıl bir fikir, nasıl bir mütekabiliyet anlayışı bu? Kimse İstanbul'da kaç tane Ortodoks kilisesi olduğunu sormuyor, hatırlamıyor... Fener Rum Patrikhanesi'ni de...

Ya Batı Trakya'daki Müslüman Türklerin durumu, hakları; müftülüklerinin, camilerinin?!...

Ve uzun bir süreç, belki bir sinir-sınır harbi başlıyor; bir adım ileri iki adım geri, bazen de tersi... Elbette Türkiye'nin de bu sürece menfi-müsbet katkısı ve dahli var. AK Parti iktidarının kendisini meşrulaştırmak için Avrupa Birliği'ne giriş teşebbüslerini canlandırma hamlesi Türkiye'deki gayrımüslimler meselesini, gayrımüslim cemaat vakıflarını da yeni bir muhteva ile gündeme getirip yukarıya çıkarırken Fener Rum Patrikhanesi üzerinden çarpık ve dengesiz mütekabiliyet arayışları da (herhalde diplomatik dille imtiyazları demek lazım) Atina'ya, Avrupa merkezlerine, ABD'ye bir şekilde ulaşıyor.

Sinir-Sınır Uçlarında İşleyen Bir Süreç

Atina'da yeni cami meselesinin uzun ve dolambaçlı bir hikâyesi var; Yunanistan'ın Osmanlı mirası-Türkiye-Müslümanlık karşıtlığı üzerinden de kurulan millî-dinî kimliği ve siyasî-kültürel münasebetler açısından bugün için bile anlamlı veçheleri de var. Okumakta olduğunuz bu yazı için kısmen gözden geçirebildiğim mütevazi arşivimdeki gazete kupürlerinden birkaçını hatırla(t)ma babında özetlemek, bazılarından paragraflar aktarmak isterim.

Bakın bakalım Yunanistan'a yahut Türkiye'ye şaşıracak mısınız?:

— *"Cami Krizi Sırada.* Atina. Yunanistan'da önceki gün 3 bine yakın kilise yanlısı, hükümetin kimlik kartlarında dinin belirtilmemesi kararına karşı yürürken ortaya cami tartışması çıktı. Hükümet, 2004 Olimpiyatları öncesinde Atina yakınındaki Peania kasabasında cami inşasına karar verince parlamentoda tartışma da başladı. Pasok milletvekili Stelyos Papathemelis ise bir televizyonda, 'eğer [Türk Dışişleri bakanı] İsmail Cem, Atina'da cami istiyorsa, karşılığında bize Ayasofya'nın kapısını açmalıdır' dedi"[4].

— "Yunanistan çevre bakanı Yorgo Suflias'ın Atina'da yapılması planlanan caminin kent merkezindeki Votanikos semtinde inşa edileceğini açıkladığı bildirildi. (...) Cami yapımının devlet tarafından finanse edileceği ve inşaat için ilgili imar planlarında gelecek 10 ay içinde düzenleme yapılacağı" kaydedildi[5].

— Yunan Parlamentosu'na cami inşasıyla ilgili kanun tasarısı ilk defa 2006 sonbaharında, yani 2003'ü mecburi başlama noktası olarak alırsak

3 Bir diğer mütekabiliyet hamlesi de AB ve dinlerarası diyalog hamlelerinin taşıyıcılarından Fethullah Gülen aracılığıyla Bartholomeos'a gitmiş; Ruhban Okulu'nu açmaya karşılık Selanik'te bir İmam Hatip Okulu veya Selanik'te bir Atatürk Koleji. Bu fikrin daha arkasında da devrin Milli Güvenlik Kurulu genel sekreteri İlhan Kılıç paşa varmış. bk. Alev Er, "Selanik İmam Hatip Okulu", 15 Ağustos 2000 tarihli *Yeni Binyıl*'dan naklen *Zaman*, 16 Ağustos 2000, s. 15.

4 "Cami Krizi Sırada", *Radikal*, 2 Haziran 2000, s. 10. *Milliyet* gazetesi Papathemelis'in ifadelerine "Ayasofya'nın anahtarı Fener Rum patriğine verilirse kararı onaylarım" cümlesini de ekliyor. *Milliyet*, 1 Haziran 2000, s. 15.

5 "Yunan Hükümetinden Atina Merkezine Cami", *Yeni Şafak*, 26 Temmuz 2006, s. 12.

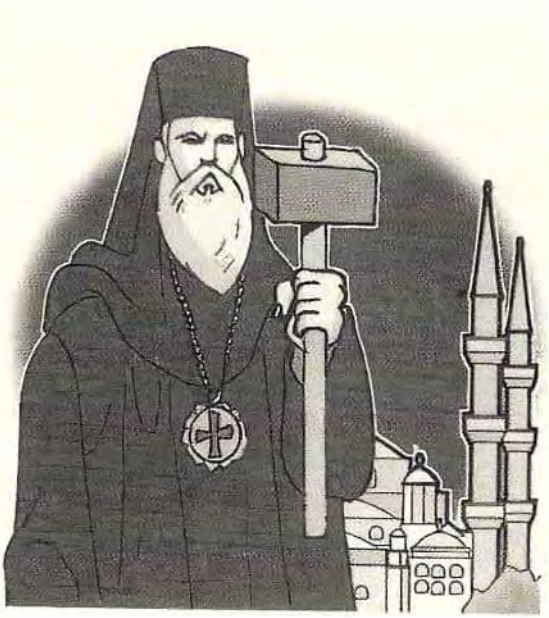

Müslümanları ve Türkleri Hatırlatan Unsurlardan Kaçmak...

Minarelerin yüksekliği neredeyse bütün Avrupa memleketlerinde ciddi bir problem. Uzun yıllar kısa minareye de müsaade edilmedi. Fakat Batı Trakya'da Müslüman köylerinde (Gümülcine'de Demirbeyli ve Kalender köylerinde) minare boylarının çan kulelerinin yüksekliğiyle, 7,5 metre ile sınırlandırılması doğrudan doğruya bir baskı ve sindirme politikası olarak işledi (*Radikal*, 3 Haziran 2008, s. 12).

Atina'da olimpiyatlar sayesinde mecburen (kerhen demek lazım) cami yapılma kararı alındı ama nerede ve nasıl yapılacak? "Geçici cami" çözümleri buradan ve biraz da zamana yayma-geciktirme düşüncelerinden çıkıyor. Zaten 10 yıl geçmiş. Maketten de anlaşılacağı üzere mimari olarak camiye benzer tarafı yok. Yunan gazetelerine göre "minaresiz, *İslâmi* ve minareli Osmanlı camilerini çağrıştırmıyor" ("Atina'ya Geçici Cami", *Yeni Şafak*, 10 Mart 2013, s. 13).

Ve Atina'da cami yapılmasına ısrarla karşı çıkan başpiskoposun elinde balyozla resmedilmiş bir karikatürü (*Radikal*, 21 Eylül 2003, s. 11).

Herhalde cami ve minarelere, belki Müslümanlara ve Türklere karşı güç gösterisinde bulunuyordur... Hiç şaşırtıcı değil aslında, modern Yunan kimliği biraz da böyle oluştu.

Kilisenin ve papazların bu meselelerde hâlâ çok etkili olmalarının bir sebebi de bu olmalı.

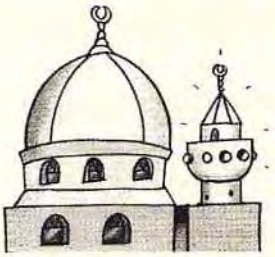

Atina, cami minaresinin en fazla 7.5 metre olması kuralını Batı Trakya'da işletmeye başlayınca tepki çekti.

Minare boyu Atina'ya dert oldu

YORGO KIRBAKİ

ATİNA - Batı Trakya'da minare uzunluğu tartışması çıktı. Yunan yönetimi, Batı Trakya'da inşa edilecek camilerin minare yüksekliğinin 7.5 metreyi geçmeyeceğini duyururken, Türk azınlık bunun en az 16 metre olmasında ısrarlı. Gümülcine'de Demirbeyli ve Kalender köylerinde cami inşasına ruhsat için şehir planlamacılığına başvuran Türkler, 'Yüksekliğin 7.5 metreyi geçmeyecek' cevabını aldı. Köy sakinleri 'minare hiç caminin yüksekliğinde olur mu?' diyerek bu cevaba tepki gösterdi. Minare yüksekliği için 7.5 metrelik sınırlamanın, şehir planlamacılığı ile ilgili bir kararda bulunduğu, ama bunu hiçbir zaman uygulanmadığı ve yıllardır Batı Trakya'da minarelerin yaklaşık 16 metre yüksekliğinde inşa edildiği anlatıldı.

'Çan kulesi gibi yükseklik olağan'

Ana muhalefetteki Pasok'un Gümülcine vekili Ahmet Hacıosman, Eğitim ve Dinişleri Bakanı Evripidis Stilianidis'in cevaplaması istemiyle parlamentoya soru önergesi verdi. Önergede Yunan hükümetinin 7.5 metrede ısrarı ile Demirbeyli ve Kalender köylerinde cami inşa edilmesine engel oluşturduğunu vurgulandı. Radikal'e konuşan Hacıosman, "Kiliselerin çan kuleleri gibi minarelerin de camilerden çok daha yüksek olması olağan olmalı" diye ekledi: "Düne kadar sorun yoktu. Bir yıl öncesinde kadar minarelerimizi 16 metre inşa ediyorduk. Son gelen 7.5 metrelik talimat, azınlık içinde sıkıntı ve üzüntü yarattı."

üç yıl sonra geliyor ve Kültür ve Eğitim Komisyonu'ndan oy çokluğu ile geçiyor. Fakat bu kanun ancak on yıl sonra 4 Ağustos 2016'da torba yasa içinde, yani bir tür gizlenerek, bir emrivaki ile ancak çıkarılabilecektir[6].

— Atina'nın Mosxato mahallesinde, Suudi Arabistanlı işadamı Abdüllatif el-Fevzan'ın yardımlarıyla eski bir kumaş fabrikasının dışı aynen muhafaza edilerek, içinin mescide dönüştürülmesi ve ibadete açılması 2007 yılı Ramazanında olabiliyor[7].

— Tarihler 2010 yılını gösterdiğinde şu haberle karşılaşıyoruz:

> "150 bin civarında Müslümanın yaşadığı tahmin edilen Avrupa'nın tek camisiz başkenti Atina'da 6 ay içinde 500 kişi kapasiteli küçük bir cami inşa edilmesi için düğmeye basıldı.
> Yıllardır yılan hikâyesine dönen, bazen kilise, bazen aşırı milliyetçiler, bazen da bürokrasi engeline çarpan Atina'da cami inşası konusunu başbakan yardımcısı Teodoros Pangalos bizzat üstlendi. *Ta Nea* gazetesine göre, Pangalos, Atina'da büyük bir cami inşa edilebilmesi için en az 2 yıl gerekeceğini anlayınca, büyük cami projesinden vazgeçmeden geçici bir mescit yapılması için harekete geçti. Mescit, başkentin merkezine yakın, artık kullanılmayan Elaionas deniz üssüne inşa edilecek. Henüz Şehir Planlama Dairesi'nde onay bekleyen, ardından da uluslararası ihalenin açılacağı Atina'da büyük cami inşası 2012 sonundan önce gerçekleşemeyecek. İnşa edilecek küçük cami ise önümüzdeki yaz mevsiminde hazır olacak"[8].

"Mini" çözümü nasıl buldunuz?

— 2013 yılında bu sefer "geçici cami" çözümü gündeme geliyor. Devrin başbakanı Samaras 2011 yılında yeri tahsis edilen yeni caminin yapılıp açılmasının bazı sebeplerle uzun süreceği gerekçesiyle 350 kişilik geçici bir cami için ihale sürecine girildiğini söylemiş. Deniz Kuvvetleri'nin kara araçlarının tamirhanesi olarak kullanılan bina camiye dönüştürülecek. "Geçici cami"nin maketini de yayınlayan *Ta Nea* gazetesi caminin "minaresiz ve İslâmı ve Osmanlı camilerini hatırlatmayacak" şekilde olacağını da ilave etmiş. Çok mühim bir ilave... Gazetenin haberine göre Erdoğan'ın "Atina'ya camiyi biz yapabiliriz" demesi üzerine Samaras süreci hızlandırmış[9].

— Metrük haldeki Fethiye Camisi'nin cami olarak değil de tarihî bir yapı olarak restorasyonunun başlamasının tarihi ise 2013-2014 yılı. Rivayetlere bakılırsa turizm amaçlı, yani hiç olmaması gereken bir fonksiyonla hizmet verecekmiş[10].

— 4 Ağustos 2016'da torba yasa içinde Atina'da bir cami yapılması için Yunan Parlamentosu'ndan çıkan kararın akıbeti ne oldu dersiniz?

6 bk. "Atina'da Camiye Yunanlılardan Onay", *Yeni Şafak*, 27 Ekim 2006, s. 13; "Atina'dan Cami Hamlesi", *Agos*, 16 Ağustos 2016.

7 "Atina Ramazan'a Yasal Camide Girdi", *Zaman*-Cumartesi eki, 22 Eylül 2007, s. 12.

8 "Atina'ya Mini Cami", *Hürriyet*, 5 Aralık 2010, s. 30; ayrıca bk. "Atina'ya Mini Cami Çözümü", *Radikal*, 5 Aralık 2010, s. 32.

9 "Atina'ya 'Geçici' Cami", *Yeni Şafak*, 10 Mart 2013, s. 13.

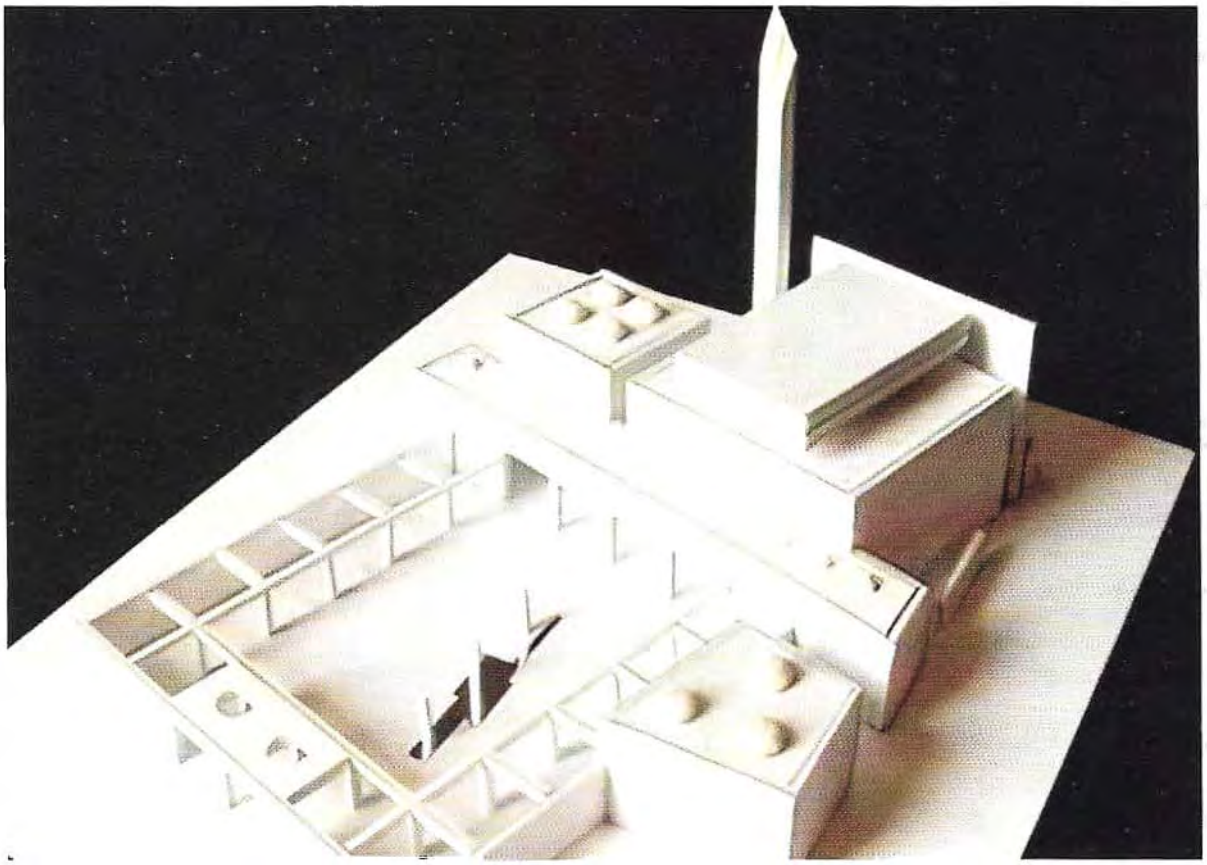

Atina'da Yeni Cami İzni Meclis'ten O Bildik "Torba" Yasa İle Geçti...
O da Ancak 2016 Yılında..

Haber şöyle: "Yunanistan'ın başkenti Atina'da yapılması kararlaştırılan cami ile ilgili yasa tasarısı parlamentoda kabul edildi. Yenilenebilir yeni enerji kaynaklarının desteklenmesi ve dağıtımıyla ilgili torba yasa tasarısı kapsamında 4 Ağustos'ta [2016] parlamentoda görüşülen cami inşasıyla ilgili tasarı, koalisyon hükümetinin büyük ortağı Radikal Sol Koalisyon (SYRIZA) ve bazı muhalefet milletvekillerinin 210 'evet' oyu ile kabul edildi.
300 sandalyeli parlamentoda oylamaya 230 milletvekili katıldı; cami inşa edilmesine karşı çıkan, hükümetin küçük ortağı Bağımsız Yunanlılar Partisi (ANEL) ve aşırı soğcı Altın Şafak Partisi milletvekilleri 'hayır' oyu kullandı.
Atina'da yapılacak caminin parlamentodan geçmesi konusu, Türkiye'yi de yakından ilgilendiriyordu. Zira Heybeliada Ruhban Okulu'nun ibadete açılması önündeki en büyük engel olarak, Atina'da cami olmaması gösteriliyordu" (Agos, 16 Ağustos 2016. http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16241/atinadan-cami-hamlesi).
Heybeliada Ruhban Okulu meselesi mühim; ilişkilendirme daha da mühim...
Gazetedeki haberde caminin maketi de yer alıyor (üstte). Kubbesi yok (güyo kubbeyi çoğrıştırocak unsurlar camide değil hizmet binalarının üstüne küçük küçük serpiştirilmiş gibi), minaresinin ne kadar minare olduğu da herhalde çok şüpheli. Halbuki burası eski bir Osmanlı şehri. Ayrıca Atina halkının bir ayakları İstanbul'da. Caminin, kubbenin, minarenin ne olduğunu elbette Yunanlılar do âla biliyor... Ve bilerek ondan uzak duruyor, kaçıyorlar.
Ya Müslümanlığı, Türkleri çoğrıştırırsa!

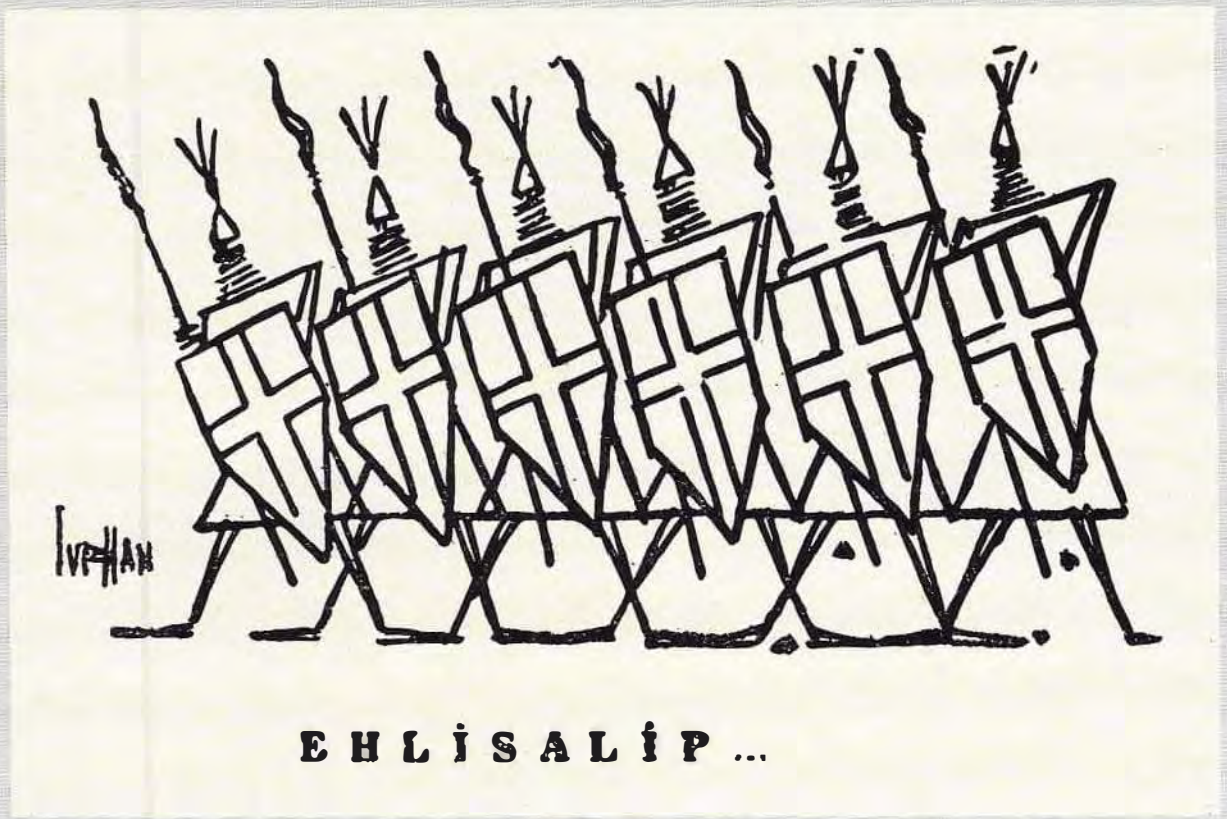

EHLİSALİP...

VAHŞİ SALİP...

Haçlı Seferleri Kıbrıs'a Kadar Uzandı...

Papaz Makarios'un öncülüğünde EOKA örgütü Kıbrıs'ta Müslüman Türklere karşı katliam başlatınca karikatür sanatçısı Turhan Selçuk kilisenin öncülüğündeki yeni "vahşi salip"in (yeni Haçlıların) tarihteki "ehl-i salip"e (daha ehli olan Haçlılara) fark atacağını çizmişti. *Kemalizm*, sayı: 2, Şubat 1964.
Kilise Yunan ruhunu bugün de ayakta tutmakta başarılı. Müslüman Türklere karşı husumeti de...

Şimdilik Bitirirken...

1912 yılına kadar Selanik'in denizden çekilmiş fotoğraflarından herhangi birine hafif dalgınlıkla bakarsanız İstanbul'un bir bölgesi zannedebilirsiniz (bk. Bu kitap, s. 1123). Göze gelen belirgin hakim işaretler ve bariz yapılar minareler ve camilerdir çünkü...

Deniz ve minare...

Bugün Selanik'te bir tane minare yok. Neredeyse beş asır bir Osmanlı-İslâm şehri olan önemli, büyük bir kentte nazarlık da olsa yıkılmamış, tahrip edilmemiş tek bir minare bile kalmadı/bırakılmadı demek lazım. Cami de yok. Yıkılıp yakılmaktan bir şekilde kurtulmuş cami yapıları başka işler için kullanılıyor.

Halbuki tarihî İstanbul bölgeleri bütün olup biten acı tecrübelere, ihanetlere, kabalıklara rağmen bugün bile neredeyse bir kiliseler şehridir. Türkiye'nin sınırları dışına da uzanan iki patriklik yani mezhep-din merkezi ("ekümeniklik" iddiasındaki Fener Rum Patrikliği, Ermeni Patrikliği) ve Hahambaşılık hâlâ İstanbul'da. Yabancıları bir tarafa bırakalım, Türk akademisyen ve yazarlarından Osmanlı bakiyesi gayrımüslimlerin yakın tarihi, problemleri ve hukuku ile ilgilenenlerin herhalde en fazla ihmal ettiği husus bu olmalı... "Objektif" bakmakla dışardan, dışardaki havaların, modaların etkisiyle bakmak birbirine karışıyor veya bilerek karıştırılıyor gibi.

Bir mütekabiliyetten bahsediyor değilim, ona herhalde güneşli zamanlarda diplomatlar yahut kendine emin ve parlak yerler açmak isteyen siyasetçiler, arasıra da hakperest hukukçular bakacaklardır. Ayrıca Yunanistan, kendi "milliyet"inden olmayanlara bakışı meselesi dahil olmak üzere Türkiye'nin mütekabili de değildir.

Ama yine de görme denen ameliye biraz geniş açılı veya teferruatı görmek için odaklı/merkezli, bir miktar içerden (içeriyi/kendini kuvvetle hesaba katarak) olmalı değil mi? Ve değerlendirme dediğimiz şey de adı üzerinde bazı "değer"ler taşımak zorunda olmalı herhalde...

Bir de ibret nazarıyla bakmak var...

10 "Osmanlı Mirası Camiye Atina'dan Restorasyon İzni", *Zaman*, 21 Nisan 2013, s. 2. Gazetenin Atina muhabiri haberine çok müsbet bir cümle ile başlıyor: "Yunanistan, başkent Atina'da harap halde bulunan Osmanlı eserlerinden Fethiye Camii'ne sahip çıktı". Güzel değil mi? Haberin son cümlesi şu: "Ülkenin sembolü Akropolis eteklerinde bulunan yapı 1935 yılında yıktırılmak istenmiş ancak Türk hükümetinin girişimleri sonucu bundan vazgeçilmişti". Aynı muhabirin yazısı olmasına rağmen herhalde öncekini unutan ikinci haber için bk. "Atina'daki Fethiye Camisi'nin Restorasyonu Başladı", *Zaman*, 10 Ağustos 2014, s. 2.

AYASOFYA'NIN MÜZE YAPILMASI FETHİN "SULHEN" İADESİ DEĞİL İDİYSE NE İDİ?

İstanbul'un tarihine de eserlerinin tamirine de çok emek vermiş, bunlar için müesseselerin kurulmasına öncülük etmiş, çalışma grupları oluşturmuş bir mimar ve sanat tarihçisinin sözleri ve tesbitleriyle başlayalım:

> "İstanbul'un Gazi Fatih'i Sultan Mehmed bin Murad Han'ın İstanbul'da kurduğu birinci cami, bugün elden çıkmış, müze olmuş, hem de Bizans müzesi yapılmıştır. El çabukluğuyla, ona bu kalensüveyi (külâh) geçiren, isimlerini bilmediğimiz, gizli ellerin sahipleri kim ise, havsalaları delik olmalı ki, böyle bir hacâleti yutup hazmedebilmişlerdir.[1]
>
> Fatih Sultan Mehmed, Bizanslıların pek ehemmiyet verdikleri, istismarcılarının, i'zâm edebiyatiyle âlemin nazarında büyüttükleri bu binayı almayı, dünyaya karşı zaferinin semeresi olması için istiyordu; ismi bile değiştirilmeden bir alamet, bir alem gibi, asırlarca muteber tutulmuş ve gösterilmiş idi; tâ kendimizden gafil olunca kadar. Dini değiştiği halde ismi bâki kalan ikinci bir âbide gösterilemez; Türkler kendilerinden o kadar emin ve kuvvetli idiler ki aynı ismi muhafaza etmekten iftihar bile duyuyorlardı.
>
> Yoksa mimaride evvelce de, sonra da tam bir örnek olmuş değildir; hele Diez'in dediği kopye edilmesi asla akla gelmez. Eğer böyle bir şey olsa idi, kalıbı alındıktan sonra ehemmiyeti kalmaz, gözden düşerdi. Halbuki XX. asra tâ VI. Sultan Mehmed zamanına kadar, zımnî itibarından kaybetmeden tutulmuştur. Çünki verilen ehemmiyet, millî ve siyasî idi. Bu bir ganimetti; gaza malını da, onu millete kazandıranı da göklere çıkaran bir edebiyatın arkası kesilmedi. Evliya Çelebi Süleyman Peygamber'e, Makedonyalı İskender'e bağladı; ağlayan direkler, mermer küpler menkıbeleri söylendi; halk Ayasofya'yı benimsedi; kendine mal edindi ve canlı bir alakayı sürdürdü gitti.

Ayasofya Camisi'nin belki de Cezeri Kasım Camisi minaresinden çekilmiş güzel bir fotoğrafı. Sol tarafta Topkapı Sarayı sınırları içindeki Aya İrini Kilisesi (Silahhane-i Âmire, sonra Askerî Müze), sağda karşıda Çamlıca tepeleri gözüküyor. Fotoğraf: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye fotoğrafçısı Miralay Ali Rıza Bey. (Yusuf Ünal arşivi).

1 "Çok şükür ki E. H. Ayverdi gibi nice Müslüman Türk'ün kalbini derinden yaralayan bu mesele 24 Temmuz 2020'de bir güçlü irade ile halledilmiş ve Ayasofya tekrar cami olarak ibadete açılmıştır. Buna teşebbüs edenlere bu hasenât kıyamete kadar yeter de artar bile". (Kitabı yayına hazırlayan Aydın Yüksel'in notu).

> Fakat beynelmilelciliğin ve Yunan dostluğunun balayı devresi o nuhûsetli (uğursuzluğu) 1934'de millet, kıymetlerinden birinin daha elden gittiğine şahit olarak ye'se düştü"[2].

❁

Hiçbir dahiyane akıl yürütme biçimi ve beyan Ayasofya Camisi'nin önce tamir gerekçesiyle ibadete kapatılmasını ve ardından 1934 yılı sonlarında müze haline getirilişini Türkiye'nin kendi tercihi ve o devrin üst yöneticilerinin kendi hür iradeleriyle bile isteye/güle oynaya yaptıkları "doğru" ve "medeni", "evrensel" bir icraat üzerinden açıklayamaz. Bu mümkün değil. Meseleyi modernleşme, batılılaşma, laiklik, "muasır medeniyet seviyesi", bütün dinlere ve medeniyetlere müsamaha gibi, parlaklıkları ölçüsünde anlama ve açıklama kapasiteleri olmayan kalıp ifadeler üzerinden geçiştirmek de –yapanlar, destekleyenler ve sürdürenler dahil– hiç kimseyi ikna edemeyecektir.

Belli ki Türkiye Ayasofya'nın kiliseye dönüştürülmesi konusunda büyük bir dayatma ile karşıkarşıya kalmış ve zor zamanda hayatî bir uzvunu kesmek yerine onu kendi eliyle yarı meflüç hale getirmekten başka bir çıkış yolu bulamamış, bir çözüm üretememiştir.

O gün ve yıllarca...

Nitekim müze işi konuşulmaya başlandığında buna ihtimal vermeyenlerden biri Mustafa Kemal Paşa'nın en yakını olan gazetecilerden ve Cumhuriyet ideolojisi savunucularından biri olarak Yunus Nadi şunları yazacaktır:

> "Gazetelerde Ayasofya'nın bir müze olarak tanzim edileceğini okudukça afallamaya devam ettiğimizi itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Kendi kendimize mütemadiyen 'ne müzesi?' diye soruyoruz. Ayasofya'nın kendisi zaten en güzel bir müze ve belki ondan daha üstün başlı başına bir tarihî abidedir. Bu abideyi herhangi bir müzeye çevirmeye bizim aklımız ermiyor...
> Ayasofya bir mabet abide veya abide mabettir. Fazla olarak onun simasına tarihî muazzam bir hadise halinde Türklüğün devirleri taklib eden [değiştiren] kudreti de nakşolunmuştur. Ama dikkat edin hep mabet olarak... Yani mabet şeklinde bir abide. Müze haline çevirmeğe çalışmakta bizce onun abideliğine halel veren bir hata vardır"[3].

Ayasofya üzerinden Türkiye'ye yönelen doğrudan veya dolaylı dayatmaları "pozitif" ve muğlak belgeler, problemli uygulamalar üzerinden de rahatlıkla takip edebiliriz. Meselâ müze kararnamesi *Resmi Gazete*'de yayınlanmamış, kararname ve kanun külliyatlarına alınmamıştır; ayrıca altındaki Mustafa Kemal Paşa imzası hâlâ şaibelidir; kararnamenin farklı versiyonları da mevcuttur...

2 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, III, s. 316-17.

3 Yunus Nadi, "Kendi Kendimizi Tenkit: Ayasofya Müze?", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1934, s. 1.

Muhafazakâr Çevre İçin Ayasofya Bir Muhalefet Unsuru İdi...

5 Ocak 1966 tarihli *Büyük Doğu*'nun kapağında Necip Fazıl'ın 1 Ocak günü MTTB'de yaptığı konuşmanın metni var. Altında bir gözünde Ayasofya diğer gözünde Anadolu Hisarı olan "vahşi" Yunanlı çizimi.

29 Mayıs 1970 tarihli *Bugün* gazetesinin 16 sayfalık *Fetih ve Ayasofya* ekinin kapağında da birçok unsur var. Üstte Hamid Aytaç hattıyla İstonbul'un fethini müjdeleyen, fâtihini ve askerlerini tebcil eden hadis-i şerif, ortada "Ayasofya Tekrar Cami Olacaktır" bandı, altta Fatih'in vakfiyesindeki meşhur ve ağır ibarelerin tercümesi: "Dünya durdukça benim bu camim cami olarak kalacaktır. Onu camilikten çıkaracaklar Allah'ın, meleklerin ve insanların lânetine uğrasınlar. Onlar hiçbir zaman hafiflemeyen azap içinde bulunsunlar. Yüzlerine bakan ve kendilerine şefaat eden hiçbir kimse bulunmasın".

Bu ve benzeri ifadeler 1950-1980 yılları arasında muhafazakâr ve mütedeyyin kesimin eserlerinde, yayın organlarında, mitinglerinde çok sık rastlanan paragraflar, sloganlar, çizimler ve flamalardı. Coşkulu kalabalıklar derneklerin, siyasî partilerin organizasyonuyla Ayasofya veya Fetih toplantılarında bir araya gelir, heyecanlı nutuklar ve şiirler eşliğinde "Ayasofya Açılsın" sloganları atılırdı.

Birçok broşür, ek, özel sayı ve kitapçık da yayınlanmıştır.

Büyük Doğu

ÇARŞAMBA – 5.1.1966
7. Yıl - 12. Devre - Sayı: 16

Büyük Hitabe

Necip Fazıl Kısakürek tarafından 1 Ocak 1966 Cumartesi günü MTTB salonunda verilen ve muazzam alâka gören hitabe

Ayasofya

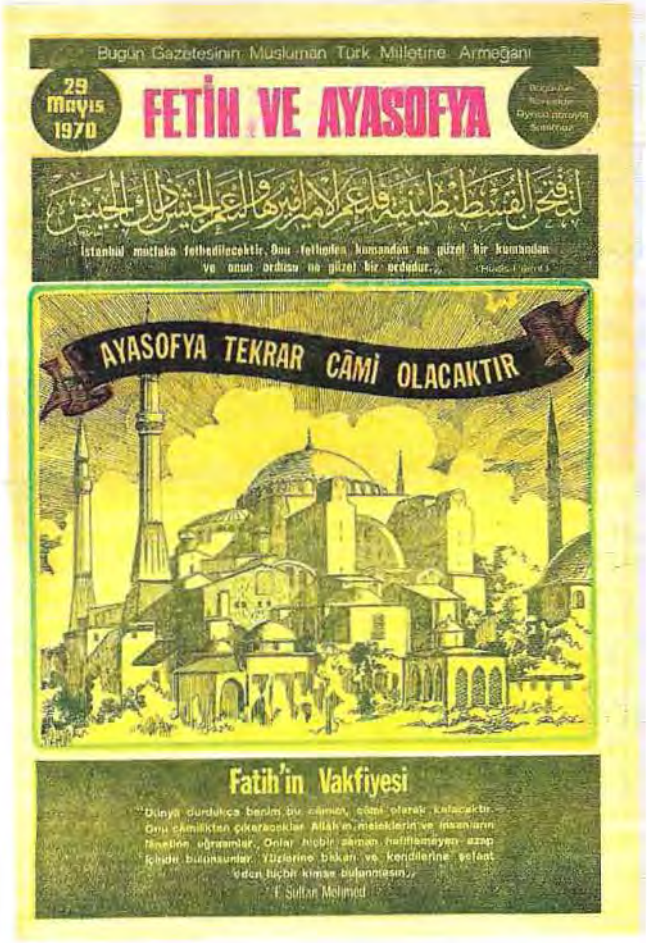

Niçin ve nasıl oldu bunlar? O devrin şartlarında normal ve mümkün şeyler mi?

Dahası var; Ayasofya müze haline dönüştürülürken bir imam ve bir müezzin kadrosu ibka edilmiş, mahfuz tutulmuştur. O günden itibaren yeniden ibadete açılıncaya kadar müze olan Ayasofya'nın –vaizlik, kurs hocalığı gibi başka vazifelerde istihdam edilen– bir imamı hep olagelmiştir.

Resmen adı değişen, müze olan bir kurum için Ayasofya Camisi imamı kadrosu... Hem de yıllarca devamlı atamalar yapılan bir kadro...

Niçin ve nasıl? Bu muamelenin hukukî ve bürokratik açıklaması nasıl acaba?

Cumhuriyet idaresinin dinle alakalı birçok karar ve icraatında gördüğümüz bu mevzuat, uygulama ve ifade muğlaklığı, müzeye dönüştürme kararlarının zor ve sıkıntılı şartlar altında, bir tür ara çözüm ve vakit kazanma babında alındığını gösterdiği kadar geri dönüş kapılarını açık tutma istikametinde bir iradeye ve düşünceye de kuvvetle işaret ediyor olmalıdır.

(Yine zor bir dönemde, 8 Ağustos 1980 tarihinde Hünkâr Mahfili'nin ibadete açılması ve bir minareden ezan okunması bence hiç de tasadüfi değil. 12 Eylül İhtilâli'nden sadece iki gün sonra 14 Eylül 1980'de restorasyon gerekçesiyle mahfilin tekrar ibadete kapatılması da tesadüfî değil. Tekrar açılmak için 10 Şubat 1991'e kadar beklenecektir).

Hakikat ve Gerçek

Bu bakımdan devrin Maarif vekili Abidin Özmen'in kaleminden dökülen aşağıdaki beyanat gerçeğin tamamını yansıtmaktan ziyade yapılmak zorunda kalınan şeye kendisi veya üstleri tarafından biçilmeye çalışılan kılıfın tasvirinden başka bir mâna ifade etmeyecektir:

> "1934 senesinde Maarif vekili bulunduğum zaman, bir gün tamamı tamamına tarihini hatırlayamadığım bir akşam yemeğinde, ruhum Atatürk'ün sofrasında, her zaman olduğu gibi ilmî, ictimaî ve tarihî konular üzerinde konuşuluyor idi. Söz Ayasofya'ya ve karşısındaki muazzam Sultan Ahmet Camisi'ne intikal etti. Atatürk başta olarak Ayasofya'nın bir dine ve bir sınıfa ait kalmaktansa bütün akvâm ve edyânın [millet ve dinlerin] ziyaretine açık olarak bir müze haline getirilmesinin uygun ve bilhassa bu yeni müzede Bizans eserlerinin toplanması[nın] muvafık olacağı ilmî bir şekilde konuşuldu".

Müslümanlığa, mütedeyyinlere karşı esirgenen siyasî merkezin, yöneticilerin müsamahakâr bakışı bütün dinlere ve kavimlere, Bizans'a karşı ne kadar iltifatkâr ve medeni değil mi?

1930'ların ilk seneleri Cumhuriyet idaresi ve ideolojisinin abartılı ve "millî" olarak takdim edilen meselelere yoğunlaştığı yıllar olarak tarihe geçti: Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, Türkçe ezan, Türkçe ibadet, üniversite reformu, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in Türklüğü…

Tarihin, dilin, Müslümanlığın, coğrafyanın nerede ise sadece Türk ve Türkçe üzerinden açıklanmaya çalışıldığı iddialı, hararetli ve mübalağalı bir ortamda bütün dinlerin, bütün milletlerin, hele Bizans'ın Ayasofya üzerinden üst bir konuma yerleştirilmesi elbette mantıkî bir çerçeveden ve ikna edici olmaktan çok uzaktır[4]. Sadece İngiliz politikacı Lloyd George'un 31 Aralık 1917'de telaffuz ettiği "Ayasofya bir Hıristiyan kilisesi idi, tabiatiyle eski hüviyetine iade edilecektir" sözü bile meselenin yakın tarihini ve ciddiyetini, Türkiye'nin üzerindeki baskıları anlamak için yeter. Arnold Toynbee de, 6 Mart 1919'da rahatlıkla "Ayasofya'da dinî statüko [cami hali] terk edilmeden ona arkeolojik bakış açısından 'uluslararası abide' statüsü vermek mümkün olamayacaktır" diyecektir.

Bir daha öncesi de var, hem de içerden: 1885 yılında Abdülhak Hamid Tarhan'ın *Finten* kitabında geçen "Avrupa'daki [Osmanlılara karşı] meselelerin ucunda ekseriyet üzre Ayasofya'nın minareleri görünür" cümlesi sansüre takılmış ve bu haliyle siyaseten basılmasına müsaade edilmemişti. Devr-i Hamidî'de bu sansürü yapan sonradan meşhur muhalif gazeteci Mizancı Murat Bey'dir[5].

Ayrıca Ayasofya'nın fetihten sonra cami haline dönüştürülmesi herhangi bir kilisenin, herhangi bir zamanda cami haline getirilmesi değil. Bir şehir, bir belde Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman şehrin, beldenin en büyük mabedi fetih, istiklâl ve aidiyet sembolü olarak cami haline getiriliyor. Doğu Roma'nın, Bizans'ın merkezindeki en büyük kilise Ayasofya olduğu için de İstanbul'un fethinden hemen sonraki ilk Cuma namazı büyük bir zafer ruhu ve tevazu hırkası içinde burada eda ediliyor. Artık Müslümanlaşmış yeni merkez de burasıdır….

Ondan sonra başta Fatih Camisi ve külliyesi olmak üzere İstanbul'da nice büyük camiler ve külliyeler yapılacaktır. Hatta bu yapılanma süreci bir fikir ve mimari yapı olarak Ayasofya'yı/Bizans'ı aşma merkezli olarak işleyecektir. Fakat Osmanlı Devleti ortadan kaldırılıncaya kadar Ayasofya Camisi, medresesi, kürsü şeyhliği ve külliyesi hem statü hem de değer olarak birinci sırada olma imtiyazını hep koruyacaktır. Çünkü o statüsü ve hiyerarşisi her zaman değişebilecek kiliseden müdevver herhangi bir cami ve yapı değildir.

Bu yüzden "müze Ayasofya"nın üst anlamı fethin, istiklâlin ve aidiyetin iadesi, en azından muğlaklaşması idi…[6]

4 Süreci ve farklı değerlendirmeleri takip için bk. Beşir Ayvazoğlu, *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na-Milliyetçilik ve Muhafazakarlık Üzerine Yazılar*, İstanbul, Kapı Yay., 2009, s. 145-50; Mehmet Ö. Alkan, "Ne Zamandan Beri İstanbul'un Fethi Kutlanıyor ve Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi İsteniyor?-1", *Toplumsal Tarih*, sayı: 272, Ağustos 2016, s. 80-91; Umut Azak, "Muhafazakâr Milliyetçiliğin Bitmeyen Davası: 'Mahzun Mabed' Ayasofya", *Toplum ve Bilim*, sayı: 131, 2014, s. 236-63; Yıldıray Oğur, "Kilise, Cami, Müze ve Koz, *Karar*, 8 Haziran 2020 ve "1934'den 2020'ye Ayasofya ve Türkiye; Değişenler, Değişmeyenler", *Karar*, 11 Haziran 2020.

5 bk. *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz. İ. Enginün, gözden geçirilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2013, s. 435-36.

6 Bu yazının 2012 Haziranında yayınlanan ilk halinin başlığı "Müze Ayasofya: Fethin 'Sulhen' İadesi" idi.

Fakat Türk aydınının, asker-sivil bürokrasinin, basının bu meseledeki genel tutumu her zaman yabancılara bile şapka çıkartacak tarzda olmuştur. Tekpartili yıllarda değil, darbeler sonrasında da değil, daha dün denebilecek bir tarihte yapılmış bir açıklama: Matbuatın "amiral gemisi"(!)ni yönetmiş bir gazetecinin, Ertuğrul Özkök'ün 2012 yılında basılan *Yedi Büyük Günah* kitabıyla alakalı bir röportajda, tam bir fütursuzlukla Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesini ve Ortodoksların ibadetine açılmasını gündeme taşıması bunun örneklerinden sadece biri.

Suret-i haktan görünerek şunları söylüyor:

> "Basit bir soru sorayım: Sen Müslüman bir Türksün. Allah göstermesin, Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmasaydı ve işgalciler Süleymaniye Camisi'ni kiliseye çevirseydi ne hissederdin? Tektanrılı dinler arasındaki çekişme insanlığa pahalıya mal oluyor. Bu inançların kalıcı bir barışa ihtiyacı var. Onun için de tarihi jestler gerekiyor. Müslümanlık adına bu jesti biz yapsak ne olur? Her gün 80 bin camimizde beş vakit namaz kılınıyor, ezan okunuyor. Ortodoksluğun kalbi sayılan bir kiliseyi açmanın ne zararı olur ki?"[7].

Kutuplaştırma politikalarının uç bir örneği mi idi bu? Yoksa otokolonizasyon yahut hafıza silme dedikleri cinsten bir şey mi?

7 *Hürriyet Pazar*; 13 Mayıs 2012, s. 16.

Siyasetin ve Muhafazakâr Çevrelerin Israrlı Ayasofya İlgisi...

Ayasofya'nın tekrar cami haline getirilmesinin seslendirilmeye başlamasının tarihi ile Türkiye'nin çokpartili hayata geçişinin tarihi çakışır. 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren önce kısık sesle başlayan bu seslendirme ve talep 1950 yılında iktidarın değişmesiyle daha bir rahat dile getirilecektir. Yine de bu meselede en önemli gelişmeler Fethin 500. Yılı'na yani 1953 senesine hazırlık için yapılan çalışmalar, yazılan metinler ile, onlar sayesinde olacaktır. Çünkü hangi şekilde olursa olsun İstanbul'un fethinden önemli bir hadise olarak bahsedip de onun en önemli neticelerinden birinin mevcut durumundan, mahzun halinden, maküs talihinden bahsetmemek ne kadar mümkün olabilirdi?

Olmadı ve bir Ayasofya hadisesi ve hatta bir kısmı hamasî nutuklardan, siyasî atraksiyonlardan, kutuplaştırmalardan oluşsa da, seviyesi çok yüksek olmayan ama anlamlı bir Ayasofya edebiyatı ortaya çıktı. Ve giderek büyüdü, gelişti. Birçok metin, haber, bir o kadar şiir yazıldı, karikatürler çizildi, dergi kapağı oldu, gazetelerde ana manşete çıktı, broşürler, afişler, kitaplar basıldı. Mitingler, konuşmalar... İktidara gelenler, koltuklara kurulanlar bazen unutsa da (unutuşlardan birinin kupürü yazının içinde var) muhalefette kalanlar yahut tekrar muhalefete düşenler, sesini duyurmak isteyenler ve mütedeyyin halk unutmadı.

5 AĞUSTOS 1996
PAZARTESİ
YIL:2 SAYI:599
50.000 TL.

YENİYÜZYIL

Kültür Bakanı Kahraman konunun abartıldığını söyledi

Ayasofya, bir bardak suda fırtına

RP'li Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç'un, "Ayasofya ibadete açılmalıdır" sözlerini aynı partiden Kültür Bakanı İsmail Kahraman "Gereği olmayan bir hadisedir, fuzulidir" şeklinde nitelendirdi.

Şule Türker

Ankara- Refah Partili iki bakan Ayasofya yüzünden birbirine düştü. Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç'un "Ayasofya ibadete açılmalıdır" sözlerine, Kültür Bakanı İsmail Kahraman'dan cevap geldi. Kahraman "Bizim gündemimizde Ayasofya yoktur. Konu bulmak için durup aşeliyorlar" dedi.

Kahraman, Ayasofya tartışmasını "fuzulî" olduğunu belirterek, "Bu konu ne Kültür Bakanlığı'nın, ne de hükümetin gündemindedir. Gereği olmayan bir hadisedir" dedi.

"Hükümet meselesidir"

Ayasofya'nın şimdiki haliyle mi yoksa camî olarak mı kullanılması gerektiğine hükümetin karar vermesi gerektiğini belirten Kültür Bakanı Kahraman, "Ayasofya tamamen hükümet meselesidir. Hükümet görüşüdür. Hükümet ne derse o şekilde olmalıdır" dedi.

Bakan Kahraman, "Size Ayasofya ne şekilde kullanılmalıdır?" şeklindeki soruya da, "Benim bu hususta peşin hükmü ileri sürmem çok yanlıştır. Şahsi görüşüm de subjektiftir. Bakan olarak kendi görüşümü ileri sürmem yanlıştır" yanıtını verdi.

Tunç araştırıyor

Önceki gün Yeni Yüzyıl'da da yer alan RP'li Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç, "Fatih'in, Ayasofya'nın vakfiye senedinde camî olarak kullanılmasını şart koştuğu ve aksi şekilde kullanılmasını beddua ettiği" şeklindeki sözleri üzerine Ayasofya tartışmasını yeniden alevlendi.

Ayasofya ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı olup olmadığını araştırdığını belirten Tunç, "Eğer yoksa Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılacak düzenlemeyi Kültür Bakanlığı Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından onaylanması yeterli olacaktır" dedi.

Tarihin Zor Dönemeçleri...

MTTB başkanı iken heyecanlı "Ayasofya açılsın!" mitingleri düzenleyen İsmail Kahraman'ın Refah-Yol kabinesinin Kültür Bakanı iken "Ayasofya ibadete açılmalıdır" diyen RP'li bir bakana, kendi partisinden Ahmet Cemil Tunç'a karşı "gereği olmayan bir hadisedir, fuzulidir" demesi tipik örneklerden biri olarak kayıtlara geçti (Haberi için bk. *Yeni Yüzyıl*, 5 Ağustos 1996) Üstte.

Ülkücülükten gelme ve "her şeyi bilen" bir başka Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek'in, kendi partisi ANAP'tan benzer sesler çıkması üzerine "Ayasofya müzedir" açıklaması ve haberi için bk. *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1990, s. 1, 11. Cem Hamuloğlu'nun "Diplomatik Misyon Camiyle Bağdaşmıyor" başlıklı yazısı da bu haberle irtibatlı "Tepkiler"den biri olarak yayınlanmıştır (s. 11).

Fakat patrikhane çevresi minaresiz Ayasofya resimlerini sitelere koydu, Rum lobileri kilise rüyalarını dillendirdi. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyesi Rumen Comeliu Vadim Tudor, Ayasofya'nın Hıristiyanlar için ibadete açılması doğrultusunda AKPM'ne sunulmak üzere bir teklif hazırladı (Haber için bk. *Yeni Şafak*, 27 Ocak 2002, s. 1, 2). Küçük Ayasofya Camisi'nin de müzeye dönüştürülmesi için çaba sarfeden mihraklar vardı (bk. "Küçük Ayasofya da Müze Oluyor", *Aksiyon*, 2-8 Haziran 2001, s. 9-10).

Sağda Erbakan imzalı, MSP'nin "Ayasofya'yı Açacağız" altbaşlıklı Fetih Mitingi hatıra rozeti evrakı; tarih 29 Mayıs 1977.

Sol üstte Ayasofya'nın açılış pulları.

MSP

İSTANBUL

Taksim'de BÜYÜK FETİH MİTİNGİ

(Ayasofya'yı Açacağız)

29 Mayıs 1977 Pazar

Saat 14.00

HATIRA ROZETİ

M.S.P.

Genel Başkanı

Prof. Dr. Necmettin Erbakan

Erbakan

Fotoğraflar: A. GÜLER

AMERİKAN BALESİ'NİN

Hayat OKUYUCULARINA BIRAKTIĞI HÂTIRA

BALE GÖSTERİSİ — Rejisör Dimitri Romanoff'un idaresi altında bir müddet önce şehrimizde değişik programlı temsiller verdikten sonra aynı repertuarı Ankara'da tekrar eden Amerika'nın meşhur «Ballet Theatre» sanatkârları, okuyucularımız için İstanbulun tarihî dekoru ile klâsik baleyi ilk defa birleştiren bir sanat gösterisi tertip etmişlerdir. Yukarıda, Ayasofya'nın bir çağırışa ses verir şekilde göğe uzanan minaresi ile Üçüncü Ahmet çeşmesi arasında camilerimizin ezelî süsü ipek göğüslü bir güvercin gibi kanatlanan kadın, Marlene Rizzo'dur. Balerin, dansettiği sahnenin mistik havası içinde başını omzuna eğmiş, bu tarihî büyüklüğe sanatı ile erişmek ister gibi havalanmıştır. Yanda, siyah güvercinin cazibesine tutulan beyaz güvercin Elizabeth Carroll da Üçüncü Ahmet çeşmesinin önünde arkadaşı ile buluşarak suya değil de raksa susamış bir aşk ve ihtiras içinde çeşmenin bereketli, canlı bir işlemesi gibi bu tarihî dekorla klâsik baleyi bir bütün haline getirmiştir.

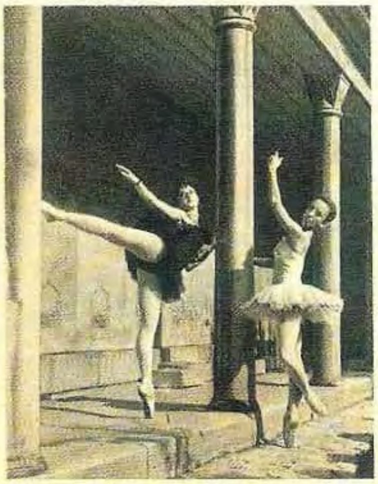

EZELİ BİR ÇAĞIRIŞ — Üçüncü Ahmet çeşmesinin oyasından kopan bu ilgiler geçmişin dehlizlerine dalarak kadınlıklarının ezeli çağırışı ile İmparatoriçeler ve Sultanlar diyarının koreografisini çizmekte, tarih içinde daha eski bir tarihi kucaklamaktadırlar.

VEDA DANSI — Güzel İstanbul renk, ışık ve ihtişam ahengini aydınlık ruhunun bütün parlaklığı ile Ayasofya'nın üzerine serpmiştir. Güvercin balerinler Marlene Rizzo ile Elizabeth Carroll bu sanat ve güzellikler şehrine veda ediyorlar.

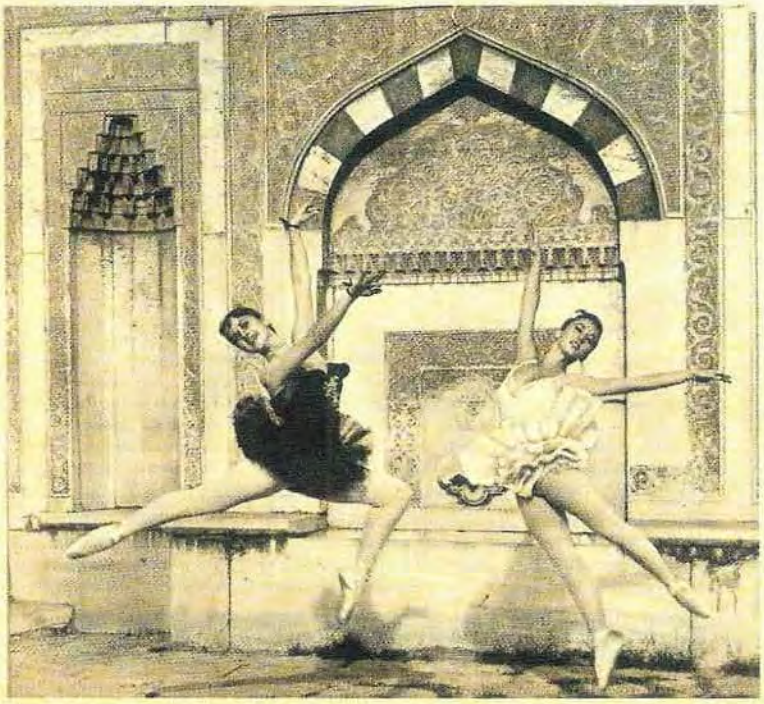

Her Şey Ayaklar Altında...

Beklenmedik bir şekilde 1934 yılında müze haline getirilen "büyük" Ayasofya Camisi'nin, bir mabedin yabancı bale gösterileri için fütursuzca kullanılması tarihin ve laikliğin nasıl yorumlandığı ve nerelere doğru itildiğini göstermesi bakımından temsil gücü yüksek bir örnek olmalı (*Hayat*, sayı: 12, 28 Aralık 1956).
Evet her şey ayaklar altında...

TATİL

Var mısınız
Çözmeye?
Tam sayfa
çengel bulmaca
sizi bekliyor.

SİNEMA
Metro

GÖKKUŞAĞI

SAĞLIK

Pop sanat gözden düşüyor

Oruç Terapi

TEST

TV Kanal D'nin müzik-eğlence programı Saharie Cumartesi 22.40'da

Türkiye Türklerindir

Hürriyet

20 Mayıs 1995 Cumartesi

Kurucusu: Sedat Simavi 1896-1953

AYASOFYA'DA İLK DANS

Kendilerine ve oyunlarına Narthex'i isim olarak seçen çağdaş sanatçılar doğal sahnede

HAYATIN GERÇEK SAHNESİ

MELEKLER EKRANDA!

TÜRKİYE KÜLTÜRÜ

AYASOFYA'DA ÇAĞDAŞ SANAT

GÜÇLÜLER, GÜCSÜZLER

ERTUĞRUL BALIKÇIOĞLU

VÜCUDUN DİLİ

SİNEMALARDA BUGÜN... TV PROGRAMLARI VE AYRINTILI HABERLERİ... KENT REHBERİNİZ... İÇ SAYFALARIMIZDA

Nankör Tarih Tekerrür Ediyor...

20 Mayıs 1995 tarihli *Hürriyet* gazetesinin sekiz sütuna ana manşeti: "Ayasofya'da İlk Dans". Ve yine sekiz sütuna spot yazısı "Kendilerine ve oyunlarına Narthex'i isim olarak seçen çağdaş sanatçılar doğal sahnede". Ve caminin içinde ve dışında dans fotoğrafları... 22 Mayıs'tan itibaren Ayosofya içinde ve çevresinde halka açık dans gösterileri yapılacağı, bunun için de Kültür Bakanlığı'nın izin verdiği haberleri çıkmıştı. (Tepkiler üzerine verilen izinler ve gösteriler iptal edildi).

Bir iki örnek verilebilir: Büyükelçilerden Galip Kemali Söylemezoğlu DP iktidara geldikten neredeyse hemen sonra yazdığı bir yazıda şu teklifte bulunacaktır:

> "(...) 'Ayasofya'nın hem müzelik hem de mabetlik vasıfları muhafaza edilemez mi?' sorusunu gündeme taşımış ve 'Acaba bizde de [aynı zamanda müze olan Saint Pierre Kilisesi gibi] kandil geceleri Ayasofya camisinin minareleri tenvîr edilemez miydi? Mübarek Kadir gecesi kapılarının ehl-i iman ve takvaya açılması mümkün ve münasip olamaz mıydı?"[8].

Bir diplomatın ifadeleri olarak bu fikir ve teklif aslında Ayasofya'nın cami olarak açılması sürecini başlatmaya yakın bir anlama geliyor olmalıdır. Fakat hususen 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Ayasofya muhafazakâr-mütedeyyin cenahın sert muhalefet araçlarından biri olmaya doğru seyredecektir. Daha sonra Erbakan'ın da devralıp sürdüreceği bu sert ve sembolik dilin oluşmasında Necip Fazıl'ın hususi bir yeri vardır. Onun 60'lı yıllarda MTTB'de yaptığı bir konuşmadaki ifadeleri hem sertleşmeyi hem de yeni sembolizmi vermek açısından zikre değer:

> "(...) Ayasofya'yı kapalı tutmak bu toprağın üstündeki 30 milyon ve altındaki 30 milyar Türkün semaları tutan lanetine hedef olmaktır. Ayasofya'yı kapalı tutmak Allah'a sövmeye, Kur'an'a tükürmeye, Türk tarihini kubura atmaya, Türk iffetini kirletmeye, Türk vatanını esir etmeye denk bir suçtur.
> (...) Türkün bu vatanda kalıp kalmayacağından şüphesi olanlar Ayasofya'nın da açılıp açılmayacağından şüphe edebilirler (...)"[9].

Ve Arif Nihat Asya'nın bir dörtlüğü:

> Cânım Ayasofya'nın resmini minaresiz
> Çıkarmışlar, gördüm, bir Rumca dergide Rumlar...
> Kızmaya hakkınız yok ezan sesi olmayan
> Camide minarenin, kim demiş, lüzumu var?

❁

Bir vatandaşın mahkemeye baş vurması üzerine, Ayasofya'nın müze olmaktan çıkarılması ve tekrar cami olarak açılması gündeme geldiğinde benzerleri daha önce de yaşanmış tartışmalar zuhur etti. Hatta o zaman başbakan olan Erdoğan, restorasyon sonrası Ortaköy Camisi'nin açılışı sırasında "Ayasofya açılsın!" sloganları atanlara karşı şu beyanda bulunmuştu:

> "(...) Bize düşen bir görev var. Camilerimizi cemaatsiz bırakmayacağız. Ortaköy Camisi küçük, bizim kitabımızda cami değil de mescit [diye] geçer. Bu mescitlerin cemaatsiz kalmaması lazım. Sultanahmet, Süleymaniye, Fatih... Şimdi, kardeşlerim, [Ayasofya'nın] yan tarafında[ki] Sultanahmet'i bir dolduralım bakalım. Ama teravih namazlarında değil, bayram namazlarında değil, sabah namazlarında dolduralım. Ondan sonra gerisi gelir önce onu bir halledelim"[10].

8 "Ayasofya ve Kadir Gecesi", *Tarih Dünyası*, sayı: 6, 30 Haziran 1950, s. 232-33.

9 Ses kaydı için bk. https://www.youtube.com/watch?v=ws_UHNH5O1M

10 6 Haziran 2014 tarihli gazeteler ve haber siteleri. Erdoğan 5 Mayıs 2013 tarihinde, Kızılcahamam'da yapılan AK Parti toplantısında ve 31 Mart 2019 mahalli seçimleri için Tekirdağ mitinginde de Ayasofya'nın açılmasını talep eden sorulara ve sloganlara karşı benzer cümleler kuracak, hatta "bu oyunlara gelmeyelim, bunların hepsi tezgâh" diyecektir.

Bu sürecin bir parçası olarak içlerinde hürmete layık bir iki hocanın da olduğu (Tarih Vakfı ağırlıklı) bir grup üniversite mensubu-aydın-mimar Mayıs 2014'te "Ayasofya Müze Olarak Kalmalıdır" başlıklı ve katılıma açık kısa bir bildiri yayınladılar. Bir paragraflık bildiride;

> "Ayasofya, İstanbul ve Türkiye'nin olduğu kadar Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Avrupa'nın başlıca ortak dinî, kültürel, sanatsal ve siyasî simgeleri arasında yer almaktadır. Ayasofya'nın müze olarak bütün ziyaretçilerine eşit şekilde açık olması, bu emsâlsiz anıtın evrensel değerini yansıtan ve çok katmanlı tarihinin herhangi bir dönemini dışlamadan kucaklayan barışçıl ve kapsayıcı bir davranıştır. Bu güzide eserin İstanbul ve dünya tarihinin ortak mirası olarak yaşatılabilmesi müze statüsünde kalmasına bağlıdır".

denilmekteydi. Bu ifadelerde ciddi problemler var; bunlardan biri Ayasofya cami olursa dışarıya, başka dinden ve kültürden ziyaretçilere kapatılacağına dair yersiz ve haksız imadır. Türkiye'de çok sınırlı istisnalar hariç bu hiç olmamıştır. Zaten Ayasofya'nın hemen yanındaki tarihî Sultanahmet Camisi'nin ziyaretçileri bu gerekçenin geçersizliğini ve haksızlığını tek başına ortaya koymaya ziyadesiyle yeter. İkinci ciddi problem, öncesi ve sonrasıyla "tarihinin herhangi bir dönemini dışlamadan" ibaresidir. Bu metnin altına imza atanlar, özellikle tarihçiler kısa bir anlığına, camiye çevrilen Ayasofya'nın ve hemen yanıbaşında camiye çevrilmeyen Aya İrini Kilisesi'nin ve yüzlercesinin bugüne kadar gelebilmesinin Müslüman Türkler sayesinde olduğunu unutmuşa benziyorlar. (Böyle yersiz ve yanlış bir değerlendirmeyi imzacılardan olmayan ama 12 Eylül darbesinden sonra tarihe merak saran Murat Belge de yaptı: "Atatürk'ün en medeni davranışlarından biri, bence, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesine karar vermesidir. Böylece, bir insanlık hazinesini insanlara ayrımsız açmış oldu. Cami olmanın örtük biçimde içerebileceği 'fütuhat' çağrışımını da geçersizleştirdi")[11].

Uzun yıllardır ve bugün Türkiye'de camiler dahil tarihî yapıların ve mekânların, tarihî şehirlerin korunmasındaki ciddi zaafiyetler ve problemler, bilgi-yorum yetersizlikleri ve uygulama-restorasyon hataları, noksanları bu örnek hadisede örtük bir delil ve gerekçe olarak kullanılabilir mi? Kullanılırsa eğer bu itibara ve riayete değer hakçasına bir delillendirme tarzı olur mu?

Müslüman Türklerin Balkanlar'da, meselâ Atina'da, Selanik'te, Yanya'da, Ege adalarında... bırakıp geldikleri tarihî eserlerin, sanat eseri camilerin, mescitlerin, tekkelerin, çeşmelerin, evlerin başına neler geldiğini de bildikleri halde... "Evrensel değerleri" bunlar mı koruyacaklardı?

❁

11 Murat Belge, "Ayasofya, Popülizm, Çoğunlukçuluk...", T24, 9 Haziran 2020. https://t24.com.tr/yazarlar/murat-belge/ayasofya-populizm-cogunlukculuk,26948

Tekrar Cami, Tekrar Mahya...

Ayasofya tekrar cami olarak ibadete açıldıktan sonra ilk Ramazan ve ilk mahya. Kelime-i Tevhid her şeyi ifade ediyor... (Fotoğraf: İhsan İlze).

Ben şöyle düşünüyor ve bunu söylüyordum: Türkiye başka bir şekilde çözemediği uluslararası mühim bir problemini çözmek için Ayasofya'yı müze olmaktan çıkaracak ve tekrar camiye çevirecektir.

Böyle mi oldu bilmiyorum fakat büyük mesele tahmin ettiğimden daha sühuletle çözüldü. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu meseledeki, zaman zaman paradokslar da ihtiva eden açıklamalarına rağmen umumi tutumu, uygun zaman kollaması ve ısrarının buradaki hakkını ve yerini teslim etmek lazım. Kolay iş değildi... Dindar vatandaşların uzun yıllardır süren arzu, iştiyak ve taleplerinin de...

86 yıl sonra halkın da büyük katılımıyla o her bakımdan büyük ve tarihî mabet şanına, şevketine, menakıbına yakışır bir şekilde bütünüyle ibadete açıldı, hem de 1453'te olduğu gibi Cuma namazı edasıyla birlikte (24 Temmuz 2020).

Elhamdülillâh...

Tarih, talih, kader buna da müsaade etti ve -kutuplaşmalar bir tarafa- Türkiye için bu şerefli ve ümit verici hadise ortaya çıktı...

Umalım tarihî ve fikrî bir derinlik de kazansın; Türkiye'nin neresi olduğuna, hangi tecrübelerden geçtiğine, bunların dinle, İslâmiyetle, bu topraklardaki Müslümanlıkla, kendimizle alakalarına dair farkındalıklar da ziyadeleşsin...

Türkiye'nin kendini taşıma kapasitesi artsın...

DİZİN

A

AB bk. Avrupa Birliği
ABD ve ABD aksı 246, 377, 402, 407, 426, 596, 649, 651, 653, 656, 698, 703, 716, 963, 972, 966, 999
Abdest Duası 740
Abdest leğeni 59
Abdülaziz Bekkine 1014
Abdülbaki Baykara 90, 531, 932
Abdülbaki Gölpınarlı 79, 869
Abdülhak Hamid Tarhan 951, 1135
Abdülhakim Arvasi 316, 348
Abdülhak Şinasi Hisar 1069
Abdülhamid bk. Sultan Abdülhamid
"Abdülhamid'in Ruhaniyetinden İstimdat" 316
Abdülkadir-i Belhî 896
Abdülkadir İnan 881
Abdülkadir Saynaç 562
Abdülkadir Sezgin 901
Abdullah Azmi Efendi (Torun) 64, 765
Abdullah Cevdet 951
Abdullah Zühdi Efendi 796
Abdurrahim Zapsu 975
Abdurrahman Şamî türbesi 139
Abidin Daver 1041
Âdâb-ı şer'iye 400
Adak 133, 136. 143, 558
Adalar 205
Adalet 33, 301, 329, 340, 400, 401, 570
Adalet Partisi bk. AP
Adil Düzen 278, 402, 1026, 1036
Adlî kapitülasyon 208, 212, 215, 219
Adnan Adıvar 151
Adnan Menderes 189, 192, 230, 235, 240, 275, 278, 357, 587, 596, 601, 603, 616, 737, 819, 826, 1060, 1094
Adnan Özyalçıner 552
Afgan 657
Afganistan 31, 46, 278, 648, 665, 668, 678, 712, 917
Afganistan işgali 247
Afrika 44, 665
Ağa Camisi 1107, 1110
Ağa Han 36, 39, 41, 42
Ahi zaviyeleri 88
Ahkâm-ı diniye 220
Ahkâm-ı şer'iye 210
Ahlâk 88, 107, 108, 318, 330, 500, 672, 645, 864, 872, 986, 1107
Ahlâk dersleri 470
Ahlâk Terbiyesi 460
Ahmet Ağaoğlu 36, 41, 178, 207, 951
Ahmet Cevdet 39
Ahmet Davutoğlu 493
Ahmet Emin Yalman 999, 1093
Ahmet Faruk Çağlar 413
Ahmet Güner Sayar 516
Ahmet Halit Yaşaroğlu 1001
Ahmet Hamdi Akseki 69, 72, 99, 111, 113, 114, 117, 187, 292, 467, 468, 473, 500, 504, 519, 535, 599, 635, 646, 653, 757, 758, 766, 768, 778, 780, 819, 846, 880, 882, 885, 931, 982, 1091, 1096, 1102
Ahmet Hamdi Başar 100
Ahmet Hamdi Tanpınar 134, 375, 905, 988, 1011, 1070, 1088
Ahmet Haşim 871, 951, 1008
Ahmet Hatiboğlu 91
Ahmet Kutsi Tecer 632
Ahmet Midhat Efendi 754
Ahmet Refik Altınay 309
Ahmet Refik Ural 938
Ahmet Reşit Rey 85
Ahmet Rıza 42, 151, 931

Ahmet Taner Kışlalı 1104
Ahmet Yakuboğlu 985
Ahmet Yaşar Ocak 809
Ahmet Yıldız 1096
Ahmet Yücekök 1114
A. İbrahim 945, 1013, 1015
Aidiyet 1135
Aile 1021, 1027
Akademik kıyafetler 513, 514, 516, 518, 520
Akaid 329
Akdeniz medeniyeti 157
Aklî ilimler 862
Aklın terbiyesi 452, 454, 455
AK Parti 119, 122, 123, 124, 202, 404, 411, 417, 421, 440, 469, 595, 675, 698, 703, 719, 720, 831, 871, 900, 957, 958, 1007, 1017, 1124, 1140
Aksakallı 535
Akşemseddin 138, 311
Aktif ahlâk anlayışı 130, 328, 645
Alaturka 613, 1108
Albert Malche 453, 497
Âlem-i İslâm 27, 41, 42, 46, 213, 645, 665
"Âlem-i İslâma Beyanname" 27
Alevî Açılımı 903
Alevi-Bektaşi türbeleri 138
Alevi klasikleri 123, 870
Alevi köyler 419
Alevi-Alevilik 72, 86, 110, 112, 115, 116, 117, 122, 138, 238, 265, 270, 298, 418, 464, 477, 472, 477, 511, 878, 893, 895, 896, 898, 900, 954, 957, 961
Alfabe 91, 526, 530, 534, 541, 542, 567
Alfabe kitapları 395
Alfabe Levhaları 525, 530, 548
Ali Abdurrazık 29
Ali Adem Yörük 955
Ali Öztaylan 351
Ali Alparslan 575
Ali Arslan Aydın 974
Ali Bardakoğlu 111, 113, 114, 871, 881, 882, 958, 959, 971, 1083
Ali Birinci 169, 904, 975
Ali Bulaç 719
Ali Erbaş 99, 114
Ali Fethi Esener 899
Ali Fuad Türkgeldi 338
Ali Fuat Başgil 221, 510, 656, 1006
Ali Himmet Berki 1102
Âlim 297, 311, 331, 669, 694
Alimcan Barudî 757
Ali Naci Karacan 219
Ali Rıza Hakses 114
Ali Saim Ülgen 1093, 1095
Ali Şeriati 291, 717, 718
Ali Şiası-Safevî Şiası 291
Ali Suavi 433, 932
Ali Ulvi 271, 277, 279, 323, 645, 1037
Ali Vahid Üryanizâde 756
Ali Vasfi Egeli 1107
"Allah'ın Dediği Olur" 553, 555, 868, 872
Almanya 246, 404, 413, 898
Alparslan 498
Alparslan Türkeş 247, 248, 251, 261, 618, 819, 833, 1035
Altan Deliorman 323
Altı Oklu Rozet 1042
Altı Ok 551, 576, 595, 596, 877
60 darbesi 99, 115, 120, 320, 486, 505, 655, 733, 811, 847, 986, 900, 1097, 1100, 1105, 1111 bk. 27 Mayıs
Âmentü Gemisi 872, 881, 889
Amerika Birleşik Devletleri
Amerikan kolejleri 972
Amerikan misyoner mektepleri 972, 999
Anadolu 44, 168, 310, 316, 657, 660, 664, 726, 819, 887, 897, 967

Anadoluculuk 311
Anadolu Sosyalizmi 377
Anane 309
ANAP 618, 1137
Anayasa 32, 263, 400, 584, 586, 913, 918
"Anayasa Hakkında Dinî Görüş" 256
Anayasa Mahkemesi 116
"Anayasamız Kur'an'dır" 184, 913, 918
Anıtkabir 136, 142, 143, 151, 152, 153, 154, 157, 160, 194, 521, 867, 1026, 1095, 1100
Anıtlar Yüksek Kurulu 1078
Ankara 152, 1050, 1059, 1065, 1093, 1094
Ankara Kalesi 153
Ankara Kocatepe Camisi bk. Kocatepe Camisi
Ankara Müftülüğü 119
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 234, 416, 418, 464, 469, 493, 494, 498, 505, 557, 600, 814, 839, 846, 901, 920, 971, 1038
Antep 972
AP 253, 402, 470, 505, 606, 619 833
Arabistan 672, 915
Arafat 700
Ara Güler 1068
Arap alfabesi 529, 541
Arap Baharı 246
Arap Birliği 652, 655, 663
Arapça 491, 502, 514
Arap Dünyası 650, 653
Arap harfleri 127, 405, 419, 527, 531, 536, 537, 538, 540, 541, 543, 553, 554, 555, 561, 563, 626, 738, 757, 869, 999
Arap Hilafet Hareketi 30, 32, 52, 54, 671
Arap imajı karşıtlığı 645
Arap İsyanı 40, 541, 671, 696
Arap kültürü 525, 526
Araplar 339, 542, 645, 660, 695, 969
Arap milliyetçiliği 54, 671
Arap Şeyh 83
Arif Hikmet Koyunoğlu 167, 168, 169, 170, 171, 172
Arif Nihat Asya 1140
Arnold Toynbee 295, 668, 1135
Arslanyürekli Rişar 381
Arusiye tarikatı 981
Asabiyet 291
Aşere-i Mübeşşere 562
Ashab-ı Bedir 872, 890
Ashab-ı Kehf 872, 889
Aşık Paşa 134, 137, 138
Aşık Veysel 79
Asım Us 375
Asker-sivil bürokrasi 194, 196, 269, 462, 552, 1060 bk. Bürokrasi
Askere Din Kitabı 473
Askerî mağlubiyetler 430
Askerî müdahale 114, 199, 734
Asrî 1019, 1023
Asrîleşme-Asrîlik 210, 1027
Asrın Dini Müslümanlık 559
Asr-ı saadet 41, 291, 307, 416, 916, 996
Asya Milletleri Konferansı 650
Ataşehir 1047
Atatürk 127, 135, 353, 467, 553, 620, 621, 639, 734, 742, 920, 1134 bk. Mustafa Kemal Paşa
Atatürk aleyhine işlenen suçlar 202
Atatürkçü dindarlık 742
Atatürkçü Düşünce Derneği 1103
Atatürkçülük 1009
Atatürk inkılapları 248, 349
Atatürk Türbesi 136, 160
Atatürk'ü Koruma Kanunu 193, 602, 618
Atebât 714

Atilla Karaosmanoğlu 274
Atilla Özdür 717
Atina 1119, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1141
Avnullah Kâzımî 982
Avram Galanti 532, 543
Avrupa 47, 296, 298, 350, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 402, 404, 407, 408, 660, 854, 930 bk. Batı
Avrupa Birliği 124, 393, 402, 403, 404, 405, 410, 424, 958, 959, 1124
Avrupa düşmanlığı 956
Avrupa hayranlığı 956
Avrupailik 514
Avrupa kimliği 407
Avrupalılaşmak 157 bk. Batılılaşma
Avrupalılık 403
Avrupa Tarihi dersleri 411
Aya İrini Kilisesi 1141
Ayasofya Camisi 190, 373, 378, 553, 569, 772, 1087, 1124, 1131-1142
Ayder yaylası 1069
Aydın 60, 111, 248, 584, 586, 871, 1136, 1141
Aydın din adamı 201, 1006
Aydınlanma 980, 994
Aydınlar 238, 485, 756, 1020, 1081, 1085
Aydınlar Ocağı 271, 279, 280, 323
Ayete'l-Kürsi 560, 872
âyet levhaları 536
Âyetullah Ruhanî 717
Âyin 113, 193, 870, 893
Ayrılıkçılık 968
Azerbaycan 657, 665, 875
Aziz Mahmud Hüdai 134, 151, 1070
Aziz Nesin 552
Azınlıklar 218, 219, 472, 835, 956, 1102
Azmi Özcan 964

B

Baba-Babalık 145, 897
Babanzâde Ahmed Naim 170, 489, 754, 766, 835, 951, 980
Babanzâde İsmail Hakkı 42
Babil Sahaf 516
Baha Kayserilioğlu 984
Baha Tanman 1053, 1110, 1112
Bahreyn 704
Bahriye Üçok 839, 1103
Bahtiyar İstekli 861
Bakü 530, 543
Balfour Deklarasyonu 691, 694, 695, 696, 947
Balıkesir 1077, 1089
Balkanlar 669
Barış Gönüllüleri 963, 976
Barış Harekâtı 726, 728
Bartholomeos 1124
Bartlett 131
Basın 186, 196, 248, 462, 540, 552, 821, 1017, 1115, 1136
Başörtüsü 185, 194, 199, 234, 274, 289, 405, 409, 415, 417, 421, 426, 469, 475, 522, 613, 1002, 1003, 1017, 1019, 1023, 1024, 1026, 1028, 1032, 1034, 1035, 1038, 1039, 1041, 1043, 1044
Başpiskopos 1125
Basra Körfezi 670
Batı 232, 407, 411, 534, 536, 555, 1108, bk. Avrupa
Bâtıla inanış 399
Bâtıl inanç/itikat/akîde 82, 111, 127, 128, 130, 132, 134, 136, 139, 141, 160, 165, 376, 467, 672, 752, 772, 842, 866, 875, 879-881, 886, 893, 910, 914, 997
Batılılaşma 1132
Batı medeniyeti 118, 420 bk. Avrupa medeniyeti

Batınîler ve Karmatîlerin İçyüzü 117
Batınîlik 117, 896
Batı Trakya 205, 218, 1123, 1124, 1125
Battal Gazi 284
Bayazıt 1062
Bayazıt Camisi 623
Baykuş 135
Bayrak 551, 663, 791
Bayram 755
Bayram namazı 872, 1096, 1097, 1107, 1123
Bebek Camisi 1074
Bedii N. Şehsuvaroğlu 779
Bedir gazvesi 168
Bediuzzaman Said Nursi 113, 123, 340, 342, 551, 552, 554, 813, 823-826, 828-830, 832, 834-836, 840, 842, 844, 845, 884, 886, 951
Bedri Koraman 240, 275, 1029
Bedr'in arslanları 128, 140
Bedri Ruhselman 984, 986, 987
Behçet Kemal Çağlar 610, 999
Behice Boran 419, 1117
Behruz Çinici 1082
Beka fikri 296, 298, 956
Bekir Berk 833
Bekir Haki Yener 248, 250, 251
Bekir Kütükoğlu 136, 419
Bektaşî- Bektaşîlik 86, 117, 138, 477, 893, 895, 896, 897, 905
Bektaşî tacı 465
Belkıs Vassaf 534
"Ben Melâmet Hırkasını Kendim Geydim Eğnime" 286
Beni Sadr 717
Benjamin Fortna 969
Bereket 889, 991
Bereket duası levhası 561, 865, 869, 874
Bergson 485, 502, 983
Bernard Lewis 232, 233, 419, 944, 946, 948, 950
Besim Atalay 478, 479, 542, 748, 768
Beşir Ayvazoğlu 936, 979, 1135
Besmele 536, 545, 553, 555, 560, 861, 869, 872
Beyanu'l-Hak 342
Bey'at 41
Beyaz Saray esnafı 561
Beynelmileliyet 662
Beyrut 55, 966
Beytullah 1071
Beytülmal 1003
Biat 45, 48
Biberiye Tarikatı Hakkında 117
Bidat 82, 111, 564, 673, 842, 910, 914, 916, 918
Bilim 79, 81, 402, 421, 430, 431, 432, 511, 555, 596, 597, 670, 849, 850, 852, 856, 857, 983, 989, 997, 1006
Bilimcilik 997
Bilim ve teknoloji 429
1960 darbesi bk. 60 darbesi
1961 Anayasası 193, 247, 253
1947 CHP Kurultayı 72, 74, 463, 466, 498
1933 Üniversite Reformu 489, 493, 497, 513
1933 Üniversite tasfiyesi 485
1982 Anayasası 467
1928 Dinî Islah Beyannamesi 198
Bin yıllık tarih 310
Birarada yaşama 124, 693, 835, 948, 956, 976, 1028
Birgivî Mehmet Efendi 180, 915
Birinci Cihan Harbi 40, 61, 68, 82, 203, 659, 661, 664, 675, 694
Birinci Meclis 28, 61, 68, 82, 83, 212, 217, 299, 342, 577, 585, 874, 991
Birleşik Arap Emirlikleri 704
Birlik arayışları 671, 659
Birlik Partisi 116, 900, 901
"Bir Lokma Bir Hırka" 85, 1005, 1017

Bî-ser ü pâ 175
Bitlis 966
Bizans 373, 863, 1134, 1135
Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi 288
Bizans müzesi 1131
Boğazlar hakimiyeti 205, 219
Borislav Sajtinac 183
Boşanma 1040
Bosna 652
B. Parker 453
"Bu da Geçer Ya Hû" 557
Buharî hatimleri 991
Bulak 55
Bülent Ecevit 88, 595, 723, 900, 927, 1105
Bülent Nuri Esen 599
Bülent Şeren 151, 245
Burhan Felek 552
Burhan-ı İttihad Mektebi 53
Burhan Toprak 986
Bürokrasi 60, 99, 238, 248, 298, 1060
bk. Asker-sivil bürokrasi
Bursa 300, 965, 1011, 1012, 1057, 1066
Bursa Mısrî Dergâhı 535
Büyücü-lük 132, 135, 145
Büyük Doğu 315, 589, 1133
Büyük Fetih 378
Büyük Reşid Paşa 322

C

Cahiliye 863
Cami 60, 64, 101, 127, 133, 145, 225, 230, 239, 243, 248, 252, 265, 274, 332, 359, 376, 405, 409, 413, 415, 417, 418, 420, 421, 423, 459, 463, 466, 497, 504, 557, 558, 561, 572, 601, 621, 623, 626, 638, 648, 651, 669, 723, 726-728, 730, 810, 813, 896, 898, 902, 904, 924, 928, 1005, 1013, 1017, 1050, 1053, 1058-1060, 1065, 1068, 1071, 1073-1083, 1085-1090, 1097, 1121
Cami cemaatı 810, 812
Cami dersleri 460, 494
Cami mimarisi 511, 641, 1060, 1071, 1074, 1076, 1083, 1095, 1096, 1098, 1107, 1112, 1114
Cami Yaptırma Derneği 187, 418, 1077, 1078, 1093, 1112, 1114
Ceditçiler 176
Celal Bayar 162, 237, 553, 587, 588, 597, 598, 603, 605, 716
Celalettin Hoca Ökten 449, 509
Celal Nuri 290
Cemaat-lar 38, 91, 110-112, 116, 117, 120, 122, 123, 194, 196, 197, 246, 269, 270, 274, 404, 464, 467, 511, 606, 654, 810, 812-814, 816-821, 827, 831, 919, 932, 950, 965, 971, 972, 973, 1000, 1006, 1040, 1042
Cemaat vakıfları 1124
Cemaat-i İslâmî 909
Cemaleddin Efgani 260, 330, 1020, 1030
Cemaleddin Kasımî 330
Cemal Gürsel 245, 250, 253, 257
Cemal Hüsnü Tagay 538
Cemal Nadir Güler 289, 541, 655, 663
Cemal Öğüt 259, 261
Cemal Oğuz Öcal 166
Cemevi 91, 898, 902, 1078
Cemil Aydın 656
Cemil Sena 993
Cemil Uybadın 933
Cenap Şahabettin 951
Cenaze namazı 926, 927, 928, 1117
Cengiz Kahraman 941
Cevat Akşit 938
Cevat Dursunoğlu 587
Cevat Rıfat Atilhan 335, 647, 649, 696
Cevdet Paşa 329, 956, 1051, 1052, 1054

Cevdet Sunay 253, 784
Cezayir 657
Charles H. Sherill 772
CHP 29, 89, 129, 143, 161, 192, 229, 235, 267, 278, 301, 414, 415, 439, 463, 466, 498, 551, 555, 576, 589, 597-600, 602, 614-616, 618, 620, 737, 743, 818, 877, 900, 1042
CHP Kurultayı 72, 74, 466, 498
CHP-MSP koalisyonu 470
CHP Yedinci Kurultayı 651
Cihad 395, 407, 647, 649, 723, 916, 918, 954, 1017
Cihad Fetvası 576, 661
Cihat Baban 353
Civilisation 430
Coğrafya 293, 311, 670, 672
Cübbe 603
Cuma-namazı 185, 243, 462, 472, 749, 755, 1013, 1080, 1081, 1107, 1123
Cuma selâmlığı 327
Cumhuriyet 315, 584, 587, 613, 771, 991
Cumhuriyet 999, 1009
Cumhuriyet ideolojisi 101, 104, 118, 132-134, 141, 155, 156, 165, 194, 196, 226, 299, 301, 302, 308, 312, 315, 316, 321, 333, 335, 336, 343, 345, 376, 399, 446, 465, 466, 473, 490, 497, 540, 542, 549, 551, 595, 597, 663, 735, 820, 871, 879, 918, 960, 983, 997, 1000, 1025, 1098, 1114
Cumhuriyet inkılapları 405, 409, 424
Cumhuriyet tarihi 991
Cüppe 231, 235, 240, 277, 405, 469, 513, 514, 518, 521, 539, 939, 1119

Ç

Çağdaş İslâm düşüncesi 29, 30, 672, 915, 996, 1020, 1026
Çağdaş uygarlık seviyesi 108, 201
Çamlıca Bektaşî Tekkesi 905
Çan 965, 973
Çanakkale harbi 40, 168
Çankaya 462, 590, 614, 1091
Çan kulesi 409, 1125
Çaput bağlamak 136, 160, 179
Çarşaf 141, 151, 246, 248, 249, 261, 289, 393, 405, 409, 415, 417, 418, 443, 455, 717, 954, 1002, 1019, 1025, 1034, 1035, 1037, 1038, 1042
Çarşafla Mücadele Haftası 1038
Çelebilik 145
Çelebi Mehmed 1011
Çetin Özek 233, 847
Çıkmaz sokak 1051
Çokhukukluluk 948, 1028
Çok kadınla evlilik 407, 1021 bk. Dört kadınla evlilik
Çokpartili dönem 70, 189, 192, 242, 248, 269, 316, 317, 359, 373, 375, 380, 393, 394, 412, 425, 453, 462, 465, 518, 596, 613, 615, 636, 652, 816, 853, 868, 871, 974, 1034, 1076, 1078, 1086, 1136
Çöle İnen Nur 318
Çöl kanunu 542

D

Dağıstan Çetinkaya 1033
"Dağlar ile Taşlar ile..." 286
Dahîlek yâ Resûlellah 395
Dahiliye Vekâleti 755
Damat İbrahim Paşa sebili 131
Dankwart A. Rustow 419
Darbe 112, 189, 238, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 252, 254-256, 1091, 1094
Dâr-ı İslâm 648
Darülfünun 60, 482-485, 487, 494, 495, 514, 517, 852, 856, 857

Darülfünun İlahiyat Fakültesi 493, 680
Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası 497
Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye 767
Darü'l-Hilafe Medresesi 68, 69, 767
Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi ile Taşra Medârisi Hakkında Nizamname 61
Darvin teorisi 277
Dede Korkut hikâyeleri 875
Dedelik 145
Demiryolu 667, 668
Demokrasi 57, 198, 230, 235, 343, 381, 407, 507, 584, 588, 613, 615, 620, 814, 911, 989, 1017, 1028, 1060
Demokratikleşme 186, 269, 462
Demokrat Parti 205, 235, 254, 357, 498, 617, 738, 818, 823, 839, 900, 1094 bk. DP iktidarı
Denison Ross 549
Deniz Baykal 1042
Dergâh 85, 557
Dersiamlık 494
Ders kitabı 289, 328, 445, 468, 752, 967, 969, 976, 982
Derviş-luk 81, 82, 84, 85, 89, 93, 95, 145, 399, 556, 667, 879, 880, 1017
Derviş Mehmet 199
Derviş Vahdeti 199, 228, 823
Descartes 502
Destan 284
Devlet 270, 329, 380, 422, 780, 830
Devlet-i Aliyye 329
Devlet-i İslâmiye 46
Devlet Planlama Teşkilatı 1014
Devrimcilik 578
Devrim Diyanet Sitesi 1095, 1096
Dil 991
Dilencilik 132
Dil Kurumu bk. TDK
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 1001
Din 208, 245, 255, 308, 311, 359, 362, 466, 494, 525, 540, 556, 598, 620, 651, 656, 723, 755, 773, 780, 810, 812, 817, 830, 855, 886, 932, 946, 947, 948, 958, 979, 980, 983, 997, 999, 1006, 1025, 1050, 1054, 1062, 1111
Din adamı 71, 92, 111, 199, 243, 249, 416, 449, 457, 498, 500, 504, 510, 557, 598, 600, 716, 880, 882
Din alanı 414, 497, 598, 1000
Din anlayışı 110, 451, 738, 740
Din araştırmaları 547
"Din Asıl Devlet Onun Fer'idir" 183
Din Bilgileri Dersaneleri 187, 463
Din bilgisi 538
Din-bilim çatışması 421, 984, 1006
Din-bilim uzlaşması 855, 856, 1006
Dincilik 192, 233, 883
Dindar 111, 186, 202, 393, 488, 558, 650, 736, 884, 979, 983, 989, 991, 1003, 1025, 1028, 1035
Dindar kadınlar 134
Dindarlaşma 186, 248, 1085, 1095, 1115
Dindarlık 196, 742, 813, 816, 932, 991, 992, 993, 994, 997, 1002, 1003, 1004, 1005, 1009, 1014, 1091, 1107, 1111
Dindarlık kodları 494
Dindar-muhafazakâr çevreler 1026
Dinde Reform 296, 499, 500, 993, 998, 1000
Din Dersi kitapları 459, 602
Din Dersleri 72, 108, 187, 196, 230, 239, 280, 422, 453, 459, 460, 463, 464, 466, 468, 470-472, 474, 498, 500, 505, 538, 539, 576, 599-601, 652, 953, 954, 960
Din-devlet anlayışı 183, 276, 1003
Din-devlet ayrılığı 270

Din-devlet ilişkileri 69, 98, 118, 183, 184, 185, 196, 457, 821, 996
Din dili 735, 736, 738, 751, 913
Din eğitimi 59, 63, 64, 69, 70, 72-74, 106, 108, 120, 122, 187, 189, 193, 196, 199, 225, 245, 419, 451, 457, 460, 463, 464, 466, 467, 470, 471, 473, 474, 476, 494, 496, 497, 501, 502, 504, 510, 511, 539, 601, 602, 651, 652, 851, 918, 965, 972, 1000, 1096
Din Eğitimi Genel Müdürlüğü 73, 474
Din Eğitimi Raporu 467
Din eserleri 525
Din görevlileri 112, 418
Din hanesi (nüfus cüzdanında) 953, 955, 957, 958, 959, 960, 961
Din hürriyeti 194, 457, 459
Din ıslahatçıları 502
Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu 505
Din istismarı 193, 246, 258, 471, 614, 616, 617, 620, 622, 751
Din işleri 106, 107, 108, 120, 197
Din İşleri Yüksek Kurulu 118, 493
Din kanunları 209
Din kitapları 755
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 193, 298, 953, 954
Din müessesesi 230, 256, 501
Din öğretimi 500
Din politikaları 98, 246, 248
Din Seminerleri 463
Din-siyaset ayırımı 1000
Din-siyaset ilişkileri 98, 225, 257, 325, 326, 574, 576, 596, 618, 755
Din-tarih-gelenek 375, 376, 554, 574, 677
Din terbiyesi 111, 468, 471, 880
Din ü devlet 32, 183
Din ve hilafet 214
Din ve laiklik 1006
"Din ve Millet Birdir" 661
Din ve milliyet 171
Din ve vicdan özgürlüğü 193, 275, 604, 615, 618, 651, 994, 996, 1017
Din yorumları 914, 996
Dindışılık 166
Dinî 28, 61, 69, 210, 243, 289, 318, 326, 330, 395, 415, 420, 542, 659, 727, 765, 1019, 1119, 1124
Dinî alan 258, 416, 813, 979, 982, 995, 1007, 1025, 1094, 1096
Dinî âyin 193
Dinî bilgi 106, 329, 332, 459, 482, 493, 494, 738, 983, 997, 1000
Dinî düşünce 132, 255, 269, 872, 1025
Dinî eserler 194, 230, 329, 496
Dinî gruplar 110, 112, 120, 197, 246, 247, 269, 812, 813
Dinî hareketler 241, 246, 255, 278, 1085
Dinî hayat 106, 120, 132, 140, 420, 493, 494, 596, 601, 724, 726, 755, 812, 868, 872, 996, 1035
Dinî hissiyat 668
Dinî hizmetler 493
Dinî ifade biçimleri 752
Dinî ilimler 502
Dinî inkılaplar 215
Dini Islah Beyannamesi 497
Dinî ıslahat 198, 298
Dinî kitaplar 329, 337
Dinî kurumlar 234, 880, 1096
Dinî kültür 493, 1050
Dinî-millî 166, 167, 169, 210, 659, 766
Dinî milliyet 652
Dinî müesseseler 653
Dinî nikâh salonu 1094
Dinî otorite 115
Dinî politika 331
Dinî reform 414, 416, 418, 419

Dinî saha 328, 493
Dini siyasete alet etmek 603
Dinî talepler 188
Dinî tarih 304
Dinî terbiye 467
Dinî tesisler 71, 201
Dinî velâyet 31
Dinî ve millî vahdet 113
Dinî yayıncılık 64, 329, 337, 418, 560, 576, 601, 606, 763, 851, 1000
Dinî yenilenme 111
Dinîleşme 59, 188, 983
Dinimiz 999
Dinin sekülerleştirilmesi 132
Dinin siyasete alet edilmesi 337
Dinin tektipleşmesi 451
Dinin yükselişi 419
Dinlerarası diyalog 113, 404, 691, 948, 950, 956, 963, 971, 976, 1102, 1124
"Dinli Bir Hayat Hayatlı Bir Din" 752, 996, 1032
Dinsizlik 100, 651
Divitçizâde Şeyh Mehmet Talip Efendi Mescidi 1070
Diyanet 103, 138, 141, 273, 467, 557, 601, 633, 726, 742, 768, 811, 817, 831, 837, 881, 882, 918, 919, 925, 926, 928, 950, 956, 959, 971, 974, 976, 1000, 1002, 1003, 1009, 1026, 1062, 1069, 1073, 1093, 1115, 1119
Diyanet İşleri Başkanlığı 68, 69, 71, 73, 74, 95, 97, 98, 101, 102, 104, 106-108, 115, 116, 120, 139, 185, 194, 196, 201, 207, 215, 243, 245, 247, 251, 253, 256, 299, 304, 404, 418, 419, 424, 464, 466-468, 471, 474, 493, 500, 501, 504, 509, 602, 654, 680, 691, 735, 737, 755, 757, 758, 763, 769, 773, 811, 815, 819-821, 839, 846, 870, 892, 901, 909, 960, 971, 981, 1078, 1080, 1091, 1094, 1096
Diyanet Vakfı 123, 718, 1080
Diyar-ı İslâm 396
Diyâr-ı küfr 296, 395, 396, 408
Doğan Avcıoğlu 963
Doğan Nadi 552
Doğu-Batı çatışması 488, 1108
Doğu Hıristiyanlığı 963, 966, 968
d'Ohsson 31
Döngel 892
Dönmelik 696, 697
Dört eğilimi birleştirme 276
Dört halife 583, 749
Dört kadınla evlilik 405, 1037 bk. Çok kadınla evlilik
Dörtlü takrir 588
DP iktidarı 138, 151, 161, 188, 190, 192, 193, 237, 260, 368, 373, 375, 377, 402, 414, 439, 468, 470, 504, 505, 588, 589, 595, 597, 600-602, 604, 606, 616, 737, 783, 870, 877, 1060, 1140 bk. Demokrat Parti
Dua mecmuası 1000
Dua metinleri 561
Dünya Müslümanları Birliği 648
Dünya sistemi 402
Dünya vatandaşı 958
Düşmanın silahıyla silahlanmak 402

E

Ebced Hesabı 529
Ebülhüda 333
Ebulûla Mardin 517, 518, 519, 981
Ebu Müslim Horosanî 874
Ebüzziya Tevfik 42, 1051
Ecnebi maarif müsteşarları 453
Edebiyat Fakültesi 483, 489
Edirne Selimiye Camisi 1001
Edward A. Freeman 407
Edward Said 693, 1020
Edward W. Lane 876, 877
Efkâr-ı umumiye 293

Efsane 997
Efsuncu 91
Ege-Helen 155
Egemenlik 587
Ege-Yunan medeniyeti 158, 160
Eğitim sistemi 64, 491, 976
Ehl-i Beyt 872, 878, 887, 893, 896, 905
Ehl-i salîb 665, 677
Ehl-i Sünnet 39
Ekalliyetler 652
Ekmeleddin İhsanoğlu 555
Ekrem Hakkı Ayverdi 376, 986, 987, 1098
"el-Hâkimu Huve'llah" 911
el-Hamra Sarayı 327
Elifbe 127, 235, 537, 533, 541, 552
Elmalılı Hamdi Efendi 340, 343, 766, 767, 769, 770, 771, 774, 835, 910
el-Mer'etu'l-Müslime 1022
Elnare Abdullayeva 286
Emevî İslâmı 290
Emevîler 34, 583
Emin el-Hüseynî 649, 676, 679, 681, 682
Emin Oktay tarihleri 375
Emin Onat 154, 157, 161
Emir Sultan 151
Emîrü'l-mü'minîn 47
Emperyalizm 650, 963
Emre Kongar 274, 835
Emre Yalçın 1098
Emrullah Efendi 459
e-muhtıra 252
Enâm-ı şerifi 556
Encümen-i Dâniş 752
Encümen-i İlmî 66
Endonezya 652
Enis Behiç Koryürek 986, 987
Enternasyonalist söylem 659
Enver bıyığı 45
Enver Paşa 981
Enver Sedat 247, 278, 704
Erbâb-ı hall ü akd 338, 340
Erbilli Esad Efendi 340, 433
Ercümend Ekrem Talu 1116
Eren Yeşilyurt 868
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 106
Erkan Mumcu 453
Ermenekli M. Safvet 228
Ermeniler 586, 963, 968
Ermeni Patrikliği 1129
Ermeni ve Rus mezâlimi 723
Ernest Renan 430
Erol Güngör 975
"er-Rızku Alellah" 537, 553, 557, 564, 872
Ertuğrul Gazi 137
Erzurum Kongresi 359
Eşarp reklamı 1041
Esâtirî 879
Esed Hubeyş 55
Eski 226, 289, 301, 329, 395, 613, 752, 823, 859, 1051, 1059, 1108
Eski harf 193, 277, 382, 415, 472, 526, 533, 537, 538, 540, 541, 543, 544, 551, 560, 853, 979
Eski rejim 226, 613
Eski Türkçe 536, 538
Eski yazı 376, 439, 525, 548, 552, 554, 558
Esma-i Hüsnâ 890
Esnaf ahlâkı 88
Eşitlik 401, 407, 491, 584, 586, 660, 954, 1018
Eşref Edip 230, 250, 253, 597, 737, 777, 829
Ethem İzzet Benice 738
Ethem Ruhi Fığlalı 745, 901
Eti 155
Etibank 162
Etnik-etnisite 835, 944, 946, 947, 948, 951

Ev-ev mimarisi 300, 1048, 1051
Evkaf 65, 106, 216, 230, 464, 466 bk. Vakıflar
Evliya 179, 284, 813, 878, 883, 910, 1070
Evliya menkıbeleri 724
Evliya padişah 308, 342
Evliya türbesi 132, 137, 138, 160, 724, 1012
Evliyâ-yı umûr 338, 340
Evrensellik 488, 490, 514, 814, 1006
Eyüp
Eyüp Camisi 630
Eyüp Sabri Hayırlıoğlu 114, 119
Eyüp Sultan 134, 151, 331, 669, 861, 867, 869, 1053, 1062
Eyüp Sultan türbesi 129, 137, 145
Ezan 190, 239, 251, 275, 353, 378, 395, 409, 413, 558, 560, 601, 663, 734, 736, 737, 743, 746, 747, 870, 871, 874, 924, 1071 Ayrıca bk. Türkçe ezan
Ezan sesi 1086, 1116, 1118
"Ezansız Semtler" 871, 888, 1086
Ezher 398, 651, 653, 675, 676, 680, 857

F

Fabrika bacaları 393, 402, 991, 1014
Fahreddin-i Razî 427
Fahrettin Erdoğan 902
Fahrettin Kerim Gökay 352, 377, 999
Fahri Özdilek 253
Faik Reşit Unat 304
Faizsiz bankacılık 423, 564, 787, 997, 1002, 1042
Falaka 59, 235, 439
Falcılık 145
Falih Rıfkı Atay 63, 206, 212, 230, 502, 613, 614, 1093
Farabî 68, 429, 434, 502
Farsça 491, 502
Faruk Güventürk 846
Faruk Özerengin 370
Fas 652
Fatih 311, 312, 378, 380, 1062, 1108, 1112
Fâtiha 166, 167, 178, 872
Fatih Camisi 1093, 1095, 1135
Fatih Harbiye 1107, 1108, 1112
Fatih'in türbesi 136, 867
Fatih Medreseleri 517, 520
Fatih Özkafa 874
Fatih Sultan Mehmed 136, 220, 375
"Fatih Sultan Mehmet Han Konuşuyor" 378
Fatin Gökmen 482, 501
Fatin Uluengin 1101
Fatma Barbarosoğlu 932
Fazilet Partisi 278
Fazıl Polat 728
Fazlurrahman 672
Felsefe 429, 430, 487, 489, 495, 520, 736, 912, 993
Felsefe şubesi 489
Fener Rum Patrikhanesi 217, 1124, 1129
Feneryolu Camisi 187, 1110, 1112
Ferâiz-i hamse 329
Feridun Dirimtekin 376
Ferid Vecdi 1022, 1024, 1031
Ferit Edgü 578
Ferit Kam 396
Ferruh Bozbeyli 1082
Fes 45, 59, 92, 93, 127, 141, 235, 240, 279, 289, 395, 415, 469, 931, 937, 939, 991, 1035
Fethin 500. Yılı 373, 517, 1136
Fethi Okyar 613
Fethiye Camisi 1121, 1122, 1126
Fetih 151, 312, 373, 377, 381, 395, 517, 518, 1133, 1135
Fetih şehitleri türbeleri 134
Fetva 107, 1002, 1042

Fevzi Çakmak 73, 145, 299, 345, 347, 348, 352, 353, 738
Fikri Sağlar 835
Filistin 40, 647, 650, 652, 670, 675, 678, 680, 681, 683, 691, 693, 694, 696, 697, 698, 700, 702, 704, 705
Filistin cephesi 648
Filistin kampları 698
Filistin-Kudüs 649
Finans kurumları 564 bk. Faizsiz bankacılık
Fitne 337, 568
Fitre 479
Fıkıh 329
FKÖ 651, 698
Folk İslâm 740, 875, 876, 883 bk. Halk Müslümanlığı
Foschini 154
Fransa 246, 898, 900
Fransa Sefaretnamesi 394
Fransızca 325, 495
Fransızlar 775
Frenk 930, 989
Frenk evi 1051
Fuat Başar 564
Fuat Köprülü 288, 587, 603, 616, 809, 951
Fuat Paşa 325, 1054
Fünûn 430
Fütüvvetnâme 88, 876
Fuzulî 79, 896

G

Galataport binaları 1066
Galatasaray Lisesi 539, 972
Galip Kemali Söylemezoğlu 1140
Garbis Fikri 986
Garoudy 871
Garp medeniyeti 397 bk. Avrupa medeniyeti
Gavur 396, 398, 668, 947, 969, 989, 1020, 1031
Gavurların cenneti 393, 394
Gavur mektep 398
Gavur padişah 398, 570
Gayrımillî 155, 166
Gayrımüslim-ler 118, 122, 184, 210, 213, 214, 215, 216, 221, 574, 586, 659, 660, 662, 664, 810, 953, 954, 966, 968, 969, 972, 1110, 1119, 1124, 1129
Gayrımüslim cemaat vakıfları 122
Gaza 395
Gazâlî 68, 427, 434, 896, 984
Gazete 752, 754, 759, 762
Gazze 693
Gecekondu 1059, 1060, 1065, 1079, 1086
Geçmiş 153, 283, 284, 288, 289, 305, 375, 395, 522, 614, 864, 1034
Gelecek 153, 284, 286, 305
Gelenek 86, 184, 326, 328, 376, 488, 558, 614, 864, 918, 932, 980, 1062, 1115
Gelenekçilik 157
Geleneksel İslâm anlayışları 493
Gencay Şaylan 273, 587, 831
Gerçek İslâm 672, 772, 774, 814, 1026
Geri 226
Gerici-lik 226, 229, 232, 233, 236, 349, 350, 620, 654, 743, 1105, 1114
Gezi eylemi 421
Girne 726
Göbek bağı 133
Göç 1028, 1035, 1058, 1061, 1065, 1080
Gökçen Beyinli 161
Gökdelen 1047, 1065, 1067, 1073, 1117
Gök/rahmet kapısı 874
Goldziher 876
Gösterişçi tüketim 1043
Gotthard Jaeschke 419

Gözbağıcılık 132
Göztepe Camisi 623
Graham Fuller 278
Gül Baba 151
Gümülcine 1123, 1125
Gümüş Motor 1014
Gündüz Aktan 412
Gündüz Ökçün 715
Güneş Dil Teorisi 514, 629, 1135

H

Hac 331, 418, 560, 600, 648, 667, 676, 775, 777-788, 794, 851, 864, 870, 909
Hac Hatıratı 779
Hac Yolları 669, 775
Haç 183, 410, 965
Hâcet penceresi 127, 129
Hacı Bayram Camisi 589, 1060
Hacı Bayram kitapçıları 561
Hacı Bayram-ı Veli 134, 137, 138, 151, 1050, 1064
Hacı Bayram-ı Veli Türbesi 145, 874
Hacı Bektaş-ı Veli 134
Hacı Bektaş-ı Veli türbesi 895
Hacı Bektaş Veli Dergâhı 935
Hacı uğurlama 870
Hacı ziyaretleri 777
Haçlılar 382, 973
Haçlı Seferleri 302, 378, 405, 966, 1128
Hadariyet 429
Hafıza 129, 158, 269, 284, 286, 305, 413, 442, 522, 554, 560, 645, 647, 736, 865, 991
Haham 691, 939
Hahambaşılık 1129
Hak Dini Kur'an Dili 742, 769, 770, 771, 773, 774
Hakikat 448, 449, 450, 452
Hakikat arayışı 452
Hakikat aşkı 450
Hakimiyet 46, 913, 918
"Hakimiyet Allah'ındır" 911, 913, 918
Hakimiyet-i milliye 220
"Hakimiyet Milletindir" 576, 577
Halaskârân-ı İslâm 365
Hala Sultan 726
Hal Fetvası 337
Halide Edip Adıvar 951, 1019
Halife 113, 337, 338, 339, 569, 570, 578, 584, 665, 668, 676, 755, 893, 915
Halife Abdülmecit Efendi 33, 45, 48, 52, 676
Halifelik 30, 205, 680
Halil Vehbi Eralp 546
Halim Büyükbulut 859
Halim Özyazıcı 525, 1112
Halk 189, 284
Halka rağmen halk için 298
Halk dini 884
Halkevleri 101, 1090
Halk hakimiyeti 613
Halk hattatı 861
Halk İslâmı 422, 424
Halk kitapları 892
Halk Müslümanlığı 110, 132, 140, 193, 298, 332, 420, 422, 424, 474, 493, 536, 556, 558, 560, 570, 738, 740, 809, 859, 860, 862, 864, 866, 867, 870-872, 875, 876, 878-880, 885-887, 991, 997 bk. Folk İslâm
Halk sûfîliği 672, 915
Haluk Karamağaralı 1098
Haluk Perk 525
Hamas 693, 701
Hamaset 293, 316, 319, 324, 404, 1060
Hamaylı 560, 872, 874
Hamdi Kasapoğlu 839
Hamdi Ragıp Atademir 501
Hamdullah Suphi Tanrıöver 74, 88, 135, 464, 465, 498, 500, 502, 540, 596, 599, 650, 652

Hamide Remzi Uzbark 983
Hamit Aytaç 1112, 1113
Hamiyyet 53
Hanedan-ı Âl-i Osman 41
Hanefîler 122
Hanefî-Sünnî 116
Hareket-i ıslahiye 178
Harem 1017, 1030
Haremeyn 694, 789, 791, 794, 798, 915, 1031
Harem-i Şerif 1031
Harf İnkılabı 447, 484, 525, 530, 532, 533, 539, 540, 541, 546, 547, 551, 556, 576, 600, 626, 634, 739, 869, 1000
Harfler 526
Harf levhaları 543
Harita 671
Harp Akademisi 899
Hasan Ali Koçer 493
Hasan Âli Yücel 90, 168, 401
Hasan Basri Çantay 771
Hasan el-Benna 704
Hasan Esat Işık 415
Hasan Hüsnü Erdem 114, 843
Hasan Kuruyazıcı 169
Hasan Rami Yavuz 551, 811
Hasan Yenilmez 890
Haseki Eğitim Merkezi 471
Haşema 1041, 1043
Hasip Yardımcı 1014
Hasta adam 297
Hat 376, 860, 872, 889, 917
Hatay 205
Hatay 1. Medeniyetler Buluşması 971
Hatay Günleri 963
Hatice Babacan 234, 1023, 1038, 1041
Hatim 991
Hat istifleri 559, 560
Hat sanatı 554, 565, 567, 580
Hatıra-i Zafer 33
Hatuniye Dergâhı 82, 84
Havra 216
"Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" 1001
Hayber 284
Hayreddin Karaman 404, 915
Hayri Efendi 72
Hz. Adem 286
Hz. Ali 284
Hz. Ali Cenkleri 558
Hz. Muhammed'in Türklüğü 1000, 1135
Heath W. Lowry 976
Helal et 423
Helmut Kohl 404
Henri van Lier 1074
Heterodoks 298
Heybeliada Ruhban Okulu 1122, 1124, 1127
Heyet-i Temsiliye 589
Hicaz 30, 40, 694
Hicaz Demiryolu 668, 676, 794
Hicret'in 15. Yüzyılı 195, 723
Hicri takvim 195
Hikmet 432, 433, 482, 584
Hikmet Bayur 353
Hikmet Çetin 275
Hikmet Feridun Es 779
Hikmet Tanyu 974
Hilafet 29, 33, 36, 40, 44, 46-49, 69, 106, 189, 215, 260, 327, 330, 332, 336, 339, 359, 362, 419, 420, 576, 583, 589, 601, 645, 648, 664, 665, 667, 670, 676, 680, 755, 825, 914, 991, 1054
hilafet hakkı/hukuku 31
Hilafetin ilgası 207, 669
Hilafetin Kureyşîliği 52
Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyesi 29
Hilafet Kongreleri 54, 683
Hilafet-saltanat sistemi 32, 340, 614, 824

Hilâl 405, 409, 410, 583, 654
Hilmi Ömer Budda 501
Hilmi Ziya Ülken 277, 504
Hilye 545, 562, 576, 872
Hind 657, 879
Hindistan 31, 34, 36, 38, 52, 70, 302, 646, 652, 660, 668, 672
Hint 665
Hint Hilafet Hareketi 32, 36, 38
Hint İslâm cemaati 41
Hint Müslümanları 549
Hint Okyanusu 31
Hisar Camisi 1083
Hissiyat 28, 284, 286, 293, 295, 316, 319, 324, 380, 455, 468, 560, 817, 875, 1056, 1060
Hissiyat-maneviyat 561
Hitit 155, 157
Hitit amblemi 162
Hitit aslanları 163
Hiyerarşi 86, 184, 287
Hizbullah 701
Hizbu't-Tahrir 57
Hıristiyan Kulübü 402, 404
Hıristiyan-lık 100, 101, 183, 408, 411, 412, 422, 457, 950, 963, 980, 983, 994, 1021
Hıristiyan tarikatı 972, 976
Hoca-hocaefendi 60, 63, 82, 83, 87, 95, 109, 112, 115, 120, 145, 213, 225, 230, 238, 243, 246, 251, 274, 289, 362, 395, 399, 422, 423, 465, 558, 585, 613, 691, 716, 745, 813, 816, 817, 886, 936, 1001, 1105, 1119
Hoca İsmail Şükrü 44, 824
Hoca Muhyiddin 60
Hoca-talebe münasebetleri 445
Hortlak 92
Hoşgörü 950
Howard A. Reed 419, 420, 422, 425, 470, 1082
Hüddâm-ı Kâbe 47
Hukuk müşavirleri 208
Hükümet-i ruhaniye 35
Hulefâ-yı râşidîn 41
Hulusi Efendi 65, 75
Hümanizm 694, 980, 989, 1119
Humeynî 247, 712, 716, 717
Hurafe 35, 82, 92, 111, 112, 127, 128, 130, 132-139, 141, 160, 165, 233, 237, 238, 246, 376, 422, 433, 468, 500, 564, 672, 752, 772, 842, 852, 866, 875, 879, 881-883, 886, 892, 893, 910, 914, 916, 920, 997, 1094
Hür dünya 596, 651
Hurma 560, 673, 777, 782
Hürmet 454
Hürriyet 27, 32, 400, 401, 486, 488, 584, 613, 660, 665, 1018
Hürriyet-i İslâmiye 665
Hürriyet-istiklâl 33
Hürriyet ve İtilafçılar 228, 343, 767, 854
Hurûfîlik 529
Hüseyin Atay 111, 256, 354, 499, 974
Hüseyin Avni Ulaş 308
Hüseyin Cahit 39
Hüseyin Çelik 453
Hüseyin Gazi Yurtaydın 839
Hüseyin Hatemi 717
Hüseyin Hilmi Işık 1042
Hüseyin Kâzım Kadri 203, 229, 679, 680, 681, 685, 835
Hüseyin Kutlu 1073
Hüseyin Ragıb 657
Hüseyin Tahirzâde 375, 995
Hüsnü Mübarek 247
Hüsnü Tengüz 1074
Hüsrev Hatemi 516, 518, 1105
Hüsrev Tayla 1101
Hutbe 48, 60, 108, 113, 198, 243, 252, 259, 261, 362, 633, 749, 751, 752,

754, 755, 756, 758, 760, 761, 778, 1002, 1003
Hüve'l-Bâki 166, 167, 178
Huzur Partisi 116
Huzur Sokağı 1023

I

Ibrık 59
Ilımlı İslâm 202
Irak 44, 665, 669, 714
Irk 943, 944, 946, 947, 960
Islah 60, 184, 296, 918
Islahat 32, 325, 326, 340, 398, 494, 498, 914, 915, 956, 966, 983, 996, 1058, 1076
Islahat Fermanı 956
Islah-ı Medâris Nizamnamesi 61

İ

İbadet 107, 193, 198
İbadethane 107
İbadet yerleri 107, 108
İbn Batuta 429
İbn Haldun 429, 862
İbn Kemal 136
İbn Rüşd 68, 427, 429, 434
İbn Sina 68, 427, 429, 431, 433, 434
İbn Teymiye 909, 910, 911, 912
İbrahim Âgâh Çubukçu 839
İbrahim Anlaşmaları 704
İbrahim Arvas 348
İbrahim Atay 493
İbrahim Bey el-Esved 55
İbrahim Elmalı 114, 119
İbrahim Kafesoğlu 279, 323
İbrahim Necmi Dilmen 533
İbrahim Öktem 507
İbrani Üniversitesi 676
İctihad 915, 996, 1026
İdeal Cumhuriyet Köyü 1075
İdeolocya Örgüsü 315, 322
İfta 64
İftar 1082
İftar sofrası 191
İhap Hulusi 395, 1009, 1012, 1039
İhkâk-ı hak 101, 400
İhsan Doğramacı 277, 490, 520, 522
İhsan Sabri Çağlayangil 716
İhsan Sungu 768
İhtilâl-ihtilâlciler 246, 252
İhya 296, 672, 683, 694, 918, 1021
İki kanatlı 997, 1003, 1006, 1007
II. Dünya Savaşı 186, 347, 348, 393, 394, 416, 596, 647, 656
II. Dünya Savaşı sonrası 54, 136, 316, 317, 352, 375, 377, 402, 412, 560, 597, 600, 647, 648, 653, 655, 664, 673, 778, 851, 909, 984, 1059, 1091, 1107
II. Maarif Şurası 460
II. Meclis 34, 207, 217, 359, 763
II. Meşrutiyet 613, 662
II. Meşrutiyetin ilânı 337
İlâhî 91, 286
İlahiyat Fakültesi 71, 73, 82, 100, 108, 138, 141, 187, 194, 198, 200, 234, 251, 404, 460, 466, 467, 473, 474, 493, 494, 504, 505, 508-511, 546, 600-602, 652, 653, 691, 718, 787, 814, 821, 870, 882, 918, 919, 956, 1026, 1062, 1083, 1115
İlahiyat Şubesi 61
İlahiyat Tedrisatına Yardım Edenler Derneği 507
İlahiyatçılar 118, 246, 248, 491, 495, 736, 810, 879, 880, 950, 971, 1002, 1031, 1073
i'lâ-yı kelimetullah 395
İlericilik 234
İlerleme 397, 398, 432
İlham 983
İlim 482
İlim ahlâkı 486

İlim-din münasebeti 496
İlim Yayma Cemiyeti 194, 257, 781, 969, 1108
İlim zihniyeti 488
İlm-i ahlâk 329
İlm-i akaid 329
İlmî denetim 490
İlmihal 225, 329, 460, 1000
İlmiye 60, 70, 82, 95, 104, 228, 291, 328, 329, 333, 714, 754, 989, 996
İlmiye kisvesi 518
İmam 37, 48, 65, 66, 95, 259, 395, 462, 463, 466, 469, 504, 568, 569, 760, 1105
İmam Hatip Kursları 187, 239, 416, 600, 601
İmam Hatip Mektepleri 108, 459, 506, 652
İmam Hatip nesli 827, 1006
İmam Hatip Okulu-Lisesi 71, 73, 100, 110, 141, 194, 234, 257, 272, 274, 418, 419, 425, 440, 460, 466, 467, 469, 473, 475, 493, 494, 505, 508, 509, 546, 547, 557, 606, 653, 738, 831, 870, 901, 918, 919, 969, 972, 1003, 1038, 1083, 1114, 1124
İmamlık 47
İmam nikâhı 191, 395, 558
İmamü'l-kebîr 47
İmamü'l-müslimîn 339
İmar 1053, 1055, 1058, 1066, 1078, 1080, 1085
İmaret 133
İmran Öktem 867
İngilizce 973
İngiliz-ler 31, 52, 54, 672, 696, 775, 824, 914, 948
İngiltere 31, 37, 38, 40, 43, 57, 246, 660, 676, 678, 694, 914, 944, 966
Ingmar Karlsson 412
İnkılap-lar 30, 62, 73, 79, 92, 95, 100, 101, 135, 141, 157, 160, 211, 212, 248, 315, 316, 318, 323, 325, 336, 350, 399, 443, 462, 466, 467, 484, 485, 533, 536, 558, 596, 600, 738, 1059
İnkılapçılar 343, 530
İnkılapçılık 304
İnkılap Enstitüsü 485
İnkılap kanunları 107, 299, 867
İnkılap Terbiyesi Heyeti 485
İnkıraz 53, 296
İnsan hakları 407, 956, 1028
İntibah 178, 298, 679, 683
İntisap 113
İran 31, 46, 70, 302, 542, 648, 660, 665, 668, 700, 709, 711-721, 862, 863, 871, 879, 887, 917, 948
İran İslâm Devrimi 195, 247, 278, 711, 719, 721, 1033
İran sineması 718
İrfan Solmazer 251
İrşad 64, 69, 81, 95, 399, 493, 504, 754, 1001, 1040
İrtica 59, 74, 92, 95, 160, 192, 193, 199, 223, 225, 226, 228-230, 232, 234, 236-238, 255, 256, 265, 269, 350, 353, 354, 379, 420, 425, 439, 447, 462, 500, 518, 540, 552, 564, 604, 605, 613-616, 620, 645, 651, 656, 701, 718, 725, 726, 734, 831, 870, 880, 954, 1019, 1025, 1034, 1035, 1085, 1096
İrtica yasaları 1080
İrticaî 201, 275, 597, 700
İrticaî sanat 564
İrvin Cemil Schick 872, 878, 995
İSAM 718
İsa Ruhi Bolay 779
İş Bankası 40
İşgal 645, 665, 695, 824, 1064, 1076
İskat 479

İskender Paşa Cemaatı 703
İskilipli Âtıf Efendi 291, 342, 932
İslâm 238, 253, 255, 270, 278, 280, 290, 310, 311, 315, 330, 376, 404, 405, 407, 408, 415, 418, 422, 424, 447, 493, 502, 541, 542, 654, 664, 775, 809, 879, 884, 947, 953-955, 957-960, 996, 1114
İslâm anâsırı 661
İslâm Ansiklopedisi 186, 416, 597
İslâm birliği 47, 48, 645, 649, 654, 657, 659, 660-664, 667
İslâmcılar 124, 141, 272, 278, 290, 340, 342, 343, 675, 718, 835, 878, 911, 914, 930, 958, 996, 1003, 1028
İslâmcılık 55, 178, 206, 250, 270, 273, 278, 280, 337, 376, 547, 557, 587, 659, 660, 663, 672, 695, 696, 698, 833, 836, 842, 879, 901, 909, 913, 914, 915, 996, 1020, 1038
İslâm coğrafyası 37
İslâmda reform 423
"İslâmda Ruhbanlık Yoktur" 29
İslâm Demokrasi Partisi 604
İslâm demokrasisi 575
İslam dünyası 27, 31, 39, 43-45, 52, 69, 70, 106, 252, 278, 298, 414, 449, 530, 645, 646, 648-653, 655, 656, 661-665, 667, 672, 673, 675, 691, 693-696, 702, 703, 705, 712, 778, 914, 947, 996, 1018, 1020 bk. Âlem-i İslâm
İslâm harfleri 564
İslâm İlahiyat Fakültesi 502, 504
İslâm ilimleri 504, 896
İslâm inkılabı 315
İslâm İşbirliği Teşkilatı 195, 242, 649, 683
İslâm köktenciliği 280
İslâm Kongresi 654, 655, 656, 657, 675, 676, 678, 680, 683, 686, 689
İslâm Koruma Partisi 649
"İslâm Mâni-i Terakkidir" 398, 432
İslâm Mecmuası 1032
İslâm medeniyeti 74, 429, 430, 432, 434
İslâm milleti 663
İslâm milliyetçiliği 664
İslâm şeriatı 287, 288
İslâm siyasî düşüncesi 340
İslâm tarihi 29, 155, 158, 277, 290, 291, 302, 308, 340, 416, 427, 557, 673, 1021
İslâm-Türk Ansiklopedisi 187
İslâm ülkeleri 812
İslâm ümmeti 645
İslâm Üniversitesi 676
İslâm uyanışı 695
İslâm vahdeti 677
İslâm yazısı 554, 559
İslâmı paranteze alma 100, 206, 529, 556
İslâmın canlanışı 414, 648
İslâmî endişe sahipleri 238, 269, 270
İslâmî İlimler Fakültesi 504, 508
İslâmizasyon 278
İsmailağa cemaatı 821
İsmail Atay 354, 355
İsmail Cem 411, 1124
İsmail Cerrahoğlu 493, 495
İsmail Gelenbevî 482
İsmail Habip Sevük 934
İsmail Hakkı Uzunçarşılı 302
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 502
İsmet İnönü 39, 42, 88, 210, 211, 214, 219, 278, 299, 316, 345, 347, 352, 361, 362, 364, 367, 368, 525, 552, 587, 595, 597, 599, 602, 617, 639, 839, 851, 867, 877, 927, 972, 1034
İsmet Özel 355, 564, 712, 734, 1024, 1025, 1043, 1044, 1115
İsmet Yılmaz 453

İspritizma 979, 980, 981, 982, 984, 986, 987, 988
İsrail 412, 649, 650, 651, 675, 676, 684, 691, 693, 694, 696, 700, 712, 947, 948
İsrailiyat 376, 752, 850, 852, 864, 866, 875, 878, 886, 914
İstanbul 2, 48, 49, 52, 68, 297, 300, 327, 386, 665, 668, 670, 675, 794, 795, 802, 967, 979, 1012, 1021, 1047, 1051, 1052, 1054, 1058, 1059, 1065, 1066, 1068
İstanbul Hukuk Fakültesi 485
İstanbul İmam Hatip Okulu Mezunları Cemiyeti 507
İstanbul Tıp Fakültesi 59
İstanbul'un fethi 312
İstanbul'un işgali 27, 30
İstanbul Üniversitesi 483, 484
İstanbul Üniversitesi amblemi 517
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 487
İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 493
İstibdat 34, 35, 41, 130, 223, 225, 226, 228, 325, 334, 338, 339, 341, 343, 362, 584, 614, 823, 911, 954
İstihbarat ağları 964
İstikbal-gelecek 288
İstikbal-i İslâm 679
İstiklâl 27, 46, 310, 589, 665, 727, 1135
İstiklâl Mahkemesi 36, 39, 42, 43, 66, 187, 230, 250, 362, 364, 766, 932
İstiklâl Marşı 28, 68, 165, 166, 167, 171, 364, 366, 454, 622, 664, 700, 871, 1071
İstiklâl Marşı Derneği 564
İstimdat 874
İsviçre Medeni Kanunu 530
İsyan 568, 900, 1017
İsyan ahlâkı 380, 452
İtaat 31, 54, 329, 330, 486, 567, 568, 569, 570, 571, 579, 670, 829, 1017
İttihad 70, 332, 659, 662
İttihad-ı Arab 672
İttihad-ı etrak 54, 662
İttihad-ı İslâm 27, 52, 55, 56, 411, 576, 645, 659-661, 794
İttihad-ı İslâm Cemiyeti 676
İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti 614, 885
İttihad-ı Osmanî 53, 54, 660, 661
İttihad Mektepleri 53
İttihatçı-lar 40, 42, 228, 232, 295, 318, 333, 340, 613, 754, 823, 852, 931, 989
İttihatçılık 335, 343, 359, 367, 664
İttihat ve Terakki 28, 29, 53, 54, 60, 61, 104, 176, 332, 340, 342, 614, 664, 794, 852, 854, 930
İzmir 1065, 1083
İzmir Suikastı 362, 364
İzmirli İsmail Hakkı 277, 497, 739

J

Jandarma dipçigi 552, 606, 763, 1003
J. Dewey 453
Johannes Krüger 154
John Kingsley Birge 419
Jöntürkler 60, 176, 318, 332

K

Kâbe 560, 670, 712, 777, 778, 791, 793, 864, 868, 872, 1030, 1071
Kâbe baskını 247, 278, 1030
Kâbe örtüsü 560
Kadîmciler 176
"Kadîm medeniyetimiz" 300, 429
Kadir gecesi 874, 1105, 1109, 1140
Kadir Mısıroğlu 211, 335, 363, 833
Kadın 93, 191, 248, 289, 615, 1017-1028, 1030, 1031, 1033-1037, 1039, 1040, 1042-1044, 1050, 1051
Kadızâdeliler 915

Kadro 999
Kafes 289, 1050, 1051, 1109
Kâfirlerin cenneti 394
Kahire 54, 55, 60, 1021
Kahr u galebe 339
Kalkınma 989, 999, 1014, 1047, 1055, 1059, 1014
Kalpak 45
Kalp-his terbiyesi 309, 452
Kâmil Akdik 865
Kâmil Miras 909, 912
Kamuran İnan 818
Kamûs-ı Türkî 56
Kanaat önderi 815
"Kanaat Tükenmez Bir Hazinedir" 563
Kanal 7 1042
Kandil 134, 626, 628, 870
Kani Karaca 286
Kan Kalesi 284, 874
Kanun 400
Kanunî 284, 308, 321
Kanun-ı esasi [anayasa] 584, 751
Kanun-ı kadîme 296
Kanunlaştırma 215
Kapitalist-leşme 1004, 1025, 1059
Kapitalizm 402, 653, 777, 963, 964, 1012, 1043, 1047
Kapitülasyon 217, 219, 220
Karacaahmet tekke ve türbesi 1078
Karacaoğlan 79, 528
Karınca Duası 239, 556, 561, 564, 872
Kars 902
Kasım Emin 1020, 1021, 1024, 1026, 1030, 1031, 1040
Kastamonu 300, 937, 939
Katılım Bankacılığı 787 bk. Faizsiz bankacılık
Katolik kilisesi 183, 457, 963, 968, 994
Katolik misyonerler 966
Kayıp Milyonlar Davası 619
Kaynaklara dönüş 29, 110, 130, 276, 557, 916, 997, 1000
Kayseri 300, 949
Kayseri İmam Hatip Okulu Mezunları Cemiyeti 507
Kaza 64
Kazan 177, 530, 531, 1021
Kazan Süyüm Bike Minaresi 179
Kâzımî Bey 982
Kâzım İsmail Gürkan 516, 518, 519
Kâzım Karabekir 359, 361-365, 367, 369, 370-372
Kazım Özalp 587
Kel Ali 232
Kelâm 198, 912
Keldanîler 963
Kelime-i Şehadet 860, 872, 924
Kelime-i Tevhid 553, 560, 860, 872, 889, 917, 919
Kelime-i Tevhid bayrakları 405
Kemal Ahmet Aru 155, 156
Kemalettin Bey 1110
Kemalettin Şenocak 253, 654
Kemalist dindarlık 476
Kemalizm 377, 998, 999
Kemalizm Dini 998
Kemal Tahir 930
Kemal Zeki Gençosman 738
Kemer Hatun Camisi 1074
Kenan Evren 265, 269, 273, 275, 471, 552, 700
Kenan Rifai 986, 987, 988
Keramet 840, 986
Kerbelâ 896
Kesikbaş Hikâyesi 878, 892
Kesintisiz eğitim 71
Keşkül 1017
Kilise 183, 216, 409, 410, 513, 517, 586, 965, 994, 1119, 1121, 1122, 1124, 1126, 1128, 1129, 1132, 1135, 1137
Kimlik 162, 176, 179, 472, 664, 943, 944, 948, 949, 951, 953, 956, 957, 958, 959, 961, 989, 1102

Kimlik politikaları 151, 943, 944, 951, 956
Kitabî İslâm 740, 875, 876, 883
Kitab-ı köhne 292
Kitabu Nuhbeti'l-Encâb fi'l-Lugati't-Türkiyye 55
Kitabu't-Tuhfeti'l-Lübnaniyye fî Usûli'l-Lugati'l-Osmaniyye 55
Kıble 923
Kıbrıs 723, 724, 726, 727, 730, 1119, 1128
Kıbrıs Barış Harekâtı 205, 723, 1119
Kılıç 1017
Kılıç Ali Paşa Camisi 1066, 1113
Kılıçzâde Hakkı 873, 878
Kıptîler 963
Kırım 30, 31
Kısmet 991
Kıyafet 95, 248
Kızılbaşlık 117
Kızıl sultan 318
Klasik Türk musikisi 376
Kocakarı imanı 134, 887
Kocatepe Camisi 152, 153, 187, 600, 925, 926, 1091, 1095, 1097, 1099, 1100, 1105, 1112, 1114
Köksal Çiftçi 455
Kölelik 407
Komünizm 117, 192, 269, 416, 500, 605, 620, 649, 651, 652, 812, 1107
Konformizm 456
Konya 300, 949
Konya Halkevi 1090
Konya Yüksek İslâm Enstitüsü 991
Kore Şehitleri 870, 885
Kötü itikatlar 141
Köy hocası 478
Köy imamları 113
Kral Fuad 549
Kubbe 1127
Küçük Hüseyin Efendi 145, 348, 349, 981
Küçük Kaynarca Antlaşması 30, 31
Kudsi Erguner 91
Kudsiyet 35
Kudüs 40, 408, 654, 655, 667, 670, 675, 676, 678, 680, 681, 683, 684, 696-698, 700-702, 705, 864, 966
Kudüs Gecesi 701
Kudüs Mitingi 700, 703
Kudüs Ordusu 702
Kudüs Savaşçıları 702
Kudüs vakıfları 681
Kuleli Vakası 347
Kul hakkı yemek 1003
Kültür 310, 311
Kültür Bakanlığı 170, 172
Kültürel miras 375
Kültür istiklâli 532
Kültür-medeniyet ayırımı 309, 429
Kur'an İslâmı 741, 813, 814
Kur'an kursları 63, 71, 188, 201, 234, 418, 459, 466, 471, 475, 526, 600, 606, 831, 884
Kur'an meâli 256, 763, 1000, 1021
Kur'an Müslümanlığı 916
Kur'an yazısı 560
Kurban 145
Kurban derileri 202, 633, 1093
Küreselleşme 835, 956, 1028
Kürsü şeyhliği 1135
Kürt-ler 232, 238, 969
Kürt uleması 850, 854
Kurtuluş 915, 916
Kutlu yerler 134
Kutsal 127, 129, 193
Kutsallık 112, 132, 1002, 1003, 1053
Kutuplaştırma politikaları 28, 1044
Kuvvet 402
Kuzey Afrika 34, 401

L

Laik ahlâk 694
Laik Cami 1103

Laik-lik 71, 72, 97, 98, 100, 101, 107, 115, 116, 118, 120, 136, 160, 165, 179, 183, 184, 186, 187, 189, 191, 193, 194-197, 199-202, 213-215, 220, 221, 230, 233-235, 242, 245, 251, 262, 275, 280, 318, 336, 353, 375, 409, 411, 412, 414, 420, 422, 439, 457, 466, 467, 470, 473, 504, 510, 517, 518, 536, 545, 547, 558, 564, 580, 595-598, 600-602, 604, 615, 625, 645, 648, 652, 673, 725, 735, 742, 745, 755, 759, 771, 775, 851, 870, 884, 885, 953, 956, 961, 965, 979, 981, 983, 993, 994, 996, 997, 1000, 1002, 1006, 1007, 1009, 1025, 1028, 1035, 1039, 1062, 1085, 1091, 1119, 1132, 1138
Laiklik-laikçilik ayrımı 191, 419
Lale devri 308
Latif Demirci 943, 1005
Latife Hanım 1019, 1034
Latin alfabesi 534
Latin harfleri 382, 526, 527, 530, 533, 536, 869
Lefkoşa 724
Leibnitz 502
Levinas 408
Leyle-i Berat Duası 561
Liberalizm 814, 1028
Libya 680
Lihye-i saadet 589
Lloyd George 1135
Louis Gardet 184
Lozan 27, 28, 30, 34, 43, 62, 68, 69, 160, 203, 204, 207, 208, 210, 212, 213, 215, 216, 220-222, 299, 361, 362, 446, 536, 556, 645, 664, 766, 775, 810, 1058
Lozan mübadelesi 960
Lütfi Doğan 114, 119, 926
Lütfi Kırdar 1108

M

Mabed 127, 1049, 1082, 1093
Mabetsiz şehir 1091, 1093
Macit Ayral 1112
Macit Gökberk 489, 979
Maddî tarih 178
Magosa 728
Mahalle 300, 1048, 1049
Mahalle baskısı 236, 884
Mahalle mektebi 59, 235, 439, 460
Mahir İz 256, 980
Mahmut Bedrettin Yazır 769
Mahmut Esat Bozkurt 209, 218, 676
Mahmut Soydan 211
Mahmut Ustaosmanoğlu 821, 928
Mahremiyet 1021, 1030, 1042, 1050, 1051
Mahya 369, 377, 623, 626-633, 635-642, 729, 1002, 1100, 1107, 1142
Mahzarlar Mecmuası 213
Makam 133
Makarios 1128
Makber 128
Maküs talih 289
Malatya suikastı 602, 604, 616
Malazgirt Savaşı 310
Malik Aksel 563, 860, 895
M. Altay Köymen 323
Maltepe Camisi 1094, 1103, 1104, 1112
Manastırlı İsmail Hakkı 930, 980
Maneviyat 489, 665, 765, 812, 813, 987
Mâni-i terakki 330
Mantık 912
Mardin 954, 1063, 1064
Marmara İlahiyat Fakültesi Camisi 872, 1073
Maşallah 537, 869, 872, 889
Maşeri vicdan 293
Mason-luk 370, 812, 844, 965, 1018
Massignon 184

Matbuat 667, 752, 754, 756, 996
Materyalizm 982
Mavi Marmara hadisesi 698, 699, 702
Mazhar Osman 979
Mazi 157, 284, 310
MC hükümetleri 403
Meâl 813
Mecelle 209, 210, 212, 221
Meclis 34, 48, 583-589, 590
Meclis Camisi 1082
Meclis-i Mebûsan 204, 338, 574, 585, 665
Meclis-i Meşayih 84, 91
Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun 61
Medâris-i İlmiye Nizamnamesi 62, 65, 77
Medeni-lik 157, 514, 989, 1027, 1051
Medeni dünya 444
Medeni Kanun 37, 203, 206-208, 210, 212, 213, 215, 216, 218, 220-222, 598, 716, 1025
Medenileştirme 956
Medeni milletler 106
Medeni nikâh 395
Medeniyet 79, 81, 92, 95, 135, 157, 184, 206, 209, 210, 220, 221, 309, 325, 328, 336, 350, 364, 366, 393, 401, 402, 405, 407, 408, 411, 412, 418, 420, 421, 423, 526, 532-534, 652, 670, 671, 694, 754, 914, 980, 993, 1043, 1060, 1061, 1070
Medeniyet değiştirme 536, 540
Medeniyet-kültür ayırımı 401
Medeniyetler buluşması 423
Medeniyetler çatışması 946, 948
Medeniyetler kaynaşması 411
Medeniyetler ittifakı 404, 408, 948
Medeniyet tarikati 92
Medine 47, 53, 667, 668, 672, 675, 696, 778, 792, 1031
Medineli Hacı Osman Efendi 980
Medine Müdafaası 648, 675
Medine Vesikası 693, 948, 956, 976
Medrese 29, 59-62, 64-66, 68-70, 72, 83, 132, 133, 189, 190, 215, 217, 289, 297, 299, 311, 328, 329, 331, 340, 359, 398, 418, 419, 427, 446, 459, 460, 461, 482, 484, 485, 494, 496-498, 500, 502, 506, 510, 514, 517, 518, 551, 558, 598, 675, 738, 754, 811, 812, 817, 850, 852, 854, 857, 886, 896, 965, 972, 1135
Medreselerin ıslahı 60, 61
Medreseliler 110, 534
Medresetü'l-Hattatîn 995
Medresetü'l-Kudat 767
Medresetü'l-Mütehassısîn 61, 72
Medresetü'z-Zehra 849-852, 856, 857
Medrese ve tekke 585
Mehdi 813
Mehmet Ali Paşa 915
Mehmet Akif Ersoy 127, 128, 132, 140, 165, 166, 168, 169, 175, 178, 307, 308, 340, 342, 354, 377, 378, 427, 752, 766, 835, 892, 910, 951, 980, 991, 1022, 1024, 1032, 1071
Mehmet Ali Ayni 985, 986
Mehmet Ali Paşa 398, 400
Mehmet Ali Pazarbaşı 986
Mehmet Ali Şahin 202, 1007
Mehmet Emin el-Hüseynî 675
Mehmet Emin Erişirgil 496
Mehmet Emin Yurdakul 434, 951
Mehmet Görmez 99, 112, 114, 815, 926
Mehmet Hatiboğlu 493
Mehmet Hilmi Dede 284
Mehmet Hurşit Efendi 83
Mehmet Karasan 501
Mehmet Keçeciler 700, 703
Mehmet Kerim 719
Mehmet Keskin 717
Mehmet Nuri Yılmaz 114, 926, 971

Mehmet Özçay 1113
Mehmet Özel 169, 172
Mehmet Özgüneş 251
Mehmet Sadık Efendi 75
Mehmet Şemseddin Efendi 535
Mehmet Şevket Eygi 654
Mehmet Ubeydullah Efendi 42, 130
Mehmet Vehbi Dinçerler' 277
Mehmet Zahit Kotku 784, 821
Mehmetçiğe Din Bilgisi 473
Mekân 151, 1047, 1048, 1050, 1052, 1058, 1064, 1069, 1112
Mekâtib-i sıbyân 329
Mekke 54, 667, 672, 673, 675, 696, 778, 792, 1031
Mekki Üçışık 248
Mekteb-i Harbiye 675
Mekteb-i Hukuk 332
Mekteb-i Mülkiye 329
Mektep 54, 59, 60, 72, 328, 329, 331, 340, 399, 443, 445-447, 449, 461, 478, 482, 534, 752, 850, 852, 857, 967, 982
Mektepleşme 59, 298, 459, 482, 560, 967
Mektep-medrese 332
Melâmîler 86, 175
Menakıp-menkıbe 284, 874
Menakıpname 88
Menemen hadisesi 93, 199, 229, 232, 238, 348
Merci-i taklit 296, 396
Mercimek Davası 619
Merkez Efendi 1070
Merkez-i hilafet 178
Merkezi değiştirme 132
Merzifon Amerikan Koleji 972
Meşâyih 29, 30, 60, 61, 228, 342, 584
Mescid-i Aksâ 563, 683, 691, 872, 909
Mescid-i Haram 563, 909, 1031
Mescid-i Nebevî 560, 563, 791, 792, 794, 797, 865, 909
Mescit 133, 134, 145, 191, 1062, 1068
Meşhet 133
Meşihat 824
Meşrep 86
Meşruiyet 31, 243
Meşruluk 29, 101
Meşrutî hilafet 32, 57
Meşrutiyet 34, 53, 226, 330, 338-340, 343, 568, 572, 574, 583, 584, 586, 664, 850, 911, 982
Mesuliyet 308, 309
Mesut Yılmaz 275
Meşveret 34, 338-340, 572, 574-576, 583, 584, 590, 911
Metafizik 489
Metin Toker 274
Metodlu düşünme 454
Mevdudî 278, 654, 712, 909
Mevlâna 896
Mevlâna türbesi 151
Mevlevî âyini 79, 91
Mevlevîhane 88
Mevlevîler-Mevlevîlik 399, 895, 897
Mevlit 418, 422, 558, 595, 730, 809, 867, 870, 878, 885, 920, 934, 936, 1057
Mezar 127, 130, 132, 134, 136, 137, 140, 165, 166, 171, 283, 292, 867, 909, 924, 930
Mezarlık 140, 151, 167, 175, 216, 300, 560, 673, 872, 924, 1047, 1049, 1053
Mezar taşı 165, 167, 169, 175, 867, 872
Mezhep 86, 201, 463, 464, 468, 916
MHP 975
Midhat Paşa 662
Millet 35, 44, 54, 57, 202, 206, 238, 293, 305, 310, 311, 329, 452, 659, 660, 662-664, 945, 946, 947, 953, 958, 960, 991
Milletçiler Derneği 378
Millet hakimiyeti 32, 46, 613

Millet-i Osmaniye 662
Millet Mektebi 530, 531, 535
Millet Partisi 353, 357, 498, 589, 601, 604, 648
Millî 28, 52, 54, 55, 68, 88, 155, 157, 158, 160-162, 179, 208, 272, 318, 327, 395, 446, 659, 725, 1006, 1119, 1124
Milli Birlik Komitesi 245, 247, 250, 253, 254, 1095, 1096
Millî din 1013, 1015
Millî Din Duygusu ve Öz Türk Dini 1015
Millî-dinî 37
Milli Eğitim Bakanlığı 166, 441, 447, 448, 451, 453, 460, 463, 468, 471, 498, 500, 501, 505, 513, 515, 520
Milli Eğitim Temel Kanunu 272
Milli Görüş 278, 617, 619, 1026, 1036
Milli Güvenlik Kurulu 71
Milli hilafet 52
Millî hukuk 210
Millî kimlik 238, 664
Millî mektep 449
Millî mimari 155, 1074, 1093, 1095
Millî Mücadele 28, 33, 37, 40, 42, 52, 61-63, 68, 82, 104, 127, 204, 213, 285, 297, 299, 342, 359, 361, 365, 530, 585, 588, 613, 646, 647, 657, 659, 664, 665, 775, 972, 974, 991
Milli Nizam Partisi 900, 901
Milli Piyango 1012
Milli Selamet Partisi bk. MSP
Millîlik 162, 403, 488, 490
Milliyet 51, 52, 54, 176, 310, 326, 585, 662, 664, 680, 945, 946, 947, 948, 951, 953, 960
Milliyetçi Cephe 447
Milliyetçi Cephe hükümetleri 271
Milliyetçiler Derneği 380, 602, 604
Milliyetçi-lik 54, 157, 206, 238, 271, 276, 280, 286, 288, 393, 402, 541, 542, 547, 659, 661, 664, 665, 668, 672, 696, 754, 951, 968
Milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin-İslâmcı çevre 304, 319, 342, 352, 587, 696, 698, 993, 1087
Milliyet-i Osmaniye 661
Mimari 487, 1048
Mimar Sinan 1066, 1073, 1074, 1098, 1101
Minare 177, 178, 225, 393, 395, 402, 405, 409, 410, 413, 421, 423, 558, 651, 663, 725, 737, 789, 791, 792, 794, 796, 798, 865, 871, 943, 949, 991, 1012, 1014, 1057, 1067, 1070, 1071, 1073, 1074, 1086, 1087, 1093, 1095, 1098, 1100, 1121-1123, 1125, 1127, 1129, 1134, 1135, 1137
Mir'ât-ı Kanun-ı Esasi 258
Misak-ı Millî 203, 204, 205, 365
Misyoner-lik 117, 223, 270, 468, 695, 963, 964, 966, 968, 969, 974, 976, 981, 999
Misyoner Okulları 964, 965, 967, 968, 969, 972, 973, 974, 977, 999
Mitoloji 997
Mizancı Murat Bey 1135
Mısır 30, 31, 34, 44, 70, 84, 178, 247, 278, 302, 401, 651, 653, 657, 660, 665, 669, 676, 694, 704, 712, 794, 795, 863, 887, 947
Mızraklı İlmihal 231, 874, 1001
Modern bilim 875, 980
Modern dindarlık 991
Modern din yorumları 328, 914
Modern hayat 875, 996
Modernleşme-modernizm 59, 61, 70, 184, 398, 405, 488, 494, 714, 752, 855, 875, 914, 916, 983, 996, 997, 1025, 1027, 1050, 1060, 1115, 1132
Modern Türkiye Tarihi 412

Molla 531, 717, 815, 817
Mondros Mütarekesi 299
MSP 188, 242, 393, 606, 619, 700, 900, 901, 1014, 1023, 1026, 1105, 1114, 1137 bk. Milli Nizam Partisi
MSP-Erbakan çizgisi 471, 595, 696, 831
MTTB 358, 451, 1137
Muallim mektepleri 482
Muallim Naci 225
Muammer Aksoy 1103
Muammer Şahin 251
Muasır İslâm Türklüğü 663
Muasırlaşmak 662
Muasır medeniyet seviyesi 183, 221, 350, 399, 408, 536, 596, 597, 736, 956, 1132
Muğlak-lık 262, 532, 812, 953, 1002, 1009
Muhafazakâr-lık 57, 250, 253, 271, 278, 279, 359, 462, 468, 488, 547, 559, 614, 616, 618, 703, 932, 949, 973, 983, 1003, 1028, 1035, 1055, 1059, 1060, 1066, 1078, 1098, 1101, 1107
Muhafazakâr basın 373, 379, 466, 1035
Muhafazakâr-milliyetçi-İslâmcı çevre 253, 266, 307, 334, 335, 345, 359, 376, 402, 417, 464, 546, 602, 647, 655, 849, 857, 919, 979, 1004, 1006, 1014, 1023, 1042, 1133, 1140 bk. Milliyetçi-muhafazakâr... çevre
Muhafazakâr sağ partiler 402
Muhalefet 29, 59, 60, 85, 184, 186, 194, 223, 227-232, 236, 238, 270, 301, 332, 335, 342, 353, 363, 364, 368, 376, 377, 378, 486, 488, 507, 551, 560, 561, 568, 570, 584, 588, 614, 737, 829, 830, 871, 900, 917, 930, 1017, 1019, 1034, 1035, 1069, 1086, 1140
Muhalif basın 39
Muhammed Abduh 178, 330, 835 1020, 1030
Muhammed Ali 36
Muhammed b. Abdülvehhab 672, 914, 915
Muhammed Bakır es-Sadr 717
Muhammed b. Salman 1030, 1039
Muhammed b. Suud 915
Muhammed Emin el-Mekkî 667
Muhammed Gençliği 704
Muhammed Hanefî Cengi 892
Muhammediye 239, 560
Muhammed Tavit Tanci 493, 495
Muhtariyet 486
Muhtar Yazır 769, 770
Mukaddes-at 310, 680
Mukaddes beldeler 667, 672, 675, 676
Mum dikmek 136
Mum Yakma Hurafeleri 881
Murat Kargılı 791
Musa Kazım Efendi 119
Musiki 88, 1013
Muska-cılık 145, 161, 193, 533, 556, 558, 560, 872, 874, 880, 881
Mustafa Ağa Camisi 1122
Mustafa Fehmi Gerçeker 585
Mustafa Gökmen 248
Mustafa Hayri Efendi 119
Mustafa Kemal Paşa 27, 33, 39, 44, 45, 46, 47, 68, 69, 77, 79, 82, 83, 88, 94, 100, 135, 142, 152, 160, 162, 168, 190, 204, 208, 212, 219, 232, 299, 316, 318, 336, 342, 345, 349, 359, 361, 363, 368, 434, 453, 530, 542, 545, 557, 585, 602, 646, 657, 665, 742, 751, 755, 756, 759, 762, 766, 771, 824, 826, 874, 945, 949, 972, 981, 997, 1002, 1034
Mustafa Kutlu 1053
Mustafa Müftüoğlu 335

Mustafa Rahmi Balaban 986
Mustafa Reşit Paşa 1051
Mustafa Sabri Efendi 119, 340, 342, 343, 846
Mustafa Sait Yazıcıoğlu 114, 115, 119, 185
Mustafa Şekip Tunç 485, 489
Musul 205
Mutaassıp 330
Mutahhari 717
Mu'temer-i İslâmî 679
Mübadele 205, 664, 972
Mübeccel Kıray 419
Müctehit 37
Müderris 60, 68, 75, 514, 531
Müderris muavini 514
Müessesât-ı diniye 107
Müezzin 409
Müftü 66, 75, 191, 249-251, 259, 938
Müftü Efendi 109
Müftülük 110, 139, 243, 1003, 1069
Mükrimin Halil Yinanç 309
Mülkiye 329
Mülkiye Mektebi 482
Mülk ü millet 183
Mümtaz Turhan 993
Münazarat 342
Münevver 111
Münif Fehim 135, 881
Münif Paşa 754, 1051
Müntehabât-ı Lügât-i Osmaniye 56
Müphem-lik 262, 532, 812, 953, 1002, 1009
Mürit-lik 81, 87, 92, 95, 145, 880
Mürşit 37, 1001
Mürteci-lik 223, 226, 228-230, 232, 236, 393, 614, 1037, 1114
Müşahede terbiyesi 454
Müsavat 400, 574, 660, 966, 1018
Müsbet hareket 826, 828, 829
Müsbet ilim/ler 111, 468, 502, 506, 854, 880
Müşerref Hekimoğlu 191
MÜSİAD 1005
Müşir Hüseyin Kıdvaî 40
Müslim Lig 47
Müslüman Çocuğun Din Kitabı 464, 468, 545
Müslüman Kadın 1017, 1021, 1022, 1024, 1026-1028, 1039
Müslüman Kardeşler 702, 716, 718, 909, 919
Müslüman kimliği 947, 1043
Müslüman Kolej 520, 972
Müslüman-lık 171, 135, 238, 270, 362, 393, 394, 404, 405, 407, 409, 416, 418, 457, 493, 541, 590, 645, 651, 782, 816, 817, 879, 914, 943, 947, 954, 958, 960, 1122, 1125, 1127
"Müslüman Saati" 871, 1008
Müslüman Türk/ler 206, 1124, 1141
Müslüman vakıf malları 122
Mütareke 36, 61
Mütecanisleşme 51
Mütedeyyin-ler 183, 189, 196, 237, 245, 270, 300, 494, 507, 614, 958, 1000, 1096, 1105, 1107, 1108, 1114, 1134
Müzeyyen Senar 286

N

Nabi Avcı 453
Nadir Nadi 467, 552, 620
Nakiplik 145
Nakşibendîler-Nakşîlik 238, 348, 743, 811, 831, 844, 895, 896, 938, 1014
Namazgâh 133
Namık Kemal 308
Nasreddin Hoca 134, 137, 138
"Nasrun Min'allah ve Fethun Karîb" 219
NATO 205, 373, 379, 404, 885, 1059
Nazar-lık-nazar âyeti 553, 555, 558, 560, 872, 873

Nazif Çelebi 781
Nazif Şahinoğlu 250
Nazım Hikmet 179, 835, 907
Necat 298
Necati Lügal 495, 501
Necdet Sevinç 975
Necip Fazıl Kısakürek 163, 239, 266, 315-317, 319, 320, 324, 357, 552, 589, 601, 835, 986, 1140
Necmeddin Sadak 650, 653
Necmettin Erbakan 194, 230, 240, 266, 275, 393, 402, 403, 602, 604, 617, 618, 619, 641, 697, 698, 700, 703, 723, 819, 833, 900, 903, 928, 1007, 1014, 1026, 1028, 1030, 1042, 1103, 1105, 1137, 1140
Necmettin Okyay 868, 1113
Necmi Ateş 155
Necmi Rıza 393, 439, 595, 651
Neda Armener 839
Nedim 308
Nedret İşli 1108
Nejat Tekelioğlu 1094
"Ne Mutlu Türküm Diyene" 545
Neşet Çağatay 234, 839
Neşet Ertaş 286
Nesturîler 963
Nevşehir 1079
Newton 502
Nezihe Araz 505, 986
Nezih Eldem 1053
Nihat Sami Banarlı 493
Nimet Çubukçu 453
Niyaz Muhammed Süleymanof 757
Niyazi Berkes 419, 489
Niyazî-i Mısrî 151
Nizamî mahkemeleri 332
Nizamülmülk 895, 896
N. Mustafa Polat 833
Nuh'un gemisi 481
Numan Esin 251
Numan Kâmil 670
Nuray Mert 694
Nurcu 884
Nurcular-Nurculuk 117, 234, 654, 824, 827, 830-832, 833, 837, 845-847, 849, 856
Nurculuk Hakkında 117
Nurculukla Mücadele Komitesi 839
Nurettin Artam 464, 465, 545, 576
Nurettin Ersin 725, 726
Nurettin Paşa 933
Nurettin Sevin 464, 545
Nurettin Topçu 307-309, 311, 377, 380, 448, 449, 452, 474, 489, 973, 1014
Nurullah Ataç 514, 992
Nusretiye Camisi 568, 1066
Nusret Safa Coşkun 738

O

O. Buyse 453
Oğuzhan Asiltürk 700
15 Temmuz 111, 112, 490, 727, 817, 821, 1003
11 Eylül 944
12 Eylül darbesi 63, 91, 112, 113, 122, 194, 195, 199, 230, 242, 248, 252, 269, 274, 404, 448, 451, 459, 467, 470, 476, 488, 505, 552, 554, 563, 606, 700, 701, 703, 712, 725, 761, 784, 809, 815, 835, 871, 945, 963, 971, 972, 974, 976, 1003, 1004, 1026, 1028, 1042, 1134, 1141
12 Eylül darbe Anayasası 470
12 Mart muhtırası 236, 248, 252, 253, 272, 320
Opera 325
Ordu 106, 242, 254, 320, 363, 498, 725
Orhan Alnar 1093, 1095
Orhan Arda 157, 161
Orhan Bolak 1074, 1077, 1089
Orhan Camisi 243
Orhan Okay 988

Orhan Veli Kanık 239
Ortaasya 311, 882, 887
Ortaçağ-karanlığı 141, 157, 160, 287, 555, 598, 738, 954
Ortadoğu 694, 696, 946
Ortadoğu batağı 648
Ortak Pazar 393, 402 bk. Avrupa Birliği
Ortaoyunu 326
Ortodokslar 31
Oruç 418
Oruç Baba 867
Oryantalistik dil 494
Oryantalist-ler 37, 232, 270, 597, 695, 809, 875, 883, 963, 964, 1018, 1020, 1021
Osman Baba Türbesi 130, 131
Osmanlı-lar 38, 84, 157, 158, 279, 315, 318, 342, 583, 914
Osmanlıca 544, 546
Osmanlı cami mimarisi 725
Osmanlıcılık 54, 206
Osmanlı Devleti 51, 52, 59, 204, 327, 381, 694, 714, 915
Osmanlı halifesi 668, 669
Osmanlı hanedanı 299
Osmanlı hilafeti 52, 57
Osmanlılık 660, 661
Osmanlı Tarihi 55, 187, 283, 286, 288, 290, 307, 311, 321, 322, 333, 375, 991
Osmanlı-Türk minaresi 421
Osman Nuri Çerman 784, 998
Osman Nuri Ergin 376, 377
Osman Turan 309, 1098
Osman Yüksel Serdengeçti 356, 849
Otorite 29, 47, 60, 86, 311, 319, 381, 583, 1026
Otoriter 381
Otto Kallscheuer 720
31 Mart 199, 226, 238, 260, 337, 341, 614, 701, 885

Ö

Ölüm 127, 133, 134, 151, 175, 867, 870, 923, 924, 926, 932, 1011
Ömer b. Hattab 863
Ömer Çelik 417
Ömer Dinçer 453
Ömer Faik Numanzâde 904
Ömer Fevzi Mardin 981
Ömer Muhtar 84
Ömer Nasuhi Bilmen 114, 251, 493, 930
Ömer Rıza Doğrul 40, 49, 70, 649, 653, 780, 986
Ömer Ziyaeddin Dağıstanî 258, 262
"Önce Ahlâk ve Maneviyat" 619
Önder Sav 143
Örf 864
Örtünme 1050, 1108 bk. Tesettür
Örümcek ağı 399, 663
Örümcek kafa 239, 956
Öteki-lik 408, 693, 950
Özel din dershaneleri 465
Öztürkçecilik 629, 736, 1000

P

Pakistan 247, 278, 412, 652, 654, 656, 712
Panislamizm 28, 33, 54, 68, 411, 646, 661, 662, 954
Panottomanizm 660
Panturanizm 646
Pantürkizm 662
Papa-lık 183, 424, 426
Papa II. John Paul 950
Papaz 409, 691, 726, 939, 959, 1119, 1121, 1122
"Para Biriktir" 1001
Paris 400
Paris Camisi minaresi 413
Pascal 502
Pasif muhalefet 134, 246, 269, 270
Patrik 1129

Patrikhane 1137
Payitaht Abdülhamit 334
Peçe/li/ler 151, 393, 418, 419, 1019, 1034, 1037
Pençe-i âl-i aba 881
Pertev Demirhan 986
Peştamal 93
Peter Berger 993
Peyami Safa 540, 601, 625, 979, 1107, 1108
Picasso 578
Pir Sultan Abdal 79, 893
Piyalepaşa Camisi 1073
Pontuslar 969
Popüler hac alanı 160
Pozitivist mabet 982
Pozitivist türbe 151
Pozitivizm-pozitivist 178, 318, 511, 597, 980, 982, 997, 999, 1001
Protestanlaşma 814
Protestanlık 968, 994
Protestan misyonerler 966, 968
Protokol Camisi 1094, 1100

R

Rabia sembolü 919
Rabıta hadisesi 273, 274
Radikal İslâmcılık 82, 110, 171, 184, 672, 883
Radyoda ahlâk konuşmaları 465
Rafizîlik 895, 896
Rahle 59, 447, 465, 513
Rahmi Koç 1096
Rahmi Şenses 779
Ramazan 191, 623, 625, 626, 743
Ramazan Duaları 892
Ramiz Gökçe 127, 135, 239, 297, 527, 613, 733, 877, 965
Rasyonalizm-rasyonalist 430, 994, 1001
Ratip Tahir 235
Rauf Orbay 981
Ravza-i Mutahhara 872
Recai Akçay 155, 156, 1094
Recep Peker 89, 743
Recep Tayyip Erdoğan 202, 403, 421, 499, 621, 622, 971, 1024, 1030, 1036, 1066, 1067, 1078, 1082, 1140, 1142
Redhouse 32, 38, 223
Reenkarnasyon 980
Refik Halit Karay 533, 534, 548, 1118
Refik Koraltan 587
Refik Tulga 249, 251
Reform 494, 499
Remzi Oğuz Arık 495, 501
René Guénon 680, 980
Reşid Rıza 330
Reşit Galip 484, 485
Resmi din 884
Resmi tarih 308, 460
Rifaa Tahtavî 398
Risâle-i Nur 113, 123, 554, 601, 813, 823, 826, 828-830, 832, 837, 838, 840, 842, 844, 845, 847, 870, 983, 1006
Rize İmam Hatip Mektebi 953
Rıdvan Çongur 169
Rıfat Börekçi 99, 103, 114, 119, 535, 633
Rıza Nur 214, 216
Rıza Şah Pehlevi 549, 711, 716
Rıza Tevfik Bölükbaşı 42, 316, 675, 684
Robert Kolej 308, 378, 967, 969, 977, 986
Roma 287, 288, 290
Rönesans 429
RP 194, 240, 275, 278, 402, 602, 618, 697, 745, 903, 1026, 1028, 1030, 1036, 1042, 1103, 1137
Ruhaniyet 35, 37
Ruhban 586
Ruh çağırma 979, 980, 982, 987, 988

Ruhçuluk 318
Rumelihisarı 378
Rumlar 586
Rum patriği 1124
Ruşen Çakır 1007, 1030
Ruşeni Barkın 945
Rusya 246, 660, 665, 668
Rusya Müslümanları 176, 178, 714, 757
Rüya 993

S

Saadet Partisi 417
Sabri Esat Siyavuşgil 85
Sabri Ülgener 88, 809
Sa'd b. Ebu Vakkas 863
Sadeleştirme 736, 752
Sadettin Evrin 247, 252, 256, 258, 262, 263, 654, 839, 846, 974, 1078, 1096
Sadettin Kaynak 519, 736
Sadık Albayrak 335
Safahat Dersleri 175
Safiye Erol 986
Safranbolu 1049, 1063, 1064
Sağ-muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin çevre 226, 300, 301, 363, 368, 377, 403, 530, 616, 651, 653, 829, 975
Sağ-muhafazakâr partiler 602
Said Nursi bk. Bediuzzaman
Sainte Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu 953
Sait Halim Paşa 238, 340, 897, 951
Sait Yada 545
Sakal 246, 274, 405, 415, 421, 522, 724, 870, 923, 956, 991, 1035, 1037
Sakal-ı şerif 560, 589, 623, 874
Salâ 924
Salahaddin-i Eyyubî 33, 381, 426
Salavât-ı Şerife 353, 562
Salih Erilmez 141
Salih Münir Paşa 931
Salih Özcan 654
Salih Pulcu 1064
Salih Zeki 986
Saltanat 30, 34, 35, 583, 625, 825, 826, 991
Samet Ağaoğlu 587, 979
Sami Efendi 911
Samiha Ayverdi 376, 975, 981, 983, 984, 985, 987
Sanayileşme 430, 1035, 1055, 1058, 1059, 1060, 1065
Sancak-ı şerif 576, 589
Sancaktar Camisi 872
Sansür 223
Saraybosna 872
Sarık/lı/lar 59, 72, 82, 109, 127, 193, 225, 229, 231, 235, 240, 246, 277, 279, 331, 395, 405, 421, 439, 441, 514, 535, 538, 539, 603, 613, 645, 724, 923, 937, 1017, 1035, 1119
Sarı Saltuk 284
Sasanîler 671
"Satılık Hilafet" 677
Sebilürreşad 40, 187, 237, 250, 253, 397, 559, 597, 647, 737, 751
Seçmeli Kur'an-ı Kerim ve Siyer dersleri 71
Sedat Çetintaş 375, 376
Sedat Hakkı Eldem 155, 156, 483, 487
8 yıllık kesintisiz eğitim 201
Sekülarizm-sekülerleşme 184, 488, 563, 873, 875, 989, 993, 994, 1002, 1006
Selâmet 647, 650
Selanik 1123, 1124, 1129, 1141
Selanik Hamidiye Camisi 327
Selçuk Demirel 1039
Selçuklu kartalları 163
Selçuklular 153, 155, 159, 308, 311, 671

Selefîlik 683, 912
Selimiye Camisi 369, 639
Selimiye Kışlası 1063
Semâ 94, 399, 895
Semavi Eyice 376
Semih Balcıoğlu 481, 817, 979, 1037, 1039, 1061, 1073, 1085
Serbest Cumhuriyet Fırkası 229, 613, 614
Serbestiyet 400, 401
Serbestiyet-i devlet 31
Serhat Aslaner 869, 1108
Sevr Muahedesi 203, 204, 211, 299
Seyfi Arkan 1112
Seyit Battal Gazi 874
Seyl-i hurûşân 290
Seyyid Bey 29, 35, 37, 207, 208, 210, 213, 215, 218
Seyyid Emir Ali 36, 39-43, 47, 49
Seyyid Muhammed Tevfik 40
Seyyid Nesimî 893
Seyyid Şerif Cürcanî 427
Seyyitlik 145
Sezai Karakoç 368, 907
Sezgi 983
Shepard Fairey 426, 1033
Sinagog 410
Sipritüalizm 980
Sivas Kongresi 83
Sivilizasyon 411
Sivil toplum 1028
Siyasal Bilgiler Fakültesi 1114
Siyaset 486
Siyasî birlik 54, 69, 332, 659, 664
Siyasî merkez 84, 115, 123, 156, 269, 270, 488, 506, 552, 821, 870, 882, 1000, 1053, 1060, 1080, 1091, 1098
Siyonizm 649, 696, 697, 703, 704, 812, 947
Sıbyan mektebi 329, 727
Sıkmabaş 1034
Sırat-ı Müstakim 597, 989, 991, 1022
Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad 178, 180, 342
Soğuk Savaş 151, 171, 246, 278, 596, 697, 712, 1028
Soğuk Savaş sonrası 151, 152, 191, 194, 410, 411, 472, 835, 872, 903, 944, 950, 958, 963, 971, 976, 1078, 1102
Sokak 300, 1049, 1051, 1062, 1068
Sol-solcular 272, 675, 1038, 1114
Solakzâde Mehmet Sadık Efendi 65
Sömürge/ci/lik 33, 37, 645, 648, 659, 694, 915, 956, 963, 964
Son Devrin Din Mazlumları 317, 318
Sosyal Adalet Partisi 648
Sosyal bilimler-bilimciler 472, 491, 810
Sovyetler Birliği 651
Sudan 705
Sûfi 184
Sulhi Dönmezer 537
Sultan Abdülaziz 325, 662
Sultan Abdülhamit 31, 40, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 130, 223, 225, 226, 291, 295, 299, 308, 318, 320, 325, 326, 330, 333, 334, 337, 340, 342, 343, 411, 567, 570, 579, 614, 662, 667, 668, 669, 670, 673, 791, 823, 967, 969, 982, 989
Sultan Abdülmecit 325
Sultanahmet Camisi 626, 628, 995, 1001, 1134, 1141
Sultanahmet Çeşmesi 1063
Sultan Aziz Çeşmesi 545
Sultan II. Mahmud 60, 325, 326, 568, 570, 571
Sultan Vahdeddin 32, 48, 285, 308, 317, 318, 322
Suriye 34, 44, 651, 665, 695
Suudi Arabistan 672, 676, 1030, 1039

Süheyl Ünver 295, 373, 376, 377, 516, 517, 519, 627, 632, 636, 861, 865, 1053
Süleyman Ateş 114
Süleyman Çelebi 1057
Süleymancılar 117, 274, 654, 809, 831
Süleyman Demirel 199, 230, 240, 253, 266, 271, 275, 278, 595, 697, 698, 701, 819, 833, 925, 927, 932, 1025
Süleyman el-Bustanî 42
Süleyman Hilmi Tunahan 809, 821
Süleymaniye 1057, 1062, 1064, 1068
Süleymaniye Camisi 1136
Süleymaniye Camisi minareleri 377
"Süleymaniye'de Bayram Sabahı" 872
Süleymaniye külliyesi 1068
Süleyman mührü 410
Süleyman Nazif 170, 951
Süleyman Uludağ 726, 728
Sümbül Sinan 1070
Sümela Manastırı 1123
Sümer 155, 157
Sümerbank 162
Sünnet 133, 418, 870, 871
Sünnî-ler 41, 47, 48, 86, 116, 117, 122, 183, 298, 472, 714, 718, 746, 819, 829, 883, 895, 900, 904, 905
Sünnî İslâm siyasî kültürü 339
Sünnîleşme 897
Sünnîlik 542, 711, 878, 887, 896, 897, 898, 1003
Sünusi tarikatı 82, 83
Suriye 34, 44, 651, 665, 695
Süryani-ler 954, 963
Suudi Arabistan 672, 676, 1030, 1039
Süyüm Bike Minaresi 176

Ş

Şaban-ı Veli 134
Şah İsmail 893
Şalvar 231, 275, 405, 415, 469, 956, 1035, 1037
Şam 668
Şanizâde Ataullah Efendi 482
Şapka 95, 398, 441, 469, 527, 603, 716, 747, 921, 923, 925-928, 930-939, 941, 1019, 1034
Şapka hutbesi 936
Şapka İnkılabı 350
Şapka Mevlidi 934
Şarkî Hint Cemiyeti 549
Şark-İslâm klasikleri 187
Şarkı 286
Şark meselesi 57, 694, 956
Şeb-i Arus 94
Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi 291
Şehir 127, 151, 184, 1047, 1048, 1050, 1051, 1054-1056, 1058-1060, 1062, 1064, 1066-1069
Şehircilik-şehirleşme 133, 1035, 1047, 1067, 1085, 1091
Şehir planlaması 155
Şehit-lik 132, 133, 151, 316, 558
Şehzadebaşı Camisi 131
Şehzadebaşı külliyesi 1068
Şemseddin Günaltay 187, 192, 277, 433, 502, 596, 879
Şemseddin Sami 56, 223, 430, 951
Şerefeddin Yaltkaya 90, 114, 277, 497
Şeriat 86, 130, 210, 230, 237, 255, 325, 400, 587, 600, 614
Şeriatçılık-şeriatçılar 136, 137, 230, 246, 678
Şeriat devleti 954
"Şeriat İsteriz" 228
Şeriatmedari 715
Şerif Hüseyin 30, 32, 40, 696
Şerif Mardin 236, 419, 551, 809, 831, 842, 883, 884, 900, 981, 1115
Şer'î hukuk 101, 864
Şer'î mahkemeleri 598
Şer'iye Encümeni 64, 210

Şer'iye Mahkemeleri 716
Şer'iye ve Evkaf Vekâleti 62, 64, 68, 69, 102, 105, 106, 207, 215, 299, 755
Şevket Ali 36, 676
Şevket Efendi 497
Şevket Eygi 253, 335, 655, 697, 703
Şeyh-lik-şeyhler 37, 60, 63, 68, 81, 84, 87, 95, 112, 113, 120, 145, 225, 238, 274, 297, 331-333, 399, 465, 613, 667, 669, 691, 694, 716, 754, 813, 815-817, 836, 854, 879, 880, 897, 910, 916, 981, 996, 1001, 1005
Şeyh Ahmed es-Sünusi 33, 83, 657
Şeyh Ahmet Vasiyetnamesi 891
Şeyh Bekir Efendi 89
Şeyh hırkası 275
Şeyh Nazım Kıbrisî 724
Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi 129
Şeyh Said İsyanı 87, 229, 238, 348, 350, 824, 826, 829
Şeyh Şamil 84
Şeyhülislâm 102, 104, 119, 339, 518, 989
Şeyhülislâmlık 64, 101, 338, 977
Şeyhülislâm Yahya 79
Şeyh Zafir 333
Şiddet 1017
Şifa 127, 132, 133, 991, 992
Şifacılık 558, 874
Şiî-lik 48, 298, 542, 711, 718, 719, 749, 887, 893, 895-898, 900, 904
Şirince 1049
Şirk 916
Şişli Camisi 187, 1105, 1107, 1109, 1110-1112, 1115-1118
Şule Yüksel Şenler 1023, 1038
Şûra 574, 577, 583, 584
Şükrü İmre 986
Şükrü Kaya 537
Şükrü Saraçoğlu 588

T

Taassup 92, 108, 111, 192, 193, 225, 238, 460, 616, 654, 850, 852, 857, 999, 1051
Tabiat 1056
Tac 331
Tağutî düzen-rejim 584, 716
Tahlîsu'l-İbriz fî Telhîsi Bâriz 400
Tahran 948
Tahrîru'l-Mer'e 1020
Tahsin Banguoğlu 136, 160, 462, 500, 501, 515, 596, 598, 599, 653
Takıyye 719
Takke 82, 193, 246, 405, 421, 777, 859, 870, 933, 1037
Taklit-çilik 111, 398, 401, 402, 404, 424, 430, 513, 522, 534, 916, 969, 1058
Takrîb-i mezâhib 714
Takrir-i Sükun Kanunu 217, 362
Taksim Camisi 1081, 1082, 1107
Takunya-lılar 59, 275, 403, 1014, 1037
Takvim Devrimi 195, 304
Talat Paşa 42, 338
Talim 64
Talim-Terbiye Kurulu 448
Tan Oral 269, 1017, 1047, 1061, 1067
"Tanrı uludur" 225, 251
Tansu Çiller 240, 275
Tanzimat 225, 315, 318, 322, 325, 660, 956, 1051
Tapınak 157
Tarih 29, 86, 91, 135, 151, 155, 158, 283, 284, 286-288, 290-292, 376, 380, 404, 408, 415, 429, 474, 522, 540, 557, 614, 661, 918, 991, 1048, 1060, 1062, 1108
Tarih anlayışı 194
Tarih Çevirme Kılavuzu 304
Tarih ders kitapları 279, 280
Tarih felsefesi 293

Tarih-i İslâm 290
Tarihin tasfiyesi 308
Tarih-i Rum 290
Tarihî şehirler 134, 300, 949, 1047, 1054, 1058, 1059, 1141
Tarih-i Turan 290
Tarih kitapları 456
Tarih Kurumu 302
Tarih şuuru 452
Tarih terbiyesi 309
Tarih Vakfı 1141
Tarikat-lar 38, 71, 79, 81, 82, 84-86, 88, 89, 91, 110, 111, 112, 117, 120, 123, 127, 145, 194, 196, 197, 201, 225, 238, 241, 246, 269, 270, 274, 291, 328, 331-333, 342, 405, 409, 415, 418, 424, 463, 467, 511, 551, 555, 558, 597, 606, 654, 669, 809, 810, 813, 817, 819, 827, 831, 832, 834, 836, 838, 842, 844, 851, 874, 876, 880, 884, 895, 896, 916, 919, 932, 965, 972, 973, 979, 982, 985, 1000, 1005, 1006, 1042
Tarikat ayinleri 246
Tarikat-ı medeniyet 81
Tarikat-ı Salahiye 232
Tarîk-ı temeddüne 328
Tarık Zafer Tunaya 229, 233
Tasavvuf 79, 81, 85, 86, 111, 112, 117, 198, 311, 318, 333, 529, 809, 834, 844, 876, 896, 911, 912, 979, 983, 986
Tasfiye 298-301, 527, 614
Tashih-i akâid-itikad 298, 298, 328
Taşmedrese 295
Tatlı su 1047, 1062, 1063, 1069
Taûn Duası 872
Tayyar Altıkulaç 99, 114, 115, 119, 251, 273, 640, 871, 1101
Tayyare Cemiyeti 1093 bk. Türk Hava Kurumu
"Tayyareyi Unutma" 1001
Tayyip Okiç 495
TBMM 39, 583, 587, 589, 646
Teâlî-i İslâm 679
Teber 399
Tebliğ 493, 754, 1040
Tecdit 184, 296, 683, 694, 918
Teceddüt 206, 359
Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi 742, 771, 909, 910
Tefrika 111, 586
Tekâmül kursu 99
Tekbir 353, 928
Tekke-ler 59, 60, 64, 68, 70, 79, 81, 82, 84-86, 88, 89, 91, 94, 127, 133, 135, 142, 215, 217, 229, 289, 297, 299, 329, 332, 333, 340, 418, 459, 460, 461, 494, 534, 535, 555-557, 587, 597, 667, 669, 730, 738, 809, 812, 817, 842, 850, 852, 854, 874, 896, 897, 965, 1002, 1017, 1062, 1068, 1122
Teknoloji 401, 402, 430-432, 435, 855, 989
Tekparti-li yıllar-hayat 100, 136, 186, 187, 188, 248, 302, 303, 317, 336, 342, 345, 368, 373, 375, 420, 536, 576, 586, 587, 614, 616, 618, 622, 623, 673, 826, 979, 981, 982, 1000, 1041, 1059, 1066, 1091, 1107, 1111, 1112
Tektip-çilik 85, 332, 450, 451, 584, 814, 1026
Tektip din anlayışı 110, 111, 875
Tektipleşme-tektiplilik 488, 752, 792, 813, 821, 916, 1034, 1101
Telfîk-i mezâhib 714
Temsil 585-589, 613, 871
Tenkit 430
Terakki 362, 879, 1051
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 229, 362, 364, 614

Teravih namazı 1105, 1109
Tercüme 718, 909
Tercüme hareketleri 1038
Terör 954
Tesbih 82, 193, 405, 439, 560, 777, 859, 870, 881, 956, 1035, 1037
Tesettür 418, 1019, 1022, 1023, 1026, 1027, 1029, 1032, 1034, 1038, 1040, 1041, 1043
Tesettür defileleri 1027, 1040, 1041
Teşkilat-ı diniye 35, 37
Teşkilat-ı Mahsusa 823
Tespih 235, 354
Tevazu 1058, 1083, 1098
"Tevekkeltü Alellah" 878
Tevfik Fikret 871, 951
Tevfik Gerçeker 114, 839
Tevfik Rüştü 678
Tevhid 70, 168, 332, 896, 916
Tevhid-i Tedrisat 48, 59, 62, 64, 68, 69, 70, 72-74, 274, 481, 558
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 106, 189, 190, 201, 207, 272, 446, 460, 484, 493, 496, 500, 505, 514, 972, 974
Tezveren Baba 136
TGRT 1042
Ticanîler 602, 618
Tiyatro 228
TOKİ 641, 1057, 1065, 1066
Trablusgarp 648, 657
Tuba ağacı 874, 890
Tunus 657
Turan/cılık 178, 311, 542, 833
Turan kıyafeti 939
Turgut Cansever 487, 1063, 1065, 1066, 1073
Turgut Özal 230, 271, 274, 276, 277, 278, 404, 448, 459, 499, 563, 809, 819, 927, 963, 976, 1003, 1004, 1037, 1042
Turhan Selçuk 277, 421, 469, 513, 717, 901, 1029, 1037, 1067, 1128
Tûr-i Sina 670
Türban 191, 954, 1043
Türbe 60, 88, 95, 127, 128, 130-134, 136-149, 151, 159, 160, 165, 179, 188, 331, 332, 378, 399, 418, 420, 556, 558, 570, 626, 667, 669, 673, 738, 867, 881, 895, 910, 1002, 1011, 1053, 1062
Türbedâr-lık 95, 128, 136, 145, 881
Türbe kültürü 156
Türbe yeşili 405
Türbe ziyaretleri 161, 246
Türk 56, 290, 310, 316, 321, 661, 663, 664, 943, 947, 953, 955, 1054, 1135
Türk alfabesi 533
Türk dili 304
Türk Dil Kurumu 225, 226, 303, 304
Türk düşüncesi 996
Türk gelenekleri 287
Türk harfleri 463, 530
Türk Hava Kurumu 633, 758, 1001, 1002, 1009, 1093
Türk heyeti 715
Türk inkılabı 200
Türk Muhafazakâr Partisi 649
Türk Müslümanlığı 276, 636, 711, 745, 995, 1015, 1086
Türk Ocağı 540
Türk tarihi 304
Türk Tarih Kurumu 176, 302, 303, 304
Türk Tarih Tezi 155, 276, 277, 290, 302, 303, 308, 315, 336, 497, 629, 736, 1000, 1135
Türk Tayyare Cemiyeti 395, 636, 1001, 1002
Türkçe 447, 542, 544, 547, 757, 973, 1135
Türkçecilik 248
Türkçe ezan 103, 251, 348, 616, 629, 735, 737, 744, 747, 754, 1000, 1035, 1135

Türkçe hutbe 749, 751, 752, 754, 756, 758, 1000
Türkçe hutbe kitapları 757
Türkçe ibadet 103, 246, 256, 276, 348, 514, 623, 629, 636, 733-736, 740, 744, 756, 760, 833, 995, 1000, 1015, 1135
Türkçe Kur'an 248, 276, 348, 479, 514, 623, 629, 636, 739, 747, 754, 833, 995, 1000
Türkçe namaz 623, 629
Türkçe salât ü selâm 737
Türkçe tedrisat 54
Türkçe tefsir 765
Türkçe tekbir 737
Türkçeleştirme 997
Türkçüler 818
Türkçülüğün Esasları 663
Türkçülük 54, 178, 663, 833
Türkçü-Turancı 287, 652
Türker Alkan 940
Türk-İslâm dünyası 382
Türk-İslâm düşüncesi 1000
Türk-İslâm Sentezi 269, 270, 276-278, 280
Türk-İslâm tasavvuf geleneği 241
Türkistan 665
Türkiye 44, 663, 676, 696, 718, 945, 948
Türkiye Diyanet Vakfı 104
Türkiye'nin Maarif Davası 448, 449, 451, 452
Türkler 409, 418, 895, 1122, 1125, 1127
Türkleşmek 248, 662
Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak 662
Türklük 280
Türkü 286
Tutuculuk 885

U

Uğru Abbas Duası 239, 556, 892
Uğur Derman 796
Uğur Mumcu 1103
Uhuvvet-i mukaddese 665
Ulema 29, 30, 34, 54, 60, 65, 68, 100, 101, 109, 228, 329, 331, 332, 338-340, 342, 518, 584, 586, 667, 854, 879, 885, 910, 916, 931
Ulema-i Hind 47
Ulema Jöntürklüğü 337
Ulema kisvesi 99
Ulucami 572, 573, 575, 730, 1057, 1066
Ulu Hakan 316, 318, 322, 342, 377
Ulu Hakan Abdülhamid Han 317, 319, 320
Ulûm 430
Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi 61
Ulûm-ı diniye 329
Ulûm-ı Şer'iye Şubesi 61
Ulus devlet 960
Umran 429
Urfa 670
Uriel Heyd 419
Ustûre-esâtîr 283
Uyanış devresi 416
Uygur Kocabaşoğlu 964, 968
Uyum 814, 821, 830, 862

Ü

3 Mart 1924 27, 28, 30, 34, 37, 54, 69, 97, 102, 106, 107, 145, 160, 186, 207, 208, 225, 362, 460, 484, 496, 510, 763, 775
III. Selim 662, 667
Üfürükçü-lük 132, 135, 145
Ülkücüler 819, 930
Ümmet-çilik 35, 51, 54, 57, 202, 663
Ümmet Maarifi 443
Üniversite 74, 118, 160, 194, 238, 248, 440, 452, 481, 482, 484-486, 488, 490, 491, 493, 494, 497, 498, 500-

502, 504-506, 508-510, 513, 514, 516-518, 520, 540, 547, 600, 821, 852, 857, 1060, 1068, 1069, 1076, 1085, 1115
Üniversite Öğretim Üyeleri Akademik Kıyafetleri 516
Üniversite Reformu 484, 485, 766, 1135
Ürdün 704
Üsküdar 1062, 1070
Üsküdar Atikvalide 1062
Üsküdar Sarayı 1063
Üst bürokrasi 616
Üzeyir Garih 981

V

Vaaz 60, 113, 243, 259, 261, 749, 751, 752, 753, 754, 1105
Vaaz kürsüsü 1040
Vahdet 665
Vahdet-i İslâmiye 659
Vahdet-i vücud 912
Vaiz 113, 259, 468, 880
Vakıf-lar 64, 71, 145, 193, 201, 269, 332, 606, 1059, 1078
Vakıfbank 622
Vakıf Katılım Bankası 621, 622
Vakıflar İdaresi 74, 1069
Vakko 1041
Vasfi Egeli 1110, 1113
Vasiyetnâme 892
Vasıf Çınar 63, 70
Vatan 53, 132, 179, 254, 309, 316, 452, 661, 723, 754, 1071
Vatikan 950
Vedat Dalokay 1091, 1094, 1096, 1097, 1098
Vedat Nedim Tör 999
Vehbi Bilimer 1108
Vehbi Dinçerler 279
Vehbi Koç 784, 1102
Vehhabî isyanı 672, 673
Vehhabîlik 171, 672, 914, 915
Vehhabîmeşreplik 914
Velâyet 35
Velâyet-i âmme 35
Velâyet-i tefvîz 35
Veled Çelebi 532, 534
Velid Ebüzziya 39
Veli-ler 284
Veli türbesi 157, 160
Velit Ebüzziya 231
Veliyyeddin Çelebi 935
"Vergilendirilmiş Mal/Kazanç Kutsaldır" 1002
Vicdan hürriyeti 184, 189, 220, 230, 250, 457, 598, 620
Vicdan-ı İslâm 683
Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun 188, 192, 616
Voyvoda Camisi 1122

W

Wanda 325
Wilfred Cantwell Smith 393, 394, 414, 425, 810
W. Kemerrer 453
Wolfgang Müller-Wiener 1064

Y

"Yâ Fettâh" 877
"Yâ Hafîz" 59, 537, 872, 873, 877, 878
"Yâ Hazreti Bilal-i Habeşî" 557
"Yâ Hazreti Pîr" 874
Yabancı dil 969, 973
Yadigâr-ı Şemsî 535
Yağmur duası 558, 874
Yahudi-ler 408, 585, 587, 671, 675, 681, 691, 693, 694, 696, 703, 947, 948
Yahudi akademisyenler 485
Yahudilik 411, 412, 422, 704, 950, 976
Yahudi yerleşimleri 675, 684

Yahudi yıldızı 410
Yahya Kemal 33, 239, 310, 590, 626, 871, 888, 905, 934, 951, 1086
Yakın Doğu Üniversitesi Rumi Enstitüsü 724
Yakın Şark Milletleri Birliği 650
Yakın tarih 345, 369
Yakovas 976
Yakup Kadri Karaosmanoğlu 462, 590
Yalan tarih 324, 336
Yalçın Çetin 151
Yalçın Öztan 733
Yaman Dede 986
Yarasa 135
Yargıtay 1080
Yaşar Kutluay 256
Yaşar Nabi Nayır 485
Yaşar Nuri Öztürk 734, 741, 742, 744
Yassıada 818
Yatağan Medresesi 938
Yatır 139, 420
Yatma/Uyku Duası 740
Yavuz Abadan Unat 738
Yavuz Selim 311
Yavuz Sultan Selim Türbesi 137
Yedi düvelle savaşmak 296
Yehova Şahitliği 241, 971, 974, 976
Yemek Duası 741
Yemen 445, 648, 669, 670, 714
Yeni Cami 621, 622
Yeni dinîleşme 184
Yeni hayat 206, 964
Yeni İstiklâl 253, 654, 655
Yeni Osmanlılar 60, 70, 661, 911, 930, 932
Yeni Selefî/lik 29, 59, 110, 111, 171, 184, 276, 330, 376, 493, 494, 660, 695, 774, 813, 814, 870, 875, 878-880, 882, 883, 885, 909, 914-919, 991, 1000, 1026
Yeniden Millî Mücadele 696, 814, 919
Yenikapı Mevlevîhânesi 90
"Yerli Malı Kullan" 1001
Yeşil cüppe 439
Yeşil Kuşak Politikaları 273
Yeşil renk 134
Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi 441
Yeşim Arat 191
Yetersizlik fikri 394
Yirmisekiz Mehmet Çelebi 394
28 Şubat muhtırası 71, 194, 201, 248, 252, 265, 476, 486, 509, 604, 618, 697, 701, 724, 726, 742, 761, 1002
27 Mayıs darbesi 189, 234, 235, 242, 243, 247, 254, 272, 403, 485, 559, 654, 747, 833, 839, 841, 846, 881, 898, 909, 974, 998, 1035, 1078, 1094, 1096 ayrıca bk. 60 darbesi
27 Mayıs hutbesi 254
Yılan 87, 135, 225, 717
Yıldırım Bayezid 311
Yıldız Camisi 327, 899
Yılmaz Çetiner 847
Yılmaz Tezkan 899
Yobaz-lık 399, 462, 620, 733, 772
Yoga 980
Yozgat 75
YÖK 488, 490, 491, 494, 505, 511, 518, 520, 557
Yön 963
Yunan-lı 627, 862, 863, 1128, 1133
Yunan dostluğu 1132
Yunan mezâlimi 723, 726
Yunanistan 217, 218, 379, 664, 959, 960, 972, 1119, 1122, 1124, 1127, 1129
Yunus Emre 79, 85, 286, 528, 895, 896, 898, 924, 1069
Yusuf Akçura 175, 176, 177, 178, 179, 180, 286, 287, 288, 661, 951
Yusuf Bilgin 811
Yusuf Çağlar 891, 1108

Yusuf Hikmet Bayur 768
Yusuf Karali 930
Yusuf Kemal Tengirşenk 136
Yusuf Ünal 1073, 1131
Yusuf Ziya Kösemen 72
Yusuf Ziya Ortaç 920
Yusuf Ziya Yörükan 277, 495, 496, 497, 501
Yüksek İslâm Enstitüleri 73, 108, 110, 234, 469, 475, 494, 505, 508, 557, 601, 738, 901, 1083, 1094
163. Madde 107, 188, 190, 192, 193, 199, 602, 616
150'likler 533, 675

Z

"Zafer Müslümanlarındır" 619
Zafer sancağı 47
Zağanos Paşa Camisi 751
Zahir Güvemli 239
Zeki Meğamiz 1021
Zeki Velidi Togan 549
Zemzem 560, 673, 777, 778, 782, 924
Zenginlik 1004
Zeus Tapınağı 161
Zeynep Hanım Konağı 487, 489
Zeytindalı 135
Zıllullah 569, 570, 571, 572, 573
Zincirli Camii 1083
Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu 498, 777
Ziya Gökalp 157, 167, 169, 173, 311, 662, 699, 754, 755, 951
Ziya Paşa 396, 398
Ziyaret 127, 136, 138, 867, 870, 874, 909, 910, 924, 1053, 1109
Ziyaretgâh 60, 132, 133, 139, 153, 154, 332, 420, 558, 570, 667, 673, 783, 867, 876, 1062
Ziyaret kültürleri 137, 138, 140, 141, 151, 558, 870, 909
Ziyaülhak 247, 278, 712
Zulüm 337, 338, 401
Zülfikar 284

Dinle, diyanetle, dinî düşünce ve dinî hayatla alakalı meselelerde Cumhuriyet idaresi ve ideolojisi Osmanlı son döneminin bir devamı mı yoksa bir kırılma ve sapmaya mı işaret ediyor? Lozan sonrası Milli Mücadele ruhundan bir kopuş mu? Cumhuriyet inkılaplarının tamamı niçin doğrudan dinle irtibatlı alanlarda cereyan ediyor? Laiklik mevzuatı ve uygulamaları bugün dahil, bir asırlık Cumhuriyet tarihi boyunca niçin ısrarla muğlak ve müphem bırakıldı? Türk usulü laiklik ve buna bitişen/bundan ayrışan dindarlık anlayışları ve biçimleri Türkiye'yi taşır mı, Türkiye ile akrabalıkları hangi düzeyde?

Türkiye'de din eğitimi var mı? İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı "dinî" kurumlar mı yoksa laik müesseseler mi? Dindarların, mütedeyyin insanların, İslâmî endişe sahiplerinin tepkileri, yorumları, muhalefetleri, kabulleri, sisteme dahil oluşları nasıl, hangi düşünce ve tekniklerle ortaya çıktı ve nereye doğru seyretti? Tarikat ve cemaat yapıları ile İslâmcı dinî gruplar, "sivil toplum" kuruluşları Cumhuriyet devrinin mi yoksa geleneksel tarihî yapıların bir ürünü mü? Bunlar "dinî" gruplar mı yoksa "seküler-dindar" yapılar mı? Tercüme dinî eserlerin bu süreçlere katkıları ve problemleri nelerdir? Anıtkabir nasıl oldu da bir "türbe"ye dönüştü?...

Bütün bu asırlık mühim ve hayatî soruların ve daha onlarcasının hikâyeleri, problemleri ve çözüm teklifleri, yüzlerce ve her türden kıymetli, temsil kapasitesi yüksek görsellerin eşliğinde önünüzde...